УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Саша Милинковић

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА РАЗВОЈНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА БАЊЕ СЛАТИНЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2020

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF NATURAL SCIENCES
AND MATHEMATICS

Sasa Milinkovic

TOURIST VALORISATION OF DEVELOPMENT POTENTIALS OF BANJA SLATINA SPA

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2020

Ментор:

др Миленко Живковић, ванредни професор, Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци,

Коментор:

др Весна Рајчевић, ванредни професор, Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци

Наслов докторске дисертације:

"Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине"

Резиме:

Туризам, као интергрански сектор привреде, се све више у свијету препознаје као активност која значајно доприноси економском развоју. То најбоље потврђује чињеница, да се поред развијених и неразвијене земље још више труде да привуку што већи број туриста, креирајући и пласирајући нове туристичке производе.

Имајући у виду, да је бањски туризам такав облик туризма који се предузима у циљу промовисања, стабилизације и враћања опште човјекове кондиције, коришћењем различитог сета услуга, то подразумијева да одређена бањска дестинација располаже са квалитетном интегралном понудом, која ће омогућити задовољење све захтјевније туристичке клијентеле. Сходно томе, ова студија на најшири могући начин третира укупност проблематике развоја Бање Слатине као туристичке дестинације, али комплементарно и валоризације потенцијала ужег слатинског краја.

Приступ проблематици ове студије је омогућио комплексно научно сагледавање појава и процеса, те просторно-функционалног односа и веза унутар просторне структуре Бање Слатине. Извршена је њихова идентификација, анализа динамике развоја и законитости њихових манифестација. Посебно је указано на развојне проблеме и модалитете њихових рјешења.

Валоризација туристичког потенцијала Бање Слатине садржи анализу постојећег стања, уочавајући недостатке актуелне туристичке понуде, те на основу тога профилише правце будућег развоја туризма, уз очување животне средине, културног идентитета и задовољење туристичке клијентеле. У том циљу су профилисани адекватни модалитети развоја инфраструктуре, супраструктуре, допунских капацитета и диверзификација услуга, као и неопходна оријентација према одговарајућим туристичким програмима.

Кључне ријечи:
Бања Слатина, туристичка валоризација, туристички потенцијали, туристички развој, одрживи развој, просторно планирање, животна средина, економски развој

Научна област: Природне науке

Научно поље: Географија

Класификациона ознака (према CERIF-у):
мултидисциплинарни приступ - P 510, S 230, S 188

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: Ауторство некомерцијално без прераде

Mentors:

Milenko Zivkovic, PhD, Associate Professor, Faculty of Science, University of Banja Luka,
Vesna Rajcevic, PhD, Associate Professor, Faculty of Science, University of Banja Luka

Title of the doctoral dissertation:

"Tourism valorization of development potentials of Banja Slatina spa"

Summary:

Tourism, as an inter-industry sector of economy, is being more and more recognised as an activity contributing significantly to overall economic development. This is best reflected by the fact that, apart from developed countries, developing ones as well are putting an additional effort in order to attract as many tourists as possible, by means of creating and launching new tourist products.

Given the fact that spa tourism is an activity undertaken with a view to promoting, stabilising, and restoring overall human fitness through using a diverse set of services, this implies that a certain spa destination should provide an integral offer, to satisfy the needs of ever-demanding clientele. With regard to that, this study deals, in a comprehensive manner, with all aspects of the development of Banja Slatina spa as a tourist destination. At the same time, it valorises the potentials of the neighbouring area as well.

The approach to the issues designated enables a complex view of the phenomena and processes addressed, as well as the space-function relations within the structure of Banja Slatina spa. They are identified and analysed in terms of development dynamics and regularities of their manifestations, with special attention being paid to development issues and modalities of resolving them.

As for the valorisation of tourist potentials Banja Slatina spa, it encompasses the analysis of current state of affairs through identifying the shortages of current tourist offer, thus profiling the directions of the future development of tourism in the area, with utmost concern for the protection of the environment, cultural identity, and the needs of holiday-making clientele. With reference to this, the study profiles modalities of infrastructure and suprastructure development, additional capacities, and service diversification, as well as necessary orientation towards adequate tourist programmes.

Key words:
Banja Slatina, tourist valorization, tourism potentials, tourism development, sustainable development, spatial planning, environment, economic development

Scientific area: Natural sciences

Scientific field: Geography

Classification mark (according to CERIF):
multidisciplinary approach - P 110, S 230, S 188

Creative Commons license type: CC BY - NC - ND

Посвећено професору Чедомиру Црногорцу

САДРЖАЈ

1. УВОД 2

1.1. Појам туризма 2

1.2. Туристичка валоризација 4

1.3. Туристички потенцијал 11

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РАДА 16

2.1. Предмет и циљ истраживања 16

2.1.1. Научни циљеви истраживања 16

2.1.2. Друштвени циљеви истраживања 17

2.2. Просторно, временско и дисциплинарно одређење предмета истраживања 17

2.3. Хипотетички оквир истраживања 18

2.4. Методолошки концепт истраживања 19

2.5. Значај и допринос истраживања 20

2.6. Коришћење и истраживање минералних вода 22

3. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА БАЊЕ СЛАТИНЕ 30

3.1. Туристичко-географски положај 30

3.2. Физичко-географски фактори 33

3.2.1. Геолошке карактеристике простора 33

3.2.1.1. Стратиграфија терена 33

3.2.1.2. Тектонске карактеристике 34

3.2.1.3. Геомеханичке карактеристике 35

3.2.1.4. Геолошка еволуција подручја 35

3.2.1.5. Сеизмичке карактеристике 36

3.2.2. Геоморфолошке карактеристике 37

3.2.3. Климатске карактеристике 41

3.2.3.1. Инсолација 42

3.2.3.2. Температура ваздуха 43

3.2.3.3. Ваздушни притисак 51
3.2.3.4. Вјетар 52
3.2.3.5. Влажност ваздуха 54
3.2.3.6. Облачност 57
3.3.3.7. Падавине 58
3.2.4. Хидрографске карактеристике 64
3.2.5. Педолошке карактеристике 94
3.2.6. Биогеографске карактеристике 96
3.2.7. Валоризација природних туристичких вриједности 99
4. АНТРПОГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА БАЊЕ СЛАТИНЕ 105
4.1. Археолошке карактеристике 105
4.2. Историјски развој Слатине 107
4.3. Историјски развој насеља и његове функције 108
4.3.1. Организација простора 110
4.3.2. Саобраћајна функција 112
4.3.3. Трговина 113
4.3.4. Образовна и културна функција 114
4.4. Демографске карактеристике 115
4.4.1. Број становника и старосна структура 115
4.4.2. Миграције становништва 120
4.4.3. Кретање броја домаћинстава 122
4.5. Валоризација вреднијих објеката и архитектонских цјелина 124
4.5.1. Објекат врела у Слатини 124
4.5.2. Објекат бање у Слатини 125
4.5.3. Стамбени комплекс Марића 126
4.5.4. Авдаловића ледара 126
4.5.5. Стамбени комплекс Лазић Васкрсије 127
4.5.6. Кућа Стојановић Марка 128
4.5.7. Стамбени комплекс Андрића 128
4.5.8. Црква брвнара у Малом Блашку 130
4.5.8.1. Туристичка валоризација Старе цркве у Малом Блашку 132

4.6. Етнографске туристичке вриједности 142
4.6.1. Кућа – дио фолклорног материјалног стваралаштва 142
4.6.2. Народно музичко стваралаштво 143
4.6.3. Народна ношња 144
4.6.4. Народни обичаји 146
4.6.5. Култура исхране 147
5. ПРИВРЕДА 150
5.1. Пољопривреда 152
5.1.1. Ратарство 154
5.1.2. Воћарство 156
5.1.3. Сточарство 157
5.2. Шумарство 159
5.3. Индустрија 163
6. ИНФРАСТРУКТУРА 166
6.1. Саобраћај 167
6.2. Водоснабдијевање и диспозиција отпадних вода 171
6.3. Енергетика 175
6.4. Отпад 178
6.5. Зелене површине 181
7. КАРАКТЕРИСТИКА И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ 186
7.1. Заштита ваздуха 187
7.2. Заштита вода 192
7.3. Заштита тла 194
7.4. Заштита од буке 196
7.5. Заштита биодиверзитета 197
7.6. Зонирање 204
7.7. Мониторинг 210
7.8. Индикатори заштите животне средине 214
8. ПРОСТОРНО И УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ ТУРИЗМА 219
9. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ 242

10. ИСТОРИЈАТ ТУРИЗМА, СМЈЕШТАЈНИ КАПАЦИТЕТИ, ПРОМЕТ И РАЗЛИЧИТИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА 270
10.1. Историјат туризма 270
10.2. Смјештајни капацитети 271
10.3. Промет туриста 275
10.4. Облици туризма као фактор развоја Слатине 276
10.4.1. Бањски туризам 277
10.4.2. Wellness 288
10.4.3. Спортско-рекреативни туризам 291
10.4.4. Излетнички туризам 295
10.4.5. Манифестациони туризам 297
10.4.6. Конгресни туризам 301
10.4.7. Ловни туризам 305
10.4.8. Сеоски туризам 307
10.4.9. Екотуризам 312
11. МЕНАЏМЕНТ ДЕСТИНАЦИЈЕ 320
11.1. Планирање 332
11.2. Организовање 335
11.3. Вођење 336
11.4. Контрола 338
11.5. Управљање квалитетом 339
11.6. Стратегијски менаџмент 342
12. МАРКЕТИНГ ДЕСТИНАЦИЈЕ 358
12.1. План маркетинга 365
12.1.1. Ситуациона анализа 367
12.1.2. Одређивање циљева 371
12.1.3. Формулисање глобалне стратегије туристичке дестинације 376
12.1.4. Стратегија позиционирања туристичке дестинације 381
12.1.5. Стратегија маркетинг микса 384
12.2. Брендирање 395

12.3. Бренчмаркинг 399
13. РАЗВОЈНИ И УПРАВЉАЧКИ МОДЕЛИ ТУРИЗМА БАЊЕ СЛАТИНЕ 405
14. АНКЕТНА ИСТРАЖИВАЊА 439
ЗАКЉУЧАК 460
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ 469
ИНТЕРНЕТ АДРЕСЕ 479
СПИСАК ТАБЕЛА 480
СПИСАК СХЕМА 485
СПИСАК ГРАФИКОНА 487
СПИСАК СКИЦА 487
СПИСАК КАРАТА 488
СПИСАК СЛИКА 488
ПРИЛОЗИ 490

1. УВОД

1.1. Појам туризма

1.2. Туристичка валоризација

1.3. Туристички потенцијал

1. УВОД

1.1. Појам туризма

Појам туриста први је употребио француски књижевник Анри Бел (Marie-Henri Beyle), познат под псеудонимом Стендал у путописном роману "Мемоари једног туристе" (Mémoires d'un touriste), објављеног 1838. године (Станковић, С., 2000.). Термин туризам је први пут забиљежен у Ријечнику француског филозофа, политичара и лексикографа Емила Литреа (Émile Maximilien Paul Littré). Термин туризам се доводи у везу са енглеским путницима у Француској, Швајцарској и Њемачкој.

У дефинисању појмова турист и туризам, полази се од човјека који је центар ове сложене друштвено-економске појаве. Она проистиче из путовања људи ван сталног мјеста боравка, што не значи да је свако путовање туристичко кретање. Појам турист потенцира привремену промјену мјеста боравка, која се задовољава путовањем у циљу задовољења рекреативних и културних потреба у најширем смислу ријечи.

Према дефиницији Лиге народа (1937) турист је свако лице које путује на 24 часа или више у неку земљу, или дио своје земље, гдје нема пребивалиште – стални боравак. Дефиниција обухвата лица која путују због разоноде, породичних и здравствених разлога, учешћа на скуповима различитог типа и пословне састанке. За разлику од наведеног, туристима се не сматрају особе које путују ради запошљавања, оснивања сталног пребивалишта, обављања професионалне дјелатности, ученици, студенти, становници пограничних крајева који учествују у малограничном промету и путници у транзиту, ако се не задржавају дуже од 24 часа, тј. ако не преноће. Ову дефиницију прихватила је Међународна унија туристичких организација (UIOOT) на састанцима у Даблину 1950. године и Лондону 1957. године, са измјеном да се студенти и омладинци у пансионима на школовању у иностранству убрајају у туристе.

Најприхваћенија дефиниција туризма је (Hunziker, W., Krapf, K., 1954) да је „Туризам скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посјетилаца неког мјеста , ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако са таквим боравком није повезана никаква њихова привредна дјелатност". Ову дефиницију је прихватило Међународно удружење научних експерата за туризам (AIEST). Поменута дефиниција је детаљније разрађена на сљедећи начин (Burkart, A. J., Melik, S., 1974):

- Због своје комплексности туризам представља укупност појава и односа, а не јединствен феномен;
- Појаве и односи произилазе из кретања људи ка одређеним дестинацијама и боравка у њима, при чему се јавља динамички елемент – путовање и статички елемент – боравак;
- Путовање и боравак се одигравају у дестинацијама ван уобичајеног мјеста пребивалишта и рада, те на тај начин туризам утиче на развој активности које се разликују од оних којима се баве становници и запослени у мјестима кроз које туристи пролазе или у којима бораве;
- Кретање туриста ка дестинацијама је привременог и краткорочног карактера с намјером да се врате назад за неколико дана, недеља или мјесеци;
- Туристичке дестинације се посјећују с циљевима који нису повезани с плаћеним послом, тражењем запослења, пословним и професионалним разлозима.

Почетак интензивнијег развоја стручне и теоретске мисли у туризму везује се за период послије Другог свјетског рата, када се јавља већи број експерата туризма, углавном у земљама централне и западне Европе. Тада су се издвојиле двије фундаменталне научне дисциплине о туризму – туристичка географија и економика туризма, као и туризмологија – посебна научна дисциплина о туристичком феномену.

Појам туризмологија настао је шездесетих година XX вијека, а проф. Живадин Јовичић, популаризовао га је када је 1972. године основао истоимени магазин. Сматрао је да ниједна од постојећих наука не може проучавати туризам у његовој цјелокупној димензији (ни географија, ни економија, ни социологија, итд.), с обзиром да су њихови доприноси једнострани, што је омогућило стварање независне науке - туризмологије. Јовичић Ж. сматра да је „туризам јединствен феномен и ниједна његова компонента се не може проучавати изолирано, јер је за изучавање било којег аспекта феномена у изолацији, битно знати његову суштину, њену дубоку природу, јер, у супротном, постоји ризик да се он представи из једностраног угла (пад у економизам, географију, социологизам, итд.)“. Туризмологија је за Јовичића и друге научнике била савршено име за нову науку о туризму, јер је она једноставна и лингвистичка.

Назив туризмологија је први у стручну литературу увео италијански аутор Фрагола. Предмет туризмологије чини туризам као комплексан феномен, који повезује разнородне елементе – просторне, еколошке, социолошке, културне, економске,

политичке, психолошке и др. Основни задаци туризмологије као научне дисциплине односе се на (Јовичић, Ж., 1999):

- Утврђивање структуралних, функционалних и типолошких својстава туристичког феномена;
- Дефинисање и проучавање просторних, социолошких и економских димензија у туризму;
- Истраживање релација између општег и појединачног које у туризму имају, не само теоретску, већ и практичну вриједност.

Ова три најопштија задатка обухватају проучавање основних појмова и дефиниција, али и конкретна питања међу којима је посебно значајно:

- Утврдити елементе туристичких кретања, односно суштину тог феномена;
- Изучити врсте и својства туристичких мотива, шта и у којој мјери привлачи туристе – ово је један од најпрактичнијих и најнепосреднијих задатака туризмолошког проучавања који омогућава процјену степена туристичке атрактивности и туристичке вриједности појединих појава у простору, па и читавих подручја;
- Упознати факторе који у различитој мјери и на различите начине утичу на масовност, правце и структуру туристичких кретања – овај задатак, такође, има велики практични значај;
- Издвојити различите видове туристичког промета на бази њихове регионалне, временске и структурне варијабилности.

1.2. Туристичка валоризација

Савремени туризам почиње послије Другог свјетског рата и кроз неколико карактеристичних етапа, наставља се и даље. Одликује се диференцијацијом регија и земаља иницијативног и рецептивног туризма, уз постојање оних простора који дају, али и примају велики број туриста. У периоду од 1950. до 1965. године свјетски туризам се омасовљавао по невјероватној годишњој стопи од 10,9%, односно 10,2%. Иза тога, до 1980. године, број туриста, њихових ноћења и девизни прилив, имају годишњу стопу раста од 6,5% до 5,5%. Послије петогодишње (1981-1985) стагнације, када је стопа раста износила само 2%, до наших дана се стабилизовала на око 3%, што је више у односу на бројне дјелатности и изједначава се са производњом аутомобила и

укупном свјетском спољном трговином. На различитим пословима туристичке иницијативе и рецептиве у свијету је 2015. године било 284.000.000 запослених.

Туризам захвата око 15% свеукупних инвестиција у нове објекте, реконструкцију и иновацију постојећих. Године 1983. у свијету је регистровано 292.803.000 страних туриста, чији се број до 1989. године повећао на 414.223.000 и заједно са домаћим туристима превазишао двије милијарде. Године 1995. укупан број страних туриста у свијету достигао је 534.000.000. Пет година касније, било их је 661.000.000, а 2005. већ 808.000.000, да би се 2010. приближио једној милијарди, тј. достигао је 960.000.000. Године 2015., према подацима Свјетске туристичке организације, број иностраних туриста у свијету износио је 1.184.000.000 (Станковић, С., 2016).

На значај туризма указује чињеница да је 27. септембра 1970. године основана Свјетска туристичка организација (најприје WTO, затим UNWTO, да би се разликовала од Свјетске трговинске организације), која има више од 130 земаља чланица. Наведени датум се обиљежава као Свјетски дан туризма. У циљу потенцирања значаја туризма за разумијевање и поштовање међу народима и државама, Свјетска туристичка организација је 1999. године прокламовала Општи етички кодекс у туризму. Наведеним документима, који су усаглашени са акцијама Уједињених Нација, које се тичу туризма, животне средине и развоја, на директан и индиректан начин утиче се, усмјерава и унапређује теорија и пракса валоризације природних и антропогених потенцијала, који имају један или више атрибута туристичке привлачности и препознатљивости (Ibid.).

У последњих неколико деценија већи број теоретичара се бавио проблематиком туристичке валоризације (Faulkner, 1997; Deng, King & Bauer, 2002; Bjeljac, Ćurčić & Brankov, 2008; Besermenji, Pivac & Jurišin, 2008; Meyer, 2004; McKerchera & Cros, 2005; Hadzic, Stojakovic, Vanic & Ivanovic, 2005; Bjeljac, Brankov, Jovičić, Ćurčić & Terzić, 2012; Николић, 2006, Станковић 2008 и 2016). Велики научно-истраживачки значај у домаћим оквирима имала је квалитативно-квантитативна метода Ахметовић-Томка Д., 1994. године, која резултате истраживања изражава нумерички или дескриптивно.

Након ње се истичу и други домаћи аутори (Хаџић, 2005; Томић и Божић, 2014; Хаџић и др., 2010; Томић, 2011 итд.). Оријентишући се на оцјену културних туристичких вриједности значајан допринос методологији туризмолошког вредновања дала је H. du Cros (2000; 2001). Када су у питању природне туристичке вриједности, на том пољу се истичу (Collins, 1998; Bateman & Turner, 1993; Deng, King & Bauer, 2002; Bjeljac, Brankov, Jovičić, Ćurčić & Terzić, 2012; Bjeljac, Ćurčić & Brankov, 2012; Brankov, 2010). За просторе геонасљеђа приступе разрађују Vujičić, Vasiljević, Marković, Hose,

Lukić, Hadžić & Janićević (2011), и то на моделима које су развили Pralong (2005), Reynard, Fontana, P. Pereira, D. Pereira & Caetano Alves (2007), Kozlik & Skapozza (2007), Zouros (2007). Такође у погледу приступа туристичкој валоризацији ваља истаћи и сљедеће аутоpe (Pralong, J. P., 2005; Bruschi, V. M., Cendrero, A., 2005; McKercher, R. & Ho, P., 2006; Coratza, P., Giusti, C., 2005; Reynard et al, 2007, Pereira et al, 2007; McKercher, R. & Pamela, S. Y. Ho, 2011).

Под туристичком валоризацијом подразумијевамо вредновање, тј. квалитативну и квантитативну процјену свих мотивских вриједности, као и осталих конститутивних елемената туристичког потенцијала. Валоризација представља једну од најважнијих фаза у процесу просторног планирања туризма, али се истовремено ради о најтежој и најкомплекснијој фази, поготово када је у питању процјена самих вриједности, чији је туристички значај веома тешко процијенити. Циљ валоризације је да процијени вриједност елемената туристичког потенцијала (појединачно и збирно), односно да утврди њихову употребну и прометну вриједност (Чомић, Ђ., Пјевач, Н., 1997).

Код испитивања погодности одређеног простора за развој туризма нарочито се учврстила метода анализе, тј. утврђивање употребне вриједности (Јершић, М., 1985). Основни смисао анализе је у томе да се помоћу одређених критеријума вредновања оцјене могућности појединих просторних цјелина за развој туризма, и да се разврстају по употребној вриједности. Употребна вриједност је резултат обједињавања вриједности појединих критеријума, и она није економски показатељ, већ релативни индекс за разврставање на основу коришћеног оцјењивачког система.

Када је ријеч о валоризацији, кључно питање које се поставља, је на основу којих критеријума или фактора се може извршити процјена ресурса, тј. које детерминанте одређују туристичку вриједност. Јовичић Ж. (1986) сматра да су основни елементи туристичке валоризације мотива: географски положај, удаљеност матичних подручја (дисперзива) и атрактивност мотива. Пиха Б. (1982) дефинише критеријуме валоризације као оне вриједности својстава простора којима се у поступку валоризације утврђују његове подобности у коришћењу за туристичку рекреацију, групишући их у: природна својства, својства створеног богатства, својства људи, економска својства и удаљеност мјеста тражње од мјеста понуде. Николић С. (1982) као најважније критеријуме за туристичку валоризацију издваја: степен атрактивности туристичких ресурса, саобраћајне услове, степен развијености туристичких капацитета, ниво опремљености туристичких локалитета и центара и обим остваренog туристичког промета.

Свјетска туристичка организација (WTO:1980) је утврдила критеријуме валоризације туристичких ресурса, класификујући их у двије велике групе – у интерне и екстерне факторе валоризације. Под *интерним факторима* се подразумијевају специфични квалитети и вриједности које има сваки туристички ресурс. У зависности од своје природе разликују се, они који се односе на степен искоришћености туристичког ресурса (урбанизација, инфраструктура, опрема и туристичке услуге) и они који се односе на инхерентне карактеристике туристичког ресурса, и који у суштини коинцидирају са карактеристикама самог ресурса које чине основу његове туристичке вриједности. *Екстерне факторе* ресурса сачињавају елементи који условљавају његово туристичко коришћење. С обзиром да олакшавају приступ ресурсу, те да стимулишу и мотивишу туристе посредством слика (представа), као и да истичу постојање одређених специфичности које стављају ресурс у оптималне услове експлоатације, од њих зависи обим манифестовања ефективне тражње. Ријеч је факторима: приступачност ресурса, близина емитивних центара, специфичност туристичког расурса и значају ресурса.

Методе валоризације можемо класификовати на (Чомић, Ђ., Пјевач, Н., 1997):

а) *Вредновање потенцијала простора* (понуде) обухвата вредновање укупне рекреационе вриједности. Касније се дошло до сазнања да није могуће утврдити укупну рекреациону вриједност, јер поједине рекреационе активности захтијевају различите просторе, а поред тога могу бити и међусобно конкурентне;

б) *Вредновање простора према различитим групама (типовима) туриста*. Ово вредновање се базира на чињеници да постоји јака корелација између појединих друштвених група и простора због одређених социо-економских карактеристика туриста (старост, професија, приходи, образовање, итд.);

в) *Испитивање простора у вези типова рекреативних активности*. Укупни комплекс рекреативних активности рашчлањује се на различите типове. У матрици се одређују захтјеви појединих типова рекреационих активности за одређеним врстама простора. Испитивањем карактеристика простора може се касније утврдити садашњи и будући значај за поједине рекреативне функције.

Основни смисао метода валоризације је да омогуће квантитативну оцјену расположивих мотивских вриједности и других елемената туристичког потенцијала, по свим предвиђеним критеријумима. Међутим, сви елементи потенцијала и вриједности нису подједнако погодни за квантификацију. С обзиром, да не постоје прецизне методе за мјерење и квантификовање вриједности туристичких ресурса, у пракси се најчешће

процјена препушта екипи стручњака на бази интерсубјективне сагласности. Процјена се врши на основу одговарајуће скале вриједности на интерне и екстерне факторе.

Свјетска туристичка организација (WTO) препоручује израду типских формулара, који служе истраживачима приликом инвентаризације и процјене. Прво се сабирају сви интерни фактори, затим екстерни фактори, а онда се збир интерних множи са збиром екстерних фактора. Ова математичка операција има сљедећи облик:

A + B + C + D = X

E + F + G + H = Y гдје је,

X – збир дјелимичне процјене интерних фактора ресурса,

Y – збир дјелимичне процјене екстерних фактора ресурса,

A – процјена урбанизације,

B – процјена инфраструктуре,

C – процјена опреме и услуга,

D – процјена инхерентних карактеристика ресурса,

E – процјена приступачности,

F – процјена приступачности ресурса,

G – процјена близине емитивних центара,

H – процјена значаја ресурса.

За савремена истраживања, која доприносе реалности и сврсисходности туристичке валоризације, као завршног циља туристичко-географских, али и економских истраживања, потребно је уважавати неколико основних принципа (Станковић, С., 2016):

1. Научну истинитост, тј. реалну оцјену, без претјеривања, личних афинитета и склоности, било да је у питању иницијатива или рецептива, локална средина или шири географски простор. Научно-истраживачке методе морају бити савремене, а постигнути резултати јасни, конкретни, реални, засновани на провјереним подацима, прецизним анализама и примјењивим закључцима.

2. Процесуалност која проистиче из сазнања, да је појава сличних туризму било у ближој и даљој прошлости. Савремена туристичка кретања представљају континуитет који је током времена подложан промјенама животног стандарда, навикама и потребама за путовањем, лијечењем, рехабилитацијом, одмором, рекреацијом, туристичке понуде, туристичке потражње, начина и обима туристичких кретања, животног стандарда,

висине дневне и укупне потрошње, разноврсне понуде саобраћајних, угоститељских и хотелских услуга, туристичких агенција и туроператора.

3. Контекстуалност, којом је вишеструко потврђено и оправдано схватање да савремени туризам треба посматрати са различитих аспеката, у различитим ситуацијама, као и под утицајем спајања и прожимања географских, економских, социјалних, политичких, националних и међународних односа, појава, процеса, промјена и догађаја.

4. Компаративност, којом се наглашава чињеница да се рецептивни туризам одвија у различитим географским локалитетима, центрима, правцима путовања, мјестима, хетерогеним и хомогеним туристичким регијама и земљама. Особености наведених категорија простора морају се уважавати у политици и пракси развоја туризма, посебно код доношења одлука о туристичкој валоризацији и инвестирању у одговарајуће објекте.

5. Димензионираност дисперзивне зоне (зона ширења: локална, регионална, национална, континентална, свјетска) туристичких кретања из матичних мјеста ка туристичким мјестима. Под матичним мјестима (просторима) подразумијевамо градска насеља, гушће насељене регије, индустријске центре и читаве државе. У низу случајева, посебно важним се чини одређивање дисперзивне зоне учесталих, краткотрајних викенд туристичких кретања. Насупрот томе је утврђивање контрактивне зоне (зона привлачења: локална, регионална, национална, континентална, свјетска) туристичких кретања.

Савремени туризам је наглашена просторна појава, која је захватила готово све дијелове наше планете. Из тог аспекта при просторном планирању и валоризацији мора му се посвећивати одговарајућа пажња. Полази се од чињенице да је просторно планирање туризма планска, научно основана, континуелна и на дужи рок постављена активност друштва, којом се тежи сврсисходном и оптималном усмјеравању размјештаја одговарајућих структура у којима ће, и којима ће се, на најбољи начин развијати туризам на одређеном простору.

Просторно планирање туризма у директној је вези са туристичком валоризацијом постојећих природних и антропогених туристичких вриједности. Планирање туризма, које проистиче из валоризације простора, временски се усаглашава са постојећим стандардима општег просторног планирања, какви су средњорочни, дугорочни и сл. Туристичка валоризација одређених предионих цјелина, даје најбоље резултате, ако уважава ставове активне заштите животне средине, тј. све присутнији одрживи развој.

У вези са тим истичу се сљедећи захтјеви и ставови (Ibid.):

1. Научна анализа екосистема, станишта и ареала живог свијета и утврђивање односа са антропогеним објектима од значаја за туризам.

2. Процјена тренутне и перспективне тражње на туристичком тржишту, по времену и основним преокупацијама већине туриста.

3. Стваралачка сарадња планерских и туристичких субјеката (институција) са одговарајућим субјектима (фирме, компаније, конзорцијуми) из домена заштите животне средине, урбанизма, саобраћаја, инвестирања, пропаганде.

4. Одређивање основних циљева, обима и праваца заштите туристичких вриједности, уз издвајање приоритета и дефинисање више зона и одговарајућих степена заштите и угрожености.

5. Дефинисање капацитета простора који се валоризује. Ријеч је о изналажењу рјешења таквог туристичког промета, који не угрожава постојеће стање станишта, ареала, екосистема и свих за туризам значајних објеката у њима. Ријеч је и о сразмјери елитног, масовног, љетног и зимског туризма, који, структуром и захтијевима посјетилаца, утиче на обим промета и валоризацију туристичких вриједности.

6. Осмишљавање таквих и толиких туристичко-угоститељских објеката који одражавају локалну средину и традицију и не утичу на измјене основних елемената успостављаних еколошких односа и процеса у природи.

7. Усавршавање, синхронизовање и комбиновање, уважавање и примјењивање закона и прописа из просторног планирања, саобраћаја, инвестирања, водопривреде, шумарства, туризма, заштите природе и споменика и сл.

У наведеном смислу потребно је уважавати поступност у процесу туристичке валоризације и просторног планирања. Могући редослијед поступака може се исказати на сљедећи начин: инвентаризација, класификација и рангирање туристичких вриједности, садашња и будућа тражња на домаћем и иностраном тржишту, прогнозирање усмјерене туристичке тражње, размјештај и опремање објеката туристичке рецептиве, избор локација за изградњу туристичких објеката, конкуренција и комплементарност са окружењем, заштита и унапређење животне средине.

Дакле, задатак и циљ туристичке валоризације простора је оцењивање, класификација и рангирање туристичких вриједности. Завршни допринос валоризације је потреба да се на научној основи, реално издвоје и туристичком тржишту презентују вриједности различите контрактивне зоне, садржаја туристичког боравка, материјалне опремљености и усклађености са локалном средином. Локалне, регионалне, националне

и интернационалне туристичке вриједности, уз ставове туриста и локалног становништва, имају своје мјесто на туристичком тржишту и, свака на свој начин, утиче на остваривање друштвених и економских ефеката рецептивног туризма (Станковић, С., 2016).

1.3. Туристички потенцијал

Рецептивни туристички простори у функционалном погледу представљају антипод и просторни контрапункт емитивним, али заједно чине комплементарне, различито специјализоване парове, који ступају у комплексне интеракције. Под атрактивним туристичким потенцијалом подразумијевају се укупне могућности одређеног туристичког простора да развија туризам, тј. сви мотивски, материјални и тржишни услови неопходни за привлачење, транспорт, смјештај и активности туриста, односно остварење одређених социо-економских циљева туризма (Чомић, Ђ., Пјевач, Н., 1997).

Укупни туристички потенцијал се састоји од интерног потенцијала (мотивске вриједности и опрема) и екстерног потенцијала (тражња и други спољни фактори). Потенцијали су мањи од укупних могућности а већи од степена њиховог искоришћавања. Само код стопроцентно планираног искоришћавања могућности (што се не смије сматрати идеалним) је депласирано говорити о потенцијалима. У туризму искоришћавање могућности, у организационо-техничком погледу, подједнако подлијеже привредним и културним мјерилима, у чему и јесте садржана специфичност туристичких потенцијала (Јовичић, Ж., 1996).

Туристичке мотивске вриједности означавају скуп објеката и појава у простору, природног или антропогеног поријекла, способни да као спољни стимулус привуку туристе да их посјете. Трансформацијом и опремањем мотивских туристичких вриједности под утицајем свјесног и планског друштвеног дјеловања, настају туристичке вриједности. Чомић Ђ. и Пјевач Н. (1997) разликују туристичке ресурсе, као потенцијале способне да усмјере туристе да их посјете и туристичке вриједности, тј. опремљене туристичке ресурсе. Јовичић Ж. (1986) користи синтагму туристички мотив, коју дефинише као, за туристе атрактивне појаве и предмете у природи и друштву, тј. као објекте и појаве који дјелују на потребу кретања у циљу задовољавања рекреативних и културних потреба.

Под туристичким атракцијама подразумијевају се сви објективни (атрактивни) фактори у простору, који могу бити привлачни за туристе. За N. Leipera (1990),

туристичка атракција је систем који обухвата три елемента: туристе или људски елемент, нуклеус или централни елемент и маркер или информациони елемент. Туристи се дефинишу као особе ван сталног мјеста пребивалишта, чије је понашање мотивисано факторима који су везани за тражење задовољства. Нуклеус, као централни елемент система туристичке атракције, може бити било која особина или карактеристика мјеста у којој туриста ужива током посјете. Маркери су појединачне информације о било ком феномену који је потенцијални нуклеусни елемент у туристичкој атракцији.

Туристички потенцијал можемо дефинисати и као свеукупност природних и социо-културних претпоставки за организацију туристичке дјелатности на одређеној територији. Често се под туристичким потенцијалом подразумијева постојање на територији одређених уникатних или интересантних објеката, не само за локално становништво, нпр. јединствен и лако доступан природни објекат. Туристички потенцијал територије је промјењљив и зависи од особености социо-културне средине у којој се налази.

Инвентаризација туристичког потенцијала обухвата детаљан опис свих релевантних елемената који сачињавају интерни туристички потенцијал датог простора. Свјетска туристичка организација (WTO:1980), као и многи појединачни аутори, се залаже за свеобухватан приступ инвентаризацији, који садржи економске, социјалне, популационе, политичке, правне, административне, финансијске и друге релевантне факторе који утичу на способност одређене територије за развој туризма.

Класификација WTO-а садржи:

А) *Природни потенцијал* – Геологија и геоморфологија; климатологија (температура, падавине, осунчаност, облачност, вјетрови итд.); хидрологија (извори, водопади, каскаде, ријеке итд.); флора и фауна (биљни покривач, проблематика штетних и корисних животиња).

Б) *Енергетски потенцијал* – Извори енергије, хидро-енергија (бране, хидроцентрале); термо-енергија (рудници угља, природни гас); нуклеарна енергија; снабдијевање водом (извори, дистрибуција); снабдијевање различитим добрима (свакодневно снабдијевање, локални извори снабдијевања); неопходност увоза роба.

В) *Људски потенцијал* – Демографски подаци (стопа раста, имиграција, емиграција, полна и старосна структура, социо-професионална структура, активно становништво, будућа еволуција становништва); услови живота (ниво живота, лични дохоци, квалификациона структура, синдикално организовање); ставови и однос становништва

према туризму; подаци везани за културу; археологија (попис, стање заштите, могућности туристичког коришћења итд.); историјска мјеста и споменици; локална архитектура (карактер и оригиналност, заштита); фолклор и традиција (фолклорна традиција, могућности оживљавања, занимљивост и оригиналност).

Г) *Институционални аспекти* – Политика (политичка структура земље, владајуће уређење, политичка стабилност, представа о земљи у иностранству); право (закони и прописи на снази, одлуке које се односе директно или индиректно на туризам, закони и прописи који се односе на градњу, санитарни, царински и други прописи, административна структура земље); регионални и урбанистички планови; полицијски и безбједносни прописи и мјере.

Д) *Социјални аспекти* – Социјална структура земље; учешће становништва у националном, регионалном и локалном демократском одлучивању; плаћени одмори; садржај и начин провођења радног и слободног времена; ниво образовања; систем здравственог и социјалног осигурања; синдикати; асоцијације; друштвене навике у области слободног времена; систем заштите потрошача.

Ђ) *Саобраћајне мреже и инфраструктура* – Путна мрежа (стање, промет, могућност опремања, одржавање и трошкови); жељезничка мрежа (стање и пропусна моћ, близина станица, могућности опремања, одржавање, трошкови итд.); ваздушна мрежа (стање и пропусна моћ мрежа, опрема аеродрома, раздаљина од међународних аеродрома, могућност развоја, одржавање и трошкови); поморска и ријечна мрежа (опрема лука, редовне бродске линије, квалитет транспорта, близина великих међународних лука, максимални капацитет и пропусна моћ редовних линија); друга средства приступа (мрежа успињача); специфичне инфраструктурне инсталације за коришћење слободног времена (плаже, марине, стазе, видиковци итд.).

Е) *Финансијски и економски потенцијал* – Финансије (расположива финансијска средства, друштвени извори финансирања, приватни извори финансирања, мјешовити извори, ниво цијена грађевинског земљишта, сировина, готових роба, услуга, радне снаге итд.); економија (пољопривреда, врсте пољопривредних активности, проблеми развоја пољопривреде, комплементарног туризма и пољопривреде); модификација руралног туризма под утицајем пољопривреде; занатство (врсте заната, приход, утицај туризма на занатство); индустрија (врсте индустрије, колизије у коришћењу простора између индустрије и туризма, комплементарност индустрије и туризма); трговина (присуство малих трговинских објеката, дистрибуција роба, мреже великих продајних површина, супермаркета и сл.).

Атрактивни туристички потенцијал Станковић С. (2000) класификује у двије велике групе:

А. *Природне вриједности*

- Хидрографске туристичке вриједности (океани и мора, језера, ријеке, термо-минерални извори, мочваре и ледници);
- Клима као туристичка вриједност (сунчева радијација, инсолација, температура ваздуха, ваздушни притисак и вјетар, влажност ваздуха и испаравање, облачност и падавине, биоклиматски елементи);
- Геоморфолошке туристичке вриједности (планине, вулкани, клисуре и кањони, обале, острва, пећине и јаме);
- Биогеографске туристичке вриједности (биљни свијет, животињски свијет, национални паркови).

Б. *Антропогене вриједности*

- Етнографске туристичке вриједности;
- Умјетничке туристичке вриједности (почеци умјетности, култура, цивилизација и туризам, Антика, римска умјетност, хуманизам и ренесанса):
- Објекти свјетске културне баштине;
- Амбијенталне туристичке вриједности;
- Туристичке манифестације;
- Пејзажне туристичке вриједности.

Према Б. Вуконићу (2001), туристички потенцијал одређеног простора је функција позитивних и негативних фактора према формули:

$$Pr = \frac{f(Ap,Sp,Kp)}{f(Tp,Tb)}$$ гдје је:

Pr – погодност ресурса или територије за туристичко активирање;

Ap – атрактивни потенцијал природних и антропогених ресурса;

Sp – саобраћајни потенцијал (капацитет саобраћајних средстава);

Kp – капацитет понуде (изражен бројем постеља или неком другом врстом понуде);

Tp – трошкови путовања (удаљеност, вријеме и цијена путовања);

Tb – трошкови боравка (индикатор цијене услуга и просјечне потрошње).

Према томе, погодност туристичких ресурса за туристичко коришћење, одређена је укупним туристичким потенцијалом одређеног простора.

2.ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РАДА

2.1. Предмет и циљ истраживања

2.1.1. Научни циљеви истраживања

2.1.2. Друштвени циљеви истраживања

2.2. Просторно, временско и дисциплинарно одређење предмета истраживања

2.3. Хипотетички оквир истраживања

2.4. Методолошки концепт истраживања

2.5. Значај и допринос истраживања

2.6. Коришћење и истраживање минералних вода

2.ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РАДА

2.1. Предмет и циљ истраживања

Бањски туризам се заснива на коришћењу термалних, термоминералних и минералних вода, у сврху: лијечења, рехабилитације и рекреације особа са одређеним здравственим проблемима. Највећи обим туристичког промета у Републици Српској, мјерен бројем ноћења, оствари се у бањама. Једино, Бања Врућица располаже оптималном инфра и супраструктуром која омогућава прихват великог броја туриста. Наведена чињеница се базира на вишедеценијској квалитетној валоризацији њених укупних туристичких потенцијала. Заправо, сви остали бањски центри имају секундаран значај, гдје стуктуру гостију углавном чине пацијенти на рехабилитацији чији се боравци финансирају из средстава Фонда здравственог осигурања Републике Српске.

Бања Слатина је у претходном периоду развој туристичких потенцијала базирала на обиму прихвата пацијената. Стога, циљ овог рада је да комплексном анализом туристичких вриједности и потенцијала валоризује овај бањско-туристички центар. Сходно томе, настојаћемо да дефинишемо све релевентне потенцијале, односно параметре, који имају или могу да имају утицај на развој туризма у Слатини. Ријеч је о анализи укупних фактора који детерминишу обим и садржај свих потенцијалних туристичких услуга у Бањи Слатини.

2.1.1. Научни циљеви истраживања

Научни опис. Циљ је анализирати моделе туристичке валоризације на принципима одрживог развоја Бање Слатине, као туристичке дестинације. Укупна анализа ће показати трендове утицаја и антропогеног пресинга на простор.

Научно објашњење. Циљ је објаснити каузалитет између географских фактора и укупног развоја туристичке дестинације. Такође, научном аргументацијом ћемо омогућити сагледавање одступања у погледу квалитете туристичке валоризације.

Научно предвиђање. Циљ је сагледати могуће трендове, ефекте и посљедице развоја туризма у Бањи Слатини и стварање услова за најразноврснију туристичку понуду.

2.1.2. Друштвени циљеви истраживања

Друштвени циљеви истраживања се односе на директне и индиректне користи које може имати, прије свега, Слатина као туристичка дестинација, али и други бањски туристички центри. У том смислу, први циљ представља потребу да се садашњим и будућим структурама управе и носиоцима политике развоја туризма у Слатини, укаже на могућности квалитетнијег искоришћавања ресурса.

Академска заједница ће имати прилику да се детаљније упозна са досадашњим истраживањима и карактеристикама стања развоја туризма у Бањи Слатини, као и начинима и модусима валоризације широког спектра туристичких мотива.

Цјелокупна јавност ће моћи да се информише о стању и степену очуваности животне средине, а промоцијом објеката, првенствено геонасљеђа, имати прилику да стекне нова сазнања о ресурсима Бање Слатине. Досадашња истраживања Слатине, као туристичке дестинације, су углавном анализирана кроз дипломске радове, те није било опширних истраживања која би на свеобухватан начин третирала питања њене туристичке валоризације.

2.2. Просторно, временско и дисциплинарно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања је просторно одређен у зависности од приступа тематике која се обрађује. Тако нпр. у појединим поглављима се третира проблематика само комплекса бање, као нуклеуса самог истраживања. У неким другим поглављима се истражује простор урбаног дијела Слатине, заједно са комлексом бање, а неријетко се као просторни обухват третира комплетно подручје мјесне заједнице Слатина (Слатина и Мало Блашко). Врло ријетко (као нпр. код обраде туристичко-географског положаја, климе и археолошких карактеристика) се излази из наведеног просторног обухвата.

Што се тиче временског одређења, наведеном проблематиком утор дисертације се бави дужи временски период. У току 2018. и 2019. године урађена су комплексна истраживања, а то је као финални продукт довело до реализације овог научног рада, који први пут на интегралан начин даје смјернице развоја и валоризације укупних потенцијала Бање Слатине.

Туристичка валоризација једне дестинације захтијева одговоран приступ, због чега је неопходно познавање већег броја научних области и дисциплина. Пошто је предмет истраживања мултидисциплинаран, он представља сложену област међусобно

повезаних наука и дисциплина: географије, просторног планирања, економије, екологије, архитектуре, етнологије, историје умјетности, менаџмента, маркетинга и др. Тежиште истраживања се, прије свега, препознаје у оквиру географије, просторног планирања, одрживог развоја и економије.

2.3. Хипотетички оквир истраживања

Полазну хипотезу тезе чини став да су природни ресурси и квалитетна животна средина основ и оквир одрживог развоја одређеног географског простора. Треба имати на уму да је туризам по својој природи динамична и дисперзивна активност, врло често склона стихијности и деградирању животне средине, поготово ако није програмски заснована и контролисана планским и организационим мјерама. Превелика сезонска концентрација, усмјерена искључиво на један вид понуде (здравствени туризам), не иде у прилог економској одрживости. Да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја. То је став који одређује наредне хипотезе формулисане у складу са потребама развоја Бање Слатине, уз претпоставку да представљају компоненте које потенцијале Бање Слатине чине квалитетнијим и конкурентнијим на туристичком тржишту.

1. *Квалитетна валоризација укупних потенцијала Бање Слатине представља кључан фактор развоја њеног туризма.*

2. Развој туризма у Бањи Слатини зависи од унапређења укупне понуде.

3. Хетерогеност туристичких потенцијала Бање Слатине намеће потребу промјене концепта вредновања њених ресурса.

4. Ако су природни потенцијали кључан услов развоја туризма – њихово очување је примарни циљ одрживог развоја Бање Слатине.

2.4. Методолошки концепт истраживања

Приступ истраживању комплексне проблематике одрживог развоја туризма у Бањи Слатини и валоризацији њених потенцијала је изузетно сложен и заснива се на мултидисциплинарности и корелацији више истраживачких метода. Основне теоријско-методолшке поставке рада су базиране на географским, односно туристичко-географским истраживањима. У том смислу, издваја се неколико метода истраживања:

- Аналитички метод истраживања је обухватио анализу низа фактора значајних за развој бањског туризма. Овим методом су анализирана својства вода, а нарочита пажња је била посвећена анализи здравствено-лечилишних функција бањског туризма у Бањи Слатини. Поред тога, аналитички метод је обухватио и детаљну инвентаризацију осталих природних и антропогених туристичких мотива, који могу бити у функцији одрживог развоја бањског туризма.
- Метод непосредног теренског истраживања подразумијевао је првенствено инвентарисање природних и антропогених мотива у близини бањско-лечилишног центра.
- Метод синтетизовања се базирао на синтези свих добијених параметара који су важни за оцјену садашњег стања и могућности будућег развоја бањског центра Бање Слатине, али и цијелог ужег слатинског краја. Тако је синтеза обухватила и евиденцију свих комплементарних туристичких мотива који могу да унаприједе туристичку понуду и поспјеше могућност туристичког развоја у бањском центру.
- Историјско-генетски метод је коришћен у сврху детаљнијег објашњења постојећег стања, те карактеристика и тенденција даљег развоја. Овај метод је важан за уочавање и дефинисање развојног историјата бањског туризма на простору Бање Слатине.
- Упоредни (компаративни) метод је коришћен у сврху поређења туристичких мотива и објеката, одређивања њихове привлачности и значаја за будући развој туристичке привреде, те за њихово исправно вредновање и хијерархијско рангирање. Овај метод може бити користан у компарацији квалитета (индикације и контраиндикације) љековитих вода, издашности извора љековитих вода, особености минералних, термалних и термоминералних вода.

- Математичко-статистички метод је неопходан у процесу обраде података добијених из различитих извора. Статистичка документација, обрада статистичких података и њихов приказ путем табела, графикона и дијаграма, неоходна су основа за истраживање туристичких кретања и добијање детаљнијих сазнања о квантитативним карактеристикама бањског туризма у Бањи Слатини. Резултати добијени коришћењем овог метода су омогућили бољи увид у стање и перспективе бањског туризма (прије свега у виду промета туриста, броја ноћења, и анализа сезонског карактера туризма у туристичком центру).
- Картографски метод је карактеристичан како за картографска, тако и за туристичко-географска истраживања. Овај метод је коришћен у сврху што прегледнијег и адекватнијег приказивања географског простора, објеката, појава, процеса и односа у њему, релевантних за предмет овог рада.
- Поред наведених метода још су коришћени индуктивни, дедуктивни, дескриптивни и метод системске анализе.

2.5. Значај и допринос истраживања

Приступ усклађеном (одрживом) развоју туризма је по својој структури врло комплексан и мора бити базиран на подједнаком уважавању пет компоненти: остварење економског профита, очување животне средине, афирмација социјалног интегритета, оптимално задовољење туристичких потреба и његовање културних особености локалног становништва. То подразумијева да ће одрживи развој туризма у Бањи Слатини бити истраживан и разматран, између осталог, у складу са стандардима Свјетске туристичке организације (WTO) и индикаторима одрживог развоја: еколошким, економским и социјалним.

Еколошки капацитет се односи на максималан степен туристичког коришћења простора, а да при том не дође до еколошке деградације.

Економски капацитет ће бити одговор на контролу развоја Бање Слатине, њеног процеса планирања, задовољства туриста и пружити одговор колики је стварни допринос туризма локалној економији.

Социјални капацитет ће размотрити однос броја туриста и домицилног становништва, затим, однос запослености локалног становништва у сектору услуга и дати одговор дужине трајања боравка туриста у Бањи Слатини.

У последњих неколико деценија, многе туристичке земље и у оквиру њих туристичке дестинације и предузећа, су се претежно орјентисали ка економским параметрима, тј. остваривању што већег профита. Вођени овим интересом носиоци туристичке понуде су ријетко поклањали пуну пажњу заштити природних ресурса и животне средине. Наведено јасно показује, да туризам уколико његов развој није контролисан може врло лако нарушити квалитет животне средине и природних ресурса. Рјешење овог проблема би требало бити у адекватној валоризацији туристичких мотива заснованој на поступцима одрживог развоја туризма.

Одрживо коришћење природних ресурса треба да успостави оптималан однос између економских, еколошких и социолошких циљева експлоатације. Такав приступ коришћењу природних ресурса и развоја одрживог туризма потенцира његов интердисциплинарни карактер. Актуелни трендови теже ка развијању нових врста туризма у циљу подстицања хармоније са природом, као и равнотеже између носилаца понуде и туристичке клијентеле. Управо, приједлогом квалитетне валоризације ови циљеви могу бити реализовани, а то уједно и представља главни допринос овог рада.

Очекивани резултати су уско везани за мотиве израде рада, односно, презентацију и актуелизацију широког спектра питања, који су у функцији изналажења најоптималнијих рјешења за развој туризма Бање Слатине. Рад треба да помогне реализацији укупног управљања, а такође и да пружи неопходну основу стратешким плановима будућег развоја.

Полазећи од претпоставке, да се развој туризма мора остваривати на начин који обезбјеђује рационално коришћење природне средине, то упућује на неопходност усклађивања интереса између субјеката који се залажу за строгу заштиту животне средине, туристичке привреде и државних органа. Зато ће научно истраживање имати за посљедицу развој спознаја о утицају модалитета валоризације туристичких ресурса Бање Слатине, на одрживи развој туризма. Поред тога, даће се критички осврт на питања заштите животне средине, реферишући се на савремена научна достигнућа из наведене области.

Теоретски допринос тезе ће се огледати у проширивању теоретских (са)знања о валоризацији природних ресурса. Допринос ће се манифестовати и у развијању модела

управљања природним ресурсима, који уважавају економске, еколошке, социолошке и друге компоненте одрживог развоја туризма.

Практични допринос предложене Тезе се може сагледати у оквиру дефинисања смјерница за унапређење приступа валоризацији туристичких ресурса Бање Слатине. Такав приступ би тебао побољшати улогу управљачким структурама, али и иницирати виши степен одговорности.

Практични резултати ће се односити на критичку анализу добијених резултата и давања препорука – на који начин превазићи уочене проблеме у циљу квалитетнијег развоја туризма. Доносиоци одлука ће имати бољу основу за дефинисање визије, мисије, циљева и стратегије управљања Бањом Слатином, као туристичком дестинацијом.

2.6. Коришћење и истраживање минералних вода

Најранији описи коришћења термоминералних вода потичу из Античке Грчке. Херодот је посматрајући ове воде предложио "љековито купање", док је Хипократ проучавао ефекте топлог и хладног купања на људски организам и описао болести за које су она корисна, лијечећи људе из цијелог Медитерана у свом чувеном Асклепијевом центру (Cataldi et al., 1999).

У грчкој митологији се спомињу природни извори које су богови благословили да лијече болести. Око ових светих мјеста Грци су градили купатила за оне којима је потребно лијечење и остављали дарове боговима. Спартанци су развили примитивно парно купатило. У једној од најранијих грчких бања, Serangeum-у, пронађени су подни мозаици на којима су приказани возач двоколица које вуку четири коња, затим жена коју прате два пса и делфин испод њих. Касније су Грци balneum-е градили близу спортских борилишта. Током касније грчке цивилизације, купатила су често била изграђена у комбинацији са атлетским пољима (www.crystalinks.com/romebaths.html).

У Хомеровим пјесмама (7. вијек прије нове ере) описано је неколико типова бања (купатила - топла и хладна), што представља доказ коришћења термоминералних вода у античкој грчкој цивилизацији (Erfurt-Cooper and Cooper, 2009). И каснији филозофи (Платон, Аристотел, Плиније Старији) указују на добробит коришћења термоминералних извора (Cataldi et al., 1999). Антички грчки град Thermae (назив потиче од Artemis Thermia, заштитника термоминералних извора) данас познати

туристички центар Лутраки, био је чувен по својим природним минералним и термалним изворима.

У средњем вијеку међу Европљанима се развило вјеровање, да често купање доприноси и потпомаже развоју многих болести, јавна купатила су затворена, а купање забрањено. Међутим, људи су наставили да користе неке минералне изворе, вјеровали су да су то света мјеста и лијечили се од различитих болести. Љековита својства воде приписивана су Богу или неком свецу.

У XVI вијеку љекари у Карлсбаду прописали су да је уношење минералне воде у организам једнако здраво као и купање у њој (www.nps.gov/history). Карлсбад почетком XIX вијека постаје стјециште тадашње елите, а посјете свјетски значајних личности су постала уобичајена појава, када се Карлове Вари окрећу елитном туризму. Забиљежено је да су гости у Карлсбаду играли голф (Gosar, A., 2008).

Иако почеци коришћења термалних извора на подручју Мађарске сежу 2000 година уназад, први званични подаци о коришћењу бања датирају из 1178. године са простора данашње Бање Lukacs, преко османске окупације, затим Марије Терезије, када се о трошку Трезора врши анализа свих термоминералних извора, а Будимпешта постаје "Мека реуматизма", те почетком XX вијека као град који посједује највеће резерве термоминералних вода, добија титулу "Град-Бања" (Spa City). У организацији Удружења бањских центара Будимпеште, ту је одржан Први међународни балнеолошки конгрес 1937. године (Белиј, М., 2011). Сједиште Међународне балнеолошке асоцијације се налази у Бањи Гелерт. Већина бањских центара су државно власништво и редовно се обнављају и проширују, а два центра Кираљи и Рудаш су постали културни споменици. Ови подаци недвосмислено потврђују, да држава (када хоће) може бити итекако добар власник.

Иако, коришћење бањских извора у Србији сеже у Римско доба, тек крајем XIX и почетком XX вијека од бројних "народних бања" израстају праве бање, чије су воде медицински испитане. Тада су се од осталих издвојиле Врњачка Бања, Сокобања и Бања Ковиљача, затим Буковичка Бања, Рибарска Бања и Врањска Бања. О њима се старала држава, а за вријеме сезоне, у трајању од два до три месеца, одређивала је најбоље љекаре - "окружне физикусе" да се брину о посјетиоцима (Мађејка, М., 2003).

Након Првог свјетског рата у бањама се граде виле и паркови по узору на француске и италијанске, затим љетниковци и салони. Тада напредују Матарушка, Куршумлијска, Нишка Бања, а за Врњачку Бању и Бању Ковиљачу то је представљало тзв. "златно доба". Између 1923. и 1940. године радио је Завод за физикалну терапију и

балнеологију Медицинског факултета у Београду, што је на посебан начин допринијело упознавању и примјени природних љековитих фактора у основном и допунском лијечењу обољелих и повријеђених лица (Станковић, М. С., 2009).

Период послије Другог свјетског рата карактерише брз и нагли раст бањског туризма, граде се смјештајни објекти и лječилишта, те се бање све више оријентишу као мјеста за опоравак. Од јуна 1940. године функционисао је Завод за медицинску хидрологију и климатологију Медицинског факултета Универзитета у Београду. Балнеолошки институт НР Србије формиран је 1960. године и носи име оснивача и директора Властимира Годића. Интересантно је да је при Српском љекарском друштву у Београду, Секција за балнеоклиматологију основана тек 1996. године (Станковић, М. С., 2009).

На географском простору Републике Српске честе су појаве љековитих минералних, термалних и термоминералних вода. Око извора љековитих вода и мјестима љековитих блата изградила су се временом већа или мања насеља – *бање*. Археолошки остаци код неких бања показују да њихово искоришћавање датира у период античке Грчке и Рима. Данас су многи извори минералних, термалних и термоминералних вода постали афирмисани бањско-лječилишни и рекреативни центри са модерном дијагностичком опремом и опремом за физикалну терапију. Република Српска има око 200 регистрованих минералних, термалних, термоминералних, слабо радиоактивних појава, кисељака и љековитих блата и девет бањских центара за лијечење и рехабилитацију, тј. одмор и рекреацију (Црногорац, Б. Ч., 2009).

У релативно ближем окружењу Бање Слатине налази се неколико бања:

"Бања Лакташи" (Лакташи), са температуром воде од 34°C; купање у води доприноси побољшању стања организма код сљедећих група болести: болести очију, болести срца и крвотока, болести локомоторног апарата, рекреација и ревитализација.

"Бања у Српским топлицама" (Бањалука), са температуром воде од 34°C; термоминерални извори помажу у лијечењу кожних, реуматских и срчаних обољења.

"Бања Кулаши" (Прњавор), са температуром воде од 30°C; термалне воде ове бање постижу видне резултате у лијечењу псоријазе и других кожних обољења.

"Бања Мљечаница" (Козарска Дубица), са температуром воде од 14,2°C; минерална вода се користи пијењем, бањањем, инхалацијом, а лијечи постоперативна стања, неуролошка обољења, лијечење остеопорозе, гинеколошка обољења.

Укупно посматрано, извори минералних вода, који постоје широм свијета, разликују се по издашности, температури и хемијском саставу. Према геолошком поријеклу дијеле се на јувенилне, вадозне и фосилне (Живановић, С., 2015).

Јувенилне воде потичу из усијане магме која се у унутрашњости Земље налази под великим притиском. Када се тај притисак усљед тектонских поремећаја смањи, прегријана водена пара садржана у магми излази и продире у слојеве ближе Земљиној површини. На свом путу се хлади и кондензује, а отапањем минерала из разних Земљиних слојева стиче минерализацију. На крају, овако минерализована вода избија на површину Земље на мјестима најмањег отпора у облику извора. Јувенилне воде се одликују константним хемијским саставом, температуром, али и капацитетом извирања.

Вадозне воде су плиће воде. Након обилних падавина површинске воде пониру у земљу, бивају обогаћене минералима и гасовима, да би се поново појавиле на површини као минералне воде. Ове воде током године мијењају састав, температуру и капацитете извирања, зависно од количине падавина.

Фосилне (дубинске) воде долазе из великих дубина и оне су по саставу стабилније и топлије. Настају из падавина које продиру у дубоке слојеве и ту остају затворене, јер су се на те слојеве наталожили непропусни слојеви. До тих вода се обично допире бушењем. Не могу се обнављати, па им је трајање ограничено, јер су окружене непропусним слојевима.

Минералне воде имају благотворно физиолошко дејство на људски организам и као такве имају широку примјену у балнеотерапији. Позитивне ефекте на људско здравље љековите минералне воде остварују захваљујући општој минерализацији, јонском саставу, садржају гасова, присуству терапеутски активних компоненти (минералних и органских), радиоактивних елемената, алкалности или киселости и повишеној температури (Живановић, С., 2015).

Топле воде се примјењују у терапији оних болести, поремећаја и повреда код којих је потребна повишена температура (купање, орошавање, облоге, испирање). Оне се дијеле на три групе и то:

- хипотермалне са температуром од 20 до 34˚С;
- хомеотермалне са температуром од 34 до 38˚С;
- хипертермалне са температуром изнад 38˚С.

Хемичар М. Леко (1922) сврстао је минералне, термалне, термоминералне, гасне и радиоактивне воде на основу хемијских својстава, од којих зависи њихова примјена у балнеотерапији и коришћење у друге сврхе, у три групе са 10 класа. Са извјесним допунама ова класификација се и данас уважава.

I група – Индиферентне љековите воде:

1. Хладне воде (акротопеге) имају температуру испод 20°C, али је она виша од средње годишње температуре ваздуха у околини. Температура и хемијски састав су им стабилни, а суви остатак незнатан.

2. Топле воде (акрототерме) обухватају хипотерме, хомеотерме и хипертерме. Садрже мање од једног грама на литар сувог остатка и угљен-диоксида.

II група – Љековите минералне воде (минералне воде у ужем смислу):

3. Киселе воде имају суви остатак испод, а угљен-диоксид изнад једног грама на литар. Хладне су и погодне за флаширање (стоне минералне воде).

4. Алкалне воде имају више од једног грама на литар растворених минералних материја, међу којима доминирају хидрокарбонати. Јављају се у кристаластим и магматским стијенама. Могу бити хладне и топле.

5. Земно-алкалне воде, садрже више од једног грама на литар растворених хидрокарбоната и јоне земно-алкалних метала калцијума и магнезијума. Ако имају повећан садржај угљен-диоксида, називају се земно-алкални кисељаци.

6. Слане или муријатичне воде садрже више од једног грама у литру растворене кухињске соли. Ако имају повећан садржај угљен-диоксида називају се муријатични кисељаци. Воде са повећаним садржајем јода и брома, такође, спадају у ову групу. Прве се називају јодне воде, а друге бромне воде.

7. Горке воде су познате по повећаном садржају натријум-сулфата и магнезијум-сулфата. Јављају се на теренима изграђеним од шкриљаца и магматских стијена. Обично су хладне.

III група – Специфичне љековите воде:

8. Гвожђевите воде имају мање од једног грама у литру сувог остатка у којем се истичу јони двовалентног и тровалентног гвожђа. У зависности од комбинација феро и фери јона, дијеле се на четири потклase.

9. Сумпоровите воде се препознају по повећаном садржају сумпорводоника, који им даје непријатан мирис. Јављају се у нафтоносним теренима и наслагама тресета, а могу бити хладне и топле.

10. Радиоактивне воде су оне које садрже соли радијума и продуката његовог природног распадања (гас радон). Има их на теренима изграђеним од кристаластих стијена, а могу бити хладне, топле и често доста минерализоване.

Табела 1. Основне балнеолошке групе вода

Групе		Основне подгрупе према гасном саставу	
А	Без специфичних компонената и својстава	а	Азотне
		б	Метанске
Б	Угљокиселе (CO2)	а	Угљокиселе
В	Сулфидне (H_2S,HS)	а	Азотне
		б	Метанске
		в	Угљокиселе
Г	Гвожђевите (Fe),арсенске (As) и с високим садржајем Mn, Cu, Al, Zn	а	Азотне
		б	Угљокиселе
Д	Бромне (Br), јодне (J) и с високим садржајем органских материја	а	Азотне
		б	Метанске
Ђ	Радонске (Rn)	а	Азотне
		б	Угљокиселе
Е	Силицијумске терме (H2SiO3, HSiO3)	а	Азотне
		б	Метанске
		в	Угљокиселе

Извор: Крунић, О., Сорајић, С., 2013.

Историја широког спектра испитивања поријекла, хемијског састава и балнеолошких својстава минералних и термоминералних вода на нашим просторима је дуга скоро два вијека: Хердер, С., 1835; Daben, S., 1837; Линденмајер, Е., 1856; Ludwig, E., 1886; Katzer, F., 1909; Mache, E., 1916; Леко, М., 1900, 1905, 1920, 1922; Маурер, Е., 1925; Фресениус, Р., 1926; Ненадовић, 1936; Леко, А., 1936; Бањ, J., 1950; Михолић, С., 1957; Миошић, Н., 1981, 1982; Филиповић, Б., Вујасиновић, С., 1982; Vujanović, V., Teofilović, N., 1983; Коматина, М., 1984; Чичић, С., Миошић, Н., 1986; Миошић, Н., 1987; Крешић, Н., 1991; Protić, D., 1995; Стоиљковић, Д., 1999; Мијовић, Д., 2003; Драгишић, В., 1997, 2005; Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Могућностима експлоатације и валоризације у бањском туризму, поготово у неколико протеклих деценија су се бавили разни аутори: Станковић, М. С., 1979; Станковић, М. С., 1995; Станковић, М. С., 2005; Станковић, М С., Јовановић, В., 2006; Станковић, М. С., 2009; Јовичић, Д., 2008; Милинковић, С., 2008; Krunić, O., et al., 2010; Krunić, O., Sorajić, S., 2013; Белиј, М., Белиј, С., 2009; Белиј, М., Белиј, С., 2010; Petrović, T., et al., 2010; Košić, K., et al., 2011; Belij, M., Belij, S., 2011; Павловић, С., Белиј, М., 2012; Милинковић, С., 2013; Белиј, М., 2014; Белиј, М.,et al., 2014; Милинковић, С., Црногорац, Ч., 2014; Joksimovic, M., Pavlovic, M., 2014, и др.

3. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ БАЊЕ СЛАТИНЕ

3.1. Туристичко-географски положај

3.2. Физичко-географски фактори

3.2.1. Геолошке карактеристике простора

3.2.1.1. Стратиграфија терена

3.2.1.2. Тектонске карактеристике

3.2.1.3. Геомеханичке карактеристике

3.2.1.4. Геолошка еволуција подручја

3.2.1.5. Сеизмичке карактеристике

3.2.2. Геоморфолошке карактеристике

3.2.3. Климатске карактеристике

3.2.3.1. Инсолација

3.2.3.2. Температура ваздуха

3.2.3.3. Ваздушни притисак

3.2.3.4. Вјетар

3.2.3.5. Влажност ваздуха

3.2.3.6. Облачност

3.3.3.7. Падавине

3.2.4. Хидрографске карактерисрике

3.2.5. Педолошке карактеристике

3.2.6. Биогеографске карактеристике

3. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ БАЊЕ СЛАТИНЕ

3.1. Туристичко-географски положај

Укупни развој одређене геопросторне цјелине представља резултат валоризације потенцијала њене географске позиције, тј. географског положаја. Сходно томе, туристичко-географски положај чини значајну, врло често и одлучујућу претпоставку развоја било које туристичке дестинације. Туристистичко-географски положај је промјенљива категорија, јер зависи од одређених друштвено-историјских околности које различито утичу на укупну валоризацију компоненти географског положаја.

Истраживани простор Бање Слатине је позициониран на крајњем југозападном дијелу општине Лакташи, која се налази на западу Републике Српске. Математичко-географски положај је одређен координатама 17° 16" и 17° 20" источне географске дужине и 44° 46" и 44° 50" сјеверне географске ширине. Смјер пружања је југ – сјевер, а простор има облик неправилног трапеза и заузима површину од приближно 2.768 ha.[1]

Сусједна насеља у општинском окружењу Слатине су: Јаружани на истоку, Велико Блашко и дијелом Довићи на сјеверу, Шушњари и дијелом Трн на западу. Такође, на западу и дијелом на југу граничи и са општином Бања Лука, а другим дијелом на југу се граничи са општином Челинац.

Положај Слатине детерминишу природногеографске одлике Перипанонског обода коме она припада (геолошка грађа, рељеф, клима, вегетација, а посебно хидрогеологија). Хидрогеолошке одлике су условиле да се ово подручје развије у (засад) бањски центар, јер на издигнутом терену између Ерцеговачке и Слатинске ријека на надморској висини од 206 m, избија термоминерална вода која се користи у рехабилитационе сврхе.

У регионалном погледу, слатинско подручје по свом географском положају припада Бањалучкој регији, чији је Бања Лука нодално-функционални центар.[2] Главна карактеристика регионалног положаја је везана за њену саобраћајну повезаност у

[1] Група аутора, *Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине*, Завод за заштиту споменика културе и природе Бања Лука, Бања Лука, 1985. године, стр. 9.

[2] Нодално-функционални концепт чини један од приступа организацији географског простора заснованог на функционалном утицају развојних центара (нодуса) на њихово окружење, чиме се дефинишу њихови функционално-гравитацијски ареали. Концепт се заснива на оцјени да насеља одређеног ранга нодалитета својим дјеловањем утичу на просторну интеграцију и диференцијацију структуре простора, формирајући снагом развојних процеса и њихових функционално кохерентне просторне цјелине цјелине.

оквиру Бањалучке регије, као и повезаност са другим просторима. Заправо, највећа предност Бање Слатине у односу на остале бањске центре јесте, управо, близина града Бањалуке, а њене просторне, пејзажне и амбијенталне карактеристике јој дају изразиту предност у односу на бању у Лакташима и бању у Српским топлицама.

Повољан положај Слатине се огледа, прије свега, у односу на друмске комуникације, јер се у непосредној близини налази магистрални пут М-16, као главна магистрална саобраћајница која спаја сјевер и југ Бањалучке регије, док у макрорегионалним оквирима наведена саобраћајница повезује Панонски басен и Јадранско приморје.

Изградња ауто-пута наведеним правцем пружања, који би Бањалуку преко Млиништа повезао са Јадраном би додатно допринио побољшању туристичко-географског положаја Бање Слатине. Путним правцем М-16 Слатина остварује везу на сјеверу са Градишком, чиме се укључује у значајне међународне комуникације.

Карта: 1. Туристичко-географски положај Бање Слатине

Извор: Вујић, М., et al., 2000. (дорадио аутор)

Магистрална саобраћајница М-16.1 је удаљена од Слатине само осам километара, а омогућује саобраћајну повезаност са Посавином, Семберијом, Мачвом и даље. Ауто-пут Бања Лука – Добој у дужини од 72 km је пуштен у саобраћај 2018. године. На граници општина Лакташи и Бања лука пролази веома важан жељезнички правац Нови Град-Приједор-Бања Лука-Добој. Аеродром у Маховљанима би у перспективи могао представљати важан сегмент повезаности са Европом.

Генерално се може закључити, узимајући у обзир све наведене чињенице, да Бања Слатина у поређењу са осталим бањским дестинацијама у Републици Српској има *најбољи туристичко- географски положај*.

3.2. Физичкогеографски фактори

Физичкогеографски фактори, као потенцијалне природне туристичке вриједности су објекти и појаве у простору које настају радом унутрашњих и спољашњих сила Земље. Садрже одређене привлачности и условљавају одговарајуће врсте туризма.[3]

3.2.1. Геолошке карактеристике простора

Подручје Слатине изграђују највећим дијелом стијене дијабаз-рожне формације (вулканогена седиментна формација), затим седименти плиоцена и квартара. Оне се разликују по старости, врсти, постанку, физичко-механичким, геомеханичким, хидрогеолошким и другим карактеристикама.[4]

3.2.1.1. Стратиграфија терена

Најстарије стијене овог подручја припадају мезозоику и оне су најзаступљеније. Из периода кенозоика су утврђени плиоценски и квартарни седименти. По физичко-механичким карактеристикама најчешће су чврсте стијене, затим полувезане, те невезане (растресите).

У састав тријаско-јурске вулканогено-седиментне формације или дијабаз-рожне формације улазе рожнаци, глинци, силификовани кречњаци, који по J. Памићу (1964) припадају тријасу, а даље наведени јурским и то: меланж са пјешчарима, конгломератима, бречама, глинцима, спилити (*ßß* ab), дијабази (*ßß* '), габродолерити (v *ßß*), габри (v), амфиболити (A) и друге стијене. Пјешчаре изграђују зрнца кварца, лискуна, кречњака, те глиновита лимонитска лапоровита супстанца у различитим односима. Рожнаци су различито обојени, основну масу чини микрокристаласти кварц.

Кречњаци су регистровани у Слатинској ријеци испод пјешчара. То су сиви кречњаци са калцитским жицама. Спилити су доста чести и јављају се у виду мањих маса. Дијабази се често јављају у засебним масама, а најчешће у подручју контакта са већим масивима ултрабазита.

---

[3] Станковић, М. С., *Туристичка географија*, „А.М.И.Р.“ Београд, 1994., стр. 38.
[4] Урбанистички план Слатине, 1986-2005, Урбанистички завод Бања Лука, 1986., стр. 12-17.

У рејону Слатинске ријеке у појасу ширине око 2.5 km заступљени су плиоценски седименти. То су бијеле и жућкасте глине са прослојцима пијеска, које су регистроване приликом извођења бушотине СБ-2 (Главаш, С., et al., 2008).

На локалитету Бање Слатине готово сва седра је засићена подземним водама, јер је ниво подземних вода на том дијелу 1 m испод површине терена. Овако стање седре упућује на закључак да је процес настајања седре још увијек активан, за разлику од наслага седре код извора "Кисељак", гдје је видљива окамењена седра у усјеку приступног пута (Група аутора, 2011[5]). Алувијални седименти (*Al*) су присутни у кориту Слатинске ријеке и Ерцеговачке ријеке. Представљени су слабовезаним шљунком, чије су најдебље наслаге наталожене на ушћу Ерцеговачке ријеке у Слатинску ријеку.

3.2.1.2. Тектонске карактеристике

Анализа тектонских карактеристика ширег простора указује на постојање два система тектонских структура: старијег и млађег. Први носи обиљежје примарне генетске тектонике, тј. оних тектонских збивања која су дала основне црте тектонске архитектуре, а други је више обиљежен дисјунктивним структурним облицима. То су углавном вертикални структурни облици.

Ово подручје припада Унутрашњим Динаридима и зони палеозојских шкриљаца и мезозојских кречњака, тј. простору гдје се јужни дијелови Панонског басена граниче са сјеверним рубом офиолитске зоне (Петковић, К., 1961). Оно је у прошлости било изложено многим фазама убирања и разламања која су довела до савременог склопа. Доминира систем дисјунктивних облика који се пресјеца правцима СЗ-ЈИ и СИ-ЈЗ, што представља основну схему по којој је овај простор издијељен у блокове.

Правци расједа СЗ-ЈИ представљају лонгитудиналне расједе који прате општи структурни план Динарида. Ти расједи су обновљени млађим покретима, који прате фазе декомпресија постнеогених фаза алпске орогенезе. Расједи настали управни на тај правац представљају, заправо, нове структурне формације настале тек неотектонским кретањима (Ibid.).

[5] Урбанистички план "Слатина" за период 2007-2022 године, Пројект а.д. Бања Лука 2011., стр. 39.

3.2.1.3. Геомеханичке карактеристике

Релативно велика литолошка промјенљивост, често изразита тектонска оштећеност, рељефни и други чиниоци овог подручја условљавају одговарајуће варирање геомеханичких облика различитих стијена. Заступљеност група терена, које би се по геомеханичким карактеристикама могле рашчланити је сљедећа:[6]

Магматске стијене су релативно мало заступљене (мале површине на више локалитета). Терени изграђени од ових стијена пружају сасвим повољну геомеханичку основу у сваком погледу (стабилност, носивост, постојаност). Серпентини су такође релативно мало заступљени на овом простору (Гаковица)[7]. На заравњеним површинама ове стијене су стабилне и добро носиве. Карбонатне стијене су регистроване само на мањим просторима. То су силификовани кречњаци, као и седра. Вулканогена седиментна или дијабаз-рожна формација има литолошки хетероген састав. Одликује се често вертикално и хоризонтално смјењивање пјешчара, рожнаца и глинаца, због чега ова формација представља геомеханички посебно карактеристичну групу терена. Носивост је на већим заравњеним површинама углавном добра.

Пелити (глиновити седименти) су заједно са флувијалним седиментима површински најзаступљенија тла. У геомеханичком смислу одликује их врло честа промјена особина. Основни узроци таквог стања су велика промјенљивост особина минералног, те гранулометријског састава, неједнак степен дијагенетског очвршћавања, неповољан утицај воде, односно зависност негативног електричног набоја површине њихових честица од природе апсорбованих раствора.

3.2.1.4. Геолошка еволуција подручја

Геолошка историја терена ширег подручја Бање Слатине започела је у тријасу. Тада је на југу настала динарска карбонатна платформа, а сјеверно од ње је почело отварање једног дубокоморског басена, који вјероватно у то вријеме још није имао океанско дно. Сјевернije се одвијала седиментација серије рожнаца и радиоларита са прослојцима глинаца. Карактеристични за те услове таложења су били повремени токови карбонатног материјала. Ова седиментација се одвијала на дубинама већим од 2000 m.[8]

[6] Група аутора 1986., цит. изд, стр. 17-19.
[7] Ријеч је о подручју на којем се налази извор питке воде Гаковица, са којег су се мјештани Слатине почели организовано снабдијевати водом 1930. године.
[8] Црногорац, Ч., et al., *Слив Турјанице (физичко-географска и еколошка истраживања)*, Арт принт, Бања Лука и Географско друштво Републике Српске, 2012. године., стр. 36-37.

У јури сјеверни дубоки басен је био потпуно отворен и у њему је формирано право океанско дно, гдје су успостављене три седиментационе средине. Јужно је била карбонатна платформа, сјевернијe њена падина са седиментацијом рожнаца и радиоларита, а на сјеверу дубоки океански ров. У рову се одвијало хаотично одлагање олистостромског материјала разног поријекла у глиновитом и алевритском[9] матриксу. Ове последње творевине, тектонском прерадом претворене су у меланж познат под називом "дијабаз-рожначка формација".

У горњој јури је дошло до интензивног и непотпуног затварања сјеверног океанског басена, под утицајем снажних латералних притисака са сјевера. Они су проузроковали набирања и велика навлачења силицита и дијабаз-рожне формације, која је прекрила тријаско-јурске рожнаце (радиоларитско-вулканогену формацију). На тај начин је успостављена фундаментална структура овог терена, а новонастали пакет структура је издигнут и претворен у копно које је егзистирало све до горње креде (Ibid.).

Велика разламања, спуштања и издизања у неколико екстензионих фаза током олигоцена и почетком миоцена представљају увод у неотектонске покрете, који су захватили и ово подручје. Током квартара терени су све више попримали изглед какав имају данас, на што су утицали његово постепено издизање и ерозивни рад водотока.

3.2.1.5. Сеизмичке карактеристике

Земљотреси се убрајају у најразорније природне катастрофе, које се веома тешко могу предвидјети. Дејство земљотреса зависи од више фактора међу којима су најважнији сеизмотектонске и сеизмогенетске особине подручја, геолошки склоп, инжењерскогеолошке и хидрогеолошке одлике терена, геомеханичке и геофизичке особине површинских слојева и др. Геопростор Бањалучке регије се одликује високом сеизмичком активношћу. Сеизмотектонска истраживања су показала да ближа околина Бањалуке представља тектонски чвор, у коме долази до укрштања лонгитудиналног дубинског расједа првог реда, са расједом другог реда, гдје су вертикална диференцијална помјерања јако изражена (Тркуља, Д., 2004).

Према наведеном аутору, земљотреси су се на овом подручју у прошлости јављали у више серија. Први (познати) јачи земљотрес се догодио 1888. године, интензитета 7 степени MCS скале, магнитуде M = 5.2 Рихтерове скале. Друга серија земљотреса се

[9] Алкални глиновити – пјесковити алеврит се користи као пелоид у Бањи Слатини.

десила 1935. године, интензитета 7 степени MCS скале, магнитуде M = 5.0 по Рихтеру. Трећа серија земљотреса се десила 1969. године интензитета 9 MCS скале, магнитуде M = 6.6 по Рихтеру. Овај серија земљотреса је изазвала значајне рушилачке ефекте на ширем бањалучком подручју. Од посљедица земљотреса 15 особа је смртно страдало, а 1117 је теже или лакше повређено. Порушено је или оштећено више од 86 000 станова. Само у Бањалуци је оштећено 112 привредних организација (Ibid).

Према подацима карата из Правилника о техничким мјерама и условима за грађење у сеизмичким подручјима, шири простор Слатине се налази у зони максималног очекиваног интензитета земљотреса од 9 степени MCS скале, за повратни период од 500 година. Стална опасност од снажних земљотреса, указује на њихову превентиву још у току просторног и урбанистичког планирања и пројектовања, узимајући у обзир сеизмичке услове локација на којима се граде објекти.

Планирање туризма као просторног феномена и ексклузивног корисника простора се заснива на основу геолошких, сеизмолошких и инжењерских података, који служе као основа адекватних антисеизмичких мјера, које се током градње морају предузети. У том смислу потребно је извршити одговарајући избор грађевинског материјала, начина градње и конструкционих рјешења.

3.2.2. Геоморфолошке карактеристике

Рељеф је основни елемент природне средине и битна претпоставка укупне валоризације одређеног простора. Представља физиономску основу простора унутар кога су инкорпорисани пејзажни облици природног и друштвеног карактера. Рељеф настаје дјеловањем ендогених или унутрашњих и егзогених или спољашњих сила. У вези с тим постоје двије основне врсте облика – тектонски и ерозивни са бројним варијететима и еволутивним фазама, што Земљину површину чини веома разноврсном, често и на малом простору.[10]

Геотектонска структура и морфотектонски процеси предодредили су основну рељефну физиономију терена, утичући на структуру ландшафта и предодређујући, зависно од степена развоја друштва, различиту географску валоризацију простора и функционалну улогу његових цјелина. Морфометријске карактеристике рељефа обухватају (висину, нагиб терена, експозицију и дисецираност рељефа). Погодности и

[10] Станковић, М. С., 1994., цит. изд., стр. 74.

ограничења морфометријских и морфолошких карактеристика рељефа утичу на: врсте производње, насељавање становништва, начин живота, развој различитих туристичких активности и морфолошке структуре насеља и туристичких центара везано за развој саобраћајница и улица, тргова, паркова и зеленила, групација објеката и др.)[11]

[11] Максин-Мићић, М., *Туризам и простор*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2008., стр. 90.

Карта 2. Приказ рељефних и хидрографских карактеристика Слатинског подручја

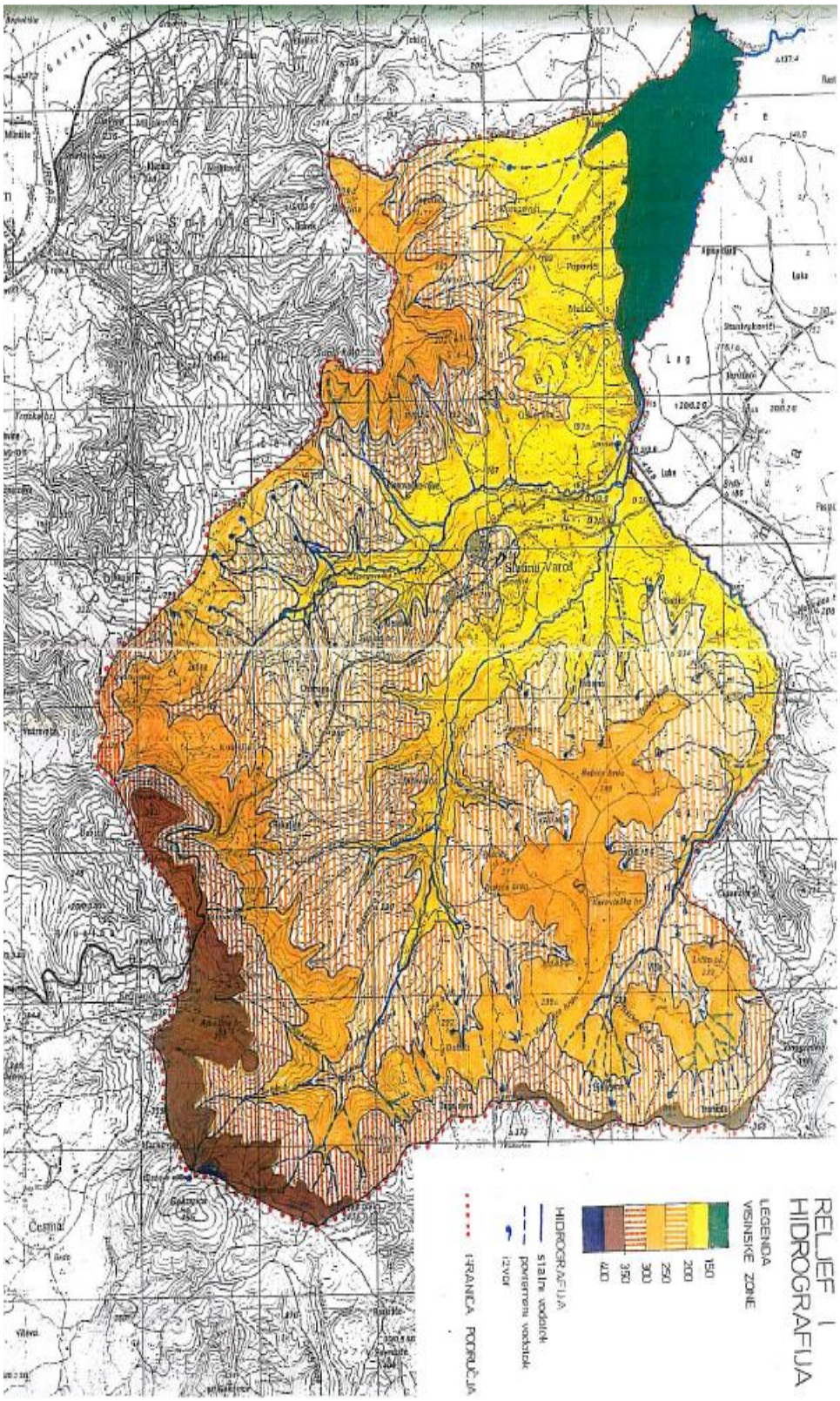

Извор: Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине, 1985.

Поред научног, геоморфолошка проучавања имају изузетан апликативни значај. Конкретније, рељеф има веома битан значај у детерминацији и модификацији климе, хидрографских појава, за формирање педолошког покривача и распрострањењу биљног и животињског свијета. Затим утиче на привредне активности, какве су изградња саобраћајница, структуру насеља, размјештај индустрије и инфраструктуре.

Дакле, рељеф представља основ физичко-географске средине за развој туризма. Физичко-географске карактеристике рељефа одређују могућност размјештаја туризма у простору преко атрактивних атрибута туристичке дестинације, саобраћајница, туристичке инфраструктуре и формирања туристичке тражње. Рељеф представља прву карику у ланцу одређујућих природних основа туристичке валоризације географског простора.

Бања Слатина припада предјелу побрђа и ниских планина перипанонског простора, са заобљеним врховима и широким благим косама. Мјестимично је рељеф рашчлањен а површински облици су грубо моделовани, па се могу наћи стрмији терени и коте у виду мањих видиковаца, као што су: Крчмарице, Стјепан главица, Јекића вис, Осој.

Форму терена одређују облици површинске ерозије. Површинска ерозија је присутна на свим теренима које карактерише нешто већи угао нагиба и то посебно у вријеме јачих падавина или топљења снијега.[12] У том се периоду на топографској површини појављују браздице, које се убрзо потом при првој обради земљишта губе. Појава површинске ерозије је детерминисана примарним факторима ерозије, али и начином коришћења земљишта – обрадом земљишта као видом антропогене дјелатности која у великој мјери може утицати на интензитет процеса.

Бразде као облик линијске ерозије су дубљи и шири жљебови који допиру до дна ораничног слоја. Формирају се у вријеме јаких пљускова, користећи браздице као претходни еволутивни облик. Иако се орањем уништавају, оне ипак остављају значајан траг у смислу истањивања и деградације земљишног слоја и снижавања топографске површине (Ibid.). Наведене површине су изложене сљедећем еволутивном облику линијске ерозије, а то су вододерине и јаруге. Ови облици су изражени југо-западно од Старе цркве и југо-источно од извора Кисељак.

Генерално, геоморфолошке непогоде се дешавају у површинском дијелу литосфере манифестујући се измјеном постојећих рељефних карактеристика, инициране геоморфолошким агенсима различитог интензитета, као и антропогеним утицајем,

[12] Црногорц, Ч., et al, цит. изд, стр., 169.

такође. Анализом морфологије падина могу се предвидјети одређени геоморфолошки процеси и на тај начин избјећи нежељена дејства. У геоморфолошке непогоде, поред ерозије спадају клизишта и одрони, која настају као резултат дјеловања одређених природних услова, процеса, дјеловања силе Земљине теже, али и антропогеног утицаја. Клизишта и одрони су још увијек редовна појава на траси пута Слатина – Крчмарице, а клизишта на наведеној дионици пута изазивају увале на коловозу.

Слатинско побрђе карактеришу релативно мале висинске разлике и монтано-бреговита конфигурација терена. Највиша тачка Црног врха (Бандера) се налази на 546 m н.в., а Бањски комплекс се налази на 206 m н.в.

Спајајући емитивне са рецептивним туристичким подручјима, рељеф детерминише и њихове саобраћајне коридоре. Утиче и на врсту и обим туристичке инфраструктуре. Естетски ствара јединствене пејзажне и амбијенталне цјелине у садејству са другим дијеловима физичко-географске средине. Што се тиче одређених облика туристичког кретања, утицај рељефа се огледа у рекреативном, естетском и локационом аспекту. Рељеф, прије свега, дјелује непосредно на развој туризма различитим облицима, а посредно утицајем на климу, хидрографију и живи свијет. Вриједности рељефа Бање Слатине посебно добијају на значају имајући у виду рекреативне потребе становништва Бањалуке, као највећег емитивног центра.

3.2.3. Климатске карактеристике

Климу дефинишемо као вишегодишњи режим времена изнад неког мјеста или дијела Земљине површине. Клима Бање Слатине и околног подручја дефинисана је стандардним климатским факторима: географска ширина, циркулација атмосфере, удаљеност од мора, надморска висина и рељеф терена.

Бања Слатина са околином је удаљена од Јадранског мора више од 200 km, те је у великој мјери орографски заштићена од интензивних утицаја са југа планинама Осмачом, Узломцем, Очаушом и Борјом. Наведени простор је изложен циклонској активности познатој као трајекторија V-c у току маја и јуна и другој половини јесени, која је усмјерена према истоку преко Посавине, Семберије и даље. Ови циклонски упади доносе у Панонску низију и њен обод (којем припада и простор Бање Слатине) ваздушне масе са Атланског океана, које су влажне и доносе падавине.

Значајан утицај на климу третираног подручја имају Атлантски океан, пространо евроазијско копно и дијелом Медитеран.[13] Утицај евроазијског простора (Источноевропска низија и Западносибирска низија) и високих планинских вијенаца Алпа и Карпата се преплићу, са исто тако доминантним утицајима Атлантика и Медитерана. Врло ниске температуре проузрокује сибирски антициклон, тј. гребен антициклоне који се простире Балканским полуострвом, када продор континенталних арктичких ваздушних маса условљава интензиван пад температуре.

3.2.3.1. Инсолација

Дужина трајања Сунчевог сјаја је један од најважнијих климатских елемената. Од инсолације директно зависе температура ваздуха и тла, али и атмосферске појаве које су у уској вези са температуром. Битан је биоклиматски фактор јер се одражава на здравље људи, психичко стање и расположење. На дужину инсолације утичу модификатори: географска ширина, надморска висина, рељеф, влажност ваздуха и облачност. Одређивање вриједности трајања Сунчевог сјаја за простор Бање Слатине вршена је на бази анализе података са метеоролошке станице у Бања Луци.

Табела 2. Средње мјесечно и годишње трајање Сунчевог сјаја Бања Луке (у сатима)

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Бањалука 1961-2010.	57,2	80,8	130,2	160,3	214,0	232,2	274,3	245,6	181,5	128,4	71,1	44,9	**1821**
макс.	120,3	189,7	203,9	274,5	273,3	315,8	334,9	340,8	280,1	209,1	127,4	95,6	**2160**
мин.	3,4	21,5	50,0	107,4	125,0	145,9	198,6	156,6	90,5	57,3	11,7	3,6	**1519**
Ст. дев. (σ)	25,5	35,1	36,7	31,5	35,1	34,0	28,7	45,7	37,8	36,4	28,2	24,2	**151,2**
1981-2010.	61,1	88,5	134,7	161,4	221,5	237,3	278,0	251,3	184,5	130,5	72,6	47,3	**1869**
2001-2010.	63,8	81,6	129,3	167,7	229,0	249,9	277,7	249,5	171,4	134,3	84,7	38,3	**1877**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.[14]

Просјечна годишња сума инсолације у периоду 1961-2010., износи 1821 сати. Највећа инсолација је у љетним мјесецима, а мјесец јули у просјеку има највише сати сијања Сунца (274,3). Најмања инсолација је у зимском периоду и забиљежена је у мјесецу децембру (44,9). Неправилност у расподјели вриједности инсолације је

[13] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 43.
[14] Преузето из: Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 45.

посљедица специфичности рељефа, влажности ваздуха и облачности. У периоду од 1981-2010., а посебно 2001-2010. године је повећана инсолација на годишњем нивоу.

Табела 3. Годишње трајање Сунчевог сјаја (2010-2017) Бања Лука (у сатима)

Година	2010.	2011.	2012-	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Просјек
Трајање (h)	1636,0	1973,0	2085,0	1896,0	1742,1	2111,8	1959,5	2369,1	**1971,6**

Извор: Статистички годишњак 2011-2018. г. Републички завод за статистику Републике Српске

Анализирајући Табелу 3. у којој су приказане вриједности годишње инсолације за период 2010-2017. године, видимо да је већина мјерених година имала веће вриједности трајања Сунчевог сјаја у односу на укупни просјек за период 2001-2010. године. Посебно се издваја 2017. година са веома високих 2369,1 сати Сунчевог сјаја.

2.2.3.2. Температура ваздуха

Температура ваздуха је веома значајан климатски елемент, јер пружа сазнања о топлотном стању атмосфере за одређено подручје. Загријавање ваздуха зависи од географске ширине, надморске висине, експозиције рељефа, облачности и замућености ваздуха. Елемент је анализиран на основу података метеоролошке станице у Бањалуци.

Табела 4. Средње мјесечне и средње годишње температуре ваздуха

Бањалука	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ср. год.
1961-1990.	-0,7	1,8	6,1	10,9	15,6	18,9	20,5	20,0	15,9	10,8	5,9	1,1	**10,6**
Σ	2,7	3,1	2,3	1,6	1,4	1,0	1,1	1,1	1,4	1,5	2,1	2,2	**1,8**
1961-2010.	-0,1	2,1	6,5	11,1	16,1	19,5	21,2	20,7	16,2	11,2	6,3	1,4	**11,0**
макс.	6,2	7,7	11,2	14,2	18,9	24,1	24,0	24,6	20,2	14,8	12,2	5,3	**12,8**
мин.	-7,4	-3	1,6	5,8	12,2	17,0	18,5	17,8	13,1	7,3	1,5	-3,5	**9,7**
Σ	2,6	3,0	2,3	1,8	1,6	1,4	1,4	1,5	1,4	1,6	2,2	2,2	**1,9**
1981-2010.	0,5	2,2	6,8	11,4	16,6	19,9	21,8	21,3	16,5	11,6	6,3	1,9	**11,4**
2001-2010.	1,1	3,0	7,4	12,1	17,3	20,7	22,6	21,7	16,1	11,9	7,3	2,2	**11,9**

Извор: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Анализа средњих мјесечних и годишњих температура ваздуха за период 1961-2010. године показује да је најтоплији мјесец био јули (21,2 °C), а најхладнији мјесец јануар (-0,1 °C). У периоду од 1981-2010. године евидентно је повећање температуре ваздуха условљено глобалним климатским промјенама. Просјечне годишње температуре готово у правилу прелазе вриједности од 11 °C.

Табела 5. Средње температуре ваздуха (°C) по годишњим добима

Бања Лука	Зима	Пролеће	Љето	Јесен	Вегетациони период
1961-1990.	0,8	10,9	19,7	10,9	16,9
1981-2010.	1,5	11,6	21,0	11,5	17,9

Извори: Метеоролошки годишњаци I,СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ, Документација, 1986-2010.

Температурни режим по годишњим добима показује да су вриједности пролетних и јесењих температура за периоде (1961-1990) идентичне, а (1981-2010) готово исте (разлика 0,1 °C). Најниже температуре су биљежене током зиме (децембар-јануар) и износе 0,8 °C. Највише просјечне љетне температуре (јуни-август) имају вриједност 19,7 °C. Температурни прелаз од зиме ка љету је нешто спорији у односу на прелаз од љета ка зими.

Табела 6. Средња мјесечна температура ваздуха (2010-2017.) у Бањалуци (°C)

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ср. г. t (°C)
2010.	0,2	2,4	7,5	12,0	16,5	20,4	23,1	21,8	15,7	9,4	8,9	1,5	**11,6**
2011.	1,9	1,7	7,1	13,0	16,0	21,2	23,1	23,7	20,2	11,0	3,1	3,9	**12,2**
2012.	2,0	-2,8	9,3	12,7	16,1	23,0	25,2	24,2	18,9	12,5	9,9	1,3	**12,7**
2013.	2,8	2,3	6,1	13,4	16,6	20,4	23,0	23,5	16,7	13,1	7,4	2,5	**12,3**
2014.	5,6	6,5	9,6	13,1	15,8	20,3	21,7	20,6	16,4	13,5	8,9	4,0	**13,0**
2015.	3,4	2,4	7,3	11,8	17,4	20,9	25,2	24,0	18,3	11,5	7,1	3,2	**12,7**
2016.	2,3	7,6	8,0	13,5	16,2	21,5	23,3	20,5	17,8	10,6	7,4	0,4	**12,4**
2017.	-3,6	5,5	9,7	11,7	17,5	22,9	24,4	24,0	15,7	11,9	6,9	4,6	**12,6**

Извор: Статистички годишњаци 2011-2018. г. Републички завод за статистику Републике Српске

Просјечна средња вриједност температуре у Бањалуци за период 2010-2017. године износи 12,4 °C, те се у поређењу са просјечним вриједностима за периоде 1961-1990. (10,6 °C), 1981-2010. (11,4 °C) и 2001-2010. (11,9 °C) уочава сталан пораст просјечне температуре, што је у вези са глобалним отопљењем. „Последње четири године биле су најтоплије откако се врше мерења ...све чешће смо сведоци смртоносног утицаја климатских промена на здравље... Најновије анализе показују да ако реагујемо одмах, можемо смањити емисије CO_2 у року од 12 година и ограничити глобално отопљавање на 1,5 степени Целзијуса. Ако наставимо путем којим сада идемо, немогуће је предвидети последице“.[15]

[15] А. Гутерес – генерални секретар УН, текст у "Гаргијану", преноси "Политика", 22. март 2019. године.

Еквивалентна температура (ЕТ) је комбинација температуре ваздуха и његове релативне влажности. Представља теоријску величину која би се добила из измјерене температуре ваздуха и оне која би настала ако би се кондензовала сва водена пара у ваздуху.

Од значаја је за моћ сушења и моћ хлађења, нарочито код купалишног туризма и спортова на води. При истој температури и повишеној влажности ваздуха, купачи се спорије суше и спорије загријавају него при мањој влажности ваздуха.[16]

Код еквивалентних температура издвајају се три временска типа и шест физиолошких осјећаја топлоте. Пецељ М. (2011)[17] издваја три временска типа за Бања Луку:

- *Хладни временски тип* (5.0°C<Тек<22.0°C) је заступљен у новембру, децембру, јануару, фебруару и марту. Физиолошки осјећај топлоте који се јавља као *хладно* (Тек=5.0-18.0°C) присутан је у децембру (Тек=13.4°C), јануару (Тек=9.9°C) и фебруару (Тек=14.0°C). Физиолошки осјећај топлоте типа *веома прохладно* (Тек=18.0-22.0°C) карактерише новембар (Тек=22.0°C) и март (Тек=21.0°C). Физиолошки осјећај топлоте типа *врло хладно* (Тек<5°C) није присутан. Тада се биљежи најмања вриједност еквивалентних температура. То значи да је зими најмање акумулиране топлоте. У томе предњачи најхладнији мјесец јануар када је најмање заробљене водене паре у атмосфери у току године.
- *Пријатни временски тип* (22.0°C<Тек<50.0°C) јавља се у априлу, мају, августу и септембру.[18] Заступљене су све класе овог временског типа. Физиолошки осјећај топлоте који се према класификацији означава као *свјеже* (Тек=22.0-30.0°C) јавља се у априлу (Тек=29.7°C). Класа *угодно* (Тек=30.0-40.0°C) је заступљена у октобру (Тек=33.4°C). Класа *топло* (Тек=40.0-50.0°C) заступљена је у мају (Тек=40.8°C), јуну (Тек=49.4°C) и септембру (Тек=45.3°C).
- *Прегријани временски тип* (50.0°C<Тек<70.0°C) се јавља у јулу (Тек=53.6°C) и августу (Тек=53.6°C) и то као *мало запарно* (Тек=50.0-58.0°C). Класе *запарно* и *веома запарно* нису заступљене.

Биотермални концепт подразумијева скуп метеоролошких фактора који утичу на људско тијело и изазивају адаптивну (терморегулација) реакцију на различите временске услове. Овај концепт је познат као човјекова топлотна равнотежа (Human Heat Balance) и

[16] Станковић, М. С., цит. изд., стр. 61.
[17] Пецељ, М., *Биоклиматска анализа бањских мјеста у Републици Српској у функцији развоја туризма*, Докторска дисертација, Бања Лука, Природно-математички факултет, 2011. стр. 109.
[18] Ibid.

за његову примјену је конципиран модел MENEX_05 који подразумијева размјену топлоте између човјека и околине (Man-ENvironment-EXchange).[19] Као резултат примјене овог модела може се издвојити низ термофизиолошких биоклиматских индекса: субјективна температура, физиолошко напрезање, физиолошка субјективна температура, топлотно оптерћење у човјеку, ризик дехидрације, ризик прехлађивања, ризик од хипотермије, ризик од хипертермије и ризик од хипотермије.

Схема 1. Методолошки приступ биоклиматских истраживања на ком се базира модел MENEX_05.[20]

[19] Blazejczyk, K., New climatological-and-phsysiological model of the human heat balance outdoor (MENEX) and its applications in bioclimatological studies in different scales, Zeszyty IgiPZ PAN, Nr. 28, pp. 27-58. (Zeszyty, IgiPZ PAN / Version book – Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences). Преузето од: Пецељ, М., Пецељ, Ј. „Могућност примене биоклиматских истраживања у бањском туризму“, *Зборник радова Трећи конгрес географа, Бања Лука, 2011.* Географско друштво Републике Српске, Српско географско друштво, ПМФ Бања Лука, Географски факултет Универзитета у Београду 2011. стр. 283.

[20] Извор: Пецељ, М., Пецељ, Ј., цит. рад. стр. 284.

Биоклиматска сазнања и научна достигнућа представљају изузетно велику важност када је у питању бањски туризам, што је посебно битно код купања, медицинске рехабилитације и спортске рекреације.

Усљед *метаболичких реакција* људски организам стално производи топлоту која се губи, а када је степен призводње једнак степену потрошње топлоте – тада настаје топлотна равнотежа у тијелу (Human Heat Balance). При процесима метаболизма температурни рецептори у тијелу активирају физиолошке реакције организма, како би тијело задржало сталну температуру. Количина произведене и предате топлоте зависи од: физичке активности, одјевености, пола, узраста, масе тијела, исхране, психичког стања, здравственог стања, спољашњих услова, аклиматизације итд.[21] У зависности од атмосферских услова размјена топлоте између тијела и околине се врши путем: зрачења, проводљивости, конвекције и испаравања.

Губитак топлоте *радијацијом* се врши у облику инфрацрвеног зрачења топлоте (електромагнетски таласи), на шта посебно утичу температурне разлике између површине тијела и околине и влажност ваздуха, гдје је губитак топлоте мањи када је влажност ваздуха већа. Губитак топлоте *кондукцијом* се врши при додиру тијела са неким објектом или ваздухом.[22] Када је тијело изложено вјетру, слој ваздуха при кожи се брже замјењује новим хладнијим ваздухом што повећава губитак топлоте тијела *конвекцијом*. Губитак топлоте испаравањем зависи од количине влаге у ваздуху. Већа влажност и недостатак кретања ваздуха смањују испаравање.

Субјективна температура STI (°C) је индекс који описује субјективно термичко оптерећење у човјеку узроковано у спољној средини прије активирања процеса адаптације. Ријеч је о термичком оптерећењу у слоју ваздуха непосредно уз одјећу. *Физиолошко напрезање* (PhS) чини интензитет процеса адаптације у хладном или топлом окружењу.[23]*Физиолошка субјективна температура* (PST) представља субјективан осјећај термичког окружења од стране човјека. Ријеч је о термичком стимулансу у близини површине коже након 15-20 минута интензивног процеса адаптације. *Топлотно оптерћење у човјеку* (HL) чини оптерећење терморегулационог система због процеса адаптације на средину у којој се човјек налази. За рачунање се

[21] Ibid.
[22] Ibid.
[23] Пецељ, М., Пецељ, Ј., цит. рад., стр. 287.

користи комбинација три главна топлотна флукса: укупна топлотна акумулација (S), апсорбована соларна радијација (R) и губитак топлоте испаравањем (E).[24]

Термофизиолошки биоклиматски индекси, прије свега засновани на вриједностима температуре ваздуха као климатског елемента, представљају релевантну информацију о клими било којег мјеста, а поготово бањских туристичких центара.

Апсолутно максималне (t_{max}) и апсолутно минималне (t_{min}) температуре ваздуха могу имати широку уптребну вриједност, јер омогућују директан увид у апсолутно колебање температуре, тј. температурну амлитуду. Познавање апсолутних температурних екстрема има вишеструк значај у разним сферама човјековог живота, а према М. Милосављевићу (1990) потребно их је анализирати за период од најмање 40 до 50 година.

Апсолутни дневни температурни максимум у зимским мјесецима јавља се при израженој циклонској активности у западном Средоземљу. Тада је изнад нашег географског простора доминантна адвекција[25] као и зими, јер се врло често изнад Балканског полуострва јавља адвекција топлог ваздуха у југозападној висинској струји. Уочено је да су апсолутно максималне температуре условљене продором изузетно топлих ваздушних маса поријеклом из Сахаре.[26]

Табела 7. Апсолутне максималне температуре ваздуха (°C) у периоду од 1961-2010. године

Бања Лука	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**$t_{max\ год.}$**
1961-2010.	22,3	25,2	29,6	35,4	35,4	37,9	41,4	41,2	38,3	34,8	26,7	23,5	**41,4**
Год.	2007.	2008.	1977.	2000.	1983.	2007.	2007.	2000.	2008.	1982.	1995.	1989.	**2007.**

Извор: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Подаци апсолутно максималних температура показују да се у свим мјесецима могу очекивати температуре ваздуха изнад 20°C. Тако високе температуре у зимском периоду од неколико дана могу изазвати нагло отапање снијега. Уједно, стални пораст максималних температура доводи до чешћих суша у касном прољећу, љети и током ране јесени, што се неповољно одражава, прије свега у пољопривреди, али и на остале аспекте живота човјека.

[24] Ibid.
[25] Адвекција (лат. Advectio – достава, испорука); у метеорологији – хоризонтално премјештање ваздушних маса које условљава пренос топлоте и влаге из појединих подручја у друга; један од најважнијих фактора формирања климе.
[26] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 51.

Апсолутни дневни температурни минимуми у зимском периоду најчешће се јављају успостављањем Евроазијског (Сибирског) антициклона над нашим простором.[27] Љети се температурни минимуми јављају углавном при гребену[28] високог ваздушног притиска у приземљу. Најнижа апсолутно минимална температура за метеоролошку станицу Бања Лука у периоду од 1961-2010. године износила је -26,4 °C (23. јануар 1963. године).

Табела 8. Апсолутно минималне температуре ваздуха (°C) у периоду од 1961-2010. године

Бања Лука	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**$t_{min, год.}$**
1961-2010. год.	-26,4	-21,0	-18,2	-5,9	-1,4	0,9	5,3	1,8	-1,4	-6,0	-14,3	-20,4	**-26,4**
	1963.	1985.	2005.	2003.	1970.	1962.	1984.	1970.	1970.	1997.	1965.	1962.	**1963.**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Под појмом мраза подразумијевају се температурни услови када је температура ваздуха испод 0°C, тј. мразни дани су они у којима се температура било када у 24 часа, спусти испод 0°C. У хладном дијелу године, мраз је уобичајена појава у умјереним географским ширинама. Поред зимских мразева (децембар, јануар, фебруар), мразеви који се јављају у почетку хладног дијела године зову се јесењи или рани мразеви, а мразеви на крају хладног периода пролећни или касни мразеви. У нашим крајевима су опаснији пролећни, који каснијом појавом у току године наносе и више штете.

Према настанку, С. Оторепец (1991),[29] мразеве сврстава у три групе: *Адвективни мразеви,* који настају усљед продора хладни ваздушних маса с негативном температуром. Обично се јављају почетком пролећа и крајем јесени, трају по неколико дана и мало зависе од локалних услова. *Радијациони мразеви* настају усљед интензивног хлађења земљине површине у току ноћи. Они су углавном локална и микроклиматска појава и њихов интензитет зависи првенствено од облика рељефа, стања земљине површине, влажности земљишта и ваздуха др. Почињу ноћу, а завршавају се послије изласка Сунца и трају обично 5-6 сати, а понекад и 8-12 сати. *Адвективно-радијациони мразеви* се образују усљед продора хладног ваздуха и хлађења земљине површине у току ведрих ноћи, тј. усљед два процеса: адвекције и радијације.[30]

[27] Ibid.
[28] Гребен високог притиска – област или појас повишеног притиска без затворених изобара. Представља периферни дио антициклона или област повишеног притиска између двије депресије.
[29] Оторепец, С., *Агрометеорологија*, Научна књига, Београд, 1991. стр. 55-56.
[30] Радијациони биланс Земљине површине – разлика између сумарне Сунчеве радијације коју апсорбује Земљина површина и њене ефективне радијације. Мјери се J/cm^2 у минути.

Табела 9. Просјечни мјесечни и годишњи број мразних дана (t_{min}< 0°C, 1961-2010.)

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. просјек
Бањалука	20	15	11	2	0	0	0	0	0	3	7	13	**72**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Видљиво је из Табеле 9. да се мразни дани јављају у хладнијем дијелу године, просјечно од октобра до априла. Највише мразних дана је у зимском периоду - просјечно 48 дана. Иако мразева у мају и септембру нема, могуће је очекивати њихову појаву и у тим мјесецима. У Бањалуци је у периоду 2010-2017. године у просјеку било 68 мразних дана.[31] Важно је напоменути да се наведени подаци односе на Бањалуку, те да се у подручју Слатине, поготово њеном сјеверо-источном дијелу због котлинског терена може очекивати и већи број мразних дана. Ову тврдњу, такође, потврђује чињеница да већи дио слатинског подручја заузима осојне експозиције терена.

Ледени дани су дани са дневном максималном температуром мањом од 0°C, за метеоролошку станицу Бања Лука имају вриједност од 17 дана годишње.

Табела 10. Просјечан мјесечни и годишњи број ледених дана (t_{max} < 0°C) у периоду од 1961-2010. године

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. просјек
Бањалука	8	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	**17**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

На основу података предочених у Табели 10. може се констатовати, да се ледени дани јављају од новембра до фебруара, али могу бити регистровани такође у новембру и марту. Није изузетак да изостану у сваком календарском мјесецу хладнијег дијела године, па ипак ријетко се дешава да не буду регистровани током цијеле календарске године.

Топли љетни дани су дани када је максимална дневна температура ≥ 25°C, док су тропски дани (јако топли дани) они који имају максималне температуре ваздуха које прелазе вриједности од 30 °C.

Највише љетних дана је у јулу (24), а током зиме (XII, I, II), као и мјесецу новембру их нема. Љетни дани никада нису регистровани само у јануару и децембру, док је у осталим мјесецима могућа појавна дана са температуром већом од 25°C.

[31] Статистички годишњаци 2011-2018. година, Републички завод за статистику Републике Српске.

Табела 11. Просјечан мјесечни и годишњи број љетних дана ($t_{max} \geq 25°C$) у периоду од 1961-2010. године

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. просјек
Бањалука	0	0	1	3	10	14	24	23	12	5	0	0	**92**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Просјечан годишњи број тропских дана регистрованих у метеоролошкој станици Бања Лука за период 1961-2010. година износи 34 дана. Јављају се од маја до октобра, а најчешће у љетњем периоду и то јулу и августу.[32]

Табела 12. Просјечан мјесечни и годишњи број тропских дана ($t_{max} \geq 30°C$) у периоду од 1961-2010. године

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. просјек
Бањалука	0	0	0	0	2	7	11	11	3	0	0	0	**34**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Тропске ноћи се региструју када је минимална температура у току ноћи $\geq 20°C$. Ова појава је у другој деценији XXI вијека постала веома честа током љетних мјесеци, а познато је да се веома неповољно одражава на људе, поготово на оне са здравственим потешкоћама.

Температурне промјене у краћем временском интервалу доводе до низа штетних посљедица. Нагли пад температуре се неповољно одражава на здравље, зато што свака већа промјена температуре изискује припрему организма за адаптацију на нове услове средине. Нагли пораст температуре може довести до тегоба код хроничних болесника, топлотног удара и сл. Уосталом, не заборавимо да велики дио пацијената Бање Слатине долази на терапије са тзв. "придруженим болестима", какве су повишени крвни притисак, обољења кардиоваскуларног система, повишене вриједности холестерола и др. те је, утолико више, нагла промјена температуре фактор на који треба посебно обраћати пажњу.

3.2.3.3. Ваздушни притисак

Тежина ваздушног стуба од површине Земље до горње границе атмосфере назива се ваздушни притисак. Веома је промјењив климатски елемент са извјесним правилностима кретања у току дана и године. Са повећањем висине се доста правилно смањује. Са аспекта туризма и живота људи уопште, промјене ваздушног притиска су

[32] Црногорац, Ч., et al., цит. изд, стр. 58.

веома значајне, јер условљавају појаву стабилног антициклоналног времена (висок ваздушни притисак) и падавинама праћеним нестабилним временом и ниским ваздушним притиском.[33]

Ваздушни притисак спада у ред најзначајнијих климатских елемената у метеорологији, посебно у случајевима када од његовог распореда зависи правац и брзина вјетра. Такође, не треба истицати колику важност има за људски организам.

Табела 13. Просјечан мјесечни и годишњи ваздушни притисак (у mb) у Бања Луци

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. просјек
Бањалука 1961-1990.	1001	992	994	994	995	996	996	996	998	999	998	997	**996,3**
Бањалука 1992-2002.	1004,5	1002,5	999,4	995,2	997,3	997,8	997,2	999,7	998,1	1000,2	1000,1	999,3	**998,9**

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-2002.

Из претходне табеле (Табела 13.) се уочава одређена промјена просјечног мјесечног и годишњег ваздушног притиска, гдје се уочава благи пораст за период 1992-2002. у односу на период 1961-1990. године, као резултат климатског колебања.

Већ смо напоменули значај ваздушног притиска за људски организам. Нагло повишење притиска успорава дисање, али је оно дубље, утичући на повећање кисеоника у плућима, пораст броја црвених крвних зрнаца и садржај хемоглобина у крви. За разлику од тога нагли пад ваздушног притиска неповољно дјелује на срчане болеснике, реуматичне тегобе[34] нервне напетости, главобоље и др. Генерално, рекреативна и излетничка туристичка кретања су најмасовнија за вријеме високог ваздушног притиска у атмосфери, а скоро потпуно престају за вријеме наглог пада притиска и појаве падавина.

3.2.3.4. Вјетар

Вјетар представља хоризонтално кретање ваздуха, које је посљедица разлике у ваздушном притиску. Иако је вјетар, за разлику од осталих климатских елемената, векторска величина[35], у пракси је одређен правцем, и брзином или јачином.

[33] Станковић, С., *Туризам-заштита и валоризација*, Српско географско друштво, Београд, 2003. стр. 387.
[34] Основну медицинску индикацију у Бањи Слатини представљају реуматична обољења.
[35] Као векторска величина вјетар је дефинисан са три елемента: правац, смјер и интензитет. Правац вјетра представља страну свијета са које вјетар дува (N, E, S, W или њихове комбинације). Брзина вјетра је пут који ваздушне честице пређу у јединици времена (m/s). Јачина вјетра је ефекат његовог дејства на одређене предмете (Бофорова скала).

Значај вјетра је понекад у климатологији такав да се он посматра као климатски фактор. Промјена правца вјетра, може за краћи временски период да доведе до промјене осталих климатских елемената: температуре, влажности, облачности, падавина и др. Такође, вјетрови доносе и климатске одлике простора из којег долазе. Када долази са Атлантског океана доноси особине маритимне климе (најчешће су вјетрови топли и влажни), а ако долази из Сибира, доноси особине континенталне климе (хладни и суви вјетрови).[36]

У погледу опште циркулације ваздуха вјетрови на простору Бање Слатине, припадају вјетровима умјерених географских ширина. Локални рељефни склоп утиче на учесталост и брзину вјетра на проучаваном простору.

Табела 14. Просјечна учесталост честина вјетрова и тишина у Бања Луци 1961-1990. године

Станица	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C	∑
Бања Лука	201	171	90	77	70	71	124	131	152	**1096**
‰	184	156	82	70	64	65	113	126	138	**1000**

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-1990.

На подручју метеоролошке станице Бања Лука вјетрови сјеверног и сјевероисточног правца имају заступљеност од 340‰, а јужног и југозападног 129‰. Заступљени су вјетрови западног и сјеверозападног правца 239‰. Најчешћи су вјетрови сјеверног, сјеверозападног и сјевероисточног правца 469‰, а најрјеђи из правца југа, југоистока и југозапада. Учесталост тишина је релативно мала 138‰. Вјетрови из правца сјевера и сјевероистока се јављају најчешће зими и у рано пролеће, а обично условљавају хладно и суво вријеме. Вјетрови из правца запада и југозапада доносе влажне ваздушне масе.

Табела 15. Средње честине и просјечне годишње брзине вјетрова у Бања Луци, 1961-1990.године

Станица Бања Лука	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
F_{sr} (‰)	184	156	82	70	64	65	113	126
v_{sr} (m/s)	1,8	1,8	1,7	1,2	2,0	2,6	1,9	1,5

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-1990.

[36] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 77.

На основу података из Табеле 15. можемо закључити да просјечне брзине вјетрова у основи нису велике и да не прелазе 2,0 m/s, осим у случају SW вјетрова 2.6 m/s. Треба посебно навести да је појава олујних вјетрова све чешћа појава регистрована у периоду прве двије деценије XXI вијека. Снажан олујни вјетар је погодио Бању Слатину почетком двијехиљадитих година, када је у потпуности уништио бањски парк, који је деценијама брижно узгајан и чуван, остављајући за собом углавном вјетроизвалине.

Са биоклиматског становишта вјетар је веома важан климатски елемент, јер повећава величину хлађења организма и ако је топао он дјелује пријатно, док за хладног времена изазива осјећај нелагодности и код најздравијих особа. Вјетар умјерене јачине подстиче дисајне покрете, док их јак смањује. Лоше дјеловање јаких вјетрова се испољава на организам човјека у подизању прашине, бактерија и вируса, који из ваздуха доспијевају у органе за дисање са могућностима да изазову неко инфективно обољење. Суви и сјеверни вјетрови утичу лоше на обољеле од плућне туберкулозе. Зато се санаторијуми за плућне болести налазе на јужним експозицијама и најчешће у боровој шуми, јер фитонциди бора дјелују бактерицидно на метаболизам туберкулозе.[37]

3.2.3.5. Влажност ваздуха

Са водених површина и вегетације константно испарава одређена количина воде, доспијевајући у атмосферу и дајући јој извјестан степен влажности. Апсолутна влажност ваздуха представља тежину водене паре у грамима коју садржи један кубни метар ваздуха. Релативну влажност ваздуха чини однос између апсолутне влаге ваздуха у одређеном тренутку и оне максимално могуће влажности на датој температури, до потпуног засићења у процентима. Према проценту релативне влажности у биоклиматологији су одређене сљедеће категорије:[38]

- Веома сув ваздух – р.в. испод 55%
- Сув ваздух – р.в. између 55 и 74%
- Умјерено влажан ваздух – р.в. између 75 и 90%
- Веома влажан ваздух – р.в. преко 90%

[37] Дукић, Д., *Климатологија*, Научна књига, Београд, 1981. стр. 311.
[38] Станковић, М. С., 1994. цит. изд. стр. 67.

Табела 16. Просјечна мјесечна и годишња релативна влажност ваздуха (%) 1961-1990.године

Бања Лука	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**Ср. год.**
7 часова	87	88	88	86	82	82	82	91	92	92	87	89	**86**
14 часова	73	67	56	54	53	54	50	53	57	61	69	77	**60**
21 часова	86	84	78	74	78	81	81	85	90	90	80	88	**83**
Укупни просјек	83	80	74	70	71	72	71	75	79	81	82	84	**77**

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци I, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-1990.

Највише вриједности релативне влажности ваздуха у јутарњем термину мјерења су евидентиране у септембру и октобру, док су за поподневна мјерења највише вриједности биле у јануару и децембру, а код вечерњег мјерења највише вриједности имали су септембар и октобар. Што се укупног просјека тиче, ту предњаче јануар и децембар. Када су најниже вриједности релативне влажности у питању, у јутарњем термину су то мај и јуни, у подневном јули, а у поподневном април, који такође у просјеку има најмању вриједност релативне влажности ваздуха.

Климатолог из Њемачке К. Шарл (1950)[39] је експериментално дефинисао граничну вриједност температуре у функцији релативне влажности ваздуха у одсуству вјетра на основу које се може представити степен *физиолошке неудобности* у топлијем и хладнијем дијелу године. Тако су представљене двије формуле помоћу којих се добијају граничне вриједности за хладнији дио године (Tg1) и граничне вриједности за топлији дио године (Tg2).

$Tg1 = (- 0.0003 \cdot f^2) + (0.1497 \cdot f) – 7.7133,$ за хладнији дио године

$Tg2 = (- 17.089 \cdot \ln(f)) + 94.979,$ за топлији дио године

гдје је:

Tg1 - гранична температура (°C),

Tg2 - релативна влажност ваздуха

Граничне вриједности температуре у зависности од релативне влажности представљају вриједност у односу на коју се одређује биоклиматска удобност или неудобност. У Табели 17. (доња гранична вриједност температуре) за сваку вриједност релативне влажности ваздуха, постоји гранична вриједност температуре ваздуха испод

[39] Преузето од: Пецељ, М., цит. рад. стр.117.

које, у одсуству вјетра, људско тијело осјећа физиолошку неудобност. Индекс за неудобност зиме по Шарлу важи само за вриједност релативне влажности ваздуха изнад 40% и осјетљив је на обим температуре од -6°C и 5°C. Ван тог обима индекс даје веће екстремне вриједности класификације, која представља физиолошки комфор за температуре изнад 5°C и екстремну хладну неудобност на температурама испод -6°C.

Табела 17. Граничне вриједности температуре и релативне влажности ваздуха за одређивање степена неудобности по Шарлу[40]

горња гранична вриједност температуре															
f(%)	100	95	90	85	80	75	70	65	60	55	50	45	40	35	30
Tgr2	15,5	17,3	18,2	19,1	20,1	21,1	22,2	23,4	24,8	25,2	28	30,1	32,2	34,8	35,5
доња гранична вриједност температуре															
f(%)		95	90	85	80	75	70	65	60	55		45	40	35	30
Tgr1(°C)		3,8	3,5	2,8	2,2	1,8	1,5	0,5	0	-0,3		-0,5	-1,5	-1,2	-2,8

У табели 17. (горња гранична вриједност температуре) за сваку вриједност релативне влажности, постоји гранична вриједност температуре ваздуха изнад које, у одсуству вјетра, људско тијело осјећа неудобност. Индекс за неудобност зиме по Шарлу важи само за вриједности релативне влажности ваздуха изнад 30% и осјетљив је на обим температуре између 17°C и 39°C. Ван тог обима индекс даје веће екстреме вриједности класификације, која представља физиолошки комфор за температуре испод 17°C и екстремну топлу неугодност за температуре изнад 39°C.

Анализиране средње вриједности мјесечне температуре ваздуха и релативне влажности ваздуха за период 1961-1999. године су показале да се степен неугодности појављује у хладнијем дијелу године, док у топлијем нема неугодности, осим када је на граници са појавом оморине у мјесецима јули и август.[41] Од значаја је да се вријеме оморине (висока температура и велика влажност ваздуха), тешко подноси, јер долази до повишења тјелесне температуре, смањене моћи испаравања течности из организма, отежаног дисања, успорених рефлекса и опште малаксалости. За разлику од тога, влажна хладноћа, или вријеме прехладе, потенцира реуматизам, изазива непријатан осјећај смрзавања, упалу грла и др.[42]

[40] Ibid.
[41] Ibid. стр. 118.
[42] Дукић, Д., цит. изд. стр. 306.

3.2.3.6. Облачност

Величина видљивог дијела неба покривена облацима представља облачност. Директно је пропорционална релативној влажности ваздуха и са њом има сличан годишњи ход. Са друге стране, обрнуто је пропорционална температури ваздуха и инсолацији.[43]

Када у нижим слојевима атмосфере водена пара прије̂ђе у течно или чврсто стање, постаје видљива, јер се претвара у облаке. Поред тога што дјелује као климатски елеменат, облачност има значај и као климатски модификатор. Велика облачност спречава осунчавање и смањује интензитет Сунчеве инсолације.

Табела 18. Просјечна мјесечна и годишња облачност (1/10) у Бања Луци, 1961-1990.године

Бања Лука	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**Ср. год.**
7 часова	7,9	7,5	6,9	6,6	5,9	5,4	4,2	4,5	5,1	6,3	7,6	8,0	**6,3**
14 часова	7,4	7,3	7,3	7,1	6,7	6,1	4,9	5,1	5,1	6,1	7,3	7,7	**6,6**
21 часова	6,9	6,2	5,6	5,4	4,9	4,9	3,5	3,5	3,7	4,9	6,5	7,2	**5,3**
Укупни просјек	7,4	7,0	6,5	6,2	5,8	5,5	4,1	4,2	4,6	5,6	7,0	7,4	**5,9**

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци I, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-1990.

Просјечно највећа облачност за период 1961-1990. је била у јануару и децембру, а најмања у јулу и августу (главни дио потенцијалне туристичке сезоне).

Табела 19. Просјечна мјесечна и годишња облачност (1/10) по годишњим добима, 1961-1990.године

Станица	**Зима**	**Прољеће**	**Љето**	**Јесен**	**Вегетациони период**
Бања Лука	7,3	6,2	4,6	5,7	**5,1**

Извори: Метеоролошки годишњаци I,СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-2010.

Анализа облачности по годишњим добима (Табела 19.) указује да је највећа облачност током зиме. У зимском периоду је релативна влажност ваздуха највећа, просјечне температуре ваздуха су најниже, а инсолација има најмању вриједност. Љетни период има најмање облачности, што је са туристичког аспекта веома повољно.

[43] Станковић, С., 2003. цит. изд. стр. 386.

Ради боље прегледности услова облачности, поред вриједности просјечне облачности по мјесецима и годишњим добима, пожељно је имати увид и у распоред учесталости ведрих и тмурних дана.[44]

Табела 20. Просјечана учесталост ведрих (<2/10) и тмурних дана(>8/10) у Бања Луци 1961-1990.године

Бања Лука	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**Год. ∑**	**Вег. пер.**
Ведри дани	3,4	4,2	4,9	4,9	4,6	5,0	9,6	9,5	8,9	6,6	4,0	4,3	**64,5**	**42,5**
Тмурни дани	17,1	13,2	12,8	11,6	9,6	8,2	5,6	6,4	7,2	11,1	15,0	17,6	**156,8**	**43,1**

Извори: СХЗ Метеоролошки годишњаци, 1961-1985; РХЗ, Документација, 1986-1990.

Ведри дани су заступљенији у топлијој половини године. Међутим, велики број тмурних дана регистрован у Бања Луци гдје се налази мјерна станица, не одражава прецизно стање количине тмурних дана на подручју Слатине, јер је већи број тмурних дана над Бањалуком посљедица веће замућености ваздуха, која је условљена антропогеним дејствима.

3.2.3.7. Падавине

Падавине су климатски елемент од изузетног значаја за живот на Земљи, а самим тим и за развој туризма. У тијесној вези је са релативном влажношћу ваздуха и облачношћу. Основа су постанка и одржавања хидрографских објеката, вегетације и природног пречишћавања ваздуха. Различитог су начина настанка и облика излучивања. Најраширенији облици падавина су киша и снијег.

На плувиометријски режим[45] на ширем простору Бање Слатине преовлађујући утицај имају влажне ваздушне масе са запада (Атлантски океан), југа (Средоземно море) и локалне орографске карактеристике. Локални утицај је доминантан у љетним мјесецима, када плувиометријски режим условљавају локалне ваздушне депресије, уз појаву пљусковитих падавина.[46]

[44] Према међународном метеоролошком кодексу, код ведрих дана облачност је мања од 2/10 неба прекривене облацима, тј. средња дневна облачност мања је од 20%, док је код тмурних дана средња дневна облачност већа од 8/10 неба (80%).
[45] Плувиометријски режим – годишња расподјела падавина по мјесецима или годишњим добима.
[46] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 59.

Табела21. Средње мјесечне и средње годишње количине падавина (mm)

Бања Лука	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ср. год.
1961-1990.	69,8	62,9	79,3	85,1	97,4	110,7	93,8	93,1	82,4	73,7	92,0	88,7	**1029**
Σ	37	36	37	36	48	50	49	57	55	66	43	48	**159**
19612010.	70,6	62,7	80,2	87,7	94,0	110,8	90,8	84,4	94,3	81,4	94,6	92,0	**1043**
макс.	148,4	194,6	157,7	174,1	203,4	276,7	257,8	304,2	253,6	367,8	196,0	206,9	**1396**
мин.	8,6	7,5	16,5	4,5	14,2	35,7	25,5	5,6	19,0	0	22,7	8,3	**685**
Σ	37	36	37	36	48	50	49	57	55	66	43	48	**161**
1981-2010.	70,3	59,5	87,6	85,9	89,3	112,6	81,6	77,1	99,8	87,9	92,6	94,4	**1039**
2001-2010.	77,8	65,5	80,5	98,3	91,1	124,2	73,6	90,4	120,0	74,1	84,9	97,2	**1078**

Извор: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-2010.

Просјечна годишња количина падавина за период 1961-1990. године је износила 1029 mm. У периоду 1981-2010. године евидентно је благо повећање годишње количине падавина на 1039 mm.

Табела 22. Мјесечна сума падавина 2010-2017. у Бања Луци (mm)

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	∑
2010.	132,2	101,6	113,8	71,1	148,0	234,6	66,3	87,0	196,0	83,8	73,6	87,6	**1396**
2011.	51,6	29,3	34,2	37,7	62,6	37,0	112,7	8,9	26,3	62,1	5,1	120,7	**588**
2012.	68,2	68,4	5,0	102,9	167,9	69,8	53,2	1,8	92,0	87,6	78,4	146,3	**942**
2013.	93,7	115,8	88,5	62,9	119,6	54,3	27,4	36,3	69,7	67,6	156,0	0,4	**892**
2014.	52,0	73,5	90,6	214,0	217,8	97,0	139,3	276,3	284,0	117,3	41,8	82,6	**1686**
2015.	111,2	91,1	79,0	54,1	117,6	60,5	20,5	22,8	75,0	142,7	85,7	8,1	**868**
2016.	109,7	108,5	112,2	70,5	100,6	117,8	125,9	100,2	63,2	76,0	68,9	4,8	**1059**
2017.	87,2	100,4	124,0	148,4	92,1	35,1	38,0	42,5	134,4	99,3	106,3	142,1	**1150**

Извор: Статистички годишњаци 2011-2018. г. Републички завод за статистику Републике Српске

На основу података из Табеле 22. јасно се може уочити да су прилично сушне биле године: 2011., 2012., 2013. и 2015., а изразито кишна 2014. година. Сличан тренд појаве минималних екстремних вриједности ће се највјероватније и даље наставити.

Табела 23. Просјечна учесталост дана са сњежним покривачем у периоду од 1961-1990. године

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. Просјек
Бања Лука	16	12	5	1	0	0	0	0	0	0	4	13	**51**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-1990.

Метеорошка евиденција регистрованих сњежних падавина на падавинској станици Бања Лука, показује да се сњежни покривач формирао од новембра до априла (потенцијално од октобра до маја).

Табела 24. Укупан годишњи број дана са сњежним покривачем (2010-2017) у Бања Луци

Година	**2010.**	**2011.**	**2012-**	**2013.**	**2014.**	**2015.**	**2016.**	**2017.**	**Год. просјек**
Трајање (h)	59	51	51	48	17	27	13	48	**39**

Извор: Статистички годишњак 2011-2018. г. Републички завод за статистику Републике Српске

Вишемјесечно задржавање сњежног покривача (децембар, јануар, фебруар) карактеристично је за јужну и југоисточну висинску зону слатинског подручја (изнад 400 m н.в. Вишемјесечно задржавање сњежног покривача у нижим (сјеверним) подручјима су све рјеђа појава. Напротив, изостанак сњежног поривача у појединим мјесецима зимског периода је у последње вријеме врло честа појава, што донекле показују и подаци из Табеле 24. са укупним просјеком за презентовани краћи период од свега 39 дана годишње под снијегом.

Појаве града као падавине имају негативно дејство на живот и привредне активности човјека, те се сврстава у елементарне непогоде. Непогоде са појавом града су условљене интензивном фронталном динамиком и термичким стањем атмосфере. У питању су густе честице леда пречника од 5 до 50 mm, па и веће. Град се као падавина на подручју Слатине појављује најчешће током љетног периода (када наноси озбиљне штете не само у аграру, већ и на стамбеним јединицама), али се све чешће региструје и у пролећним мјесецима (април, мај). Веома снажна, додуше краткотрајна појава града је регистрована 11. марта 2019. године.

Магла[47] представља концентрацију ситних водених капљица или ледених кристала у приземном слоју атмосфере (до висине од неколико стотина метара), која снижава хоризонталну видљивост ваздуха до 1 km, усљед хлађења ваздуха испод росне тачке.

[47] Мастило, Н., *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001. стр. 211.

Табела 25. Просјечна учесталост дана са маглом у периоду од 1961-1990. године

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. Просјек
Бања Лука	6,8	7,5	2,0	3,5	4,3	5,8	2,8	2,9	4,5	7,1	7,1	8,3	**51,9**

Извори: Метеоролошки годишњаци I, СХЗ СФРЈ 1961-1985; РХМЗ РС, Документација, 1986-1990.

* * *

Оцјена вриједности климе и њеног утицаја на човјека подразумјева психо-физиолошки утицај на људски организам и дејство на поједина обољења. Позитиван утицај климе на организам човјека оцјењује се интензитетом њеног стимулативног или седативног дјеловања, док се обазриво оцјењују вриједности појединих климатских елемената на одређене врсте болести, посебно због коришћења рекреативних својстава климе у терапеутске сврхе.[48]

Туристичка валоризација климе је веома сложен посао. Анализом климатских елемената и климатских фактора, могуће је утврдити њену вриједност за различите врсте туризма, али и за остале аспекте живота. Као директна (непосредна) туристичка вриједност се јавља у мјестима када се користи као елемент климатотерапије, тј. када условљава трајање љетње купалишне сезоне. Индиректна (посредна) туристичка вриједност климе се манифестује преко дјеловања на флору и фауну, хидрографске објекте и рељефне облике, потенцирајући њихове туристичке атракције. Такође, утиче на изглед вегетације, станишта човјека и животиња, могућности одвијања саобраћаја, те се као таква мора квалитетније и свеобухватније проучавати.

На класификацију климата и формирање њених типова посебан утицај имају међусобно дјеловање климатских елемената и климатских фактора. Према рејонизацији климе по Р. Милосављевићу (1973) на ширем подручју Слатине влада панонска клима умјерено-континенталног типа, тј. умјерено топла кишна клима Кепена[49] (C климат). То је варијанта умјерено-топлог и влажног климата (*Cfwbx*).

[48] Шећибовић, Р., et al., *Увод у географију туризма са основама просторног планирања*, Центар за издавачку делатност Економског факултета Београд, 2006. стр. 49.
[49] Владимир Петрович Кепен (Köppen), руско-њемачки климатолог (1846-1940).

Велики значај на вријеме и на климу има циклонска и антициклонска активност. Циклони користе трајекторијуме које иду преко Средоземног мора и имају стјециште у подручју Ђеновског и Тршћанског залива. Поред наведених, на овај простор имају утицаја и атлантски циклони. Ова циклонска активност одређује термички и плувиометријски режим, као и положај главног и споредног максимума падавина. Појава антициклона љети проузрочи високе температуре, а зими јак ноћни мраз и радијациону маглу. У прољеће и јесен антициклонална стања су узрок дневних колебања температура, када су дани топли, а ноћи хладне. Такође, на временске прилике велики утицај имају арктичке, поларне и тропске ваздушне масе континенталних и маритимних својстава, које се на свом путу мијењају.[50]

Шумовито окружење (парк шуме "Слатина") утиче на микроклиму и биоклиму простора. У унутрашњости шуме влада посебна микроклима, којој се укупна вегетација прилагођава. Влажност ваздуха у шуми је повећана због слабијег мијешања унутрашњег и спољњег ваздуха, а посебно због биљног метаболизма које црпи велике количине воде из тла и шаље их у ваздух изнад шумских површина.

Антропогеографски фактори имају велики утицај, а ријеч је о подизању бањских објеката и укупне инфраструктуре. Општа карактеристика простора умјерених ширина, којем припада и Бања Слатина је постојање температурног минимума и максимума.

Према резултатима истраживања климе Републике Српске и процјене могућих климатских промјена као посљедице глобалних промјена климе, уочава се да ће на проучаваном подручју у периоду до 2030. године бити настављен тренд раста температура ваздуха, при чему би брзина раста средње годишње температуре износила око 0,6°C по деценији.[51] У погледу падавина, промјене подразумјевају смањење годишњих количина за око 10-15% у периоду 2020-2030. године, са тежиштем на вегетацијском дијелу сезоне.

Што се тиче промјене фреквенције и интензитета климатских екстрема, очекује се већи пораст горњих екстрема климатских елемената. Што упућује на закључак да би максималне дневне температуре ваздуха све чешће превазилазиле досадашње климатске екстреме, уз дужа трајања таласа топлог времена током љета. Док се уз падавине могу очекивати учесталије непогоде, са краткотрајним интензивним кишама, које за посљедицу могу имати интензивну плувијалну ерозију и посљедично површинску ерозију терена. Такође, могуће је очекивати већу учесталост олујних

[50] Пецељ, М., цит. рад. стр. 183.
[51] Урбанистички план „Слатина" до 2022. године, цит. рад. стр. 38.

непогода праћених јаком грмљавином и разорним орканским ударима вјетра, што је на подручју Слатине постала редовна појава, барем једном у току љетне сезоне. Уз све наведено реално је очекивати повећање броја тропских дана.

Због свега наведеног, већ је при планирању, пројектовању и изградњи инфраструктурних и других објеката потребно узети у обзир утицај климатских елемената у циљу повећања безбједности у случају елементарних непогода и спровођења мјера заштите материјалних добара, животне средине, као и становништва.

У циљу обезбјеђења што повољнијих услова за живот становништва и очувања природних и других ресурса, потребно је при планирању, пројектовању и изградњи узети процјене промјене климе и аспекте загађења ваздуха који заједно могу доста допринијети погоршању квалитета животне средине, као и нарушити здравље становништва и комфор становања:[52]

- Повећану учесталост високих температура ваздуха и олујних непогода праћених интензивним електричним пражњењима и орканским вјетровима, због чега је посебну пажњу потребно посветити планирању и уређењу паркова и других видова зелених површина, који би побољшали квалитет ваздуха, ублажили љетње жеге и амортизовали ударе вјетра;
- Постојеће услове за коришћење обновљивих извора енергије (геотермалне и соларне енергије), што би допринијело смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште (GHG) и других загађујућих материја;
- Контрола атмосферског транспорта киселих талога и тешких метала из других региона и држава и примјене пестицида, како би се обезбиједили услови за производњу здраве хране и заштитили ресурси подземних вода и др. вриједности.

С обзиром на наведене климатске карактеристике, неопходан је синергијски приступ вредновања укупних климатских, мезо и микроклиматских обиљежја и квалитета ваздуха, воде и земљишта, као интегралних компоненти животног простора.

[52] Ibid.

2.2.4. Хидрографске карактерисике

Вода као јединствена природна материја детерминише живот и омогућава низ активности хумане популације. То је једина природна материја која у природи постоји у три агрегатна стања: чврстом (лед), течном и гасовитом (водена пара). Вода се интензивно користи у пољопривреди и индустрији, а прије свега у енергетици, те саобраћају, туризму и др.

Физиолошки значај воде је у томе што се њоме уносе различите минералне материје које су потребне организму (Ca, I, F и др.). Помањкање воде узрокује пораст кожних обољења, а загађеност воде доводи до заразних обољења (трбушни тифус, паратифус, дизентерија, колера, инфективни хепатитис, полиомијелитис), паразитских болести (амебна дизентерија, појава глиста, шистозомијаза), те болести заједничких за људе и животиње (туларемија, лептоспироза, бруцелоза).[53]

Вода је предмет проучавања хидрологије, која се бави проучавањем вода у природи, њиховим распрострањењем на топографској површини и у земљишту (литосфери и педосфери), појавама и процесима који се у њима одвијају. Према Војној енциклопедији, хидрологија представља науку о природним водама на површини, у унутрашњости и атмосфери Земље, о њеној расподјели, законитостима и појавама.

Хидрологија као самостална научна дисциплина се јавља током треће деценије XX вијека, тј. формирањем првих установа, института и катедри за хидролошка истраживања, као и оснивањем Међународног удружења за хидрологију (IASH) 1922. године у Риму, за вријеме засједања Међународне уније геофизике и геодезије (IUGG).

Подземна вода обухвата сву воду испод топографске површине и у склопу литосфере, а предмет је проучавања хидрогеологије. Хидрогеологија, дакле, проучава поријекло, просторни положај, кретање, хемијски и физички састав подземних вода. Такође, проучава режим подземних вода, њихово балансирање а посебно услове стварања лежишта изданских вода и ефекте које ствара крећући се кроз литосферу.

Подземне воде према хидродинамичким особинама могу бити:[54]

1. Слободне воде – испуњавају шупљине и поре у стијенској маси Земљине коре и које се највећим дијелом јављају на топографској површини;
2. Везана вода – у зависности од степена порозности стијена вода пријања чврсто уз честице стијена и тај спој може бити изузетно јак.

[53] Црногорац, Б. Ч., *Хидрологија I – подземне воде*, "АРТПРИНТ", Бањалука, 2009. стр. 8.
[54] Ibid., стр. 58.

Истраживање и проучавање подземних вода има изузетан значај за површинску ријечну мрежу, водоснабдијевање, наводњавање, очување квалитета животне средине, балнеологију и др. Валоризација подземних вода огледа се првенствено у њиховом привредном значају: водоснабдијевање становништва, насеља, индустријских погона и наводњавање пољопривредних површина. Такође, велики значај имају код мелиорација и изградње објеката инфраструктуре.

Што се тиче балнеотерапије минералне, термалне и термоминералне воде служе за лијечење разних обољења, али и за општу рекреацију. Термалне воде се могу користити и за загријавање урбаних простора, пластеника и сл. Због свега наведеног проучавање подземних вода је усмјерено и на њихову економску експлоатацију, што потврђује све већи број пуниоица природних изворских и минералних вода, уз пораст потрошње флашираних вода.

Све присутнији страх од жеђи савремене цивилизације, која се одликује интензивном урбанизацијом и све већим обимом индустријске производње, доприноси да је све теже обезбиједити квалитетну (употребљиву) воду данашњој хуманој популацији.

Терен у ближој околини Слатине граде стијене различите старости. Највеће распрострањење на истражном терену има јурска дијабаз-рожна формација.

Јурске (J) стијене су распрострањене на обе стране бање. Ти слојеви имају највеће распрострањење у подручју бање и откривени су у Херцеговачкој ријеци у Бањи Слатини, у правцу Ђукића брда на једној, као и у правцу Бабића брда на другој страни. Ова формација је велике дебљине, а питање приближне дебљине на самом локалитету Слатине остаје за сада непознато. Дијабаз-рожна формација је дебела око 1 000 m. У њен састав улазе различити слојеви: пјешчари, глинци, рожнаци, серпентинити, лимонитисани пјешчари, амфиболити, дијабази, лапорци, силификовани пјешчари, лимонитисани кречњаци итд.

Поред Ерцеговачке ријеке на десној страни појављују се дијабази и спилити (ββab). Такође, ове стијене су откривене између Ерцеговачке ријеке и Слатинске ријеке у вишим дијеловима њиховог тока.

Схема 2. Хидрогеолошки профил Бање Слатине

Извор: Ђерковић, Б., 1984.

Поред слојева дијабаз-рожне формације, који највјероватније припада јури, значајно су површински заступљени и плиоценски слојеви (Pl). То су глине, бијеле и жућкасте боје као и прослојци пијеска. Творевине плиоцена налазе се испод Слатине одмах до Ерцеговачке ријеке на малом подручју уз лијеву обалу Слатинске ријеке. Приликом извођења бушотине СБ-2 у Слатини наишло се на глине које припадају плиоцену.

У близини бање на површини налази се седра дебљине до 10 m. То су творевине које је термоминерална вода депоновала приликом истицања из дубине. Оне су нарочито значајне јер чине секундарни колектор термоминералних вода.

На ширем подручју постоји неколико расједа од којих неки имају регионални, а неки локални карактер. Значајан је расјед који пролази покрај објеката СБ-1 и СЛ-1, за који се везује појава термоминералних вода у Слатини. Такође, значајан је мањи расјед који иде Слатинском ријеком. Дуж њега долази до појаве тремоминералних вода (појава "Кисељак" и остале мање појаве).

Судећи по температури термонинералне воде од 44 - 45°C може се закључити да се вода налази опкољена са свих страна дебелим водонепропусним слојевима дијабаз-

рожне формације и да користећи расједе из велике дубине мигрира ка површини. У прилог познавању тектонске грађе истраживаног локалитета је Скица 1. која третира позитивност појединих блокова у подручју Слатине са аспекта термоминералних вода, која је резултат проведених детаљних истраживања осамдесетих година XX вијека.[55]

Скица 1. Оцјена могуће позитивности појединих расједа

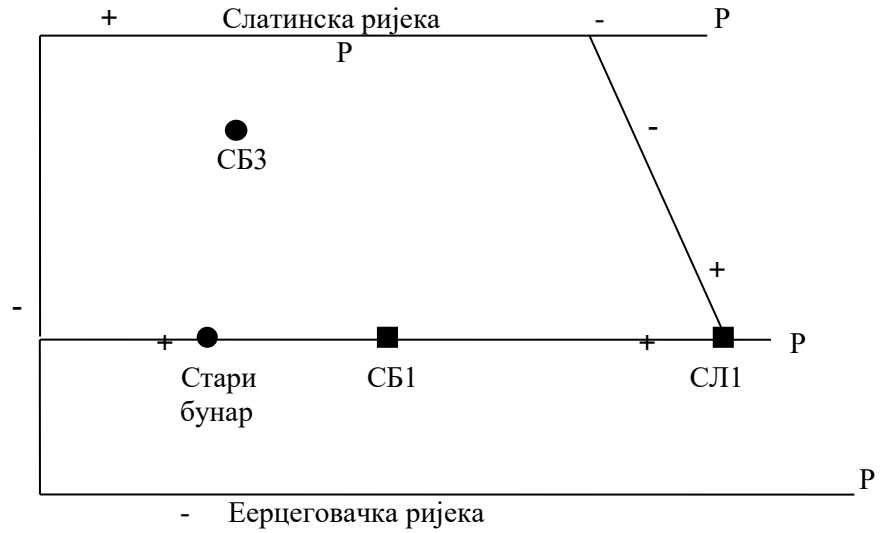

СБ-1 и СЛ-1 – Бушотине са термоминералном водом

СБ-3 - Негативна бушотина дубине 206 m

\+ - Позитивни дио расједа

\- - Негативни дио расједа

Извор: Према Миошић, Н., 1982.

На истражном терену у периоду од 1980. до 1986. г., изведени су сљедећи истражни радови: хидрогеолошко картирање терена шире оклине Бање Слатине, геофизичка истраживања, истражно бушење (бушотине СБ-1, СБ-2, СБ-3, СЛ-1, СЛ-2 и СЛ-3), палеонтолошка и петрографска испитивања, тестирање истражних бушотина (СБ-1, СЛ-1, СЛ-2 и СЛ-3) и хидрохемијска истраживања.

Истражно бушење је изведено у двије, тј. три фазе: у првој су израђене бушотине СБ-1, СБ-2 и СБ-3, у другој бушотина СЛ-1 у непосредној близини бушотине СБ-1, а потом на локалитету у близини потока Слатина бушотине СЛ-2 и СЛ-3, гдје је добијена

[55] Миошић, Н., *Програм истраживања термоминералних вода Бање Слатине*, Геоинжењеринг, Сарајево, 1982.

вода са самоизливом. Приликом израде бушотина, узимана су језгра са одређених интервала. Језгро је детаљно анализирано и на основу њега, као и одломака из бушотина састављени су геолошки профили.

Геолошки профил бушотине СБ-1, бушене до коначне дубине 167 m је сљедећи:[56]

0.00 - 9.00 m - Седра и ситни муљ и глина,
9.00 - 10.00 m - Слојеви дијабаз-рожне формације, испуцали пјешчари, у пукотинама пирит,
10.00 - 40.00 m - Сиви пјешчари, чврсти, са много пирита,
40.00 - 62.70 m - Зелени одломци пјешчара и рожнаца, има пирита,
62.70 - 100.00 m - Блиједо-плави ситнозрни пјешчари,
100.00 - 143.00 m - Блиједо-плави и зеленкасти бречасти пјешчар, веома густ, личи на лапорац,
143.00 - 162.00 m - Сиво-плави густи пјешчар,
162.00 - 167.00 m - Сиви и зелени пјешчар.

Са ове бушотине језгро је узето са 5 интервала и то: 9-10 m, 44-46 m, 60-62.70 m, 98-100 m и 158-162 m.Током бушења вода се на 16 m губила 100 % и интервал од 15.90-16.30 m био је јако тврд. Приликом аеролифтовања до дубине 35 m воде није било, која се затим се почела јављати. Послије завршетка бушења СБ-1, започето је бушење СБ-2, а бушење ове бушотине је заустављено на 36 m.

Геолошки профил обустављене бушотине СБ-2 је:

0.00 - 2.00 m - Седра,
2.00 - 26.00 m - Сива и црвенкаста глина,
26.00 - 26.60 m - Сиво-плави пјешчар.

На бушотини СБ-3 дубине 206 m литолошки профил има сљедећи изглед:

0.00 - 2.00 m - Седра,
2.00 - 25.80 m - Сива жута, затим црвенкаста, много пјесковита глина,
25.80 - 26.00 m - Пјешчар пјесковити, сиви,
26.00 - 37.00 m - Пјешчар зеленкасти,
37.00 - 60.80 m - Пјешчар са веома много пирита, има пјеге и пјесковити глинац,
60.80 - 86.00 m - Пјешчар бречасти,
86.00 - 87.00 m - Пјешчар са пјегама,

[56] Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., *Програм санитарне заштите изворишта термоминералних вода бање"Слатина"*, Републички завод за геолошка истраживања, Зворник, 2008., стр. 7.

87.00 - 121.00 m - Пјешчар сиви, ситнозрни,

121.00 -128.00 m - Пјешчар бречасти, мјестимично личи на кречњак, има много пирита, скоро 70%,

128.00 - 149.00 m - Пјешчар бречасти, мјестимично личи на кречњак, много пирита,

149.00 - 151.00 m - Пјешчар са доста пирита, блиједо зеленкаст,

151.00 - 203.00 m - Пјешчар сиво-зеленкасти и пјесковито-вапновити лапорац,

203.00 - 206.00 m - Пјешчар са калцитом, сиво-зелени.

Ова бушотина је језгрована са седам сљедећих интервала: 60-80 m, 86-87 m, 120-121 m, 127-128 m, 149-151 m, 190-192 m и 201-203 m. Важно је нагласити да су бушотине остале у слојевима дијабаз-рожне формације. Значи да је дебљина дијабаз-рожне формације најмање 300 m, а вјероватно и више. Приликом лоцирања бушотина очекивало се да се уђе раније у тријаске кречњаке, међутим, они су остали дубоко ван домашаја до сада изведених бушотина. Ова сазнања су од велике користи за евентуална будућа истраживања на овом локалитету.

Позитивна бушотина СБ-1 завршена је на 167 m. У овој бушотини након уводне колоне уграђене су полиронд цијеви пречника 105 mm, чија је дебљина зида 5 mm. У горњем дијелу на прелазу из уводне колоне стављен је редуктор, а затим двије пуне полиронд цијеви од по 6 m, затим полиронд филтери до дна бушотине, тј. до 167 m.[57]

Бушотина СБ-2 напуштена је на 36 m усљед хаварије, па је у непосредној близини избушена нова бушотина СБ-3 која је бушена до 206 m, и ова бушотина остала је плитко јер није изашла из дијабаз-рожне формације и у њој није набушена термоминерална вода.

С обзиром да је претходним истраживањима потврђен потенцијал бање Слатина у периоду 1982-1985. год., иста су настављена. Прво је обављено геолошко и хидрогеолошко картирање, геофизичка испитивања, а потом избушена бушотина СЛ-1. У њој су по завршетку обављена краткотрајна мјерења. У практично трећој фази, недалеко од појаве "Кисељака" поред Слатинске ријеке избушене су двије бушотине СЛ-2 и СЛ-3. На обје бушотине регистрован је самоизлив и повећан садржај CO_2 гаса.

Стијенске масе које учествују у грађи подручја истраживања по хидрогеолошким функцијама могу се сврстати у :

- хидрогеолошке колекторе и

[57] Ibid., стр. 8.

- хидрогеолошке изолаторе.

На основу структурног типа порозности издвојени су сљедећи типови издани:

- карстно-пукотински тип издани,
- збијени тип издани,
- условно безводни дијелови терена, односно терени, изграђени од стијенских маса без значајније порозности.

Карстна издан формирана је у наслагама седре која има значајно распрострањење у подручју бање. Долазећи из дубоких хоризоната, кроз отворене расједне зоне, термоминералне воде се у приповршинском дијелу акумулирају у оквиру секундарних колектора. На ужем подручју бање секундарни колектор чине наслаге седре дебљине 2-9 m, настале као резултат таложења $CaCO_3$ из термонинералних вода. Положај овог колектора у хидротермалном смислу условљава у њему врло сложен хидраулички механизам издани.

У зони истицања конвективног хидротермалног система издан је субартешка, односно ниво подземне воде у седри одражава пијезометарски притисак који влада у транзитном расједном колектору. Седра, као одвојен колектор формира издан са слободним нивоом, у којој се воде крећу према хипсометријски нижим дијеловима терена, тј. ка зони дренирања секундарног колектора уз десну обалу Ерцеговачке ријеке. Конвективни, асцедентни хидротермални систем и секундарна издан чине јединствену цјелину па се као такви морају разматрати у својој међусобној зависности и утицају.

Збијени тип издани је формиран у оквиру алувијалних наслага Слатинске и Ерцеговачке ријеке, а највећи значај има на ушћу Ерцеговачке у Салтинску ријеку, услијед повећане дебљине, као и услова храњења издани. У том смислу, вршена су истраживања у склопу регионалних хидрогеолошких истраживања која су показала да бунарима у овој средини није могуће захватити значајније количине воде, те је констатован мали практичан значај овог типа издани за евентуално захватање питких вода.

Оцјена хидрогеолошких својстава дата је на основу пробно-експлоатационог тестирања које је извршено у периоду од 29.9. до 4.10.1984. год. на бунару СЛ-1. Тестирање је вршено по методи степ-тест[58] са три различита капацитета те завршним

[58] Степ-тест – опитно црпљење бунара.

црпљењем. Током црпљења регистровано је снижење на црпном и сусједним бунарима, те повратак нивоа на статички након црпљења при степ-тесту и завршног црпљења.

Као осматрачки објекти коришћени су бушотина П-1 дубине 18 m, бунар СБ-1 дубине 167 m и каптирано врело дубине око 10 m. У наредној табели дају се резултати хидрогеолошких параметара добијених на основу сваког од појединих тестова.

Табела 26. Преглед хидролошких параметара црпљења бунара СЛ-1, по методи S = f (log t) и S = f (log t/t')

Редни број теста	**Капацитет црпљења Q (l/s)**	**T (m^2/s) по методи S = f (log t)**	**T (m^2/s) по методи S = f (log t/t')**	**E**	**a (m^2/s)**
I	21	1.8x10-2	1.3x10-2	6.1x10-2	0.33x10-2
II	43	1.1x10-2	1.9x10-2	3.8x10-2	0.32x10-2
III	60	3.2x10-2	2.2x10-2	3.0x10-2	0.63x10-2
Завршно црпљење	47	2.4x10-2	1.3x10-2	2.4x10-2	0.99x10-2

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Анализом добијених вриједности за трансмисивност (*T*), ефективну порозност (*ε*) и пијезопроводност (*a*), видимо да се (*T*) креће у релативно уским границама од 1.1x10-2 до 3.2x10-2 што је карактеристика доброводопропусних стијенских маса. Са друге стране, појава да при различитим капацитетима и различитим дужинама црпљења постоје различите вриједности ефективне порозности и пијезопроводности, указује на то да се утицај црпљења простире кроз двије средине, различите по својим филтрационим карактеристикама. Повећањем капацитета и дужине црпљења утицај се преноси и на средину испод седре, тј. пјешчаре и рожнаце са значајном испуцалости у зони расједања.

Подаци завршног црпљења представљају вриједност параметара који су збир утицаја обе средине. Да би се утицај, условно речено, двослојевитости средине и промјене ефективне порозности у времену свео на најмању мјеру подаци завршног црпљења за бунар и осматрачке објекте обрађени су и методом $S = f (R^2/ t)$.

Табела 27. Преглед хидролошких параметара црпљења бунара СЛ-1, по методи S = f (log R^2/t)

Редни број теста	Капацитет црпљења Q (l/s)	T (m^2/s) по методи S = f (R^2/ t)	E	a (m^2/s)
Завршно црпљење	47	1.7x10-2	21.3x10-2	1.33x10-2

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Мјерењима која су у више наврата изведена на бунарима СБ-1 и СЛ-1 утврђено је да количини од 1 l/s воде одговара количина од 0.5 l/s есхалирајућег гаса у коме просјечно има 80-90% CO_2. Поштујући утврђену линеарну зависност то би значило да ће при црпљењу бунара СЛ-1 капацитетом 110 l/s (за снижење 8 m) бити ослобођено 55 l/s гаса или са предложеним оптималним капацитетом од 50 l/s воде 25 l/s гаса, а што чини 2160 m^3/дан, односно 4.2 тоне CO_2/дан.

Мјерења изведена на бунарима СЛ-2 и СЛ-3 указују на нешто нижу вриједност односа вода/гас тако да се у 1 l/s воде ослобађа 0.3 l/s гаса истог састава као на СЛ-1 и СБ-1. То указује да би се оптималним капацитетом бунара од 9 l/s на оба бунара издвајало 2.7 l/s гаса, што износи 233 m^3/дан или 0.46 тона CO_2/дан.

Резерве Б категорије термоминералних вода на изворишту "Слатина" издвојене су на основу опитно-експлоатационих црпљења проведених на бунарима СБ-1, СЛ-1, СЛ-2 и СЛ-3. На основу максимално постигнутих бунарских снижења, односно максимално постигнутих капацитета црпљења на бунарима СБ-1 и СЛ-1 и прорачунатог оптималног капацитета за бунаре СЛ-2 и СЛ-3 издвојене су резерве Б категорије: Q = 79 l/s[59]

У овим залихама резерве бунара СБ-1 и СЛ-1 учествују са 88%, односно 70 l/s, а резерве бунара СЛ-2 и СЛ-3 са око 12%, односно 9 l/s. Ова категорија резерви спада у групу билансних резерви.

Резерве $Ц_1$ категорије питких вода на изворишту термоминералних вода "Слатина" утврђене су на основу прорачуна изведених према подацима тестирања водоносних хоризоната, пратећих осматрања у току тестирања и познатих емпиријских образаца. На основу црпљених количина воде и постигнутих снижења у току опитних црпљења,

[59] Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., цит. изд., стр. 20.

односно прорачуна изведених на основу њих на бунарима СБ-1, СЛ-1, СЛ-2 и СЛ-3, издвојене су резерве Ц1 категорије: Q = 175 l/s

У овим залихама резерве бунара СБ-1 и СЛ-1 учествују са око 86%, односно 150 l/s, а резерве бунара СЛ-2 и СЛ-3 са око 14%, односно 25 l/s. За утврђивање ових резерви узети су у обзир и параметри утврђеног квантитета, квалитета, режима обнављања, међусобни утицаји постојећих бунара, односно њихове хидрауличке повезаности и заштите захваћених термоминералних вода. Ова категорија резерви спада у групу билансних резерви.

Резерве Ц₂ категорије утврђене су на основу познавања геолошке грађе, хидрогеолошких карактеристика и прорачуна добијених на основу мјерења у току тестирања, као и на бази других карактеристика (објекти са самоизливом са непознатом издашношћу, квалитет, квантитет, кавнтитативно-квалитативни притисци и др.). Резерве Ц2 износе: Q = 220 l/s.

Табела 28. Преглед резерви термоминералних вода "Слатина"

Редни број	Категорија резерви	Врста	Q (l/s)
1.	Б	Билансне	79
2.	$Ц_1$	Билансне	175
3.	$Ц_2$	Ванбилансне	220

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Дакле, на подручју данашње бање "Слатина" у периоду од 1980. год. до 1986. год. изведене су истражно-експлоатационе бушотине СБ-1, СБ-2, СБ-3, СЛ-1, СЛ-2 и СЛ-3. Уз наведене бушотине у зони бањског парка у Слатини током 2008. године, пројектована је и изведена бушотина СБ-4, која је била позитивна и обезбиједила допунских 25 l/s термоминералне воде, температуре 44^0С, неопходних за снабдијевање балнеолошко-рекреативног центра.

Поред наведене бушотине, која је практично прва послијератна бушотина тог типа избушена у бањалучком региону, на локацији парка у функцији су још бушотине – СЛ-1, СБ-1 и стари копани бунар. Просјечан тренутни капацитет експлоатације бунара у парку код бање у Слатини је збирно око 100 l/s, температуре око 43^0С. Претпоставка је да је примарни колектор ових термоминералних вода тријаске старости, те да загријана вода асцедентим током дуж расједних система долази близу површине и излива се у

изворске седименте (седру), која у зони парка има значајну дебљину (према подацима бушења до 8 m).[60]

Схема 3. Базни концепт за ризик од загађивања подземних вода

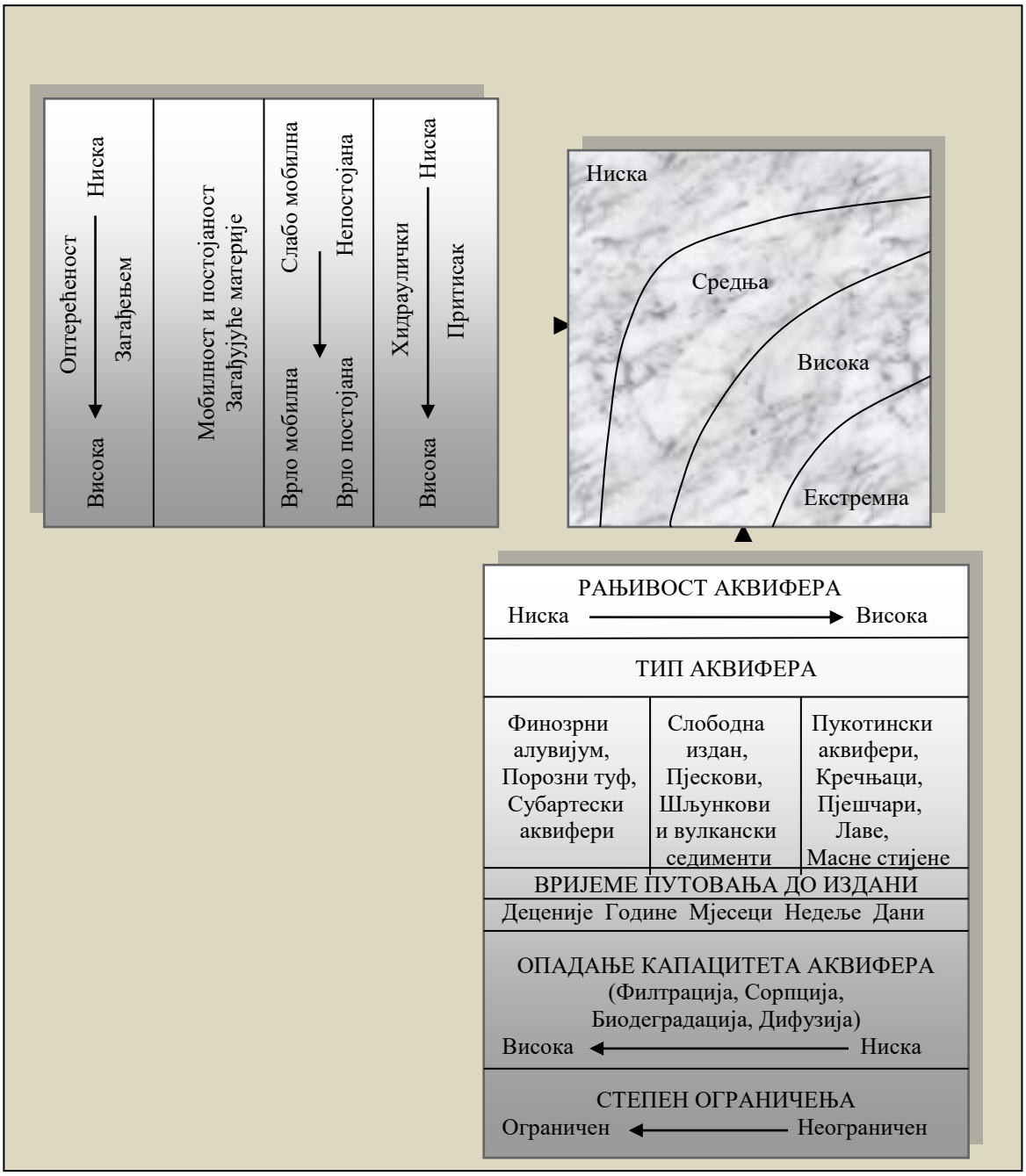

Извор: Према Крешић, Н., Вујасиновић, С., Матић, И., 2006.

[60] "Стратегија интегралног управљања водама Републике Српске", Завод за водопривреду д.о.о. Бијељина, Бијељина 2012., стр. 6.

У циљу заштите изворишта термонинералних вода "Слатина", од свих врста загађења, те других штетних утицаја који могу неповољно дјеловати на квантитативно-квалитативне карактеристике вода овог изворишта, успостављен је одговарајући режим заштите изворишта путем одређивања зона санитарне заштите у којима се прописују дозвољене активности, односно одговарајуће забране као мјере заштите.

Услови за успостављање режима заштите прописани су Правилником о мјерама заштите, начину одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите, подручја на којима се налазе изворишта, као и водних објеката и вода намјењених људској употреби (Службени гласник Републике Српске, 07/03). Пошто је ријеч о специфичном ресурсу, односно специфичним условима његовог формирања и истицања, одређивање зона заштите поред законске основе захтијева и висок степен познавања геолошке грађе терена, тектонских услова те хидрогеолошких карактеристика терена.

Правилник ближе прописује спровођење мјера заштите подручја на којима се налазе изворишта, а која се по количини и квалитету могу користити или се користите за снабдијевање становништва водом за пиће, односно уколико је вода тог простора намијењена за људску употребу, а која морају бити заштићена од намјерног или случајног загађивања и других утицаја, као и начин одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите, водних објеката и главних водова, који служе за снабдијевање водом за пиће, односно љуску употребу, те успостављање и спровођење мјера санитарне заштите такве воде.

Сходно наведеном, установљене су сљедеће зоне санитарне заштите изворишта термоминералних вода "Слатина":[61]

1) Зона непосредне санитарне заштите;
2) Зона уже санитарне заштите; и
3) Зона шире санитарне заштите.

Поред наведених зона санитарне заштите успостављени су и појасеви санитарне заштите око транспортног цјевовода у ширини најмање 2,5 m са обје стране цјевовода те, уколико постоје, око сваке пумпне станице и резервоара. Заштитне зоне изворишта "Слатина" чине важну превентивну мјеру за спречавање загађења вода. До загађења може доћи на доста посредних и непосредних начина, док је процес самопречишћавања подземних вода веома сложен и дуготрајан, а с обзиром на карактер подземног тока минималан.

[61] Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., цит. изд., стр. 22.

Подручје зоне непосредне заштите изворишта "Слатина" обухвата простор у којем се изворište, односно водни објекти штите од директног загађења и оштећења. Простор Зоне непосредне заштите може се користити у функцији чишћења простора само као сјенокос, без употребе било какве врсте прихрањивања травњака или употребе било каквих заштитних средстава за биље и слично.

Табела 29. Површина и обим непосредне зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"

Непосредна зона		Површина (km^2)	Обим (km)
Зона непосредне санитарне заштите – Стари бунар СБ1 и СЛ-1		0,00158	0,190
Зона непосредне санитарне заштите СЛ-2 и СЛ-3	СЛ-2	0,0004	0,08
	СЛ-3	0,0004	0,08
	Укупно СЛ-2 и СЛ-3	0,0008	0,160
Укупно зона непосредне санитарне заштите		0,00238	0,350

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

У случају изворишта код бање, долазећи из примарног колектора у наслаге бигра са карактеристичном карстно-пукотинском порозношћу, термоминералне воде се акумулирају у оквиру њих формирају секундарну издан. У случају објеката код Слатинског потока, секундарна издан термоминералних вода је формирана у алувијалним наслагама овог водотока. За случај црпљења објеката формира се одговарајући утицај у секундарним изданима, које треба посматрати као један од основних фактора у смислу (првенствено) квалитативне заштите вода.[62]

[62] Ibid., стр. 27.

Табела 30. Површина и обим уже зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"

Ужа зона	Површина (km^2)	Обим (km)
Ужа зона санитарне заштите – Стари бунар СБ-1 и СЛ-1	0,053	0,92
Ужа зона санитарне заштите – СЛ-2 и СЛ-3	0,045	0,83
Укупно ужа зона санитарне заштите	0,098	1,75

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Одређивањем зоне уже заштите обухваћен је простор који омогућава заштиту термоминералних вода од потенцијалних загађивача нарочито у зонама смањене дебљине зашитног глиновитог покривача у зони саобраћајнице, те различитих загађивача који имају мали утицај и могућност загађивања.

Табела 31. Површина и обим шире зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"

Шира зона	Површина (km^2)	Обим (km)
Шира зона санитарне заштите – Стари бунар СБ-1 и СЛ-1	0,260	2,27
Шира зона санитарне заштите – СЛ-1 и СЛ-3	0,094	1,43
Укупно шира зона санитарне заштите	0,354	3,70

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008.

Научна истраживања квалитета бање "Слатине" могу се, условно, подијелити на три периода: до Другог свјетског рата; након Другог свјетског рата, до краја XX вијека; и истраживања у току XXI вијека. Вода није испитивана до доласка аустријских научника у деветој деценији XIX вијека, прије свега, испитивања геолога Ернеста Лудвига.

Табела 32. Физичко-хемијски састав термоминералне воде у Слатини

Катиона	**Грама**	**Милимола**	**Миливала**
Калијум	0,0349	0,8914	0,8914
Натријум	0,1251	5,4106	5,4106
Калцијум	0,5029	12,9704	25,9408
Стронцијум	0,0032	0,0362	0,0724
Магнезијум	0,0396	3,9512	7,9024
Гвожђе	0,0023	0,0411	0,0822
Алуминијум	0,0001	0,0037	0,0111
Сума:			40,3109

Аниона	**Грама**	**Милимола**	**Миливала**
Хлор	0,0688	1,9332	1,9332
Сулфат	0,9511	9,8019	19,6038
Хидрофосфат	0,0002	0,0207	0,0414
Хидрокарбонат	1,0819	17,7325	17,4325
Сума:	2,8668	52,8195	40,3109

Извор:Ludwig, E., 1888.

Наведене карактеристике су показивале да термоминерална вода Слатине припада хидрокарбонатно-сулфатно-калцијумско-натријумском типу. Највеће присуство у води има HCO_3 изнад 1gr, затим SO_4, а посебно је значајан саджај CO_2 од 670-1258 mg. Овом хемијском анализом утврђена је минерализација од 3,523 gr.

Табела 33. Резултати испитивања хемијског састава воде бање у Слатини

Састав воде	Врело "Слатина"	"Кисељак"
Температура (°C)	40,7	19,0
Радон (nC/l)	1,0	1,7
CO_2(mg/l)	609,0	1988,0
Минерализација(mg/l)	2921,0	2968,0
HBO_2 (mg/l)	3,6	0,6
H_2SiO_3(mg/l)	40,6	29,8
Литијум (mg/l)	траг	траг
Стронцијум (mg/l)	3,2	траг
Манган (mg/l)	траг	траг
Гвожђе (mg/l)	2,3	2,3
Алуминијум (mg/l)	0,1	0,2
HCO_4(mg/l)	0,2	0,5
Органске супстанце	13,0	6,4
Натријум (миливал%)	13,8	13,9
Калијум (миливал%)	2,3	2,2
Калцијум (миливал%)	63,9	63,6
Магнезијум (миливал%)	19,6	19,9
Хлор (миливал%)	4,9	6,7
SO_4(миливал%)	50,2	48,9
HCO_3 (миливал%)	44,9	46,3

Извор: Ludwig, E., 1888.

Хемијска испитивања термоминералне воде у Слатини су настављена у периоду након Другог свјетског рата, а резултати тих истраживања су представљени у сљедећој табели.

Табела 34. Резултати хемијских испитивања термоминералне воде у Слатини, након Другог свјетског рата

Састав воде	1.	2.	3.	4.
Температура (°C)	40,9	39,4	45,0	-
Радон (nC/l)	3,5	3,5	0,08	-
CO_2(mg/l)	1616,0	617,0	290,0	600
Минерализација(mg/l)	2512,0	2895,0	3445,0	3562,0
HBO_2 (mg/l)	-	3,2	3,9	-
H_2SiO_3(mg/l)	45,0	53,3	41,6	-

Литијум (mg/l)	-	-	0,04	-
Стронцијум (mg/l)	-	-	3,3	-
Манган (mg/l)	-	-	0,1	0,03
Гвожђе (mg/l)	0,3	2,2	0,2	1,6
Алуминијум (mg/l)	0,3	0,1	0,2	-
HCO_4 (mg/l)	-	-	0,3	-
Органске супстанце	-	15,0	-	-
Натријум (миливал%)	16,4	13,5	23,7	170,
Калијум (миливал%)	2,6	2,3	2,1	34,0
Калцијум (миливал%)	60,1	63,2	52,1	96,9
Магнезијум (миливал%)	20,9	19,0	21,1	89,0
Хлор (миливал%)	5,5	5,0	4,7	7,9
SO_4(миливал%)	56,9	51,3	58,0	190,0
HCO_3 (миливал%)	37,6	43,7	36,9	109,0

Извори: **1.** Михолић, С., 1956.; **2.** "Завод за балнеологију" Београд, 1956.;
3. "Геоинститут" Београд, 1980.; **4.** "Раденска" Раденци, 1989.

Радиоактивност термоминералне воде у Слатини је још 1916. године испитивао E. Mache и установио вриједност од 2,78 MJ. Послије је С. Михолић констатовао радиоактивност од 9,51 MJ. Такође, констатована је метаборна и силицијумова киселина, а pH вриједност је износила 6,5-7. Поред тога констатовани су различити микроелементи (Li, Cs и Rb)[63] који имају одређени значај у термоминералним водама. Гасоносност термоминералне воде СБ-1 је испитана 1980. године на Рударско-геолошком факултету у Београду, дајући сљедеће резултате.

CO_2 (угљендиоксид)	81,50%	запремински
O_2 (кисеоник)	2,00%	запремински
N_2 (азот)	19,50%	запремински
H_2S (сумпорводоник)	0,00%	запремински
CH_4 (метан)	0,00%	запремински

[63] Литијум (Li) је најлакши од свих познатих метала, а користи се у литијумској терапији; Цезијум (Cs), цезијум-137 је постао највећи извор радијације у Чернобиљу, 200 дана након несреће 1986. године; Рубидијум (Rb) је самозапаљиви метал на ваздуху, а са водом реагује експлозивно.

Табела 35. Резултати мјерења температура термоминералне воде у Слатини у протеклих 130 година

Вршилац мјерења	Година мјерења	Температура у °C
E. Ludwig	1888.	40,3
F. Katzer	1909.	40,7
E. Mache	1916.	41,0
С. Михолић	1957.	40,9
Н. Миошић	1981. (авг.)	41,0
Н. Миошић	1982. (феб.)	41,0
Институт за рехабилитацију Бг.	2001. (окт.)	41,5
Институт за рехабилитацију Бг.	2017. (сеп.)	40,0

Скица 2. Ситуација појаве нових термоминералних извора послије земљотреса 1969. г.

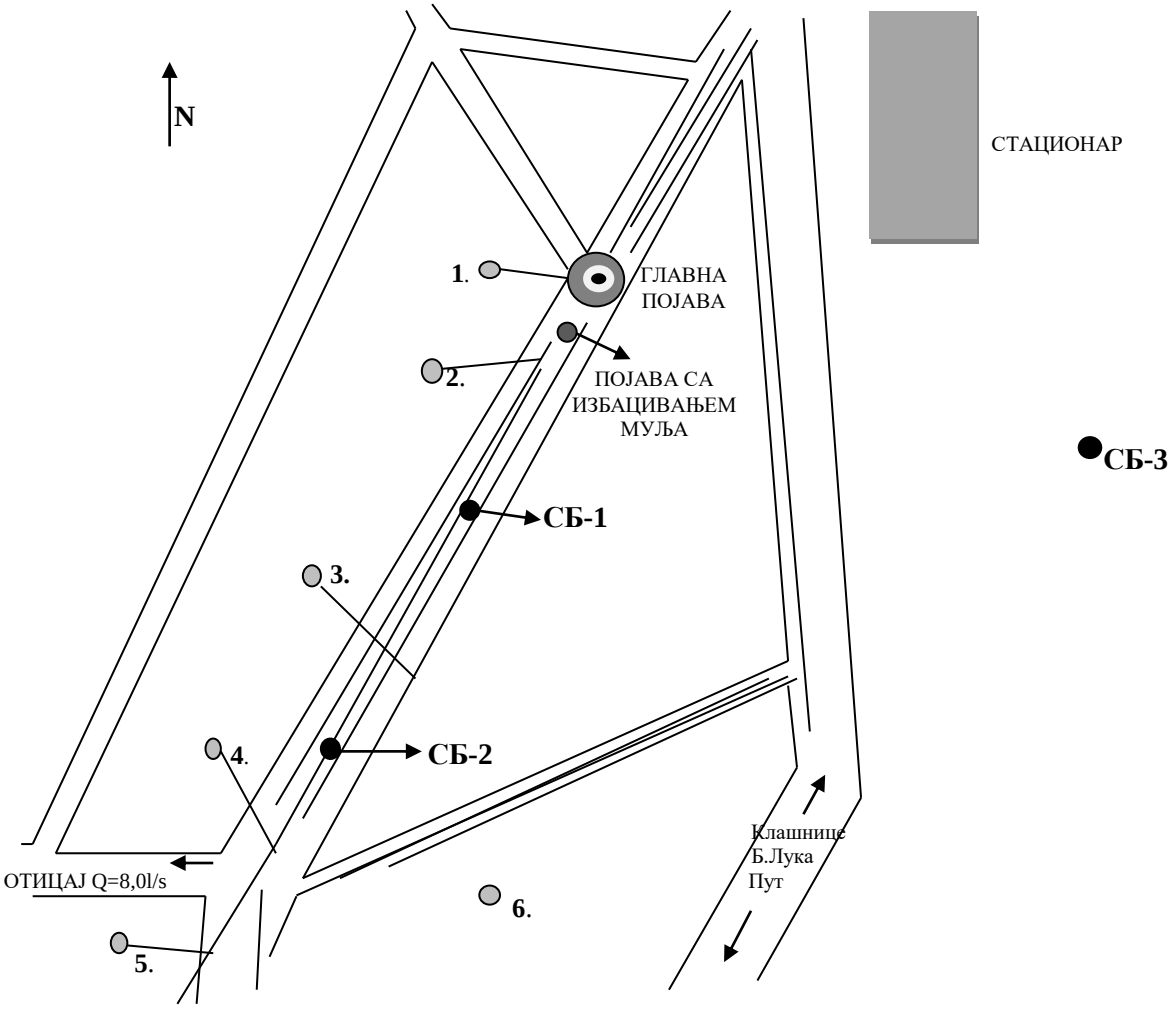

Извор: Према нацрту Института за хидрогеологију и хидротехнику, Сарајево, 1980.

Температуре на локалитетима појава нових извора су биле различите и кретале су се: Врело 2, т-41,5°C; Врело 3, т-41,5°C; Врело 4, т-42,2°C; Врело 5, т-42,8°C и Врело 6, т-43,0°C, са различитом издашношћу од 0,5 до 5,05 l/s. Првих дана воде су избијале у толикој количини, да се формирао површински ток који је на мјерном профилу имао издашност од 8,0 l/s. Извори су били активни од 27.10. до 21.11. 1969. године, када је постепено јењавала, најприје замућеност, а затим и издашност до потпуног пресушивања, који није прецизно забиљежен.

Са појавом секундарних извора код бање, дошло је и до истовременог повећања издашности кисељака, а Р. Јовановић закључује:[64]

- Да су воде које су избиле на површину дошле из дубљих дијелова, који би могли да досежу и до 1000 m;
- Повећање воде у првој фази, а затим њихово пресушивање показује да су њихове пулсације директно везане за притиске из подземља;
- Чињеница да су биле замућене и износиле муљевите компоненте, показује да је динамика покрета прилично дубока; и
- У Бањи Лакташи је дошло до краткотрајног пресушивања термалне воде, након чега је издашност била знатно већа.

Најпотпуније и најпрецизније физичко-хемијске анализе термоминералне воде у Слатини су вршене у XXI вијеку. Анализа рађена 2001. године показује сљедеће резултате:

I Органолептички: вода је бистра, безбојна, без мириса.

II Физички, физичко-хемијски и основни хемијски резултати:

1. Температура воде је била 41,5°C, због чега ова вода припада групи хипертермалних вода;
2. pH вриједност: са pH од 6,1 ова вода даје киселу реакцију;
3. Минерализација је износила 2,3989 gr/l, а суви остатак на 180°C је 1,72gr/l, што је квалификује у групу минералних вода.

III Резултати хемијских анализа:

1. Катјони: међу катјонима доминирају јони калцијума (Ca^{++}) са 62,065 миливал% и јони магнезијума (Mg^{++}) са 20,315 миливал%, а запажају се и јако повећане вриједности стронцијума (Sr^{++}) са 11,30 mg/l;

[64] Група аутора, 1985., цит. рад. стр. 54.

2. Анјони: у анјонском саставу доминирају јони хидрокарбоната (HCO_3^-) са 71,18 миливал% и сулфати (SO_4^-) са 26,034 миливал%;
3. Слаби електролити: вриједност метасилицијумове и метаборне киселине су у границама нормале.
4. Растворени гасови: у овој води се налази 1 gr/l раствореног угљен-диоксида (CO_2), што ову воду сврстава у категорију угљено-киселих минералних вода.

IV Физиолошки активни метали, металоиди, неметали и псеудометали: Међу резултатима ипитивања запажају се повишене вриједности уранијума од 0,08 mg/l, што уз знатно повишене вриједности стронцијума од 11,2 mg/l утиче на повећану радиоактивност воде.

V Према измјереним вриједностима укупне алфа и бета активности, анализирана вода се не може употребљавати за пиће због повећане алфа и бета активности, на основу Правилника о границама радиоактивне контаминације животне средине и начину спровођења деконтаминације.

VI Након извршене теренске и лабораторијске физичко-хемијске анализе воде у Слатини, дошло се до сљедећих закључака: по својим физичко-хемијским својствима термоминерална вода у Слатини припада категорији – *калцијум-магнезијум хидрокарбонатних, сулфатних угљено-киселих хипертерми.*

Табела 36. Компаративни резултати анализе воде у Слатини од 20.07.2001. године, и (у загради) од 07.07.2017. године

Датум анализе		Спец. тежина	0,000402 (1,0023)	
		pH	6,1 (6,6)	
20.07.2001.		Суви ост. (180°C)	1,720 (2,276 gr/l)	
(07.07.2017.)		Темп. воде	41,5°C (40°C)	
		Темп. ваздуха	28°C (32°C)	
ЈЕДАН ЛИТАР ВОДЕ САДРЖИ				
	Грама	Милимола	Миливала	Миливал%
КАТЈОНИ				
Натријум (Na^+)	0,1212 (0,0882)	5,2695 (3,8348)	5,2695 (3,8348)	13,9885 (10,3004)
Калијум (K^+)	0,0377 (0,0309)	0,9666 (0,7903)	0,9666 (0,7903)	2,5659 (2,1227)
Литијум (Li^+)	0,0002 (0,0003)	0,0288 (0,0435)	0,0288 (0,0435)	0,0764 (0,1168)
Амонијум (NH_4^+)	0,0020 (0,0001)	0,1111 (0,0059)	0,1111(0,0059)	0,2949 (0,0158)
Калцијум (Ca^{++})	0,4676 (0,4740)	11,6900 (11,8500)	23,3800 (23,7000)	62,0651 (63,6595)
Магнезијум (Mg^{++})	0,0930 (0,1060)	3,8263 (4,3621)	7,6527 (8,7243)	20,3150 (23,4339)
Стронцијум (Sr^{++})	0,0113 (0,0050)	0,1289 (0,0571)	0,2579 (0,1142)	0,6846 (0,3066)

Манган (Mn^{++})	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Гвожђе (Fe^{++})	0,0001 (0,0001)	0,0017 (0,0018)	0,0035 (0,0054)	0,0092 (0,0144)
Алуминијум (Al^{+++})	0 (0,0001)	0 (0,0037)	0 (0,0111)	0 (0,0298)
			37,6701 (37,2293)	100,00 (100,00)
А Н Ј О Н И				
(HCO_3^-)	1,2200 (1,0000)	20,000 (16,3934)	20,000 (16,3934)	71,1850 (44,9935)
Хлорид (Cl^-)	0,0240 (0,0600)	0,6760 (1,6901)	0,6760 (1,6901)	2,4060 (4,6388)
Бромид (Br^-	0 (0)	0 (0,0004)	0 (0,0004)	0 (0,0010)
Јодид (J^-)	0 (0,0020)	0 (0,0158)	0 (0,0158)	0 (0,0433)
Флуорид (F^-)	0,0020 (0,0029)	0,1053 (0,1526)	0,1053 (0,1526)	0,3747 (0,4189)
Нитрат (NO_3^-)	0 (0,0005)	0 (0,0081)	0 (0,0161)	0 (0,0443)
Фосфат (HPO_4^-)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Сулфат (SO_4^-)	0,3511 (0,8720)	3,6572 (9,0833)	7,3145 (18,1667)	26,0343 (49,8603)
			28,0958 (36,4351)	100,00 (100,00)
Слабих електролита	Метасилицијумове киселине		0,0397 (0,0334)	
	Метаборне киселине		0,0290 (0,0021)	
Збир чврстих растворених састојака		2,3989 (2,6776)		
Гасова	Слободног угљен-диоксида (CO_2)		1,0000 (1,7500)	
	Слободног водоник-сулфида (H_2S)		0,0003 (0,0003)	
	Хемијски састав воде карактерише Ca, Mg, HCO_3, SO_4.			
Хемијске карактеристике	Укупна концентрација N/1000 65,76 (73,66); Ca 23,38 (23,70);Mg 7,65 (8,72); HCO_3 20,0 (18,17); SO_4 7,31 (16,39).			
	Воду карактерише присуство угљен диоксида CO_2 1 gr/l (1,750gr/l)			
Формула Курлова	CO_2 1,00 (1,750); M 2,39 (2,68); $HCO_3$71,18 (45,0) SO_4 26,3 (49,9) t 41,5°C (40°C) Ca 62,06 (63,6) Mg 20,31(23,4)			
Категоризација	Вода припада категорији калцијум, магнезијум, хидрокарбонатних, сулфатних, угљенокиселих хипертерми (калцијум, магнезијум, сулфатних и хидрокарбонатних угљенокиселих хипертерми)			

Извори: Комплетна физичко-хемијска анализа минералне воде у Бањи Слатини, Институт за рехабилитацију, Београд, 2001. и 2017. године

Природна термоминерална вода у Слатини је добро минерализована, са сувим остатком од 1,72 gr/l на 180°C. Од катјона доминирају калцијум и магнезијум, а од анјона хидрокарбонати и сулфатни јони. Веома значајно је присуство угљендиоксида као липосолубилног гаса, који дифундујући кроз кожу испољава вишеструка фармаколошка дејства. Наиме, продирући кроз кожу, дражи терморецепторе у кожи, те на тај начин изазива осјећај топлоте, проузрокујући термичку вазодилатацију без примјене топлоте. Такође, дјелује надражајно на дисајни центар, продубљује дисање, повећава вентилацију плућа, те продужава систолу и повећава ударни волумен.

Табела 37. Компаративни резултати хемијске анализе воде, тешких и осталих метала и других хемијских елемената у Слатини од 20.07.2001. године, и (у загради) од 07.07.2017. године

Елементи	Нормалне вриједности	Резултати испитивања
Арсен (As)	0,05mg/l	0,007 (0,020)
Кадмијум (Cd)	0,01 mg/l	< 0,0005 (< 0,001)
Цинк (Zn)	5mg/l	0,013 (< 0,05)
Олово (Pb)	0,05 mg/l	0,040 (< 0,005)
Бакар (Cu)	1mg/l	0,006 (< 0,05)
Никл (Ni)	0,01 mg/l	0,004 (0,010)
Жива (Hg)	0,001mg/l	< 0,0002 (< 0,001)
Хром (Cr)	0,05mg/l	0,002 (0,020)
Баријум (Ba)	1mg/l	0 (< 0,005)
Берилијум (Be)	0,0002 mg/l	0 (0,0003)
Селен (Se)	0,01mg/l	0,0003 (< 0,001)
Уранијум (U)	0,05 mg/l	0,080 (0)

Извори: Комплетна физичко-хемијска анализа минералне воде у Бањи Слатини, Институт за рехабилитацију, Београд, 2001. и 2017. године

На основу хемијског састава термоминералне воде, а по аналогији дјеловања сличних вода М. Циглар (1958) је дао оквирне индикације за лијечење водом сљедећих обољења:

- Хроничних болести реуматичног круга;
- Хронични реуматизам зглобова и мишића;
- Дегенеративне промјене на зглобовима;
- Неуралгије (ишијас и брахиалгије);
- Стање послије траума локомоторног система, ломови и сл.;
- Лијечење срца и крвотока (јер вода има довољне количине CO_2);
- Вода се може пити код болести пробавног апарата.

Дакле, М. Циглар у саставу оквирне индикације за лијечење сугерише могућност употребе воде пијењем код болести пробавног апарата. Међутим, у оквиру физичко-хемијске анализе минералне воде од стране Института за рехабилитацију из Београда 2001. године, констатовано је да се ова вода *не може употребљавати за пиће због повећане алфа и бета активности.* У сваком случају, ове тврдње и процјене би требало још детаљније истражити.

Након наведених истраживања, Секретаријат за здравље СР БиХ је дао индикације и контраиндикације за лијечење:[65]

А. Индикације:

I Промјене на зглобовима (Affectiones articulares):

1. Упала
   а) Стање послије реуматске грознице са соквелама на зглобовима;
   б) Polyarthritis chronica progressive (Rheumatoid arthritis);
   в) Посебни облик (Formae atypicae): Arthritis psoriatica;
   г) Специјални облици (Formae specialis);
   Spondylartritis ankylopoetica,
   Hydrops siculorum,
   Rheumatismus palindromicus.
2. Дегенеративне (Affectiones degenerativae)
   а) Osteorthrosia deformans;
   б) Lesiones discorum intervertebralium.

II Ванзглобне промјене (Affectiones extraarticulares):

а) Bursitis; б) Fasciitis; в) Fibrositis; г) Neuritis, neuralgia; д) Myositis, myalgia; ђ) Poliarthritis;е) Tendovaginitis, tendosynovitis, peritenditis.

III Стање послије траума (Affectiones traumaticas):

а) Arthropathia traumatic

IV Посљедице траума и рањавања:

V Уринарна микролитијаза (уратска и оксална), калкулоза уринарног тракта:

Б. Контраиндикације

а) Акутна афекција јетре и жучних путева;
б) Изражена инсуфицијенција јетре;
в) Еволутивни дијабетес;
г) Ренална литијаза;
д) Ulcus ventriculi et duodeni у еволуцији.

Анализом воде из 2001. године, коју је извршио Институт за рехабилитацију из Београда, утврђене су сљедеће могућности коришћења воде:[66]

[65] Група аутора, *Слатина-концепција дугорочног развоја*, Економски институт Бањалука, 1983., стр. 17.
[66] Комплетна физичко-хемијска анализа минералне воде у Бањи Слатини и стручно мишљење о њеној терапијској вредности, Институт за рехабилитацију, Београд, 2001.

А. Болести локомоторног апарата:

1. Запаљенски реуматизам:
   а) Реуматоидни артритис (фаза смиреног зглобног запаљења);
   б) Бехтерељева болест (почетни стадијум).
2. Дегенеративни реуматизам:
   а) Артрозе;
   б) Спондилозе.
3. Екстраартикуларни реуматизам:
   а) Фиброзити;
   б) Миозити;
   в) Тендити, итд.
4. Посљедице трауме и ратних рањавања
5. Стање послије прелома костију и хируршких интервенција на коштаном ситему

Б. Гинеколошка обољења:

1. Запаљенски процеси неспецифичне природе у смиреном стању,
2. Извјесни облици стерилитета, запаљенског и ендокриног поријекла.

В. Неуролошка обољења:

1. Неуралгије,
2. Полинеурити.

Г. Кардиоваскуларне болести:

1. Артеријска хипертензија – лабилни стадијум,
2. Артеријска хипертензија – лакши облици у стабилизованом стању,
3. Функционална и органска обољења периферних артеријских и крвних судова.

Анализа термоминералне воде која је урађена 2001. године није обухватала испитивање "Кисељака". Ранијим испитивањима воде је утврђено да вода на "Кисељаку" и бањска вода имају исто поријекло. Прве податке о слатинском кисељаку дају Е. Лудвиг и Ф. Кацер, крајем XIX и почетком XX вијека. У подручју "Кисељака" након земљотреса 1969. године је изведена бушотина до 50 m дубине, када је на 45-ом метру дубине добијена артешка вода, што је битан податак са становишта мијешања подземних вода.

Киселе воде у Слатини избијају на површину на два локалитета, који су означени као "Кисељак I" и "Кисељак II", а њихови капацитети су 2, односно3 l/s. Временом је установљена тенденција пораста температуре воде током што се јасно може видјети у сљедећој табели.

Табела 38. Резултати повременог мјерења температуре "Кисељака" у Слатини

Вршилац мјерења	Година	t"Кисељак I"q(l/s)		t"Кисељак II"q(l/s)	
E. Ludwig	1888.	19°C	-	-	-
F. Katzer	1909.	22,2°C	-	19°C	-
E. Mache	1916.	-	-	19°C	-
С. Михолић	1957.	20,2°C	-	-	-
Н. Миошић	1981.	26,5°C1-1,5		22°C1,2	
Н. Миошић	1982.	28,2°C2,0		22,7°C3,0	

Анализом воде која је извршена 1958. године при температури воде од 16,5°C и температури ваздуха од 18°C, те протоку од 0,17 l/s, установљено је:[67]

- Воду карактерише HCO_3, SO_4 и Ca гвожђевитих вода;
- Дужим стајањем вода постаје слабо жута и нешто се замути, па се на крају издваја волуминозни $Fe(OH)_3$;
- Према класификацији је хидрокарбонатни, сулфатни и земноалкални, а слабо алкални и муријатични кисељак.

Хемијске анализе у прошлости су углавном биле везане за анализу термоминералне воде, мање киселе воде, а анализе пелоида нису ни вршене.

Табела 39. Резултати силикатне анализе пелоида из Слатине (%)

SiO_2	56,80
Al_2O_3	14,05
Fe_2O_3	6,94
CaO	4,70
MgO	1,41
Na_2O	0,68
K_2O	2,04
TiO_2	0,84
P_2O_5	0,14
MnO	0,06
Cr_2O_3	0,02
SrO	0,02
BaO	0,04
Губитак жарењем	11,50
Укупно	99,04
Тотални C	1,27
Тотални S	0,19

Извор: Институт за рехабилитацију, 2017.

[67] Група аутора, 1983., стр. 23.

Главни микроелементи (SiO_2, Al_2O_3, Na_2O, K_2O, Fe_2O_3) у пелоиду су везани за силикатне минерале. Дио гвожђа је у слободним оксидима (металични минерали). CaO је највећим дијелом везан за калцит. Мањи дио је у смектитима[68] и плагиокласима. MgO је у силикатима. Укупни угљеник је највећим дијелом везан за калцит. Садржај укупног S је низак и он је углавном везан за органску материју.

Табела 40. Садржаји микроелемената у узорку пелоида (у ppm)

Ba	347	U	2,46
Ce	90,70	V	104
Cr	100	W	5
Cs	74,2	Y	32,90
Dy	5,89	Yb	3,48
Er	3,17	Zr	324
Eu	1,47	As	91,50
Ga	19,10	Bi	0,31
Gd	6,92	Hg	00,7
Ge	8	In	00,3
Hf	7,50	Re	00,1
Ho	1,22	Sb	3,77
La	40,90	Se	0,40
Lu	0,51	Te	0,05
Nb	17,70	Tl	0,74
Nd	38,50	Ag	3,60
Pr	10,80	Cd	0,05
Rb	135,50	Co	16
Sm	7,57	Cu	23
Sn	4,00	Li	90
Sr	241	Mo	0,50
Ta	1,30	Ni	44
Tb	0,99	Pb	24
Th	13,10	Sc	13
Tm	0,47	Zn	90

Извор: Институт за рехабилитацију, 2017.

Садржај стронцијума и баријума је највећим дијелом везан за фелдспате, у пјесковитом и седименту. Садржаји укупних тешких метала: никла, кобалта, урана и торијума су у оквирима ниских вриједности.[69]

[68] Смектити – филосиликати, убрајају се у минерале глина.

[69] "Балнеолошки извештај о терапијској вредности природног лековитог блата из бање 'Слатина' код Бањалуке", Институт за рехабилитацију, Београд, 2017. стр. 12.

Табела 41. Укупни садржаји микроелемената у узорку пелоида (у ppm)

Cr+Co+Ni	160
Sr+Ba	588
Укупни тешки метали (халкофилни елементи[70])	
Cu, Pb, Zn, Hg, Sb, As, Cd	233
U+Th	16
Zr+Y+L	570

Извор: Институт за рехабилитацију, 2017.

Мониторинг (контролисање, надгледање) подземних вода представља праћење свих доступних карактеристика воде, тј. у каквом се почетном стању налазе подземне воде.

Схема 4. Елеменати мониторинга подземне воде

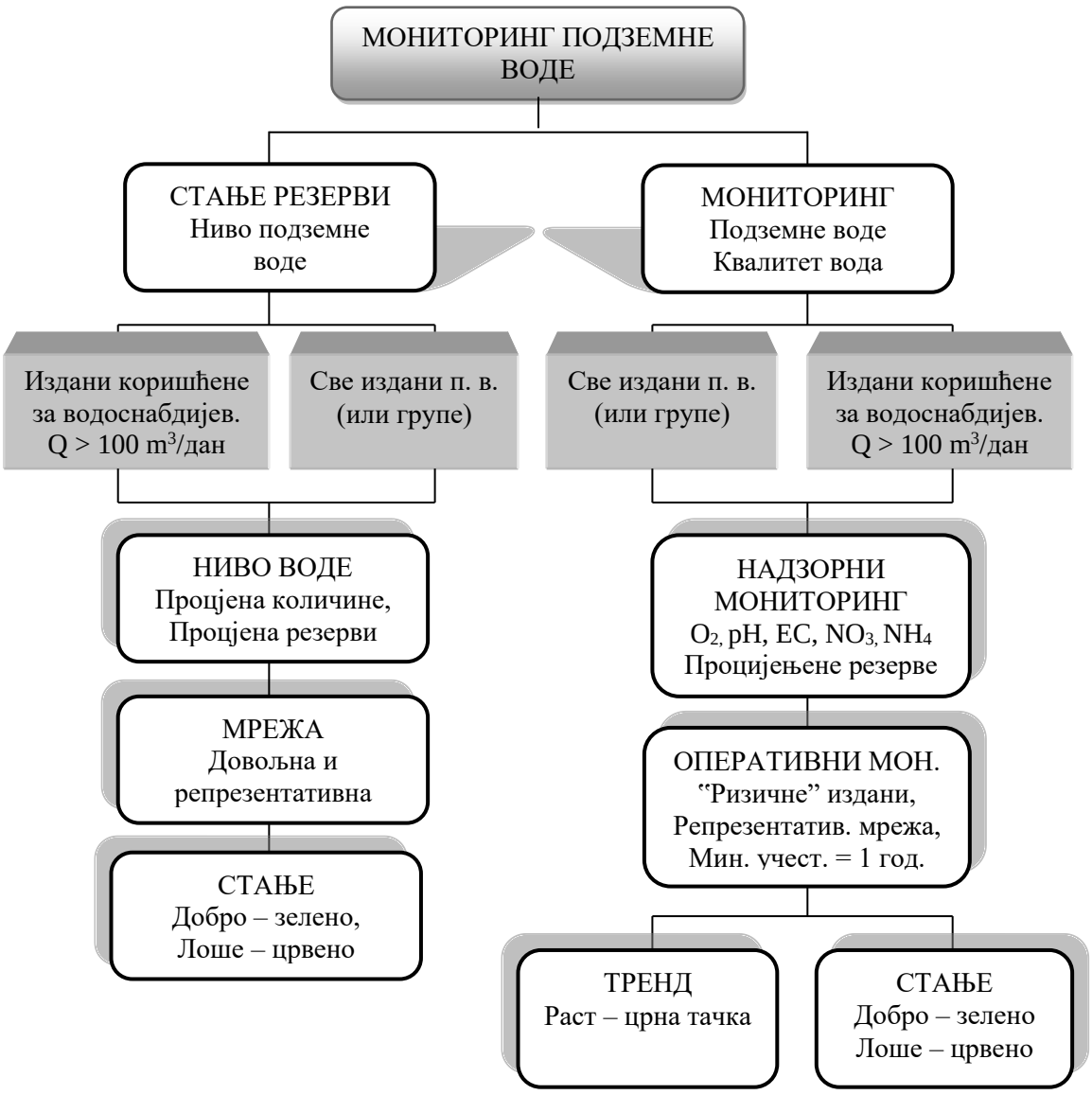

Извор: На основу упутстава Директиве о водама 2000/60/ЕС

[70] Халкофилни – они који имају афинитет према сумпору и претежно граде сулфиде.

Подручје Слатине дренира ријека Врбас посредно преко своје десне притоке Турјанице, која код Довића прима Слатинску ријеку и Вукешницу. Оне са својим притокама чине доста густу хидрографску мрежу. Доста су сиромашне водом, те директно зависе од количине падавина, па за вријеме јачих падавина попримају бујични карактер. Примарни слатински водоток је Слатинска ријека. Она настаје на саставку Инчевачког и Грабовачког потока и цијелим својим током до ушћа у Турјаницу се налази на подручју Слатине. Дужина тока Слатинске ријеке је око 5 km. Са лијеве стране прима Ерцеговачку ријеку, а са десне Ловачки поток.

Генерални правац тока Слатинске ријеке је југозапад-сјевероисток. Доњи ток у дужини од 2,5 km је равничарског карактера. На овом простору постоји и већи број извора, углавном пукотинског типа. У сливу Ерцеговачке ријеке и Грабовачког потока познати су извори Добра вода, Букова вода, Црљенац, Иванова вода и др, чија је издашност такође мала (0,1 – 0,3 l/s)[71]. Неки од извора су повременог карактера и још мање издашности.

Карта 3. Хидрографска мрежа ширег простора Слатине

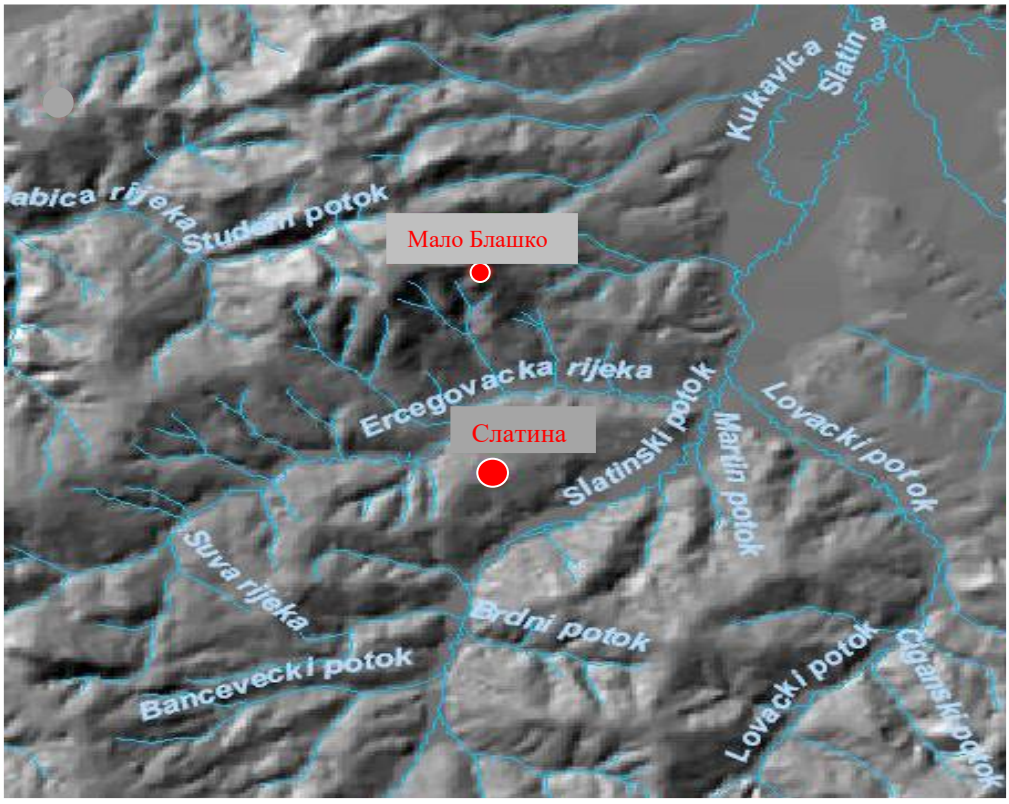

Извор: Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., 2008. (дорадио аутор)

[71] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 42.

Сливно подручје Слатинске ријеке до изласка из урбаног подручја износи 12,37 km^2. Максимални протицај стогодишње велике воде износи сса 22,60 m^3/s. Велике воде Слатинске ријеке не угрожавају урбану територију Слатине. Према категоризацији водотока Слатинска ријека спада у прву категорију.

Ерцеговачка ријека се прихрањује са сливне површине од 7,08 km^2. Велике воде стогодишње појаве износе сса 14,25 m^3/s[72]. Сливно подручје Ловачког потока обухвата површину од 8,2 km^2. Велике воде стогодишње појаве износе 16,2 m^3/s. Оба водотока су неуређена и имају карактеристике бујичних водотока.

Током 2011. године вршена је анализа квалитета воде Ерцеговачке и Слатинске ријеке[73]. *Ерцеговачка ријека* је имала благо алкалну воду (pH 8,14) добро засићену раствореним кисеоником. Карактерисала ју је изразито висока вриједност електропроводљивости од 2470 μS/cm, која указује на високе концентрације јона у води. Електропроводљивост воде од 1500 μS/cm означава воду V класе квалитета, а у случају Ерцеговачке ријеке, та је вриједност скоро дупло већа. Вриједност БПК[74], концентрације суспендованих материја и концентрације нитратног азота одговарали су водама II класе, концентрације нитритног азота и жељеза су одговарали водама I класе квалитета, док су сви остали праћени параметри имали екстремно високе вриједности.

Вода је сулфатног типа јер је садржавала чак 408 mg сулфата по литри. Концентрација мангана у води од 0,122 mg/l одговара водама III класе квалитета, а концентрација бакра изузетно висока (0,440 mg/l), те је на основу наведених параметара констатовано да се ради о минералној води сулфатног типа V класе квалитета. Све ово наводи на закључак да је потребно испитати и присуство других елемената и једињења, нарочито бикарбоната, флуорида, магнезијума, калцијума и натријума.

Повишене концентрација амонијачног азота и појединих група бактерија, указивали су да је вода Ерцеговачке ријеке оптерећена отпадним комуналним водама. Свакако, ријеч је о отпадним водама из Бање. Укупан број бактерија и аеробних психрофила је одговарао водама II класе квалитета. У укупном бактериопланктону су биле заступљене патогене мезофилне бактерије (1080 kol/ml), што указује на воду под израженим антропогеним утицајем.

[72] Урбанистички план Слатине, 1986-2005., цит. изд., стр. 73.
[73] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 199.
[74] БПК – биолошка потрошња кисеоника.

Укупне колиформне бактерије су биле заступљене 725 kol/100ml, фекални колиформи са 225 kol/100ml, а фекалне стрептококе са 300 kol/100ml, што одговара површинским водама друге класе квалитета. Међу потенцијално патогеним бактеријама су изоловане Escherichia coli, протеус врсте и сулфиторедукујуће клостридије.

У *Слатинској ријеци* је концентрација раствореног кисеоника била нешто нижа и при измјереним температурама воде засићење кисеоником је било испод 70%, што одговара тек III класи површинских вода. Вода је била благо алкална, са нешто већим вриједностима турбидитета, концентрације суспендованих материја и амонијачног азота.[75] Повећану мутноћу је вјероватно изазвао претходни кишни период, спирајући честице околног земљишта, подижући вриједност турбидитета и концентрације суспендованих материја.

Биолошка потрошња кисеоника је одговарала водама II класе квалитета. Од основних нутријената, нитрати и нитрити су показали ниске концентрације, а концентрација амонијака и ортофосфата је била повећана. Као и Ерцеговачку ријеку и Слатинску ријеку карактерише изразито висока вриједност електропроводљивости, као и високе концентрације сулфата, мангана и бакра у води, због којих је Слатинска ријека сврстана у површинске воде V класе квалитета, односно минералне воде.

Будући да Ерцеговачка ријека има знатно већу електропроводљивост од Слатинске ријеке, а да Слатинска ријека има већу концентрацију мангана у води, при чему се вриједности осталих јона значајно не разликују, закључено је да Ерцеговачка ријека мора имати изразито високе концентрације и неких других јона који нису испитивани, па је указано на потребу да се изврше додатне физичко-хемијске анализе за оба водотока. На основу микробиолошке анализе Слатинска ријека би се могла сврстати у површинске воде II класе квалитета, према Уредби о класификацији вода и категоризацији водотока. Бројност факултативних олиготрофа указивала је на задовољавајућу способност аутопурификације, а потенцијално патогене бактерије су биле заступљене у знатно мањем броју него у Ерцеговачкој ријеци. У узорцима су изоловане колиформне бактерије, као и фекалне стрептококе и ентерококе, што је указало на закључак да су воде Слатинског потока у контакту са фекалним материјама. Сулфиторедукујуће бактерије, Pseudomonas, Salmonella и Shigella врсте нису изоловане у узорцима. Таква дистрибуција бактерија је указивала на присутност бактерија које су индикатори старијег фекалног загађења.

[75] Ibid. стр. 201.

3.2.5. Педолошке карактеристике

Земљиште, заједно са водом и ваздухом, чини најважнију компоненту животне средине и један од основних природних ресурса. Настаје кроз дужи временски период под утицајем физичко-хемијских и биолошких фактора. Своју примарну функцију има у производњи хране биљног поријекла и сировина у пољопривреди и шумарству.

Земљиште је производ дјеловања педогенетских процеса, условљених утицајем климе, матичног супстрата, организама и рељефа, који се заједно називају - педогенетски фактори. Педогенетске факторе настанка и модификације земљишта сачињавају природне абиотичке компоненте (геолошка подлога, рељеф, клима, хидролошке карактеристике), биогени фактори (биљке, животиње које живе у земљишту и разграђивачи органске материје - бактерије и гљиве), али и антропогени фактори који утичу на стварање и модификовање земљишта (обрада, хемизација земљишта, загађивање, депоновање отпада и др.).[76]

Клима утиче на стварање земљишта количином и распоредом падавина, температуром, релативном влажношћу ваздуха, вјетром, мразом и другим климатским елементима. Такође, клима утиче и на интензитет ерозије, било да је то у случају интензивних падавина (линијска ерозија), или на површинама оскудним вегетацијом (еолска ерозија). Осим непосредног утицаја на образовање земљишта, клима дјелује и посредно, условљавајући распоред различитих биоценоза. За разлику од матичног супстрата, клима је фактор који се током времена мијења, па се понекад једино палеоклиматским утицајима могу објаснити специфичности неког земљишта.[77] Низ развојних стадијума у еволуцији земљишта је "еволуциона секвенца".

Класа аутоморфних земљишта[78] је представљена дистричним камбисолима, формираним на седиментима дијабаз-рожне формације. Ријеч је о најзаступљенијем типу земљишта. Још се назива и "смеђе шумско земљиште". Везани су углавном за терене на стрмим падинама и уским гребенима. С обзиром на пјесковито-иловасту структуру, углавном су лакшег механичког састава, пропусна за воду и добро аерисана. Дистрични камбисоли имају A - (B) - C тип профила, са плитким хумусним хоризонтом и малим садржајем хумуса, средње дубока и дубока, са дубоким физиолошки активним

[76] Црногорац, Ч., цит. изд. стр. 85.
[77] Ћирић, М., *Педологија*, "Свјетлост", Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1991. стр. 161.
[78] Класу аутоморфних земљишта чине земљишта која се напајају атмосферским падавинама, која се слободно процјеђују кроз тло.

профилом. Реакција земљишта је кисела и врло кисела (4.5-5.5), а степен засићености базама варира од 30 до 50%.

Садржај приступачних хранљивих материја је углавном низак, осим K_2O, јер фосфор са алуминијумом гради нерастворена једињења, а азот се због образовања модер хумуса[79] искључује из биолошког циклуса и инактивира. Дистрични камбисоли су подлога за листопадне, четинарске и мјешовите шуме, а на подручју Слатине ова земљишта су карактеристична за станишта храста китњака и букве.

Илимеризована земљишта (лувисоли)[80], зову се још и псеудоподзоласта земљишта, а образују се на иловастим супстратима или на стијенама чијим распадањем може да се образује дубљи иловасти профил. Претежно се налази на заравњеним теренима, гдје вегетацију чине углавном храстове шуме. Разлагање органске материје у лувисолима је углавном несметано када се образује зрели хумус. Илимеризована земљишта имају тип профила A - B - C са сличним физичко-хемијским особинама као и дистрични камбисоли, и са њима се углавном јављају у комбинацији. У питању је тип земљишта виших бонитетних категорија.

Класа хидроморфних земљишта (земљишни индивидууми са повременим или трајним прекомјерним влажењем у дијелу профила или читавом земљишту)[81] представљена је мочварно-глејним земљиштем (еуглеј)[82] A - G профила, у алувијалној равни Слатинске ријеке. Овај тип земљишта је везан за рељефне депресије, у којима се налазе дебљи слојеви подземне воде чији ниво показује мало колебање. Велики утицај на модификацију процеса образовања мочварних глејних земљишта има степен минерализације подземних вода, које могу бити слабо минерализоване до карбонатне. Од тога највише зависи природна вегетација, која је увијек хидрофилна.[83]

Еуглеј је трајно влажно земљиште на којем биљкама недостаје кисеоника (асфиксија), гдје расту само биљке које подносе недостатак кисеоника: јоха, пољски јасен и храст лужњак. Захваљујући минерализацији акумулисаног хумуса, могуће је хидротехничким мелиорацијама (снижавањем нивоа подземне воде) добити квалитетна пољопривредна земљишта, којима није потребна фертилизација неколико година. У Слатини су то типична станишта црне јохе, поготово у зони Кисељака, гдје је хумусни хоризонт органског карактера слабо разложен и има карактеристике модер-хумуса.

[79] У терестичким условима се издвајају три карактеристична типа хумуса: сирови (rohh); прелазни (moder) и зрели (mull). Модер хумус је везан за непотпун процес трансформације органске материје.
[80] Лат. luo – испирати.
[81] Ћирић, М., цит. изд. стр. 234.
[82] Назив "еуглеј" потенцира да су у овим земљиштима процеси оглејавања најизраженији ("прави глеј").
[83] Ibid. стр. 242.

Нерегулисан водно-ваздушни режим представља лимитирајући фактор за биљну производњу, али се уз одређене хидротехничке мјере може довести у бонитетне разреде вишег ранга.

Највећи дио слатинског подручја је заступљен земљиштима IV бонитетне категорије. Земљишта ове категорије имају изражене недостатке који ограничавају избор култура. Култивирање усјева је ограничено дјеловањем два или више сталних недостатака као што су: степен нагиба, дубина тла, изразита осјетљивост на ерозију, низак капацитет влаге, чешће плављење равних површина који узрокује пропадање усјева, прекомјерна влажност равних површина од високих подземних вода и др. Земљишта ове категорије представљају граничну категорију земљишта на којој је могућа машинска обрада и коришћење земљишта за ораничне површине.

Међутим, земљиште треба активно штитити од неконтролисаног заузимања пољопривредног земљишта. Стручном примјеном пестицида и минералних ђубрива, те контролом њихове употребе од стране стручних служби, умањиће се њихова штетна дејства на измјене хемијског састава тла. Затим, већом употребом стајског ђубрива које, не само што има функцију исхране биљака него и поправља физичко-хемијске особине земљишта, али и повећава садржај хумуса и његову микробиолошку активност.

3.2.6. Биогеографске карактеристике

Веома важан елемент укупне природне средине слатинског подручја чине и њене биогеографске специфичности. Биогеографија је научна дисциплина чији је предмет истраживања ареал. Ријеч је о површини на којој су заступљене биљке (флора), животиње (фауна) и гљиве (фунгије) или њихове животне заједнице (фитоценозе), зооценозе или биоценозе.[84] Слатински простор припада Холарктичкој флористичкој и зоогеографској области, односно Медитеранско-европској подобласти, тј. подпровинцији балканске средњоевропске листопадне шуме.

На развој и просторни размјештај биогеографских, посебно флористичких, садржаја овог географског простора кључну су улогу имали природни (рељефни, климатски, хидролошки, педолошки), као и антропогени фактори. Примарна шумска вегетација је све до XX вијека чинила основни пејзажни изглед. Демографским растом популације и

[84] Недовић, Б., Мејакић, В., Атанацковић, Б., *Биогеографија*, ПМФ Бања Лука и Географски факултет Београд, Бања лука, 1997. године, стр. 5.

њеном потребом за обрадивим површинама стално долази до редукције примарне шумске вегетације, која данас чини само остатке некадашњег шумског покривача.

Шуме на подручју Бање Слатине припадају зони распрострањења климатогене шуме храста китњака и обичног граба (Querco-Carpinetum). Ове шуме су заступљене у нижим и брдским предјелима од 200 m н. в. (надморска висина бањског комплекса), до 500 m н.в. (рејон Црног врха). Развијају се на теренима ван утицаја високих подземних вода, на псеудоглејима и илимеризованим умјерено влажним земљиштима.

Шуме храста китњака и обичног граба су флористички добро издиференциране, са израженом спратношћу. У спрату дрвећа осим храста китњака (Quercus petraea) и обичног граба (Carpinus betulus), заступљени су:[85] пољски бријест (Ulmus campestris), трешња (Cerasus avium), клен (Acer campestre), горски јавор (Acer pseudoplatanus), сребрнолисна липа (Tilia argentea), широколисна липа (Tilia platyphyllos). Спрат грмља граде: лијеска (Corylus avellana), калина (Ligustrum vulgare), глог (Crateagus monogyna), пољска ружа (Rosa arvensis). Приземне биљке са карактеристичним пролетницама, које се јављају прије пролиставања дрвенастих врста: бијела шумарица (Anemone nemorosa), жута шумарица (Anemone ranunculoides), бодљикава веприна (Ruscus aculeatus), свибовина (Cornus sanguinea), купина (Rubus fruticosus), јагорчевина (Primula vulgaris), итд. Од дрвенастих врста можемо још поменути дивљу трешњу (Prunus avium) и дивљу крушку (Pyrus pyraster).

У долини Слатинске ријеке и рејону Црног врха, заступљене су ацидофилне[86] шуме китњака (Quercetum petraeae montanum) и брдске шуме букве (Fagetum montanum). Треба посебно истаћи да састојина букве и храста доминира на подручју парк-шуме "Слатина", али о томе ће касније бити више ријечи.

Шуме лужњака и обичног граба (Carpino betuli-Quercetum roboris) су формиране на заравњеним и благо нагнутим теренима делувијалних тераса. Развијају се на земљиштима слабо киселе до неутралне реакције, на дубоким илимеризованим, смеђим и псеудоглејним земљиштима, ван утицаја поплавних вода (греде), али под утицајем високих подземних вода. Обични граб не подноси дуготрајан висок ниво подземних вода, па се ове шуме развијају на стаништима на којима је ниво подземних вода ван зоне корјеновог система обичног граба, али у зони коријеновог система храста лужњака који добро подноси стагнирајућу воду.[87]

[85] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 100.
[86] Ацидофилан – који се развија у условима значајне киселости средине.
[87] Црногорац, Ч., et al., цит. изд. стр. 102.

Шумска заједница лужњака и обичног граба је флористички веома добро диференцирана. У спрату дрвећа доминирају: храст лужњак (Quercus robur), граб (Carpinus betulus), клен (Acer campestre), сребрна липа (Tilia tomentosa), ситнолисна липа (Tilia cordata), пољски јасен (Fraxinus angustifolia). Слабо развијени спрат грмља формирају: обична курика (Evonymus europeaus), калина (Ligustrum vulgare) и др. Међу зељастим биљкама у приземном слоју се истичу: висибаба (Galanthus nivalis), златица (Ranunculus ficaria) и друге.

Шуме пољског јасена се развијају на стаништима која су изложена дуготрајном дјеловању поплавних површинских вода, као и високих подземних вода. Формирају се на равним теренима, на неутралним до слабо базичним земљиштима, углавном на алувијалним наносима и дубоким флувисолима. У слоју дрвећа доминира пољски јасен (Fraxinus angustifolia), бијела и црна топола (Populus alba и Populus nigra), пољски бријест (Ulmus effusa) и др. У спрату грмља доминирају: калина (Ligustrum vulgare), црвена удика (Viburnum opulus) и др. У приземном спрату су заступљене зељасте биљке: касни дријемовац (Leucojum aestivum), златица (Ficaria verna), шафран (Crocus verna), петров крст (Paris quadrifolia), љубичица (Viola silvatica) и др.

Према J. Хаџију (1931, 1935), фауна овог подручја припада низијском (јужноевропском) зоогеографском појасу у зони Panonicum. Слатински крај припада субалпској зоогеографској крајини.[88] Заступљене су типичне европске животиње: срна (Carpeolus carpeolus), зец (Lepus europheaus), дивља свиња (Sus scrofa), лисица (Canis vulpes), вјеверица (Sciurus vulgaris), јеж (Erinaceus europeaus), кртица (Talpa europaea), шумски миш (Apodemus silvaticus). Разноврсност орнитофауну чине: фазан (Phasianus colchicus), јаребица (Perdix perdix), голуб дупљаш (Columba oenas), грлица (Streptopelia tustur), јастреб кокошар (Accipiter gentilis), шумска сова (Strix aluco), врана (Corvus corone), сврака (Pica pica), сјеница (Parus cristatus), дјетлић (Dendrocopos major), кукавица (Cuculus canorus), ластавица (Hirudo rustica), кос (Turdus merula).

Међу представницима батрахо и херпетофауне[89] најзаступљенији су: даждевњак (Salamandra salamandra), шумска жаба (Rana dalmatina), крекетуша (Hila arborea), сљепић (Anguis fragilis), шумски гуштер (Darevskia praticola), змија бјелоушка (Natrix natrix), змија рињовка (Vipera berus), смук (Zamenis longissimus).

[88] Недовић, Б., Мејакић, В., Атанацковић, Б., цит. изд. стр. 199.
[89] Водоземци и гмизавци.

3.2.7. Валоризација природних туристичких вриједности

Приликом валоризације природних туристичких вриједности, коришћен је модификовани модел - Обренић Ј., Бјељац Ж., Терзић А., (2015). У питању је парцијални метод који има тенденцију да се обухвати што више аспеката у вредновању, и да на основу нумеричких показатеља изрази поједине категорије туристичких вриједности. Представљени модел није универзалан, већ је прилагођен конкретном простору и захтјевима истраживања, тј. потребама и могућностима развоја туристичких активности.

Након извршене детаљне инвентаризације природних туристичких вриједности и еколошких елемената, процес валоризације започиње оцјеном географског, саобраћајног и туристичког положаја. Током валоризације и оцјењивања, дјелимично су консултовани и резултати анкетног истраживања која су проведена током израде овог рада. У Табели 42., дат је преглед индикатора и систем оцјењивања, гдје основу система оцјена чини Ликертова скала: 1 – веома ниска атрактивност, 2 – ниска атрактивност, 3 – средња атрактивност, 4 – висока атрактивност и 5 – изузетно висока атрактивност.

Табела 42. Валоризација положаја

Положај	Индикатори	Шта се оцјењује?	Оцјена
Географски	Централност	Удаљеност од географског центра западног дијела Републике (1-5)	5
	Географско окружење	Јединственост у окружењу (1-5)	4
Саобраћајни	Доступност	Близина саобраћајница, квалитет и Фреквентност (1-5)	3
	Инфраструктура	Степен изграђености у самом туристичком центру (1-5)	3
Туристички	Локални п.	Удаљеност најближих градских центара (1-5)	5
	Национални п.	Удаљеност од главног емитивног у Републици (1-5)	5
Укупно			**25**

Централност је оцјењивана на основу географског положаја Бање Слатине у оквиру западног дијела Републике Српске, гдје ова бања заузима приближно централни положај. Иначе, западни дио Републике Српске и јесте доминантно емитивно подручје за Бању Слатину. Међутим, уколико посматрамо географски простор бивше државе - и у том случају вриједности су сличне. Разноврсност туристичких мотива разматрају вриједност туристичке дестинације, која завређује такође високу оцјену, јер поред балнеолошких услуга, добрих пејзажних и амбијенталних карактеристика, има идеалне услове за развој конгресног, спортско-рекреационог и излетничког туризма.

Саобраћајни положај је посматран са аспекта доступности и изграђености инфраструктуре у туристичкој дестинацији. Услов да туристичка вриједност добије и своју прометну вриједност на тржишту, је да буде саобраћајно доступна путницима и туристима. Зато, бољи положај имају оне вриједности које су на саобраћајницама већег значаја, вишег ранга и степена изграђености, те на прометнијим правцима. Такође, велика фреквентност саобраћаја може нарушити изворни амбијент, што захтијева строгу контролу саобраћајне изграђености.

Туристички положај је посматран у локалном и регионалном окружењу, гдје Бањи Слатини близина највећег емитивног центра у Републици, гарантује највишу оцјену.

Табела 43. Валоризација геоморфолошких туристичких вриједности

Индикатор	Шта се оцјењује?	Оцјена
Разноврсност облика	Постојање различитих облика рељефа у предјелу туристичке дестинације (1-5)	3
Индивидуалност	Јединственост облика рељефа (1-5)	3
Атрактивност пејзажа	Цјелокупан естетски значај простора за окружење (1-5)	4
Научни и културни значај	Облици рељефа су објекти геонасљеђа или се за њих везују историјски догађаји и културна баштина (1-5)	2
Ризици	Опасности од ерозије, урниса, урвина, клизишта (1-5)	4
Укупно		**16**

Разноврсност се процјењује на основу облика који имају туристички значај. Индивидуалност се посматра у функцији бројности истих облика рељефа. Атрактивност пејзажа се оцјењује са аспекта куриозитетности и естетског утиска.

Табела 44. Валоризација хидролошких туристичких вриједности

Индикатор	Шта се оцјењује?	Оцјена
Термоминерални извори	Бројност извора минералне воде (1-5)	4
Коришћење термоминералне воде	Терапеутске, рекреативне и економске сврхе (1-5)	3
Извори питке воде	Бројност и издашност извора (1-5)	2
Квалитет ријечне воде	Физичко-хемијска својства према утврђеним класама бонитета (1-5)	2
Укупно		**11**

Што се тиче бројности извора минералне воде, приликом оцјењивања смо имали у виду да поред издашних извора који се користе у балнеолошке сврхе, постоје и минерални извори киселе воде, који, истина, тренутно нису у функцији експлоатације.

Табела 45. Валоризација биогеографских туристичких вриједности

Индикатор	Шта се оцјењује?	Оцјена
Реликтне и ендемичне врсте	Постојање и бројност (1-5)	2
Угрожене врсте	Постојање и бројност врста уписаних у Црвену књигу (1-5)	3
Врсте од међународног значаја	Утврђено станиште врста заштићених на глобалном нивоу (1-5)	2
Дивљач и ихтиофауна	Могућности за развој лова и риболова (1-5)	2
Укупно		**9**

На подручју Парк-шуме "Слатина" се налази 75 биљних група, од чега се три биљне врсте: Ruscus aculeatus L. (веприна), Ruscus hypoglossum L. (веприна меколисна) и Eranthis hyemalis (L.) Salisb. (кукурјак) налазе на Црвеној листи заштићених биљних врста Републике Српске.

Табела 46. Валоризација еколошких елемената

Индикатор	Шта се оцјењује?	Оцјена
Категорија заштите	Категорија према режиму заштите I, II и III категорије (1-5)	4
Деградација	Степен деградираности природних туристичких вриједности (1-5)	4
Правне норме	Закони и просторни планови (1-5)	3
Мјере	Постојање чуварске службе и санкционисање бесправног понашања (1-5)	3
Укупно		**14**

Према Закону о заштити природе Републике Српске бр. 01-270/14, чл. 57., заштита III степена дозвољава: селективно и ограничено коришћење природних ресурса; управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређивања природног добра; одрживо коришћење, развој и унапређивање сеоских домаћинстава; уређење објеката културно-историјског насљеђа и традиционалног градитељства; очување традиционалних дјелатности локалног становништва; развој инфраструктуре усклађене са вриједностима, потенцијалима и капацитетима заштићеног простора намијењене развоју еколошког, руралног, здравственог, спортско-рекреативног вида и осталих видова туризма у складу са принципима одрживог развоја.

У том смислу, са аспекта туристичке валоризације простори I и II категорије заштите би добили оцјене 1 и 2, јер не омогућавају широку палету претходно описаних дјелатности, а простори III степена заштите добијају високе оцјене, поготово у ситуацији када су за такве просторе израђени детаљни планови намјене површина.

Табела 47. Збирна оцјена природних туристичких вриједности

Елементи модела	Обим оцјена према предложеном моделу	Укупна оцјена
Положај	6-30	25
Геоморфолошке туристичке вриједности	5-25	16
Хидролошке туристичке вриједности	4-20	11
Биогеографске туристичке вриједности	4-20	9
Еколошки елементи	4-20	14
Укупно	24-115	**75**

Према предложеном моделу, минималан број поена који могу добити природне туристичке вриједности на неком простору је 24, а максималан 115 (Табела 47.). Да би се боље сагледао њихов значај за развој туризма, потребно је издвојити пет категорија примјеном Стургесовог правила: k=1+3,32logN, гдје је к број категорија, што ће у овом случају бити 5, а N је укупан број јединица скупа, односно 115-24=91 (Đolević, Tošić, 2006; Обренић, Бјељац, Терзић, 2015). Када се разлика између највеће и најмање вриједности подијели бројем категорија, добијамо обим сваке категорије: i=(115-24)/5=18,2. На основу тога можемо издвојити сљедеће категорије и оцјенити значај природних туристичких вриједности за развој туристичких активности на поручју Бање Слатине:

– Незнатан: 24-42,2;
– Мали: 42,3-60,4;
– Средњи: 60,5-78,6;
– Велики: 78,7-96,8;
– Изузетан: 96,9-115.

За природне туристичке вриједности Бање Слатине, укупна оцјена је 75 (на скали од 24-115). Сврставање у одређену од пет развојних категорија (незнатан, мали, средњи, велики и изузетан значај) се може извршити нормализацијом ове вриједности на скалу од 1-5 према формули:

Оцјена = 1 + (75-24)/(115-24) * (5-1)

Оцјена = 3,24

Доказано је да природни туристички мотиви имају висок средњи значај за развој туризма у Бањи Слатини.

4. АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА БАЊЕ СЛАТИНЕ

4.1. Археолошке карактеристике

4.2. Историјски развој Слатине

4.3. Историјски развој насеља и његове функције

4.3.1. Организација простора

4.3.2. Саобраћајна функција

4.3.3. Трговина

4.3.4. Образовна и културна функција

4.4. Демографске карактеристике

4.4.1. Број становника и старосна структура

4.4.2. Миграције становништва

4.4.3. Кретање броја домаћинстава

4.5. Валоризација вреднијих објеката и архитектонских цјелина

4.5.1. Објекат врела у Слатини

4.5.2. Објекат бање у Слатини

4.5.3. Стамбени комплекс Марић

4.5.4. Авдаловића ледара

4.5.5. Стамбени комплекс Лазић Васкрсије

4.5.6. Кућа Стојановић Марка

4.5.7. Стамбени комплекс Андрић

4.5.8. Црква брвнара у Малом Блашку

4.5.8.1. Туристичка валоризација Старе цркве у Малом Блашку

4.6. Етнографске туристичке вриједности

4.6.1. Кућа – дио фолклорног материјалног стваралаштва

4.6.2. Народно музичко стваралаштво

4.6.3. Народна ношња

4.6.4. Народни обичаји

4.6.5. Култура исхране

4. АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА БАЊЕ СЛАТИНЕ

Поред природних туристичких вриједности које су у правилу на простору бањских туристичких дестинација доминантни, антропогене туристичке вриједности такође имају одређени значај, те се на одговарајући начин морају валоризовати. За разлику од природних, које погодују развоју рекреативних врста туризма, антропогене туристичке вриједности подстичу културна и манифестациона туристичка кретања.[90] Условљавају краћи боравак туриста и слабије економске ефекте привређивања у туризму. Антропогени туристички ресурси су антропогени елементи просторног системе чија својства могу да се валоризују за потребе туризма.[91] Временом долази до њихове промјене усљед антропогених утицаја, како позитивних (заштита и презентација, реконструкција, очување и уређење предјела, побољшање саобраћајне доступности), тако и негативних (загађење животне средине, деградација културног насљеђа, и др.).

4.1. Археолошке карактеристике

Слатинско подручје чини дио археолошки значајног простора уоквиреног ријеком Јошавком и Врбањом са југа, Врбасом тј. источним падинама Козаре са запада, ријеком Турјаницом, односно долином доњег тока Врбаса са сјевера и планином Црни Врх са истока.[92] Ужи простор археолошке цјелине око Слатине чине природна узвишења: Кадињана, Јаружана, Слатине, Пријечана, Шушњара и Малог Блашка.

Прва значајнија археолошка рекогносцирања су извршена 1985. године, када су пронађени кремени артефакти. Кремене алатке су пронађене на јужним падинама Бабића брда са карактеристикама културне индустрије moustérien[93] из периода средњег палеолитика, чији су носиоци људска врста homo neanderthalensis. Међу кременим алаткама посебно се истичу одбици типа levallois, стругалице, резачи, ударачи и др. Сматра се, да према стилским карактеристикама највећи дио потиче из времена Würm I – stadial-a, као и Würm I/II interstadial-a, тј. између 50 000 и 35 000 година п.н.е.

[90] Станковић, С., 1994. цит. изд. стр. 90.
[91] Шећибовић, Р., цит. изд. стр. 53.
[92] Група аутора, 1985., цит. рад. стр. 17.
[93] Moustérien – култура средњег палеолитика, названа према налазишту Le Moustier у долини ријеке Vézère у Аквитанији (Француска), гдје је пронађена фосилизована лобања неандерталца 1909. године. Мустеријска култура (200.000 – 30.000.г. п.н.е.) се одликује каменим оруђем.

Нешто источније од Бабића брда на локалитетима Циганске главе и Јањића брда регистрована су налазишта из исте епохе, али не бројна што се нађених артефаката тиче. Највећа концентрација палеолитских станица на слатинском подручју је регистрована на висовима Блашка и Шушњара.[94] На низу узвишења наведеног подручја нађен је кремени инвентар алатки (оруђа и оружја), поготово на локалитетима: Дворине, Главица, Клепала, Јолџићи и Стражбеница.

Поред кремених алатки типа moustérien, нађене су и алатке млађих периода – типа кремене индустрије aurignacien[95] и нешто млађа gravettien[96] чији су носиоци развијенија људска врста кромањонци. Неолитски остаци на слатинском подручју нису пронађени, иако неке површинске индикације упућују на могућност утврђивања неолита на локалитетима Стражбеница и Градина, која представља најкарактеристичнији локалитет бронзаног и жељезног доба.[97] Овај период је оставио трага и на локалитетима Лончарине и Дворине.

Период римске управе није оставио трагове, иако су Римљани топле минералне воде, у правилу, користили на организован начин. Не треба искључити могућност да би интензивнијим археолошким истраживањима били пронађени артефакти из овог периода, поготово у рејону Ерцеговачке ријеке, као реципијента термоминералне воде.

На сјеверозападу општине Лакташи у Бакинцима се налазе остаци рановизантијског града Балкиса из IV вијека. Град је омеђен одбрамбеним зидовима дужине 450 m, дебљине око 1,5 m, док су зидови на појединим мјестима очувани до висине од 4 m. У оквиру комплекса је пронађено и средњовјековно земљано утврђење Караула. Ван зидина су пронађене и истражене три рановизантијске базилике.

Засад, најзначајнији споменик касног средњовјековног периода на слатинском подручју представља надгробна плоча са уграviраним украсима и глагољским натписом, вјероватно пронађена на локалитету Осој у Малом Блашку. Плоча је од лапора, димензија 56 x 54 x 8,5 cm, са три реда текста на средини плоче. На плочи доминира примитивни цртеж лова на јелена (коњаник копљем пробија јелена у врат). На плочи су уграviрани симболички знакови крстови, свастике[98] и други облици.

---

[94] Ibid. стр. 18.

[95] Aurignacien – култура млађег палеолитика чији је носилац Homo sapiens sapiens, названа по мјесту Aurignac у јужној Француској 40.000 – 26.000. г. п.н.е. Карактерише га појава првих пећинских цртежа.

[96] Граветијенска култура – названа по налазишту La Gravette у Француској, позната по изради оштрих камених шиљака и фигурица од камена или керамике.

[97] Ibid.

[98] Свастика (санскрит: svástika – "добробит"), позната под називом тетра-гамадион. Најстарија свастика је дио Винчанског писма и може се видјети на примјерцима грнчарије датиране око 4.000 год. п.н.е. Свастика представља свети симбол у неким источним религијама.

Слика1. Надгробна плоча из XV вијека

Извор: Вујић, М., et al., 2000.

4.2. Историјски развој Слатине

На ширем слатинском подручју људи су живјели још од каменог доба, што се највјероватније продужило и у период антике. У периоду Средњег вијека слатинско подручје је такође било насељено, а најмаркантнији доказ за то је средњовјековна плоча пронађена између 1930. и 1933. године у Малом Блашку. Током турске окупације Слатина је најприје била у саставу Кобашког кадилука, а од 1660. године у војном погледу улази у састав Бањалучке капетаније.[99] Становништво се налазило у веома тешким условима бавећи се примитивним начинима пољопривреде, сточарства и воћарством. Куће су грађене од дрвета, брвана и кољa оплетеног шепером[100].

Долазак аустроугарске окупације затекао је подручје Слатине као изузетно заосталу средину у сваком погледу. Основни циљ окупационе политике је био да се народ задржи у што већем незнању и заосталости. У новој административно-територијалној подјели Слатина се нашла у саставу окружне области (Kreisbehörde) Бања Лука, односно у бањалучком котару. Иако је формално укинуто кметство, становништво је имало обавезу измирења свих обавеза из ранијег периода. Тек почетком XX вијека долази до промјене односа, јер долази до оснивања привредних и индустријских предузећа.

[99] Група аутора, 1985., цит. рад. стр. 27.
[100] Шепер – плетер олијепљен блатом.

Одређени утицај на развој ширег подручја Слатине су имали Траписти[101] који су дошли у Бањалуку 1869. године. Они крче шуме, култивишу откупљене посједе и почињу обраду земљишта тадашњим савременим методама. Такође поправљају и граде путеве према околним мјестима. Под њиховим утицајем оближње становништво почиње гајити бољу стоку и квалитетније обрађивати земљу, па је долазило до пољопривредних вишкова који су продавани у Граду. Посебан утицај на даљи развој Слатине имало је успостављање скеле у Делибашином селу 1874. године, а поготово изградња жељезничког моста 1904. године.

У периоду Првог свјетског рата на подручју Слатине забиљежен је јак отпор мобилизацији у аустроугарске регименте. Неколико младића је уз 400 момака из Бања Луке и околине приступило Првој српској добровољачкој дивизији. Послије ослобођења стање живота и рада становништва се почело мијењати.[102] Пољопривреда, сточарство и воћарство су и даље биле основне гране привређивања. Значајаном подстицају у развоју пољопривреде допринијело је насељавање Словенаца, који због спорова са Италијанима налазе уточиште у овим крајевима 1923. године.

Тридесетих година XX вијека почиње планско и организовано уређење бање у Слатини. Упоредо са развојем бање развија се и културни живот, чему доприноси и успостављање аутобуске линије између Бања Луке и Слатине, што ће још више приближити Слатину Бањој Луци. Већ тада је успостављена традиција да се за Петровдан (12 јула) организују зборови и забаве, којима присуствују гости из Града, као и становништво из околних села, па и шире.

4.3. Историјски развој насеља и његове функције

Положај и структура сеоских насеља у прошлости су највише зависили од рељефних услова, распореда пољопривредних површина и могућности снабдијевања водом. Главне морфолошке карактеристике средњовјековне Слатине биле су у корелацији са одликама сêла разбијеног типа. Те карактеристике су још увијек задржала околна села: Мало Блашко, Велико Блашко, Јаружани, Шушњари. Основна јединица животног организовања је била задруга са неколико чланова породице, под

[101] Траписти – римокатолички монашки ред. Ordo Cisterciensis Strictioris Observantie – OCSO (Ред цистерцита строжег опслуживања). Као римокатолички ред формирани су 1664. године у опатији La Trappe у Француској.
[102] Ibid. стр. 30.

вођством старјешине.[103] Повећање породице је условљавало и њену подјелу, одјељивање синова, дисперзије домаћинства и формирање нових заселака, као што су: Милинковићи, Радинковићи, Ђукићи, Бабићи, Лазићи, Поповићи и др.

Стара црква у Малом Блашку, којој су гравитирала сва околна села је током дугог историјског периода представљала веома значајан сакрални и духовни пункт саборности становништва овог подручја.

Ужа урбана концепција насеља Слатине се током времена мијењала, сходно степену искоришћавања термоминералних вода. Претпоставља се, да се још за вријеме османске окупације почело са најпримитивнијим облицима коришћења термалне воде у различите сврхе, да би на крају наведене епохе неколико породица изградили павиљоне, гостионе и продавнице са мјешовитом робом, што је била назнака првих урбанистичких контура насеља.

Аустроугарске власти су одмах по доласку реализовале организовано геодетско снимање читавог подручја (1880-1883. године), што упућује на почетак планског коришћења термалне воде и настојања да се подручје урбанизује.[104] Послије Првог свјетског рата долази до трансформације укупног слатинског краја, када и новопридошле словеначке породице купују имања и граде стамбене објекте. До веома изражене трансформације ужег бањског појаса долази 1930-их година, док се остали простори Слатине трансформишу по индивидуалном основу. Након Другог свјетског рата објекти су остали углавном уништени, а тек послије земљотреса 1969. године долази до нових урбаних активности, када се граде стамбено-пословни објекти, амбуланта, ресторан у парку. Оснивањем текстилне фабрике 1980-их, поново се приступа интензивним и планским активностима уређења Слатине.

Слатина поред општих обиљежја карактеристичних за шири простор, посједује специфичности које су резултат природних и антропогених услова које су утицале на развој насеља. Природне карактеристике су везане за постојање термоминералних вода, које су условиле да се развија као бањски центар, док су антропогеографске посљедица историјског развоја, насељености и утицаја друштвено-политичких и економских система.

Савремена трансформација Слатине се манифестовала као посљедица привредног и друштвеног развоја, прије свега током 1980-их година, када је дошло до преструктурације привреде, што је резултовало и одређеним промјенама у просторно-

[103] Група аутора, 1985., цит. рад. стр. 35.
[104] Ibid., стр. 57.

функционалном погледу. Укупни развој насеља је умногоме детерминисан његовим географским положајем, прије свега, релативној близини великог регионалног центра Бањалуке, удаљене свега 12 km, којој Слатина по природи гравитира. Поменута близина и саобраћајна комуникација су условили међусобну трајну повезаност.

У последњих тридесетак година (укључујући краће прекиде) Слатину карактерише изразит процес урбанизације, у присуству инфра и супрастуктурних елемената који пружају могућности задовољавања основних животних потреба, прије свега домицилног становништва: примарна медицинска заштита, основно образовање, трговине мјешовитом робом, праћено одговарајућим комуналним услугама.

На бањско-лијечилишни комплекс, који представља западни дио урбаног нуклеуса Слатине, источно се наслања центар насеља са два стамбено-пословна објекта, у чијем приземљу се налазе: пошта, мјесни уред, трговине и угоститељски објекти. Зона становања се пружа источно уз саобраћајницу Бања Лука-Слатина-Клашнице и она раздваја стару амбуланту и школу од центра. Сјеверозападно од бањског комплекса, у правцу Старе цркве налази се мјешовито индивидуално стамбено и викенд насеље.

Шире подручје чине пољопривредни посједи са објектима индивидуалног становања, међусобно раздвојених све мањим шумским комплексима. У аграрном подручју већина становништва је оријентисана на производњу житарица које служе углавном за исхрану стоке, те производњу поврћа и воћа по ком је овај крај добро познат. У урбаном подручју дио становништва пружа услуге смјештаја екстерним пацијентима бање, а као допунски се бави и производњом властитог поврћа и воћа.

Бања Слатина по својим карактеристикама и квалитетом ресурса имала је услове да заузме високу позицију у погледу бањског туризма, али је из необјашњивих разлога реализација изостала.

4.3.1. Организација простора

Као насеље Слатина се развила око извора термоминералне воде, што је највише утицало на њен просторно-концепцијски систем. Интензивни почеци коришћења термоминералне воде и изградња објеката везују се тек за период Краљевине Југославије, да би се након Другог свјетског рата и земљотреса 1969. године, практично поново почињало из почетка. У том периоду је бањски парк видно изгубио своје основне вриједности, а комплекс Кисељака је потпуно запуштен.

Већ смо истакли да Слатина има *изузетан туристичко-географски положај*, али још увијек, нажалост, нема препознатљив амбијент бањског насеља! У данашње вријеме у Слатини нема алеја, шеталишта, паркова, затим нема банке, културне понуде, а о туристичкој агенцији и такси служби да и не говоримо.

Током осамдесетих година XX вијека упоредо са развитком предузећа текстилне индустрије, дошло је и до побољшања инфраструктурне организације слатинског подручја. Међутим, у том периоду није довољно пажње посвећивано заштити животне средине, што се односи на неквалитетну канализациону мрежу и непостојање система за пречишћавање отпадних вода и присуство дивљих депонија.

У задње двије деценије на подручју бањског комплекса су реконструисани постојећи објекти уз изградњу четири нова павиљона, али је уклоњен ресторан у парку који је био једини озбиљан угоститељски објекат у цијелој Слатини, те је на тај начин дошло до смањења туристичких услуга, што дјелимично представља случај без преседана. Истовремено је као посљедица различитих услова значајно деградиран централни бањски парк, гдје је остало свега неколицина стабала.

С обзиром на савремене трендове и постојећи развој Бање, принципи развоја Слатине су конципирани на сљедећи начин:[105]

- Планирана је интензивна изградња у ужем урбаном подручју и грађевинским зонама и очување зеленог прстена у ширем урбаном подручју као природне, пејзажне и амбијенталне вриједности;
- Бањски садржаји су планирани у двије зоне – постојећи бањски комплекс и комплекс Кисељак са пратећим зеленим и спортским површинама, око којих су предвиђени зелени заштитни појасеви;
- Главна оса развоја насеља је постојећа саобраћајница Бања Лука – Слатина која је трасирана узвишењем на ком је насеље формирано. Планирана је као централна алеја са дрворедима и шеталиштима, те већим степеном урбане регулације;
- Уз наведену алеју и непосредно уз постојећи бањски комплекс планиран је центар насеља са мањим тргом и потребним јавним садржајима;
- Падинама сјеверно и јужно од централне алеје је планирана саобраћајна мрежа у прстеновима која би пратила нагиб терена. Такође, планиране су пјешачке и

[105] Урбанистички план до 2022., цит. изд. стр. 71.

бициклистичке стазе, како би се реализовала могућност затворених концентричних шеталишта и бициклистичких стаза;

- Зелене површине су планиране прстенасто око насеља са пјешачким и бициклистичким стазама, као и другим садржајима;
- Предвиђено је измјештање саобраћајница које треба да преузму улогу обилазница, смањујући на тај начин интензитет саобраћаја у централном подручју.

4.3.2. Саобраћајна функција

Саобраћајна функција чини кључни фактор повезивања нодусних центара вишег или нижег ранга са њиховим комлементарним подручјима. Наведена функција умногоме одређује могућност географског размјештаја становништва, насеља и привредних активности. Има суштинску улогу у просторно-функционалној интеграцији и организацији простора. Ово посебно долази до изражаја када је ријеч о туризму, јер је туризам условљен развојем различитих видова саобраћаја.

Кроз уже урбано подручје Слатине пролази путна траса Бањалука-Слатина-Клашнице, те истовремено чини окосницу њене саобраћајне мреже. Остали дио саобраћајне мреже чине сабирне и приступне саобраћајнице. У склопу бањског комплекса је изведен коловоз са савременим застором, а урађен је и нови паркинг простор за кориснике бање. Такође, коначно је онемогућен транзитни саобраћај за путничка возила, али је зато сав транзит усмјерен кроз централни урбани дио.

Јавна расвјета инсталисана је на улазу у насеље из правца Бањалуке до школе, затим у оквиру бањског комплекса, те дијелом из правца Клашница према Слатини. Аутобуски саобраћај је приградски за потребе рада и образовања, док се за потребе рехабилитације користи углавном индивидуални превоз. У међувремену се и теретни саобраћај у потпуности одвија кроз уже урбано подручје, што представља ситуацију која је неодржива за дужи временски период. О организованом превозу путника у туристичке сврхе се тренутно тешко може говорити, јер *Слатина још увијек нема туристичко усмјерење.*

Према савременим трендовима живљења, све већи значај добијају видови рекреације какви су пјешачење и бициклизам. За пјешачки вид рекреације могу послужити површине за рекреацију, затим стазе у новоформираној парк-шуми "Слатина", те тротоари поред саобраћајница. Бициклистичке стазе би требале бити

одвојене од путева моторног саобраћаја, осим на дијеловима терена гдје то није могуће избјећи, водећи рачуна да нагиб стаза не буде већи од 5%.

Изузетан туристичко-географски положај Бање Слатине, пружа јој одличне могућности развоја више различитих облика туризма. Такође, близина великог регионалног и нодално-функционалног центра Бањалуке отвара и многе друге могућности развоја, јер њена улога као снажног гравитационог и туристичко-емитивног центра упућује на комплексније валоризацију укупног слатинског простора.

4.3.3. Трговина

Трговина у Слатини има релативно дугу традицију, јер се почела развијати упоредо са почецима коришћења термоминералних вода и развојем бањског туризма. Тако, прва трговина датира још из 1890. године. Након аустроугарске окупације у Слатину се досељавају Лука Курузовић и Ђорђе Авдаловић који су у близини бање посједовали трговине мјешовитом робом, које су служиле потребама бањских гостију.[106] Тридесетих година XX вијека, на раскрсници путева Слатина-Клашнице и Блашко-Кадињани је Илија Гајић из Клашница изградио зидану кућу-трговину мјешовите робе, која је подмиривала потребе доњих села слатинског краја.

Трговина је у прошлости у Слатини дијелом била комплементарна дјелатност туризма, јер је служила и потребама бањских гостију. У данашње вријеме у Слатини се налази неколико трговина углавном мјешовите робе и једна пољопривредна апотека. Овај ниво понуде углавном задовољава потребе локалног становништва, као и потребе бањских гостију у приватном смјештају који сами спремају храну.

У перспективи је потребно проширити избор роба и услуга, те поред прехрамбених артикала и роба широке потрошње обезбједити трговине других садржаја. Прије свега неопходно је у том смислу обезбједити продавницу сувенира. Затим, обезбједити квалитетну снабдјевеност тржишта, заокружити процесе власничке трансформације и подстицати унапређење сарадње између органа локалне управе и пословних друштава. Занатске радње треба да буду у складу са капацитетима бање и осталих потреба.

[106] Поповић, В., *Слатински крај у прошлости*, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета" Лакташи, 2002. године, Лакташи, стр. 68.

4.3.4. Образовна и културна функција

Слатински трговци су већ 1910. године обезбједили кредит код надлежних власти у Бањој Луци за изградњу школе која је завршена 1912. године, када су уписани први ђаци. Првих година школу је похађало 70–100 ученика. Прва школа је била зграда спратница, гдје је приземље било намјењено настави а спрат као стан за учитеља.[107] Због прираштаја становништва и интересовања да школује дјецу, 1935. године је дограђена још једна учионица.

Упоредо са развојем школе развијао се и културни живот на иницијативу тадашњих учитеља, који су од ученика и омладине формирали глумачке и пјевачке групе, а ови су своје представе изводили и пред бањским гостима. Допринос тадашњем културном животу су давали и сеоски музички састави. То су били тамбурашки оркестри, који су забављали бањске госте и домаће становништво у тадашњим кафанама – посебно у павиљону за музику "Lusthaus" - тада омиљеном састајалишту младих.

У вријеме Банске управе 30-тих година, основана је соколска чета са сједиштем у Слатини, огранак бањалучког "Сокола". Соколска чета је имала своје стрелиште на брду Тесанца, подно Старе цркве у Малом Блашку.

Развоју културног живота доприносиле су и спортске активности које је нарочито иницирао бан Светислав Милосављевић. Он је наредио да се један хотел Ђорђа Авдаловића поруши и на тој локацији изгради тениско игралиште.[108]

Почетком Другог свјетског рата културни живот у Слатини се гаси, а школа наставља са радом до 1943. године. Поново 1946. године почиње рад школе, када је уписано 300 ученика и ради као четворогодишња све до 1954. године, те од 1962. као осмогодишња. Велике тешкоће у раду школе наступиле су након земљотреса 1969. године, који је порушио школску зграду, када се наставни процес наставља у монтажној згради. Рад у наведеним условима је трајао до 1973. године, када се прешло у нову школску зграду. Већ наредне године уписано је 608 ученика. Данас она ради са три подручне школе: ПШ Бошковићи (осмогодишња школа) и двије четворогодишње ПШ Другoвићи и ПШ Љубатовци.

[107] Ibid. стр. 103.
[108] Ibid. стр. 116.

Својим радом основна школа доприноси развоју општег културног живота, преко хорске, драмске, ликовне секције, те разних спортских секција. Постојећа основна школа тренутно задовољава потребе ученика са довољним бројем учионица и пратећим садржајима.

Слатина, као центар мјесног образовања заједно са околним насељима из којих долазе ђаци утиче на дневне миграције ученичке популације. То се, прије свега, односи на ученичку популацију која долази из правца Крчмарица, Великог Блашка и Јаружана. Такође, функција центра мјесног образовања, у мањем обиму утиче и на функцију рада јер је дио радне снаге запослен у школи, како у процесу наставе, тако и ван њега.

Бањске дестинације у савременим условима морају развијати културну понуду, посебно у вријеме туристичке сезоне, што намеће потребу за изградњом простора и одговарајућих садржаја за одвијање позоришних представа, изложби и концерата.

4.4. Демографске карактеристике

Подручје Слатине је насељено још од најстаријих времена. Укупан број становника било којег подручја или насеља мијења се под утицајем природног кретања, тј. наталитета и морталитета, као и под утицајем миграционих кретања, тј. исељавања и досељавања. Повећање или смањење становништва зависи управо од наведених фактора. Укупан број становника неког подручја или насеља представља основу за анализу различитих структура становништва.

4.4.1. Број становника и старосна структура

У статистичком праћењу кретања становништва, Слатину треба посматрати као релативно велико насеље сеоског типа, са урбаним карактеристикама у центру, смјештено у југозападном дијелу општине Лакташи. У политичко-територијалном погледу насеље Слатина заједно са насељем Мало Блашко чини јединствени мјесну заједницу.

Табела 48. Укупан број становника насеља Слатина и Мало Блашко по пописима од 1879-1931. године

Пописи		Подручје		
		Слатина	**Мало Блашко**	**Укупно**
1879.	свега	985	221	1206
	мушких	543	131	674
	женских	442	90	532
1885.	свега	1140	285	1425
	мушких	625	169	794
	женских	515	116	631
1895.	свега	301	249	550
	мушких	168	134	302
	женских	133	115	248
1910.	свега	405	371	776
	мушких	220	184	404
	женских	185	187	372
1921.	свега	492	369	861
	мушких	-	-	-
	женских	-	-	-
1931.	свега	4861	-	4861
	мушких	2607	-	2607
	женских	2254	-	2254

Извор: Књиге пописа 1879. до 1931. године

Постоје одређене тешкоће код праћења резултата првих неколико пописних циклуса. По попису 1879. године, Слатина и "Блажко" су припадали општини Прњавор ("политичкој изпостави"), а подаци дати за та два села су вјероватно обухватали и остала села. Слатина и Блашко су по попису 1885. године били у саставу општине Бањалука. Блашко се тада звало Блажко, а Слатина – Велико Блажко. Податак који се односи на Слатину је обухватао села: Слатина, Јаружани, Кадина Мала и Четевић.

Попис из 1895. године обухвата Слатину Горњу, гдје су укључена села: Слатина Горња, Слатина Доња, Остругe и Илице. У поређењу са претходним пописом, евидентно је да је дошло до пада броја становништва.

Пописом из 1910. године забиљежен је раст у апсолутном износу за више од стотину становника у петнаестогодишњем периоду, што је највјероватније резултат имиграције становништва. Попис 1921. биљежи пораст броја становника у Горњој

Слатини, али је број становништва у Малом Блашку у паду. Подаци за 1931. су непрецизни, јер дају податке за цијели слатински крај.

Табела 49. Кретање броја становника насеља Слатина и Мало Блашко од 1948-2013. године

Пописи	Подручје		
	Слатина	**Мало Блашко**	**Укупно**
1948.	930	631	1561
1953.	1054	672	1726
1961.	1139	638	1777
1971.	1188	589	1777
1981.	1180	571	1751
1991.	1153	591	1744
2013.	1344	666	2010

Извор: Књиге пописа 1948. до 2013. године

Од пописа 1948. године па надаље, Слатина и Мало Блашко више нису мијењали називе, па су подаци прецизни искључиво за ова насеља без припајања других. Број становника је растао доста споро. Број становника од 1948. до 1953. године је растао у оба насеља – послијератни период. Попис 1961. године показује да је број становника Слатине у благом порасту, док је број становника Малог Блашка у паду. Од 1961. до 1991. године број становника је у константном паду, што је вјероватно посљедица одласка одређеног броја становништва на рад у иностранство (60-тих година је почела миграција становништва, прије свега, према развијеним европским земљама. Нагли пораст броја становништва изражен у попису 2013. године, резултат је прилива избјеглог становништва из ратом захваћених подручја.

Табела 50. Годишња стопа раста – опадања броја становника у % за период 1948-2013. године

Подручје	Година пописа					
	1948-1952.	**1953-1960.**	**1961-1970.**	**1971-1980.**	**1981-1990.**	**1991-2013.**
Слатина	2,6	1,0	0,4	-0.07	-0,2	0,7
М. Блашко	1,3	0,2	-1,4	-0,3	0,3	0,5
Укупно	2,7	0,7	-0,2	-0,1	-0,04	0,7

Обрађено на основу Табеле 49.

На основу претходне табеле можемо констатовати да период од 1948-1961. године биљежи спор раст становништва, да би у периоду од 1961-1971. године дошло до апсолутног смањења броја становника по стопи од -0,2%. Наведени тренд се наставио и у периоду 1971-1981. када долази до пада од -0,1%, док период 1981-1991. године биљежи вриједност од -0,04%, када, заправо, стопа раста стагнира.

Наредне 22 године није било пописа становништва, а у међувремену долази до значајног повећања апсолутног броја становника. Наравно, ово стање је условљено принудним миграцијама становништва из ратом захваћених подручја и простора са несрпском већином. Тако је на простору Слатине у периоду од 1991-1997. године уточиште нашло преко 750 лица. Дио избјеглог становништва је био смјештен у бањским павиљонима и та лица која су била смјештена у колективним смјештајима, углавном су се или враћала на своја огњишта, или су одлазили даље. Лица која су индивидуално рјешавала стамбено питање су претежно остајала у Слатини.

Табела 51. Становништво по старосним групама у слатинском крају 1953. године

Пол	Укупно	Укупно становништво по старости													
		0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
Свега	7176	993	821	1019	992	760	482	387	328	411	373	204	157	84	165
Мушко	3538	516	414	514	483	387	238	185	137	207	188	95	74	36	64
Женско	3638	4767	407	505	509	373	244	202	191	204	185	109	83	48	101

Извор: Попис становништва 1953. године

Табела 51. указује да је становништво класификовано по петогодишњим групама највећим бројем заступљено у старосним групама од 0-4, 10-14 година и у групи од 15-19 година. То указује да је младо становништво 0-19 година, било најзаступљеније.

Табела 52. Структура Слатине по старосним групама становништва, по пописима 1971., 1981., 1991. и 2013. године

Године пописа	Укупно становника		Старосне групе					
	Апсолутно	%	0-19	%	20-59	%	60+	%
1971.	1777	100	730	41,1	851	47,9	196	11,0
1981.	1751	100	629	35,9	902	51,5	220	12,6
1991.	1744	100	503	28,8	949	54,4	292	16,7
2013.	2010	100	424	21,1	1070	53,2	516	25,7

Извор: Књиге пописа 1971., 1981., 1991. и 2013. године

Најбројнија старосна група према пописима из 1971., 1981., 1991. и 2013. године је од 20-59 година, што указује на закључак да је највећи број становника био у репродуктивном и радно способном периоду живота. Уједно, тренд увећања броја зрелог становништва и смањења броја младе популације наговјештава почетак процеса старења становништва, што и показују статистички подаци. Наиме, већ према попису из 1991. године удио младе популације је испод 30%, прецизније (28,8%), а старијих од 60 година је изнад 15% тј. (16,7%), а овај тренд је карактеристичан за сва сеоска подручја у Републици Српској. Наведени процеси старења укупног становништва, као и перманентне миграције, које су посебно интензивне у другој деценији XXI вијека, неминовно воде регресивној старосној структури и изумирању села.

Табела 53. Попис становништва према старосним категоријама у Малом Блашку и Слатини 2013. године

			Године старости																	
Мј.	**Пол**	**Ук.**	**0-4**	**5-9**	**10-15**	**16-19**	**20-24**	**25-29**	**30-34**	**35-39**	**40-44**	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65-69**	**70-74**	**75-79**	**80-84**	**85+**
М	**У.**	666	23	35	24	51	59	50	33	36	39	55	61	44	43	30	29	30	16	8
а.	**М.**	334	17	18	10	21	34	25	16	22	16	31	33	26	20	10	14	12	6	3
Б.	**Ж.**	332	6	17	14	30	25	25	17	14	23	24	28	18	23	20	15	18	10	5
С	**У.**	1344	58	61	79	93	80	70	66	96	95	110	98	76	99	82	83	60	27	9
л	**М.**	642	25	32	35	52	41	33	37	50	44	54	50	36	42	36	37	25	8	5
а.	**Ж.**	702	33	29	44	41	39	37	29	48	51	56	48	40	57	46	46	35	19	4

Извор: Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Српској 2013. године, Републички завод за статистику 2013. године

Детаљан приказ становништва према старосним категоријама из 2013. године, више него јасно показује регресивни тренд старења становништва у Слатини. Заправо имамо два типа старења, *одоздо* – условљен нижим наталитетом и смањеним удјелом младог становништва у укупном и *старење одозго* – повећањем удјела старог становништва.

Табела 54. Индекс старења, коефицијент старости и коефицијент младости становништва Слатине

Година пописа	Индекс старења	Коефицијент старости	Коефицијент младости
1971.	24,8	10,2	41,1
1981.	35,0	12,6	35,9
1991.	58,0	16,7	28,8
2013.	121,8	25,7	21,1

На основу Табеле 53.

Према пописима из 1971. и 1981. године индекс старења показује да тада становништво још увијек није било ушло у процес интензивног старења. Већ 1991. године индекс прелази критичну вриједност (40) и износи 58, да би по последњем попису 2013. године износио троструку вриједност граничне (120). У складу с наведеним, могуће је пратити и стопе природног прираштаја на слатиском подручју. Највећи природни прираштај је забиљежен 1948. године када је износио 20,8‰, као последица посљератне обнове становништва. Сличан тренд са одређеним падом је настављен и у наредним деценијама. Међутим, већ од 1981. године примјећује се осјетан пад природног прираштаја на 8,1‰ и такав тренд се наставио и у наредном периоду, када је стопа природног прираштаја на нивоу општине Лакташи у 1997. године износила 1,8‰, а 2013. пада на -1,9‰.[109] Наведени демографски поремећаји су посљедица социјално-економске, психо-социјалне, биолошке, културне природе, незапосленост, исељавање фертилног становништва, старење популације и др.

Генерално, уколико се у скорије вријеме овом веома значајном проблему не приступи на најозбиљнији начин, доћи ће до озбиљних демографских проблема, којим чак ни најквалитетније мјере демографске политике више неће бити од помоћи.

4.4.2 Миграције становништва

Историјски посматрано миграције се јављају као епилог етничког, политичког и економског развоја друштва, као значајан индикатор пулсације одређеног простора. Према УН-у (1973), миграције представљају просторну покретљивост између два географска подручја, која подразумијева трајну промјену мјеста становања.

Слатинско подручје у прошлости је било изложено разним друштвено-политичким и економским токовима, те је као такво представљало поприште сукоба, интереса и жеља, као и мјесто сусрета разних народа, култура и обичаја. Као посљедица османског продора у XIV вијеку, долази до значајних миграторних кретања које су оставиле трага и на подручју Слатине. Веома тешки услови живота под османском најездом, натјерали су српско становништво већ у XIV и XV вијеку да потражи сигурнија уточишта на сјеверу и сјеверозападу.

Један огранак динарске миграционе струје који се кретао из Старе Србије и Црне Горе, а касније и Херцеговине се упутио према овим крајевима и Далмацији. Крећући

[109] Просторни план општине Лакташи, 2014-2034., Институт за грађевинарсто, урбанизам и екологију Републике Српске, Бања Лука, 2018. године, стр. 56.

се долинама Пиве и Дрине дио становништва се заустављао и на овом простору. М. Карановић у свом раду "Поуње у Босанској крајини", говорећи о исељавању, наводи да је „по архивским подацима најзнатније исељавање из Босанске крајине било за Лаудоновог рата (1788-1791) када је 28 000 душа са 46 свештеника прешло у Лику, Кордун и Банију".[110] Иза Свиштовског мира 1791. године, многе породице које су биле избјегле у Лику, Кордун и Банију су се поново вратиле послије Лаудоновог рата.

У вријеме владавине Аустроугарске, плански су довођени стручњаци из других средина и народа. Тако су у наше крајеве почели да долазе, поред осталих и Чеси, а нешто касније и Украјинци, који су се прво населили у Деветини, а 1927. године су дошли у Кадињане.

Када је подручје Бенешке Словеније са Истром припало италијанској управи, живот тамошњих Словенаца је постајао све тежи, те се многи одлучују на исељавање из тих простора. Тежећи да се иселе у што дубљу унутрашњост Краљевине, једна група Словенаца се одлучила за Бањалуку и њену околину 1925. године. Посебно треба истаћи, са су од стране домаћег српског становништва веома срдачно примљени.[111] Дио тих Словенаца се касније вратио, а дио је остао трајно настањен у Слатини.

Након Другог свјетског рата, када је омогућен одлазак у иностранство, нарочити 70-тих и 80-тих година долази до економских миграција, када дио становништва из Слатине одлази на привремени рад. Такође, 80-тих година многи Бањалучани одлучују да у Слатини купе парцеле за викендице, те тако настају и својеврсна викенд насеља.

За вријеме последњег рата дошло је до сукцесивног досељавања политичких исељеника на подручје Слатине. Српско становништво које је у срединама гдје су живјели било мањинско, присиљено да напусти своја огњишта потражило је, између осталог, уточиште и у Слатини. Прво досељавање тог становништва је било са простора Републике Српске Крајине, које се овдје привремено задржало.

Други талас досељавања расељених лица[112] био је са подручја западне БиХ, за чији прихват је био ангажован колективни центар као привремено рјешење, гдје је било смјештено 108 лица. Осталих 563 лица је било смјештено по викендицама и приватним кућама. Дио овог становништва се касније иселио из Слатине, док је дио остао.

[110] Поповић, В., цит. изд. стр. 18.
[111] Ibid. стр. 40.
[112] Статус избјеглице, по међународном праву, имају лица која су дошла из других држава у земљу егзила, док статус расељених лица имају она лица која су дошла са територије исте државе. Иако су расељена лица са територије Републике Српске Крајине имала неформални статус избјеглица, они су заправо били расељена лица, зато што у вријеме њиховог доласка у прихватне центре још увијек није дошло до међународног признања република које су извршиле сецесију.

Развој текстилне индустрије 80-тих година XX вијека и других неаграрних дјелатности, условио је доста изражена дневна миграторна кретања према Слатини у том периоду. У данашње вријеме, када текстилна фабрика више не ради и даље је присутан одређен степен ове врсте миграције према Слатини, јер је реконструкцијом девастираних објеката бањског комплекса дошло до ангажовања једног броја радника медицинске струке, који на посао долазе из околних мјеста. Истовремено дневне миграције у супротном смјеру из правца Слатине, прије свега према Бањалуци, односе се на транспорт ученика и студената, и мањег броја радника. Дио радника одлази према Лакташима. За разлику од развијених земаља гдје су радне миграције питање економског статуса, у смислу одвајања локација рада и становања, овдје су миграције овог типа питање егзистенцијалне нужности.

Све израженији вид миграција је присутан код дијела становништва који се укључио у међународно кретање радне снаге. Разлоге за ово треба тражити, прије свега, у push-факторима: незапосленост, ниски приходи, политички амбијент и у pull-факторима: вишеструко боље плаћен рад, бољи квалитет живота, мирнији и здравији живот итд. Посљедице ове ситуације су далекосежне и изазивају негативне ефекте.

Основни проблем савремених миграција овог типа је што мигранте чини млада високообразована и стручна радна снага, са назнакама да код највећег броја ове популације миграције постану дефинитивне. Једноставно, млади су мотивисани привлачним шансама, квалитетним приходима, могућностима личног усавршавања и напредовања те бољим животом породице, који овдје не само да нису довољно стимулисани, него су врло често спутавани, па чак и онемогућавани. Дакле, демографска будућност је како сада ствари стоје суморна, а отварање тржишта рада у земљама Европске уније, посебно у Њемачкој, ће само додатно убрзати ове процесе.

4.4.3. Кретање броја домаћинстава

Све до Другог свјетског рата традиционално се живјело у великим породицама. Након тога, поготово 60-тих и 70-тих година долази до раслојавања породица и значајних промјена у њиховом броју и структури. Наведене промјене су се манифестовале кроз формирање нових домаћинстава, као заједнице лица чији чланови заједно станују и заједнички троше своје приходе за подмирење основних животних потреба, без обзира да ли се сви чланови стално налазе у мјесту гдје је настањено домаћинство, или неко од њих борави у другом насељу због рада, школовања и др.

Табела 55. Кретање броја домаћинстава и броја чланова по домаћинству за период 1948-2013. године

Година	Број домаћинстава	Просјечна величина домаћинстава према броју чланова
1948.	290	5,4
1953.	320	5,4
1961.	372	4,9
1971.	425	4,2
1981.	449	3,9
1991.	503	3,5
2013.	677	2,9

Извор: Књиге пописа од 1948-2013. године

Табела 55. више него очигледно указује на преманентно повећање броја домаћинстава у наведеном шездесетпетогодишњем периоду, док се пропорционално број чланова у домаћинствима смањивао. Одавно присутан тренд смањивања броја вишепородичних домаћинстава и свођења на нуклеарну породицу[113] је дошао до пуног изражаја.

Табела 56. Просјечна стопа раста домаћинстава у %

Стопа раста домаћинстава у %					
1948-1952.	1953-1960.	1061-1970.	1971-1980.	1981-1990.	1991-2013.
2,0	2,0	1,4	0,5	1,2	1,5

Извор: на основу Табеле 55.

У периоду од 1948-1971. године број домаћинстава је растао по стопи од 2%, међутим у пероду од 1971-1981. године се увећавао смањеном стопом од 0,5%, што је резултат одласка становништва у иностранство, друге републике тадашње државе и привредно развијенију Бањалуку. Током периода 1981-1991. године, поново долази до увећања броја домаћинстава и то по стопи од 1,2%, због динамике привредног развоја Слатине и интензивирања градње викенд насеља. У периоду 1991-2013. године долази до додатног повећања броја стамбених јединица. То је резултат, прије свега, досељавања расељеног становништва из ратом захваћених подручја, с једне стране, и све израженијим трендом смањења броја чланова у породицама, са друге стране.

[113] Нуклеарна породица – заједница састављена од мајке, оца и дјеце.

Табела 57. Домаћинства према броју чланова у Слатини 2013. године

Територија	Укупно	Број чланова				
		1 члан	2 члана	3 члана	4 члана	5+
Мало Блашко	231	58	51	38	46	38
Слатина	446	83	131	72	79	81
Збир	677	141	182	110	125	119

Извор: Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Српској 2013. године, Републички завод за статистику, 2013. године

У задње вријеме долази до смањења броја чланова у породицама. Највећи стамбени суфицит у Лакташима, поред Деветине има Слатина (53,49%) и М. Блашко (47,19%).[114]

4.5. Валоризација вреднијих објеката и архитектонских цјелина

Валоризација одређене туристиче дестинације подразумијева детерминацију објеката архитектуре који се издвајају стилом или препознатљивошћу, те се као такви морају посебно вредновати. Ријеч је о ансамблима објеката који својим архитектонским композицијама дају посебан печат простору у ком се налазе. Индивидуални објекти могу, такође, имати одређени степен туристичке вриједности у зависности од старости објекта, његове очуваности, архитектонског стила и других елемената валоризације. Тако, на подручју Бање Слатине налазимо више објеката, који у зависности од одржавања манифестују виши или нижи степен очуваности, па сходно томе претежно и туристичке вриједности.

4.5.1. Објекат врела у Слатини

Објекат врела заузима централну позицију у парку. Претпоставља се да је настао послије 1883. године, а прије 1909. године.[115] Објекат је кружне диспозиције са парапетом[116] на коме је постављена дрвена конструкција са дванаест ступова који носе купасти кров. Простори између ступова су од унакрсних дрвених летава. Услијед старости и неодржавања објекат је до краја 80-тих година XX вијека био у веома лошем стању, када се приступило његовој реконструкцији. То се посебно односило на кров, чија је шиндра, којом је био покривен, услијед сталног испаравања топле бањске воде и

[114] Просторни план општине Лакташи до 2034. године, цит. изд. стр. 96.
[115] Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине, цит. изд. стр. 89.
[116] Парапет (ита. parapetto) зидна ограда на рубовима крова, терасе или неке друге структуре.

након реконструкције врло брзо пропадала. Тек након што је постављен лимени кров, можемо рећи да је стање објекта задовољавајуће. Објекат врела у Слатини по архитектонским карактеристикама и континуитету коришћења има елементе споменика културе и налази се на Привременој листи националних споменика, те се сходно наведеној оцјени треба и третирати на одговарајући начин.

Слика 2. Објекат Врело у Слатини

Фото: Милинковић, С., 2019.

4.5.2. Објекат бање у Слатини

Објекат бање је изграђен 1936. године, али само његов централни дио. Послије Другог свјетског рата су на централни дио дограђена два мања кружна крила, исте архитектонске конструкције. По својим карактеристикама спада у ријетке бање овог типа, због концентричног распореда и извучених купола са наглашеном функцијом. Бања као таква спада међу значајне објекте културног насљеђа и налази се на Привременој листи националних споменика, те поред главне функције је вреднована као споменик санитарне културе специфичног архитектонског израза. У складу са потребама и назначеном функцијом објекат се пажљиво третира, те је његово стање задовољавајуће.

Слика 3. Објекат Старе бање у Слатини

Фото: Милинковић, С., 2019.

4.5.3. Стамбени комплекс Марића

Комплекс се састоји од стамбеног и угоститељског објекта, те павиљона са собама за издавање, нове куће, и других објеката. Матична кућа дијелом има подрум, приземље, спрат и поткровље. У приземљу су некада биле продавнице мјешовите робе са тријемом. По својим типолошким карактеристикама и амбијенталном значају објекат има споменичку вриједност, те спада у категорију културно-историјског насљеђа.

Слика 4. Изглед куће Марића

Фото: Милинковић, С., 2019.

4.5.4. Авдаловића ледара

На мјесту између данашње куће Марића и хотела био је хотел Авдаловића, сличан кући Марића, који је порушен након Другог свјетског рата, а остала је само ледара гдје

је у приземљу била кафана.[117] Објекат је био правоугаоне основе (10.5 x 7.8 m). Подрум је смјештен испод једног дијела зграде и имао је намјену чувања леда, а зидови су од камена. У приземљу које је имало једну просторију је била кафана. На спрату су биле собе за издавање. Ранијим документационим рјешењима овај објекат је био предвиђан за санацију. У актуелним условима, реализација предложене иницијативе је неизвјесна.

4.5.5. Стамбени комплекс Лазић Васкрсије

Налази се непосредно уз бањски комплекс према Ерцеговачкој ријеци. Састојао се од матичне куће која није имала посебну вриједност јер је релативно новијег поријекла. Овај комплекс је био значајан због окућнице, која се састојала од крушне пећи, младинске куће и сушара. Крушна пећ је била изграђена од камена и опеке и облијепљена блатом, те наткривена посебном кровном конструкцијом и као таква је чинила вриједан објекат етноархитектуре са посебном намјеном. Комплетан комплекс је својевремено био предвиђен за измјештање, али је временом, због немара и због гашења породице која је остала на имању у потпуности руиниран и запуштен. Нажалост, будућност реконструкције и овог комплекса је такође потпуно неизвјесна.

Слика 5. Некадашњи изглед домаћинства Лазић

Извор: Валоризациона основа, 1986.

[117] Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине, цит. изд. стр. 91.

4.5.6. Кућа Стојановић Марка

Кућа је саграђена 1938. године у форми затвореног правоугаоника са приземљем и поткровљем. Истицала се пластично обрађеним прозорима и мансардом[118] са извученим поткровљем. Објекат је имао изражену амбијенталну вриједност, али је напуштен и као неуслован за становање у међувремену порушен.

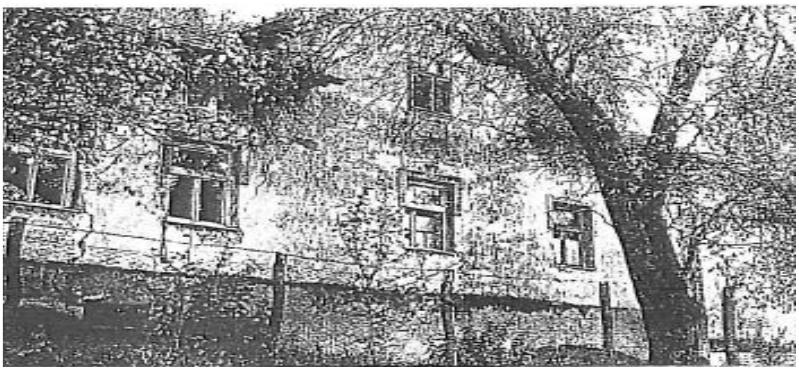

Слика 6. Некадашњи изглед куће Стојановић Марка
Извор: Валоризациона основа, 1986.

4.5.7. Стамбени комплекс Андрића

Комплекс је настао у аустроугарском периоду. Састоји се од матичног стамбеног објекта са вишенамјенским карактером. У приземљу је стамбени дио и штала за стоку, а на спрату су собе. Правоугаона концепција објекта је омогућавала коридорски систем кретања, тако да су се дуж централног ходника пружале собе на обе стране.

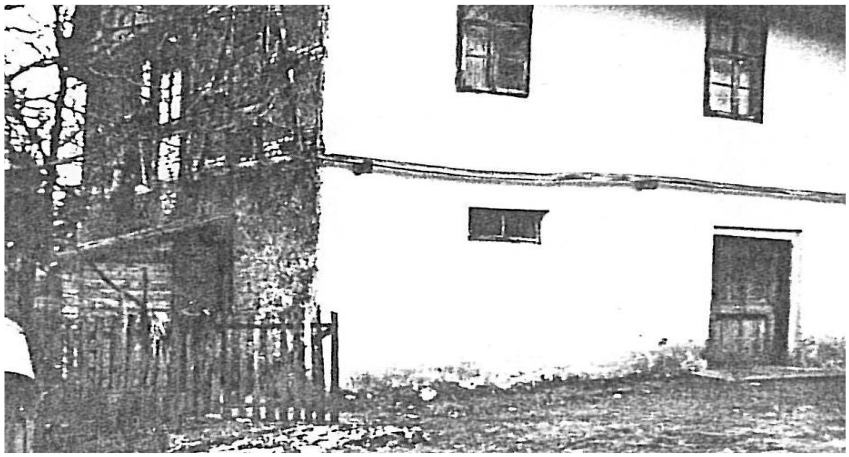

Слика 7. Некадашњи изглед куће Андрића
Извор: Валоризациона основа, 1986.

[118] Мансарда (фр. mansarde) поткровље које служи за становање.

Скица 3. Распоред некадашњих објеката у центру Слатине

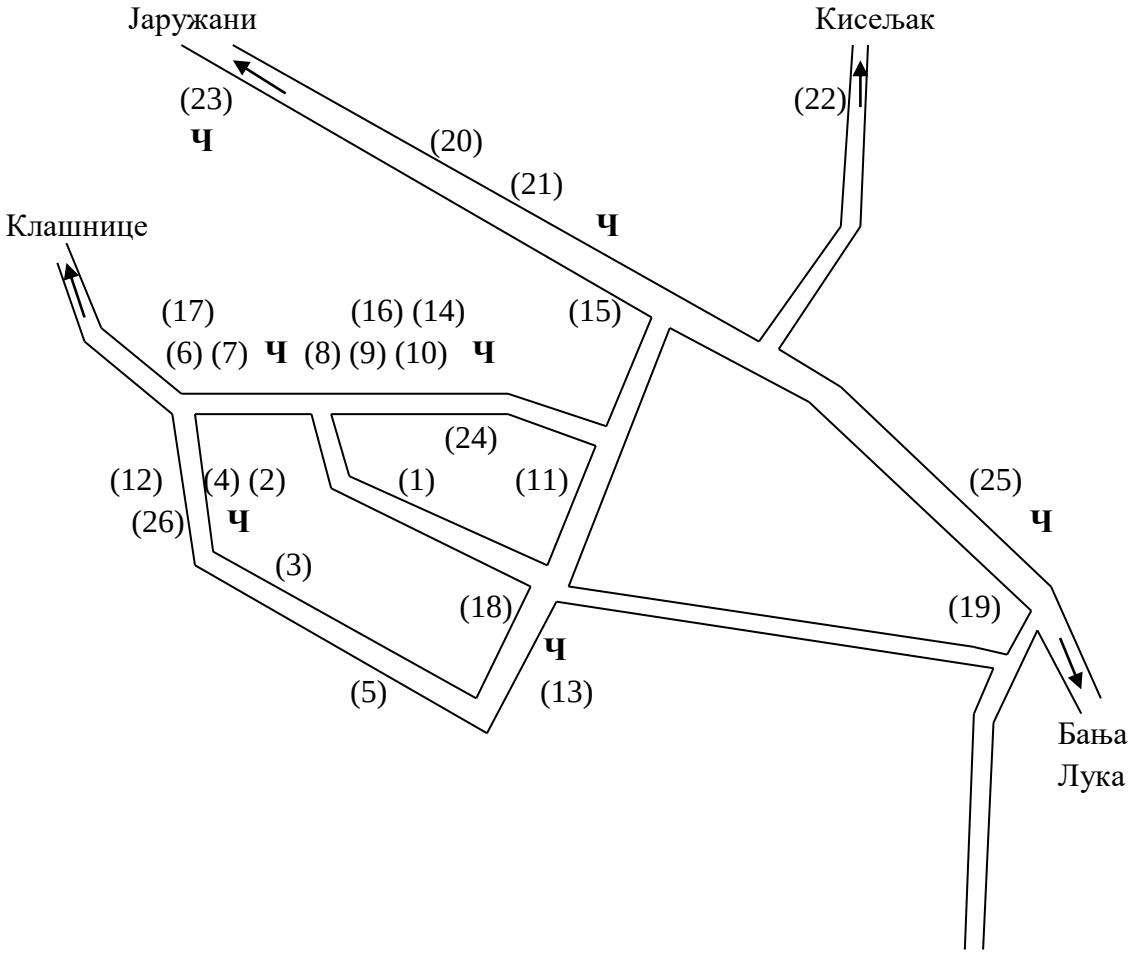

Некадашњи објекати у центру Слатине:

1. Врело;
2. Стара бистра бања;
3. Стара блатна бања;
4. Нова бистра бања;
5. Државни хотел;
6. Курузовићев хотел;
7. Авдаловићев хотел;
8. Авдаловићева ледара;
9. Ћурчијин хотел;
10. Принчев хотел;
11. Каде – бања;
12. Чиновнички павиљон;
13. Сељачки павиљон;
14. Чарџића хотел;
15. Државни павиљон;
16. Принчев павиљон;
17. Курузовићев – Маријев павиљон;
18. Амбуланта – пошта – жандармерија;
19. Православна црква;
20. Словеначка црква;
21. Електрична централа;
22. Врело "Кисељак";
23. Школа;
24. "Кањужа" – данас врело;
25. Општинска зграда;
26. Авдаловићев павиљон;

Ч – јавне чесме

Напомена: Већина наведених објеката је временом порушена, и то, у највећој мјери током Другог свјетског рата. Данас постоје објекти: 1, 4, и 6.

4.5.8. Црква брвнара у Малом Блашку

Сакралних дрвених храмова на простору Пећке патријаршије има на Космету, Полимљу, Шумадији и западној Славонији. Међутим, свака група ових храмова има своје историјске, градитељске и естетске посебности. Такође, сматра се, да су управо ови наши крајеви најбогатији по грађевинама ове врсте, како по бројности, тако и по разноврсности, облицима и намјени. Према попису 1911. године на простору Бањалучко-бихаћке митрополије, било је 83 оваква објекта, а до данашњих дана је сачувано само једанаест.[119]

Настанак ових објеката је врло често везан за маштовите и јединствене легенде. Прича о чудесном прелијетању с мјеста на мјесто, везана је не само за Стару цркву у Малом Блашку, већ и за цркве брвнаре у Хан Колима, Крупи на Врбасу и Романовцима. Приче о волшебним пресељењима цркава је настала из потребе да мјештани, због забране градње православних цркава, кришом у шуми припреме сву грађу да би је за једну ноћ склопили.

Када су се око 1750. године примирили ратови између Аустрије и Османског царства, православно становништво се нашло у повољнијој економској и правној ситуацији, те су у то вријеме и услови за градњу православних богомоља постали нешто повољнији.

Не може се прецизно утврдити када је црква сграђена. Обично се помињу два догађаја који би могли представљати истовремено и годину градње цркве. На атиминису[120] који се чувао у цркви и којег је осветио патријарх Арсеније IV 1743. године, те би та година могла бити и година градње цркве, под условом да је антиминис био намијењен овој цркви. Други, поузданији извор представља натпис на старом дрвеном Богородичном колу (полијелеју)[121], састављених од осам дугуљастих правоугаоних поља са рустично исликаним херувимима[122], криновима и петолисним ружицама. Постоји претпоставка да је црква много старија, али да је за вријеме Аустро-турског рата под Бањалуком, 1737-1739. године, оштећена или изгорјела, а потом обновљена половином XVIII вијека.

---

[119] Вујић, М., et al."прир.", *Црква брвнара у Малом Блашку*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Лакташи, 2000. године, стр. 11.

[120] Антиминис (лат. ante-mensa – умјесто трпезе) је литургијско платно на којем су представљена страдања Христова и полагање у гроб, које се полаже на часну трпезу у олтару цркве. На њему се врши литургија.

[121] Полијелеј – велики свијећњак са много свијећа, који виси на средини цркве.

[122] Херувими – (хебр. бестјелесне силе), духовна бића која се помињу у Библији. У иконографији се приказују као крилата бића.

Црква је скелетне конструкције, сачињена од храстовог дрвета. Камени темељ се налази испод цијеле грађевине, на којем су постављена основна брвна "подложнице" дужине седам метара, које су на угловима повезане "косим преклопом". На њима су постављени ступци који носе вјенчаницу, преносећи терет крова на темеље. На тај начин служе за постављање тзв. "насипа", тј. дрвене испуне зида. Жљебови угластог пресјека служе за уклапање и учвршћивање дасака које чине зид. Вјенчаница је са тјеменима ступаца спојена "на чеп", истим принципом је постављена потпорна греда која спречава кривљење зидних дасака. Зидови су додатно појачани дијагоналним косницама, које поред статичке имају и декоративну функцију.

Кровна конструкција је изузетно занимљива. Наспрамне рогове међусобно вежу греде-повезнице тзв. "панте". Прелазећи преко вјенчанице рогови образују стреху у дужини једног метра. Угаони облици крова су изведени тако да је дуплирањем рогова избјегнут гребен, који ствара проблеме приликом покривања шиндром.[123] Шиндра је израђена од дугих храстових дашчица обрубљених врхова, а слојеви (њих пет) налијежу један на други, што грађевини, поред осталог, даје и посебан визуелни изглед. Сљеме крова је прекривено коритасто издубљеним брвном четвороугаоног пресјека.

Изнад улазних врата, један дио стрехе је лучно исјечен због њене низине. Првобитни прозори су били само усјечени, а касније су повећавани. Врата су масивна. Под који је некада био од опеке, данас је од камених плоча, а кров нема таваницу. Унутрашњост је подијељена на олтар, наос и припрату. На средини олтара је престо на дрвеном стубу. Олтар је од наоса одвојен дрвеном преградом - иконостасом који је висок готово два метра. Изнад припрате која је дуга више од једног и по метра је галерија. У наосу који је дужине два метра, налази се камени амвон.[124]

Међу иконама на иконостасу посебно се истичу дрворезбарене царске двери, које се према особинама стила могу датовати у средину XVIII вијека и вјероватно представљају рад неког даровитог сликара сјеверно од Саве.[125] До прије пола вијека у цркви се налазило још неколико предмета богослужбене намјене, неколико старих штампаних књига – Нови завјет и Службеник, руског издања из XVIII вијека.

[123] Шиндра – кровни покривач од цијепаних дрвених дашчица, које се постављају једна преко друге са преклопом. Некада се користила искључиво лучевина за ове сврхе, а у новије вријеме се употребљава млађе импрегнирано дрво, какав је управо случај са Старом црквом у Малом Блашку након обнове 1982-1984. године.

[124] Амвон – кружни, уздигнути простор, најчешће испред иконостаса, на којем се врше богослужбене радње.

[125] Ibid. стр. 16.

На само тридесетак квадратних метара реализовани су сви простори неопходни за богослужење. Дрворезбарско и сликарско умијеће, указују да је ликовна умјетност и у веома тешким временима успјела да одржи веома висок ниво стваралаштва. Црква брвнара у Малом Блашку својим архитектонским складом, те вриједним сакралним мобилијаром спада у изузетно вриједне споменике. Истовремено, својом једноставношћу буди реминисценцију и на нека далека времена из прошлости, када су људи, како због оскудности у материјалима, тако и због разних опструкција покушавали на сваки начин очувати своју духовност и вјеру.

Црква брвнара у Малом Блашку са покретном имовином и остацима некрополе је уписана на Листу националних споменика, као једина тог ранга са простора општине Лакташи, а била је регистрована и у некадашњем Регистру заштићених културних добара СР БиХ.

Основни проблеми градитељског насљеђа представљају:[126]

- Слаба приступност и лош квалитет путне мреже;
- Недовољно промовисано насљеђе у туристичке сврхе;
- Недостатак валоризације.

4.5.8.1. Туристичка валоризација Старе цркве у Малом Блашку

Међу најпризнатијим и најпознатијим методима валоризације културних добара је модел Х. ду Крос (Du Cros, 2000; Du Cros, 2001), која је у процес туристичке валоризације увела културно-туристичке субиндикаторе и степен њихове градације, за туристички сектор и сектор менаџмента културних добара. Оцјена субиндикатора се врши оцјенама у распону од 1 до 5, а неки индикатори имају мањи распон оцјена. Након процјене индикатора бодови се сабирају, а потом се број бодова подређује бодовној скали, гдје се културно добро рангира као слабо, средње или високо привлачно за развој туризма.

У туристичком сектору врши се валоризација тржишне привлачности и фактора који су значајни за дизајнирање туристичког производа, гдје субиндикатори тржишне привлачности могу бити: слаба привлачност 0-20, средња привлачност 21-40 и висока привлачност 41-60. Сектор менаџмента, такође, садржи два субиндикатора – културни

[126] Просторни план општине Лакташи, 2014-2034. цит. изд., стр. 144.

значај и робусност, а субиндикатори имају распон: мала културна вриједност 0-20, средња вриједност 21-40 и висока вриједност 41-60.[127]

На основу извршене анализе поставља се "матрица тржишне привлачности/ робусности", која садржи девет ћелија, означених са M (и, j) (и, j=1,2,3), те се за културна добра одређује којој ћелији припадају, у зависности од добијених оцјена.

Ћелије су дефинисане на сљедећи начин:[128]

- M (1, 1) висока вриједност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- M (1, 2) висока вриједност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;
- M (1, 3) висока вриједност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност;
- M (2, 1) осредња вриједност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- M (2, 2) осредња вриједност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;
- M (2, 3) осредња вриједност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност;
- M (3, 1) мала вриједност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- M (3, 2) мала вриједност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;
- M (3, 3) мала вриједност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност;

У циљу избјегавања индивидуалне субјективности, приликом сложене туристичке валоризације националног споменика, за ову сврху су мишљење на основу упитника дали: професор историје умјетности из Бањалуке; протојереј-ставрофор из Лакташа (бивши дугогодишњи свештеник у Слатини, и у вријеме обнове 1982-84.); актуелни

[127] Малинић, В., Стевановић, С., Туристичка валоризација антропогених туристичких вредности градске општине Лазаревац, *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 44-1/2015., стр. 68.

[128] Станојловић, А., Ћурчић, Н., Павловић, Н., Туристичка валоризација локалитета "Лазарев град" у Крушевцу, *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ*, 60-2/2010., стр. 80.

слатински парох; и туризмолог (аутор рада). На основу одговора и процјена индикатора, дате су просјечне оцјене туристичке валоризације цркве.

1. Туристички сектор

а) Тржишна атрактивност

Амбијент (слаб 0-1, адекватан 2- 3, добар 4, одличан 5). Комплекс Старе цркве се налази на природном узвишењу које доминира околином. Око цркве се налазе црногоричне и бјелогоричне шуме што даје посебан печат укупном окружењу, а све скупа чини амбијент изузетним, те је из наведених разлога додијељена највиша оцјена, одличан 5.

Познатост ван локалне области (не 0, донекле 1-3, веома добро 4-5). Овај елемент туристичке валоризације се односи на оцјену, у којој мјери је културно добро интересантно туристима. Нажалост, у овом тренутку морамо констатовати да је због слабе информисаности, али и због слабе организације туризма, уопште, тек донекле црква позната ван локалне области. Оцјена 2.

Важан национални симбол (не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5). Упркос слабој познатости ван локалне области, Стара црква представља изузетно важан национални симбол, јер је направљена у вријеме османске окупације када је било забрањено градити овакве грађевине, тако да је поред основне функције богомоље, због које је примарно и саграђена, истовремено имала и функцију очувања националне свијести. Оцјена 5.

Може се испричати интересантна прича – евокативност (не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5). Легенде везане за подизање цркава брвнара су занимљиве, маштовите, често фантастичне, али у њима се могу препознати трагови стварних историјских прилика. Приче везане за чудесно прелијетање цркве са мјеста на мјесто, слична је легендама које се везују и за друге српске цркве и манастире из времена османске окупације. Волшебна пресељења сакралних објеката су дио веома старих предантичких традиција.[129] Оцјена 5.

Аутентичност туристичких вриједности (сиромашно 0-1, адекватно 2-3, добро 4, одлично 5). Комплекс се разликује од осталих културних добара у близини и саджи јединствене елементе, међутим, није једино културно добро те врсте. Ипак, због посебног амбијента у ком се налази – оцјена 4.

[129] Вујић, М., et al.“прир.”, цит. изд., стр. 11.

Привлачност за специјалне потребе (уопште не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5). Код Старе цркве се традиционално окупља народ током Божићних и Васкршњих уранака. Међутим, поред тога, углавном нема неких других дешавања, упркос изузетном амбијенту и окружењу. Има потенцијал 2.

Комплементарност са туристичким вриједностима у окружењу (уопште не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5). Познато је да се комплементарност простора огледа у прожимању природног и антропогеног, што понуду дестинације чини разноврснијом и занимљивијом за посјетиоце. Комплементарни мотив за бањске госте. Потенцијал 3.

Културно добро се асоцира са културом (уопште не 0, донекле 1-3, потпуно 4-5). „Ако је оквалификовано као културно добро – наравно да се асоцира са културом"- прим. Љ. Шево. Црква брвнара је као културно добро уписана на Листу националних споменика – оцјена 4.

Туристичка активност у региону (скоро никаква 0, у извјесној мјери 1-3, високо 4-5). Нажалост, туристичка активност није на оном нивоу на којем би требала и морала бити, имајући у виду укупност туристичког потенцијала – оцјена 2.

Табела 58. Оцјене тржишног сектора атрактивности културног добра

Субиндикатор	**Оцјена**
Амбијент	5
Познатост ван локалне области	2
Важан национални симбол	5
Евокативност	5
Аутентичност	4
Привлачност за специјалне потребе	2
Комплементарност	3
Асоцијација са културом	4
Туристичка активност	2
Укупно	**32**

б) Фактори битни за дизајнирање туристичког производа

Приступ културном добру (није дозвољен 0, ограничен приступ 1-2, дозвољен приступ свим елементима културног добра 3-4). Приступ културном добру је могућ из више праваца. Уколико би општинске власти мало више обратиле пажњу на једино културно добро на општини Лакташи са Листе националних споменика, у том случају бисмо могли очекивати пуно квалитетнији приступ – Оцјена 2.

Транспорт од емитивног центра до културног добра (веома је удаљено/тежак приступ 0, олакшана је доступност 1-2, одлична доступност 3). До Старе цркве је могуће доћи из неколико праваца. Међутим, само је приступ из правца Клашница у потпуности асфалтиран, иако се и ту ради о уској асфалтној траси за ширину једног возила. Проблем представља чињеница да је приступ из правца Слатине доста захтјеван, јер се ради о великом успону, а на једном дијелу пут није ни покривен асфалтом. Ипак, због могућности приступа из четири правца оцјена 2.

Близина других атракција (веома удаљено 0, олакшан приступ 1-2, растојање се може лако и брзо прећи пјешке 3). У складу са претходним одговором, можемо констатовати да се овдје ради о олакшаном приступу. Треба имати на уму да ако посматрамо Стару цркву као комплементарни туристички мотив за бањске госте, да ти исти гости, углавном, барем за сад, долазе због физијатријских потешкоћа и да велика већина њих, није у могућности доћи цркви на други начин осим моторним возилом. У перспективи, ако би Бања Слатина угошћавала и излетничку клијентелу, за шта има одличне улове, у том случају би могли очекивати да туристи који дођу у Слатину моторним возилом, до цркве долазе пјешке и на тај начин, уједно, посјету цркви искористе за јачање физичке кондиције. За сада оцјена 1.

Услужне погодности (слабе 0, адекватне 1-2, добре 3-4, одличне 5). Укупна туристичка понуда у Слатини је на веома ниском нивоу. Смјештајни капацитети углавном се користе за болничко лијечење. Једини услужни објекат ресторанског типа је порушен, други ресторан у центру урбаног дијела је већ деценијама сабласно руиниран. Промотивних материјала, поготово оних који дају информације о цркви готово да и нема. Туристички менаџмент који би требао дјеловати при бањи – не постоји. Такође, не постоје ни организоване професионалне водичке службе. Оцјена 0.

Табела 59. Оцјене фактора дизајна туристичког производа

Субиндикатор	**Оцјена**
Приступ културном добру	2
Транспорт	2
Близина атракција	1
Услужне погодности	0
Укупно	**5**

2. Сектор менаџмента

а) Културни значај

Естетска вриједност (ниска 0, средња 1, висока 2). Оцјена естетске вриједности подразумјева уважавање и вредновање естетских квалитета, уникатности и монументалности. Стара црква у Малом Блашку савршеним складом својих архитектонских облика, као и вриједним инвентаром, спада међу најљепше и најзнаменитије споменике те врсте – што је чини непоновљивим и изузетно вриједним дијелом културног насљеђа. Оцјена 2.

Историјска вриједност (ниска 0, средња 1, висока 2). Црква брвнара у Малом Блашку представља изузетно свједочење српске историје и културе. Саграђена је у времену у ком је феудална Османска царевина војно и економски ослабљена, све више угњетавала хришћанске поданике. Управо су најобесправљенији били Срби, што их ипак није спријечило да подижу храмове, украшавају их, дарују их књигама, путирима, кандилима и иконама. Оцјена 2.

Едукативна вриједност (ниска 0, средња 1, висока 2). Потенцијална едукативна улога ове цркве је велика. Међутим, не можемо рећи да је то случај и када су организовани доласци ученика у питању. Па ипак, управо због наведене потенцијалне вриједности, очекујући да ће барем управе околних школа у план својих активности укључити и посјету Старој цркви, дајемо оцјену 2.

Научно-истраживачка вриједност (ниска 0, средња 1, висока 2). Црква брвнара поред своје научно-истраживачке вриједности, налази се на брду Осој гдје је 30-тих година XX вијека пронађена средњовјековна камена надгробна плоча, која упућује да овај терен тек треба археолошки подробно истражити. Оцјена 2.

Друштвена вриједност (ниска 0, средња 1, висока 2). Друштвена вриједност овог локалитета се односи на чињеницу да он представља простор окупљања локалног становништва у вријеме црквених празника. Оцјена 1.

Ријеткост културног добра у дестинацији (уобичајена културна добра исте врсте 0, мање уобичајена добра исте врсте 1, ријетка добра исте врсте 2, уникатно добро те врсте 3). Ако посматрамо културно добро у дијапазону Слатине као туристичке дестинације, али и простор општине Лакташи, па чак и нешто шире, онда се, свакако, ради о уникатном добру те врсте. Међутим, ако посматрамо нешто шири простор, онда се, номинално, ради о ријетком добру исте врсте. Оцјена 2.

Репрезентативност (слаба 1, добра 2-3, одлична 4). Иако, није ријеч о уникатном примјерку те врсте културно-историјског споменика, ради се о репрезентативном објекту добре квалитете. Оцјена 3.

Табела 60. Оцјене значаја културног добра

Субиндикатор	Оцјена
Естетска вриједност	2
Историјска вриједност	2
Едукативна вриједност	2
Научно-истраживачка вриједност	2
Друштвена вриједност	1
Ријеткост културног добра у дестинацији	2
Репрезентативност	3
Оцјена	**14**

б) Робусност

Осјетљивост туристичких вриједности (велика 0-1, прилична 2-3, није осјетљиво 4). Када је у питању Стара црква осјетљивост је изражена у смислу да се иста налази у средини гробља. У сваком случају, потребно је ограничити број посјета, прописати начин понашања и сл. Оцјена 2.

Стање репарације (слабо 0, дјелимично извршено 1, добро 2-3, одлично 4). Црква је рестаурисана осамдесетих година XX вијека, а звоник након пожара 90-тих. Оцјена 3.

План управљања (нема плана 0, у припреми је 1-4, постоји 5). Не постоји план управљања конкретно овим објектом, али постоје Годишњи планови управљања црквеним објектима. Оцјена 3.

Регуларни мониторинг и одржавање. (слабо 0, донекле 1 - 2, добро 3 - 4, одлично 5) Простор око објекта се редовно одржава и уређује, процјењено је да је након рестаурације с почетка осамдесетих година XX вијека поново потребно замјенити шиндру. Објекат има ноћно освјетљење, али нема видео надзор. Оцјена 3.

Могућност негативног утицаја посјетилаца на физичко стање културног добра (велика могућност 1, средња могућност 2-4, мала могућност 5). Претпоставка је да посјетиоци не би требали имати утицај на физичко стање цркве, јер бањски гости у правилу представљају пристојну клијентелу, која би се са пажњом односила према културном добру. Ученици, уколико су под контролом наставника и водича, такође не представљају никакву пријетњу. Оцјена 4.

Могућност негативног утицаја модификације културног добра (велика могућност 1, средња могућност 2-4, мала могућност 5). Оваква могућност увијек постоји, јер без стручног надзора квалификованих особа и оних задужених за управљање културним добром увијек може доћи до непредвиђених и нежељених ситуација и посљедица. Оцјена 2.

Табела 61. Оцјене робусности

Субиндикатор	Оцјена
Осјетљивост туристичких вриједности	2
Стање репарације	3
План управљања	3
Мониторинг и одржавање	3
Могућност негативног утицаја посјетилаца	4
Могућност негативног утицаја модификације	2
Оцјена	**17**

Слика 8. Изглед иконостаса Старе цркве у Малом Блашку

Извор: Вујић, М., et al., 2000.

Укупна просјечна оцјена субиндикатора туристичког сектора атрактивности и дизајна износи 37, што представља *средњу вриједност*. Оцјена високе вриједности је, по нашем мишљењу, изостала због субиндикатора *услуге*, гдје је од максималних 5 бодова додијељено 0.

Након извршене процјене појединачних индикатора сектора менаџмента културног добра добијена је укупна оцјена 31, што представља *средњу вриједност.* Методом туристичке валоризације Х. ду Крос, Стара црква у Малом Блашку се сврстава у културно добро категорије М(2, 2), средње вриједности индикатора тржишне привлачности и значајности.

Квантитативно-квалитативна метода туристичке валоризације

Квантитативно-квалитативна метода представља облик компаративне методе, која користи квантитативне и квалитативне изразе за оцјењивање туристичких вриједности. То је метода помоћу које се врши процјена вриједности културног добра помоћу шест индикатора: туристичко-географски положај, умјетничка вриједност, туристичка вриједност амбијента, туристичка атрактивност и препознатљивост, изграђеност и опремљеност простора и уклопљеност у туристичко богатство. Предуслов приступању туристичкој валоризацији је да културно-историјски споменик посједује туристичка својства (раритетност, знаменитост, естетске вриједности). Скала оцјена је од 1 до 5 (оцјена 1 – недовољан квалитет, није за туристичку активацију; оцјена 2 – квалитет задовољава, локални туристички значај; оцјена 3 – добар квалитет, регионални значај; оцјена 4 – врло добар квалитет, национални значај; оцјена 5 – одличан квалитет, међународни туристички значај).[130]

Туристичко-географски положај – С обзиром да Бања Слатина као туристичка дестинација има одличан туристичко-географски положај, а да Стару цркву у Малом Блашку посматрамо у оквиру њене интегралне понуде, као комплементарни туристички мотив, те на околност да је црква просторно издвојена од бање, оцјена је 4.

Умјетничка вриједност - Стара црква у Малом Блашку савршеним складом својих архитектонских облика, као и вриједним инвентаром, спада међу најљепше и најзнаменитије споменике те врсте – што је чини вриједним дијелом културног насљеђа. Оцјена 4.

[130] Томка, Д., *Култура кроз простор, време и туризам*, Институт за географију, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1998., стр. 278.

Туристичка вриједност амбијента – Комплекс Старе цркве се налази на природном узвишењу које доминира околином. Око цркве се налазе мјешовите шуме што даје посебан печат укупном окружењу, а све скупа чини амбијент изузетним, те је из наведених разлога додијељена оцјена 5.

Туристичка атрактивност и препознатљивост – Ради се о изузетно атрактивном локалитету, било да се посматра као просторни елемент, или пак, са историјског и националног значаја. Међутим, ипак, због недовољне афирмисаности не може добити највишу оцјену. Оцјена 4.

Изграђеност и опремљеност простора – Простор комплекса је дјелимично изграђен и опремљен. Недостаје квалитетнија сигнализација и паркинг простор, као и неки други елементи опреме. Оцјена 3.

Уклопљеност у туристичко богатство – Ако би се оцјењивао овај елемент у потенцијалном смислу, онда би највиша оцјена била адекватна. Међутим, ако оцјењујемо тренутно стање развијености туризма у Слатини – оцјена је 3.

Слика 9. Стара црква са звоником у Малом Блашку

Извор: Вујић, М., et al., 2000.

Табела 62. Процјена вриједности комплекса "Стара црква" квантитативно-квалитативном методом

Индикатори	Оцјена комлекса "Стара црква"
Туристичко-географски положај	4
Умјетничка вриједност	4
Туристичка вриједност амбијента	5
Атрактивност и препознатљивост	4
Изграђеност и опремљеност	3
Уклопљеност у туристичко богатство	3
Просјечна оцјена	**3,8**

На основу урађене квантитативно-квалитативне методе туристичке валоризације могу се извести закључци о туристичкој вриједности Старе цркве у Малом Блашку. Укупна оцјена комлекса Старе цркве износи 3.8, што је сврстава у културна добра од националног значаја, тј. врло доброг квалитета. Присјетимо се – Стара црква се налази на Листи националних споменика. Све наведено упућује на закључак да је *комплекс Старе цркве погодан за развој туризма.*

4.6. Етнографске туристичке вриједности

Етнографске туристичке вриједности су веома хетерогене по облику појављивања, али комплексне по начину дејства. Оне су комплементарне, како са другим антропогеним, тако и са природним туристичким вриједностима. Доприносе обогаћивању боравка и остваривању већих економских ефеката туризма. Етнографске туристичке вриједности су чест мотив у средствима туристичке пропаганде, посебно када су изворне, традиционалне. Ради се о фолклору, народној ношњи, обичајима гастрономији и сл. Под фолклором се подразумијева народна умјетност, која се спонтано развија као дио традиционалне материјалне и духовне културе.[131]

4.6.1. Кућа – дио фолклорног материјалног стваралаштва

У градњу куће човјек је одувијек уносио највише знања и труда. Слиједећи принципе традиције краја у ком је живио, за градњу је користио материјале који су му

[131] Томка, Д., цит. изд., стр. 250.

били на располагању. Према Н. Давидовићу (1886), куће су биле просте и у њима није било соба. То су биле једнодијелне куће брвнаре грађене од дасака, те покривене шиндром. Од праве динарске брвнаре се разликовала по томе, што је динарска брвнара грађена од пуних брвана. Смањењем шумских површина, а тиме и дрвне грађе, те јачањем економске моћи становништва, почело се са градњом кућа од цигле, које су покриване цријепом. Након земљотреса 1969. године долази до градње нових кућа и слатински крај добија потпуно нову физиономију, поготово центар који добија урбане карактеристике. Нажалост, имали смо прилику видјети, да већи дио заштићених стамбених блокова и комплекса, који представљају аутентично урбано насљеђе, или је потпуно уништено, или се налази у руинираном стању.

4.6.2. Народно музичко стваралаштво

Људи су одувијек живјели са музиком, која је била уграђена у њихов животни и радни ритам. У далекој прошлости, најчешће тијесно повезано са многим збивањима у родовској заједници – анонимно музичко стваралаштво је вијековима преношено са покољења на покољење, непрекидно се обогаћујући у додиру са новим животним условима и новим искуствима. Данашње сеоске пјесме везане за традиционални живот и обичаје сеоских заједница, одржане су тамо гдје су се сачували обичаји.[132]

Етномузиколошким истраживањима, прикупљањем и селекцијом музичког материјала, његовом подјелом и спајањем у тематске цјелине и интеграцијом са другим облицима умјетничког изражавања, организација културних и умјетничких дјелатности може обликовати сродне облике културног општења широке примјене у туризму.[133]

Народно музичко стваралаштво би требало чинити основно обиљежје неког народа или краја. Права изворна народна музика се чува и његује, и на тај начин неки простор чини додатно интересантним. Народна музичка традиција овог краја је постепено напуштана након Другог свјетског рата. Од музичких инструмената су коришћени: гусле, двојнице, тамбуре двожице, усне хармонике, па и дипле.[134]

Тридесетих година XX вијека, појавом музичких тамбурашких састава, долази до напуштања традиционалних музичких инструмената. Хармоника, као фабрички инструмент се јавља тек након Другог свјетског рата. Музика као веома погодно

[132] Ђукић-Дојчиновић, В., *Сеоски туризам Србије*, НИП "Туристичка штампа", Београд, 1992. године, стр. 87.
[133] Ibid., стр. 88.
[134] Поповић, В., цит. изд., стр. 139.

средство културне и умјетничке анимације, на најдиректнији начин уводи туристу у духовни живот домицилног становништва. Да би традиционална музика постала средство анимације туриста, презентацији њених облика потребна је посебна пажња.

4.6.3. Народна ношња

Народна ношња представља цјелину у којој сви поједини елементи, поред своје естетске, имају и инструменталну садржину. Дијелови ношње су у међусобном складу и са измјеном једног елемента, естетска цјеловитост се нарушава. Међутим, основна карактеристика културе одијевања на селу, у периоду након Другог свјетског рата је постепено одумирање и нестајање традиционалне народне ношње и прихватање готових индустријских производа од стране овог дијела становништва. Овај процес разграђивања традиционалне културе одијевања је захватио такве размјере, да се с правом може говорити о потпуном нестајању народне ношње из сеоских средина.[135]

Слика 10. Дјевојачка, момачка љетна и младина свечана ношња

Извор: Поповић, В., 2002.

Народна ношња слатинског краја је прелазна варијанта између посавске варијанте на сјеверу, у оквиру које се срећу утицаји прекосавских ношњи панонског типа и динарских ношњи са југа. Женска и мушка ношња се дијели на љетну, зимску, свечану и радну.[136] Женска ношња се дијели на дјевојачку, младинску, ношњу удате и старије

[135] Ђукић-Дојчиновић, В., цит. изд.,стр. 66.
[136] Поповић, В., цит. изд., стр. 153.

жене. Док су дјевојке зими носиле бијеле хаљине без икаквог веза, дотле су удате жене носиле црне, по прстима и рукавима везене хаљине. Ношња на глави се разликовала по томе што су дјевојке носиле црвене капе, млађе жене пешкире, а старије мараме.

Мушка ношња се дијели на момачку и ношњу ожењених људи, затим свакодневну, свечану, љетну и зимску, мањих разлика. Кошуље су ткане од конопљиних и ланених, а касније и памучних влакана. Свечане рубине су по рукавима и прсима биле извезене.

Слика 11. Ношња средовјечне жене и старије жене у зимској хаљини

Извор: Поповић, В., 2002.

У периоду након Другог свјетског рата долази до нестајања традиционалне ношње и прихватања одјевних предмета из иностранства, те је временом међу становништвом дошло и до потпуног заборава, како је народна ношња изгледала. У том смислу, на туристичкој рецептиви је да традиционалну културу одијевања покуша уврстити у туристичку понуду, не само због обогаћивања туристичке понуде, већ и очувања културне баштине. Тако нпр. В. Ђукић-Дојчиновић (1992), сматра да је ову врсту понуде могуће презентовати на сљедећи начин:

- Путем "упризорења" драме, светковине, музичког фолклора и др. у извођењу домицилног становништва или културно-умјетничког друштва. Ријеч је о потенцијално веома атрактивном облику живе изложбе, јер са сценском радњом и музичком подлогом чини синкретичко дејство;
- Изложбе и продајне поставке етнографских збирки у хотелима и домаћинствима. Мисли се на продају дијелова ношње, чипки и сл. Путем уређених продајних галерија.

- Могуће је организовати модне ревије савремених одјевних предмета инспирисаних традиционалном народном ношњом, афирмишући на тај начин етносоцијална обиљежја у домену културе облачења.
- Промоција одјевних предмета и сувенира је један од начина комуницирања са туристичким потрошачима. Различити производи инспирисани традиционалним занатско-умјетничким радом у домену културе облачења, представљају материјализацију искустава и доживљавања које је туриста имао за вријеме боравка у туристичкој дестинацији. Те производе може понијети кући, чиме се продужава дејство културне и умјетничке анимације.

Народна ношња представља етнолошку вриједност која побуђује значајан интерес код туриста. Атрактивност у туристичком погледу код народне ношње је садржана прије свега у естетским карактеристикама и израженом креативном духу народних стваралаца. Усклађеност боја, линија и форми и издиференцираних бројних елемената које она садржи, изражавају њену љепоту и функционалност.[137]

4.6.4. Народни обичаји

Народни обичаји представљају веома важне изворе за упознавање народа, тако да могу бити битан фактор код мотивисања за туристичко путовање. Специфичности једне културе детерминишу потенцијалну клијентелу да са њом контактира. Обичаји у правилу представљају обрасце мишљења, вјеровања и понашања, којих се одређена група придржава. Становништво слатинског краја баштини сличне или исте обичаје, као и становништво цијеле динарске зоне.

Обичаји везани за Божић и Васкрс до данас су задржали највише ритуалних елемената и модификација. За Божић се више не сијече велики бадњак и не пали се на огњишту. Не ставља се слама на под, већ се држи у врећи. На Божићни уранак се све рјеђе иде у цркву. Нема кôла на традиционалним мјестима, која су била у прошлости. За Васкрс се боје јаја, али се све рјеђе иде на уранак, а поготово на Васкршње коло. Нема свирке на традиционалним музичким инструментима.

Најстарији годишњи обичаји су наслијеђени од славенских предака. То су: прољећни обичаји – лазарице, прољећно-љетни – масла, љетни – петровданске ватре,

[137] Мариноски, Н., Стаменковић, П., Илић, Д., *Туристичка географија*, Висока пословна школа струковних студија, Лесковац, 2015., стр. 122.

зване машале и зимски обичаји – чаробјице.[138] Ово су обичаји који су напуштени пред или уз Други свјетски рат и данас још "живе" у сјећањима само најстаријих људи овога краја. Традиционални обичаји се не могу обновити, јер савремено село више не "производи" сопствену, аутохтону културу. Ипак, село је задржало неке традиционалне вриједности, које би требало сачувати и актуелизовати за потребе савременог туризма.

4.6.5. Култура исхране

Култура исхране се формирала као одраз сложених услова живота, географских и климатских особености, историјских и социјалних збивања у сеоском простору, те се због различитих фактора разликује од села до села. Исхрана је културни сегмент који се најмање промијенио у поређењу са свим осталим сегментима културног живота, а то је нешто што домаћу кухињу чини специфичном и атрактивном за потенцијалну туристичку клијентелу.

Општи техничко-технолошки развој и пораст животног стандарда, условио је увођење савремених приступа у овој сфери. У исхрани, уопште, и посебно у угоститељству се уводе нови садржаји и стандарди. Поред тога, у жељи да се традиционализам искористи на оптималан начин приступа се његовању гастрономских специјалитета који се припремају у оквиру народне културе исхране одређених просторних цјелина. На основу овог културолошког приступа се могу издвојити не само производи или специјалитети, већ и препознатљиве националне кухиње, као посебни гастрономски идентитети. Тако се узо везује за Грчку, виски за Велику Британију, текила за Мексико, коњак за Француску, вотка за Русију.

Изворни специјалитети овога краја су: јагњећа кисела чорба, фазан чорба, пита гужвара са сиром, пита са бундевом, срнећи гулаш, погачице са чварцима, љевуша, цицвара и др. Поред свега наведеног, посебно мјесто би могло да припадне соковима од шумских плодова као што су јагода, купина или малина. Њихово укључивање у угоститељску понуду, као етнолошки елемент се базира како на ријеткости и у том смислу оригиналности, тако и на квалитету (прије свега јагода), који се потенцира кроз биолошку исправност и одсуство хемијских елемената, што има посебан значај за здравље. Чајеви припремљени од ароматичног и љековитог биља, исто тако, могу

[138] Поповић, В., цит. изд., стр. 122.

представљати врсту атрактивности, јер Слатина има фабрику за производњу домаћег чаја, која је својим квалитетом стекла широку афирмацију.

Култура исхране није само фактор атрактивности пансионске услуге, јер на култури исхране домицилног становништва, као и богатом искуству спремања хране је могуће изградити пуно шири систем културне анимације.

Домаћа кухиња може на много начина бити заступљена у културној туристичкој понуди.[139]

1) Као оквир за пласман културних умјетничких садржаја;
2) Као садржај са самосталним дејством;
3) Као садржај туристичких, графичких и визуелних информација.

Између осталог, организација културних и умјетничких дјелатности и њихова анимација као организациони оквир за пројектовање, изградњу и пласман културних и умјетничких садржаја на туристичком тржишту, теба да представља простор унутар ког се формира интегрална презентација свих сегмената атрактивности понуде.

[138] Ђукић-Дојчиновић, В., цит. изд., стр. 65.

5. ПРИВРЕДА

5.1. Пољопривреда

5.1.1. Ратарство

5.1.2. Воћарство

5.1.3. Сточарство

5.2. Шумарство

5.3. Индустрија

5. ПРИВРЕДА

Туристичке дестинације настају у просторима који су удаљени од економски развијених центара као просторних полова развоја. За такве просторе је карактеристично да у просјеку имају неразвијену привредну структуру, са ослонцем на пољопривреди. Ипак, временом туристичка потрошња покреће остале привредне секторе, који динамизују темпо привредних активности и стварају ширу базу производње и пружања робних и неробних услуга у недовољно развијеним туристичким подручјима. Туризам омогућава развој низа примарних, секундарних, а поготово терцијарних дјелатности. Разноврсна туристичка тражња доводи до формирања рационалнијег и развијенијег услужног сектора, али, такође, утиче и на повећање и специјализацију производње специфичних роба које су предмет туристичке тражње.[140]

У каснијим фазама развоја у оквиру туристичке дестинације долази до додатних инвестиција у производне, услужне и комуналне дјелатности, чиме се стварају услови за превазилажење насљеђене привредне и друштвене структуре. Прогресивно ширење туристичке функције у простору несумњиво одређују мотивски потенцијали. Међутим, њихово активирање и обим непосредне туристичке привреде првенствено детерминишу тржишни фактори, јер развој туризма у простору зависи од економичности коришћења туристичких мотива.

Економску валоризацију простора детерминишу сљедећи тржишни фактори (Кабиљо, J., 1982):

- Положај туристичке дестинације према изворима тражње;
- Повезаност дестинације са емитивним подручјима тражње;
- Степен диверзификације роба и услуга у туристичкој понуди рецептивне области;
- Цијена превоза и боравка у дестинацији;
- Куповна моћ туриста,
- Сезонско кретање промета.

Облици привређивања у Слатини су у прошлости били на ниском нивоу и били су прилагођени условима живота, према најосновнијим животним потребама времена у којем се живјело. Главни видови привређивања били су садржани у облику

[140] Јовичић, Д., *Менаџмент туристичких дестинација*, s.n., Београд, 2000., стр. 55.

пољопривреде и сточарства, а воћарство, повртларство, пчеларство, виноградарство и др., јављају се касније, углавном крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека. На позитивне промјене утицао је постепен, али видан развој Бање с почетка двадесетог вијека. Посебан допринос представља период организовања пољопривредних курсева за мјештане у вријеме Краљевине Југославије, тј. Врбаске бановине.[141]

Привредни развој Слатине од Другог свјетског рата па све до осамдесетих година XX вијека је био запостављен, јер се одвијао упоредо са развојем општине Лакташи. Низак степен развоја је праћен сљедећим карактеристикама: низак ниво запослености, висок проценат пољопривредног становништва и изражена емиграција.

Табела 63. Међусекторски односи туризма и осталих привредних грана

ИНПУТ-АУТПУТ	ТУРИЗАМ
ПОЉОПРИВРЕДА	- Пољопривредни производи за припрему хране; - Непродуктивни простори за изградњу туристичких капацитета, туристичке инфра и супраструктуре; - Декоративне биљке и аранжмани за украшавање туристичких капацитета и цијеле туристичке рецептиве; - Вишак радне снаге.
ИНДУСТРИЈА	- Производи за изградњу и опремање туристичких капацитета инфра и супра структуре; - Производи широке потрошње, како за директну, тако и ванпансионску услугу; - Вишак расположивих инвестиционих средстава за развој туризма, као потрошача и индустријских производа; - Методе и опремљеност туристичких производа.
ТРГОВИНА	- Роба широке потрошње за ванпансионске потребе туриста; - Снабдијевање туристичких шопинг центара (производима занатства, домаће радиности, сувенира, итд.); - Допуна фонда слободног времена на одмору; - Размјена кадрова и финансијских средстава, као мотивације укупног туристичког развоја.
САОБРАЋАЈ	- Саобраћајни терминали (аеродроми, луке, марине, жељезничке и аутобуске станице, паркинг простори, гараже и сл.); - Саобраћајна средства; - Индиректна модернизација туризма и скраћивање времена путовања; - Стални раст броја путника, тј. туриста.

[141] Поповић, В., цит. изд., стр. 47.

ГРАЂЕВИНАРСТВО	- Комплетна грађевинска оперативa; - Инвестициона улагања; - Брза градња туристичких капацитета; - Стална модернизација стилова градње, коришћења природних материјала, различитих хемијских средстава која не утичу негативно на туристичке објекте.
ТУРИЗАМ	- Стални раст туристичког обима, структуре и квалитета; - Диверзификација туристичког тржишта; - Отварање нових дестинација и нових региона; - Стално повећање дохотка, запослености, размјене роба и путника, разумјевања међу народима и сл.
УГОСТИТЕЉСТВО	- Ширење туристичке понуде у основним објектима за смјештај и исхрану туриста; - Квантитативни и квалитативни раст ванпансионске потрошње; - Презентација етно-гастономских и других обиљежја народа у дестинацији, земљи или ширем макрорегиону; - Укупан развој туризма преко различитих капиталних улагања, запослености локалног становништва, коришћења производа дестинација и сл.
ЗАНАТСТВО	- Производно занатство омогућава одржавање и стално функционисање туристичких објеката инфра и супрастуктуре, као и производњу потребних занатских предмета за сталну употребу; - Услужно занатство производњом предмета широке потрошње, нарочито у ванпансионском дијелу туризма; - Производе домаће радиности, сувенири, етно производи и сл.; - Уклапање у укупан туристички производ, тј. развој без застоја.
КОМУНАЛНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ	- Чишћење туристичких центара и спровођење еколошких захтијева; - Све информације о расположивим службама које помажу безбједности, здравственом стању и општој стабилности туриста; - Стално присуство паркинг сервиса, како би се заштитила животна средина, али и како се не би губило вријеме код доласка и смештаја туриста; - Брига о уређењу туристичког мјеста, али и свих туристичких коридора, мјењање пејзажне архитектуре и стварање доживљаја добро организоване рецептиве.

Извор: Миленковић, С., 2009.

5.1. Пољопривреда

Пољопривреда као основна дјелатност је увијек је детерминисала основу привредног развоја. Међутим, тек у посљедњих педесетак година пољопривредна производња је доживјела низ промјена, прије свега, на интензивној механизацији

пољопривреде. Модернизација пољопривреде је отпочела употребом трактора, чије се првобитно коришћење односило на обраду земљишта, док су се остале пољопривредне радње обављале ручно, што је, још увијек, резултовало релативно ниским приносима. Отпочињањем индустријске дјелатности почетком осамдесетих година XX вијека, у Слатини пољопривредна производња за већи дио становништва постаје секундарна дјелатност. На тај начин долази до наглог пораста броја становника мјешовитог извора прихода, на рачун доминантног пољопривредног становништва.

Табела 64. Укупне пољопривредне површине са шумама у К.О. "Слатина" и "Мало Блашко" (у ha)

Пољопривредне површине	**К.О. "Слатина" (ha)**	**К.О. "Мало Блашко" (ha)**
Обрадиво пољ. земљиште	851,1	562,2
Њиве	733,3	482,2
Воћњаци и виногради	104,3	49,3
Ливаде	13,5	30,7
Пашњаци	74	26
Шуме	914,9	283,2
Непродуктивно	82	42,1
Укупно	**1958**	**913,5**

Извор: Пољопривредни факултет Бања Лука, 2008.

Из Табеле 64. може се видјети да укупну површину катастарских општина "Слатина" и "Мало Блашко" заузимају пољопривредне површине (заједно са шумама) у износу од 2871,5 ha, које се у употребној вриједности сврставају од III до VIII категорије. Укупно обрадиво пољопривредно земљиште заузима површину од 1413,3 ha, што износи 49,2%. Посматрано појединачно по катастарским општинама однос обрадивог пољопривредног земљишта и необрадивог је различит, гдје је већи проценат обрадивог пољопривредног земљишта у К.О. "Мало Блашко" (61,5%), у односу на К.О. "Слатина" (43,5%). Сходно томе, К.О. "Слатина" посједује већи проценат необрадивог пољопривредног земљишта (56,5%), у односу на К.О. "Мало Блашко" (38,5%), што је и разумљиво јер је велики проценат обрадивих пољопривредних површина у Слатини заузет урбаним композицијама и бањским комплексом.

Када су у питању необрадиве пољопривредне површине на простору К.О. "Слатина" убједљиво највеће површине заузимају шумски комплекси (85,5%) од укуног необрадивог земљишта и (46,7%) од укупних површина, што се са туристичког становишта може оквалификовати веома повољно.

Карта 4. Приказ пољопривредних земљишта Слатине по категоријама

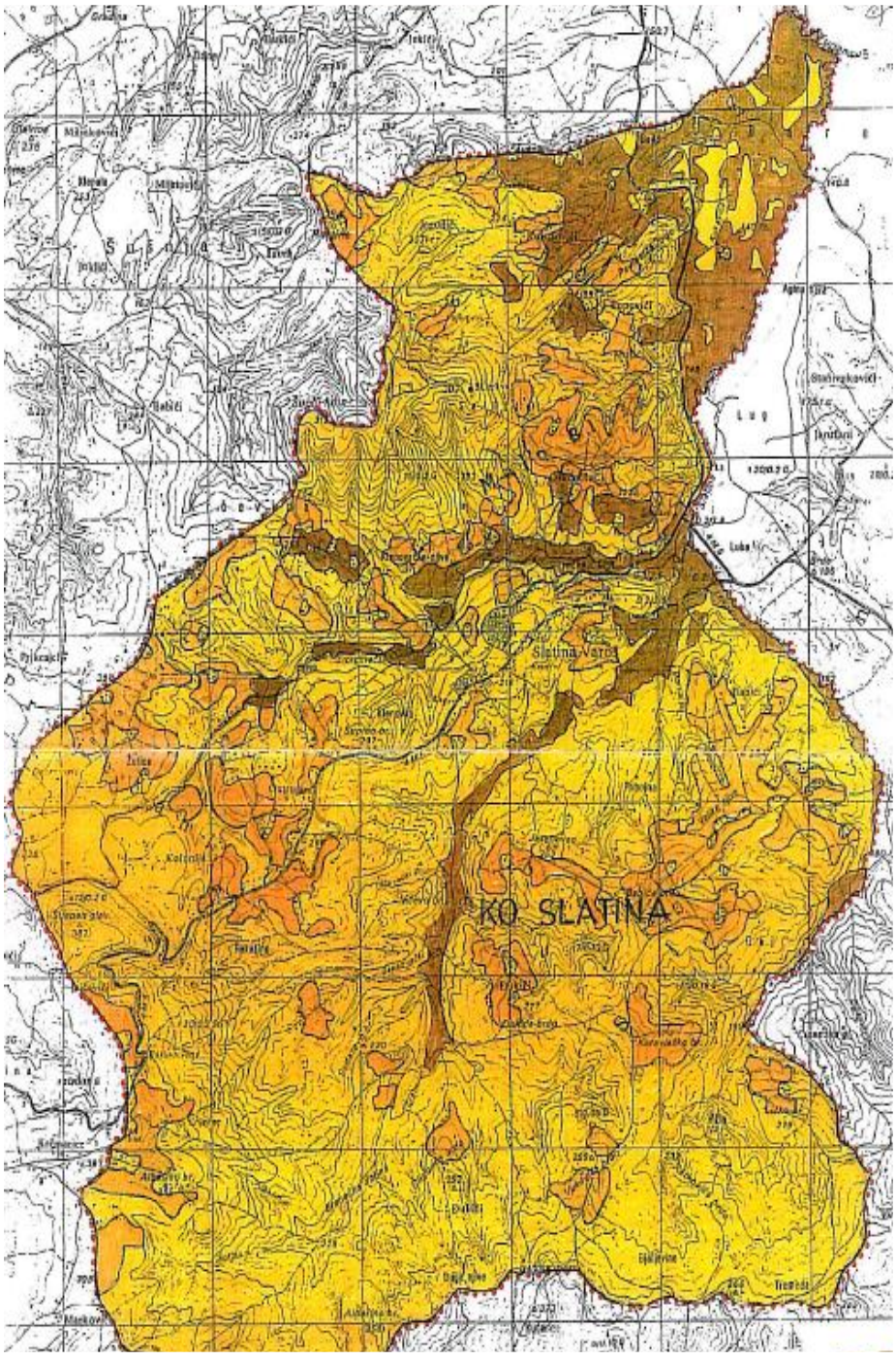

Земљишта III категорије

Земљишта IV категорије

Земљишта V-VIII категорије и изграђени терени и шуме

Извор: Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине, 1985. (дорадио аутор)

Најплодније земљиште се налази у долинама Ерцеговачке ријеке, Слатинске ријеке и Ловачког потока, те на јужним падинама према Ерцеговачкој ријеци. Земљишта III категорије је уз одређене агротехничке мјере могуће привести у II категорију, као најперспективнија земљишта за узгој ратарских култура. Земљишта IV категорије су заступљена на јужним и сјеверним падинама са лијеве и десне стране пута Слатина-Јаружани. Ријеч је о брдовитим теренима, која су претежно под ратарским и воћарско-виноградарским културама. Земљишта V, VI, VII и VIII категорије се налазе на већим нагибима, њихови највећи дијелови се налазе под шумама и пашњацима, а само дио под воћарско-виноградарским и ратарским културама.

Табела 65. Укупне пољопривредне површине са шумама у К.О. "Слатина" и "Мало Блашко" (у ha), према структури власништва

Катастарска општина	Приватне површине	Државне површине	Укупно
"Слатина"	1321,5	636,5	1958
"Мало Блашко"	798,4	115,1	913,5
Укупно	2119,9	851,6	2871,5

Извор: Пољопривредни факултет Бања Лука, 2008.

Индивидуална пољопривредна газдинства су 2008. године располагала са 2119,9 ha или 73,3% укупних пољопривредних површина. Углавном их карактеришу мањи посједи, које чине међусобно одвојене земљишне парцеле, ситносопственичке поликултуралне производње, гдје се, углавном, вишкови који се не утроше у домаћинству пласирају на тржиште. Овакав вид производње и економског приступа је према савременим модалитетима пословања нерентабилан, а могуће га је превазићи производном специјализацијом. Међутим, примјећен је веома изражен "тренд" уситњавања пољопривредних површина, гдје неријетко долази до превођења пољопривреног земљишта у грађевинско. Наиме, уз актуелне стопе природног прираштаја и интезивну градњу стамбених јединица, кроз неколико деценија бисмо могли доћи у ситуацију постојања једне стамбене јединице по глави становника, што би у психосоцијалном погледу водило додатном отуђењу ионако атомизованог друштва.У друштвеној својини на подручју Слатине се налазило 851,6 ha или 27,7%. То су углавном површине које се односе на бањски комплекс и шумске површине.

5.1.1. Ратарство

Ратарство је поред сточарства у Салатини дуго времена било једини облик привређивања. На ситним и малим посједима, уз примитивне алатке род култура је био веома низак. Узгајале су се житарице и поврће: кукуруз, просо, раж, јечам, лан, кромпир, купус, пасуљ, лук. Тек крајем XIX вијека почиње се са крчењем шума, када се јављају и модерније алатке као што су цртало за дрвени плуг, мотике, лопате, виле, сјекире, српови и косе, што је представљало напредак у земљорадњи.[142] Почетком XX вијека искрчено је доста шуме, гдје су формиране њиве за обраду и испашу.

Двадесетих и тридесетих година XX вијека на овим просторима су се почеле употребљавати прве машине вршалице, које су видно помогле убирању рода пшенице, ражи, зоби и јечма. Временом се механизација све више усавршавала и данас, практично, обавља све врсте послова у ратарству и пољопривреди, за које је некада било потребно, како више времена, тако и пуно више радне снаге.

Ратарска производња се у Слатини према подацима из 2008. године одвија на површини од 1215,5 ha, што представља 42,3% од укупних пољопривредних површина, односно 86% од укупног обрадивог земљишта. Генерално, највећи проценат производње отпада на производњу житарица, знатно мањи дио на производњу поврћа, а убједљиво најмањи дио на производњу крмног биља. Од житарица се највише производи кукуруз, као најзаступљенија сточна храна, доста мање пшеница, а најмање јечам и зоб, те у последње вријеме и тритикалеа (хибрид пшенице и ражи) у исхрани стоке, али и људи.

Као што смо већ рекли, земљиште се обрађује пољопривредним машинама уз употребу вјештачких ђубрива и пестицида за заштиту биља. У новије вријеме пестициди представљају све већи проблем, не само као загађивачи педосферног комплекса, већ и живог свијета, а посљедично и човјека.

Поред распростирања пестицида у све сфере Земље, они се укључују и у ланац исхране, при чему долази до накупљања у појединим ткивима. На првом мјесту долази до акумулације у биљкама у чије организме долази углавном преко корјеновог система, продирући у њега из воде у тлу у којој су растворени. Након улажења пестицида у биљку, он се распоређује у дијелове тако да му је заступљеност различита, у биљку продире преко листа и коријена.

[142] Поповић, В., цит. изд., стр. 48.

Примјена пестицида и загађење доводи до утицаја на флору и фауну. Дјелујући на инсекте, или уклањајући непожељне биљне врсте хербицидима, мијења се број и врста инсеката. Ова измјена даље проузрокује измјену у бројности и врстама птица, што доводи и до измјена састава биоценозе. Хемијске супстанце доспјеле у земљиште, у организам човјека доспијевају преко ваздуха, воде и биљака које су у контакту с њим. Због тога се при нормирању хемијских супстанци у земљишту не узима у обзир само опасност коју представља земља при непосредном контакту, већ углавном посљедице секундарног загађивања средине.[143]

Неутрошени пестициди, остаци раствора пестицида и раствор од испирања опреме и/или амбалаже, могу се примјенити на пољима према упутству за примјену пестицида. Уколико се не примјене, они постају отпад, а ту спада:

- Неутрошени пестициди;
- Неутрошени раствор пестицида;
- Водени раствори пестицида поријеклом из процеса испирања амбалаже и уређаја за примјену;
- Амбалажа од пестицида;
- Отпад који настаје при удесу;
- Остале материја загађене пестицидима и сл.

Приједлози за мјере код коришћења пестицида би били сљедећи:

- Развој државне легислативе уз праћење европских стандарда;
- Обезбјеђивање законских и друштвених оквира за рад фитосанитарне инспекције;
- Развој прогнозно-извјештајне и стручне службе;
- Стална едукација пољопривредних произвођача;
- Редовна примјена стратегије борбе против стварања резистетности;
- Обезбјеђивање услова за атестирање пољопривредних машина;
- Стварање технолошких услова за уклањање искориштене амбалаже пестицида;
- Развој интегралне и органске пољопривредне производње;

У процесу производње пестицида неопходно је организовати и спроводити прописане мјере заштите на раду и адекватну хемијску заштиту. Поред оспособљеног кадра и савремене технологије, неопходна је херметизација процеса производње,

[143] Стојковац, Ј., Амиџић, Б., Биочанин, Ј., "Пестициди и извори загађења у животној средини и значај ремедијације у санацији контаминације" *1st International Conference "ECOLOGICAL SAFETY IN POST-MODERN ENVIRONMENT"* 26-27. Juny 2009. Banja Luka, http://apeironsrbija.edu.rs/icama2009/025_Jugoslav%20Stajkovac,%20Amodzic,%20Biocanin%20-%20Pesticidi%20%20i%20izvori%20zagadenja%20u%20zivotnoj%20sredini.pdf (04.07.2019.)

квалитетна филтровентилација и коришћење средстава за личну и колективну хемијску заштиту. Мјере и поступци заштите морају увијек бити заступљене, уз предходни и периодични љекарски преглед и праћење здравственог стања радника.[144]

Производња повртларских култура је свој врхунац доживјела током осамдесетих година XX вијека, када се висококвалитетно поврће из Слатине продавало не само на бањалучким трзницама, него и шире. То се односило на парадајз, али и на кељ, карфиол и друге повртларске биљке. Након рата производња на отвореном простору постаје све тежа, те производњу у већим количинама настављају они пољопривредни произвођачи који могу да приуште тзв. кондициониране услове производње.

5.1.2. Воћарство

На подручју Слатине почетком XX вијека долази до подизања првих воћњака. Углавном су то били шљивици, са покојом другом воћком као што су јабука или крушка. Већ тридесетих година XX вијека приступа се калемљењу воћака, међу које поред помињаних јабука и крушака спадају и трешње. У то вријеме су организовани и први калемарски курсеви.[145] Организација првих калемарских курсева доводи до појаве нових сорти трешања, брескви, кајсија, па чак и смокви.

Воћарство до данашњих дана има одређени удио у укупном привређивању, јер ова активност заузима 189,6 ha пољопривредних површина, што представља 13,4% од обрадивог земљишта и 6,6% укупног пољопривредног земљишта. Па ипак, упркос чињеници да се ради о подручју умјерено-континенталне климе са брежуљкастим рељефом, које пружа нарочите погодности за узгој средњоевропског воћа, какве су: шљиве, јабуке, крушке, бресквe, трешње, вишње, а посебно јагоде – ова погодност није на одговарајући начин искоришћена. Једноставно, не постоји систематски узгој воћа, јер су воћњаци претежно "разбацани" по окућницама, углавном без оптималне организације засада. Само поједина индивидуална газдинства упражњавају организовани тип производње воћа на планташкој основи, која подразумијева садњу воћака уједначеног размака, правоугаоног или квадратног система.Такав приступ омогућава лакшу заштиту и једноставнију механизациону обраду, што сразмјерно има за посљедицу и веће приносе по јединици површине.

[144] Ibid.
[145] Поповић, В., цит. изд., стр. 58.

У зависности од индивидуалног приступа, већи дио се пласира на тржиште, а мањи за индивидуалне потребе (пекмез, сокови, ракија), или се већи дио користи за потребе домаћинства, а мањи се продаје. Слатински крај је најпознатији по производњи висококвалитетних јагода. Ова култура тражи плодно тло са доста влаге. Код испоруке је пожељна близина тржишта због брзине испоруке. Захтијева ефикасну и пажљиву бербу због осјетљивости плодова који су подложни брзом труљењу. Берба јагода се врши сваки, или сваки други дан, а транспорт до потрошача мора бити добро организован.

5.1.3. Сточарство

У Слатини је сточарска производња недовољно развијена. За произведену стоку се тешко проналази пласман, због неконтролисаног увоза из иностранства. Мали број газдинстава држи три и више крава, а велики број домаћинстава више и не држи краве. Слична ситуација је и у свињогојству. Уопште посматрајући, број грла стоке је у константном опадању, што се може повезати са смањењима просјечне површине газдинства, умањењем броја пољопривредних газдинстава и процесима деаграризације.

Концепција развоја пољопривреде овог подручја би се требала заснивати на усклађености циљева и фактора развоја. Резултат би био избор производне оријентације која је оптимална у односу на циљеве и формулисане стратегије. Оптимална производна оријентација треба да буде усклађена са могућностима производње, и да у максимално могућој мјери користи услове и расположива средства, успјешно се уклапајући у основне стратешке визије развоја Слатине. У том смислу еколошка агропроизводња треба да има посебан значај.

Еколошка пољопривреда, практично означава пољопривредну производњу у квалитетној животној средини без примјене агротехнологије. Њен основни принцип се заснива на одрживом производном систему који је базиран на еколошким циклусима.

Без обзира на изражене трендове смањења обима пољопривредне производње, још увијек постоји снажна конекција између пољопривреде и општег привредног развоја. У противном, њихов дисбаланс би могао довести у питање ефикасност укупних развојних процеса. Уосталом, пољопривреда представља веома битан допунски извор прихода већем дијелу радно активног становништва. Развој пољопривредне функције је временом активно утицао и на трансформацију културног пајзажа Слатине. Наравно, одређени проблеми успоравају развој пољопривреде, а најважнији су:

- Старење активног пољопривредног становништва;
- Стална миграција становништва ка урбаним срединама;
- Миграција становништва према земљама западне и централне Европе;
- Неорганизован откуп произведених роба и немогућност њиховог пласмана;
- Уситњеност парцела на пољопривредним газдинствима;
- Још увијек слаба едукованост произвођача;
- Недостатак механизације;
- Недостатак повољних кредитних средстава; и
- Институционално неорганизована пољопривредна производња на свим нивоима (Ентитетском, регионалном, локалном).

Неки од приједлога за превазилажење наведених проблема у оквиру пољопривредне производње би били у:

- Укрупљивању пољопривредних газдинстава;
- Производној специјализацији;
- Органској производњи;
- Бољој едукацији произвођача;
- Оживљавању задругарства;
- Владиним и Општинским програмима у циљу спречавања миграција становништва према земљама западне и централне Европе;
- Субвенционисању пољопривреде од стране надлежних органа;
- Пројекцијом стратегије развоја пољопривреде, која ће све наведене приједлоге адекватно реализовати у пракси.

Када је у питању однос између пољопривреде и туризма, треба нагласити разне (потенцијалне) међузависности које ове двије гране остварују. Важност туризма за пољопривреду се манифестује у перманентној потражњи квалитетне хране од стране туристичке рецептиве, у циљу обезбјеђивања квалитетног туристичког боравка.

Свакако, сеоски туризам, тј. развој туризма у руралним срединама може представљати озбиљан извор прихода за онај дио руралног становништва који посједује квалитетне услове за прихват овог типа туристичке клијентеле. Као што је претходно речено, храна произведена на органски начин све више представља предмет тражње избирљиве туристичке клијентеле, што опет, поред спречавања контаминације основних фактора животне средине, доприноси одржавању традиционалних начина живота.

Укупно посматрано, међузависност пољопривреде и туризма је условљена квалитетним коришћењем природних ресурса, јачањем производне структуре, оптималном експлоатацијом земљишта, те подизањем нових прерађивачких капацитета, често и у личној режији пружаоца услуга сеоског туризма. Генерално, ријеч је о специфичностима локалне традиције, културе, пољопривреде, гастрономије и др., а сматрамо да би укупна туристичка понуда у Слатини могла апсорбовати велике количине произведене хране, што тренутно ипак није случај, јер се храна за бањске посјетиоце углавном довози са стране.

5.2. Шумарство

Шумарство је привредна грана која се бави разним начинима искоришћавања шума, а такође и њиховим подизањем, обнављањем и одржавањем. Шума има заштитну, здравствену, рекреациону, образовну и другу општекорисну функцију. Заштитна функција шуме се огледа кроз: антиерозиону, хидролошку, биолошку и естетску улогу. Према Вучићевић С. (1999), шума има изузетно значајан утицај на важније елементе предјела. Представља битан регулатор биланса кисеоника и угљендиоксида у ваздуху, утиче на спречавање загађивања ваздуха и радиоактивног зрачења, пружа заштиту од чврстих честица и штетних гасова, те изражено утиче на микроклиму и на хидроциклус (отицање, ретенција, падавине). Спречава загађивање и пречишћава загађене воде. Смањује брзину вјетра, повећава количину падавина (у нашим условима до 10%), влажност ваздуха и смањује годишња температурна колебања.

Зелене површине обезбјеђују елементарне услове за живот и опстанак људи. Ријеч је о просторима за спорт, рекреацију и здравствену заштиту становништва. У далекој прошлости је широки појас око ријеке Саве и уз Врбас био покривен шумама храста лужњака, завлачећи се и у долине потока. Ова састојина је промјеном надморске висине прелазила у шуме храста китњака и обичног граба. Временом, у циљу добијања плодног земљишта за обраду, ове површине су готово у потпуности искрчене, тако да се највреднији дио шумских површина општине Лакташи налази на њеном југу (простор који покрива Шумскопривредна јединица "Црни Врх").

Шумскопривредна јединица "Црни Врх" се налази у саставу Шумске управе "Лакташи", које се налази у оквиру "Доњеврбаског" шумскопривредног подручја. Шумама и шумским земљиштем у својству Републике Српске управља и газдује

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде у складу са критеријумима и принципима одрживог газдовања.

Табела 66. Структура етата по сортиментима високих шума са природном обновом за привредну јединицу "Црни Врх"

НАЗИВ СОРТИМЕНТА	ВРСТА ДРВЕЋА				
	Четинари		Лишћари		Укупно
	m^3	%	m^3	%	m^3
ФиЛ	-	-	1280,00	0,90	1280,00
ПТ1	-	-	11819,31	8,31	11819,31
ПТ2	-	-	14891,48	10,47	14891,48
ПТ3	-	-	20011,76	14,07	20011,76
Целулозно дрво	-	-	22017,20	15,48	22017,20
Огревно дрво	-	-	32385,77	22,77	32385,77
УКУПНО СОРТИМЕНТИ	-	-	**102405,60**	**72,00**	**102405,60**
Отпадак	-	-	39824,40	28,00	39824,40
СВЕУКУПНА ДРВНА МАСА	-	-	**142230,00**	**100,00**	**142230,00**

Извор: Шумскопривредна основа, 2009.

Граница могућег обима сјеча с обзиром на квалитет, одређују се процентуалним учешћем техничких квалитетних класа у дрвној залихи и учешћем класа у дрвној маси.

Табела 67. Структура етата по сортиментима за шумске културе "Црни Врх"

НАЗИВ СОРТИМЕНТА	ВРСТА ДРВЕЋА				
	Четинари		**Лишћари**		**Укупно**
	m^3	**%**	**m^3**	**%**	**m^3**
ТТ	1570,00	26,70	-	-	1570,00
Ситно техничко дрво	253,00	4,30	-	-	253,00
Целулозно дрво	2058,00	35,00	525,00	25,00	2583,00
Огревно дрво	-	-	925,00	44,00	925,00
УКУПНО СОРТИМЕНТИ	**3881,00**	**66,00**	**1450,00**	**69,00**	**5331,00**
Отпадак	2000,00	34,00	652,00	31,00	2652,00
СВЕУКУПНА ДРВНА МАСА	**5881,00**	**100,00**	**2102,00**	**100,00**	**7983,00**

Извор: Шумскопривредна основа, 2009.

Шуме на овом подручју представљају објекте од посебног друштвеног значаја и интереса, те њихова заштита и чување представља приоритетан задатак. Да би се спријечиле бесправне сјече и отуђивање дрвних сортимената, у складу са законском регулативом ЗОШ-а[146] неопходан је програм заштите и чувања шума. Чуварска служба спречава пустошење шума, неодобрену сјечу, крчење шума, спречава пашарење, жирење, брст, кресање грана, а починиоци штете су дужни да исту надокнаде. Забрањено је пуштати стоку на пашу[147], односно жирење без надзора чобана. Узгајањем и ловљењем према ловноприврединим основама бави се корисник ловишта.

Шумске површине на подручју катастарских општина "Слатина" и "Мало Блашко" укупно заузимају 1198 ha, што представља 41,7% укупне територије. Шуме припадају друштвеној и приватној својини. Шуме у друштвеној својини заузимају површину од 611,1 ha, а шуме у приватној својини заузимају површину од 587 ha. Доминирају шуме из заједнице храста, граба и букве, постоји и вјештачки подигнута црногорица која има категорију парк-шуме. У ужем подручју Слатине, налази се 141 ha шуме, а посебан значај има новопроглашена Парк-шума "Слатина".

[146] ЗОШ – Закон о шумама, Службени гласник Републике Српске, бр. 75/08.
[147] Закон о шумама, Службени гласник Републике Српске, Члан 62.

Карта 5. Приказ шумских површина Слатине

(посједовно стање)

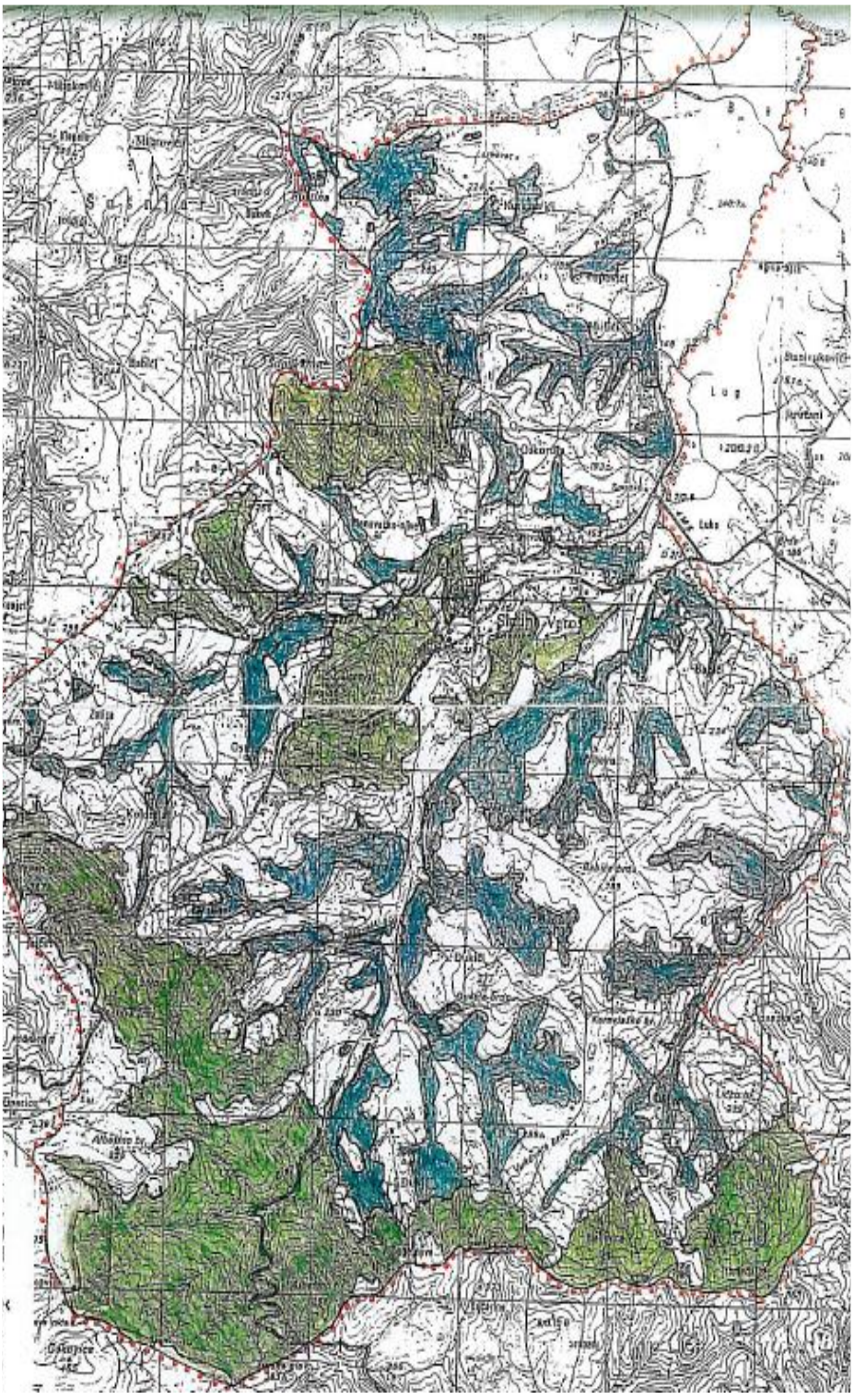

Друштвене шуме

Шуме са правом својине

Извор: Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине, 1985. (дорадио аутор)

5.3. Индустрија

С обзиром да је Слатина по својој природи била предиспонирана да се развија као бањски центар, случајно или не, идустријски развој није био приоритет овог подручја. Па ипак, почетком осамдесетих година XX вијека полако почиње развој текстилне индустрије. Овај вид индустрије у слатинском крају има своје зачетке у оквиру текстилне радиности, јер се предена овчија вуна од давнина користила за плетење одјевних предмета. Некада се, посебно у бројнијим породицама и породичним задругама, обавезно сијала конопља и лан. Од домаћег ланеног и конопљиног платна, као и мјешавине лана и конопље, израђивани су основни дијелови женске и мушке одјеће

Од љепшег, најчешће ланеног платна, израђивана је свечана ношња, а од мјешавине или чистог конопљиног платна израђивана је свакодневна одјећа. Од конопљине и ланене прађе израђивани су и дијелови текстилног покућства, покривачи, чаршафи, вреће за брашно, пешкири, плахте, пелене и покривачи. По аустроугарској окупацији у ове крајеве допире и памучна прађа, која је служила за израду најсвечанијих дијелова мушке и женске одјеће.[148]

Индустријска текстилна индустрија почиње у Слатини 1982. године, оснивањем РО "Слатекс", са претежном дјелатношћу производње и промета готових текстилних производа. Крајем 1985. године ово предузеће је запошљавало 560 радника. До почетка рата број радника се и даље повећавао, те је наведена фирма у том периоду постала носилац укупног развоја слатинског подручја. Финални текстилни производи ширег асортимана су брзо постали конкурентни и ван тадашње државе. Развој овог предузећа је резултовао и развојем општег нивоа развијености подручја, када су реализовани програми спајања са градском водоводном мрежом, изградње нове телефонске централе, изградње Клинике за спортску трауматологију и др.

Послије рата, након неколико неуспјешних покушаја ревитализације фирме, објекти предузећа су преуређени за намјену Геронтолошког центра. Након рата је у Слатини неко вријеме радила фирма за производњу галантерије, али је у међувремену престала са радом. Предузеће које се бави узгојем, откупом и прерадом љековитог биља и

[148] Поповић, В., цит. изд., стр. 64.

шумских плодова те производњом чајева, је основано 2000. године. У међувремену се ово предузеће издвојило као једно од познатијих у региону из ове бранше.

Многе индустријске гране налазе великог потрошача у туризму. Предузећа туристичке привреде јављају се као купци различитих индустријских производа. За потребе адаптације или уређења смјештајних капацитета и угоститељских објеката користи се кућни намјештај, апарати за домаћинство, бијела техника, производи од порцелана, стакла и др., тако да се посредством туризма, заправо, обезбјеђује пласман индустријских финалних производа.[149] Упошљавање грађевинских капацитета посредством туризма врши се приликом изградње инфраструктурних објеката, јер грађевински радови у високом проценту учествују са инвестицијама у туристичким пројектима.

[149] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 58.

6. ИНФРАСТРУКТУРА

5.1. Саобраћај

5.2. Водоснабдијевање и диспозиција отпадних вода

5.3. Енергетика

5.4. Отпад

5.5. Зелене површине

6. ИНФРАСТРУКТУРА

Планирање свеукупног развоја, како привреде тако и остале структуре, нераздвојно је везано за увид и планирање инфраструктурног опремања третираног подручја. Просторни распоред и изузетна сложеност инфраструктурних система на организованом и уређеном простору се посматрају и анализирају као посебан проблем чије запостављање може у изградњи и реконструкцији руралних и урбаних простора изазвати негативне ланчане посљедице на многе аспекте развоја.[150] Планирањем и изградњом инфраструктурних система најразличитијих, врста и функција, човјек задовољава своје егзистенцијалне потребе.

Инфраструктурни системи представљају битан фактор развоја, а ниво њихове изграђености и развијености корелира са укупном развијеношћу средине и друштва у којем се налазе. Вишеструке интерконекције просторних елемената инфраструктуре на одређеном простору, указују на његову јединственост у просторном и друштвено-економском амбијенту. Напросто, изграђени системи дјелују на развој простора по принципу повратне спреге, на начин да развијају атрактивност простора, подижу цијену земљишта, мултиплицирајући економске и друге ефекте одређених просторних цјелина.

Интензизет укупне организације и уређивања простора доводи до комплементарности супра и инфраструктуре. Ријечју, добро постављена и димензионисана инфраструктура стимулише и просторно усмјерава изградњу објеката супраструктуре.

Инфраструктура је својим објектима и мрежама физички уграђена у простор и њиме значајно одређена, функционално повезујући различите дјелатности у простору у јединствену цјелину. Својим просторним распоредом, организацијом и функционисањем инфраструктура утиче на развој и експанзију корисника простора, чување и развијање, продуктивност и животни стандард.[151]

У историјском смислу, инфраструктурни системи су почели свој развој системима за превоз људи и материјалних добара. То су били саобраћајни системи за превоз људи и робе која је размјењивана. Касније су се развијали и остали дијеливи система инфраструктуре.

[150] Жегарац, З., *Инфраструктура*, Географски факултет и Урбанистички завод Београд, 1998., стр. 11.
[151] Ibid. стр. 14.

6.1. Саобраћај

Саобраћај има веома значајну улогу у привредном, просторном и урбанистичком развоју одређених подручја. То је посебно изражено у туризму, јер је управо развој саобраћаја пресудно утицао на развој туризма у свијету. Улога саобраћај се огледа у покретљивости становништва, утицају на организацију простора, побољшању укупног квалитета живота, те повећању јединства простора и интегритета укупне државне територије. Свеобухватност и међуповезаност саобраћајних рјешења захтијева да свака интервенција на саобраћајној инфраструктури буде размотрена у контексту цјелине саобраћајног система. Зато се у разматрање узимају демографски, економски, просторни и други утицајни фактори који одређују обим кретања људи и добара.

Просторна промјена мјеста пребивалишта туриста је један од најважнијих услова да се реализују туристичка путовања и боравак у туристичким мјестима. Развој туризма је био изразито условљен развојем различитих видова транспорта. Тако, саобраћај врши велики утицај на развој туризма, али и туризам има повратно дејство на развој саобраћаја.

У планирању *путних мрежа* мора се поћи од основних принципа:[152]

- Интеграције саобраћајног и општег урбанистичког концепта уређења простора и његове организације и тражења оптималних рјешења;
- Уважавање топографских услова терена и развијање саобраћајних рјешења на основу реалних просторних могућности и ограничења;
- Хијерархије организације саобраћајне мреже, системом међусобних раскрсница по функционалној класификацији, која јој обезбјеђује унутрашњи склад и логичност токова;
- Уважавање захтјева и потреба организације јавног превоза који треба да ефикасно покрије цјелокупно подручје и опслужи највеће концентрације путника.

Подручје данашње општине Лакташи је од давнина имало значајну саобраћајну улогу. Стари Римљани су започели градњу многих путева, а најважнији је пратио долину ријеке Врбас. Становништво слатинског краја се интезивније почиње саобраћајно повезивати са Бањалуком 1874. године, када су Траписти успоставили

[152] Жегарац, З., цит изд., стр. 58.

скелу преко ријеке Врбас. Године 1895. је започета градња цесте кроз Слатину која веже стару прњаворску цесту са цестом у Бањалуци преко Крчмарица.[153]

Данас је Слатина повезана асфалтним путем преко Клашница са Бањалуком у дужини од 24 km, који се наслања на саобраћајницу Бањалука-Градишка. Преко насеља Траписти Слатина је, такође, повезана са Бањалуком асфалтним путем у дужини од 13 km.

Важне путне комуникације за Бању Слатину су:

- Аутопут Е-661, Бања Лука-Градишка;
- Аутопут Бања Лука-Добој;
- Магистрални пут М-16, који повезује општину Лакташи са Бањалуком, Републичким привредним и административним центром, те са општином Градишка и државном границом;
- Магистрални пут М-16.1, Клашнице-Прњавор.[154]

Сви коловози аутопутева, магистралних и регионалних путева су пресвучени асфалтним застором и у добром су стању. Такође, хоризонтална и вертикална сигнализација на наведеним путним правцима се налази у добром стању и редовно се одржава.

Главна путна комуникација која Бању Слатину повезује са другим географским просторима је категорисана као локални путни правац;

- Л-I.2 Велико Блашко-Слатина-Крчмарице од магистралног пута Клашнице-Прњавор до границе са Градом Бања Лука на Крчмарицама.

Неупоредиво мањи значај имају путни правци II и III реда. Ови путни правци далеко већи значај имају за околна насеља у смислу њиховог повезивања са Слатином, као насељем посебне намјене у оквиру општине Лакташи, али и као секундарним општинским центром.

То су сљедеће путне комуникације:

- Л-II1. Слатина од центра поред основне школе и амбуланте до пута за Јаружане;
- Л-II2. Јаружани – Црни Врх од пута Велико Блашко – Слатина, до краја асфалта и окретнице аутобуса;
- Л-III1. Велико Блашко – Кадињани од пута Велико Блашко – Слатина на скретању за Доње Кадињане;

[153] Вучак, Д., *Хроника основне школе Слатина*, s.n., 1953.
[154] Просторни план општине Лакташи, 2014-2034., цит. изд., стр. 118.

- Л-III27. Слатина – Бабића брдо, скретање са пута Слатина – Јаружани према Бабића брду;
- Л-III28. Слатина – Рачића пут – Колонија, скретање са пута Слатина – Крчмарице према засеоку Рачића пут и Колонија;
- Л-III30. Слатина засеок Бабићи, скретање са пута центар Слатине – Крчмарице према засеоку Бабићи до пута Слатина – Јаружани – Бабића брдо.

Вертикална саобраћајна сигнализација на локалним путевима је задовољавајућа, док се исто не може рећи и за хоризонталну сигнализацију.

Једноставно, туризам спада у активности које су најзависније од путева, односно транспорта, и без којих не би могао да постоји. Да би се кретање омогућило и олакшало неопходна је мрежа квалитетних путева довољног капацитета. Утицај мреже путева на развој туризма има сљедеће аспекте:[155]

- Путеви повезују и чине приступачним све тачке унутар рецептивне регије које су лоциране у близини, насупрот оних тачака које су ван њиховог домашаја и које су због тога неприступачне за туристичке токове. Уколико је путна мрежа у рецептивној регији развијена, она омогућава приступ већем броју ресурса, објеката и др., чиме се остварује њихова свеобухватнија, равномјернија валоризација, као и максимално коришћење простора;
- Путеви у рецептивној регији омогућавају кретање и превоз материјалних добара неопходних за изградњу, опремање, одржавање и снабдијевање туристичких објеката, насеља и мјеста. Они такође омогућавају и већу покретљивост радне снаге унутар регије;
- Путеви, захваљујући кретању људи и добара по њима, могу обезбједити остварење директних и индиректних прихода. Приходи од путева расту пропорционално њиховом капацитету, квалитету, густини, дужини као и интензитету интеракција, односно обиму кретања између нодова које повезују;
- Једном изграђени путеви, захваљујући функцијама и значају који имају за туризам, својим постојањем и активношћу, не представљају неутралан елемент у простору, већ утичу на размјештај туристичких активности.

Жељезнички саобраћај је веома снажно утицао на развој туристичких кретања. Ријеч је о превозном средству на коме су више од 150 година путничке агенције базирале своју активност. Током времена се утицај жељезнице на туристичка кретања

[155] Чомић, Ђ., Пјевач, Н., *Туристичка географија*, Савезни центар за унапређење хотелијерства-угоститељства, Београд, 1997., стр. 95.

мијењао, те је данашњи утицај жељезнице на туризам у појединим земљама различит.[156] Учешће жељезничког превоза у путовањима, посебно на дањим дестинацијама је опао, посебно као посљедица развоја авионског саобраћаја и развоја аутобуског туризма. У том смислу жељезнице многих земаља чине знатне напоре да се поново укључе у туризам, првенствено организацијом групних путовања.

У прошлости је Бањалука била важна карика у ланцу жељезничке мреже о чему говори податак да је још 1877. године изграђена пруга која је повезивала Бањалуку и Добрљин (општина Нови Град) у дужини од 87 km. Бањалука је у данашње вријеме важан жељезнички пункт на траси Нови Град – Бањалука – Добој – Зворник. Изградњом пруге Бијељина – Милошевац (општина Шамац) у дужини од 78 km и њеним укључењем у жељезничку мрежу, Бањалука би добила најкраћу и најекономичнију везу са Београдом као главним привредно-економским центром овог дијела Европе. Међутим, без ревитализације и модернизације пруга, те набавке модерних "нагибних возова" (развијају брзине од 250 km/h), не може се рачунати на озбиљнији утицај жељезничког саобраћаја на тиристичка кретања.

Важне карактеристике жељезничке инфраструктуре односе се на усмјереност према земљама у окружењу, које су дио важних жељезничких коридора (коридор X, коридор XI). Жељезнице ових земаља су технолошки много развијеније и опремљеније од наших, што недвосмислено упућује на неопходност развоја наших жељезница и њихово укључивање у мрежу пан-европских жељезничких траса у циљу повећања промета путника. То би довело до повећања прихода у сектору услуга, што би посљедично и самоодрживост жељезница подигло на виши ниво. Повратак Бањалуке на жељезничку карту Европе би и за Слатину значио већи степен отварања према наведеним туристичким тржиштима, у циљу једноставнијег привлачења туристичке клијентеле са наведених простора.

Ваздушни саобраћај у перпективи би могао имати веома свијетлу будућност за читаву Бањалучку регију, па тако и за Бању Слатину као туристичку дестинацију. Градња аеродрома у Маховљанима поред Лакташа је започета 1976. године. У складу са планом тадашње аеро-флоте, овај аеродром је био планиран за унутрашњи ваздушни саобраћај. Након ратних дејстава, аеродром за цивилни саобраћај је отворен тек крајем 1997. године. Модернизација аеродрома је извршена 2003. године, када је проширена

[156] Попов, Ј. Д., *Индустрија путовања путничке агенције*, Драгомир Попов, Београд, 1997. стр. 185.

писта. Сама зграда је реновирана, проширена и оспособљена за функционисање безбједносног система, контроле путника и пртљага. Тада је изграђен и VIP салон.

Данас аеродром у Маховљанима остварује сарадњу са признатим компанијама. Ryanair је авио-компанија, која је на аеродрому Бања Лука проширила своју мрежу летова - Брисел, Берлин, Меминген и Стокхолм. Air Serbia је прва ваздушна повезница која је успостављена кроз линију Београд – Бања Лука. Чартер летови са аеродрома Бања Лука организују се у периоду од јуна до септембра за Грчку и Турску. У наредном периоду планирана је реализација више чартер сарадњи.[157]

6.2. Водоснабдијевање и диспозиција отпадних вода

Водоснабдијевање и каналисање насеља, тј. водовод и канализација обухвата снабдијевање становништва водом уз одвођење искоришћене отпадне воде. Вода за снабдијевање насеља мора задовољити прописане санитарне услове, а вода из канализације се мора пречистити прије пуштања у одводник. Поред отпадних вода из домаћинстава и индустрије у канализационе системе се укључују и кишне воде са површина у насељу кровова, улица, тргова или се за њих праве посебне мреже кишне канализације.[158]

Снабдијевање водом одређеног подручја и његовог становништва на систематски начин, представља битну ознаку његове организованости и достигнутог нивоа развоја. Потребна количина воде зависи од броја становника, површине коју систем обухвата, географског положаја и климе, стања развијености јавних служби и индустрије, те од стандарда живљења и уређености насеља.

Основу одређивања потребне количине воде чине број и врста потрошача и вриједност њихове специфичне портошње. Специфична потрошња воде узима се по становнику qs l/s/дан и специфичност је сваке средине.

Потрошачи водоводног система Слатина су се ранијих година снабдијевали преко два резервоара тзв. Стари водовод "Гаковица", са кога се снабдијевало око 100 потрошача Горње Слатине и резервоара запремине 2.000 m^3, који се пуни водом из градског водовода Лакташи и бањалучког водовода по потреби. Стари водовод "Гаковица", који носи назив по изворишту "Гаковица" , тренутно није у функцији због смањене издашности извора који су чинили тај систем ("Гаковица", "Шљивино врело",

[157] https://www.bnx.aero/prevoznici-i-destinacije_cir.php (15.06.2019.)
[158] Жегарац, З., цит. изд., стр. 62.

"Глигина врела" и "Будишино врело") и неријешених имовинско-правних односа на локалитету извора "Гаковица". Поред смањене издашности појава мутноће на појединим изворима као и потребе за већом количином воде условили су Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи да потрошаче водоводног система "Гаковица" снабдијева водом из Градског водовода Лакташи.

Током прошлог периода уложено је доста средстава и рада на очувању, заштити и побољшању капацитета овог система.[159] Иако се овај систем тренутно не користи за водоснабдијевање потрошача, Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи ради на одржавању објеката (каптажа и резервоара) те планира реконструкцију дотрајале водоводне мреже. С обзиром да Слатина нема друго властито изворište било би значајно обновити и сачувати Стари водовод "Гаковица".

Слатина се снабдијева водом из Градског водовода Лакташи. Пуњење резервоара запремине 2000 m^3 врши се преко двије препумпне станице: "Шушњари" и "Бабића поток". У случају недостатка воде из Градског водовода Лакташи, пуњење резервоара се врши водом из бањалучког водовода. Већи број потрошача се снабдијева водом гравитационо из резервоара. Остали потрошачи се снабдијевају преко пумпних станица: "Бабића брдо", "Рачића пут" и "Колонија".

Табела 68. Број прикључака по насељима

Насеље	**Прикључци**
Центар	201
Горња Слатина	474
Мало Блашко	467
Бабића брдо	149
Укупно	**1291**

Извор: Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи[160]

Квалитетно и поуздано водоснабдијевање комплетног конзумног подручја хигијенски исправном водом за пиће захтијева радове на повећању капацитета транспортних и дистрибутивних цјевовода, повећању резервоарског простора и формирању висинских зона водоснабдијевања ради одржавања притисака у мрежи и смањења губитака. То подразумијева ревитализацију старог система водоснабдијевања

[159] Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи.

[160] Број корисника превазилази број прикључака, јер се у стамбеним зградама и у другим колективним јединицама број прикључака води као јединствен, иако има више појединачних прикључака.

са изворишта "Гаковица", јер је то једина вода која се до Слатине доводи гравитационо без трошкова пумпања.

Високу поузданост система водоснабдијевања и одговарајући ниво услуге потребно је постићи продужетком, замјеном и изградњом транзитних и дистрибутивних цјевовода, као и проширењем резервоарског простора.[161] Поред тога, задовољење ових потреба се може реализовати кроз благовремено и квалитетно одржавање система и објеката система. Не треба занемарити смањење губитака у систему, јер је то велика унутрашња резерва, којом се могу постићи захтјевани циљеви, а самим тим остварити потребе за водом.

Живот у савременим условима је незамислив без канализационих система за сакупљање загађених отпадних вода, њихово одвођење од потрошача до уређаја за пречишћавање и одвођења пречишћене воде у одговарајуће реципијенте. Отпадне су све оне воде које су биле употребљене и при томе примиле додатна запрљања која су измјенила њихов првобитни састав или физичка својства, као и воде које су настале као резултат прикупљања падавина.[162]

С обзиром на поријекло и карактер загађења отпадне воде се могу сврстати у сљедеће групе: кућне отпадне воде (потрошне и фекалне), индустријске отпадне воде (загађене и условно чисте) и атмосферске воде (као посљедица кише, топљење снијега и прање улица). Систем канализације подразумијева начин одвођења различитих врста отпадних вода у зависности од локалних условљености и техничко економске оправданости. Према начину сакупљања и одвођења вода, канализациони системи се дијеле на опште системе и сепарационе или одвојене системе.

До краја 80-тих година XX вијека систем прикупљања отпадних вода у Слатини је вршен углавном индивидуално тј. путем септичких јама, а падавинске воде су се слијевале површинским путем у водотоке и природне депресије. Неисправне септичке јаме су временом постале потенцијална опасност за загађење термалних и минералних вода, па се приступило изградњи канализационе мреже.

Сходно наведеном, Концепцијом дугорочног развоја Слатине[163], било је предвиђено да се падавинске воде засебно прикупљају и одводе у најближе водотоке, а фекалне прикупљају на једном мјесту и након пречишћавања у пречистачу испуштају у реципијент. У том смислу, предвиђен је примарни фекални колектор Ø 500 mm,

[161] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 67.
[162] Жегарац, З., цит. изд., стр. 83.
[163] Економски институт Бањалука: *Слатина – концепција дугорочног развоја*, 1983., стр. 92.

орјентационе дужине 2500 m, затим примарни падавински колектор Ø 80 mm орјентационе дужине 1000 m, и био-пречистач за прву фазу капацитета 50 ЕЈ. На основу тога урађен је примарни колектор скупног система на падини према Слатинској ријеци. На мјесту улијевања у Слатинску ријеку урађен је био-пречистач 1000 ЕЈ.[164]

Подручје Слатине је мањим дијелом покривено каналиазционом мрежом. Укупна дужина главног колектора је 220 m, а канализационе мреже око 4500 m. Пречистач за отпадне воде који је изграђен у предратном периоду је девастиран и уништен током ратних година. Отпадне воде се без пречишћавања упуштају у реципијент – Слатинску ријеку. На канализациону мрежу су прикључена 94 објекта.[165]

У елаборату "Идејно рјешење диспозиције отпадних вода у насељу Слатина" предвиђено је усвајање мјешовитог система канализације и детаљно су образложени разлози за такву концепцију. Заједничким колекторима би се прикупљале оборинске и употребљене воде и одводиле до централног уређаја за пречишћавање отпадних вода. Уређај за третман отпадних вода је предвиђен на ушћу Ловачког потока у Слатинску ријеку. Све индустријске отпадне воде треба да се путем предтретмана сведу на квалитет градских отпадних вода, па да се тек као такве упусте у канализациону мрежу.[166]

Приликом израде детаљних Урбанистичко-техничких услова и пројектне документације за уређај за пречишћавање отпадних вода, треба водити рачуна о могућности његове фазне изградње тј. повећања капацитета уређаја у зависности од повећања количине употребљених вода насеља. Такође се препоручује да се на свим мјестима на којима је то могуће, падавинске воде са већих кровних и манипулативних површина уведу најкраћим путем директно у реципијенте (Ерцеговачку ријеку и Слатинску ријеку). Воде са манипулативних и паркинг површина неопходно је прије упуштања у реципијент третирати у сепараторима уља и масти. Приликом димензионисања канализационе мреже, један од главних елемената је познавање падавина у форми интензитет-трајање-повратни период за подручје Слатине.

Генерално, Слатинска ријека представља крајњи реципијент за пријем употребљених и падавинских вода. У том смислу, потребно је поново изградити уређај за пречишћавање отпадних вода на ушћу Ловачког потока у Слатинску ријеку, на нивоу који ће онемогућити загађење Слатинске ријеке.

[164] ЕЈ – еквивалентних јединица.
[165] Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи.
[166] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 103.

6.3. Енергетика

Електроенергетика као подсистем укупне енергетике укључује низ активности од почетних истраживања и студија могућих рјешења преко планирања, пројектовања и изградње закључно са експлоатацијом једног укупног технолошког, просторног и економског система, који подразумијева производњу, пренос, дистрибуцију и потрошњу електричне енергије. Цјелокупни процес, од производње, преко преноса и дистрибуције до потрошње електричне енергије се обавља у врло кратком временском интервалу тј. готово истовремено, уз пуну усклађеност производње и потрошње.[167]

У Слатини постоји изграђена електроенергетска инфраструктура која омогућава квалитетно и поуздано напајање потрошача електричном енергијом. Ово подручје се снабдијева електричном енергијом из два правца и то: основно напајање је из Расклопне трафостанице 110/X kV Лакташи 1 преко 20 kV далековода обезбјеђујући номинално 5 MW снаге, а резервно напајање је из Расклопне трафостанице 110/X kV "Бања Лука 8" (капацитета 40 MW) која је лоцирана у насељу Трн (удаљеност сса 6 km) и то преко 20 kV далековода обезбјеђујући номинално још 5 MW снаге.[168]

Тренутне потребе потрошача су обезбијеђене преко дистрибутивних трафостаница једнолико распоређених у простору. Ове трафостанице су типа МБТС, ЖТС или СТС, а међусобно су повезане СН кабловима или 20 kV далеководима. Преглед дистрибутивних трафостаница на подручју Слатине које се напајају са прихватне РТС "Слатина" је дат у Табели 69.

Табела 69. Преглед дистрибутивних станица на подручју Слатине, које се напајају са прихватне РТС "Слатина"

Ред.бр.	Назив трафо станице	Капацитет т. Станице	Тип т. Станице
1.	Слатекс	630 kVA	МБТС
2.	Стамбена	630 kVA	МБТС
3.	Слатина Школа	100 kVA	СТС
4.	Фазанерија	160 kVA	СТС
5.	Ђукићи 1	100 kVA	СТС
6.	Ђукићи 2	100 kVA	СТС
7.	Горња Слатина	160 kVA	СТС
8.	Резервоар Г. Слатина	160 kVA	АСТС

[167] Жегарац, З., цит. изд., стр. 120.
[168] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 45.

9.	Станивуковић Слатина	50 kVA	СТС
10.	Вуковићи Слатина	50 kVA	АСТС
11.	Бабићи	100 kVA	СТС
12.	Кооперативни центар	250 kVA	СТС

Извор: Урбанистички план "Слатина", до 2022. године

Полазна основа за дугорочно планирање дистрибутивне електроенергетске мреже у оквиру једног подручја представља предвиђање годишње потрошње електричне енергије и годишњих вршних оптерећења. Потреба за електричном енергијом и вршном снагом у периоду за који се на одређеном подручју планира мрежа зависи од многих чинилаца, као што су: тренд промјене националног дохотка, могућност коришћења других облика енергије и њихов међусобни однос цијена, достигнути ниво специфичне потрошње, стандард становништва, тренд промјене броја становника итд.[169]

Процијењено вршно оптерећење и биланс топлотне снаге потребно за потрошаче, а према планираним намјенама и бруто грађевинској површини, те Препорукама електродистрибуције, приказано је у Табели 70. У биланс вршног оптерећења и топлотне снаге није укључено загријавање објеката, ни снага за загријавање потрошне топле воде, ни за друге технолошке потребе. Планирана намјена објеката се у већој или мањој мјери може мијењати, па је и ово процијењено вршно оптерећење и процијењена топлотна снага самим тиме промјењива.

Табела 70. Процијењено вршно оптерећење и биланс топлотне снаге према планираним намјенама и грађевинској површини

Намјена објеката	**БГП (m^2)**	**Вршно оптерећење (kW)**	**Топлотна снага (kW)**
Становање	90.796,02	2725	10900
Пословање	39.983,15	2250	5560
Хотели и садржаји	121.576,15	9770	19450
Јавни објекти	8.031,42	241	1130
Помоћни и инфраструк.	7.612,78	163	200
Укупно	**268.000,00**	**15179**	**37240**

Извор: Урбанистички план "Слатина", до 2022. године

Повећана потрошња енергије у зградама, саобраћају и индустрији доводи до повећања загађења ваздуха, земљишта и воде и главни је узрок климатских промјена. У прве двије деценије XXI вијека ове промјене представљају кључне глобалне проблеме.

[169] Ibid., стр. 65.

Један од глобалних проблема је и енергетска криза настала 1970-тих година, као посљедица поремећаја на тржишту нафте. Према прогнозама, зависно од врсте енерганата и потрошње, претпоставља се да ће већина фосилних горива бити исцрпљена до половине XXI вијека, када би могла да наступи велика енергетска криза.

У Слатини не постоји изграђена топлана нити цијеви за снабдијевања објеката топлотном енергијом системом даљинског гријања. Већина постојећих објеката обезбјеђује топлотну енергију за загријавање просторија локалним изворима топлоте по просторијама. Као извор енергије најчешће се користи дрво, а у мањој мјери остали енергенти. Котловнице за централно гријање углавном су у објектима јавне намјене, производним објектима и у појединим стамбеним зградама.[170] Бањско-лијечилишни центар "М. Зотовић" користи термоминералну воду за лијечење и за загријавање просторија. Топлоту термалне воде користе и поједини објекти у непосредном окружењу.

Постојећи и планирани објекти за градњу, по својој намјени, морају загријавати просторије зими и евентуално расхлађивати љети. За ово је могуће обезбиједити топлотну енергију из различитих енергената (дрво и дрвни отпаци, био маса, угаљ, течна горива, природни и течни нафтни гас, сунчева енергија, топлотна енергија геотермалне воде и друго) и на различите начине (ложење по просторијама, котловнице за централно и етажно гријање, топлана за систем даљинског гријања), док је за расхладну енергију углавном потребна електрична енергија за рад топлотних пумпи.

Топлотна енергија за загријавање просторија би требала бити обезбјеђивана локалним изворима топлоте по просторијама, из котловница за централно гријање, те коришћењем геотермалне воде уз употребу топлотних пумпи. Врсту извора топлотне енергије би требало бирати зависно о локацији објекта и његовој приступачности неком од енергената.

Бања у Слатини користи геотермалну енергију у топлификационе сврхе, као и неки објекти у окружењу. Топлана на геотермалну енергију је изграђена 1988. године, када је била намјењена за загријавање пословних и стамбених објеката. Топлана је користила геотермалну воду температуре 42°C, која се црпи из подземних бушотина и служи за загријавање медијума (фреона) у топлотним пумпама. Топлана је дјелимично и данас у употреби.

[170] Ibid., стр. 45.

6.4. Отпад

Количина отпада у последњим деценијама, јавља се као посљедица пораста животног стандарда и утицаја тренда потрошачких навика. Главне карактеристике ефикасног система управљања отпадом обухватају низ мјера за унапређење и олакшање спречавања настанка отпада на извору, селективно прикупљање, рециклажу и остало.

Чврсти отпади представљају разноврсну групу загађивача животне средине, у које убрајамо отпатке из домаћинства, трговина и угоститељских објеката, из пољопривредне производње и сл.

Према поријеклу и саставу можемо их подијелити на:[171]

- Разградљиви отпаци органског поријекла, претежно из пољопривредне производње;
- Сагориви органски отпаци који нису подложни брзом распадању (хартија, кожа, гума, дрво, текстил);
- Неорганski несагориви отпаци (стакло, метал, керамика);
- Отпаци спаљивања разних врста сагоривих материја (шљака, пепео, згура);
- Кабасти предмети (аутомобилске олупине, амбалажа, одбачени грађевински материјал);
- Остаци процеса пречишћавања вода и гасова (талог, муљ, чврсти отпаци);
- Чврсти отпаци из хемијске индустрије (разна хемијска средства, боје, детерџенти);
- Отпаци од прерађевина руда.

На административном подручју Слатине одбачени грађевински материјал (шут) налази се већ дужи временски период на подручју локације "Кисељак". То није добра препорука за туристичке амбиције Бање Слатине.

Медицински отпад подразумијева сав отпад настао у здравственим установама без обзира на његов састав, поријекло и особине. У правилу то је мјешавина смећа, разних медицинских материјала, амбалаже и другог отпада. Врло често се дешава у пракси да начин скупљања ове врсте отпада не одговара прописима, те као такав негативно дјелује на околину.

[171] Црногорац, Б. Ч., *Географске основе заштите животне средине*, Природно-математички факултет, Бања Лука, 2005., стр 270., према Савић, И., Терзија, В., *Екологија и заштита животнесредине за I разред средњих стручних школа*, Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево 2002.

Према агенцији за заштиту животне средине (EPA-Environmental Protection Agency) опасним се сматрају сљедеће групе медицинског отпада:[172]

- Игле, шприце, пипете, епрувете и лабораторијско стакло;
- Отпад са хирургије;
- Крв, крвни деривати и продукти крви;
- Отпад из инфективних одјељења и карантина;
- Отпад који настаје при хемодијализи и трансфузији крви;
- Отпад из вакцина и серума.

У Бањи Слатини донедавно није било одвајања класичног смећа од инфективног отпада. Иначе, класификација медицинског и немедицинског отпада је неопходна на мјесту настанка, а једини дозвољени третман медицинског отпада је спаљивање у инсинераторима, који подржавају земље ЕУ и Свјетска здравствена организација.

Индустријски отпад подразумијева све врсте отпадног материјала који настаје током једног индустријског процеса. С обзиром да након минулог рата (1992-1995) индустријска постројења не раде, смањена је и количина индустријског отпада. Проблем могу представљати мање пилане, које производе одређене количине пиљевине које истресају у водотоке, поред путева или на дивље депоније.

Потенцијалну опасност могу представљати и клаонице које не би на одговарајући начин третирале отпад, већ га бацали у водотоке, шуме или га закопавали у земљиште. Тренутно на подручју истраживаног простора не постоје перадарске фарме (пилића и кока), фарме јунади и крава, фарме свиња, оваца, коња и др. Индивидуална перадарска и сточна производња је везана за личне потребе појединих сеоских домаћинстава. Третман закопавања угинулих животиња се врши на властитим имањима, а најчешће у оближњим шумама.

Код одлагања отпада се јавља низ слабости:[173]

- Отпад у насељима и око насеља (углавном на земљишту) је озбиљан естетски и хигијенски проблем;
- Број сеоских насеља гдје се врши организовано сакупљање отпада је веома мали;
- Не постоји селективни приступ за кућни опасни отпад – ријетке су депоније опасног отпада, а најчешће нема третмана (поступка) за опасни отпад;

[172] Илић, Р. М., Милетић, С., *Основи управљања чврстим отпадом*, s.n. Београд, 1998., стр. 95.
[173] Црногорац, Б. Ч., 2005. цит. изд., стр. 271., према „Стратешки оквир за политику управљања отпадом", Регионални центар за животну средину за Централну и Источну Европу (РЕЦ), Београд, 2002.

- Врло ријетко се може наћи систем одвајања и рециклаже амбалаже од осталог комуналног отпада.

Прикупљањем и одвозом чврстог отпада из Слатине управља Комунално предузеће "Комуналац" а.д. Лакташи. Комунални отпад представља веома хетерогену масу, мале вриједности, неравномјерног облика, различитог хемијског састава, те је као такав неподесан за транспорт, третирање и складиштење. Уклањање отпада поред заштите животне средине подразумијева и његово рационално искоришћење.

Фреквенција сакупљања отпада је различита. У урбаном дијелу Слатине и уз трасе главних саобраћајница сакупљање се врши углавном редовно, док у осталим дијеловима Слатине нема сакупљања и одвожења отпада, што за посљедицу има појаве дивљих депонија, а што негативно утиче на животну средину и здравље људи.

Мини дивље депоније и одлагалишта се још увијек могу наћи углавном по шумарцима и уз шумске потоке. Депоновани материјал је разноврстан, а чине га комунални, кабасти и врло често органски отпад. Ове депоније имају и визуелно лош ефекат, поготово у ситуацијама када уз обале ријека вјетар и вода наносе лаганије комаде отпада по околном растињу.

Дивље депоније изазивају загађивање воде, ваздуха и земљишта, те утичу на здравље људи, нарочито ако људи претурају по њима. Понекад се ове депоније и запале и као такве представљају пријетњу за околна шумска подручја, а дим који шире садржи отровне материје штетне по здравље људи. Са таквих депонија глодари, птице и инсекти веома лако могу пренијети разне заразне болести. Неријетко се дешава да несавјесни грађани код својих кућа врше паљење пластичних и других анорганских материјала и на тај начин загађују ваздух.

Прикупљање отпада у Слатини се врши контејнерима и врећама. Покушај да се, барем у центру Слатине започне са селективним прикупљањем отпада, није имао успјеха. Наиме, када су постављени контејнери за одвојено прикупљање отпада, умјесто да то буде повод за још израженијом дисциплином приликом одлагања отпада, напротив, тек тада су мјештани интензивније почели довозити кабасте апарате и предмете (фрижидере, шпорете), па су надлежни били приморани да уклоне контејнере.

Отпад је врло значајан друштвено-здравствени проблем из разлога што индиректно може бити нуклеус бројних опасности по хуману популацију, али и загађивач свих геокомпоненти у оквиру географског омотача.

6.5. Зелене површине

Зелене површине у савременој пејзажној архитектури представљају дио слободног простора на коме су дијелови природне средине као што су рељеф, вода и биљке са створеним грађевинским објектима, какве су стазе, мостови и др. доведени по одређеном систему у међусобни склад. Уређивање зелених површина је динамичан процес којим се тежи стварању функционалних и естетски повољно обликованих зелених површина на организованом простору човјековог егзистирања.

У оквиру урбаног подручја Слатине, када је ријеч о зеленим површинама, деценијама се у том погледу истицао стари парк, који је по својим флористичким карактеристикама представљао вриједан објекат природног насљеђа. Према усменим предањима парк је формирао Чех Јосип Бателко око бањског комплекса прије Првог свјетског рата.[174] Парк је деценијама брижно обнављан и чуван. Педесетих година XX вијека поред организованог и планског уређења парковске површине, отпочело се са производњом цвијећа у топлим лејама. Уз подигнуте цвјетне засаде 60-тих година је постојала посебна столарска група која је израђивала опрему за парк (клупе, кошарице за смеће и др.).

Парк је садржавао сљедеће врсте:[175] Taxus bacata (Европска тиса), Celtis australis (Црна кошћела), Ulmus carpinifolia (Бријест), Tilia grandifolia (Крупнолисна липа), Tilia cordata (Малолисна липа), Tilia argentea (Сребрнолисна липа), Platanus occidentalis (Западни платан), Platanus acerifolia (Јаворолисни платан), Cornus alba (Бијели дрен), Thuja orientalis (Источњачка туја), Chamaecyparis Lawsoniana (Лосонов пачемпрес), Physocarpus opulifolia (Пупавац), Acer dasycarpum (Сребрнолисни јавор), Acer negundo (Јавор пајавац), Catalpa bignonioides (Јужна каталпа), Tamarix tetranda (Тамарикс), Hibiscus syriacus (Вртни хибискус), Sophora japonica (Јапански багрем), Ailantus glandulosa (Жљездасти пајасен), Sequoia gigantea (Џиновска секвоја), Fraxinus Americana (Амерички јасен), Picea excelsa (Обична смрча), Acer pseudoplatanus (Бијели јавор), Pinus silvestris (Бијели бор), Pinus strobus (Боровац), Populus italica (Црна топола), Morus alba (Дуд), Betula verrucosa (Бијела бреза), Berberis vulgaris (Шимширика, Жути шипак), Acer campestre (Пољски јавор, Клен), Carpinus betulus (Бијели граб), Eonimus japonica (Јапанска курика), Acer platanoides (Млијеч јавор),

[174] Група аутора, 1985., цит. рад. стр. 61.
[175] Ibid. стр. 63.

Simphoricarpus racemosus (Бисерак), Aesculus hipocastanum (Дивљи кестен), Philadelfus coronarius (Пајасмин), Syringa vulgaris (Јоргован), Pyrocantha coccinea (Ватрени трн), Sorbus torminalis (Брекиња), Robinia pseudoacacia (Багрем), Buxus sempervirens (Шимшир), Laburnum anagiroides (Златна киша), Corylus avellana (Обична лијеска), Mahonia aquifolium (Махониа, Орегонско грожђе), Lonicera tatarica (Татарски орлови нокти), Lonicera nitidia (Орлови нокти), Quercus petrea (Китњак), Salix alba (Бијела врба), Salix viminalis (Кошарачка врба), Populus euroamericana (Канадска топола).

Мрежа урбаног зеленила, шумски комплекси и уређени пољопривредни пејзаж чине јединствен систем који у просторној организацији урбаних структура Слатине и чине незамјењив повезујући материјал. Поред естетских и композиционих вриједности зеленило у урбаном подручју има шири значај, а нарочито у биолошко-хигијенском и еколошком аспекту уређења средине.

Основни концепт уређења зелених површина у урбаном подручју Слатине се заснива на:[176]

- Реконструкцији старог парка као централне позиције у Слатини, уз максималну заштиту постојећег дендрофонда, као и проширења парка према западу и сјеверозападу;
- Уређењу зелених површина уз саобраћајнице;
- Уређењу зелених површина у склопу спортско-ракреационих центара;
- Уређењу зелених површина око објеката бањско-лијечилишног и туристичко-здравственог комплекса;
- Реконструкцији шумских комплекса "Кисељак" и "Кленовац" и њихово превођење у парк-шуме.

Наведене смјернице су биле профилисане прије 35 година. Данас, не само да није испуњен ниједан програмски циљ (изузев проглашења комплекса "Кленовац" за парк-шуму), већ се поменуте површине и простори налазе у неупоредиво лошијем стању у односу на период од прије 35 година.

[176] Група аутора 1986., цит. изд, стр. 130.

Слика 12. Централни простор некадашњег парка у Слатини,
којег сада "краси" зарђала лађа
Фото: Милинковић, С., 2019.

Приликом вредновања и оцјене корисних функција које имају зелене површине и шумски екосистеми, издваја се више битних фактора:[177]

- Хигијенско-здравствена функција;
- Заштитна зона изворишта водоснабдијевања;
- Естетска функција;
- Рекреативна функција (спорт, рекреација, здравствена и социјална добробит и др.)
- Туристичка улога туристичке дестинације (управо овај сегмент треба да буде један од најјачих адута Бање Слатине у оквиру интегралне туристичке понуде);
- Климатолошка функција (одржавање биланса кисеоника, апсорбовање штетних гасова, прашине и чађи, смањивање температурних екстрема, вјетрозаштитна улога и др.);
- Културно-историјска (спомен-паркови, гробља и др.);

[177] Милановић, М., et al., "Улога градског зеленила у стварању квалитетних хигијенских услова на подручју града Београда" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука,12-13. Октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бањалука, 2011. стр. 854.

- Хидролошка функција (регулација режима подземних вода, ублажавање негативних ефеката поплава, регулација режима падавина, заштита обала и приобаља и др.);
- Смањење нивоа буке и вибрација у животној средини;
- Заштита педолошког покривача, геостатичка улога у одржавању стабилности падина (спречавање појаве различитих ерозивних процеса, као што су клизишта и одрони);
- Шумски производи (дрво, гљиве, печурке, љековито биље, разни плодови и др.);
- Вриједност дрвета (прерада и др.).

Квалитетним вредновањем укупних фактора који имају утицај на одређени простор, неопходно је у самом старту онемогућити предимензиониран развој било које дјелатности, па тако и туризма. У том смислу се приступа процјени носећег капацитета датог простора, па уколико дође до нагле сатурације простора, неопходно је предузети адекватне мјере у циљу елиминације могућих негативних појава.

Да би се обезбиједило интегрално управљање (интегративни приступ заштити природног насљеђа) неопходно је укључити основне димензије капацитета менаџмента: систем управљања који се састоји од политичке подршке (интересовања локалне заједнице и виших инстанци власти за ову област), законодавства и планова управљања, расположивих ресурса који обухватају људство, средства, информације прикупљене кроз мониторинг и др.[178]

Утолико више, неопходно је посебну пажњу поклонити хитној ревитализацији парка у Слатини, као и простора комплекса "Кисељака", јер би њихова уклопљеност у укупан простор Слатине створили амбијент који карактерише мањи број бањских туристичких дестинација.

Када је Слатина у питању, посебно долази до изражаја чињеница да се сеоски пејзажи са дијеловима шумских површина и шумарака, готово савршено надопуњавају на бањски комплекс и простор "Кисељака". Оваквом утиску још више доприносе заталасани рељеф и морфологија терена, гдје се шумарци композитно смјењују са пољопривредним површинама и на тај начин формирају пејзажни колорит који употпуњује пријатни амбијент укупног простора.

[178] Антонијевић, С., et al., "Интегрално управљање заштићеним парковима града Београда", *Зборник, Мултидисциплинарни приступ у интегралној заштити -теорија и пракса-, Друга регионална конференција о интегралној заштити, Бањалука, 29-30. Октобар 2007.* Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, Бањалука, 2009., стр. 327.

7. КАРАКТЕРИСТИКЕ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У СЛАТИНИ

7.1. Заштита ваздуха

7.2. Заштита вода

7.3. Заштита тла

7.4. Заштита од буке

7.5. Заштита биодиверзитета

7.6. Зонирање

7.7. Мониторинг

7.8. Индикатори заштите животне средине

7. КАРАКТЕРИСТИКЕ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Хумана популација је од искона везана за цјелокупну природу. Кроз различите етапе развоја људске цивилизације, утицаји човјека на природу која га је окруживала су некад били плански, а некад стихијски. Од времена индустријске револуције, степен експлоатације природних ресурса се непрестано повећава, па је, сходно томе, дошло и до емисије полутаната из индустријских постројења, што уз све интензивнији саобраћај доводи до загађења ваздуха, воде и земљишта.

Заштита животне средине је процес који већ дуги низ деценија заокупља пажњу већег дијела човјечанства, намећући му се у најразличитијим облицима. Примјери угрожених екосистема и нарушених односа, жива бића – нежива природа, је све више. Разлике између изворне животне средине и урбаних, деградираних предионих цјелина, условиле су диференцијацију морбидних простора, на једној, и санатогених простора, на другој страни.[179] Туристичке потребе (нарочито рекреативне) се формирају у морбидним, а разрјешавају у санатогеним срединама. Уколико је разлика између наведених средина већа, утолико се могу очекивати обимнија и масовнија излетничка кретања.

Као значајна спона између морбидних и санатогених простора, савремени туризам се намеће као својеврстан катализатор. Управо захваљујући туризму успоставља се комплементарност између морбидних и санатогених простора, који су функционално, пејзажно и намјенски међусобно веома различити. Повећањем аерозагађености, буке и замора људи у великим градовима, повећава се и потреба за рекреативним туристичким кретањима, која су усмјерена ка просторима са здравом и добро заштићеном природом.[180] Изразитије супротности између морбидних и санатогених простора значе и повољније могућности за њихово међусобно кореспондирање.

Међутим, захтијевајући огромне просторе здраве животне средине и сам туризам се јавља као њен загађивач. Напросто, било која људска активност може значајно утицати на животну средину, тако што човјек мијења простор прилагођавајући га својим потребама. У том процесу трансформације првобитни простор може претрпити позитивне, али и негативне посљедице. Првобитни простор може постати квалитетнији,

[179] Станковић, М. С., *Туризам – заштита и валотизација*, Српско географско друштво, Београд, 2003., стр. 90.
[180] Ibid.

љепши, уређенији, али исто тако и пренатрпан објектима спортско-рекреативне или угоститељске намјене, или једноставно посјетиоцима.

Приступ проблему система човјек – животна средина је веома одговоран посао јер је ријеч о изузетно сложеним и разноврсним релацијама. Праву туристичку вриједност представља само добро очувана и квалитетна животна средина. Као таква она омогућује несметан развој туризма који се одликује полифункционалношћу и поливалентношћу. Само изворни и добро очувани комплексни природни туристички мотиви омогућавају богат садржај боравка и остваривање значајних економских, здравствених, рекреативних и других ефеката.[181] Познавање ових компоненти је неопходно, јер условљавају комплементарност или колизије туризма и природе.

7.1. Заштита ваздуха

Атмосферски ваздух је физичка смјеса извјесног броја сталних гасова, хемијских једињења и сталних гасовитих, течних и чврстих примјеса. Разлика између сталних гасова у смјеси ваздуха и примјеса је та што су стални гасови постојани у својим међусобним сразмјерама, док су примјесе веома промјенљиве; некад их има у мањим, а некад у већим количинама у атмосфери.[182] Ваздух без примјеса се назива *суви ваздух* а чине га: азот, кисеоник, озон, аргон, угљен-диоксид и др. Само прва два гаса, азот и кисеоник, сачињавају 99% запремине атмосферских гасова у сувом ваздуху.

Табела 71: Просјечан састав сувог ваздуха у процентима запремине (према С. Хромову)

Азот (N_2)	78,084	Водоник (H_2)	0,00005
Кисеоник (O_2)	20,946	Азот оксид (N_2O)	0,00005
Аргон (Ar)	0,934	Ксенон (Xe)	0,0000087
Угљен-диоксид (CO_2)	0,033	Озон (O_3)	0,000001
Неон (Ne)	0,0018	Супероксид водоник (H_2O_2)	0,0000001
Хелијум (He)	0,000524	Амонијак (NH_3)	0,0000001
Метан (CH_4)	0,0002	Јод (J)	0,0000000035
Криптон (Kr)	0,000114	Радон (Rn)	$6{,}0 \cdot 10^{-18}$

[181] Ibid. стр. 91.
[182] Црногорац, Б. Ч., 2005., цит. изд., стр. 97.

Аерозагађење је присуство у атмосферском ваздуху, у мјерљивом стању, честица које иначе не улазе у његов састав. То су: честице прашине, дима, капљице киселина, издувни гасови аутомобила, молекуларни комплекси разних експеримената и други аерозагађивачи. Неке од ових материја су штетне, а нарочито велике концентрације штетних примјеса у атмосфери се налазе изнад индустријских насеља.[183]

У вјештачке изворе загађења ваздуха (антропогене емисије[184]) спадају:

- Загађивање ваздуха из електрана (термо и нуклеарне електране), топлане и комбинована постројења;
- Загађивање ваздуха у индустрији и пољопривреди;
- Загађивање ваздуха свим врстама транспортних средстава;
- Загађивање ваздуха сагоријевањем отпадних материја;
- Загађивање ваздуха у свим осталим дјелатностима.[185]

Према распореду извора загађивања ваздуха постоје:

- Појединачни или тзв. "тачкасти извори", који подразумијевају изоловане или међусобно довољно удаљене изворе, тако да им простор који загађују није исти. Под овом врстом извора подразумијевају се обично термоелектране, топлане, рафинерије или топионице поред којих у околини нема других постројења, па су оне једини извор загађења у тој области;
- Линијски распоређени извори подразумијевају путеве тј. њихову ближу околину, којима се крећу транспортна средства, односно извори загађивања;
- Површински распоређени извори подразумијевају велики број мањих извора ваздушног загађења, који загађују исту запремину ваздушног простора. Примјер су градови и индустријски центри у којима изворе загађивања чине котларнице, фабрике, кућна ложишта, саобраћај и друго.[186]

На загађеност ваздуха велики утицај могу имати и метеоролошки услови. Они утичу на распоред загађујућих материја (аеросола и лебдећих честица), а посебну улогу у томе има адвективно премјештање ваздушних маса (вјетрови) и Сунчево зрачење.

[183] Мастило, Н., цит. изд., стр. 15.
[184] Емисија – испуштање супстанци у атмосферу. Тачка или површина са којих се обавља испуштање назива се "извор".
[185] Годишњи извјештај о праћењу аерозагађења у граду Бањалуци, Институт заштите, екологије и информатике, Бањалука, 2005., стр. 8.
[186] Ibid.

Табела 72. Врста и извори основних загађивача ваздуха

Ред. бр.	Врста	И з в о р
1.	*CO_2*	Вулкани, сагоријевање фосилних горива, животиње
2.	*CO*	СУС мотори, вулкани, хемијске и сродне индустрије
3.	*NO_2*	Дјеловање бактерија у земљишту, оксидација NO
4.	*NO*	Дјеловање бактерија у земљишту, фотодисоцијација N_2O и NO_2
5.	*Сумпорна једињења*	Бактерије, сагоријевање фосилних горива, вулкани, морски таласи хемијска индустрија
6.	*NH_3 и остала азотна једињења*	Биолошко распадање, процеси сагоријевања, атмосферска електрична пражњења, индустријски процеси
7.	*O_3*	Реакције у тропосфери и транспорт из стратосфере
8.	*Угљоводоници*	СУС мотори, бактерије, биљке
9.	*Честице*	Вулкани, дејство вјетра, процеси сагоријевања, индустријски процеси, метеори, шумски пожари, морски таласи

Извор: Матовић, М., 1994.

У Слатини нема тачних података о степену загађености ваздуха, али с обзиром на чињеницу да у Слатини нема већих загађивача, може се констатовати да је степен загађења ваздуха још увијек низак. Међутим, након измјештања саобраћаја из простора комплекса бање, цјелокупни транспорт је преусмјерен кроз урбани центар Слатине, тако да издувни гасови из аутомобила и камиона праве озбиљан проблем у центру Слатине. Прије свега, олово из издувних гасова тј. оловни алкили у процесу сагоријевања излазе у виду честица, пâра и једињења олова и остају неко вријеме у атмосфери. Такође, сагоријевањем бензина и уља, те цигарета настаје угљоводоник бенза – а – пирен, узрочник карцинома. Пошто је аутомобилски транспорт највећи извор загађујућих супстанци у ваздуху, чине се озбиљни напори да се усавршавањем мотора или горива смањи загађивање атмосфере.[187]

Као аерозагађивач се у одређеној мјери у Слатини појављује и дим, као аеросол који настаје при непотпуном сагоријевању. Састав и особине дима се мијењају према врсти горива и оксидационим условима. Дим који настаје из ложишта је у већем обиму присутан у атмосфери централног слатинског подручја око шест мјесеци годишње. У том истом периоду (сезона гријања) у Слатини се јављају и одређене концентрације чађи, а неки од ароматичних угљоводоника спадају у групу доказаних изазивача канцера, какав је управо помињани бенз – а – пирен.

[187] Томић, П., Марковић, Б. С., *Туризам и заштита средине*, Институт за географију, Нови Сад, 1996., стр. 22.

Друга врста емисије чађи долази од смоластих материја. Дим из цигарета приликом пушења спада у значајније емитере чађи и низа угљоводоника и других канцерогених материја. Конкретно, у просторијама комплекса бање је пушење забрањено, али свеједно, ове ружне и изузетно штетне навике се не одричу, не само пацијенти, већ и медицински радници. Тако, у зимским мјесецима, када је температура ваздуха често испод нуле, пацијенти се окупљају испред улаза у објекте и ту пуше, а ради се о лицима који су дошли у бању управо због реуматских обољења и врло често са тзв. "придруженим болестима".

Сумпор-диоксид у атмосфери потиче из кућних ложишта која користе угаљ и од саобраћаја. Дозвољена количина SO_2 у току 24 сата у природним екосистемима је 100 mg/m^3, а у урбаним екосистемима 150 $mg/m^3/24^h$. Просјечне концентрације SO_2 у урбаним подручјима износе од 0,001 – 0,002 ppmv.[188,189] Сумпор-диоксид у атмосфери оштећује грађевинске и конструкционе материјале, затим боје, лакове, метале (посебно гвожђе на повећаној влажности ваздуха – изнад 70%).

Сумпор-диоксид има изузетно негативан утицај на биљке, посебно на зеленило у урбаним срединама, гдје су четинари осјетљивији од листопадног дрвећа. При средњој годишњој концентрацији сумпор-диоксида од 85 $\mu g/m^3$ настају хронична оштећења и изумирање вегетације на одређеном подручју. Лишће код појединих врста биљака жути (губи хлорофил) за неколико сати ако је концентрација сумпор-диоксида од 0,8 до 1,3 $\mu g/m^3$. Природни ниво концентрације је 1 – 4 $\mu g/m^3$. Иглице четинара жуте када је концентрација O_3 60 $\mu g/m^3$ (природни ниво је 50 $\mu g/m^3$).[190] Наведено наводи на закључак, да су биљке активни чиниоци при елиминисању загађења, али и да од њега врло често и саме страдају.

Главни емитери угљен-моноксида су, такође, моторна возила, а највеће концентрације се јављају у јутарњим и поподневним сатима, када је кретање моторних возила најинтензивније.

Извјесни утицај "киселих киша" на вегетацију се у ширем слатинском подручју већ осјећа.[191] Киселе кише нарушавају културно-историјске споменике, као и архитектонска здања. Падајући на земљу, мијењају хемизам и структуру земљишта што изазива закисељавање, а као посљедица тога уништавање азотофиксирајућих бактерија,

[188] Ђуковић, Ј., *Хемија атмосфере*, Рударски институт Београд, Београд, 2001., стр. 24.
[189] ppmv (part per million volume) – дијелова на милион запреминских дијелова ваздуха.
[190] Ратајац, Р., et al., *Екологија и заштита животне средине*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995., стр. 96.
[191] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр.105.

што доводи до нарушавања циклуса биогених елемената. Земљиште постаје гушће и са тешкоћом пропушта влагу. Као посљедица тога на закисељеном земљишту долази до индиректног умањења продуктивности биљака. Многи повезују проблем сушења шума са појавом киселих киша и закисељавањем земљишта и акваторија, што доводи до изумирања водених организама у њима.[192]

Да би се квалитет ваздуха сачувао и унаприједио, планом се утврђује потреба оријентације на максимално могуће коришћење чистих извора енергије, прије свега термалних вода и евентуално природног гаса, а у будућности и соларне енергије.

У циљу заштите ваздуха пожељно би било спровести сљедеће мјере:

- Постојеће котловнице на угаљ и мазут ставити ван функције, а домаћинства, колико је то максимално могуће, прикључити на систем даљинског гријања;
- Појачати контролу возила на техничком прегледу у складу са прописима о безбједности саобраћаја у односу на дозвољене количине издувних гасова;
- У циљу боље контроле квалитета ваздуха (имисија), неопходно је направити катастар загађивача подручја;
- Омогућити спровођење и контролу мјера заштите и мониторинга ваздуха у складу са еколошком дозволом;
- Успоставити мониторинг квалитета ваздуха за праћење основних загађујућих материја (SO_2 и чађ, таложне материје, суспендоване честице, CO), на читавом подручју урбаног дијела Бање Слатине;
- Извршити одговарајућу регулацију саобраћаја са становишта измјештања транзитног и теретног саобраћаја ван централног подручја, што је могуће само изградњом предвиђених заобилазница, које, нажалост, још увијек нису у плану за скорију реализацију;
- Прикупљање података о ризичним факторима који утичу негативно на најосјетљивији дио популације (вулнерабилне групе) и оцјена њихове угрожености;
- Израда поленске карте на локалном нивоу, с обзиром на све чешћу појаву алергија на полен одређених биљака и годишња доба када се поједини алергени јављају (у првом реду амброзија);

[192] Љешевић, М., *Животна средина – теоријаи методологија истраживања*, s.n., Београд, 1997., стр. 85.

7.2. Заштита вода

У актуелне проблеме хумане популације спада и загађивање хидросферног комплекса. Квалитет и физичко-хемијско својство воде зависи од низа фактора. До поремећаја квалитета вода могу довести низ геогених и антропогених фактора. Под загађеном водом се сматра она чије су природне особине (физичке, хемијске и биолошке) смањене у толикој мјери да постају неупотребљиве за водоснабдијевање становништва.

Атмосферске отпадне воде потичу од кише и отопљеног снијега. Ове воде "перу" кровове кућа, улице и тргове и са њих се сливају у канализациону мрежу насеља а из ње у ријеку. При томе оне носе супстанце које су сапране из атмосфере и са улица. Ове воде садрже нитрате, сулфате, хлориде, честице чађи, нерастворив честице, разне отпатке, као и нафту и уља и низ неорганских и органских једињења, које сакупе. Карактеристичан је примјер присуства нафте и производа од нафте, која потиче од аутомобила са улица. Количина отпадног материјала у води послије прања улица је већа него у атмосферској води, јер је количина атмосферске воде већа, од оне за прање улица. Међутим, најважније и увијек присутно је загађење вода отпадном водом из домаћинстава, гдје спадају воде из школа, административних установа и др.[193]

Под биолошким загађивањем вода подразумијева се присуство разних патогених организама (бактерија, вируса, гљивица и др.) који представљају узрочнике или преносиоце заразних болести. У води су присутни различити микроорганизми који потпомажу разградњу органских материја, чиме доприносе биолошкој аутопурификацији воде. Вода за пиће не смије садржавати микроорганизме, у првом реду бактерије, бациле и вирусе, због могућности преношења различитих болести (дизентерија, инфективни хепатитис, тифус, колера и др.).[194] С обзиром да се разне инфективне болести јављају као посљедица загађивања воде фекалијама, одређивањем броја колиформних бактерија се индиректно може закључити да ли постоји присуство или одсуство патогених бактерија.

[193] Томић, П., Марковић, Б. С., цит. изд., стр. 58.
[194] Црногорац, Б. Ч., 2005. цит. изд., стр. 253.

Табела 73. Прихваћени стандарди за квалитет вода у односу на број бактерија

Ред. број	**Број бактерија у 100 cm^3 воде**	**В р с т а в о д е**
1.	<1	Пијаће воде
2.	10-100	Нормалне, незагађене воде
3.	1.000-5.000	Сумњиве воде (воде благо загађене фекалијама)
4.	5.000-10.000	Сигуран доказ загађења фекалијама
5.	10.000-100.000	Опасне воде, јако загађене фекалијама
6.	>100.000	Фекални отпаци, канализационе воде

Извор: Тухтар, Д., 1984.

Заштита воде од загађивања, као и унапређивање постојећег квалитета, постиже се спречавањем уношења загађујућих материја у количинама које могу узроковати неповољне промјене квалитета воде. Самопречишћавање (аутопурификација) заснива се на коришћењу метаболизма микроорганизама, на начин да они својим ензимима разграђују поједине органске материје.

Пречишћавање комуналних вода се врши у неколико фаза. У оквиру *примарне фазе* се одстрањују већи агрегати пливајуће или суспендоване чврсте материје (гранчице, крпе, чврсте честице, али и нафта, уље, масти – ако су присутни у већој количини. У *секундарној фази* (биохемијски процес), уклањају се чврсте честице и неорганске соли. У *терцијарној фази* се уклањају растворена неорганска једињења (фосфор, нитрати), тешки метали, укупан органски угљеник, патогене клице, биолошки неразградива једињења и низ других материја које као контаминанти могу доспјети у воду.[195]

Висока температура воде испуштене директно у водоток може тренутно да изазове помор живог свијета у води. Према Ратајац et al. (1995), уколико се температура воде повиси изнад 35°C дуже вријеме настаје прекид ензимске активности у организму, што доводи до помора водених организама.

Оваква вода се одувијек из бање испуштала у Ерцеговачку ријеку. Водотоци на подручју Слатине су мали и самим тиме осјетљивији на све врсте загађења. Надслој термоминералних вода Слатине чини седра, што ове воде потенцијално чини веома угроженим. Ово се посебно односи на простор изнад Кисељака, који има улогу регулатора и осигурава трајну издашност и постојани хемизам извора.

У циљу квалитетне заштите животне средине и заштите вода неопходно је:

- Предвидјети изградњу централне јединице за пречишћавање отпадних вода;

[195] Ibid. стр. 257.

- Обезбиједити адекватан канализациони систем на подручју Слатине;
- Изградити колекторски систем за одводњу отпадних вода до централне јединице за пречишћавање;
- Успоставити систем мониторинга подземних и површинских вода на подручју Слатине;
- Административним мјерама обезбиједити досљедно испуњавање услова заштитних зона изворишта у бањи и водотока;
- Обезбиједити спровођење и контролу мјера заштите прописаних законским актима;
- Спријечити недозвољено одлагање чврстог отпада и испуштање течног отпада у водотоке;
- Проводити предвиђене мјере дате – Правилником о условима испуштања отпадних вода у површинске воде , Правилником о условима за испуштање отпадних вода у јавну канализацију, Правилником о третману и одводњи отпадних вода за подручја градова и насеља гдје нема јавне канализације.

7.3. Заштита тла

Земљиште уз ваздух и воду представља основни елеменат опстанка хумане популације на нашој планети. Најбитнија одлика земљишта је њен квалитет, који се огледа у садржају хранљивих материја органског поријекла. Остале одлике (састав, структура, текстура и др.), иако битне, ипак су секундарног карактера. Угрожавање земљишта представња појаву која доводи до његове квантитативне и квалитативне деградације. Квантитативну деградацију представља смањење површина под земљиштем и смањење моћности (дебљине слоја) педосфере, док квалитативну деградацију можемо дефинисати, као утицај на ниво органских материја, њихову количину и квалитет, те ниво присуства опасних и загађујућих материја и организама у земљишту.

Угрожавање квантитативних параметара земљишта се манифестује у облику различитих ерозионих процеса, чији су главни агенси вода, температура и вјетар, као и антропогени фактор који доводи до смањења површина земљишта. Људске активности су везане за градњу саобраћајница и примјену минералних ђубрива.

Примјена минералних ђубрива поред познатих позитивних ефеката има и низ посљедица на стање земљишта, на сљедеће начине:[196]

- Доспијевање хранљивих елемената из ђубрива (и земљишта) у подземне воде с површинским отицајем може довести до појачаног развића алги и образовања планктона, тј. може изазвати еутрофикацију природних вода;
- Побољшава или погоршава хемијске или физичке особине на земљишту;
- Са ђубривима у земљиште могу доспјети у мањим количинама и многи токсични метали и металоиди, који су у тој средини слабо покретни. Наиме, у минералним ђубривима се често као примјесе налазе токсични елементи. У суперфосфату се налазе примјесе сљедећих елемената: арсена, кадмијума, хрома, кобалта, бакра, олова, никла, селена, ванадијума и цинка;
- Примјена ђубрива може изазвати промјене у плодности и својствима земљишта, често у негативном смислу, што ремети односе у агроекосистему.

Земљиште се све више загађује нафтиним дериватима (неконтролисано испуштање уља на земљиште из пољопривредних машина), издувним гасовима из аутомобила из димњака и домаћинстава, те тешким металима (олово, жива). Загађивање земљишта киселим кишама је све веће, а настаје од сумпорних и азотних оксида, и на тај начин земљиште постаје киселије и неподесније за биљну производњу. У слатинском крају људи, у правилу, користе прекомјерне количине вјештачког ђубрива, мислећи да ће на тај начин увећати принос, а заправо само угрожавају земљиште. Исти случај је и код примјене пестицида.

Да би тло било одрживо у пољопривреди, на подручју Слатине неизоставно је потребно:

- Примјењивати редуковану пољопривреду, настојати држати тло под вегетацијом, одржавати ниво органске материје и хумуса у циљу очувања његове структуре, те смањити непотребно гажење;
- Регулисати законом сваку могућност бесправне градње објеката и тиме заузимања пољопривредног земљишта;
- Стручном примјеном пестицида и минералних ђубрива, те строгом контролом њихове употребе од стране стручних служби, доћи ће до умањења њиховог штетног дејства, и до измјена хемијског састава тла;

[196] Недовић, Б., *Екологија животне средине*, Универзитетска књига, Бањалука, 1999., стр. 137.

- Примјењивати већу употребу стајског ђубрива, које, не само што има функцију исхране биљака, него и поправку физичко-хемијских особина земљишта. Стајско ђубриво доприноси бонитету земљишта, повећава садржај хумуса и микробиолошку активност, структуру и водноваздушни режим земљишта.

7.4. Заштита од буке

Под буком се подразумијева сваки непријатан и непожељан звук који се својом јачином издваја од осталих и који изазива непријатан осјећај код човјека. Бука која у радној средини прелази адаптивне способности може бити штетна за одвијање радног процеса, али и по људско здравље.

Табела 74. Класификација буке у радној средини према интензитету и негативним ефектима

Карактер буке	**Нешкодљив**	**Шкодљив**	**Штетан**	**Врло штетан**	**Опасан**
1	2	3	4	5	6
Интензитет у dB	31-65	65-90	91-110	111-120	>120
Степен опасности по Леману	I	II	III	III	IV

Извор: Матовић, М., 1994.

Ефекти буке на слух и стање организма зависе од физичких особина буке и биолошких фактора организма. Физички фактори обухватају квалитативне и квантитативне карактеристике буке као што су фреквенција, спектар, ниво звучног притиска, периодичност, трајање, распоред у току дана. Биолошки фактори организама се првенствено односе на питање индивидуалне осјетљивости.[197]

Како је након забране саобраћаја кроз бањски комплекс комплетан транспорт преусмјерен кроз урбани центар Слатине, утолико се кроз овај дио насељеног мјеста увећала и саобраћајна бука. За сада се по овом питању не назире рјешење, јер планирана изградња заобилазне саобраћајнице у тренутним околностима не може бити реализована.

[197] Недовић, Б., цит изд., стр. 233.

7.5. Заштита биодиверзитета

Биодиверзитет означава разноврсност и распрострањеност флоре, фауне и фунгије. Генетички, таксономски и екосистемски биодиверзитет има велику улогу при функционисању метаболизма у екосистему, у размјени материје, у процесу фотосинтезе, што има велики значај за развој живих бића. Познавање и верификација биодиверзитета кроз проучавање биолошке разноврсности, представља полазну основу његовог очувања, заштите и рационалног коришћења.[198] Познавање и очување биолошке разноврсности (биодиверзитета) представља прави концепт заштите природе и омогућава рационално коришћење и обнављање биолошких ресурса.

Очуваност биодиверзитета неког простора означава националну и културну баштину, која је од великог значаја за науку, за практично коришћење и економику, те естетско богатство. Према Конвенцији о биолошкој разноврсности, биолошки ресурси обухватају генетичке ресурсе, организме, популације или било које биотичке компоненте екосистема са стварном или потенцијалном намјеном и користи.

Заштићено подручје са одрживим коришћењем природних ресурса је подручје намијењено очувању екосистема и станишта, као и пратећих културних вриједности и традиционалних начина управљања природним ресурсима. У наведену категорију природног добра, свакако, спада и Парк шума "Слатина". Парк шума је природна или сађена шума, веће пејзажне вриједности, намјењена за одмор или рекреацију у којој су допуштене само оне активности и радње чија је сврха њено одржавање или уређење.[199]

Парк шума "Слатина" представља комбинацију природне и створене вриједности. Већи дио комплекса чини састојина[200] букве и храста китњака, а мањи дио је вјештачки формирана састојина црног бора. Карактеришу је очувани шумски екосистеми, велика пејзажна вриједност, повољне морфолошке карактеристике терена, које омогућавају коришћење простора у сврху одмора и рекреације, богатство хидрологије, богатство рељефа, лака доступност и посебно атрактивност подручја. Све наведено представља оазу мира и идеално мјесто за одмор и рекреацију.[201]

---

[198] Недовић, Б., Мејакић, В., Атанацковић, Б., цит. изд., стр. 220.
[199] Закон о заштити природе, "Службени гласник Републике Српске", 20/14, Члан 54. и Члан 55.
[200] Шумска састојина је дио шуме који се од осталих дијелова може разликовати по врсти дрвећа, постанку, начину узгајања, добу, стадијуму развитка и карактеристикама станишта.
[201] Приједлог за заштиту Парк шуме "Слатина", Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, Бањалука, 2016. стр. 8.

Парк је омеђен са сјеверне стране бањским комплексом, са сјеверозапада Ерцеговачком ријеком, са јужне и југоисточне стране путном комуникацијом Бањалука - Слатина, а са запада и истока приватним посједима. Заузима површину од 35,37 ha. Парк шума "Слатина" се у највећем дијелу налази у оквиру Доњеврбаског шумскопривредног подручја, у саставу 1. шумско-господарске јединице "Црни врх", којим газдује ЈПШ "Шуме Републике Српске" преко Шумског газдинства "Бања Лука" и Шумске управе у Лакташима.

Укупна шумска површина се налази у фази оптималне зрелости, са пуном доминацијом здравих средњедобних стабала. Фрагментарно и у подједнакој мјери је заступљен подмладак букве и китњака, која са великом бројношћу јединки по јединици површине, заједници осигурава самоодрживост. У зависности од експозиције наведена површина се одликује честим смјенама стабла храста китњака и букве. Богаство рељефних облика је веома изражено унутар Парка са честим смјенама успона и низбрдица терена, што је повољно за рекреацију.

Основни феномен комплекса Парк шуме "Слатина" је *очувана биолошка разноврсност*, у условима урбане средине, богатство хидрологије, велика пејзажна вриједност, повољне морфолошке карактеристике терена које омогућују коришћење простора у сврху одмора и рекреације и лака доступност.[202] Значај комплекса Парк шуме "Слатина" се манифестује у квалитетним условима за развој туризма и рекреације у очуваном природном окружењу и могућношћу унапређења туристичко-здравствене понуде.

Парк шума "Слатина" својим положајем у урбаном дијелу Слатине представља и еколошку вриједност, побољшањем санитарно-хигијенских и микроклиматских услова, поготово јер се налази у контактној зони бањско-рекреационог центра. Њен утицај на мезоклиму насеља се манифестује на начин да у врелим љетним данима (којих је у посљедње вријеме све више), снижава температуру околног простора и повољно утиче на терморегулацију организма. На састав ваздуха утиче путем асимилације честица аерозагађења, лучења фитоцидних материја, али и смањује буку.

Заштита Парк шуме "Слатина" подразумијева заштиту, очување и унапређење виталних елемената биодиверзитета и еколошки вриједних екосистема, обезбјеђивање одрживог коришћења природних ресурса ради задовољења научних, здравствених, рекреативних, спортских, материјалних и културних потреба.

[202] Ibid. стр. 40.

Општи циљеви управљања:[203]

- Одржавање усклађености међусобног дјеловања природе и културе путем заштите подручја и традиционалног коришћења простора, грађења, друштвених и културних манифестација;
- Подстицање научних и образовних активности;
- Заштита природних вриједности за духовне, научне, образовне, рекреационе или туристичке намјене;
- Очување изворног стања репрезентативних примјера биотичких заједница, генетичких ресурса и врста, осигурање еколошке стабилности и разноврсности;
- Обезбјеђење коришћења у инспиративне, образовне, културне и рекреационе сврхе на начин који ће одржати природно или приближно природно стање подручја;
- Искључивање експлоатације или посјета које могу проузроковати промјене или оштећења природе;
- Одржавање еколошких, геоморфолошких и естетских карактеристика због којих је подручје проглашено заштићеним;
- Одржавање разноврсности пејзажа и станишта сродних врста и екосистема.

Режим заштите III степена је установљен на цијелом подручју гдје је предвиђено селективно и ограничено коришћење природних богатстава и контролисане интервенције и активности у простору, уколико су усклађене с функцијама заштићеног природног добра, или су везане за наслијеђене традиционалне облике обављања привредних дјелатности и становања, укључујући и туристичку изградњу. Режим III степена заштите дозвољава управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења природног добра, развој и унапређење сеоских домаћинстава, уређење објеката културно-историјског насљеђа и традиционалног градитељства, очувања традиционалних дјелатности локалног становништва, развој инфраструктуре усклађене с вриједностима, потенцијалима и капацитетима заштићеног простора намијењене развоју еколошког, руралног, здравственог, спортско-рекреационог и осталих видова туризма у складу са принципима одрживог развоја.[204]

На подручју Парк шуме "Слатина" забиљежена су 75 биљна таксона. Од тога се три биљне врсте (Ruscus aculeatus L., Ruscus hypoglossum L. и Eranthis hyemalis (L.) Salisb.) налазе на Уредби о црвеној листи заштићених биљних и животињских врста Републике

[203] Ibid. стр. 44.
[204] Закон о заштити природе, "Службени гласник Републике Српске", 20/14, Члан 57. Став 9.

Српске. Једна биљна врста (Galanthus nivalis L.) налази се на међународној црвеној листи (The IUCN Red List of Threatened Species – 2015-3). На европској црвеној листи васкуларних биљака налазе се такође двије врсте забиљежене на истраживаном подручју: Ruscus aculeatus L. и Galanthus nivalis L.. Ове двије врсте се налазе на додатку V Директиве о стаништима.

Озимица (Eranthis hyemalis (L.) Salisb.) је врста за коју се дуго мислило да је ишчезла са наших простора. Један од новооткривених локалитета је у обухвату Парк шуме "Слатина". Локалитет се налази на крајњем сјевероисточном дијелу обухвата. У многим земљама региона ова врста се налази на црвеним листама. У Србији је сврстана у категорију крајње угрожених врста. Врсте рода Ruscus, код нас су угрожене због прекомјерног искоришћавања. Ове врсте су изузетно декоративне и као такве се користе у цвјећарству. На свега три мјеста је забиљежен Ruscus hypoglossum и на два мјеста Ruscus aculeatus. Зато је потребно обратити посебну пажњу на њихову заштиту.[205]

Основни циљ заштите комплекса Парк шуме "Слатина" је стављање у функцију коришћења у спортско-рекрационе и туристичке сврхе уз максимално очување природних и створених вриједности, чиме ће се унаприједити кавлитет живота и туристичка понуда. Такође, један од важнијих циљева јесте заустављање деградационих процеса у овом комплесу, изазавног прије свега антропогеним факторима (прекомјерна сјеча, бацање смећа, и др), те увођење нових садржаја на начин којим се неће нарушити основне вриједности. Ти садржаји треба да одговарају главној намјени овог простора (одмор, спорт, рекреација). У том смислу, на цијелој територији Парк шуме су утврђене опште мјере заштите и развоја прописане у складу са Законом о заштити природе.

На подручју Парк шуме "Слатина" установљен је режим заштите III степена, те се у складу са чланом 63. став 1. тачка д) Закона о заштити природе, на подручју Парк шуме, забрањује:[206]

- Сјеча или уништавање дрвећа, осим вршења санитарних сјеча и провођења интензивних мјера његе шума;
- Извлачење оборених стабала шумским тракторима;
- Просијецање и градња нових шумских путева;

[205] Приједлог за заштиту Парк шуме "Слатина", цит. изд., стр. 21.
[206] Одлука о проглашењу Парк шуме "Слатина", "Службени гласник Републике Српске", бр. 67/16, 2016.

- Брање, сакупљање и уништавање врста биљака евидентираних као природне ријеткости;
- Неконтролисано сакупљање љековитог и ароматичног биља, гљива, шумских и других плодова на цијелом подручју;
- Градња објеката или извођење других радова којима се загађује земљиште и ваздух, погоршава квалитет вода, мијења њихова количина, просторни и временски распоред;
- Уништавање граничних знакова, табли упозорења и обавјештења, рекламних паноа, мобилијара, туристичке сигнализација и порука које упућују на значај и улогу Парк шуме;
- Употреба заштитних биолошких средстава, без претходно датих услова шумарског факултета, биолошког факултета или неке друге научне институције;
- Употреба фунгицида, хербицида, инсектицида и других хемијских средстава;
- Узнемиравање и убијање птица, сакупљање птичијих јаја и гнијезда;
- Узнемиравање, хватање и лов свих врста фауне осим у научне сврхе уз претходно прибављено мишљење Завода и Управљача;
- Лов;
- Промјена намјене земљишта и промјена водног режима;
- Неконтролисано паљење ватре;
- Отварање позајмишта пијеска и земље;
- Експлоатација минералних сировина, осим термоминералних сировина;
- Отварање депонија и одлагање било каквог отпада;
- Загађивање станишта, поготово отпадним канализационим водама и нафтним дериватима;
- Испаша стоке;
- Обављање дјелатности и предузимање других радњи којима се уништава природа, односно угрожавају обиљежја Парк шуме и
- Све остале радње које могу угрозити природно добро и његове одлике.

На подручју Парк шуме "Слатина" , у складу са чланом 63. став 1.тачка ђ) Закона, дозвољено је:[207]

- Обиљежавање граница и постављање информативних табли;

[207] Ibid.

- Грађење објеката само у складу са спроведбеним документима просторног уређења, уз мишљење Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа и сагласност Управљача;
- Научно-истраживачки и културно-образовна дјелатност;
- Презентација и популаризација природних и културних вриједности заштићеног добра;
- Успостављање мониторинга;
- Обављање инвентаризације флоре, фауне и осталих природних вриједности;
- Праћење здравственог стања који укључује: опажање и сакупљање података, мјерење и опис стања, анализу података и оцјену стања, прогнозу стања и доношење одлука, а све то како би се минимизирале пријетње, ризици и нежељење појаве од штетних фактора из окружења;
- Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника абиотичко - биотичког карактера, који могу нарушити и угрозити природне процесе – санитарне сјече;
- Примјена интензивних мјера његе у газдовању шумама којима се осигурава побољшање, стања и очување стабилности шумских екосистема;
- Успостављање и развој туристичких, рекреативних и других развојних функција у коришћењу природних вриједности Парк шуме у границама и на начин којим ће се обезбиједити заштита, очување и унапређивање тих вриједности;
- Успостављање и развој здравственог туризма на начин којим ће се обезбједити заштита, очување и унапређење здравствене заштите становништва;
- Научна истраживања, испитивање састава квалитета и могућности коришћења термоминералних сировина за потребе здравства;
- Унапређивање белнеоклиматолошких фактора;
- Уређење и инфраструктурно опремање простора за потребе туризма и рекреације (инфо пултови, продајни киосци, клупице, надстрешнице, пјешачке стазе, терени за рекреацију и сл.) без негативних посљедица по примарне вриједности простора, на за то предвиђена мјеста уз коришћење природних материјала и претходно прибављено мишљење мјеродавне институције;
- Обиљежавање пјешачких стаза и путоказа и садржаја за одмор али без негативних утицаја на природне вриједности и њихова станишта;

- Провођење васпитно-образовних, спортских, рекреативне и зрдавствених активности;
- Организовано и индивидуално посјећивање и рекреација у границама одређеним капацитетом носивости;
- Одржавање манифестација које нису у супротности са циљевима заштите и
- Традиционално коришћење простора од стране локалног становништва.

Приједлогом за заштиту Парка шуме "Слатина", као општа смјерница заштите биодиверзитета природног добра препоручује се досљедна примјена постојећих мјера обухваћених законском регулативом (Закона о заштити природе, Закона о заштити животне средине, Закона о водама, Закона о шумама, Закона о ловству, Уредбе о Црвеној листи заштићених врста флоре и фауне Републике Српске).

Поред тога потребно је:[208]

- Употпунити инвентаризацију биљних и животињских врста и њихових станишта;
- Спроводити активне мјера на побољшању услова станишта у смислу очувања структуре и спратовности шума;
- Издвојити зоне за репродукцију ријетких и угрожених врста;
- Приликом планирања отварања тог локалитета за туристе, треба водити рачуна да пјешачке стазе не угрожавају гнијездеће врсте, тј. да се гњездилишни локалитети на тај начин не отварају за приступ;
- Изградњу туристичке инфраструктуре и објеката треба пажљиво планирати, поготово у погледу њихове локације и предвиђених капацитета у односу на станишта ријетких и угрожених врста;
- Предвидјети реализацију различитих едукативних програма на тему очувања и заштите биодиверзитета.

Кроз планске активности потребно је јачати функције шума у Парк шуми у складу са наведеним режимима заштите. Плански акценат се ставља на повећање заштитних функција шума, развој туристичке дјелатности и локалних заједница уз одржавање природне равнотеже, као и на повећање коришћења непроизводних функција шума.

Смјернице за спровођење ових активности су:[209]

- Очување и унапређење разноврсности и аутохтоности, дендролошког састава;

[208] Приједлог за заштиту Парк шуме "Слатина", цит.изд., стр. 58.
[209] Ibid. стр. 59.

- Побољшање структуре шумских састојина;
- Редовно обављање шумско узгојних мјера његе и обнове састојина;
- Очување заштићених ријетких и угрожених врста флоре и фауне;
- Противерозиона заштита земљишта и заштита изворишта вода и водотока;
- Вишенамјенско коришћење свеукупних потенцијала шумског подручја;
- Коришћење дрвне масе настале кроз шумско-узгојне радове и осталих производа из шуме у циљу полифункционалне оптимализације стања;
- Подржавање научно-истраживачког рада у области шумарства;

Посебан аспект на овом простору треба посветити развоју здравственог, али и дјечјег, омладинског, излетничког туризма, школа у природи и ликовних колонија. Након просјецања стаза, слиједи постављање декоративног мобилијара и освјетљења. Затим, извршити постављање паноа који треба да имају двоструку функцију: информативну и васпитну. Такође, потребно је поставити и путоказне карте на мјестима на којима се стазе укрштају. На крају је потрено поставити и знакове упозорења и обавјештења, који требају туристе да потчињавају одређеном режиму заштите простора.

7.6. Зонирање

У циљу заштите градитељског насљеђа Слатине приоритетно је обезбиједити адекватну и перманентну заштиту најизразитијих материјалних остатака прошлости, мјерама и методама заштите прописаним од надлежних институција. Осим материјалне и правне заштите културно-историјске објекте и градитељске цјелине је неопходно и ревитализовати, тј. давати им нове садржаје и функције, са којим би били укључени у савремене токове и тенденције развоја.[210]

У циљу очувања и ревитализације културно-историјског насљеђа Слатине дефинисана је заштита различитог степена у зависности од вриједности, значаја и карактера споменика или градитељских и амбијенталних цјелина. Услове заштите, ревитализације и коришћења природних добара прописује Републички завод за заштиту културно - историјског и природног насљеђа РС.

[210] Урбанистички план "Слатина" до 2022. године, цит. изд., стр. 85.

Објекат врела термоминералне воде и објекат бање (купатило) налазе се на привременој листи националних споменика, и према томе, до одлучивања о њиховом статусу уживају све мјере заштите као и национални споменици.

У циљу очувања и ревитализације културно-историјског насљеђа, а у сагласности са Елаборатом "Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине", Завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа (Бањалука, 1985.), дефинисане су зоне амбијенталних градитељских цјелина и објекти, који својим архитектонским, амбијенталним, и естетско-обликовним карактеристикама и вриједностима заврећују видове и мјере заштите:

- *Извори термоминералне воде и киселе воде* – посебно се истиче потреба заштите терена од изливања отпадних вода или других штетних материја које би могле негативно утицати а квалитет вода. На платоу Слатинског брда евидентиран је слој седре, те је истакнута неопходност избјегавања градње на простору парка јер би кроз слој седре могло да дође до загађења термалне воде;
- *Стари парк* – дефинисана је потреба регенерације старог парка, задржавање постојећег дендролошког материјала уз враћање цвијетних насада и комплетирање пратеће парковске опреме. Сјевероисточни дио парка треба да има посебан, меморијални карактер у оквиру кога треба да се уреди спомен обиљежје.

Шумски комплекси:

- "Кленовац" (између Еерцеговачке ријеке и пута Бањалука-Слатина) треба уредити као градску парк шуму рекреативног карактера (у међувремену урађено). У заравњеном дијелу овог комплекса планирано је уређење излетишта;
- "Кисељак" (између Слатине и Слатинске ријеке) – према одредбама привредно-шумске основе ова цјелина предвиђена је за реконструкцију. Предвиђа се да се мјерама његе и реконструкције квалитетно лоша стабла уклоне а цијели комплекс обликује као градска парк шума са пратећим садржајима. Овај шумски комплекс има нарочиту заштитну улогу за опстанак љековитих извора;
- "Стара Црква" (сјеверозападно од насеља Слатина) – комплекс је оцијењен као доброг квалитета и изузетног излетничко-рекреативног потенцијала;
- "Стјепан Глава" (западни дио обухвата, уз пут Бањалука-Слатина-Клашнице) – предложено формирање приградске парк-шуме и видиковца;

- "Алибашино брдо" (на југу истраживаног простора, уз шумски пут за Челинац);
- *Скупина појединачних стабала храста китњака и цера* на простору црквеног дворишта – стабла је потребно контролисати са аспекта фитопатолошке-ентомолошке заштите као и евентуалних механичких оштећења;
- *Простор Кисељака* – не препоручује се подизање масивних зиданих објеката. Уз конзерваторско – рестаураторске услове извршило би се уређење приступа врелу, те омогућило његово коришћење. Објекат изворишта у цјелини Кисељака требало би рестаурисати те извршити комплетно хортикулутрно уређење читавог порстора пјешачких стаза, постављање клупа, дрвених надстрешница и сл.

Ужи простор Слатине:

- *Прва зона* заштите обухвата подручје старог парка, објекат врела, сакрални комплес цркве, стамбене комплексе Марића, Авдаловића, Андрића и Милинчић. На простору Милинчић (Беталга) предложену просторну концепцију у одређеној мјери ремети недавно започета изградња амбуланте. У овој зони посебно мјесто има уређење и рестаурација објеката амбијенталног зачаја у оквиру комплекса Марића, Авдаловића и Андрића. У овој зони није предвиђена градња осим извршавања конзерваторско-рестаураторско-санационих радова на објектима врела, бање, чесме уз хортикулутрно уређење парка. На објектима павиљона су вршени одређени захвати у смислу корекције висинских габарита у односу на пут. Како је овај простор некада био изграђен бројним објектима, да би се асоцирало на некадашњу живу атмосферу предлаже се могућност повремених функција – пригодни сајмови, изложбе цвијећа и сл. У сврху оживљавања простора препоручује се и неки забавно-културни садржај а који је некад постојао као "lusthaus". Као спортско-рекреативни објекат у овој зони може се предложити изградња отвореног базена на простору испод парка. У првој и другој зони заштите препоручују се природни материјали: камен, дрво, стакло, цријеп. Не препоручују се као фасадна обрада – бетон, пластика и елоксирани материјали;
- *Друга зона* заштите обухвата подручја испод црквеног подручја парка те просторе око рехабилитационог центра и старе амбуланте, сјеверо и сјеверозападно од имања Андрића и Милинчића. У другој зони заштите

предлаже се могућност изградње али у ограниченим условима. Предлажу се објекти приземних габарита, косих кровова и разиграног концепта. Објекти на простору испод цркве (објекат хотела) требали би бити разигране концепције и спратности не веће од П+2;

- *Трећа зона* обухвата слободне просторе између саобраћајница, те читаво подручје десне стране главне саобраћајнице Бањалука – Слатина изграђених објектима индивидуалне градње. У трећој зони дозвољава се савремена изградња објеката али по концепту разиграних маса, косих кровова, не већих габарита од П+2, који не би смјели имати круте облике и правоугаоне основе. Не препоручује се подизање вишеспратница које би сметале визуелном контакту са бањским подручјима. У овој зони дозвољава се индивидуална градња која би требала имати више елемената аутохтоне и сеоске архитектуре уз примјену дрвета (тријемови, ограде, стрехе) те косе кровове покривене цријепом;
- *Четврта зона* обухвата постојеће руралне комплексе на околним просторима. У овој зони подразумијева се изградња простора наслијеђеном сеоском архитектуром.

Подручје посебних пејзажних вриједности брежуљкастих предјела села Малог Блашка оријентисаних према Слатини, потребно је ограничити изградњу због очувања вриједности пејзажних карактеристика.

Зона индивидуалне градње у насељу Слатина – планском и пројектном документацијом је потребно подржавати амбијенталне вриједности, а у примјени материјала поштовати елементе аутохтоне руралне архитектуре, гдје посебно треба обратити пажњу на коришћење дрвета (балконске ограде, дрвени прозори и сл.).

Саобраћајне површине. Можемо констатовати да у насељу Слатина нису заступљени ни планирани магистрални и регионални путеви, те се у смислу заштитних појасева могу дефинисати само заштитни појасеви уз локалне путеве Бањалука - Слатина, Слатина - Клашнице и планирани пут Слатина - Челинац.

У заштитним појасевима путева, према Закону о јавним путевима[211], могу се градити пратеће саобраћајне површине и објекти, заштитно зеленило, водови комуналне инфраструктуре, службе одржавања путева, уређаји за безбједност саобраћаја, сервиси, мотели и бензинске станице у складу са намјеном површина.

[211] Закон о јавним путевима, Службени гласник Републике Српске, 16/10

У циљу заштите путева и путног појаса утврђене су ширине заштитних појасева у којима важи режим забране грађења. Ширина заштитног појаса у коме не могу да се граде стамбене, пословне и помоћне зграде, копају бунари, резервоари и септичке јаме и сл., износи пет метара уз локалне путеве, а мјери се од спољне ивице путног појаса.

Зоне пољопривредног земљишта на подручју Слатине потребно је посматрати у контексту заштите пољопривредног земљишта, интензивирању производње нарочито у воћарству и виноградарству уз задржавање амбијенталних вриједности пољопривредног пејзажа, који због туристичке профилације Слатине има неспорну улогу.

У току процеса урбанизације пољопривредна земљишта урбаног подручја се постепено претварају у земљишта друге намјене. Самим таквим третманом урбаног подручја све више опадају активности у пољопривреди, тј. смањује се учешће пољопривреде у структури привредних дјелатности. Овакав приступ прописује Закон о пољопривредном земљишту који експлицитно штити пољопривредно земљиште као ресурс.

Иако је Урбанистичким планом[212] третирана релативно мала површина за развој насеља (354,13 ha) у њој је задржано 62,64 ha пољопривредног земљишта од 151,95 ha евидентираних у постојећем стању. Пољопривредне површине задржане су у ширем урбаном подручју док је уже урбано подручје планирано за интензивнију изградњу бањских и стамбених зона.

Пољопривредне површине сачуване су у простору обухвата Урбанистичког плана, јер се овај крај одликује квалитетним земљиштем и традицијом пољопривредне производње. У овом смислу уочен је и повољан ефекат развоја специфичних култура на сам амбијент и пејзаж бањског мјеста (воћњаци, виногради, јагоде) а са бањском дјелатношћу комплементарне су и производња здраве хране и љековитог биља. Међутим, у последње вријеме, нажалост, све рјеђе говоримо о еколошкој производњи, јер таква врста производње захтијева пуно више труда, а приноси су мањи него код производње која подразумијева разне хемијске третмане, те се произвођачи ријетко одлучују на овакав вид производње.

Па ипак, Закон о пољопривредном земљишту забрањује неправилну употребу минералних и органских ђубрива и средстава за заштиту биља која се одражава на присуство опасних и штетних материја у пољопривредном земљишту, на

[212] Урбанистички план "Слатина" до 2022. године, цит. изд., стр. 87.

пољопривредном биљу, у подземним водама и водотоцима.[213] Ова одредба има посебну тежину и додатна ограничења у Слатини, с обзиром на значај минералних вода као ресурса и уопште заштиту животне средине Слатине као бањског насеља. Програмом санитарне заштите изворишта термоминералних вода "Слатина" и Правилником[214] о мјерама заштите, начину одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите, забрањена је употреба тла у пољопривредне сврхе осим ливада у зонама непосредне и уже заштите. У зони шире заштите забрањена је примјена пестицида и средстава за регулисање и раст биљака.

Заштитно одстојање између стамбених објеката и ораница, односно плантажних воћњака који се третирају вјештачким ђубривима и пестицидима требало би бити најмање 800 m. С обзиром на доминантан бањски карактер насеља сточарство није планирано у простору обухвата урбанистичког плана. У овом смислу пажњу треба обратити и на овакве садржаје у контактном подручју плана. Минимална заштитна одстојања између границе комплекса потенцијалне сточне фарме и објеката у сусједству су: од стамбених зграда 200 m, од магистралних путева 200 m, од ријечних водотокова 200 m.[215]

Зоне шумског земљишта имају важну улогу у даљем развоју Слатине у смислу обогаћења и употпуњавања туристичке понуде као шумски комплекси који се на различитим удаљеностима налазе од самог центра. Ту се прије свега мисли на комплексе Стара црква, Стјепан глава и Алибашино брдо. Од великог значаја била би изградња пута до парк-шуме "Гозна" у Општини Челинац, чиме би се значајно проширили рекреативни комплекси који гравитирају Слатини.

Зоне урбане санације и реконструкције су везане за централно подручје Слатине и непосредног окружења, као и уређење бањског комплекса, гдје је предвиђено:

- Уређење централне алеје са шеталиштима и бициклистичким стазама, дрворедима и бањским колонадама;
- Реконструкција и уређење блокова који се на алеју наслањају и
- Уређење јавних простора - главног трга, паркова и скверова.

Посебан значај у смислу урбане санације и реконструкције има реконструкција Слатинског парка као својеврсног средишта насеља. Програме реконструкције

[213] Закон о пољопривредном земљишту, Службени гласник Републике Српске, 93/06, Члан 17.
[214] Правилник о мјерама заштите, начину одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите, подручја на којима се налазе изворишта, као и водених објеката и вода намјењених људској употреби (Службени гласник Републике Српске 7/03).
[215] Урбанистички план "Слатина" до 2022. године, цит. изд., стр. 88.

централних градских зона доноси општинска власт, а реализација траје више година. Пошто се и овим зонама комбинују разне функције, пројекти обнове покривају читаву лепезу урбанистичких активности – становање, администрацију, комерцијалу, угоститељство, културу, разоноду итд., основни задатак власти је да дају свој допринос планирању и обезбиједе координацију и активности приватног и државног сектора.

У периферним зонама обнова може узети вид индивидуалних операција по иницијативи власника или станара и односити се само на једну зграду или ће обухватити крупне операције. С обзиром да се поред деградације и лошег одржавања јавља и проблем лоших амбијенталних услова потребно је обезбиједити сарадњу локалних власти и заједнице станара од фазе планирања па до финалне фазе извођења.[216]

7.7. Мониторинг

Мониторинг систем представља процес прикупљања и обраде информација и података о посљедицама које изазивају одређене планске и/или инвестиционе одлуке, с механизмима и организацијом надгледања, праћења и обиљежавања одређених појава и процеса. Мониторинг просторних, енвајеронменталних и других индикатора има значајну улогу у земљама с развијеним планским системима. Његов значај расте са повећањем комуникацијско-интеракцијских односа у планском процесу и са успостављањем сталне реевалуације планских циљева и одлука.

Системом мониторинга се обезбјеђује:[217]

- Мониторинг имплементације – утврђивање степена спровођења планских одлука;
- Мониторинг импакта/утицаја – оцјењивање постизања планских циљева остваривањем планских одлука и политикâ;
- Стратешки мониторинг – оцјењивање валидности планских циљева са становишта стратешких интереса и контролисања неизвјесности ради провјере неопходности њихове ревизије.

За заштиту и уређење простора, у првом реду за заштићена подручја, посебан значај придаје се успостављању компатибилних и повезаних система просторног и

[216] Ibid. стр. 89.
[217] Максин, М., et al., *Менаџмент природних и културних ресурса у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009., стр. 233.

мониторинга животне средине. Тиме се омогућава благовремено уочавање узрока и начина настајања конфликата и упозоравање на могућност појаве ризика по квалитет животне средине и природе, који су изазвани начином и интензитетом коришћења простора. Сврха индикатора, поред обезбјеђивања информација о поједином феномену, треба да формира оквир и пружи поуздане основе за анализу и процјену потенцијала и остваривости циљева развоја.

Систем индикатора обезбјеђује:[218]

- Основе за уједначавање приступа и метода израде и за упоредивост планских основа;
- Повећање ефикасности контроле имплементације планских одлука;
- Праћење ефеката планских рјешења и пропозиција на остваривање одрживог развоја;
- Мјерила за доношење одлука, стратегија и политика, које могу имати просторни и енвајеронментални утицај и основе за процјену оправданости инвестиционих захвата и њихових укупних ефеката на развој и заштиту простора и квалитет животне средине;
- Скраћење времена и смањење трошкова израде планског основа, мониторинга и контроле имплементације планских одлука.

Програм мониторинга је континуални процес који укључује индентификовање проблема у животној средини, сакупљање података, одређивање неопходних поступака за мјерење загађујућих материја и енергија, утврђивање критеријума мјерења и корективне мјере. Еколошки мониторинг се односи на сам квалитет животне средине, контролу стања квалитета и управљање. Мониторингом морају бити обухваћени сви развојни ресурси: природни, људски и капитални.

Одитинг представља провјеравање поступака прописа и процедура заштите животне средине и саставни је дио система еколошког менаџмента животне средине.[219] Провјеравање се прожима кроз обезбјеђивање непрестане одговорности и ефикасности спровођења законских прописа из области животне средине, документовање поступака провјеравања, примјену стандарда у области животне средине – ISO 14 000, примјену стандарда у области управљања квалитетом – ISO 9 000 и сл. Суштина примјене

[218] Ibid., стр. 234.
[219] Милановић, М. М., Љешевић, А. М., Милинчић, А. М., *Екоменаџмент*, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2012. стр. 89.

одитинга је непрестано провјеравање стања свих елемената животне средине, еколошко обавјештавање и комуникација фактора који имају учешће у систему животне средине.

Мониторинг ваздуха у Републици Српској није успостављен у цјелини. На подручју Републике Српске праћење квалитета ваздуха је најприје започело у Бањалуци осамдесетих година прошлог вијека, када су рађене анализе сумпордиоксида (SO_2) и чађи. Временом се број анализираних параметара проширио, тако да се данас поред наведених параметара мјере и NO, NO_2, NO_x, озон(O_3), угљен моноксид (CO), лебдеће честице испод 10 μm и метеоролошки параметри (температура и релативна влажност ваздуха, брзина и смјер вјетра, атмосферски притисак и киселост падавина). У перспективи би и на подручју Слатине требало увести мониторинг квалитете ваздуха.

Мониторинг вода је од посебног значаја на подручју Слатине, јер се у повлати термоминералних вода налазе седименти седре који су изузетно порозни, што ове воде чини веома угроженим. Оне су још увијек незагађене јер у близини нема значајних загађивача. Водотоци су малени и самим тим осјетљиви на све врсте загађења.

У циљу превенције и заштите вода, планирани су инфраструктурни заштитни појасеви и зоне, које дефинишу начине коришћења:[220]

- Дуж примарних цјевовода, успоставља се појас ширине по 2 m са обе стране осовине цјевовода;
- У заштитном појасу цјевовода не могу се градити грађевине ни други објекти који би могли штетно утицати на сигурност и функцију цјевовода или на квалитет воде у њему, ни изводити други радови који би могли имати такав утицај. Ако се из техничких разлога у заштитном појасу морају постављати канализационе цијеви, или се морају укрштати са цјевоводом, оне се могу постављати само на коти нижој од коте цјевовода, и уз све мјере обезбјеђења за случај оштећења цјевовода или канализационе цијеви;
- Дуж примарних и секундарних канализационих колектора успоставља се заштитни појас ширине 2,0 m са обе стране осовине колектора;
- Заштитне зоне изворишта питке воде, подлијежу режиму заштите и мјерама који се прописују законом о водама, планом управљања водама и припадајућом подзаконском регулативом, као и на основу тога проистеклим и усаглашеним регулационим плановима или урбанистичким пројектима;

[220] Урбанистички план "Слатина" до 2022. године, цит. изд., стр. 121.

- Заштитне зоне и заштитни појасеви уз природне обале водотока прописују се законом о водама. У дефинисаном појасу од сса 5 m, поред природне обале водотока не смију се планирати нити градити грађевински објекти, осим хидротехничких, јер је тај појас потребан за прилаз код радова на водотоку;
- Заштитне зоне и заштитни појасеви уз регулисане водотоке прописују се законом о водама и припадајућим подзаконским актима, за потребе приступа и интервенција у водотоку;
- Положај, стационаже и висинске карактеристике објеката на регулисаним водотоцима (пропусти, мостови и сл.), подлијежу режиму заштите и мјерама које се дефинишу законом о водама и припадајућим подзаконским актима;
- На водном добру, као законски дефинисаном подручју (водно земљиште, воде и водни објекти, који због свог нарочитог значаја јесу добра од општег интереса и под посебном су заштитом), не могу се градити грађевине или други објекти који би могли утицати на сигурност и намјенско коришћење овога подручја. На дефинисаном подручју могу се изводити радови у складу са законом о водама и припадајућим подзаконским актима.

Мониторингом земљишта треба да буду обухваћени: мониторинг загађености земљишта, мониторинг плодности земљишта, мониторинг пренамјене земљишта и мониторинг поплава и клизишта.[221]

Мониторинг представља један од најважнијих инструмената управљања туризмом. Мониторингом је могуће детектовати проблеме у њиховом зачетку, када је релативно лако предузети мјере за њихово отклањање. У туризму се посебан акценат ставља на мониторинг акционих програма, чиме се утврђује да ли се најважнији циљеви и задаци оваквих програма остварују на жељен и очекиван начин, а овај поступак се мора континуирано обављати.[222]

Основни ниво на коме се изводи мониторинг је интерни, за потребе туристичког мјеста или регије, чиме се олакшава управљање туризмом и обезбјеђују подаци за подробнија аналитичка истраживања. У области заштите животне средине и просторног планирања све већу примјену има и Географски информациони систем, који садржи, у односу на простор, све податке о атмосфери, површини земље и тиме омогућује обухват, обнављање, обраду и трансформацију података на основу

[221] Основа заштите, коришћења и уређења пољопривредног земљишта Републике Српске као компоненте процеса планирања коришћења земљишта, Пољопривредни институт Републике Српске, Бањалука, 2009.
[222] Јовичић, Д., *Туризам и животна средина -концепција одрживог туризма-*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2000., стр. 101.

јединственог референтног система. Његова основна намјена је да послужи као средство за доношење различитих врста управљачких одлука, на основу којих се предузимају конкретне акције у вези са дјеловањем на простор, тј. на природну и створену средину.

7.8. Индикатори заштите животне средине

Индикатори су мјере стања или појединих својстава животне средине и процеса у неком простору и посматраном временском раздобљу. Омогућавају утврђивање стања, процјену будућих кретања и праћење њиховог остваривања, првенствено у односу на постављене циљеве. У процесу планирања за евалуацију, утврђивање и мониторинг изабраног сета индикатора је значајна информатичка подршка, о простору, животној средини, туризму, становништву, транспорту, ресурсима, насљеђу итд.

Поступак избора индикатора обухвата:[223]

- Дефинисање аспекта праћења проблема;
- Издвајање компоненти и група индикатора у оквиру сваког аспекта праћења;
- Утврђивање степена агрегације индикатора и групе индикатора;
- Анализу, оцјену и избор индикатора.

Објективни индикатори засновани на директним мјерењима представљају примарни извор података за анализу. Међутим, поред објективних примјењују се и субјективни индикатори, изведени из анкетних података на бази перцепција појединаца о специфичним ситуацијама. У правилу се препоручује комбиновање оба наведена приступа.

Универзални сет индикатора заштите животне средине не постији, зато се употебљава више различитих пакета/сетова кључних индикатора за различите намјене и кориснике. Индикатори могу бити намјењени праћењу и извјештавању о стању животне средине, енвајеронменталном планирању, мјерењу енвајеронменталног учинка, мјерењу и извјештавању о напретку и остваривању одрживог развоја и др.

Сет индикатора животне средине је међу првима утврдио OECD, ради њиховог коришћења у процесу доношења одлука и праћења напретка у заштити животне средине на глобалном, међународном, националном, субнационалном нивоу, као и на нивоу екосистема.[224]

[223]Максин, et al., цит. изд., стр. 278.
[224] Ibid.

Схема 5. OECD оквир за утврђивање базног сета енвајеронменталних индикатора

Извор: Core Set of Indicators for Environmental Performance Reviews, A Synthesis Report by the Group of the Environment, Paris, 1993.

OECD примјењује аналитички PSR (притисак – стање – одговор) модел у комбинацији са ревизорским моделима за развој базног сета енвајеронменталних индикатора. То је модел који полази од људских активности, прије свега од производње и потрошње, које изазивају директне и индиректне притиске на животну средину – интензитет коришћења природних ресурса, емисије загађења и отпада у медијуме животне средине.

Ови притисци производе ефекте на промјену стања животне средине – људског здравља и квалитета живљења, квалитета и квантитета природних ресурса, екосистема и других елемената животне средине.[225]

Схема 6. PSR Модел енвајеронменталних индикатора

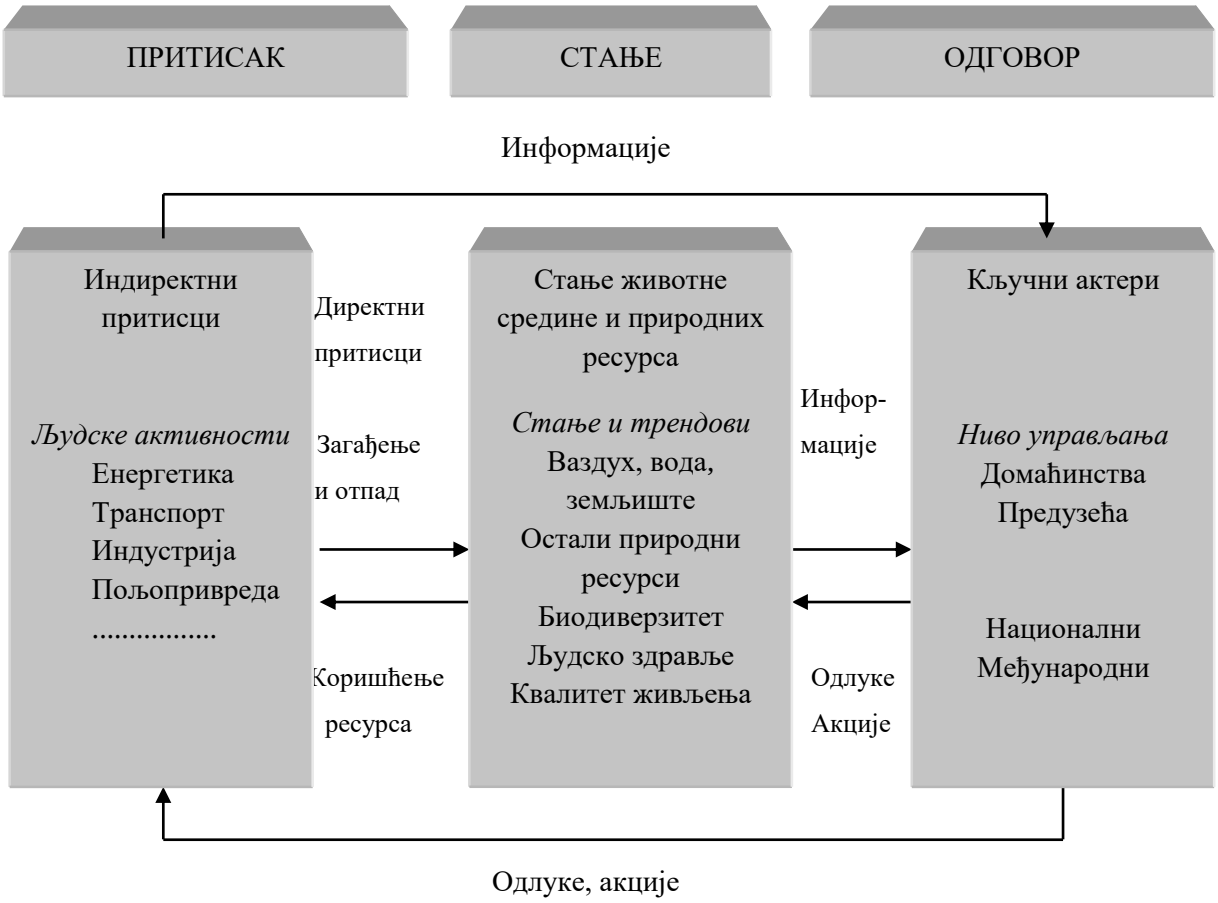

Извор: Core Set of Indicators for Environmental Performance Reviews,
A Synthesis Report by the Group of the Environment, Paris, 1993.

Комисија за одрживи развој УН од 1995. године истражује и развија систем индикатора одрживог развоја. Концепт енвајеронменталних индикатора обухвата: узрок (људске активности, појаве и процесе који утичу на животну средину), посљедице (промјене у стању животне средине) и одговоре (политичке опције и друге реакције/акције за превенцију појаве нових и санацију установљених негативних ефеката у животној средини.

[225] Ibid.,стр. 279.

Полазећи од предложених модела, Европска агенција за животну средину је развила DPSIR-модел (покретачки фактори – притисак – стање – утицаји – одговори или реакције).[226]

Извор (“driving forces”) су људске активности које утичу на животну средину (транспорт, индустрија, пољопривреда, туризам и др.);

Притисак (“pressure”) су емисије загађивача, одлагање отпада, коришћење земљишта и других природних ресурса;

Стање (“state”) су квалитативне и квантитативне промјене стања животне средине услијед антропогених притисака;

Утицај (“impact”) су утицаји антропогено изазваних промјена у животној средини на здравље људи, живи свијет, природне ресурсе и добра, друштвено богатство и створене ресурсе;

Одговори (“response”) су реакције и одлуке државних органа (законске и планске мјере и рјешења) за превенцију или ублажавање негативних утицаја.

Доносиоци одлука и управљачке структуре на нивоу општине, мјесне заједнице, управе бање и других релевантних фактора, треба да се одлуче за оне индикаторе који ће на најбољи могући начин допринијети вредновању енвајеронменталног учинка, како на нивоу Слатине, као туристичке дестинације, тако и на нивоу цијеле мјесне заједнице, па и шире.

[226] Ibid. стр. 281.

8. ПРОСТОРНО И УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ ТУРИЗМА

8. ПРОСТОРНО И УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ ТУРИЗМА

Просторно планирање туризма се дефинише као планска, свјесна и континуирана активност друштва која има за циљ оптимално усмјеравање просторног размјештаја (просторни модели) туристички релевантних инвестиција, тј. одговарајућих просторних структура (опреме, објеката, уређаја, инфраструктуре итд.), у којима ће се или помоћу којих ће се одвијати туристичке активности на одређеној територији.[227] Избор опреме и њен размјештај врше се у функцији просторне дистрибуције расположивих туристичких ресурса, могућности и потреба друштва.

У свим земљама просторним плановима се:

- Постављају оквири за развој свих дјелатности, укључујући туризам;
- Усклађују различити интереси већег броја могућих корисника одређене локације;
- Развој туризма усмјерава у области са најбољим природним предиспозицијама и степеном изграђености адекватних инфраструктурних садржаја;
- Стављају под заштиту области у којима развој туризма није или је дозвољен у строго контролисаном обиму;
- Даје упутство за просторни размјештај и изглед туристичких капацитета, који ће омогућити квалитетан и економски успјешан туристички развој, а могуће негативне ефекте свести на минимум.

Циљеви, средства, временски хоризонт и просторни обухват који важе за опште планирање туризма, у највећој мјери се односе и на просторно планирање туризма, које се јавља као средство за остварење циљева опште туристичке политике и планирања. Просторно планирање туризма је компонента укупног плана развоја туризма који треба да буде интегралан дио националног плана економског и друштвеног развоја одређене државе. Значи, треба да има циљеве директно усмјерене на ефективно и рационално коришћење територије и садржаја, за остварење усклађеног развоја туризма.

Wahab (1973) разликује више фазних поступака који чине процес просторног планирања туризма:

- Инвентаризација свих туристичких ресурса;
- Одређивање регија које треба туристички развити, утврдити шта треба да се уради кроз регионалне студије, а затим установити приоритете;

[227] Чомић, Ђ., Пјевач, Н., цит. изд., стр. 122.

- Зонирање дате регије кроз туристичко коришћење и предузимање мјера за заштиту. Зонирање треба да предвиди типове веза и студије профитабилности пројекта;
- Развој приступних средстава и други инфраструктурни радови, уколико су неопходни;
- Развој и проширење туристичких објеката и инсталација који ће бити прилагођени одређеној регији и који ће одговарати обиму и врсти одређене потенцијалне туристичке тражње, која је претходно истражена и предвиђена;
- Развој помоћних и пратећих активности;
- Очување и конзервација пејзажних и културних ресурса;
- Организовање постојећих, централних и периферних туристичких структура ради постизања најбоље могуће координације свих развојних напора;
- Развој стратегија за анимирање циљних сегмената туристичке тражње на коју се рачуна у развоју;
- Континуирано образовање и обука кадрова на свим нивоима.

Просторно планирање је планска дјелатност којом се сврсисходним и оптималним усмјеравањем активности и структура, долази до најбољих рјешења на плану остваривања друштвених и економских ефеката како иницијативног, тако и рецептивног туризма. Планирање туризма даје најбоље резултате ако се временски и територијално усаглашава са постојећим стандардима општег просторног планирања који се повремено допуњују, осавремењавају и прилагођавају реалној стварности.[228]

Туристичко-географски простори изградњом објеката инфраструктуре и супраструктуре и одговарајућим прометом туриста, добијају специфичну физиономију и функције. Одликују се цјеловитошћу, еволутивношћу, системском организованошћу, подложношћу деградације, потребама очувања и унапређења.

Са позиције туристичке географије и економике туризма, веома је значајна прецизна, научно потврђена и добро изведена инвентаризација природних и антропогених туристичких вриједности планом захваћеног простора. При томе треба имати у виду да бројне туристичке вриједности нису заувијек дате, већ су промјењиве у времену и простору. Од посебног заначаја је чињеница да туристичке вриједности нису роба у класичном економском смислу и као такве не подлијежу свим законима

[228] Станковић, М. С., "Планирање простора и развој туризма" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. Октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бањалука, 2011. стр. 750.

тржишта, јер туризам је дјелатност која валоризује објекте, појаве и процесе који нису интересантни за низ других дјелатности.[229]

Задатак стручњака који се баве просторним планирањем туризма је да одреде приоритетне туристичке локалитете, центре, правце, зоне и регије. То значи да проблеме развоја туризма морају посматрати са аспекта комплементарности и конкурентности са другим интересантним дјелатностима за исти простор. Ово се посебно односи на коришћење постојећих и планираних инфраструктурних и супраструктурних објеката, од којих многи нису грађени само за потребе туризма.

У изради стратегија, мастер планова, програма развоја туризма и планирања одговарајућег простора, потребно је уважавати функционалност, доминантност одређених елемената, појава и процеса, физиономију пејзажа, основну намјену површина, комплементарност и могуће колизије са окружењем, конкуренцију, специфичности намјене одређених локација, начин и вријеме будућег пословања, тражњу на туристичком тржишту, величину контрактивне зоне, као и спремност и способност појединаца и друштва да инвестирају у туристичке објекте и одговарајуће пословање.[230]

Такође, елементи које просторни планери морају уважавати су вишефункционално и вишеслојно партнерство руралних и урбаних простора, посебно на плану мреже транспорта, ревитализације објеката и дјелатности, повећању свеукупне привредне продуктивности, гранању руралних економија, развоју зона туристичке рекреације, те заштити природне средине и културног насљеђа у њој.

Први корак у дефинисању различитих просторних система, јесте идентификација активности и њихово повезивање мрежом комуникација у природном окружењу, односно предјелу.[231] Основне карактеристике просторног планирања су:

- Сложеност – велики број међусобно зависних елемената;
- Динамичност – као резултат непрекидног кретања људи и роба и развоја бројних процеса у простору;
- Предвидљивост – постоје законитости које се истражују и помоћу којих се предвиђа развој просторног система;
- Хијерархичност – сви елементи имају своје мјесто и улогу, али су неки значајнији због свог утицаја на друге елементе;

[229] Ibid., стр. 751.
[230] Ibid., стр. 753.
[231] Стојков, Б., *Методе просторног планирања*, Географски факултет Београд, 2000., стр. 71-72.

- Неравномјерност – посљедица неравномјерне развијености подсистема у времену и простору;
- Конфликтност – простор има диференцирану вриједност и његово коришћење доводи до конфликата у задовољавању различитих потреба и интереса;
- Неподударност – времена планирања и спровођења планских одлука;
- Немогућност експериментисања – на нивоу цијелог система, тако да се резултати знају тек по реализацији плана (програма, пројекта); и
- Географска детерминисаност – огледа се у географским границама, природним и демографским одликама и размјештаја елемената подсистема у простору, што утиче на начин живота, врсте производње и развој друштвених процеса.

Схема 7. Процес просторног планирања

Извор: Максин-Мићић, М., 2008.

На начин коришћења простора утичу бројни фактори, а најзначајнији су:[232]

- Потенцијали и ограничења природних услова, природних и створених ресурса;
- Фактори окружења – положај у односу на окружење, саобраћајна доступност, начин коришћења околног простора, различити облици регулација (порези, кредити, стимулације и др.);
- Циљеви корисника простора – економски, социјални (уједначавање услова живота и рада, статус, престиж и сигурност) и психолошки (афинитети, естетски доживљај, симболичке представе о простору и др.);
- Начин доношења одлуке о коришћењу простора – расположива средства, доступност информација, принуде (план је врста принуде, као и дозвола/одобрење за изградњу), власништво (приватно, јавно/државно, корпорацијско и мјешовито).

На локалном нивоу доношење планова намјене и коришћења земљишних површина припада ингеренцији органа локалне самоуправе. Плановима се прецизније одређују локације за развој разних дјелатности, па и туризма, дају опште смјернице за изградњу капацитета, дефинишу зоне које треба да буду под одређеним степеном заштите и пројектују потребе за локалном инфраструктуром.

За Слатину је у овом тренутку релевантан Просторни план општине Лакташи 2014-2034. Према свом карактеру дефинисан је као стратешко-развојни документ. То значи да се не може тумачити и примјењивати као документ урбанистичког карактера, већ као документ који даје основне смјернице и упутства за каснију израду урбанистичких планова и спроведбених планова. Просторни план дефинише опште стратешке циљеве дугорочног просторног развоја, уређења и заштите општине Лакташи, њених еколошких, социјалних и економских подсистема, као и основна планска рјешења и политике упућене ка општим и посебним циљевима просторног развоја.[233]

Овај План даје опште смјернице и нуди конкретна рјешења у оној мјери у којој је сагледана реална могућност, а у сарадњи са локалном заједницом. Просторни план општине Лакташи организован је, у складу са Законом о уређењу простора и грађењу (Службени гласник Републике Српске, број 40/13, 106/15 и 3/16), и Правилником о начину израде, садржају и формирању докумената просторног уређења (Службени гласник Републике Српске, број 69/13), и то тако да се за сваку планску тему јасно прикажу:

[232] Максин-Мићић, М., цит. изд., стр. 53.
[233] Просторни план општине Лакташи, 2014-2034., цит. изд., стр. 15.

- Анализа и оцјену стања;
- Проблеми уређења простора;
- Циљеви;
- Програм плана и концепција развоја, и
- Смјернице за реализацију Просторног плана.

Посљедњи документ просторног уређења који је претходио Просторном плану из 2014. године, је Просторни план из 1986. године. Носилац израде Плана био је Урбанистички завод из Бањалуке. Послије тога, 2002. године поново је донијета Одлука о изради Плана на Сједници Скупштине општине (Службени гласник Општине Лакташи, број 4/02), али овај План је остао у фази Нацрта, тако да општина Лакташи званично није имала Просторни план, те се ослањала на Просторни план Републике Српске (Измјене и допуне Просторног плана Републике Српске до 2025. године).

Према Просторном плану општине Лакташи свеукупни циљ организације, уређења и коришћења простора општине Лакташи представља:[234]

- Стварање стратешких и просторних услова за активирање развојних потенцијала општине Лакташи на принципима одрживог развоја, повећање инвестиционе атрактивности општине, побољшање саобраћајног приступа, као и унапређење укупног животног стандарда становништва и заштита животне средине.

На основу општег циља један од основних циљева општине Лакташи је повећање економске конкурентности општине Лакташи кроз преструктурисање и унапређење економских структура, активирање природних ресурса и развој туризма;

Приликом организације и уређења простора туристичких дестинација неопходно је уважавати више чинилаца (мотивски, економски, еколошки, социо-културни и сл.), са циљем да се омогуће што веће користи локалној заједници, уз минималне негативне ефекте. Сходно томе, домицилно становништво би морало бити активно укључено у комплетан циклус доношења и реализације просторних планова.

Квалитетним вредновањем фактора који дјелују на датом простору треба у старту спријечити могућност предимензионисаног туристичког развоја, непримјереног капацитету простора. Најбољи приступ је када се интензитет туристичког развоја планира на основу процјене носећег капацитета одређеног простора. Уколико туризам проузрокује висок степен сатурације простора, неопходно је његов даљи развој ставити под ригорозну контролу или предузети мјере за повећање носећег капацитета.[235]

[234] Ibid. стр. 163.
[235] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело,стр. 125.

Као документи нижег реда издвајају се урбанистички планови. Иначе, ови планови су битнији за одређене (поготово бањске) туристичке дестинације, јер детаљније и конкретније приступају планирању и развоју појединих просторних обухвата. За Бању Слатину су важни Урбанистички план 1986-2005. године и Урбанистички план 2007-2022. године.

Урбанистичким планом Слатине за период од 1986. до 2006. године утврђени су посебни циљеви урбаног развоја и то:[236]

♦ Обезбјеђење просторних и других услова за развој насеља Слатина као центра будућег зоналног подручја Слатине и као насеља бањског и туристичког карактера;

♦ Формирање урбаног подручја насеља површине од око 330-340 ha, које ће моћи обезбиједити просторне услове за развој основних функција насеља Слатина: функција становања, рада, рекреације, функције центра зоналног подручја, функције бањско – лијечилишног и здравствено – туристичког центра ширег значаја;

♦ Успостављање адекватне намјене простора унутар урбаног подручја насеља и дефинисање адекватног режима коришћења тог простора. У складу са овим ставом је требало утврдити уже урбано подручје насеља за интензивну градњу у износу од 140-150 ha, затим, заштитити пољопривредне и шумске површине, заштитити утврђене ресурсе термоминералне воде, намјену и коришћење простора и природних ресурса ускладити са основним опредјељењима да *Слатина треба да се развија као бањско-лијечилишни центар и центар здравствено-рекретивног туризма надрегионалног, а у одређеном смислу и међународног значаја*, простор димензионисати тако да њихови капацитети задовоље потребе становника и корисника бањских услуга...;

♦ Обезбједити саобраћај тако да задовољи потребе Слатине као туристичког центра, а истовремено да не угрози и не ограничи бањско – лијечилишне и здравствено – рекреационе функције;

♦ Заштита свих елемената животне средине.

Као што можемо видјети, дио циљева формулисаних Урбанистичким планом Слатине 1986-2005., није реализован ни до данас. Посебно је индикативно што циљ, да „Слатина треба да се развија као бањско-лијечилишни центар и центар здравствено-

[236] Урбанистички план Слатине, 1986-2005., цит. изд., стр. 89-92.

рекретивног туризма надрегионалног, а у одређеном смислу и међународног значаја“, није уопште ни наведен у оквиру наредног Урбанистичког плана Слатине 2007-2022., а током навођења циљева из претходног Плана – није ни споменут.

На основу евидентираних природних ресурса урбанистичким планом промовисан је развој туристичке привреде као основне привредне гране Слатине. Посебан акценат је дат тзв. “здравственом туризму”. Слатина је третирана као бањско-туристичко мјесто са специфичним функцијама које излазе из оквира локалних потреба и имају шире регионално подручје утицаја. Претпостављен је интензиван развој бањских капацитета од око 1000 лежаја, од чега 700 лежаја у организованим објектима бањског комплекса и 300 лежаја у домаћој радиности. Предвиђена је изградња објеката за физиотерапију и отворених и затворених базена за здравствену рекреацију и уопште рекреацију људи.

У ужем урбаном подручју Слатине предвиђена је сљедећа намјена површина: за становање 31,5 ha нето површине, за рекреацију, спорт и урбано зеленило 30,2 ha, за објекте бањско – лијечилишног комплекса 4,0 ha, за објекте здравственог туризма и угоститељство 2,8 ha, за чисту индустрију 2,7 ha, за објекте друштвене инфраструктуре 3,3 ha. Остале површине у износу од 70,5 ha припадају шумама, заштитном зеленилу, саобраћају, комуналним објектима и пољопривреди. Објекти колективног становања планирани су као стамбено-пословни објекти спратности П+2.

Садржаји друштвене инфраструктуре планирани су за Слатину као зонални центар подручја кога сачињавају околна насељена мјеста. Одређени садржаји димензионисани су и према потребама корисника здравствено-рекреативне понуде. Планирана је изградња вртића бруто грађевинске површине 210 m^2 и доградња објекта амбуланте од 215 m^2 на површину од 480 m^2 и друштвеног дома са поливалентном салом, библиотеком и просторијама мјесне заједнице. За потребе спорта и рекреације планирана је изградња фудбалског стадиона, универзалног терена за мале спортове, шест тенис игралишта, два терена за кошарку и терен за мини голф. У оквиру бањских садржаја планирана је и изградња отвореног базена димензија 33 x 17 x 2 m, отвореног базена за дјецу димензија 12 x 10 x 0.5 m и затвореног базена 33 x 12 x 2 m. (Карта 6.).

У централном дијелу подручја планиране су зоне намјењене развоју бањских, здравствених и туристичко-рекреативних садржаја. Зоне становања планиране су и на јужним падинама изнад Херцеговачке ријеке.

Нажалост, проценат реализације зацртаних циљева у оквиру Урбанистичког плана 1986-2005., је и данас, готово након 35 година - веома низак!

Карта 6. План спортско-рекреационог центра у Бањи Слатини

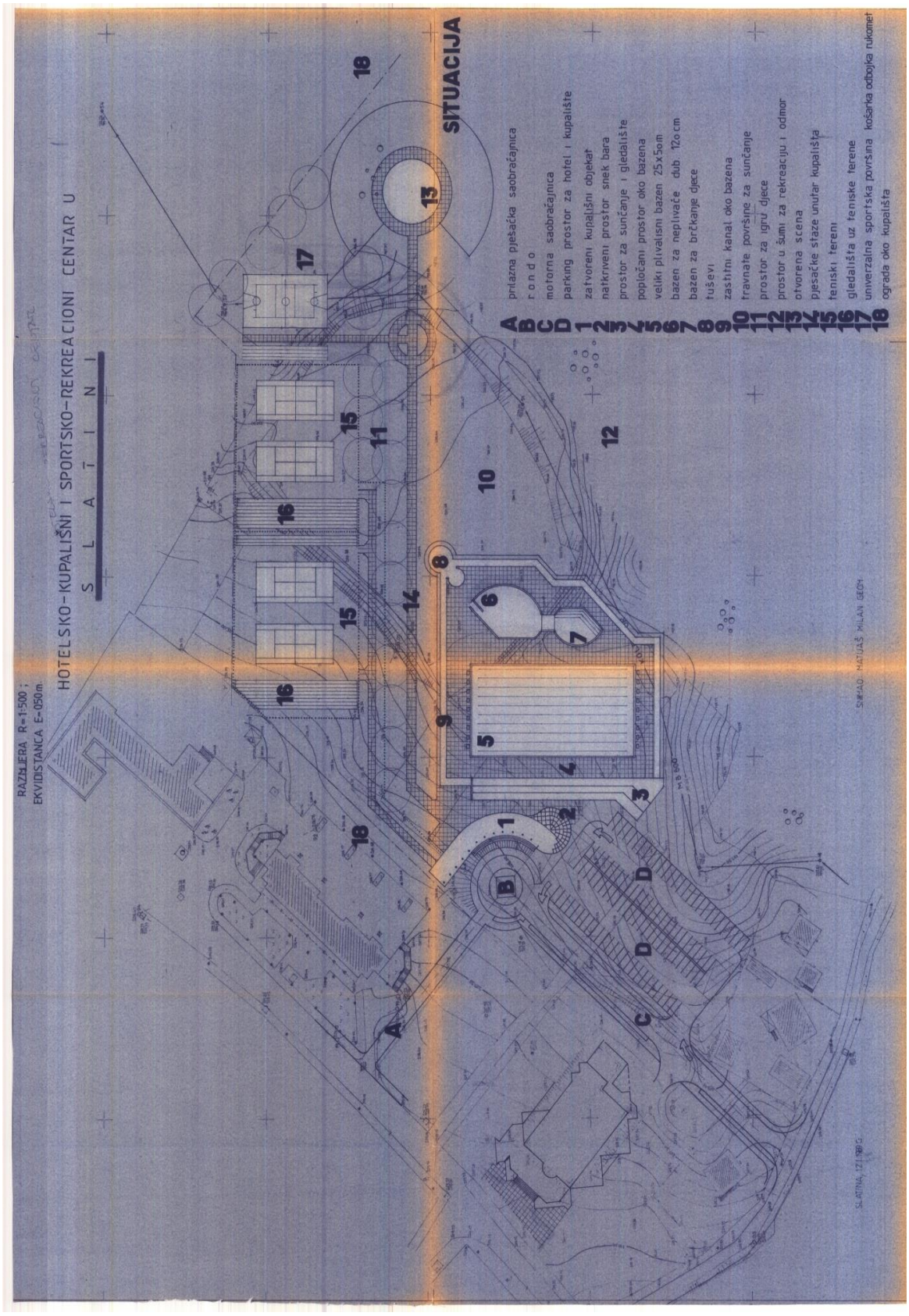

Извор: Урбанистички завод Бања Лука 1989.

Актуелни Урбанистички план Слатине 2007-2022. године, је заснован на урбанистичким трендовима који дефинишу планирање као процес. Овакав приступ планирању проистекао је из неефикасности традиционалног приступа те из промјењене улоге главних учесника у процесу планирања. Планирањем се на овај начин представља усмјеравање промјена у пожељном и могућем процесу, а сам план као стратешки оквир који треба да обједињује акције ка промјенама.

Препоручене међународне норме су Нова атинска повеља и принципи одрживог развоја, Перспектива просторног развоја Европске уније, норме квалитета ISO 9001 и норме заштите животне средине ISO 14001.

Нова атинска повеља 1998. коју је прописао Европски савјет урбаниста (ЕСУ) и разматрале професионалне организације урбаниста из једанаест земаља Европе, садржи главне принципе односа урбанизма према простору и дефинише Програм трајног уређења простора у градовима и њиховој околини. Она промовише:[237]

- Комбиновање функција, преплитање зона становања и рада како би се уштедјела енергија и смањило загађење;
- Комбиновање различитих типова становања у складу различитим потребама свих категорија становништва;
- Заштиту од природних катастрофа, друштвених немира и сиромаштва;
- Удобнији систем јавног превоза;
- Смањење контроле у корист више разноврсности и разноликости;
- Заштиту еко-система и заштиту здравља становника;
- Партнерства између јавних и приватних сектора, као напредак заједнице;
- Децентрализацију активности, развој мултиповршинских структура за град.

„Нова атинска повеља кроз неодрживу једностану примену и комбинаторику одрживе '3Д' и превазиђене '2Д' терминологије, у физичкој структури града фаворизује само високо грађене објекте или артефакте. Њима се неодрживо даје предност као једино изграђеним и примарним објектима у физичкој структури града, а на штету једнако вредних пејзажно и ниско грађених структура, објеката или артефаката. Из ових поменутих проблема, разлога и чињеница, јасно се види да су Нова атинска повеља као и '2Д' урбанистичко планирање запоставили креативну акцију.“[238]

[237] Урбанистички план “Слатина”, до 2022. године, стр. 16.
[238] Ћеримовић, Љ. В., “*Неодрживи '2Д' принципи Нове атинске повеље у односу на урбану и животну средину”* http://www.pipaugs.org.rs/pdf/cir/cir-neodrzivi-2d-principi-nove-atinske-povelje-u-odnosu-na-urbanu-i-zivotnu-sredinu.pdf (2. јун 2019.).

Према Урбанистичком плану "Слатина" за период 2007-2022. године, Слатина је планирана у складу са сљедећим принципима:

- Планирана је интензивнија изградња у ужем урбаном подручју и грађевинским зонама и очување зеленог прстена у ширем урбаном подручју као природне, пејзажне и амбијенталне вриједности;
- Бањски садржаји планирани су у двије зоне – постојећи бањски комплекс и комплекс Кисељак са пратећим зеленим и спортским површинама и грађевинским зонама за изградњу. Око бањског комплекса планирани су зелени заштитни појасеви;
- Оса развоја насеља је постојећа саобраћајница Бањалука – Слатина која је трасирана гребеном узвишења на коме је насеље формирано. Планирана је као централна алеја са дрворедима и шеталиштима, већим степеном урбане регулације и гушћом изградњом у контактним блоковима. Алеја обједињује постојеће улице: Бањалучку, Стевана Давидовића, трг Бана Милосављевића и улицу Бранка Ћопића;
- Уз наведену алеју и непосредно уз постојећи бањски комплекс планиран је центар насеља са мањим тргом, пијацом и потребним јавним садржајима;
- Падинама сјеверно и јужно од средишње алеје планирана је саобраћајна мрежа у прстеновима тако да прати нагиб терена. У зависности од ранга саобраћајнице планиране су адекватне пјешачке и бициклистичке комуникације тако да се оствари могућност затворених концентричних шеталишта и бициклистичких стаза око бањских комплекса. На овај начин било би могуће организовати и превоз туриста малим возовима, фијакером или санкама у зимском периоду;
- Зелене површине планиране су у континуалном прстену око насеља те је у њима могуће реализовати пјешачке, бициклистичке и јахаће стазе, те друге рекреативне садржаје;
- Ободом ужег урбаног подручја планиране су нове саобраћајнице које треба да преузму улогу обилазница и смање интензитет саобраћаја у централном подручју.

У оквиру Плана изражена је тежња да се у максималној мјери очувају цјелине шумског и пољопривредног земљишта а да се створе услови за нормалан и одржив развој бање. У том смислу пољопривредно земљиште је предвиђено за претварање у грађевинско само у ужем урбаном подручју, у оним дијеловима гдје је већ уситњено и заокружено изграђеним површинама и у зонама уз бањске комплексе у сврху њиховог

проширења. Шумско земљиште је задржано скоро у потпуности. Дијелови шумског земљишта планирани су за реализацију паркова и шума паркова, али изградња објеката на постојећим шумским цјелинама није планирана.

Нове зоне грађевинског земљишта планиране су углавном у оквиру ужег урбаног подручја насеља. У зони ширег подручја задржане су углавном у границама већ изграђеног земљишта. Заштитне зоне водоизворишта и појас санитарне заштите планирани су као парковске површине у средиштима бањских комплекса. Дефинисани су такође заштитни појасеви и резервисане површине за пролаз значајних саобраћајница и водова линијске инфраструктуре.

У ужем урбаном подручју предвиђено је комбиновање функција рада и становања у складу са савременим урбанистичким трендовима, искоришћење неизграђених локација и њихова интеграција у урбану матрицу. Уже урбано подручје обухвата површину од 146 ha и представља зону интензивније изградње и већег степена искоришћености те већег степена урбаног уређења.

Предвиђена је реконструкција изграђених цјелина и рационалније коришћење грађевинског земљишта. Под овим се подразумијева побољшање бонитета објеката, повећање спратности и коефицијента изграђености а нарочито у урбанистичким блоковима у централном подручју. Уз реконструкцију централних урбанистичких блокова предвиђене су стамбено-пословне зоне чиме се уже урбано подручје са јавним, трговинским и услужним садржајима шири према југозападу и сјевероистоку.[239]

Закон о бањама дефинише да су подземне термоминералне воде као природни љековити фактор природна добра од општег интереса и да се налазе под посебном друштвеном зажтитом.[240] У складу са наведеним, резервисана је површина за проширење бањског комплекса према капацитетима минералне воде и потребама за изградњом разних садржаја и проширењем комплекса јавне установе "Бања Слатина".

Максимална спратност у оквиру ове зоне износи П+4 (приземље и четири спрата). Изграђеност простора треба да прати зеленило које је по квалитету и заступљености адекватно бањским насељима. Посебна пажња се мора посветити уклапању постојећег зеленила, нарочито високог растиња, апсолутној заштити евидентираних природних вриједности (станишта цвјетнице Eranthis hyemalis и минералних извора) те њиховом уклапању у цјеловито рјешење бањско-парковског комплекса.

[239] Сматрамо да могућност градње нових пословних зона у ионако стијешњеном простору урбаног дијела Слатине, води загушивању и визуелно-амбијенталном нагрђивању простора, а посљедично и деаграризацији околних руралних насеља, узроковано социјално-психолошким факторима.
[240] Службени гласник Републике Српске бр. 24/09, Члан 6., тачка 1.

Зоне централних функција и садржаја планиране су на три локације:[241]

- Простор јужно од постојећег трга Бана Милосављевића, површине 3,6 ha. У овој зони предвиђени су мјешовити садржаји – јавне дјелатности, пословни објекти, трговина, угоститељство, вишепородично становање и пратећи садржаји. Оријентациона структура намјене планираних објеката централних зона је 40% за јавне садржаје, 30% становање и 30% за различите пословне садржаје. Пословни садржаји морају бити компатибилни амбијенту ужег урбаног подручја и стамбеним намјенама. Максимална спратност у оквиру ове зоне износи П+4 (приземље и 4 спрата), максимални коефицијент изграђености 1.5 и степен искоришћености до 0.6 (60%).У дијелу јужно од постојећих стамбено-пословних зграда предвиђена је изградња више-етажне паркинг гараже која треба да ријеши проблем паркирања у централном дијелу насеља;
- Простор сјеверно од постојећег трга, површине 1,4 ha. У овој зони предвиђени су јавни објекти (администрација, култура, друштвени садржаји), пратеће трговинске и услужне дјелатности те бањски садржаји: хотели, пансиони, "wellness" и "spa" центри и слични садржаји. У оквиру ове површине планиран је мањи трг за окупљања грађана и туриста и одржавање друштвених манифестација као саставни дио, или као наставак постојећег. Трг треба да кореспондира са постојећим и планираним парком те бањским комплексом. Уз трг су планирани јавни објекти и садржаји, инфо центар, споменици и фонтане те повремена или стална пијаца у форми мање пијаце. Трг за културне и туристичке манифестације планиран је и у оквиру бањског комплекса и разрађен кроз документацију нижег реда (План парцелације и идејно рјешење). У овом смислу додатни мањи трг се планира превасходно за одржавање манифестација у функцији задовољавања потреба насеља и оних манифестација које нису примјерене да се дешавају у бањском комплексу (специфичне друштвене и политичке манифестације, повремена или стална пијаца и слично). С обзиром на значај ове цјелине а нарочито њен положај у зони шире заштите водоизворишта, назначена је потреба израде планског документа нижег реда, а препоручена је израда урбанистичког пројекта. Максимална спратност у оквиру ове зоне износи П+4 (приземље и 4 спрата), максимални коефицијент изграђености 1.5 и степен искоришћености парцеле до 0.6 (60%);

[241] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 78-79.

- Простор бивше лугарнице, површине 0,5 ha. У овој зони предвиђени су јавни објекти и површине за потребе друштвених дјелатности становника насеља (просторије за разне врсте друштвеног организовања, а нарочито за потребе младих, библиотека и слични садржаји), као и друге врсте, потребних јавних садржаја (ватрогасни дом, образовни, здравствени, социјални, спортски садржаји и слично). С обзиром да се ради о површини уз главну приступну саобраћајницу могуће је на њој лоцирати и туристички инфо-центар. Максимална спратности износи П+2 (приземље и 2 спрата), максимални коефицијент изграђености 1.2 и степен искоришћености парцеле до 0.6 (60%).

У сјеверном дијелу обухвата плана (катастарска општина Мало Блашко) тежило се, да се простори на којима је започета изградња стамбених објеката повежу у цјелине, а да се при том дефинишу и заокруже пољопривредне и шумске површине као простор који се штити и на коме није могућа изградња. Стамбене површине ових насеља дефинисане су као зоне са малим степеном изграђености, па тиме и малом густином становања, јер објекти оваквих насеља имају већу окућницу, те површине под воћњацима и баштама. То су површине које заузимају већу површину земљишта, али у обзир треба узети да се у оквиру њих задржавају баште, воћњаци и друге пољопривредне површине.У оквиру урбанистичких блокова предвиђају се хетерогена стамбена насеља са заступљеним различитим типовима становања и без стриктне подјеле на једнопородично и вишепородично становање. Стамбене зоне су зато подијељене према густини становања и коефицијенту изграђености.

Нове зоне пословних, комерцијалних и комуналних дјелатности планиране су у сјевероисточном дијелу обухвата плана на површини од 11 ha. У оквиру ове зоне резервисане су површине за могуће локације бензинске и аутобуске станице чија реализација се претпоставља у постпланском периоду, након реализације предвиђених бањских и стамбено-пословних садржаја. Планирају се такође и потенцијалне локације рециклажног дворишта, претоварне станице, топлана која би могла користити енергију термоминералних вода као и евентуално други потребни комунални садржаји. Од пословних и комерцијалних дјелатности планира се изградњу разноврсних пословних објеката: производних, индустријских, складишних и трговачких, отворених складишта или стоваришта, сервиса, радионица и сличних предузетничких објеката.

Карактеристика свих бањских насеља је богато уређена зелена матрица, од чијег степена уређења зависи и сам квалитет (атрактивност) бањског комплекса. Урбанистичким планом предвиђено је 207.34 ha слободних површина, од чега на

пољопривредне површине отпада 62.64 ha, шуме 116.22 ha, урбано зеленило 12.45 ha, постојећи Слатински парк 4.74 ha и остале зелене површине 11.29 ha.

Мрежа урбаног зеленила, шумски комплекси и уређени пољопривредни пејзаж чине јединствен систем који у просторној организацији урбаних структура Слатине чине незамјењив повезујући материјал. Поред естетских и композиционих вриједности зеленило у урбаном подручју има шири значај, а нарочито у биолошко-хигијенском и еколошком аспекту уређења средине.[242]

Основна планска опредјељења везана су за:[243]

- ♦ Заштиту и ревитализацију постојећих природних вриједности, прије свега шумских комплекса, а према мјерама датим у поглављу уређења шума и шумског земљишта;
- ♦ Реконструкцију старог парка као централне позиције Слатине, уз максималну заштиту постојећег дендрофонда, као и проширење парка према западу, а на основу одговарајуће пројектне документације;
- ♦ Заштиту пољопривредних површина које имају велики утицај на општи изглед пејзажа, и развој воћарства као карактеристичне пољопривредне производње која даје посебан квалитет систему зелених површина у бањском насељу.

У смислу композиционих цјелина у парку планирани су:

- ♦ Класични геометријски парк у централном дијелу комплекса;
- ♦ Бањски парк у слободном – пејзажном стилу у западном дијелу комплекса, у оквиру којег је могуће пласирати и бањске садржаје ниског степена изграђености;
- ♦ Меморијални комплекс.

Узимајући у обзир садашње стање, уређење мора да прати садња великих количина дендроматеријала свих категорија, сезонског цвијећа и перена[244], затим:

- ♦ Формирање новог парка површине 4.2 ha у зони Кисељака;
- ♦ Формирање хотелских и болничких паркова уз све планиране садржаје овог типа, а према принципима хортикултурног уређења оваквих садржаја;
- ♦ Обликовање дрвореда платана уз Бањалучку улицу, као и формирање дрвореда уз остале примарне саобраћајнице, као и остале саобраћајнице гдје профил и контекст околног простора то дозвољава;

[242] Урбанистички план Слатине, 1986-2005., цит. изд., стр. 130.
[243] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 82.
[244] Перене – вишегодишње биљке (лат. Perenne – трајан), отуда назив "трајнице".

♦ Уређење школског дворишта;

♦ Изградња спортско-рекреативних садржаја у "Кисељаку" и истоку обухвата, које треба да прати и формирање богатих засада дендроматеријала свих категорија;

♦ Уређење гробља, формирање интерне мреже четинарских колонада и формирање живе ограде око комплекса;

♦ Ревитализација црквеног дворишта након изградње;

♦ Уређење блоковског зеленила у зони постојећих, а нарочито планираних стамбено-пословних цјелина;

♦ Уређење приватних парцела у хортикултурном смислу.

Спортски и рекреативни садржаји планирани су и у оквиру постојећих и планираних бањских комплекса, у цјелинама шума-паркова, а мања игралишта планирана су и у оквиру парковских садржаја. Зелене површине планиране су у континуалном прстену око насеља те је у њима могуће реализовати пјешачке, бициклистичке и јахаће стазе, те друге рекреативне садржаје.

У циљу очувања и ревитализације културно-историјског насљеђа Слатине дефинисана је заштита различитог степена у зависности од вриједности, значаја и карактера споменика или градитељских и амбијенталних цјелина. Услове заштите, ревитализације и коришћења природних добара прописује Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслијеђа Републике Српске. Објекат врела термоминералне воде и објекат бање (купатило) налазе се на привременој листи националних споменика, и према томе до одлучивању о њиховом статусу уживају све мјере заштите као и национални споменици.

Највећи приоритет у смислу урбане санације има реконструкција централног подручја насеља и његовог непосредног окружења, те уређење бањских комплекса.

У оквиру реконструкција централног подручја предвиђа се:

- Уређење средишње алеје са шеталиштима и бициклистичким стазама, дрворедима и бањским колонадама;
- Реконструкција и уређење блокова који се на алеју наслањају, и
- Уређење јавних простора - главног трга, паркова и скверова.

У урбаном подручју је предвиђена реконструкција урбаног језгра која подразумијева повећање густине становања и степена изграђености и искоришћености парцеле уз постепену замјену субстандардног грађевинског фонда новим зградама.

Планом су утврђени стандарди за поједине области који су усклађени са постављеним циљевима тако да се на читавом простору предвиђају уравнотежени услови опремљености са инфра и супраструктуром која је изнад минимума прописаног законом. На основу анализе постојећег стања планира се убрзан развој недовољно опремљеног подручја предметног простора а који је према просторној организацији и намјени површина предвиђен за бањске садржаје, зоне централних функција и становање.

Основне активности које треба спровести у циљу унапређења нивоа урбанитета насеља су:[245]

- Боље искоришћење земљишта у ужем урбаном подручју;
- Рехабилитација и обнова приватних објеката;
- Рехабилитација и обнова јавних објеката;
- Побољшање инфраструктурне опремљености;
- Изградња спортских капацитета и рекреативних цјелина;
- Рехабилитација постојећих и формирање нових паркова;
- Формирање нових амбијената отворених јавних простора (тргови, скверови) и унапређење постојећег трга;
- Реконструкција цјелина културно-историјског насљеђа, споменика и амбијентално вриједних објеката.

Урбанистичким планом детаљније су разрађена и просторно дефинисана опредјељења из Просторног плана општине Лакташи, утврђене границе грађевинског, пољопривредног и шумског земљишта, намјена површина за потребе становања, рада, рекреације, спорта, туризма, заштићена подручја и заштитне зоне, зоне реконструкције и санације, саобраћајна, водна, енергетска и комунална инфраструктура и друштвена инфраструктура.

Урбанистичким планом усклађено је коришћење и уређење простора са потребама заштите животне средине, као и услови и начин изградње у урбаном подручју. Урбанистички план је основни развојни просторно-плански документ за изградњу и уређење Слатине као насеља урбаног бањског карактера. Ријеч је о непосредној основи која садржи смјернице и поставке за припрему и израду детаљних просторно-планских докумената: зонинг планова, регулационих планова, урбанистичких пројеката и планова парцелације.

[245] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 109.

Урбанистички план Слатине, као и други урбанистички планови, подлијеже стручној контроли којом се провјерава усаглашеност са законом и другим прописима донијетим на основу закона, али и оправданост планских рјешења и усклађеност плана са урбанистичким стандардима и нормативима. С обзиром на значај Плана, потребно је разрадити и дефинисати инструменте извјештавања о стању и проблемима просторног развоја, урбанизације, урбанистичког планирања и заштите животне средине.

Границе обухвата планова могу се кориговати уколико се у току спровођења плана укаже оправдана потреба, односно ако се добију детаљнија сазнања о промјенама у простору као посљедице геолошких истраживања, еколошких студија, миграција, промјена власништва над земљиштем, значајних иницијатива за изградњу и сл. Уколико се општинском одлуком дефинишу наведене измјене, неопходно је и обавезно, да дефинисане границе буду у складу са општим концептом просторног уређења те да се границе предвиђених планских докумената контактних подручја коригују тако да цијело урбано подручје буде адекватно обухваћено просторно-планским документима. Границе докумената просторног уређења дефинишу се, по правилу, осовинама саобраћајница, границама катастарских парцела те природним границама у простору.

Тако нпр. повод за измјене и допуне важећег плана Врњачке Бање су била питања развоја, организације и уређења простора:[246]

- Како сачувати амбијент бање у коме је бањски туризам само једна од економских активности и дио урбаног простора општинског центра, који има велики прилив становништва и изражене проблеме непланске градње;
- Како обогатити и објединити у цјелогодишњу понуду туристичке садржаје бање и окружења;
- Како смањити интензитет изградње у централној урбаној и бањској зони, заштитити постојеће и повећати зелене површине, посебно паркова и парк шума;
- Како да се смањи притисак моторног саобраћаја на централну – бањску зону и да се преусмјере саобраћајни токови према циљевима кретања у другим зонама;
- Како обезбједити довољне количине воде за пиће у шпицу сезоне за преко 40,000 туриста, уз губитке од 60% на водоводној мрежи и др.

Као што можемо видјети, са наведеном проблематиком, у већој или мањој мјери, се сусреће већина бањских туристичких дестинација. Сходно томе, само квалитетно,

[246] Максин-Мићић, М., цит. изд., стр. 266.

правовремено и ажурно планирање може довести до жељених резултата и спријечити нежељене ефекте. Документима просторног уређења, у правилу се одређује да се за сваку грађевину израђују детаљни урбанистичко-технички услови, као посебан стручни елаборат, на основу којег се издају локацијски услови у складу с којим се грађевина пројектује.

Детаљни урбанистичко-технички услови у правилу се израђују након што се прибаве подаци о потенцијалном инвеститору грађевине, његовим захтјевима, потребама и могућностима, намјени грађевине, карактеристикама технологије дјелатности и сл., а све ово на основу извршених увиђаја на терену и детаљне анализе могућности изградње објеката на датом локалитету. Урбанистичко-технички услови морају се ускладити са одредбама урбанистичког плана и у свему бити сагласни са намјеном површина, као и осталим урбанистичким показатељима и параметрима из плана.

Ако је плановима нижег реда предвиђена могућност изградње привремених грађевина, тим документима се одређују општи урбанистичко-технички услови за њихову изградњу, као и смјернице за израду детаљних урбанистичко-техничких услова. Привремене грађевине обавезно се граде као монтажно-демонтажне или преносне и морају у свему испуњавати минимално техничке услове за дјелатности које се у њима намјеравају обављати. Грађење привремених стамбених или стамбено-пословних зграда може се планирати само у ванредним околностима (уклањање или санирање посљедица елементарних непогода, инцидената већих размјера или ратних дејстава).

Као привремене грађевине сматрају се и индустријски произведени типски преносни објекти, односно објекти који се монтирају од индустријских произведених елемената (киосци, гараже, надстрешнице за стајалишта јавног превоза, слободно-стојеће телефонске говорнице и сл.) када се постављају на привременој локацији, ако је за њихово постављање потребно извођење грађевинских радова (припрема подлоге, изградња прикључака на градску мрежу комуналних инсталација и сл.).[247]

Помоћним и пратећим објектима сматрају се гараже, котларнице, љетне кухиње, и различите врсте остава (за огрев, баштенски материјал и сл.). Помоћне просторије и пратећи садржаји се у правилу граде у саставу главног објекта (стамбеног, стамбено-пословног или пословног) у приземној или подземној етажи, а ако се у саставу главног објекта не могу смјестити неопходне помоћне просторије (због димензија габарита,

[247] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 127.

разлога сигурности, обликовних и техничких разлога), ове просторије граде се у саставу засебне помоћне зграде. Помоћни објекат може се лоцирати само на грађевинској парцели главног објекта иза главног објекта или у линији с њим. Помоћне зграде уз стамбене и стамбено-пословне објекте могу имати само једну надземну етажу.

Грађевинска земљишта су сва изграђена земљишта и земљишта на којима је урбанистичким планом или другим просторно-планским документом предвиђена изградња објеката[248] у границама урбаног подручја Слатине, осим земљишта одређених за пољопривреду или шуме. Детаљним просторно-планским документима може се одредити да се дио земљишта, одређених за пољопривреду или шуме, сматра грађевинским земљиштем (паркови, гробља и друге уређене зелене површине, зграде и окућнице земљорадника и производних пољопривредних организација и сл.).

Грађевинско земљиште уређује се по програму који се доноси по одредбама Закона о грађевинском земљишту, одлуке Скупштина општине о грађевинском земљишту и Закона о уређењу простора. Уређење грађевинског земљишта програмира се по просторним цјелинама за које је донесен регулациони план, или јединствено за цијело урбано подручје. Регулационим планом може се одредити да се уређење грађевинског земљишта може програмирати по појединим мањим просторним цјелинама у границама простора обухваћеног регулационим планом.

Грађевинско земљиште које је потребно за изградњу грађевине, или за извођење других радова на сусједном земљишту, може се привремено заузети у ту сврху (депоновање грађевинског или отпадног грађевинског материјала, постављање грађевинских машина, уређаја и опреме, постављање заштитне ограде око градилишта, израда грађевинских материјала или елемената на лицу мјеста и сл.). Када је то неопходно, може се привремено заузети и јавна површина (саобраћајна, зелена и сл.).

Информациони системи о простору омогућавају брзу и квалитетну израду сценарија о могућим намјенама простора у будућности, тако да се посљедице планских циљева и рјешења могу презентовати доносиоцима одлука о коришћењу и изградњи простора.

На тај начин се подстиче повећање:[249]

- Брзине и флексибилности планског процеса;
- Партиципације актера у дефинисању планских циљева и утврђивању рјешења;
- Ефикасности праћења промјена у простору и њихове усклађености с планским одлукама, тј. утврђивања степена остваривања планских циљева и рјешења.

[248] Закон о грађевинском земљишту, Службени гласник Републике Српске, 112/06, Члан 3., тачка 1.
[249] Максин-Мићић, М., цит. изд., стр. 315.

Досадашња искуства показују да географски информациони системи представљају најповољније оруђе за прикупљање и обраду информација о промјенама, појавама и процесима у простору. Ажурност информација о промјенама у коришћењу простора, пружа нивоима управљања доста маневарског простора да на кориснике и власнике земљишта дјелују стимулативно или рестриктивно у обезбјеђењу имплементације планских одлука.

Концепт географског информационог система се заснива на интеграцији пет основних компоненти: људи, подаци, анализа, хардвер и софтвер. Човјек је најважнија компонента, зато што развија процедуре и дефинише задатке.

У проналажењу рјешења реалних проблема географски информациони систем омогућава сљедеће операције:[250]

- Прикупљање географских података – сирових података и њихових атрибута;
- Складиштење података – подаци за складиште у растерском и векторском облику;
- Упити – сложене софтверске функције за проналажење специфичних обиљежја на основу вриједности атрибута или локације;
- Анализа података – одговор на интеракцију просторних односа између вишеструких скупова података;
- Показивање података – алати за визуелизацију географских обиљежја и приказивање резултата у различитим облицима.

Примјена географског информационог система у области просторног и урбанистичког планирања вишеструко је повећала продуктивност и квалитет рада, а такође смањила вријеме потребно за обављање различитих активности из домена рада органа задужених за просторно уређење. За потребе просторног и урбанистичког планирања и заштите животне средине неопходно је приступити систематском раду на увођењу и развоју, међусобно усклађених, просторног информационог система и информационог система о животној средини. Неопходно је утврдити концепт информационог система о простору најкасније годину дана од дана усвајања плана.

Концепцијом развоја информационог система неопходно је утврдити следеће:

♦ Обим и квалитет информационих потреба за разне врсте просторних и урбанистичких планова и програма заштите и унапређивања животне средине, према разним нивоима управљања;

[250] Ibid.,стр. 316.

♦ Критеријуме за развој служби у оквиру информационог система о простору и животној средини;

♦ Методолошки оквир за комуницирање између служби у оквиру система, те за комуницирање са другим информационим системима и мрежама;

♦ Пројект за кадровско, техничко и програмско опремање информационог система о простору;

♦ Мјере за реализацију приоритетних задатака и активности.

Посебно је неопходно утврдити начин редизајнирања постојећих мрежа података које су просторно, урбанистички и еколошки релевантне (разне евиденције, статистике, регистри, катастри, системи мониторинга итд), ради обезбјеђивања њихове компатибилности према просторним урбанистичким и еколошким критеријумима.

Реализација урбанистичког плана Слатине треба да се реализује кроз израду и спровођење сљедећих инструмената:[251]

- Програм просторног уређења и програм уређења грађевинског земљишта;
- Популациона политика;
- Стратегија планирања и изградње паркинг простора;
- Стратегија развоја пољопривреде, шумарства, индустрије, туризма;
- Основе уређења пољопривредног земљишта;
- Студија енергетских потенцијала;
- Програм штедње и рационалног коришћења енергије;
- Програм развоја и коришћења алтернативних (обновљивих) извора енергије;
- Студија топлификације;
- Програм развоја тржишта рада;
- Програм промоције предузетништва;
- Програм унапређења стамбених зона који треба да садржи стратегију реконструкције, адаптације, технолошког унапређивања (термичка и звучна заштита, опрема зграде) и уређења фасада зграда.

[251] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 139.

9. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

9. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Одрживи развој је процес који дозвољава да се развој остварује без деградирања или исцрпљивања оних ресурса на којима се и заснива. То је могуће остварити или управљањем ресурсима на начин да се они могу самообнављати у мјери у којој се и користе, или већом заступљеношћу и употребом ресурса код којих је период регенерације кратак. Концепција одрживог развоја се базира на три основна принципа, а то су:[252]

- Принцип еколошке одрживости, који обезбјеђује да развој буде компатибилан са одржавањем виталних еколошких процеса, биолошке разноврсности и биолошких ресурса;
- Принцип социјалне и културне одрживости, који обезбјеђује да развој буде компатибилан са културом и традиционалним вриједностима људских заједница и доприноси јачању њиховог идентитета;
- Принцип економске одрживости, који обезбјеђује да развој буде економски ефикасан и да се ресурсима управља на начин да их успјешно могу користити и будуће генерације.

Ефекти досадашњег привредног развоја на глобалном нивоу директно су проузроковали поремећаје у природи и животној средини. У успостављању усклађеног односа између економије и животне средине потребно је уважавати: унапређивање макроекономске политике; ефикасно коришћење и правилно вредновање природних ресурса; смањивање интензитета употребе ресурса по јединици производа; подстицање структурних промјена у производњи и потрошњи; увођење чистих технологија у производне процесе и коришћење економских елемената у заштити животне средине.

Енвиронменталисти и други експерти већ одавно упозоравају да су негативне промјене у животној средини резултат настојања хумане популације да обезбиједи што виши животни стандард, не обазирући се на цијену. Неконтролисан привредни и просторни пресинг зависи и од чињенице колико ће људи, и даље, некритички прихватати вредновање степена властитог развоја. Напори хумане популације да непрестано унапређује квалитет живота, не могу се више остваривати на принципима

[252] Јовичић, Д., 2000б, цит. изд., стр. 22.

неограничене потрошње ресурса и неограниченој способности природе за прихват антропогених емисија материје и енергије.[253]

Израз одрживи развој у нормативној форми је први пут употребљен у извјештају под насловом "Our Common Future" ("Наша заједничка будућност") који је на захтјев Генералне скупштине Уједињених нација израдила и поднијела Свјетска комисија за животну средину и развој (World Commission on Environment and Development – Brundtland Commission) 1987. године. Извјештај је назван "Брантланд извјештај", јер је организационим комитетом који га је сачинио предсједавала Гро Харлем Брантланд (Gro Harlem Brundtland), тадашњи премијер Норвешке. Послије објављивања наведеног Извјештаја, израз "одрживи развој" почео је да се користи од стране поборника заштите животне средине, али и у научним, економским и политичким круговима.[254]

Извјештај Свјетске комисије за животну средину и развој састоји се из три велика дијела у којима је дефинисано дванаест питања, на која међународна заједница треба брзо и ефикасно да одговори. У првом дијелу названом "Заједнички интереси" потенцирана су питања одрживе будућности везаних за правце развоја и улогу међународне економије. У другом дијелу "Заједничке промјене" третирани су проблеми: демографских и хуманих ресурса; сигурности хране; опстанка врста живог свијета и екосистема; енергије; индустрије и прераде сировина и урбаних изазова. Трећи сет питања везан је за: одрживи развој живота на копну и мору, затим за мир сигурност, безбједност и за организовање институционалних и правних начела.

Наведени концепт је поред бројних оспоравања, на крају прихваћен. Они који су га оспоравали позивали су се на његову неодређеност подложну различитим тумачењима, што није спријечило да се прихвати, барем декларативно, као развојна парадигма краја XX и почетка XXI вијека.

На Рио самиту 1992. (Рио де Женеиро) године усвојена је Агенда 21, као амбициозан и функционалан програм брзог активирања и примјене идеја одрживог развоја. Рио агенда је подстакла и интензивирала научна истраживања и постала основа бројних међународних активности, као и водиља за формулацију циљева у многим областима друштвеног и економског живота. Ријеч је о програму од 42 поглавља која

[253] Црногорац, Б. Ч., 2005., цит. изд., стр. 341.
[254] Тошић, Д., Крунић, Н., "Географске детерминанте одрживог развоја" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, 2011. стр. 762.

третирају демографске, економске, еколошке и социјалне аспекте развоја.[255] Поред 2500 упустава и смјерница, имплементација је углавном изостала, а на састанку у Њујорку "Rio + 5 Conference, New York" 1997., закључено је да се велика очекивања нису испунила. Па ипак, концепт одрживог развоја се стално дорађује, а Рио Агенда се са свим недостацима одржала.

На Свјетском самиту одржаном у Јоханесбургу 2002. године акценат је стављен на рјешавање конкретних проблема (вода и санитација, енергија, здравље, пољопривреда и биодиверзитет). Декларацијом се међународна заједница претенциозно обавезала да до 2015. године: елиминише сиромаштво и глад у свијету; обезбиједи опште основно школовање; ограничи смртност дјеце; обезбиједи заштиту животне средине и др. Акциони план је дефинисан као Агенда 21+10, а састоји се из једанаест дијелова. Самит у Јоханесбургу је оцјењен као неуспјешан, а Агенда протумачена као "скуп бројних обећања" за смањивање сиромаштва, гдје нису дате гаранције реализације.

Основни циљ одрживог туризма јесте да се људима омогући уживање и стицање знања о природним, историјским и културним одликама окружења, уз очување интегритета подручја и подстицање економског развоја и добробити локалних заједница.

Концепт одрживог туризма промовише:[256]

- Развој туристичког производа високог квалитета који задовољава садашње туристичке потребе, уз очување туристичких ресурса за будуће генерације;
- Очување и унапређење квалитета животне средине, оптимално коришћење и заштиту природних и културних ресурса, добара и вриједности;
- Економски развој, очување социјалног интегритета и унапређење квалитета живота локалних заједница на туристичком подручју;
- Афирмацију и очување културног идентитета туристичког подручја и традиционалних вриједности, уз допринос међукултурном разумијевању и толеранцији;
- Економски профит (директан и индиректан) од туризма и у туризму и допринос смањењу сиромаштва локалног становништва; и
- Стратешко планирање и управљање одрживим развојем туристичког подручја.

[255] Ibid., стр. 764.
[256] Максин, М., et al., цит. изд., стр. 16.

Крајем осамдесетих година XX вијека идентификовани су кључни елементи одрживог развоја туризма, међу којима систем стратешког планирања и управљања развојем туристичког подручја.

Схема 8. Приказ одрживог туризма

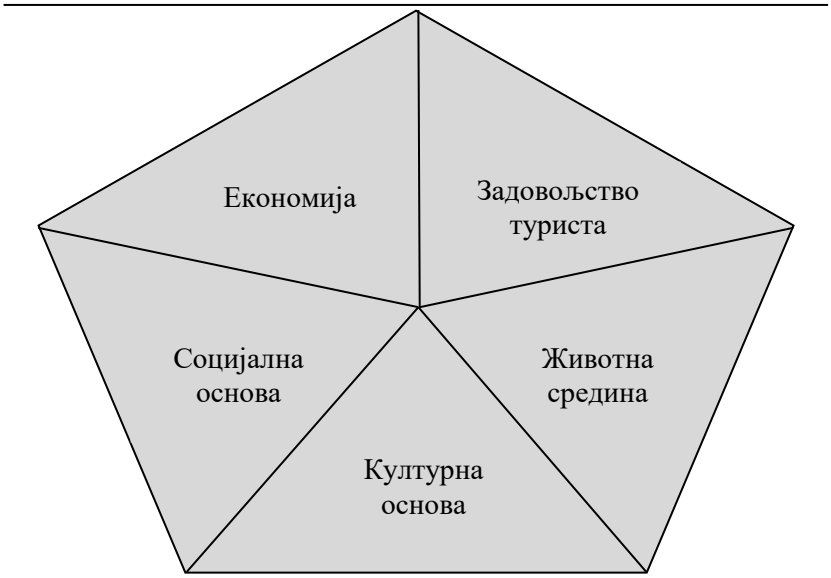

Извор: Muller, H. R., 1993.

Циљ коме треба стремити је одрживи или усклађени развој туризма, који акценат интегралним приступом ставља на: остварење економског профита, очување животне средине, афирмације социјалног интегритета, његовања културних особености локалног становништва и оптимално задовољење туристичких потреба.

Табела 75. Карактеристике не-одрживог и одрживог туристичког привређивања

Не-одрживи туризам (масовни туризам)	**Одрживи туризам**
Брзи развој	Спори развој
Не уважава социјалне чиниоце и факторе животне средине, агресиван	Уважава социјалне чиниоце и факторе животне средине, опрезан
Неконтролисан развој	Контролисан развој
Несразмјеран, неумјерен развој	Развој у мањим размјерама
Развој руковођен краткорочним интересима	Развој руковођен дугорчним интересима
Секторски приступ туризму, искључиво сагледавање интереса туризма	Холистички приступ туризму, уважавање интереса других дјелатности које су више или мање везане за туризам
Даљинска, централизована контрола развоја	Локална контрола развоја
Нестабилан развој	Стабилан развој
Квантитативан развој	Квалитативан развој
Фокусиран на цијену туристичког производа	Фокусиран на вриједности које се могу добити за новац (value for money)
Необучени или недовољно обучени кадрови	Континуирано образовање и обука кадрова
Неразвијена структура занимања у туризму	Развијена структура занимања у туризму
Публицитет туризма се изграђује по застарјелом, клишеираном моделу	Едукација туриста и читаве јавности о значају и предности туризма
Монокултуран приступ туризму са акцентом на његовим економским ефектима	Регионални приступ туризму као чиниоцу интегралног развоја ширих просторних цјелина, односно регија

Извор: Krippendorf, J., 1992.

Јост Крипендорф (Krippendorf, 1992) је анализирајући могућности за реализацију одрживог туризма, пошао од сљедећих параметара:

- Деградација животне средине од стране туризма се наставља убрзаним темпом;
- Свијест о индикаторима одрживости и прагу туристичког развоја је недовољна;
- Развој масовног туризма, праћен великим концентрацијама посјетилаца у појединим мјестима повремено представља велики проблем;

- Садејством три претходна параметра подстичу се могући конфликти између локалног становништва и туриста, који се манифестују у: губитку љубазности, нарушавању локалне културе и пружању погрешних информација туристима;

Приликом доношења одлука, неопходно је вредновати више могућих алтернатива, са аспекта позитивних и негативних ефеката које конкретне активности могу да произведу и ту се треба придржавати сљедећих правила.[257]

- *Избјегавање негативних посљедица*. Уколико постоји чак и минимална могућност да ће планирана активност проузрочити неки негативни ефекат, треба се одлучити за неку другу и сигурнију опцију. То значи да је неопходно избјегавати све активности које остављају трајне посљедице у животној средини. Ово се посебно односи на шумске комплексе, поједине примјерке флоре и фауне, те споменике, историјска урбана насеља, као и изузетне природне пејзаже;
- *Оцјењивање негативних ефеката*. Уколико се произвођење негативних ефеката не може избјећи, треба се опредијелити за оне који ће створити мање проблема и који ће краће да трају;
- *Минимизирање негативних ефеката*. Са етичког становишта су оправдане само оне активности код којих се негативни ефекти могу редуковати на најмању могућу мјеру. Такође, са етичког становишта прихватљиве су само оне активности чији ће негативни ефекти бити мањи од проблема до којих може доћи непредузимањем било каквих активности.

На основу наведеног произилази да процјена могућих економских, социјалних и утицаја на животну средину треба да претходи усвајању сваког већег пројекта којим се опредјељује туристички развој одређене средине. Поред тога, све фазе туристичког развоја треба подвргавати критичкој процјени и мониторингу, да би се утврдили ефекти донијетих одлука и реаговало на настале непланиране промјене.

Поштовањем наведених принципа у управљању одрживим туризмом, могу се остварити многобројне предности за велики број сегмената: туристичка привреда, туристи, локалне заједнице, субјекти и промотери заштите животне средине, као и друштво у цјелини. Интегралан приступ одрживом туризму, уважава специфичности свих поменутих сегмената, подстичући јачање њихових заједничких интереса.

[257] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 13.

Најзначајније предности манифестују се у томе, што одрживи туризам:[258]

- Стимулише профитабилност привреде, повећева локалну запосленост, (непосредно, али и у комплементарним дјелатностима), те подиже ниво животног стандарда становништва у локалним туристичким дестинацијама;
- Доприноси остваривању девизног прилива који има велики значај, како за локалну заједницу, тако и за државу у цјелини;
- Ствара рекреативне садржаје које, поред домаћих и иностраних туриста, може да користи домицилно становништво;
- Унапређује развој саобраћаја, комуникационих система и других виталних елемената инфраструктуре;
- Подстиче развој свијести и разумијевање утицаја које туризам врши на животну средину, њене природне и културне вриједности;
- Потврђује значај очувања природних и културних вриједности за економски и социјални просперитет локалних заједница.

Схема 9. Димензије одрживог туризма

Извор: Према Swarbrooke, J., 2005.

[258] Ibid., стр. 14.

Полазећи од утицаја туризма на окружење, у усмјеравању и управљању развојем туризма разматрају се три основне димензије одрживог туризма:[259]

- Енвајеронментална одрживост – подразумијева развој компатибилан са одржавањем основних еколошких процеса и биолошке разноврсности, очувањем природног насљеђа и природних туристичких ресурса, заштитом и рационалним коришћењем природних ресурса (нарочито необновљивих и стратешки значајних за развој подручја) и заштитом животне средине;
- Социокултурна одрживост – подразумијева развој који уважава социјалну једнакост и пружа једнаке могућности свима (туристима, запосленима и локалном становништву), подржава јачање и очување социјалног интегритета, културног идентитета и традиционалних вриједности локалне заједнице;
- Економска одрживост – подразумијева економски ефикасан развој туризма и туристичког подручја и финансијску подршку имплементацији изабране стратегије одрживог развоја туризма.

Секторски планови, политике и програми развоја туризма интегришу се у систем стратешког планирања, који постаје све значајнији за усмјеравање развоја туризма. Координирајући и интегришући улогу у стратешком планирању и усмјеравању одрживог развоја туристичких подручја и центара имају просторно и енвајеронментално планирање и управљање уређењем простора и квалитетом животне средине.

Суштина планирања одрживог развоја, организације и уређења туристичких подручја и центара јесте успостављање баланса на основним релацијама:[260]

- Туристички смјештајни капацитети;
- Спортско-рекреативни, културни, забавни и други садржаји цјелогодишње туристичке понуде у простору;
- Повећање доступности и инфраструктурно опремање туристичког простора (саобраћајном и техничком инфраструктуром и комуналним објектима);
- Економски и социјални развој локалних заједница и очување њихових културних особености и вриједности;
- Заштита, одрживо коришћење и презентација природног и културног насљеђа;
- Заштита и унапређење животне средине и предјела.

[259] Максин, М., et al., цит. изд., стр. 21.
[260] Ibid., стр. 17.

Табела 76. Одрживи развој (SD) у туризму:
могућа додјела одговорности

Ниво/Организација	Одговорности
Домаћа заједница/Регион	Дефинисање филозофије и визије туризма за заједницу/регион Успостављање социјалних, физичких и културних норми
Управљање дестинацијом или организацијом	Координација имплементације SD плана за туризам Праћење нивоа утицаја туризма у заједници и региону
Индивидуални туристички садржаји и оператори	Фер допринос имплементацији SD плана за туризам Придржавање смјерница, прописа и пракси за SD
Домаћа заједница/Регион	Подстицање/прихваћање туризма у оквиру параметара SD плана
Посјетиоци/туристи	Прихватање одговорности за минимално самообразовање у односу на вриједности регије домаћина. Прихваћање услова SD заједнице

Извор: Goeldner, R. C., Ritchie, J. R. B., 2009.

Једном договорени оквир за расподјелу одговорности постаје императив за успостављање имплементације. Организација за управљање дестинацијом у пракси треба да преузме водећу улогу у развоју акционог плана и да послужи као катализатор за генерисање процеса који доноси имплементацију.

Активности овог процеса подразумијевају:[261]

- Координацију развоја туристичке филозофије и визије за заједницу/регион;
- Разврставање главних циљева заједнице/региона у погледу туризма;
- Постизање консензуса о социјалним, физичким и културним капацитетима дотичне заједнице/региона;
- Идентификовање посебних иницијатива за акције које су неопходне за постизање циљева развоја туризма, уз поштовање носећих капацитета дестинације;
- Постизање договора о мјерама које ће се користити у праћењу утицаја туризма у заједници/региону;
- Прикупљање и ширење информација о утицају туризма на заједницу или регион.

[261] Goeldner, R. C., Ritchie, J. R. B.,*Tourism, Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley & Sons, INC., 2009., p.480.

Да би се успоставио и спровео концепт одрживог туризма неопходно је обезбједити активну подршку свих заинтересованих страна на туристичком тржишту. У појединачним циљевима заинтересованих страна туристичког тржишта (туристичке индустрије, локалног становништва и туриста), доминирају они који нису у складу са одрживим туризмом. Максимирање профита туристичке индустрије, економски и социјални просперитет локалног становништва и максимизирање задовољства туриста често су у супротности са одрживим туризмом. Једино интегралним посматрањем могуће је доћи до истовременог задовољења свих појединачних циљева. Због тога, одрживи туризам подразумијева измјењене ставове и интересе различитих заинтересованих страна.

- Туристи траже висок квалитет искуства у путовању и то у сигурном и атрактивном окружењу, али су и све забринутији за утицај свог путовања на животну средину.
- Локалне заједнице настоје да повећају свој просперитет, али без превелике експлоатације ресурса или угрожавања њиховог квалитета живота;
- Поборници заштите животне средине су забринути за негативне утицаје туризма на окружење, али истовремено у туризму виде извор прихода који може бити усмјерен на њену заштиту;

Стање у погледу развијености туризма заснованог на природним ресурсима је доста комплексно и неуједначено на глобалном нивоу, јер нису све дестинације у упоредивом степену развоја туризма, па самим тим нису и у истом степену експлоатације природних ресурса. Покушај тренутне оцјене степена туристичке развијености и експлоатације природних ресурса показује да није у потпуности усаглашен са принципима одрживости. То је резултат прекомјерног притиска туристичке индустрије и туриста на најпрофитабилније природне туристичке ресурсе (разни облици водних ресурса, биљни и животињски свијет). Те туристичке дестинације засноване на природним ресурсима су постале најпрофитабилније у кратком року, јер се нису придржавале концепта одрживог развоја и прекомјерном експлоатацијом истих су довеле у питање своју дугорочну егзистенцију и развој. Оне су на тај начин смањиле свој укупан природни туристички ресурсни потенцијал деградацијом ресурса и постале туристички мање атрактивне. С друге стране, неразвијене или слабо туристички развијене дестинације имају очуван ресурсни потенцијал и примјеном одрживог туризма могу да обезбједе дугорочну егзистенцију и конкурентност на туристичком тржишту.

Анализирајући диференцирана теоријска схватања одрживог туризма, Sharpley (2004) наводи неколико кључних одредница које треба да садржи одрживи туризам:[262]

1. Холистички приступ – који подразумијева да одрживи туризам учествује у рјешавању глобалних проблема сиромаштва, здравствених проблема, образовања, загађења, прекомјерне експлоатације ресурса, деградације окружења и других изазова пред којима се налази савремена цивилизација;

2. Равнотежан – што треба да доведе до подједнаких могућности располагања ресурсима и садашњих и будућих генерација;

3. Оријентисан ка будућности – да у фокусу има будуће генерације и могућност задовољења њихових потреба;

4. Одговоран према окружењу – дефинисање и спровођење одрживог туризма треба да омогући очување окружења и елемената екосистема у којем постоји.

Синтеза различитих циљева одрживог туризма, могуће је дати преглед најважнијих циљева. Ти циљеви су:

- Економска одрживост, која подразумијева остварење економског профита и обезбјеђење дугорочне конкурентности туристичких дестинација и предузећа;
- Просперитет локалних заједница, у смислу позитивног доприноса туризма развоју дестинација укључујући и потрошњу локалних производа и услуга;
- Задовољство туриста, са циљем обезбјеђења сигурности и потпуне сатисфакције туриста посјетом дестинацији;
- Социјална правичност, која треба да обезбједи дистрибуцију економских и социјалних ефеката свим учесницима у туристичком бизнису;
- Квалитет запослености, који треба да обезбједи и осигура квалитетна и адекватно плаћена радна мјеста, без икаквих видова дискриминације;
- Социјална правичност, која треба да обезбиједи дистрибуцију економских и социјалних ефеката свим учесницима у туристичком бизнису;
- Очување природног окружења, које подразумијева непромјењивост физичког изгледа дестинације;
- Заштита животне средине, која се огледа у минималном негативном утицају на воде, ваздух и земљиште дестинације.

[262] Sharpley, R., Planning for tourism: In Sharpley, R. (Ed.). The tourism business: an introduction. Sunderland: Business Education Publishers, 2004., p. 212.

- Одржавање биолошке разноврсности, које се постиже формирањем заштићених области и других видова заштите, са циљем минимизације утицаја туриста и локалног становништва на ресурсе флоре и фауне дестинације;
- Ресурсна ефикасност, прије свега у погледу смањења директног коришћења необновљивих и обновљивих ресурса у процесу креирања туристичких активности и задовољења потреба туриста;
- Културна разноврсност, која мора да буде очувана развојем туризма, тј. развој туризма не смије да угрози културни идентитет дестинације;
- Благостање локалних заједница, са циљем побољшања услова живота локалном становништву, укључујући и економске и неекономске користи;
- Локална контрола, која подразумијева укључивање локалних интересних група и процес креирања и управљања развојем туризма дестинације;

Кључна карактеристика окружења у којем егзистира туристичка активност је његова турбулентност, која у релативном кратком року брзим и често непредвидивим промјенама утиче на квалитет туризма, али истовремено и промјене које се дешавају у туризму утичу на промјену квалитета елемената окружења.

Основни облици утицаја окружења на активности туризма су:[263]

1. Отежана могућност повезивања узрока и посљедица одређене појаве - веома је тешко изоловати двије појаве и утврдити утицај једне на другу због дјеловања многих варијабли;

2. Непредвидљивост промјена – повезаност предвиђања догађаја у окружењу је битно умањена, јер су будућа кретања резултат дјеловања и међудејства бројних аутономних учесника на које је веома тешко утицати;

3. Отежано остваривање циљева – постизање жељених резултата пословања је под значајним, али и тешко предвидљивим утицајем елемената окружења;

4. Ограничена могућност контроле над будућим догађајима – произлази из дјеловања убрзаних промјена, великог броја самосталних међузависних учесника и карактеристика промјена, које се налазе под дјеловањем самог окружења.

Кључно питање развоја одрживог туризма је како одрживи туризам претворити у реалне облике туризма у дестинацијама свих туристичких активности - од масовног, до туризма у природи и алтернативних облика туризма, тј. на који начин постојеће облике туризма учинити одрживим. Схватила се неопходност идентификације грешака које су

[263] Попеску, Ј., *Менаџмент туристичке дестинације*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2011., стр. 115.

довеле до деградације многих туристичких дестинација широм свијета, превасходно масовног типа, усљед неконтролисаног коришћења природних ресурса и постављања нове основе за развој туризма чији ће утицај на природне ресурсе и животну средину бити минималан и прихватљив за све учеснике на туристичком тржишту.

Посматрајући истраживања односа туризма и окружења, Mathieson & Wall (1982) закључују да постоје одређени методолошки проблеми, који су резултат неколико кључних чињеница:[264]

1. Тешко је раздвојити утицаје које туризам врши на окружење од утицаја који потичу од других привредних грана, јер у одређеном окружењу не егзистира само туризам;

2. Недостатак информација које се тичу услова који су претходили доласку туриста и самим тим недостатак основе мјерења утицаја туриста на окружење;

3. Мала количина информација о броју, типовима и нивоима толеранције различитих врста флоре и фауне у окружењу;

4. Концентрација истраживања на појединачне примарне ресурсе, који су еколошки најосетљивији.

Сваки облик туризма у наредном периоду мора тежити да буде одржив, уколико му је циљ дугорочна егзистенција и развој. То подразумијева да сви ресурси дестинација, а нарочито природни, морају да буду расположиви у истом или сличном квантитету и квалитету током читавог периода функционисања туристичке дестинације, да би се обезбједио њен континуитет. У претходним периодима развоја туризма, и у периоду масовног и алтернативног, није се водило рачуна на плански и одговоран начин о заштити и очувању природних ресурса. То је довело до смањења перформанси појединих дестинација, али и до угрожавања њихове егзистенције, тј. постојања на туристичком тржишту.

На глобалном нивоу се појављује све већи број туристичких дестинација заснованих на природним ресурсима, који на одговоран начин приступају овој проблематици, тј. у своје кључне стратегије развоја, очување природних ресурса постављају за један од главних циљева. На тај начин се они свјесно одричу краткорочне профитабилности зарад дугорочног развоја. Генерално, ријеч је о приступу који ће у будућности морати уважавати све туристичке дестинације.

[264] Mathieson, A. & Wall, G.,*Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. London: Longman, 1982. p. 94.

Табела 77. Биланс утицаја одрживог туризма на природне ресурсе окружења

Област утицаја	Негативан утицај	Позитиван утицај
Биодиверзитет	- Нарушавање ланца исхране; - Убијање животиња из забаве или у циљу прикупљања сувенира; - Губитак или промјена станишта појединим врстама.	- Подстицање за конзервацију животињских врста као атракција; - Подстицање за формирање заштићених подручја као мјеста туристичке понуде.
Ерозија и физичко оштећење	- Ерозија земљишта; - Оштећење градова; - Преоптерећења појединих облика инфраструктуре.	- Приходи од туризма гарантују заштиту подручја; - Побољшање инфраструктуре као захтијев турист. тражње.
Загађење	- Исцрпљивање подземних и површинских вода; - Измјештање водотокова за задовољење потреба туриста; - Исцрпљивање локалних резерви горива.	- Програми заштите атракција и локација туриста.
Ресурсна база	- Исцрпљивање подземних и површинских вода; - Измјештање водотокова за задовољење потреба туриста; - Исцрпљивање локалних резерви горива; - Исцрпљивање локалних материјала за градњу.	- Развој нових облика пунуде.
Визуелна промјена	- Промјена намјене коришћења земљишта за развој туризма; - Промјена визуелног изгледа природног окружења; - Увођење нових стилова градње; - Урбанизација; - Експанзија урбаних стилова.	- Коришћење непродуктивног земљишта; - Побољшање изгледа пејзажа; - Регенерација изграђених објеката и њихова модернизација.

Извор: Wall, G. & Mathieson, A., *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*, London, Prentice Hall, 2006.

Табела 78. SWOT-анализа Парк-шуме "Слатина", као заштићеног подручја у функцији развоја одрживог туризма

	ПОЗИТИВНИ ФАКТОРИ	НЕГАТИВНИ ФАКТОРИ
ИНТЕРНИ ФАКТОРИ	*СНАГЕ*	*СЛАБОСТИ*
	1. Важан туристички потенцијал очуваног билошког природног ресурса заштићеног подручја; 2. Очуван шумски ресурси у већини заштићених подручја; 3. Постојање бање и термалног извора у непосредној близини заштићеног подручја; 4. Позитиван став локалног становништва о развоју одрживог туризма заснованог на природним ресурсима и штићењу наведеног природног добра.	1. Донедавно непостојање институционалне заштите овог природног ресурса, као заштићеног подручја; 2. Појаве илегалних видова експлоатације природног ресурса заштићених подручја; 4. Неадекватна стручност кадрова који управљају заштићеним подручјем; 5. Неадекватна опремљеност заштићеног подручја; 6. Непостојање адекватног модела развоја туризма овог природног ресурса.
ЕКСТЕРНИ ФАКТОРИ	*ПРИЛИКЕ*	*ПРИЈЕТЊЕ*
	1. Одличне могућности развоја рекреативног и излетничког туризма; 2. Могућност едукације ученичке популације везано за важност заштићених природних добара; 3. Повећана свијест о потреби очувања природних ресурса 4. Учење на искуствима развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима сличних природних добара; 5. Могућност отварања нових радних мјеста везаних за заштићено подручје развојем туризма.	1. Раст неконтролисаног туризма у заштићеном подручју; 2. Опасност неконтролисане градње туристичке опреме и инфраструктуре у природном добру; 3. Несразмјер, као и несклад експлоатације природног добра, у односу на компатибилни бањски центар; 4. Непридржавање прописа управљања Парк-шумом од стране органа којима је природно добро повјерено на управљање.

Извор: Аутор

Суштина израде SWOT-анализе, је да се идентификују и развојним одлукама максимизују снаге, минимизују слабости, искористе прилике и избјегну пријетње. Резултати SWOT-анализе се тестирају TOWS матрицом, која представља комбинацију претходно утврђених елемената. TOWS матрицом добијају се четири комбинације стратегија развоја одрживог туризма у заштићеним областима:

1. Макси-макси (S-O): Ова стратегија показује на који начин је постојећим снагама могуће искористити уочене прилике из окружења;
2. Макси-мини (S-T): Ова стратегија показује интерне снаге у односу на пријетње из окружења. Потребно је тежити коришћењу сопствених снага како би се отклониле пријетње или се њихов утицај свео на минимум;
3. Мини-макси (W-O): Ова стратегија показује на који начин је могуће превазићи сопствене слабости користећи прилике из окружења;
4. Мини-мини (W-T): Ова стратегија показује слабости у поређењу са пријетњама. То је крајње одбрамбена стратегија, чији је циљ смањити слабости и избјећи пријетње.

Претходно наведене стратегијске опције за развој одрживог туризма у заштићеном подручју парк-шуме "Слатина" могу се представити на сљедећи начин.

Табела 79. TOWS-матрица коришћења Парк-шуме "Слатина", у функцији развоја одрживог туризма

	СНАГЕ (S)	СЛАБОСТИ (W)
ПРИЛИКЕ (O)	**S-O стратегија: Макси-макси** Због повољних кретања на туристичком тржишту у погледу развоја туризма у заштићеним областима, на квалитетан начин искористити укупни потенцијал заштићеног природних ресурса.	**W-O стратегија: Мини-макси** Због изгледне перспективе синхронизоване валоризације бање и Парк-шуме, ангажовати компетентне кадрове, који би предложену иницијативу провели у дјело.
ПРИЈЕТЊЕ (T)	**S-T стратегија: Макси-мини** Развијати облике одрживог туризма на бази специфичности природног ресурса, чиме ће се смањити негативан утицај класичног туризма.	**W-T стратегија: Мини-мини** Контролисати раст одрживог туризма одустајањем од сваке ризичне активности коришћења заштићеног природног ресурса.

Извор: Аутор

Оквир одрживог развоја који установљава туристичка привреда би се требао заснивати на Декларацији из Рија о животној средини и развоју, из које проистичу сљедећа водећа начела:[265]

- Туризам треба да помогне људима у вођењу здравог и продуктивног живота у сагласју са природом;
- Туризам треба да допринесе очувању, заштити и рестаурацији екосистема Земље;
- Туризам треба да се заснива на промоцији отвореног економског система, у коме међународна трговина у услугама туристичке привреде може заузети своје мјесто на одрживим основама;
- Туризам, мир, развој и заштита окружења су међузависни;
- Протекционизам у пословању туристичке привреде треба да буде спријечен или укинут;
- Заштита окружења треба да чини интегралан дио процеса развоја туризма;
- Питања развоја туризма треба рјешавати уз учешће заинтересованих грађана, уз планске одлуке које су усвојене на локалном нивоу;
- Државе ће информисати једна другу о природним катастрофама које могу погодити туристе или туристичке дестинације;
- Туризам би требало да искористи у највећем обиму своје могућности за запошљавање жена и домаћег становништва;
- Развој туризма треба да призна и подржи идентитет, културу и интересе домаћег становништва;
- Туризам треба да поштује међународне законе којима се штити животна средина.

[265] Извор: Агенда 21 за туристичку привреду, У сусрет еколошки одрживом развоју, file:/// C:/Users/PC/Downloads/agenda%2021%20za%20turisticku%20privredu%20(1).pdf (08.07.2019.)

Табела 80. Приоритетне области за израду програма одрживог развоја туризма

ПРИОРИТЕТНЕ ОБЛАСТИ:	**ЦИЉЕВИ И НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА**:
ОБЛАСТ 1: УСТАНОВЉАВАЊЕ САДРЖАЈА ПОСТОЈЕЋЕГ ЗАКОНСКОГ И ЕКОНОМСКОГ ОКВИРА И ДОБРОВОЉНОСТИ ЗА УВОЂЕЊЕ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА	- Неопходно је установити тренутну законску и економску припремљеност и добру вољу за одрживи туризам и припремити или предложити припрему политика које ће олакшати достизање одрживог туризма. - Одрживи туризам захтијева промјене од свих учесника у туристичкој привреди. Овдје је неопходна сарадња органа владе, невладиних организација и пословних удружења да би се оцјенило колике су тренутне важеће законске норме, као и добровољност постизања циљева.
ОБЛАСТ 2: УСТАНОВЉАВАЊЕ ЕКОНОМСКИХ, ДРУШТВЕНИХ, КУЛТУРНИХ И ЕКОЛОШКИХ УТИЦАЈА КОЈИ НАСТАЈУ ПОСЛОВАЊЕМ ОРГАНИЗАЦИЈА	- Циљ је испитати унутрашње активности организације да би се оцјенио утицај сопствених активности на одрживи развој. - Ниједна организација не може подржавати вриједности одрживог туризма док није сигурна да је сагледала утицај сопствених активности при преласку на одрживи развој. Да би то постигла, неопходно је да оцјени економске, друштвене, културне и еколошке утицаје и осмисли планове за побољшање. Кроз такву дјелатност би требало очекивати максимално ефикасно коришћење ресурса и спречавање њиховог загађивања.
ОБЛАСТ 3: ОБУКА, ОБРАЗОВАЊЕ И ДРУШТВЕНА СВИЈЕСТ	- Да би се постигао одрживи развој потребно је образовати све учеснике путовања и туризма о потреби за развојем одрживих облика туризма и пружити им неопходна сазнања да би испунили задатке у том смислу. - Деградација животне средине често се дешава из незнања. Образовање и обучавање садашњих и будућих управљача је битан корак у постизању циљева Агенде 21. Ово обучавање има два саставна дијела. Прво, неопходно је подизање свијести о природи и низу питања одрживог развоја. Друго, потребно је подучавање о знањима која доводе до остварења одрживог развоја. Да би се повећао учинак у овој приоритетној области, организација мора да сарађује са органом владе одговорним за образовање, како би проблематика ушла у школске системе, а посебно на факултете који изучавају туризам. - Неопходна је и сарадња са туристичким предузећима и стварање једног образовног система о одрживом развоју унутар туристичке привреде.

ОБЛАСТ 4: ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	-Припремити и примјенити ефикасне планске мјере коришћења земљишта које максимизују могуће еколошке и економске утицаје туризма, истовремено смањујући могуће еколошке или културне штете. - Лоше планиран и вођен туризам може нанијети штету баш оним ресурсима на којима је заснован. Деградација ресурса може бити избјегнута усвајањем и примјеном одређених планских мјера. У овој области органи владе, националне туристичке организације и пословна удружења морају да: сарађују са органима задуженим за планирање, воде развој туризма у посебно осјетљивим и заштићеним подручјима, обезбједе планску регулативу, помогну локалним властима да одреде носећи капацитет у односу на кључне ресурсе (земљиште, вода, биодиверзитет, енергија, инфраструктура), подстичу систем саобраћаја који неће бити лош, и коначно да користе туризам као средство друштвено-економског раста и заштите животне средине.
ОБЛАСТ 5: ОЛАКШАВАЊЕ РАЗМЈЕНА ИНФОРМАЦИЈА, ЗНАЊА И ТЕХНОЛОГИЈЕ КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ ИЗМЕЂУ РАЗВИЈЕНИХ ЗЕМАЉА И ЗЕМАЉА У РАЗВОЈУ	- Циљ је размјенити поуке о одрживом туризму између развијених земаља и земаља у развоју. - Посебно је важно да размјена информација заживи између земаља које немају одрживи развој туризма и оних које имају позитивно искуство. У овој области неопходно је да владе, националне туристичке организације и пословна удружења пренесу искуства о одрживом развоју туризма центрима као што је база података, која садржи позитивне примјере очувања животне средине при Свјетском центру за истраживање утицаја путовања и туризма на животну средину. Даље, неопходно је развијати заједничке програме са мање развијеним земљама, сарађивати са мултинационалним компанијама уз наглашавање значаја чистих технологија у туризму, и помагати неразвијеним земљама на програмима финансирања одрживог туризма.
ОБЛАСТ 6: ОБЕЗБЈЕЂИВАЊЕ УЧЕШЋА СВИХ ОБЛАСТИ ДРУШТВА	- Неопходно је обезбједити да све друштвене групе, укључујући жене, домаће становништво, младе, старе, добију могућност да учествују у развоју одрживог туризма. - Концепт одрживог развоја подразумијева једнакост између генерација и људи. Зато је неопходно да владе инсистирају на повећању учешћа жена и домаћег становништва у развоју туризма, да укључе локално становништво у складу са њиховим социјалним оквиром и културним навикама и да подстичу образовање.

ОБЛАСТ 7: ПРОЈЕКТОВАЊЕ НОВИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА СА ОДРЖИВОШЋУ КАО ЊИХОВОМ СУШТИНОМ	- Развити сарадњу са туристичком привредом и локалним властима, како би се обезбједило да нови туристички производи буду обликовани тако да укључе економску, социјалну, културну и еколошку одрживост. - Дестинација одрживог туризма ће постати једино ако сви производи буду обликовани у складу са еколошким, социјалним и економским могућностима средине. Суштина је да туристи не воле природу "до смрти", већ да се кроз суштину туристичког производа наглашава потреба њене заштите. Зато је неопходно дефинисати компоненте одрживе туристичке дестинације која ће бити у локалној надлежности. На основу информација чланови локалне заједнице могу да направе избор еколошки одговорних туристичких производа, усвајањем и развојем одговарајућих и препознатљивих ознака.
ОБЛАСТ 8: МЈЕРЕЊА НАПРЕТКА У ОСТВАРИВАЊУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	- Установити реалне показатеље одрживог развоја туризма, примјењиве на локалном и националном нивоу, помоћу којих може бити надгледан и процјењиван напредак. - Ефекти иницијатива у одрживом туризму могу бити правилно оцјењени ако су установљени показатељи одрживог туризма. Они морају да обезбједе прецизно мјерење ефективности политика и помогну у истицању потенцијално забрињавајућих питања. За развијење показатеља посебно је неопходна међународна сарадња. Да би развили и примјенили показатеље, владе и националне туристичке организације морају да виде како ће доступне податке преточити у препознавање одрживог туризма.
ОБЛАСТ 9: ПАРТНЕРСТВО У РАЗВОЈУ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА	- Неопходно је развити партнерство да би се олакшало предузетништво. - Органи владе могу предузети бројне кораке у развоју успјешног парнтерства. Потребни су и нови облици сарадње са другим владиним органима у циљу уклапања туризма у свеопшти владин процес одрживог развоја.

Извор: Стојановић, В., 2006., и Агенда 21 за туристичку привреду, У сусрет еколошки одрживом развоју, C:/Users/PC/Downloads/agenda%2021%20za%20turisticku%20privredu%20(1).pdf (08.07.2019.)

Индикатори одрживог развоја туризма представљају промјенљиве величине које се могу пратити и мјерити да би се открила промјена стања одређеног феномена, тј. појаве која се мјери. Они спадају у средства преко којих се врши пречишћавање постојећих информација али и сакупљање нових података. Тако добијене и прерађене информације омогућавају да се лакше уоче трендови развоја и избјегну, тј. предуприједе непредвиђени негативни ефекти, предузимањем одређених корективних активности.

Miller G. (2001) дефинише индикаторе као индикацију стања одређене појаве или феномена (нпр. туризам), што не мора бити дефинитивна (крајња) оцјена стања те појаве/феномена.[266]

Према Свјетској туристичкој организацији (UNWTO, 2005), „индикатори мјере или вреднују одређене информације, чиме доносиоци одлука (управни органи) смањују могућности несвјесног доношења лоших пословних одлука“. Избор, мјерење, праћење и оцјена адекватних индикатора одрживог туризма је комплексан и захтјеван посао. Поред Свјетске туристичке организације, Европске уније, OECD-а и других међународних организација, бројни тимови експерата су се током протеклог периода бавили проблематиком дефинисања и примјене индикатора одрживог туризма.

Не треба посебно истицати, да органи управе Бање Слатине не користе индикаторе одрживог туризма за оцјену ефикасности развоја туризма, јер је још увијек и сам појам туризам у Слатини развојно недефинисан. Између осталог, овакав приступ је резултат непостојања институционалне обавезе, с једне стране, али и неспремности да се Бања Слатина квалитетно валоризује као озбиљан туристички потенцијал, са друге стране. Велики проблем приликом тестирања индикатора одрживог туризма је немогућност проналаска релевантних показатеља, што намеће неопходност квалитативне умјесто квантитативне анализе.

Индикатори одрживог развоја туризма се сврставају у пет група:[267]

1) Економски индикатори – приказују економске ефекте развоја туризма;

2) Задовољство туриста – подразумијева степен задовољства туриста квалитетом туристичких капацитета и пруженим услугама и њихово мишљење о атрактивности мотива, стању животне средине и социо-културним особеностима рецептивног центра;

[266] Miller, G. The development of indicators for sustainable tourism: results fo a Delphi survey of tourism research. Tourism Management, 2001., p. 353.
[267] Јовичић, Д., 2000б, цит. изд., стр. 37.

3) Социјални индикатори – одражавају социјални интегритет локалне заједнице са аспекта субјективног благостања домицилног становништва у туристичкој регији или мјесту;

4) Културни индикатори – изражавају степен очуваности културног идентитета локалне заједнице под дејством утицаја туриста;

5) Индикатори стања животне средине – индикатори који требају да пруже слику о стању животне средине и утицајима које туризам врши на поједине медије.

Европска унија је показала велику активност у циљу утврђивања индикатора за процјену одрживости туристичког развоја. Тим експерата је урадио студије случаја на примјеру различитих европских области и мјестâ. На основу резултата обављених истраживања, предложена је листа компаративних индикатора одрживог туризма, путем којих се спроводе истраживања о ефектима развоја туризма у земљама Европске уније (Табела 81.).

Примјена ових индикатора се заснива на систему кодирања којим се утврђују граничне вредности за сваки индикатор, на основу којих се стање развоја туризма оцјењује као: критично, подношљиво и одрживо. Поменутим системом кодирања се уводе три зоне од којих свака одражава актуелно стање природних ресурса и цјелокупне животне средине, изазвано развојем туризма.

Табела 81. Компаративни индикатори одрживог туризма

Тип индикатора	**Индикатор**	**Тумачење**
Економски	Сезонски карактер промета: % посјета у пуној сезони (3 мјесеца)	<40% зелена зона 40-50% жута зона >50% црвена зона
	Однос ноћења и смјештајних капацитета	>150 зелена зона 120-150 жута зона <120 црвена зона
	Коефицијент локалног туристичког увећања	Још увијек није одређено
Задовољство туриста	Поновљене посјете: % поновљених посјета у периоду од 5 година	>50% зелена зона 30-50% жута зона <30% црвена зона
Културни	Однос смјештајних капацитета и броја локалног становништва	<1,1:1 зелена зона 1,1-1,5:1 жута зона >1,6:1 црвена зона
	Интензитет туризма: број ноћења	<1,1:1 зелена зона

	(000) према броју становника (00)	1,1-1,5:1 жута зона >1,6:1 црвена зона
Социјални	Учешће туризма у локалном нето друштвеном производу	Треба поредити са учешћем туризма у локалној запослености
	% туриста који не долазе посредством тур-оператора	>70% зелена зона 50-70% жута зона <50% црвена зона
Индикатори стања животне средине	Земљиште - % земљишта на коме је изградња дозвољена, али није реализована	<10% зелена зона 10-20% жута зона >20% црвена зона
	Коришћење и заузимање земљишта: % изграђености подручја	Још увијек није одређено
	Саобраћај: % долазака туриста који не користе приватни аутомобил	>20% зелена зона 10-20% жута зона <10% црвена зона

Извор: Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, London, 1994., преузето од Јовичић, Д., 2000б.

Као што можемо видјети, системом кодирања се уводе зоне:[268]

- Црвена зона, која означава да је ситуација критична у смислу неадекватног коришћења природних ресурса дестинације. То јасно имплицира да је неопходно предузети адекватне мјере, како би се даљи развој туризма модификовао, ставио под чвршћу контролу или чак зауставио;
- Жута зона, која указује да је ситуација у погледу експлоатације природних ресурса и развоја облика туризма заснованог на њима прихватљива, али да прогресиван пораст туризма у наредном периоду може проузроковати озбиљне проблеме, па је препоручљиво предузети одређене корективне мјере;
- Зелена зона, која постојеће стање развоја туризма по природне ресурсе оцјењује одрживим, што је резултат квалитетног управљања и сврсисходних мјера и активности предузетих у протеклом периоду.

[268] Јовичић, Д., "Социо-културни индикатори одрживог развоја туризма" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, 2011. стр. 611.

Табела 82. Индикатори одрживог развоја туризма Бање Слатине

Тип индикатора	Индикатор	Резултат
Економски	Сезонски карактер промета: % посјета у пуној сезони (3 мјесеца)	Нема података
	Однос ноћења и смјештајних капацитета	Нису жељели да саопште ове податке у "Зотовићу"
	Коефицијент локалног туристичког увећања	(Није одређен индикатор)
Задовољство туриста	Поновљене посјете: % поновљених посјета у периоду од 5 година	20% Црвена зона
Културни	Однос смјештајних капацитета и броја локалног становништва	0,89 Зелена зона
	Интензитет туризма: број ноћења (000) према броју становника (00)	Нису жељели да саопште ове податке у "Зотовићу"
Социјални	Учешће туризма у локалном нето друштвеном производу	Мало
	% туриста који не долазе посредством тур-оператора	Нико не долази посредством тур-оператора (зелена зона?)
Индикатори стања животне средине	Земљиште на коме је изградња дозвољена али није реализована	Спортско-рекреациони и неки смјештајни капацитети нису изграђени (црвена зона)
	Коришћење и заузимање земљишта: % изграђености подручја	Још увијек није одређено
	Саобраћај: % долазака туриста који не користе приватни аутомобил	30% Зелена зона

Извор: Ауторска обрада према матрици: Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, London, 1994.

Сезонска концентрација туристичког промета има економске и еколошке дилеме. Велика концентрација туриста у сезони изискује знатна инвестициона средства и обимне грађевинске радове да би се изградили капацитети и садржаји који би оптимално задовољили туристичке потребе. Са друге стране, ако се такви капацитети и

садржаји недовољно користе ван сезоне, а то је већи дио године, поставља се питање економске оправданости њихове изградње. Наглашена концентрација туриста (корисника услуга) у периоду пуне сезоне доводи до појачаних притисака, што условљава повећану засићеност простора и појаву негативних еколошких посљедица. Условно, можемо рећи да се посјете Слатини у овом тренутку одвијају у оквиру зелене зоне овог индикатора, јер још увијек у Слатини нема класичних туристичких садржаја, па су услуге корисницима бањских услуга у затвореним просторима прилично подједнако распоређене током године.

Однос туристичких ноћења и смјештајних капацитета представља индикатор економског обрта који се остварује у дестинацији. Иако је попуњеност висока и као таква улази у категорију зелене зоне, треба истаћи да се већински ради о корисницима средстава Фонда здравственог осигурања.

Коефицијент локалног туристичког увећања сажима све директне и индиректне утицаје које туристичка потрошња има на локалну економију, јер примарна туристичка потрошња изазива читав низ даље потрошње. Заправо, показује у ком степену су производи и услуге рецептивног мјеста укључени у туристичко привређивање.

Производи и услуге рецептивног мјеста су веома мало укључени у производно привређивање Бање, јер се прехрамбена и остала роба довози са стране, а огромна већина запосленог особља такође није дио домицилног становништва.

Поновљене посјете туриста. Ово је индикатор који говори о задовољству посјетилаца. Када је број посјетилаца у одређеном мјесту између 30 и 50% међу онима који су поново посјетили дестинацију, може се рећи да се ради о атрактивној дестинацији. Према процјени службеника бање "Слатине" проценат корисника услуга који су се поново враћали у протеклих пет година је до 20%. Овај податак је утолико алармантнији, уколико се зна да се ради о корисницима медицинских услуга, што значи да су ти клијенти из здравствених разлога били принуђени да дођу у Бању.

Однос смјештајних капацитета и броја локалног становништва је индикатор како културног утицаја у погледу архитектонског изгледа туристичке дестинације, тако и захтијева за обезбјеђењем неопходне инфраструктуре. Сразмјера у овом погледу веома варира у зависности од природних карактеристика, типа смјештаја, интензитата и врсте промета који се одвија у дестинацији. У конкретном случају смо се оријентисали на број становника обухваћен Урбанистичким планом Слатине, на основу чега се Слатина, што се тиче овог индикатора налази у зеленој зони. Уопште посматрано, сматрамо да

Слатина има простора за капацитете од око хиљаду кревета, што је еквивалент бање "Врућица" (Теслић).

Интензитет туристичког развоја, показује степен засићености животне средине. Превисок ниво културне засићености негативно утиче на локалну заједницу, нарушава њен културни идентитет и смањује квалитет туристичког доживљаја. Овај индикатор се представља односом годишњег броја туристичких ноћења (израженог у хиљадама) и броја домицилних становника (израженог у стотинама). Најилустративнији би био када би се, поред стационарних туриста, користио и број излетника, како би се прецизније приказали утицаји укупног туристичког промета на културни идентитет домицилних становника. У пракси је тешко наћи излетничко мјесто у коме се прецизно води евиденција и излетничког промета. Ове карактеристике напомињемо из разлога, јер смо већ говорили о томе какве потенцијалне услове Слатина има и за овај тип туристичких кретања. Међутим, чињеница је, да смо (поред обећања да ћемо добити податке о броју корисника услуга у Бањи) ипак, на крају, остали ускраћени за ове податке. Још поразније дјелује чињеница, да су надлежни у почетку тврдили – како они уопште немају те податке за године од почетка XXI вијека, иако од раније располажемо са подацима о броју корисника услуга из осамдесетих и деведесетих година XX вијека.

Учешће туризма у локалном нето друштвеном производу, је индикатор који показује у којој мјери локална заједница остварује користи од развоја туризма. Учешће туризма у друштвеном производу је веома различито и условљено је степеном зависности локалне заједнице у односу на туризам, а ради јаснијег стања овај индикатор треба поредити са нивоом запослености локалног становништва у туризму. Можемо рећи да је заступљеност запослености домицилног становништва мала, а поготово се то односи на високообразовани кадар. Иначе, ова примједба је врло често констатована у оквиру анкетног истраживања међу домицилном популацијом.

Независност локалне туристичке привреде је индикатор везан за однос између процената туристичких посјета које се остварују непосредним букингом и процента посјетилаца који стижу посредством иностраних или домаћих туроператора, те као такав представља индикатор корисности туризма за локалну заједницу. На основу информација руководства бање "Слатина", туроператори не желе да имају никакав уговорни однос са Бањом Слатином, јер управа Бање није у стању (или не жели) да одвоји тешке ортопедске и физијатријске пацијенте од потенцијалних туриста. Ово указује какав је актуелни однос и развојна политика менаџмента Бање према дестинацији.

Коришћење земљишта за изградњу, као односа површине предвиђене за туристичку изградњу и дијела на ком је градња већ реализована, представља индикатор развоја у будућем периоду. Поступак зонирања и проглашавања простора за заштићена добра треба примјењивати у свим рецептивним областима. Генерално, у Слатини постоји још простора за квалитетну градњу објеката и садржаја.

Проценат посјетилаца који не користе приватни аутомобил, је важан индикатор потенцијалне саобраћајне загушености, буке, квалитета ваздуха и др. Сматра се да је овај проценат око 30%, што је у оквирима зелене зоне.

10. ИСТОРИЈАТ ТУРИЗМА, СМЈЕШТАЈНИ КАПАЦИТЕТИ, ПРОМЕТ И РАЗЛИЧИТИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА

10.1. Историјат туризма

10.2. Смјештајни капацитети

10.3. Промет туриста

10.4. Облици туризма као фактор развоја Слатине

- 10.4.1. Бањски туризам
- 10.4.2. Wellness
- 10.4.3. Спортско-рекреативни туризам
- 10.4.4. Излетнички туризам
- 10.4.5. Манифестациони туризам
- 10.4.6. Конгресни туризам
- 10.4.7. Ловни туризам
- 10.4.8. Сеоски туризам
- 10.4.9. Екотуризам

10. ИСТОРИЈАТ ТУРИЗМА, СМЈЕШТАЈНИ КАПАЦИТЕТИ, ПРОМЕТ И РАЗЛИЧИТИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА

10.1. Историјат туризма

Искоришћавање термалних извора Бање Слатине почиње пред крај турске окупације у овим крајевима, односно почетком XX вијека. Међутим, стихијско и неорганизовано коришћење, у потпуном изворном амбијенту одвијало се вјероватно и раније. Године 1909. почиње изградња "Volksbada" – народног купатила са два базена, са посебним свлачионама и улазима за жене и мушкарце. Ти базени служили су народу све до времена изградње нових, савремених и функционалнијих, који су грађени у вријеме Врбаске бановине. У поглављу "Бање Врбаске бановине" у монографији Бановине, наводи се да је 9. јуна 1932. године др Лаза Марковић из Београда, на предавању о бањама, на прво мјесто истакао Бању Слатину, а књижевник Исаије Митровић, поред осталих, детаљно ју је описао. По љековитости, капацитету и организацији Слатина је на првом месту, па је упоређује са бањом Рудолфови извори у Маријанским Лазнима у Чешкој (Кумарић, М., 1932).

У периоду између 1930. и 1932. године почиње прво планско и организовано уређење бање у Слатини. Уређују се термални извори и граде се купаоне. Почетком 1933. године завршена је изградња четири павиљона са 90 постеља. Интензивном изградњом већ 1936. године завршена је изградња новог бистрог базена, уређена околина бање, пратећи објекти и отворена амбуланта, а одлуком Врбаске бановине за сталног бањског љекара именован је др Славко Пиштељић, здравствени савјетник за социјалну политику и народно здравље. Славко Пиштељић је израдио нацрт каптажног врела на простору Кисељака, а након тога је финансирао и његову изградњу.

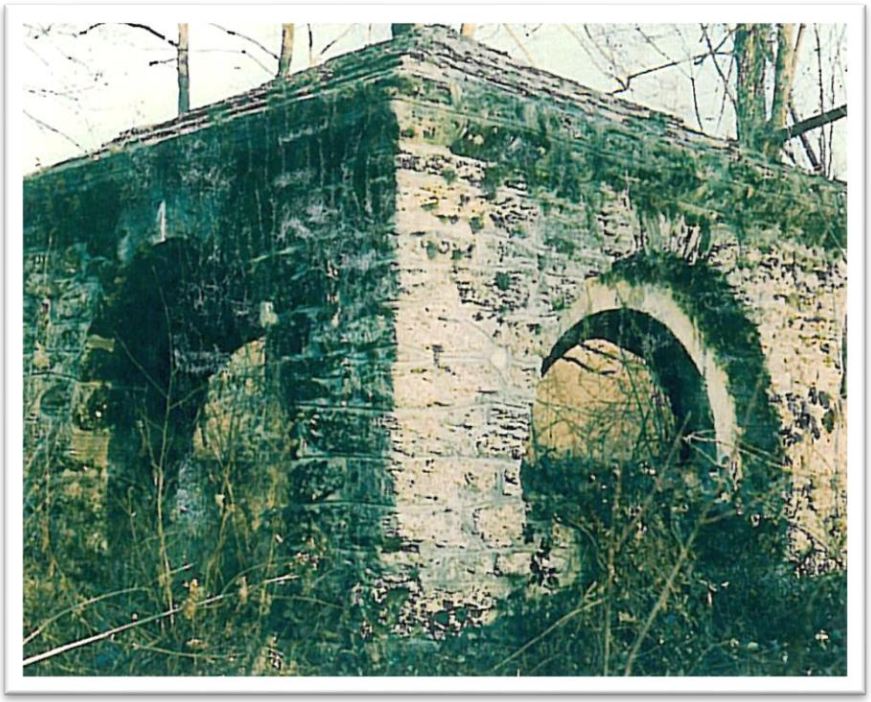

Слика 13. Каптажа врела на извору Кисељака

Извор: Валоризациона основа, 1986.

Врбаску бановину је 1933. године посјетило укупно 34400 туриста, а Слатина се већ те године, по броју посјетилаца нашла на другом мјесту, одмах иза Јајца. И поред тога, Слатина се још увијек није помињала као значајно туристичко мјесто. Већ 1936. год., према подацима Бановинског туристичког друштва, Слатина је сврстана у ред најпосећенијих туристичких мјеста у Бановини. Те године је, међу преко 3500 бањских посјетилаца био и значајан број страних туриста. Најбројнији су били Нијемци, Аустријанци, Чеси, Енглези, Французи и Грци.[269] Тек крајем XX вијека туризам поново активно оживљава, чији даљњи развој ратна збивања брутално прекидају.

10.2. Смјештајни капацитети

Најстарији објекти за смештај потичу из периода турске окупације. Такав је био павиљон са 16 соба који се налазио на мјесту данашњег Старог хотела. Срушен је у Првом свјетском рату. У Аустроугарском периоду граде се два тзв. "чиновничка" објекта. Један павиљон за прихват гостију је био испод данашње бање. Други павиљон који је такође служио туристима, у којем су били смјештени пошта, амбуланта и жандармерија, налазио се поред доскорашњег ресторана "Парк". Послије 1897. године

[269] Поповић, В., цит. изд., стр. 96.

у Слатини се гради тзв. "државни" хотел са десет соба и преко тридесет постеља. Запаљен је и порушен у Другом свјетском рату.[270]

У вријеме Краљевине Југославије, односно постојања Врбаске бановине, у Слатини се гради више објеката за туристичку намјену. Међу њима је први хотел Луке Курузовића. Тај објекат као једини из тог времена постоји и данас, а ријеч је о породичној кући Марића. У исто вријеме и Ђорђе Авдаловић гради свој хотел. Објекат је порушен у Другом свјетском рату, а налазио се на данас чистом простору између куће Марића и Старог хотела. Године 1931. у Слатини се гради тзв. Сељачки павиљон-данашњи Пети павиљон. Године 1932. Франц Принц започиње изградњу свог хотела. У позадини тог хотела Принц је имао своје павиљоне за прихват бањских гостију.

Слика 14. Смјештајни капацитети Слатине у прошлости

Извор: Поповић, В., 2002.

На простору између Авдаловићевог и Принчевог хотела, Младен Ћурчија, власник пекаре из Бањалуке, гради велики хотел. Овај објекат је завршен пред Други свјетски рат, али је у рату оштећен.[271] Након реновирања послије рата служио је као бањски хотел, а данас је то реновирани Стари хотел. Хотел "Слатекс", изграђен 1992. године, првобитно је намјењен као клиника за спортску трауматологију, касније преуређен у хотел.

[270] Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Бања Слатина - стварност и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе",* Иванјица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 407.
[271] Ibid.

Слика 15. Изглед уклоњеног ресторана Парк

Извор: Архива хотела "Слатекс" 2001.

Данашњи смјештајни капацитети износе 300 постеља у пет објеката, у собама и апартманима који располажу телефоном и телевизором, а исхрана је индивидуално прилагођена стању пацијента. Почетком 2018. године отворени су нови смјештајни павиљони површине око 9000 квадратних метара и смјештајног капацитета од 192 кревета у 80 двокреветних соба и 16 апартмана. Комплекс посједује савремену медицинску опрему, као и базен, wellness центар, терапијски блок, конгресну салу и кафе-посластичарницу.

Слика 16. Улаз у "Стари хотел"

Фото: Милинковић, С., 2019.

“Стари хотел” располаже са 1 апартманом, 8 двокреветних соба, 9 трокреветних соба и 4 четворокреветне. На њега је надограђен “Нови хотел”, који располаже са 3 двокреветна апартмана, 3 једнокреветне собе и 27 двокреветних соба. Павиљони располажу са 3 двокреветна апартмана, 29 двокреветних соба, 2 трокреветне собе и 1 четворокреветна соба. Пети павиљон располаже са 16 двокреветних соба.

Слика 17. Улаз у "Пети павиљон”

Фото: Милинковић, С., 2019.

Хотел “Слатекс” располаже са 17 двокреветних соба, 6 трокреветних и 3 апартмана. Изграђен је 1992. године и првобитно је био намијењен као клиника за спортску трауматологију. У склопу хотела се налазе каде са подводном масажом, два ресторана и конференцијске сале.

Слика 18. Улаз у хотел "Слатекс”

Фото: Милинковић, С., 2019.

10.3. Промет туриста

Туризам је нераздвојиво повезан са саобраћајем и угоститељством као примарним услугама у туристичком промету. Иако саобраћај има пресудну улогу за правце туристичких кретања, угоститељство апсорбује највећи проценат туристичке потрошње, а од структуре и квалитета понуде износи и до 70%. Истовремено, промет у туризму представља значајан индикатор туристичког потенцијала одређене дестинације, јављајући се као веома важан фактор код планирања развоја туризма.

Слика 19. Савршена позиција за изградњу конгресног хотела на локацији између "Петог павиљона" и хотела "Слатекс"

Фото: Милинковић, С., 2019.

Године 1936., Слатина је, према подацима Бановинског туристичког друштва сврстана у ред најпосјећенијих туристичких мјеста у Бановини, са преко 3500 гостију. Због великог интересовања за Слатину, Туристичка агенција "Путник" из Бањалуке, организовала је сталне једнодневне и викенд туристичке посјете Слатини. Број посјетилаца Бање Слатине је до почетка Другог свјетског рата из године у годину растао. Наредних четрдесет година нема егзактних података о туристичком промету.

Табела 83. Број посјетилаца и ноћења у периоду 1981-1986.

Година	Број посјетилаца	Број ноћења
1981.	3400	30120
1982.	4450	30750
1983.	2889	21879
1984.	2250	18460
1985.	2688	21100
1986.	2050	15129

Извор: Пријемна служба Бање Слатине

Табела 83. показује одређени пад броја посјетилаца и сразмјерно томе броја ноћења, изузимајући 1982 и 1985. годину.

Табела 84. Промет посјетилаца у периоду 1991-92. и 1997-2000.

Година	Број посјетилаца	Број ноћења	Просјек	Мј. боравка
1991.	499	3777	7,5	6,7,8,9
1992.	204	1732	8,5	6,7,8,9
1997.	460	4478	9,7	5,6,7,8,9
1998.	595	5288	8,8	5,6,7,8,9,10
1999.	405	3834	9,4	5,6,7,8,9,10
2000.	305	2817	9,2	5,6,7,8,9,10

Извор: Пријемна служба Бање Слатине

У последњим годинама услуге бање користи у просјеку 4500 пацијената (углавном корисника средстава ФЗО-а), што јасно указује да се у присутним околностима о туристичким активностима веома тешко може говорити. Упркос напора да дођемо до релевантних информација о броју корисника услуга на нивоу Бање Слатине, остали смо ускраћени за потребне податке.

10.4. Облици туризма као фактор развоја Слатине

Услови за развој туризма у Слатини су разноврсни, што значи да постоје различити мотиви који могу привући туристичку тражњу. Као такви морају се уважавати у својој сложености и комплексности односа и појава, које настају при туристичким кретањима. Динамичан туристички развој Слатине требају да омогуће природни туристички мотиви са високом атрактивношћу, те изразито повољан туристичо-географски положај (близина Бањалуке). То су разлози који указују на могућност развоја различитих врста туризма: бањског, спортско-рекреативног, излетничког, конгресног, манифестационог, ловног и сеоског.[272]

[272] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 408.

10.4.1. Бањски туризам

Историја здравственог туризма у Европи је углавном базирана на лијечилишта и третмане морском водом, и то због великог броја термалних и минералних извори и морске обале. Ријеч Spa је можда настала од латинског фразе која гласи "sanitas per aqua" или од валонске ријечи "espa" за фонтану.

Најранији описи балнеолошког коришћења термоминералних вода потичу из Античке Грчке. Херодот је посматрајући ове воде предложио "љековито купање" (купатила), док је Хипократ проучавао ефекте топлог и хладног купања на људски организам и описао болести за које је она корисна, лијечећи људе из цијелог Медитерана у свом чувеном Асклепијевом центру. Филозофи као што су Платон, Аристотел и Плиније Старији указују на добробит коришћења термоминералних извора.[273]

Римљани су изградили веома софистиковане купке широм Европе које су биле саставни дио њиховог начина живота, а састојали су се од низа хладних до врућих купатила и базена са хладном кишом. Римски (латински) изрази попут фригидаријум (хладно), тепидаријум (млако), калдаријум (топло), лаконијум (врућe), итд., данас се још увијек користе у бањама. Купатила или бање, како су касније звали, била су мјеста гдје су се људи састајали да разговарају о питањима политике и филозофије, а били су и центри друштвеног живота за војнике и администраторе.

Римљани су путовали у различите бање због љековитих сврха, а Spa у Белгији је била једна од најпознатијих у то вријеме, као и дестинације као што је Bath у Великој Британији, Баден-Баден у Њемачкој, Будимпешта у Мађарској, и Герона у Шпанији. Римска купалишта у Герони су касније користили Арапи у XII вијеку. Многи историјски европски градови су изграђени око љековитих извора између XIV и XVI вијека, као што је Виши у Француској. Првобитно су до таквих дестинација путовали припадници племства, али то се касније мијења са побољшањем домаћих услова за купање. Од XVI до XX вијека, религија је постајала све популарнија, а црква постаје доминантнији центар за друштвене активности од бања. Међутим, крајем XX и почетком XXI вијека, опадањем утицаја традиционална религије (у западном свијету –

[273] Cataldi, R., Hodgson, S. F., Lund, J. W.,*Stories from a Heated Earth – Our Geothermal Heritage*, Sacramento, CA: Geothermal Resources Council, International Geothermal Association, 1999.

прим. С.М.), бање су се нашле међу најпожељнијим јавним просторима окупљања народа.[274]

Љековити карактер термоминералних вода одувијек је привлачио велики број посјетилаца, због чега се бање и третирају као најстарија туристичка мјеста. Обиљежје природних лијечилишта, у савременом смислу ријечи, бање су добиле у XIX вијеку. У том периоду дошло је до интензивног развоја жељезничког саобраћаја, што је омогућавало лакши одлазак људи из градова у бањске центре. Све до тридесетих година XX вијека ова врста туризма била је луксуз предодређен за привилеговане класе.

Након Другог свјетског рата, услијед свеопштег научно-технолошког развоја, посебно у области медицине, бање као природна лијечилишта суочиле су се са оштром конкуренцијом клиничке медицине. Да би опстале у новонасталим условима пооштрене конкуренције, бање су морале обогатити асортиман пружања услуга, и осим лијечилишне развијати и туристичко-рекреативну функцију. Таква развојна оријентација захтијевала је модернизацију и проширивање медицинских капацитета, као и изградњу туристичко-угоститељских објеката и неопходне саобраћајне инфраструктуре.[275]

Ваздух је још један саставни дио здравља и wellness-а, али у Европи је то обично значило (и још увијек значи) одлазак на море или планинске предјеле како би се избјегли јако загађени градови. Терапија чистим ваздухом се понекад назива климатотерапија, која користи аспекте околине као што су ваздух, клима, атмосфера, температура, влажност и свјетлост. Кретање из једне климе у другу је добро познато у европском wellness туризму. На примјер, сјеверни Европљани одлазе у јужну Европу због топлије, сушније климе и више Сунца, али, такође, градско становништво одлази у планине или море, да се одмори и опусти.[276]

Дужи животни вијек човјека захтијева обезбјеђивање доброг квалитета живота, улагање у превенцију и лијечење. Бити здрав и осјећати се добро захтијева труд, вријеме и новац. Веома је важно да сваки појединац препозна који аспект његовог здравља захтијева пажњу у одређеном периоду живота или у посебним ситуацијама. На тај начин се туристичка дјелатност сусреће са новим изазовима, односно са развојем

[274] Smith, M., Puczko, L., *Health and wellness tourism,* London: Butterworth Heinemann, 2009., p. 25.
[275] Белић, С. М., *Трансформација бања Србије у савремене центре spa и wellness туризма*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, 2016., стр. 39.
[276] Smith, M., Puczko, L., op. cit., p. 28.

здравственог туризма, који ће обезбједити поменути квалитет живота.[277] Здравствени туризам представља један од значајнијих трендова у развоју туризма.

Уз превентиву ризика од болести и преране смрти, неопходно је обратити пажњу на способности људи да обављају породичне, радне и друштвене улоге; способност да се носе са физичким, биолошким, психолошким, и друштвеним стресовима; у којој мјери осјећају благостања и њихово стање равнотеже са околином. Изгледа, да се концепт здравља и wellness-а све више користи промјењиво, али ипак треба нагласити да здравствени туризам укључује медицинске или љековите аспекте, а да wellness дјелује превентивно.

Схема 10. Квалитет животних домена

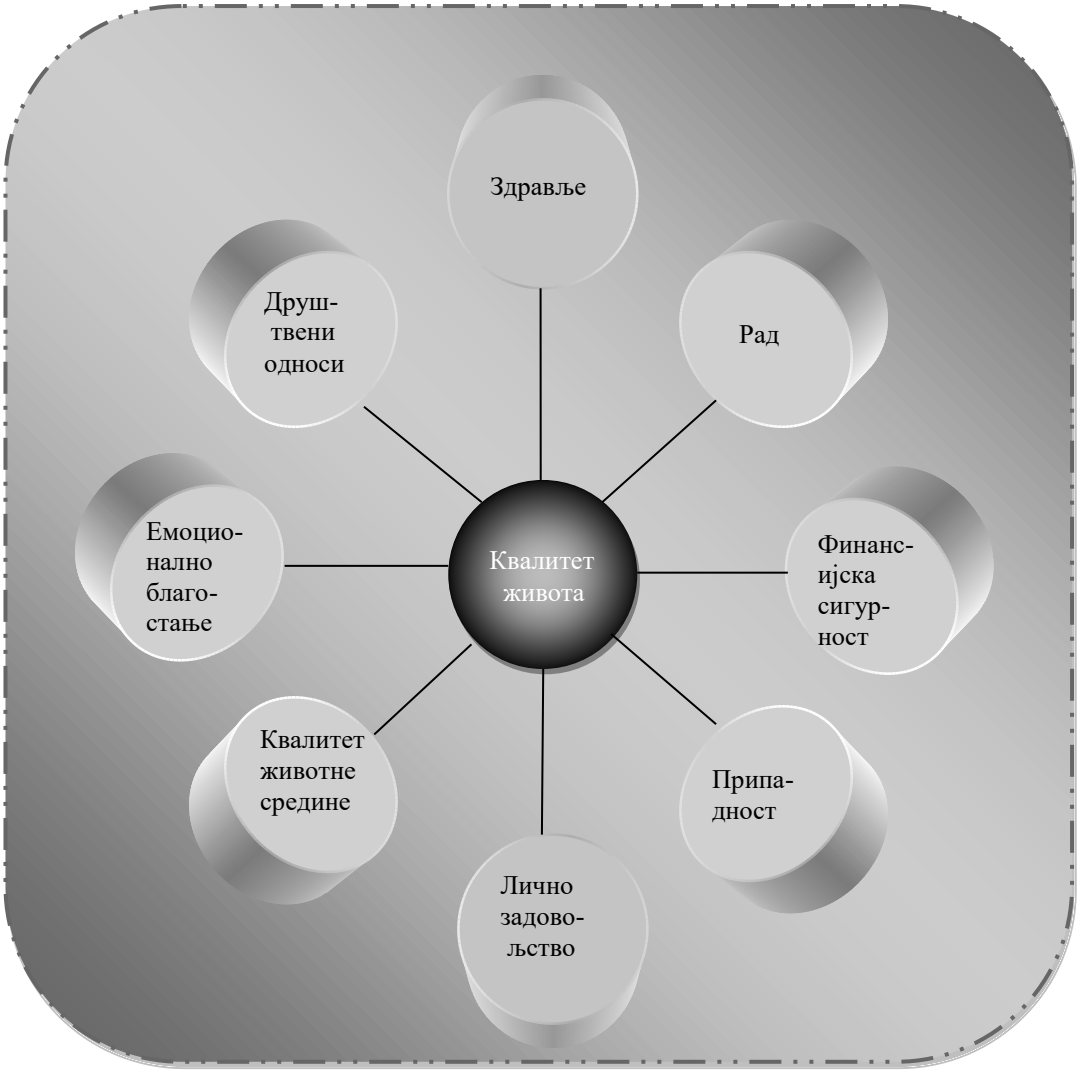

Извор: Према Kovács, B., Horkaj, N., Michalkó, G., 2006.

[277] Белић, М., "Бање Србије – између здравственог и wellness туризма", *Научни скуп самеђународним учешћем, Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе* (2013; Ивањица), Зборник радова, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2014., стр. 396.

Здравствени, wellness туризам и сродне услуге имају сличан утицај на окружење домицилног становништва као и било који други тип туризма, али се могу идентификовати и неки специфични утицаји. Утицаји туризма су груписани у три главне категорије, и то економски, социо-културни и еколошки утицај. Спецификација производа и утицаји здравственог и wellness туризма могу бити сљедећи:

Економски утицаји. Здравствени и wellness туризам имају посебна својства која се манифестују у облику и врсти економских утицаја:

● Запошљавање. Здравствени и wellness туризам требају боље квалификоване раднике него, на примјер, објекти за масовни туризам. Иако је то повољан утицај, у стварности се сусрећемо са ситуацијом да постоји ограничена понуда радне снаге потребних вјештина и искустава за наведене видове туристичких услуга. То доводи до увоза радне снаге из других области или земаља. У земљама централне Европе, оператори често морају нудити веће плате како би привукли запослене у своје мјесто.

● Економија. Гости у бањском туризму обично троше више од гостију других врста туризма, боравећи дуже времена у дестинацијама (неколико седмица). Осим тога, услуге које користе су веома радно интензивне по људске ресурсе, као што су личне услуге (нпр. третмани или висококвалитетни смјештај). То може довести до значајнијег повећања броја запослених у односу на друге облике туризма. Због сложеније природе и вјероватно бољег повратка уложених средстава, предузетници улажу у повезане услуге, а то може довести до монокултурне природе развоја, па чак и до претјеране зависности од једне активности. Неравнотежа у снабдијевању може довести у питање дугорочну одрживост, јер свака промјена у економији, здравственом стању или моди може имати тренутан утицај на дестинације и операторе. На примјер, 1% промјене државне подршке медицинским третманима може значити велике промјене за многе дестинације. Мање развијене дестинације понекад користе технологију и процесе који нису доступни локално, што може довести и до искључења локалних производа, што опет, потенцијално води неповјерењу посјетилаца.

Табела 85. Економски утицаји на здравствени и wellness туризам

Утицај на:	Позитивни аспект	Негативни аспект
Запосленост	-Вјештина радне снаге -Ограничена сезонска флуктуација радника	-Увезена радна снага из других градова или чак држава -Миграције
Економија	-Мултипликатор ефеката (посебно мултипликатор запослености) -Потрошња по глави већа од просјека -Сложена структура потрошње -Извоз технологије и производа	-Формирање зависности -Потрошња концентрисана на здравствене и wellness садржаје -Повећање регионалних неједнакости -Увоз технологије и производа
Услови живота	-Ширење понуђених услуга -Развој имица дестинације -Развој инфраструктуре	-Монокултурна понуда -Могуће повећање цијена -Разлике између туристичких и не-туристичких регија

Извор: Rátz, T., Puczko, L., 2002.

● Животни услови. Економски утицаји имају директне импликације на животне услове. Локално становништво позитивно гледа на развој инфраструктуре, путева, канализације и сл., али се супротставља развоју које фаворизује само дио насеља. Многа мјеста постају позната због здравственог туризама. На примјер, термални извори или климатска лијечилишта постају популарнији и тако привлаче све више посјетилаца као и инвеститора, што доводи до повећања цијена, што се јавља као позитивна посљедица када домицилно становништво по високим цијенама може продати своју робу, па и некретнине, али и негативна, када ти исти треба да купују.

Социо-културни утицаји. Здравствени и wellness туризам има значајан утицај на локално социо-културно окружење (Табела 86.). Међутим, већина ових утицаја је релевантна само за оне дестинације које су насељене. Greenfield или енклавни развој на обали мора, као и на ненасељеним острвима има слабе могућности развоја:[278]

● Културна баштина. Локације на којима се налазе старе зграде, здравствени, wellness садржаји и историјске бање, могу имати корист од поново успостављене популарности. Међутим, архитектонски стилови и миље могу бити уништени увођењем

[278] Smith, M., Puczko, L., op. cit., p. 159.

нових стилова градње и одржавањем равнотеже између потреба очувања и очекивања посјетилаца. На примјер, бањски градови Марианске Лазне или Карлови Вари углавном служе као туристичка атракција архитектонске љепоте.

● Становништво. Чак и у удаљеним бањама, раст локалног становништва је скоро неизбјежан. Имиграција запослених може довести до промјена у локалном становништву у смислу њиховог броја, старости, језика, расе или образовања. Један од највећих популарних проблема представља мјешање привремених и сталних грађана. Многи посјетиоци, након уживања у бањама или у кући за одмор, могу одлучити да купе ту исту кућу или апартман. Често власници смјештајних јединица за одмор нису из датог региона или чак земље. У малим насељима нови локални становници могу значити враћање живота, с друге стране, власници кућа за одмор често не разумију свакодневне проблеме заједнице. Многи традиционални бањски градови у Мађарској, на примјер, имају потпуно нови дио са кућама за одмор (нпр. Mezőkövesd у сјевероисточној Мађарској). Општини су остављени обавезни задаци, као што су чишћење улица, освјетљење или сакупљање отпада за 12 мјесеци, док се код куће власници појављују само неколико викенда у години.

● Запошљавање. Са становишта локалне економије увођење здравствених и wellness услуга значи позитивне утицаје, нова радна мјеста и прилику за зараду. Ово се углавном односи на велике бање или wellness хотеле, али је мања вјероватноћа за то гдје кување и чишћење обављају сами посјетиоци (као дио процеса боравка у одређеном мјесту). Такође, локалној радној снази може бити тешко да сарађује са највишим руководством, посебно у развоју ланца, гдје менаџмент представља власника или друштво за управљање. Свакако, менаџмент може исто мислити о локалној радној снази (нпр. менаџмент Danubius хотела, једне од највећих хотелских компанија специјализованих за spa хотеле, наишао је на неочекивано тешкоће код укључивања запосленика новоприсвојених чешких објеката, јер је радна етика била веома различита од стандарда у другим хотелима).

Табела 86. Социо-културни утицаји на здравствени и wellness туризам

Утицај на:	Позитивни аспект	Негативни аспект
Културно насљеђе	-Обнављање и заштита традиционалне архитектуре	-Неусклађеност у стилу и претјерана употреба
Становништво	-Раст броја становника -Присуство власника кућа за одмор	-Увоз радне снаге (из других градова или чак држава) -Власници објеката и кућа за одмор дестинацију не сматрају својим сталним пребивалиштем
Запосленост	-Стварање нових радних мјеста и могућност реализације прихода -Развој вјештина	-Конкуренција коју стварају радници ван дестинације
Заједница	-Ревитализација друштвеног и културног живота -Повећање поноса становништва на своје мјесто становања -Трансформација друштва -Учење језика и образовање	-Трошкови управљања утицајем -Раст удјела сезонске популације -Демонстрациони ефект -Сузбијање локалног језика

Извор: Smith, M., Puczko, L., 2009.

● Заједница. Локална средства која се користе у здравственом и wellness туризму могу учинити локалне заједнице више одрживим, кроз могућности запошљавања.[279]

Истовремено, увођење нових услуга, мјештани би могли тешко прихватити због питања религије, традиције или начина живота (нпр. мјештани грчког острва Скирос, када су организована прва холистичка путовања 1970-их, су мислили да су ти посјетиоци једноставно луди!). Млади људи су посебно подложни прихватању другачијих навика и стилова живота, што може довести до сукоба између чланова породице или групе локалне заједнице. На екстремној страни, у релативно сиромашним земљама, као што је Индија, све више људи илегално продаје своје бубреге болницама које узимају стране медицинске пацијенте.

[279] Ibid., p. 160.

Такође, друштвена интеракција се може објаснити појмом акултурације који карактерише туристичка кретања. Нуњес Т. (1973) дефинише акултурацију као процес додира и мјешања двију култура, која се у туризму манифестује додиром култура туриста и њихових домаћина у туристичким дестинацијама. Код стручњака преовлађује становиште да су утицаји културе туриста на културу домаћина много израженији, него обратно. Мање је вјероватно да ће туристи прихватити културу својих домаћина, него да ће домаћини подлећи утицају својих гостију, што убрзава ланац промјена у заједници домаћина.

Локална заједница као домаћин се прилагођава туризму путем својих услуга туристима и задовољавањем њихових потреба и склоности, па самим тим њене културне особености временом у неким сегментима постају врло сличне култури туриста. Вјероватно, најилустративнији примјер асиметрије у односу гост-домаћин је изражен у лингвистичкој акултурацији, при чему и међу редовима мање образоване популације код домаћина појединци говоре и по два страна језика, док код туриста не постоји воља за учењем језика домаћина.[280]

Утицај на животну средину. У поређењу са масовним туризмом, здравствени и wellness туризам тежи ка томе да има другачији утицај на животну средину. Теоретски, здравствени и wellness садржаји не могу да приме тако велики број посјетилаца, али се аквапарк, на примјер, лако може категорисати као атракција масовног туризма.Утицај на животну средину може доћи у двије главне групе, на природно и изграђено окружење (Табела 87.). Здравствени и wellness туризам може имати утицај на обе групе и посебно је важно, ако је туризам изграђен на локалном природном богатству.

[280] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 65.

Табела 87. Енвајеронментални утицаји на здравствени и wellness туризам

Утицај на:	Позитивни аспекти	Негативни аспекти
Вегетација и дивљач	-Заштита станишта -Паркови и баште	-Загађивање -Уношење нових врста
Елементи	-Развој инфраструктуре	-Управљање чврстим отпадом и отпадним водама -Измјена пејзажа -Емисије (гасови, паре, испарења) -Бушење термалних вода
Употреба земљишта	-Промјена употребе земљишта	-Раст насељеног подручја -Промјене у хидролошким и другим природним системима
Зграде и миље	-Нови архитектонски стилови -Очување локалних стилова	-Раст насељеног подручја -Хабање и трошење -Увођење нових стилова

Извор: Smith, M., Puczko, L., 2009.

● Биљке и животиње. Биљке и животиње су посебно важне ако говоримо о клими, пећини, језеру или блату. Ова љековита средства су дио станишта, зато сваки развој и употреба имају директан утицај на вегетацију и животиње. Очување вегетације и животиња је посебно важно, јер свака штетна модификација природног окружења може промијенити саму имовину. Медицинска пећина Topolca у Мађарској је изгубила воду због оближњег рудника боксита. Када је рударство прекинуто, ниво воде је поново нарастао. Ријеч је о пећини у којој се лијечи астма, болести дисајних путева, алергија и стрес. За самостална одмаралишта битно је да околина остаје нетакнута, јер то представља дио саме привлачности.

● Употреба земљишта. Развој здравља може значити значајне промјене у коришћењу земљишта, на примјер изградња нових и великих зграда. Овакав развој догађаја може значити увођење нових стилова и може довести до недопустиво густе градње и израженог засићења простора.

● Грађевине и миље: Одговорност програмера и власти су посебно важне и битне у природним окружењима, гдје свака грађевина може промијенити цијелу атмосферу.

Различити утицаји здравственог и wellness туризма могу се разликовати од мјеста до мјеста; било би уопштавање рећи да се горе наведени утицаји јављају свуда. Процеси планирања требају профилисати границе унутар којих се могу одвијати развој и функционисање објеката (нпр. третирање коришћених термалних вода, употреба извора енергије за вишекратну употребу, итд.).

Схема 11. Континуум могуће трансформације развоја spa дестинација

Извор: Erfurt, Patricia J., 2011.

Коришћење термалне воде Бање Слатине датира из времена турске окупације. По физичко-хемијским својствима, вода припада категорији калцијум-магнезијум бикарбонатних, сулфатних, угљено-киселих хипертерми. Већ деценијама се потврђује благотворно љековито дејство ове воде на реуматска оболења (упални, дегенеративни и ванзглобни реуматизам), посттрауматска стања, хронична урогенитална и кардиоваскуларна обољења. С обзиром на постојеће природне факторе, као и традицију, бањски туризам је био и остаће водећи сегмент у туристичкој понуди бање Слатине. Љековито дејство воде, квалитетан медицински третман, те природни амбијент бање Слатине, разлози су због којих се пацијенти радо враћају.[281]

[281] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 408.

Међутим, хроничан и до сада нерјешив проблем представља чињеница, да су гости Бање до сада у правилу били пацијенти, што је са економског становишта неодрживо (проблеми са Фондом здравственог осигурања Републике Српске), а са становишта укупне валоризације туристичких потенцијала неприхватљиво и необјашњиво. Парадоксална је чињеница да је Слатина у периоду између два свјетска рата (прије свега током тридесетих година XX вијека) била, не само врхунски изграђена за услове тога времена, већ је била и изузетно посјећена.

И у данашње вријеме Бања доминантно опслужује кориснике средстава Фонда здравственог осигурања, који су у првом реду пацијенти. Иначе, због наведених разлога тур-оператори и агенције нису вољни ступити у пословне односе са Бањом, јер пацијенти (врло често тежи ортопедски и физијатријски болесници) нису одвојени од клијентеле, која би у Бању долазила због превентиве и осталих садржаја који још увијек чекају на "откривање".

Табела 88. Здравствени туризам, wellness туризам и медицински wellness

Типови здравственог туризма				
Wellness		**З д р а в с т в е н и (медицински)**		
Холистички	Одмор и рекреација	Медицински wellness	Медицински (терапеутски)	Медицински (хируршки)
Духовни	Козметички третмани	Терапеутска рекреација	Рехабилитација (од болести)	Пластична хирургија
Јога и медитација	Спорт и Fitness	Рехабилитација (животни стил)	Опоравак	Стоматологија
Wellness новог доба	Њега	Wellness за презапослене		Операције
		Таласотерапија		
		Детокс и нутритивни програми		

Извор: Smith, M., Puczko, L., 2009.

10.4.2. Wellness

Wellness је производ новог доба, настао као потреба савременог човјека да се послије напорног и стресног посла одмара у природи уз физичку активност, здраву храну и у здравој природној околини. Wellness концепт временом постаје предмет веома различитих интерпретација. Оригинално значење или смисао може се пратити уназад све до Антике, када су одређене групе становништва биле заинтересоване за здравље, физичку кондицију, хигијену и социјализацију користећи јавна купатила и вјежбаонице као својеврсни wellness. И савремени wellness концепт је заснован на истим циљевима. Он треба да допринесе спречавању болести, општој промоцији здравља, холистичком приступу здрављу, образовању, здравој исхрани, као и менталној и духовној равнотежи.[282]

Према Закону о бањама[283], wellness подразумијева боравак у бањама мотивисан жељом за остварењем хармоничног здравственог стања духа и тијела. Састоји се од физичке активности, здраве исхране, духовне активности и рекреације. Дакле, wellness је етимолошки настао од ријечи: Well-being (добар осећај) и fitness (кретање). Истовремено, ријеч wellness представља благостање и тај се израз помињао још у XVII веку и значио је добро здравље. Термин wellness први пут је званично употребио Халберт Дан[284] у својој књизи "Високи ниво здравља". Х. Дан је препознао здравље као стил живота у коме желимо подићи своје физичко и психичко задовољство заједно са благостањем.[285]

У извјештају Global Spa Summit-a (2010), наводи се да осим тога што постоје регионалне варијације у схватању концепта wellnessa, постоји неколико опште прихваћених карактеристика:

- Wellness је вишедимензионалан; већина водећих дефиниција укључује модел који представља од 2 до 14 или више димензија, који најчешће укључују физичку, менталну, духовну и социјалну димензију;

- Wellness је холистички; wellness је шири концепт од физичког здравља или фитнеса, фокусирајући се на добробит особе у цјелини; то није само одсуство физичке

[282] Белиј, С. М., 2016., цит. рад., стр. 25.
[283] Закон о бањама, Службени гласник Републике Српске, 01/09.
[284] Halbert L. Dunn, M.D. (1896–1975) био је водећа фигура у успостављању националног система виталне статистике у USA, и познат је као "отац wellness покрета".
[285] Милинковић, С., *Природногеографски потенцијали и туристички ресурси Бање Врућице*, Магистарски рад, Филозофски факултет Источно Сарајево, 2012. стр. 123.

болести, већ приступ који наглашава све аспекте личности, тијела, ума и духа који раде у хармонији;

- Wellness се мијења током времена и у континуитету; wellness није статичан облик или крајња тачка, он се мијења током времена и представља непрекидан циклус (процес којим особа током свог живота покушава да постигне оптималан ниво wellnessa);

- Wellness је индивидуална активност, али под утицајем окружења; то је процес који се спроводи на индивидуалном нивоу, укључивањем здравих навика које унапређују лично добростање; лични wellness је такође под утицајем услова средине у којима човјек живи; са све већим нагласком на проблеме животне средине, ту је и све већа пажња на еколошки, културни и глобални аспект здравља;

- Wellness је самоодговорност; иако се људи када су болесни обично ослањају на љекаре, како би повратили добро здравље, већина заговорника wellness филозофије наглашава личну одговорност сваког појединца за сопствено здравље и усвајање навика које ће спријечити болест и унаприједити здравље и благостање.[286]

Схема 12. Шестодимензионални модел wellness-а

Извор: Према www.nationalwellness.org

Шестодимензионални модел wellness-а који је развио National Wellness Institute фокусира се на физички, духовни, интелектуални, емотивни, друштвени и професионални аспект живота (Схема 12):[287]

1. Физички аспект wellness-а разматра потребу људи за редовном физичком активношћу. Физичко развијање подразумијева развијање знања о режиму исхране и штетности конзумирања одређених производа као што су цигарете, алкохол, наркотици. Оптимално стање wellness-а се достиже кроз комбинацију вјежби и добрих

[286] Global Spa Summit, Spas and the Global Wellness Market: Syneries and Opportunities, 2010.
[287] cdn.ymaws.com/www.nationalwellness.org/resource/resmgr/pdfs/sixdimensionsfactsheet.pdf (17.07.2019.)

навика у исхрани. Физички аспект подстиче самоодговорност кроз упознавање свог тијела, као и кроз праћење знакова када нас тијело упозорава да му је потребна медицинска њега. Основна начела су:

- Боље је конзумирати храну и пиће које поспешују здравље, него оно које га нарушава;
- Треба бити у физичкој форми, а не ван форме.

2. Социјални аспект подстиче допринос околини и широј заједници. Наглашава међузависност човјека и природе, а подразумјева и свјест о значају појединаца у друштву. Социјална wellness димензија се базира на сљедећим начелима:

- Боље је допринијети општем добру заједнице, него мислити само на себе;
- Боље је живјети у хармонији са природним окружењем и другима, него бити у конфликту са њима.

3. Интелектуални аспект разматра креативне и стимулативне менталне активности појединца. Појединци проширују своја знања и вјештине и размењују свој таленат са другима. Путем интелектуалног wellnessa постиже се проналажење начина ефикасног рјешавања проблема, као и истраживање личних интересовања. Како се буде развијала интелектуална радозналост, човјек ће тежити проширивању својих знања и усмјераваће свој ум креативним задацима. Начела интелектуалне wellness димензије су:

- Човјек треба да проширује своје видике и изазива свој ум креативним задацима, а не да постане самозадовољан и непродуктиван;
- Човјек треба да идентификује своје потенцијалне проблеме и изабере мјере рјешавања, а не да чека и оставља те проблеме за касније рјешавање.

4. Духовни аспект разматра трагање човјека за значењем и сврхом постојања, развија систем вјеровања, вриједности и формирање погледа на свијет. Кроз пут спиритуалног wellnessa човјек може осјетити сумњу, очај, страх, разочарење, као и наизмјенична осјећања задовољства, среће, радости. Све су то битна искуства људског истраживања која имају изузетан значај у вриједносном систему који човјек прихвата да би дошао до значаја свог постојања. Спиритуална wellness димензија се заснива на сљедећим тезама:

- Треба размишљати о смислу живота и вјеровати у нешто дубље. Човјек треба да буде толерантан према увјерењима других и да не затвара ум;
- Човјек треба сваког дана да живи у складу са својим увјерењима и моралним вриједностима.

5. Емоционални аспект разматра свијест и прихваћање туђих осјећања. Подразумијева способност да се управља емоцијама и понашањем, укључујући реалну

процјену граница индивидуе, развоја аутономије и способности да се управља стресом. Свијест и прихватање својих и туђих емоција је кључни дио wellness-а. Овај аспект wellnessa омогућава човјеку да слободно изрази своја осјећања и да ефикасно управља њима. Моћи ће да развија обостране односе изграђене на основу посвећености, повјерења и поштовања. Емотивна wellness димензија се заснива на сљедећем:

- Здравије је бити свјестан својих осјећања и прихватити их, а не порицати их;
- Оптимистички приступ је далеко бољи од песимистичког.

6. Професионални аспект wellness-а наглашава значај личне сатисфакције коју особа доживљава као обогаћивање живота кроз рад. Професионални аспект омогућава да човјек реализује кроз рад своје таленте и вјештине, и да за то буде новчано награђен. Избор професије, професионална испуњеност, зарада кроз рад и амбиције у каријери су веома битне компоненте. Професионална wellness димензија се води сљедећим начелима:

- Боље је изабрати посао који је компатибилан са нашим личним интересовањима и вјеровањима, него изабрати онај који је незадовољавајући и који нас не испуњава;
- Боље је развити функционалне, корисне вјештине и бити укључен у стварање могућности, него остати неактиван и неукључен.

10.4.3. Спортско-рекреативни туризам

Туризам као феномен задире у многа подручја људских активности. Ипак, двије најважније функције туризма су: друштвена и привредна. Друштвена функција има здравствено-рекреативно, образовно-културно, друштвено и политичко обиљежје. Привредна функција огледа се у томе што је туризам узрок развоја бројних привредних и непривредних дјелатности којима се задовољавају потребе туриста. Обе основне функције туризма базирају се на постојању основног фактора и субјекта туризма а то је туриста. Дефиниције туриста и туризам се обично везују уз појам путовања као промјене мјеста боравка са циљем психофизичког одмора и разоноде.[288]

Спорт (лат. disportare – разносити, енг. sport) игра, шала, провод у слободној природи, сва тјелесна вјежбања за која су потребне снага, смјелост, издржљивост,

[288] Скакун, М., *Пословно право у туризму*, Чигоја штампа, Београд, 2004., стр. 105.

окретност и умјешност (нпр. јахање, веслање, клизање, лов, трчање, лоптање, рвање, вјежбање на справама итд.)[289]

Критеријуми класификација су различити, тј. све спортске гране, у зависности од карактеристика тренажне и такмичарске активности се могу селектовати у пет група.[290]

Прву групу чини већина спортских грана у којима спортски резултат зависи првенствено од самог спортисте, нивоа његових способности и особина, физичке, техничко-тактичне и психолошке припремљености, као и ниво спортске форме у вријеме такмичења. У ову групу спортских грана убрајају се атлетика, пливање, гимнастика, спортске игре, борилачки спортови, дизање тегова.

Другу групу чине спортске гране у којима спортски резултати зависе, у првом реду од вјештине управљања техничким средствима или животињама (аутомобилизам, мотоциклизам, једриличарство, санкање, коњичке спортске гране).

Трећа група обухвата спортске гране у којима резултат зависи од тачности и прецизности погађања циља из оружја или неком справом (стрељаштво, стреличарство, куглање).

Четврту групу чине спортске гране у којима се упоређују резултати моделарскоконструкционе активности спортиста (аутомоделарство, авиомоделарство).

У *пету групу* убрајају се спортске гране у којима резултат зависи од апстрактнологичког мишљења (шах, го).

Фактори рекреације подразумијевају одређене перманентне утицаје који се одражавају на испољавање рекреативне потребе, те начин и ефекте њеног задовољења. Постоје тзв. патогени фактори, чије дјеловање доводи до рекреативне потребе и стимулације чијим се дјеловањем утиче на задовољење потребе и на остваривање потребних ефеката. У патогене факторе убрајамо: замор, аерозагађеност, буку и стресове, а у стимулативне: слободно вријеме, намјенска средства, здравствено стање, степен опште образованости и организационе облике.[291]

Патогени чиниоци представљају штетне посљедице цивилизације чије стално дјеловање и узрокују тзв. "болести цивилизације" (срчана обољења, психозе, шећерна болест, обољења дисајних путева), такође у новије вријеме и менаџерска болест и сагорјевање на послу[292] – прим. С.М. Брзина живљења, индустријски процеси,

[289] Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1974., стр. 902.
[290] Машић, З., *Теорија спорта*, Зоран Дамјановић и синови, Београд, 2008., стр. 49.
[291] Јовичић, Ж., *Феноменологија туризма*, Научна књига, Београд, 1992., стр. 71.
[292] Синдром сагорјевања (енг. Burnout syndrome) је посљедица хроничног, нагомиланог стреса и психофизичке исцрпљености. Често се јавља као посљедица претјераног рада и конфликата на послу.

саобраћајна техника и промет и веома сложени односи у међусобном комуницирању, представљају извор бројних тешкоћа са којима се савремени човјек свакодневно сусреће. Тако, аерозагађеност, бука, стресови, замор и савремена радна обољења – непосредно утичу на здравље, на тај начин условљавајућу рекреативну потребу.[293]

Сваки од патогених чинилаца дјелује посебно штетно на здравље, али се њихово здружено дејство највише одражава на генезу рекреативне потребе. Наведено здружено дејство не треба схватити само у временском (симултано дјеловање) него и у просторном погледу (територијални размјештај). Иако се патогени чиниоци могу јавити на радном мјесту, кућном амбијенту, јавним просторима и сл., ипак, настанак рекреативне потребе се у највећој мјери везује за радно мјесто.

Аерозагађеност је већа у насељима са већим бројем становника и са развијенијим саобраћајем. Бањалука представља један такав градски центар, а близина Слатине и њене потенцијалне могућности за реализацију спортско-рекреационих туристичких кретања, представљају неискоришћен ресурс. Такође, бука, као негативан елемент животне средине је све израженији проблем Бањалуке, а слатински неискоришћени потенцијали, представљају рекреативну оазу за грађане овог града. Исто тако, стресне ситуације појачавају замор и убрзавају испољавање рекреативних потреба. Уколико знамо да физичка рекреативна активност значи прекид нервне напетости изазване стресном ситуацијом, и да се по правилу обавезно јављају повољни ефекти (добро расположење, опуштеност), утолико простор какав је Бања Слатина за град Бањалуку добија више на значају. Такође, замор је нормална физиолошка појава чије се јављање неутралише рекреацијом и одмором, гдје врста радне активности условљава и специфични замор, а сходно томе и одређену рекреативну потребу. Истина, слободно вријеме и намјенска средства су, такође, веома битни фактори за реализацију овог вида туристичких кретања. Слободног времена је све мање, не само због динамичнијих радних активности, него и због убрзаног темпа живота и након радног времена, те су становници већих градских центара, као што су Бањалучани, веома привилеговани што у непосредној близини Града имају један такав, нажалост, још увијек потенцијални рекреациони центар. С обзиром, да је и слободних новчаних средстава све мање, у том смислу би Слатина као рекреациони центар, умногоме допринјела да и клијентела слабије платежне моћи омогући себи сличан вид рекреације.

[293] Ibid.

Развијеност културе је такође је веома битан чинилац када је у питању задовољење рекреативних потреба. Постоји потреба усмјеравања културних фактора према политици стварања услова за рекреацију, што подразумијева изградњу и опремање центара и зона за рекреацију, те стварање функционалне организације и стварање навика бављења рекреацијом.

Када говоримо о могућностима рекреативних активности на подручју Бање Слатине, онда, прије свега, мислимо на кондициону и терапијску рекреацију. Код кондиционе рекреације битне су одлике субјекта које се одражавају на врсту и интензитет замора, као и на избор рекреативних активности (пол, године старости, здравствено стање и др.). Кондициона рекреација подразумијева физиолошку, али се не своди само на физичку тј. тјелесну. Кондиција се мора постићи и на психолошком плану што се омогућује разонодом и релаксацијом, те активностима за јачање воље. Ово упућује на закључак о веома великој вриједности кондиционе рекреације, чиме управо простори какав је Бања Слатина добијају на још већем значају, а размишљања и иницијативе о адекватном искоришћењу њених простора и потенцијала, још више добија на значају.

Терапијска рекреација је значајна утолико што њено редовно и активно упражњавање превентивно дјелује на многе болести, јер ублажава или потпуно лијечи различите врсте обољења, док кондициона и физиолошка рекреација уравнотежује поремећаје у организму. Такође, код терапијске рекреације општа култура индивидуе има веома важну улогу у њеном спровођењу, што говори да здравствена култура треба постати саставни дио националне политике.

Спортско-рекреативни туризам би у Слатини требао да представља један од најпрофитабилнијих видова туристичког промета, што посебно истиче значај његове боље организације и ефикаснијег укључивања у интегрални туристички производ ширег простора Слатине. Подручје Слатине обилује зеленим површинама, међу којима се посебно истицао парк, који је по својим обликованим и флористичким карактеристикама представљао вриједан објекат природног насљеђа. Мрежа урбаног зеленила, шумски комплекси и уређени пољопривредни пејзаж чине јединствен систем, који у просторној организацији урбаних структура представља незамењив кохезиони материјал. Поред естетских и композиционих вриједности, зеленило у урбаном

подручју има шири значај, нарочито у биолошко-хигијенском и еколошком аспекту уређења средине.[294]

Од стране Урбанистичког завода Бањалука, у оквиру урбанистичког плана, предвиђена је „Локација и урбанистичко-технички услови за изградњу рекреационог центра у Слатини – I фаза“. Овим идејним плановима била је предвиђена изградња базена за непливаче, базена за дјецу, игралишта, четири спортска терена, трим-стазе, стрељане и др. Такође, посебно треба истаћи могућност коришћења постојане температуре воде у затвореним базенима и продужења туристичке сезоне током цијеле године.

Спортско-рекреативни туризам је изразито масован и доста разноврстан облик туристичких кретања. Једноставно се намеће, као нужни облик живота, без обзира да ли се јавља као продукт мануелног или интелектуалног рада на једној или о здравственој превентиви, као и друштвено-хуманим или корисним акцијама, на другој страни. У многим земљама Западне Европе јавио се покрет “социјални туризам” тј. рекреативни туризам ширих размјера.[295]

Поред масовности, дужина боравка је веома важна особина рекреативног туризма, а зависи прије свега од врсте мотива. Познато је да су неки рекреативни мотиви најпривлачнији у краћем годишњем периоду, чиме је детерминисана и дужина сезоне за дату врсту туристичких кретања. Са друге стране, бањске туристичке дестинације би требале створити услове за максималним смањењем сезонске концентрације посјетилаца, јер постојана температура термоминералне воде омогућава примјену у затвореним базенима и сл.

10.4.4. Излетнички туризам

Излетнички туризам спада у комбиноване облике туристичког промета, а ријеч је о рекреативном и културном виду кретања. Ипак, излети истовремено имају рекреативни и културни смисао. Рекреативни су јер у основи имају карактер освјежења, а културни, јер представљају одраз навика и свијести о значењу таквог кретања. Ријеч је углавном о

[294] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 408.
[295] Чомић, Ђ., et al., *Основе туризма*, Филозофски факултет, Универзитет у Источном сарајеву, Пале, 2008., стр. 144.

краткотрајним туристичким кретањима у зонама туристичких дисперзива, која могу бити полудневна, једнодневна и дводневна, у зависности од слободног времена.[296]

Излетнички туризам је са економског становишта нестабилна категорија, јер је осјетљив на различите врсте утицаја као што су климатски, психолошки, организациони, те је однос еластичне тражње и круте понуде, која карактерише туризам у цјелини, израженији у односу на друге категорије туристичких кретања.

Радијус усмјерења излетника и распрострањеност излетничко-дисперзивног појаса, је критеријум за диференцирање ове врсте кретања, јер се њиме одражавају не само утицаји економских могућности и саобраћаја, већ и комплексност туристичких мотива.

Што се тиче Слатине поједини шумски комплекси имају несумњиво изузетан излетничко-рекреациони потенцијал.[297]

Комплекс Кленовац, који је омеђен са јужне и југоисточне стране асфалтним путем Бањалука-Слатина-Клашнице, са сјеверозапада Ерцеговачком ријеком, а са запада и истока приватним посједима. Комплекс површине 45 ha лежи на илимеризованим земљиштима, а обрастао је високом шумом букве, китњака и обичног граба. Овај објекат природног насљеђа, је у међувремену заштићен и проглашен за Парк-шуму "Слатина", о чему смо већ детаљно писали.

Комплекс Стара црква се налази сјеверозападно од насеља Слатина и заузима површину од 40 ha. Простор је обрастао високом шумом храста и букве. На овом локалитету састојина је доброг квалитета и посједује значајан излетничко-рекреативни потенцијал. За привођење намјени, свакако је неопходно планирање одређених мјера и захвата привредног и инвестиционог карактера.

Комплекс Стјепан глава, налази се југозападно од насеља Слатина. Заправо, у питању је вис обрастао шумом. Са коте 387-Стјепан глава, пружа се поглед на долину Слатинске ријеке, Црни врх, као и поглед на Бањалуку, Трн и Залужане. Највећи дио овог комплекса експониран је према сјевероистоку, а површина му износи око 30 ha.[298] Приступ објекту је повољан са пута Бањалука-Слатина-Клашнице. Од шумских заједница углавном је заступљена шума храста, букве и граба. Према свом положају и обиљежјима, овај шумски комплекс веома се добро може користити као приградска парк-шума, а с обзиром да позиционо представља (врхом 387 m) могућност панорамског сагледавања ширег простора, истовремено може послужити и као

[296] Јовичић, Ж., *Основи туризмологије*, Научна књига, Београд, 1988., стр. 147.
[297] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 408.
[298] Валоризациона основа, 1986., цит. изд., стр. 109.

видиковац. За привођење намјени потребно је прописати газдинске мјере за побољшање општег стања. Поред шумско-узгојних захвата потребно је уредити прилазне стазе према врху и обезбједити визуре према Слатини и Бањалуци.

Неопходно је спровести различите биотехничке мере, чији је основни циљ да се заштити или повећа стабилност екосистема са излетничко-рекреативном намјеном. Те мјере би биле: спровођење селективне сјече с циљем формирања одрживих шума; стварање младих засада с циљем реконструкције предјела; стабилизовање марш-рута за кретање пјешака с циљем смањивања утицаја човјека на биценозу, лијечење ослабљених и оштећених стабала, али исто тако и трасирање еко-путева; постављање паноа; уређење видиковаца; постављање знакова упозорења и сл.

10.4.5. Манифестациони туризам

Манифестациони туризам се може везати за културна, рекреациона и привредна дешавања. Међутим, када се његово испољавање прожима у више наведених карактеристика, у том случају говоримо о комбинованом виду туристичке мобилности. Доминација једне од ових карактеристика зависи од врсте туристичке манифестације. Трајање манифестација је детерминисано дужином боравка туриста, а привредни ефекти се врло често могу унапријед одредити. Истовремено, код ове врсте туристичког феномена не може се говорити о сезонским осцилацијама промета, јер се исте планирају временски пуно раније у односу на само дешавање. Ова врста туризма се може сматрати и као допунски облик неке друге врсте туризма.[299]

Постоји неколико аспеката помоћу којих се може дефинисати манифестација, а најзначајнија подјела дефиниција полази од:[300]

- Аспекта организатора манифестације;
- Аспекта купца, односно госта.

С аспекта организатора - специјалне манифестације су јединствени и непоновљиви или периодично уприличени догађаји који се дешавају ван уобичајених програма или активности организације која их спонзорише или организује. С аспекта потрошача или госта - специјалне манифестације представљају прилику за одмор, забаву, друштвено или културно искуство ван уобичајеног оквира избора или ван свакидашњих догађања.

[299] Чомић, Ђ., et al., цит. изд., стр. 158.
[300] Getz, D., *Event Management and Event Tourism*, 2 nd Edition, Cognizent Communication Corporation, New York, 2005., p. 12.

Манифестације се интерпретирају као организоване друштвене појаве са специфичним садржајем, профилом учесника, бројем посјетилаца и временом трајања које карактерише значај садржаја, важност учесника, значај резултата, односно масовност посјете. Представљају посебну активност ван обичног свакодневног живота која се одржава редовно или само једном. Такође, манифестације се могу дефинисати као планирани или непланирани привремени догађаји.[301]

Планирани догађаји су привремене појаве с унапријед одређеним почетком и крајем. Сваки такав догађај је јединствен, произлази из мјешавине управљања, програма, постављања и људи. Ту припадају локалне, регионалне, државне и политичке манифестације, пословне манифестације, затим образовне, приватне и умјетничке манифестације.[302]

Локалне манифестације су, с обзиром на величину, најмање манифестације. Већина заједница креира фестивале и догађаје који циљају претежно на локално становништво. Такве манифестације могу се наћи у готово сваком насељу или граду, те често производе бројне позитивне ефекте, какав је буђење осјећаја поноса у заједници и јачања осјећаја припадности. Они, такође, могу помоћи да људи стекну нове идеје и искуства, навести их на учествовање у спортским и умјетничким активностима, те на подстицање толерантности и различитости.[303]

[301] Ibid., стр. 11.
[302] Getz, D.,*Event Studies – Theory, Research and Policy for Planned Events*, Butterworth-Heinemann, Elsevier Ltd., Oxford, 2008., p. 21.
[303] Allen J., et al., Festival & special event management, John Wiley & Sons Australia Ltd., Milton, Australia, 2008., p. 12.

Табела 89. Учинци манифестација

Учинци манифестација	Позитивни учинци	Негативни учинци
Социјални	- Дијељење искуства; - Ревитализација традиције; - Изградња поноса у локалној заједници; - Раст учешћа локалне заједнице; - Увођење нових и изазовних идеја; - Ширење културних видика;	- Отуђење у заједници; - Манипулације локалном заједницом; - Негативни имиџ заједнице; - Лоше понашање; - Уништавање развојних ресурса; - Губитак гостољубивости.
Економски	- Промоција дестинације и повећан број посјетилаца; - Продужени број дана боравка; - Виши приноси; - Повећани порезни приходи; - Пословне политике; - Повећане комерцијалне активности; - Стварање радних мјеста.	- Отпор локалне заједнице према туризму; - Губитак аутентичности; - Штета по репутацију; - Експлоатација; - Инфлација; - Раст опортунитетних трошкова; - Лош финансијски менаџмент; - Губици у новцу.
Политички	- Престиж; - Побољшани имиџ; - Развој административних вјештина; - Друштвена кохезија; - Промоција инвестиција.	- Ризик од лошег успјеха; - Лоша алокација јавних средстава; - Губитак поузданости; - Лоша пропаганда; - Губитак власничке контроле локалне заједнице;
Еколошки	- Промоција заштите животне средине; - Осигуравање модела најбоље праксе; - Раст еколошке свијести; - Побољшање физичког изгледа инфраструктуре; - Побољшање саобраћајне инфраструктуре и комуникација; - Урбана трансформација и обнова.	- Еколошка оштећења; - Узрок различитих загађења (воде, ваздуха, тла); - Уништавање насљеђа; - Стварање буке и гужве у урбаним центрима; - Саобраћајна загушења урбаних цјелина.

Извор: Allen, J., et all., 2008.

Манифестације могу бити изузетно атрактивни туристички мотиви те имати велики пропагандни значај, а Јовичић Ж. (1982) разликује три врсте манифестација:[304]

а) Манифестације на којима се осим активних учесника рачуна и на друге врсте посјетилаца (сајмови, фестивали, такмичарске, спортске или умјетничке приредбе);

б) Манифестације на којима су новинари (штампа, радио, телевизија) осим активних учесника за пропагандну поруку веома важна категорија посјетилаца (конгреси, конференције);

в) Специјализоване пропагандно-туристичке приредбе на бази изворног фолклора, традиције и обичаја, углавном карневалског и ревијалног, а рјеђе такмичарског карактера.

Као посебно средство пропаганде, специјализоване туристичке манифестације дјелују и на устаљивање посјетилачке публике и на подстицање нових сегмената тражње. Свако туристичко мјесто треба да има своју привредно-пропагандну манифестацију, а њени организатори и финансијери морају бити сви актери у туристичкој понуди.

Слатина и њено шире окружење представљају изузетно вриједну природну цјелину, чија су интегрална својства у великој мјери сачувана од негативних утицаја. Па ипак, манифестациони туризам још увијек није стекао праву тржишну афирмацију кроз организовање културно-забавних и других приредби. Манифестације које би требале имати у будућности перспективу су: "Дани јагода", "Туристички дани Слатине", "Дани пива", "Слатински сабор".

Манифестација "Дани јагода" се у Слатини одржава преко деценију и по. У почетку је ова манифестација имала богат културни програм, када је имала, између осталог и сврху политичке промоције. Временом, прије свега код публике, долази до умањења интересовања, те је у последње вријеме много мање посјетилаца у односу на њене почетке.

Слатински крај је деценијама након Другог свјетског рата био познат по производњи јагода изузетног квалитета. Међутим, након минулог рата примат у производњи јагода донекле преузимају произвођачи са подручја Лијевча поља, интензивном производњом на већим површинама. Овим, производња јагода у Слатини постаје мање конкурентна, те се данас ова врста воћа производи редуковано од стране појединих пољопривредних произвођача на видно умањеним површинама, јер је јагоде

[304] Јовичић, Ж., *Туристичка пропаганда*, Туристичка штампа, Београд, 1982., стр. 53.

у последње вријеме веома тешко произвести, барем у већим количинама, уколико се не производе у кондиционираним условима, какви су пластеници и сл.

Имајући у виду да је производња квалитетних јагода, поред бање, између осталог, била заштитни знак овог подручја, остаје отворено питање како и на који начин се могу стимулисати произвођачи да производњу врате на приближно прећашњи ниво. На овај начин би и сама манифестација добила свој прави смисао.[305]

Манифестације представљају везу са свијетом и јавношћу, те као такве чине специфичне етикете понуде туристичке дестинације и, сходно томе, чине неопходну потребу доказивања организационе спремности и кадровске стручности. Истовремено, оне су мјера квалитета и посебан знак пропагандног наступања, а као такве су незамјењиве као средство привредне и туристичке пропаганде одређеног туристичког мјеста.

Позитивни учинци манифестација огледају се кроз јачање конкурентности и подизање квалитете понуде у дестинацији, затим кроз бесплатан публицитет и међународну медијску изложеност, а прије свега кроз повећање вриједности заједнице и квалитете живота локалног становништва. Међутим, манифестације могу имати нежељене посљедице које могу довести до негативне медијске пажње. Трошак неуспјеха манифестације може бити веома лош, претварајући позитивне учинке у негативан публицитет, а може довести и до срамоћења и судских тужби. Важан задатак у организацији савремених манифестација је идентификација, праћење и управљање утицаја манифестације.[306]

10.4.6. Конгресни туризам

Савремени конгресни туризам се разликује од аналогних појава у прошлим етапама друштвеног развитка. У историји су познати разни скупови, посебно политички, а постојали су и други. Може се рећи да су се многи састанци одржавали од давнина, али они нису ушли у сферу туризма. Дакле, тек онда када је дошло до спајања радног дијела са забавним скуповима, такав облик туризма ушао је у сферу конгресног туризма. У литератури се често помиње међународни састанак љекара одржан 8. јуна 1681. године у Риму, као један од првих међународних састанака одржаних уопште. У историји су многи скупови постали познати посебно због своје улоге, дужине трајања

[305] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 409.
[306] Allen J., et al.,op. cit., p. 63.

те свог друштвеног, односно културног и забавног програма, какав је био Бечки конгрес. Начин и традиција која се створила у току организовања скупова снажно је утицала и на касније њихове форме и садржаје.[307]

На конгресном се тржишту остварује контакт између понуде и потражње услуга, односно производа. Конгресна туристичка потражња, дакле купци који желе купити туристичке услуге, тј. конгресни простор и разне додатне услуге, јављају се с једне стране, док се с друге стране јавља конгресно туристичка понуда која осигурава подмирење свих потреба конгреснотуристичке потражње. Из овог произлази да се тржиште конгресног туризма јавља као посебан дио општег туристичког тржишта, јер осим подмирења оних уобичајених потреба које се јављају на општем туристичком тржишту, овај вид тражи и подмирење других потреба. Конструктивни елементи тржишта конгресног туризма су: конгресно-туристичка потражња и понуда, а затим цијена и конгреснотуристичка услуга.[308]

Понуда конгресног туризма обухвата понуду која служи задовољењу радних и туристичких потреба учесницима конгреса. Вријеме које се односи на одмор и разоноду требају организовати понуђачи. Наиме, они осигуравају учесницима конгреса задовољење потреба за превозом, прехраном, забавом и агенцијским услугама. Ритам промјена у начину живота и условима рада није се у људској историји никада толико брзо и суштински мијењао као што се мијења у савременој епохи. Постоји много елемената који говоре да ће се ритам тих промјена у будућности убрзавати под дијеловањем технолошке револуције. Под утицајем научно-технолошке револуције сваким даном расте и куповна моћ а такође и лична потрошња (посебно у развијеним земљама свијета).[309]

Конгресна делатност је последњих година достигла неочекиване размјере. Из године у годину удио M.I.C.E.[310] индустрије расте у свим земљама. На конгресима и конференцијама остварује се комуникација међу стручњацима, члановима удружења, пословним људима.

Значај конгресне дјелатности је видљив са становишта:[311]

• Техничко-технолошког развоја и напретка свјетске науке;

[307] Луцановић, Л., *Конгресни туризам*, Свјетлост, Сарајево, 1980., стр. 47.
[308] Ibid., стр. 34.
[309] Ibid.
[310] M.I.C.E. – Meetings (састанци); Incentive (подстицајна путовања); Congresses, Conventions, Conferens (конгреси, конвенције, конференције); Exhibitions (изложбе).
[311] Штетић, С., "M.I.C.E. индустрија – будућност развоја туристичке дестинације", *Туризам* бр.10., Часопис Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2006., стр. 22.

• Економско-пословне сарадње;

• Комуникације међу људима различитих схватања, култура, раса;

• Покретљивости нове групе туриста - "конгресиста";

• Пропаганде националних и туристичких вриједности земље домаћина;

• Мира у свијету.

Данас су међународни састанци постали нормална форма сусрета међу људима. Скоро да и нема међународних удружења, професионалних група, националних организација, већих привредних организација и осталих који у својим програмима не предвиђају један или више састанака.

Дијељење тржишта конгресног туризма се може извршити према различитим критеријумима: врста скупова (конгрес, конференција, сајам, подстицајно путовање и друго), величина скупова, сврха скупова (едукација, информисање, мотивација), географски критеријуми (међународни, национални, локални скупови), али у литератури је највише заступљена подјела тражње на корпорације и асоцијације, јер ови сегменти тражње представљају два најзначајнија и највећа купца на тржишту конгреса.

Развој конгресног туризма захтијева постојање квалитетне конгресно-туристичке понуде, која ће задовољити потребе и учесника и организатора скупова. Туристичку понуду, у ширем смислу, чине атрактивни (природне љепоте, културно насљеђе), рецептивни (смештајни капацитети) и комуникативни фактори (саобраћајна инфраструктура), који су неопходни за развој туризма уопште у некој дестинацији. Туристичке дестинације које поседују елементе атрактивности такође представљају често и пожељне просторе за одржавање различитих скупова, јер управо захваљујући туристичкој атрактивности дестинације, већа је и атрактивност скупа. Учесници долазе на скуп у пратњи супружника, дјеце или пријатеља и бораве обично дуже, како би што боље упознали дату дестинацију. Конгресна понуда дестинације обухвата све врсте објеката (покретне и непокретне) и разних услужних дјелатности које омогућавају несметано одвијање скупова.[312]

Посјетиоци у оквиру конгресног туризма путују због специфичне потребе која је најчешће везана за њихово радно мјесто. Иако путовања у оквиру конгресног туризма спадају у домен пословних путовања која су често обавезна и условљена радним мјестом, задатком или пројектом, све туристички рецептивне земље врло радо и ове

[312] Драгићевић, В., et al., *Тржиште конгресног туризма – студија случаја: Нови Сад*,"http://www.dgt.uns.ac.rs/zbornik/issue38/09.pdf", (20.07.2019.).

путнике сврставају у групу туриста, рачунајући приходе од конгресног туризма укупним туристичким приходима. У складу са обиљежјима учесника који посјећују разне скупове, конгресни туризам се сматра једним од уноснијих облика туристичких кретања. Од свих група у туризму, учесници на конгресима су они гости који за свој новац и вријеме очекују услуге с ознаком: тачност, поузданост, квалитет, удобност, брзина, примјереност, флексибилност, изворност, креативност, иновативност. То су основна начела према којима би требао бити организован сваки конгрес.

Од 60-их година XX вијека бројни фактори су утицали на пораст пословних путовања, али и развој туризма уопште (демократизација друштва, раст личног дохотка, вишак слободног времена, развој саобраћаја, нове технологије итд.). Такође, у овом периоду се уочава раст инвестиција у цјелокупну инфраструктуру која је неопходна за одржавање конвенција, конференција, конгреса и сличних скупова. Деведесете године XX вијека карактерише највећа стопа инвестиција уз градњу и уређење конгресних капацитета.[313]

Бања Слатина, својим туристичко-географским положајем, пејзажним и амбијенталним карактеристикама је представљала и још увијек представља идеално мјесто, не само у смислу могућности за развој ове врсте туризма, него и позиционирања (на основу побројаних карактеристика) као водеће туристичке дестинације конгресног туризма у Републици. Аутор овог рада је својевремено посебно инсистирао на овој чињеници, сматрајући да би најбоља позиција за изградњу конгресног хотела "А" категорије могао бити простор између хотела "Слатекс" и "Петог павиљона". Нажалост, пропуштена је одлична прилика да се наведене иницијативе реализују, а развојем конгресног туризма, Слатина би била у прилици да на тај начин промовише и остале видове туризма, али и привреду ширег географског простора.

Тек је 2018. године, дакле након десет година од времена актуелизације поменуте иницијативе, у оквиру новог павиљона отворена једна конгресна просторија скромних капацитета. Идеална ситуација за туристичку дестинацију која гравитира одрживом туризму наступила би, када би био ангажован домаћи стручни кадар, затим када би капацитети били у власништву домицилних правних и физичких лица, када би сви производи укључени у туристичку понуду били домаћег поријекла, а радна снага ангажована искључиво из локалног становништва.[314] Међутим, када у Слатини као

[313] Шушић, В., Мојић, Ј., *Конгресни туризам као тржишна ниша пословног туризма*, "http://xn----itbaba0aapeekb4br.xn--90a3ac/pdf/et20144_08.pdf", (20.07.2019.).
[314] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 60.

управљачка, а највећим дијелом и радничка структура, дјелује особље које не припада домаћем (резидентном) становништву, онда и не треба да чуди што Бања Слатина у туристичком смислу стоји још увијек на почецима.

10.4.7. Ловни туризам

Ловни туризам можемо дефинисати као пружање услуга заинтересованим лицима за организовану посјету ради одстрела (прибављања жељених ловачких трофеја) или посматрања и фотографисања дивљачи уз одређену накнаду. Подразумијева висок ниво услуге и алтернативне туристичке садржаје који омогућују дужи боравак.[315] Развој ловног туризма се односи на одстрел дивљачи и остваривање економских ефеката од лова и ванпансионске потрошње, унапређења ловне основе, те правилног газдовања ловиштем како не би дошло до угрожавања одређених животињских врста.

Карактеристике ловног туризма:[316]

- Експлоатација природног ресурса која подразумијева његово непосредно физичко уништење, али уз одређену финансијску надокнаду;
- Ловни туризам је везан за подручја која, по правилу, немају другу туристичку функцију и могућност економске валоризације;
- Природна ограниченост и девастација овог ресурса у једној земљи усмјерава ловце ка иностраним дестинацијама;
- Периоди лова (касна јесен, рана зима) смањују негативне ефекте сезоналности туризма у цјелини;
- Приходи од ловног туризма су врло значајни, јер укључују разноврсну потрошњу (осим туристичких услуга, ту су и одстрелне таксе, изнајмљивање опреме и оружја и других услуга);
- Развој ловног туризма поспјешује упосленост разних привредних и ванпривредних дјелатности, јер ловнотуристички производ сачињава низ компонената.
- Боравак у ловном туризму је релативно кратак (3-4 дана), па је потребан оптимални ниво организације за успјешно пружање услуга.

[315] "Стратегија развоја туризма Републике Српске за период 2010-2020. година", Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука, 2010., стр. 59.
[316] "https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Ловни_туризам"(21.07.2019.)

Ловиштем на територији општине Лакташи газдује Ловачко удружење "Козара" Лакташи које је основано 1955. године. Од укупне територије ловишта која износи 39.070 ha, ловна површина обухвата 29.715 ha, а неловна 9.355 ha. Око 64% укупне површине ловишта чине пољопривредне површине. Дио ловишта захвата равничарско подручје, које се протеже долином ријека и обухвата Лијевче поље, са надморском висином од 109 до 150 m. Други дио ловишта захвата брдске дијелове Козаре, Црног врха и Гумјере. Највећи дио брдског подручја има надморску висину између 200 и 300 m. Према Закону о ловству[317] ово ловиште припада категорији низијских ловишта јер је најмање 70% површине испод 400 метара надморске висине.[318]

Основне врсте дивљачи у ловишту "Лакташи" према Ловној основи су: срнећа дивљач, зец, дивља свиња, фазан, дивља патка и пољска јаребица. Ова дивљач према Закону о ловству спада у категорију ловостајем заштићене дивљачи. Од трајно заштићене дивљачи на територији општине Лакташи налази се видра, вјеверица, сова и сиви соко. Неке од осталих врста дивљачи које се налазе ван режима заштите а појављују се у ловишту "Лакташи" као стална или пролазна дивљач су: лисица, дивља мачка, јазавац, твор, јастреб, сврака, креја и др. Захваљујући ријеци Врбас и његовим притокама, у ловишту "Лакташи" има доста птица мочварица свих врста, од којих су најчешћа патка глувара и дивља гуска. У љетном периоду у равничарском дијелу се лови препелица, дивљи голуб и грлица. У ловишту "Лакташи" се налази већи број ловно-техничких и ловно-узгојних објеката као што су затворене чêке и чêке осматрачнице, ловачке куће и колибе, хранилишта за срне, фазане и пољске јаребице, солила и појила. Газдовање дивљачи и ловиштем уређује се важећом Ловнопривредном основом[319], планским актом за десетогодишњи период, којим се дефинише узгој, заштита и искоришћавање дивљачи на неком подручју. Циљ газдовања ловним подручјима је узгој и заштита господарских врста, те повећање броја дивљачи у складу с бонитетним могућностима ловишта.

Повољан геогарфски положај, богатство фауне, те ненарушена еколошка равнотежа, пружају солидне услове за развој ловног туризма. Да би се употпунила туристичка понуда Слатине, неопходно је активирати ловни туризам организовањем одлазака туриста у посјете ловиштима "Црни Врх", "Козара", и "Бардача". Можда би се могло размишљати и о оживљавању фазанерије. Популаризацији ловног туризма би сигурно

[317] Закон о ловству, Службени гласник Републике Српске, бр. 60/09.
[318] Просторни план општине Лакташи, 2014-2034., цит. изд., стр. 80.
[319] Ловна основа за ловиште "Лакташи" са периодом важности од 01.04.2010. до 31.03.2020. године, ЈПШ "Шуме РС" а.д. Соколац, ИРПЦ Бања Лука, 2010.

допринијеле изложбе експоната и трофеја дивљачи одстрељене на овом подручју. Међутим, да би се газдовање ловиштима могло окарактерисати као позитивно потребно је, између осталог, примјењивати сљедеће врсте одстрела: а) узгојни одстрел који се заснива на примјени селекције у ловишту и има за основу одстрељивање дивљачи која је болесна, рањена или јако ослабљена; б) редукциони одстрел који подразумијева одстрел свих сувишних грла без обзира на старост, пол и узраст; и в) трофејни одстрел.[320]

Неповољности које карактеришу проблематику ловних подручја су садржане у сљедећем:

- Појаве криволова, које су, истина, редуковане у односу на ратни и послијератни период, али су још увијек присутне;
- Прекомјерна и неконтролисана употреба хербицида у пољопривреди;
- Мањак прехрамбеног потенцијала у ванвегетационом периоду;
- Нарушавање мира у ловишту изградњом инфраструктурних садржаја и стамбених јединица;
- Неповољна структура дивљачи у ловишту.

10.4.8. Сеоски туризам

Сеоски туризам представља кретање туриста из мјеста њиховог сталног боравка и њихов привремени боравак у туристичким селима гдје им услуге нуде и пружају сеоска домаћинства, кроз допунску дјелатност, наплаћујући своје услуге. Боравећи у туристичким селима туристи троше слободна новчана средства, а вршећи физичку активност упражњавају рекреацију.[321] Туристичка села су она села у које туристи одлазе и привремено бораве за вријеме празника, годишњих одмора или викенда, у циљу привременог враћања природи и природном начину живота. Најчешћи посјетиоци туристичких села су становници већих урбаних цјелина, гдје могу практиковати начин живота који се разликује од њиховог свакодневног у градовима.

Мир и тишина умјесто гужве и буке у градовима, чист ваздух, еколошки здрава домаћа храна, прехрамбене деликатесе, домаћа ракија и вино, свјеже поврће и воће, затим пејзажне карактеристике сеоских предјела, сеоска архитектура, обичаји, сеоски

[320] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 409.
[321] Остојић, М., *Сеоски туризам Србије*, Туристичка штемпа, Београд, 2002., стр. 9.

занати, могућности креативних радионица – представљају неодољиви магнет за градско становништво.

Да би село постало туристичко село оно мора да задовољава сљедеће критеријуме:[322]

◊ Пољопривредна производња на селу је основна дјелатност; сељак се бави пословима на имању јер само у таквим условима туриста може бити свједок и учесник у читавом низу поступака које сељак спроводи на свом имању, јер њега услови и начин живота на селу највише занимају;

◊ Сеоска домаћинска кућа и њено имање су у складу са амбијенталном цјелином села и сеоског региона. Домаћинска кућа у којој се примају туристи, уређена је у складу са амбијенталном архитектуром, како не би нарушила амбијенталну цјелину сеоског региона. Куће су савремено опремљене и уређене;

◊ У селу се живи на сеоски начин: поред пољопривредних активности постоје сеоски обичаји као што су посјела, скупови, светковине и др. Култура исхране и становања произилази из начина живота и потреба сеоског становништва;

◊ Туриста живи код домаћина под истим кровом и преко њега се укључују у живот породице и читавог села, чиме боравак на селу добија смисао за туристу, јер село и сеоска домаћинства нису само собе за издавање. Село је живи привредни и културни организам, а туриста је његов привремени члан;

◊ Локално становништво није изоловано од туриста нити постаје безимени давалац туристичких услуга са одређеним радним временом. Оно се даље бави пословима на имању, па чак и када обавља послове везане за туризам, он поступа са туристима као према дијелу локалног, свакодневног живота. Сеоски туризам није конципиран као разгледање знаменитости (sightseeing), који води туристу од једног до другог знаменитог мјеста, а онда га смјести у хотел гдје га услужује безимена послуга у одређено радно вријеме. Наиме, овај вид туризма је заснован на посматрању стварног живота заједнице у којој туриста привремено активно учествује (lifeseeing)[323].

Карактеристике које се истичу као покретачки мотиви за предузимање ове врсте туристичких кретања и усмјеравања клијентеле ка селу, могу се сажети у сљедећем:[324]

1. Оригинална, чиста и неоштећена природна села са којом сеоско становништво живи у симбиози, те тако и самом туристи, као припаднику сеоског

[322] Ђукић-Дојчиновић, В., цит. изд., стр. 17.
[323] Lifeseeing означава посматрање стварног живота сеоског домаћинства и мјеста у коме се оно налази, док sightseeing означава само разгледање знаменитости, без учешћа у животу туристичког мјеста.
[324] Ibid., стр.40.

колективитета, омогућава не само да посматра већ и да, по вољи учествује у њеним ритмовима, укључујући се у живот и рад домаћинске породице као гост;

2. Учествовање у животу сеоске заједнице у знатној мјери омогућава задовољавање потребе за игром. Повратак селу и природном начину живота враћа туристу у "дјетињство хуманости човјечанства" путем архаичних облика живота који су дубоко различити од градских. Живот за вријеме боравка постаје игра – туриста се поистовјећује са домицилним становништвом, учествујући у стварном свакодневном животу сеоске заједнице;
3. Комуницирање са члановима домаћинске групе, а преко њих и са осталим члановима сеоске заједнице је не само неопходно и нужно, јер се туриста једино тако може укључити у живот сеоског колектива, већ истовремено представља и вриједност која туристи омогућава задовољење потреба за дружењем и колективним празничким расположењем путем светковина.

У новим државама чланицама и у државама пред прикључењем ЕУ постоје озбиљне слабости у сеоским областима наслијеђене из периода социјализма: неконкурентна пољопривреда, огроман број малих газдинстава који се једва издржавају и веома мали број радних мјеста у другим привредним секторима. Ова ситуација утиче на милионе људи, који након проширивања Уније, масовно мигрирају ка урбаним областима развијенијих земаља чланица. Државе ЕУ због тога планирају да почну са издвајањем значајнијих средства за обуку и стварање радних мјеста у руралним областима. Ако се у овим земљама не ојачају руралне привреде, наставиће се масовне миграције у градове, како у оквиру националних граница, тако и ка богатијим земљама Европске уније.[325]

Сеоски туризам је изворно тржиште за локалну пољопривреду на коме нема конкуренције с осталим регионима и државама. Међутим, ово тржиште мора бити истражено прије него што се искористи. Из тих разлога је потребно знати очекивања туриста и како се понашају у потрошњи, али је неопходно испунити те потребе. То може даље значити промјену управљања газдинством, начина производње или маркетинга производа.

Једно од највећих ограничења је оклијевање пољопривредника да учествују у сеоском туризму или њихово недовољно или никакво искуство с овим посебним клијентима. За маркетинг је неопходна сарадња с туристичким агенцијама, хотелима,

[325] Милошевић-Ђорђевић, С., Миловановић, Ј., *Одрживи туризам у функцији руралног развоја*, прузето и незнатно измјењено са http://srpskamagaza.com/doks/Odrzivi_Turizam_elektronsko_izdanje.pdf (22.07.2019.)

ресторанима и приватним домаћинствима која нуде услуге у руралном туризму. Друга опција је понуда сопствених производа у руралном туризму. Посљедња могућност је најбоља, да мала газдинства директно профитирају захваљујући привлачности региона или села, гостољубивости домаћина и љепотама пејзажа, које и сама креирају стварајући јединствени простор за пласман сопствених пољопривредних производа. С друге стране, локални актери из других опција, који нису директно укључени у пољопривреду, треба да обезбједе подршку за одржавање малих пољопривредних газдинстава ако су заинтересовани за удио у приходу од руралне туристичке потрошње.

Регулатива ЕУ (ЕС) бр. 509/2006 од 20. 3. 2006., утврђује критеријуме и процедуре по којима пољопривредни производи намијењени људској исхрани и намирнице могу бити признати као гарантовано традиционални специјалитети (TSG)[326].TSG су уведени 1992. године као регистровани називи пољопривредних производа или хране произведени коришћењем традиционалних сировина, или их карактерише традиционални састав, или су произведени коришћењем традиционалног метода производње. TSG схема нуди два типа регистрације имена: са "резервацијом" или без "резервације". Ако је име регистровано без резервације, оно може и даље да се користи за производе који не одговарају спецификацији, али без ознаке "гарантовано традиционални специјалитет", скраћенице "TSG" или одговарајућег симбола. Насупрот томе, када је име регистровано с резервацијом, оно може бити коришћено само да опише производ направљен у складу са спецификацијом. У Пропису је "специфични карактер" дефинисан као карактеристика или група карактеристика која јасно разликује један пољопривредни производ или намирницу од других сличних производа исте категорије. Термин "традиционално" односи се на производе чије се одлике и производња доказано преносе с генерације на генерацију и трају најмање 25 година.[327]

Традиционална гастрономија нуди могућност да кроз рурални туризам пруже велике предности за произвођаче хране у околини. Потрошачу је производ боље изложен и има шансу да се упозна с његовим поријеклом, те да уочи шта даје веће шансе фармерима с малим обимом производње да прикажу еколошке моделе производње да би искористили додатне продајне шансе кроз директни маркетинг и гастрономску понуду. Ова акција повећава трошкове и захтијева нове инвестиције у собе за дегустацију, кухиње или објекте и опрему за директну продају, али пружа и

[326] *TSG (*Traditional Speciality Guaranteed), Гарантовано традиционални специјалитети.
[327] Милошевић-Ђорђевић, С., Миловановић, Ј., цит. изд., стр. 137.

додатне прилике за запошљавање. Додатне активности захтијевају унапређено управљање газдинством које се бави и пољопривредом и продајом хране (OECD, 2012).

Храна произведена у органским и другим напредним производним системима који штите животну средину и безбједни су за коришћење може бити у неким јелима неодговарајућа за неке госте с посебним захтијевима или здравственим проблемима и ограничењима. Врло велике порције и обиље хране послужено у свакој прилици је класична грешка, која на крају, послије првог узбуђења, лоше утиче на сваког. Расипање хране на такав начин, што је дио нашег гостопримства, доноси велике губитке у економији руралног туризма. Да би се исхрана избалансирала, а притом задржала њена атрактивност која потиче од употребљених традиционалних рецепата, квалитетних локалних сировина или посебног начина и обичаја везаних за послуживање, потребно је дубоко познавање нутриционизма.

Генерално, уколико домицилно становништво и кадрови који пружају услуге туристима нису довољно упознати са жељама и потребама гостију, и поред љубазности и квалитета пружених услуга, гост ће остати незадовољан, што се може негативно одразити на утисак госта о дестинацији уопште. Зато је потребно да пружаоци услуга буду едуковани на семинарима, како се не би дешавало да неадекватним приступом према туристичкој клијентели пошаљу лошу рекламу потенцијалним туристима и на тај начин уназаде позитиван имиџ (уколико га имају) свог газдинства и читаве дестинације.

Имајући у виду све наведено, потребно је извршити евиденцију домаћинстава заинтересованих за бављење овим видом дјелатности, а затим остварити увид у њихове објекте према санитарној и техничкој опремљености, као и осталим елементима који се узимају у обзир приликом категоризације. Након тога се врши формирање туристичке понуде и цијена услуга. Наравно, наведене активности би требала да прати одговарајућа промоција путем проспеката и других промотивних материјала, те њихова дистрибуција. Свакако, обезбјеђење финансијских средстава је први и основни корак неопходан за адаптацију и опремање просторија за дочек, смјештај и садржајан боравак гостију.

У циљу утврђивања заинтересованости појединих домаћинстава за бављење сеоским туризмом, на подручју месне заједнице Слатина (Слатина и Мало Блашко), извршено је анкетно испитивање (Милинковић, С., Црногорац, Ч., 2014). Анкета је вршена код оних домаћинстава, која потенцијално испуњавају минималне услове за бављење овим видом активности.

Од укупног броја испитаника, 62% је било старосне доби између 25 и 45 година, а 38% старијих од 45 година. У образовној структури највише испитаника је била са средњом школом 68%, са основном 17% и са вишом или високом 15%. Према броју чланова домаћинства, највише је оних који имају између 4 и 6 чланова 54%, са мање од 4 члана 40%, а најмање изнад 6 чланова 6%. По питању укључивања у функционисање сеоског домаћинства, 69% се изјаснило потврдно, а 31% одрично. Испитаници у првом реду очекују финансијску корист 42%, финансијску корист уз запошљавање чланова домаћинства 27%, прилику за дружење са новим људима 17%, а за све наведено 20%. За инвестиције у адаптацију свог домаћинства, спремност је исказало 42% испитаника, 21% би сачекало да види учинак у другим домаћинствима, а 37% није било спремно за инвестиције. Чак 87% испитаника је исказало спремност за присуствовање едукативним предавањима, а само 17% нема амбиције за додатном обуком. Мотивисани већом платежном моћи потенцијалне клијентеле, највише анкетираних је исказало спремност за прихват страних гостију 62%, оних којима није битно одакле гости долазе је 26%, а 12% је расположено само за домаћу клијентелу. Наведени анкетни резултати показују да постоји респектабилан ниво интересовања код сеоског становништва за бављењем овим видом привређивања. Разлог зато, истовремено треба тражити у присутности економске кризе и могућности да се на овај начин (барем допунски), обезбједе средства за егзистенцију.[328]

10.4.9. Екотуризам

Екотуризам је еколошки одговорно путовање и посјета релативно недирнутих природних области, са циљем уживања и дивљења природи (као и свим пратећим културним особеностима – из прошлости и садашњости) и промовисања конзервације, са малим негативним утицајем посјетиоца и обезбјеђењем социо-економских користи за локално становништво које је активно укључено у екотуристички бизнис.[329] Даљи развој дефинисања наведеног облика туризма ишао је у правцу модификације постојећег, са циљем да се истакну све кључне карактеристике екотуризма, као еколошки најприхватљивијег облика одрживог туризма заснованог на природним

[328] Милинковић, С., Црногорац, Ч., цит. рад, стр. 410.
[329] Ceballos-Lascurain, H., *Tourism, ecotourism and protected areas*. Gland: IUCN-World Conservation Union, 1996., p. 20.

ресурсима и природној средини. Оне су подразумијевале активније укључивање свих учесника на туристичком тржишту у креирању екотуристичког производа:[330]

- Туриста, који користе благодети нетакнуте природне средине;
- Туристичких посленика, који системом конзервације појединих дијелова животне средине обезбјеђују дугорочно коришћење ресурса;
- Локалног становништва, које користећи животну средину за екотуризам треба да обезбједи одрживу социјалну и економску корист.

На основу до сада прихваћених теоријских схватања екотуризма, може се закључити да је екотуризам поткомпонента одрживог туризма заснованог на природи, укључујући руралне и културне елементе туризма, у којем учествују еколошко свјесни појединци и групе, који својим деловањем покушавају минимизовати ефекте на животну средину и достићи еколошке, друштвене, културне и економске критеријуме одрживости. Главни фактор који доприноси убрзаном расту екотуризма је интернационализација еколошких проблема, као и жеља великог броја туриста из високоразвијених земаља за оним облицима туризма који се заснивају на природним атрактивностима.[331]

Природни ресурси су ограничени и морају бити сачувани за будуће генерације. Ово показује да долази до интернационалне сарадње у области екотуризма, како би се великим акцијама зауставило и сачувало даље нарушавање елемената животне средине.

Од стране већег броја невладиних организација, предузећа, влада, научних установа и локалних заједница прихваћени су сљедећи принципи екотуризма:[332]

1. Минимизовање негативних утицаја на природу и културу који могу нанијети штету дестинацији;
2. Образовање туриста о важности заштите;
3. Наглашавање значаја одговорног пословања, које дјелује у сарадњи са локалним органима власти и са становништвом у циљу задовољавања локалних потреба и стварања користи од заштите;
4. Директни приходи од заштите и управљања заштићеним областима;

[330] Миленковић, С., Бошковић, Н., *Развојне тенденције екотуризма Србије*, Теме, 36 (2), 2012., стр. 485.
[331] Hawkins, D,. *Ecotourism: oportunities for developing countries*. In William T. (ed.). Global Tourism. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1994., p. 266.
[332] Epler-Wood, M,. *Ecotourism: Principles, practices & policies for sustainability*. UNEP: Division of technology, Industy and economics, 2002., p. 16.

5. Наглашавање потребе за стварање регионалних туристичких планова зона и са плановима управљања посјетама намјењеним регионима и областима природе за које је одлучено да постану екодестинације;
6. Наглашавање употребе основних енвиронменталних и друштвених студија као и дугорочних програма надгледања, да би се процјенили и минимизовали утицаји;
7. Тежња за максимизовањем економских користи за земљу домаћина, локално предузетништво и заједнице, нарочито за становништво које живи у непосредној близини природних и заштићених области;
8. Тежња да се обезбједи да развој туризма не превазилази друштвене и енвиронменталне границе прихватљивих промјена одређених од стране истраживача у сарадњи са локалним становништвом;
9. Ослањање на инфраструктуру која је развијана у складу са животном средином, минимизовање употребе фосилних горива, очување локалног биљног и дивљег животињског свијета и уклапање у природно и културно окружење.

Развој екотуризма се везује углавном за заштићена подручја, јер она имају највећи екотуристички потенцијал (очувана природна и културна добра). Међутим, развој екотуризма је могућ и у оним подручјима која нису у режиму заштите, али која задовољавају кључне принципе тзв. екотуристичких дестинација:

- Мала густина развоја, гдје су доминантне природне области, а изграђена подручја су сведена на минимум;
- Постојање много мјеста на отвореном која су намјењена рекреацији, а осмишљена тако да заштите осјетљиве ресурсе;
- Постојање туристичких стаза које заједнички користе и туристи и локално становништво, при чему сигнализација треба да буде од еколошки прихватљивог материјала;
- Разноврсност локалних манифестација везаних за културно насљеђе и обичаје локалног становништва;
- Активности и објекти морају бити усклађени са еколошким капацитетом и уклопљени у природно окружење;
- Локално становништво треба да учествује у промоцији локалног насљеђа кроз разне туристичке манифестације.

Можемо слободно рећи да у извјесној мјери са екотуризмом, по својој суштини кореспондира и термин који се означава као геотуризам. „Геотуризам би представљао

посебну нишу на туристичком тржишту, туризам специјалних интересовања, посебан облик туризма који подржава и промовише објекте природног и културног наслеђа (који у својој основи имају гео-компоненту), едукативан и активан по свом садржају и који обухвата најразличитије објекте природне и културне баштине, чиме посетиоци задовољавају сазнајну компоненту, а локална заједница остварује економску добит".[333] С обзиром да геонасљеђе укључује у свој садржај објекте геолошког, геоморфолошког, хидролошког, педолошког, геоархеолошког насљеђа, али и културне објекте који су везани за гео-подлогу, зато је и сам садржај геотуризма и профил геотуристе много сложенији и комплекснији.

[333] Белиј, С., Белиј, М., "Геотуризам у систему одрживог туризма" *Научни скуп/ Зборник радова, Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе,* 08-10.12.2011.год., Брзећа, Копаоник, Географски факултет, Универзитет у Београду, 2012. стр. 590.

Табела 90. Типови доживљаја животне средине унутар туристичке дестинације

Тип искуства	Објашњење	Понашање и однос према животној средини
Животна средина као повод за акцију	Животна средина се примарно доживљава кроз функцију уживања, опуштања и опоравка. Животна средина, такође, посједује карактеристике неопходне за упражњавање неких активности, напримјер, ријеке омогућују сплаварење, снијег скијање.Сврха релаксације је најважнија од свих оцјена животне средине.	Недостатак пажње према животној средини и недостатак интереса за учење о њеној природној и културној еволуцији. У појединим случајевима незаинтересованост и непажња према правилима понашања води према негативним посљедицама и деградацији (бацање смећа, узнемиравање животиња и др).
Животна средина као друштвени систем	Средина се природно посматра као мјесто сусрета са пријатељима и породицом.	Физичко постојање је неважно, пошто су у центру интересовања друштвени односи.
Животна средина као емоционална категорија	Јака осећања у вези са животном средином или дозивање од стране средине, јер обезбеђује благостање. Средина је значајна као важан дио туристичког искуства у смислу личног развоја и способна је да изазове дубоке емоције.	Смисао благостања и чуђење постојања другачије средине. Туристи са оваквим искуством могу бити подстакнути на сликање, писање поезије, или ће једноставно кроз шетњу или уживање доживљавати животну средину туристичке дестинације.
Животна средина као суштинска вриједност	Повезивање туристичке и културне средине са њеном суштином. Она престаје да буде одвојена од појединца. Духовна срж особе је сада чврсто лоцирана у природи. Било какво нарушавање средине се сматра као нарушавање самог себе.	Снажна привржености пејзажу и култури која се доживљава као боља него домаће окружење. Туристи су спремни да усвајају знање о културним и природним компонентама животне средине и ако је неопходно покушавају да уче језик који им омогућује комуникацију са локалним заједницама.

Извор: Костић-Новаковић, Р., Тумбуловић, Љ., 2016.

Унутар самог геотуризма постоји више начина и модела обиласка дестинације, па се учесници углавном могу подијелити у двије групе: едукациону (свих узраста и нивоа

знања који дестинацију упознају посјећујући поједине локалитете и који се задовољавају општим информацијама о вриједностима објеката геонасљеђа) и рекреативну (такође свих узраста и нивоа знања, од аматера до експерата, али који предио обилазе пјешке тзв. геотрип-овима.[334]

Табела 91. Критеријуми за развој екотуризма

ЕКОЛОШКО ОКРУЖЕЊЕ	Туристичка дестинација мора бити национални парк, парк природе, заштићени екосистем или подручје са нетакнутим природним и културним насљеђем.
ЕКОТУРИСТИ	Идеалну екотуристичку групу требало би да чине 2-4 особе, а она не би требало да буде већа од 15-16 особа. Индивидуални (еко)туриста у природи (дивљини) може бити изложен различитим ризицима и опасностима.
ЕКОЛОШКА АКТИВНОСТ	Шетње, разледања и проучавања локалне природе, сусрети и комуникације са локалним становништвом и сл., су основне екотуристичке активности које би екотуристи требало да упражњавају.
ЕКОЛОШКИ САОБРАЋАЈ	У самој екотуристичкој дестинацији, туристи би требало да користе средства еколошког превоза.
ЕКОЛОШКА ПРИВРЕДА	Туристичка дјелатност мора бити организована за локалну заједницу и од стране саме те заједнице.
ЕКОЛОШКИ КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЈЕ	(Еко)туристи би требало да остварују контакте са локалним становништвом и да комуницирају са њима као са себи равнима, превазилазећи језичке баријере, разлике у култури, вриједностима и понашању. Ове активности могу бити олакшане, уколико је претходно едуковано и локално становништво и сами екотуристи. Значајну улогу у реализовању међусобних еко контаката могу имати водичи и тумачи у екотуризму и сл.

Извор: Ross, S., Wall, G., 1999.

[334] Ibid., стр. 592.

Све у свему, Слатина поред Парк-шуме, када су у питању екотуристичке и геотуристичке вриједности – има шта да понуди. Али, с обзиром да још увијек нису валоризовани ни основни туристички потенцијали, не можемо се отети утиску да ће се и на овај вид туризма, барем што се Слатине тиче, још неко вријеме сачекати.

11. МЕНАЏМЕНТ ДЕСТИНАЦИЈЕ

11.1. Планирање

11.2. Организовање

11.3. Вођење

11.4. Контрола

11.5. Управљање квалитетом

11.6. Стратегијски менаџмент

11. МЕНАЏМЕНТ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Појам туристичке дестинације потиче од латинске ријечи destinatio, која у изворном облику означава одредиште, па и циљ. На област истраживања туризма се шири седамдесетих година XX вијека, као предмет анализе многих стручњака из области туризма, нарочито оних који су истраживали токове између емитивних и рецептивних области. Иначе, у англосаксонској литератури је заступљен термин resort са сличним значењем, а у преводу означава мјесто за одмор. Мисли се на одређену ужу или ширу просторну цјелину у којој се остварује туристички промет, тј. мјесто које располаже одређеним туристичким капацитетима или регија у којој је лоцирано више туристичких центара.[335]

Основне одреднице садржаја појма туристичке дестинације би могле бити сумиране на сљедећи начин:[336]

- Дестинације нуде велики број производа, искустава под својим именом (брендом);
- Дестинација је најбитнија јединица на којој се заснивају све многобројне комплексне димензије туризма;
- Дестинација је основна јединица за анализу туризма;
- Дестинација је жижа развоја и понуде туристичких производа и спровођења политике туризма;
- Дестинације постоје у оквиру ширих дестинација – континената, региона, земље, области, града, мјеста, атракције итд.;
- Низ производа и услуга дестинације обухвата цјелокупни туристички ланац вриједности;
- Услуге у дестинацији пружају јавни и приватни сектор, који су у великој мјери међузависни;
- Дестинације су опипљиве, али и неопипљиве категорије (имиџ, идентитет, карактер);
- Често перцепције о дестинацији замагљују реалност (јефтино насупрот ексклузивном; безбједно насупрот опасном).

[335] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 16.
[336] Попеску, Ј., 2011., цит изд., стр. 28.

Као резултат евидентних промјена у друштву, па тако и туризму, долази и до промјена у туризму које диктирају, прије свега, потрошачи. Овакав приступ захтијева промјене у оквиру самих дестинација поштујући нормиране стандарде квалитета, заштиту животне средине, праћење актуелних трендова и сл.

Схема 13. Елементи туристичке дестинације који привлаче туристе

Извор: Према UNWTO, 2007.

Сумирајући битне карактеристике појединих наведених елемената можемо констатовати сљедеће:[337]

- Атракције – су често у фокусу посјетилаца и могу бити иницијална мотивација да туриста посјети дестинацију. Могу бити разврстане на: а) природне; б) изграђене; в) културне атракције. Оне могу бити у јавном реалном простору као што је национални парк, културни или историјски локалитет, или могу бити друштвене атракције и услуге као што су култура, насљеђе или животни стил. Други мање опипљиви фактори као што су јединственост и емоционални или искуствени подстицаји, такође привлаче туристе дестинације;
- Услуге и објекти – постоји низ услуга и објеката који подржавају боравак посјетилаца у дестинацији, што обухвата основну инфраструктуру, као што су комуналне услуге, јавни превоз и путеви, као и директне услуге посјетиоцима, као што су смјештај, информације за посјетиоце, објекти за рекреацију, водичи, туристичке агенције, угоститељски и продајни објекти;
- Доступност – дестинација би требала да буде доступна великом броју људи, друмским, ваздушним, жељезничким и воденим саобраћајем. Требало би такође да посјетиоци буду у могућности да релативно лако путују у оквиру

[337] UNWTO, A Practical Guide to Tourism Destination Management, Madrid, 2007., p. 1.

дестинације. Визни режим, гранични прелази и посебни услови за улазак требало би да се сматрају дијелом доступности, односно недоступности дестинације;

- Људски ресурси – туризам је радно интензиван, а интеракција са локалним заједницама је важан аспект туристичког искуства. Добро обучена радна снага у туризму и становници који су спремни за туризам и свјесни користи и одговорности у вези са развојем туризма - представљају неопходне елементе учинка развоја туристичке дестинације и њима је потребно управљати у складу са стратегијом развоја дестинације;
- Имиџ – јединствен карактер или имиџ је неопходан за привлачење туриста у дестинацију. Није довољно имати само добре атракције, услуге и објекте уколико их потенцијални посјетиоци нису свјесни. Разноврсна средства се могу користити у сврху промоције дестинације (оглашавање, брендирање, туристички медији, електронски маркетинг). Имиџ дестинације обихвата, између осталог, јединственост, локалитете, квалитет животне средине безбједност и ниво услуга;
- Цијена – представља важан аспект конкуренције дестинације. Фактори цијене односе се на трошкове превоза ка и од дестинације, као и на трошкове на терену – смјештај, атракције, исхрану и разгледање. Одлука туристе може такође бити заснована и на другим економским показатељима, какав је валутни курс.

Уважавајући све разлике међу туристичким дестинацијама, постоје ипак одређене заједничке карактеристике које су својствене већини, а се посебно издвајају:[338]

- Дестинације су специфична мјешавина основних елемената/компонената;
- Дестинације представљају културне вриједности, тј. имају културну привлачност;
- Туристички производ дестинација се производи на истом мјесту гдје се троши;
- Дестинације не користе само туристи, већ оне могу бити коришћене и од стране осталих група, што значи да представљају објекте вишеструког коришћења.

Еволуција туризма је тијесно повезана са развојем туристичких дестинација. На то су утицали разноразни непосредни и посредни фактори, који су представљали интегралне дијелове дестинација, или су били посредно везани за њих. Генерално, туристичке дестинације пролазе кроз одређене фазе свога развоја, тако да бисмо могли рећи да имају животне циклусе (Схема 14.).

[338] Cooper, C., et al., *Tourism – Principles and Practice*, Longman, 2000., p. 102.

Оцјењујући ефекте туризма корисним, многе владе својим одлукама и мјерама које предузимају тêже да подстакну туристички развој у читавој земљи. Међутим, модернизација коју доноси туризам понекад ствара разлоге за забринутост, јер долази до нарушавања изворног социо-културног интегритета локалних заједница, те се због наведених разлога често приступа развоју тзв. тематских паркова.

Схема 14. Циклус развоја туристичке дестинације

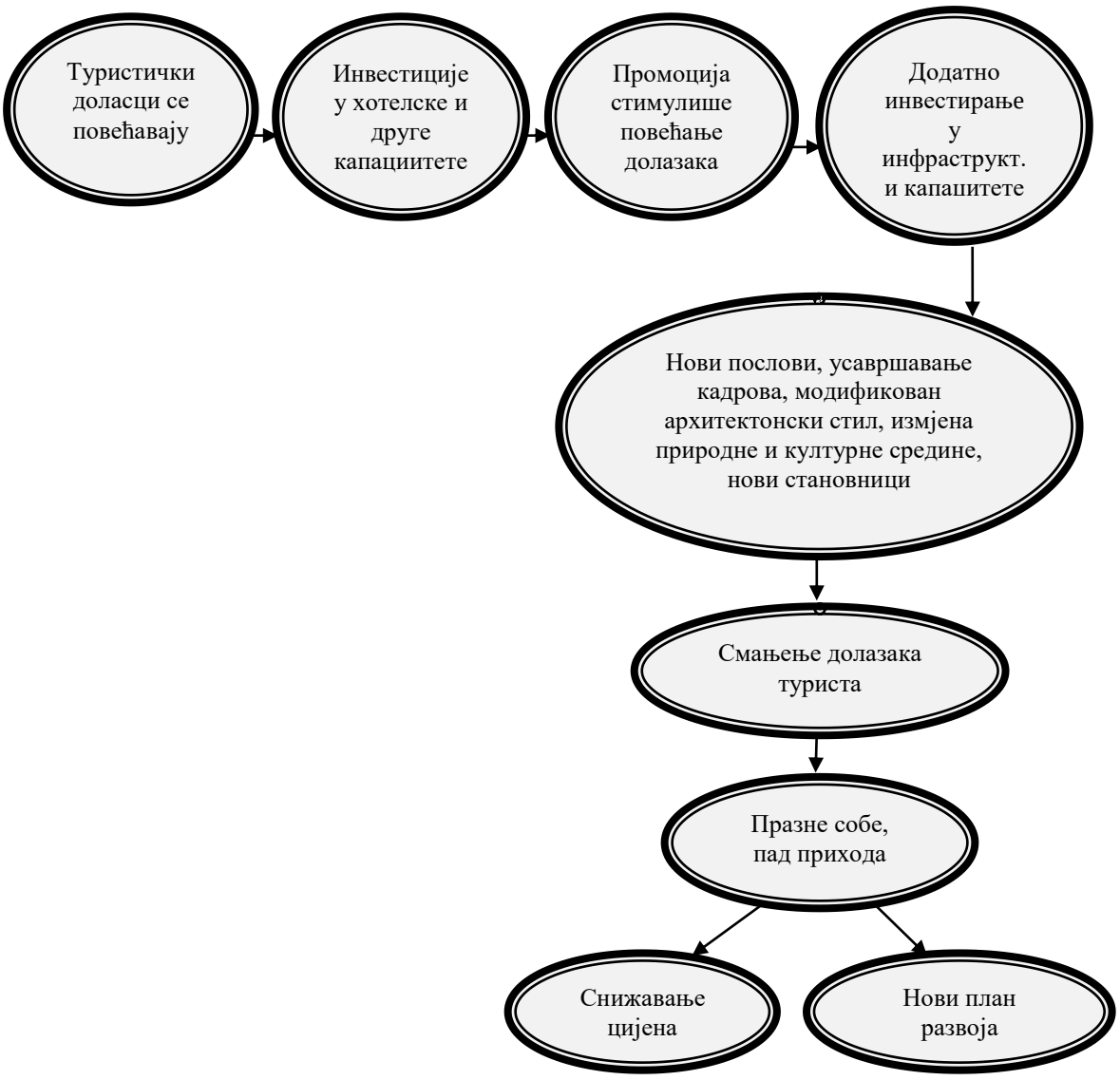

Извор: Према Laws, E., 1995.

Laws E. (1995) тврди да развој туризма у дестинацији подстиче инвестирање у туристичке капацитете и инфраструктурне садржаје, за коју туристичка дјелатност временом постаје доминантан чинилац цјелокупног привредног развоја. Дестинација

предузима интензивне промотивне активности како би привукла што бројнију туристичку клијентелу. Али, циклус развоја дестинације подразумјева и силазну фазу, када долази до пада туристичког промета, као резултат дјеловања различитих чинилаца. Све ово доводи до пада економских прихода, што лимитира реализацију развојних програма, који су кључ конкурентског опстанка на туристичком тржишту. Рјешење за ову ситуацију представља формулисање нових планова развоја, који укључују увођење нових туристичких садржаја, који су усмјерени према новим сегментима тражње.

Међу стручним круговима, присутно је мишљење да дестинација пролази кроз циклус еволуције, сличан животном циклусу сваког другог производа, чији развој пролази кроз фазе пласмана, развоја, зрелости и пропадања. Butler R. W. (1980) сматра, да животни циклус туристичке дестинације обухвата сљедеће фазе: истраживање, ангажовање, развој, консолидација, стагнација, пропадање и подмлађивање.[339]

У *фази истраживања,* дестинација бива откривена јер посједује мотиве високих употребних вриједности, чију основу представља атрактивна и очувана животна средина, са својим природним и културним добрима и малим бројем посјетилаца.

Фаза ангажовања подразумијева постојање иницијативе за обогаћивање туристичке понуде дестинације, што се првенствено односи на угоститељски дио понуде дестинације. Ријеч је о реакцији на постепени пораст броја посјетилаца, који је карактеристичан за овај стадијум животног циклуса.

Долазак великог броја туриста карактерише *развојну фазу*, којих у пуној сезони врло често има и више него домаћег становништва. Велики обим туристичког промета може да премаши носећи капацитет одредишта и изазове сатурацију простора.

За *фазу консолидације* је карактеристично успоравање и даље позитивне стопе раста долазака, што значи да се број посјетилаца још увијек повећава, али мањим темпом у односу на ранији период.

Стагнација представља највишу тачку развоја, када дестинација почиње да губи на атрактивности и конкурентности, услијед појаве нових дестинација тржишту.

Фаза пропадања карактерише неповратно губљење посјетилаца, а дестинација постаје зависна од мањих локалитета, дневних излета, викенд посјетилаца и др.

Подмлађивање подразумијева нови квалитет, нове атракције, нова тржишта и нове дистрибутивне канале. Ради се о новопроизведеним активностима, увођењем нових ресурса, те алтернативних облика туризма.

---

[339] Butler, R. W., *The concept of a touristarea cycle of evolution: Implications for management of resources*. University of Ontario, Canadian Geographer XXIV, 1., 1980., p. 44.

Схема 15. Модел дестинације као система туризма

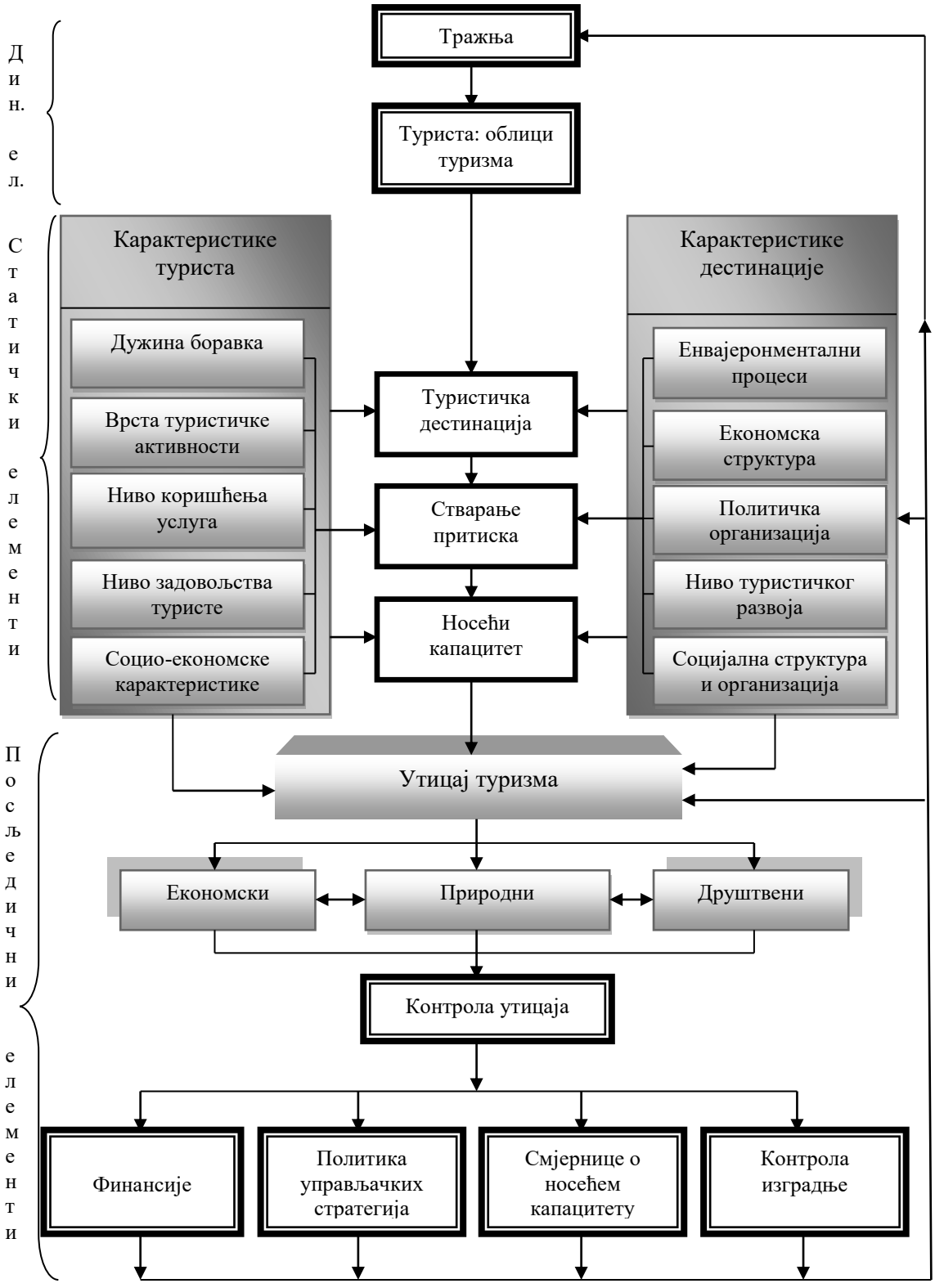

Извор: Попеску, Ј., 2016., на основу Дулчић, А., Петрић, Л., 2001.

У оквиру туристичке дестинације могу се груписати елементи система туризма према улози коју имају при остваривању главне сврхе постојања система (Схема 15.).

Свјетска туристичка организација (WTO) дефинише три нивоа на којима се капацитет може процјењивати, а то су: еколошки капацитет, психолошки капацитет и социо-културни капацитет

Схема 16. Посљедице изградње или куповине викенд кућа или станова у туристичкој дестинацији

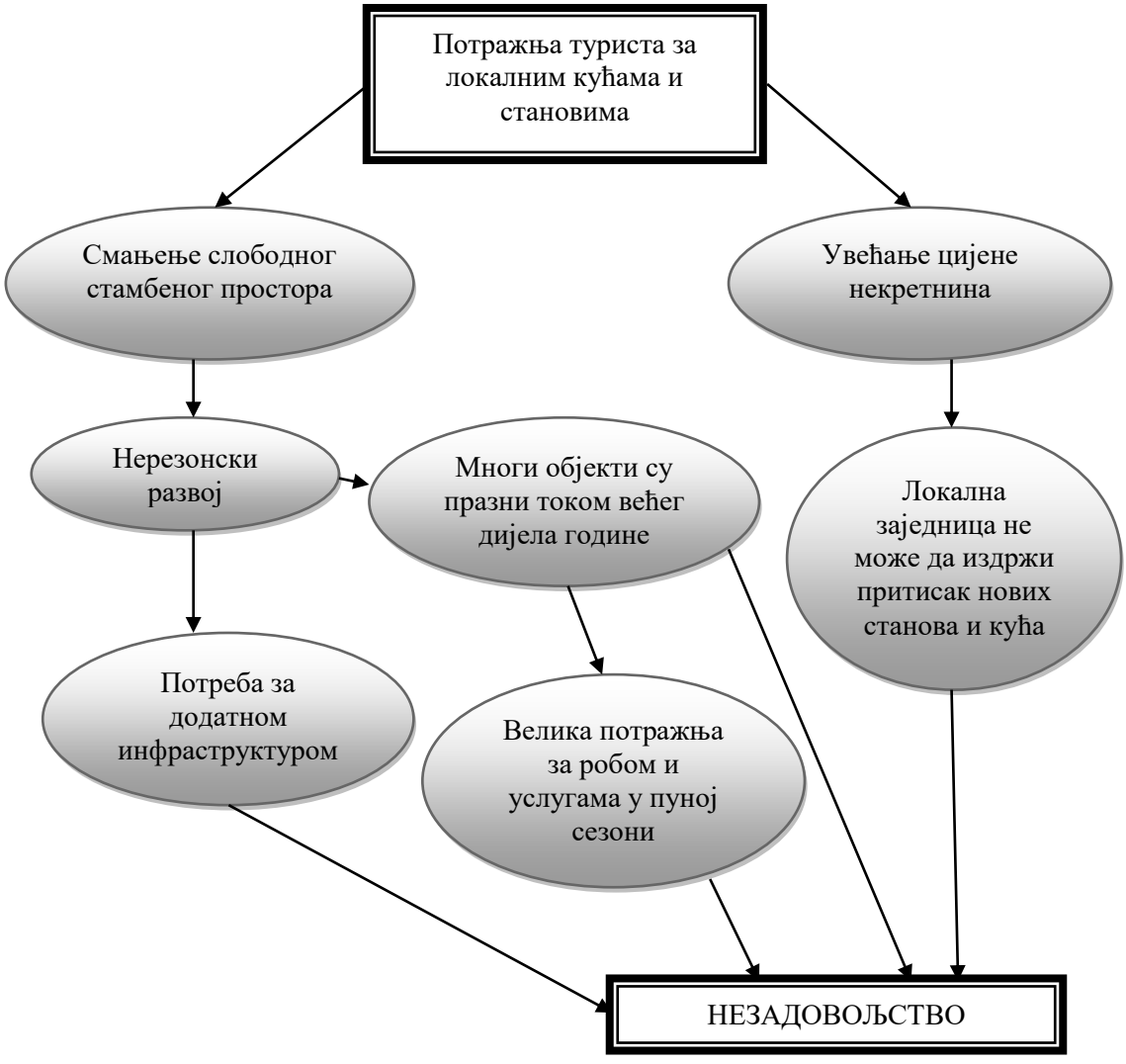

Извор: Према Davidson, R., Mitland, R., 1997.

Видови туристичког промета који ће се развијати у конкретној дестинацији треба да буду компатибилни са социо-културним особеностима локалне средине. Истовремено, циљ је привући такву клијентелу која својим понашањем неће нарушити социјални интегритет и културни идентитет локалне заједнице. Кључне мјере и активности које органи управе треба да примјењују у циљу очувања стабилних социо-културних прилика у локалној средини/дестинацији састоје се у сљедећем:[340]

- Очување аутентичности локалних традиционалних вриједности;
- Очување традиционалног архитектонског стила локалне средине;
- Програми јачања туристичке свијести;
- Програми обуке кадрова за рад у туризму;
- Интерпретација локалних вриједности;
- Објашњавање домицилном становништву о разлозима посјете туриста;
- Тумачење стандарда услуга које туристи очекују;
- Јавна признања и награде за изузетне услуге;
- Рестриктивне мјере за управљање утицајима посјетилаца на локалну средину;
- Сузбијање незаконитих активности.

Почетком осамдесетих година XX вијека долази до промјена које су утицале на трансформацију туристичких токова, дјелујући квалитативно на структуру туристичке потрошње, на понашање туриста и односе фактора туристичког система у правцу уравнотеженог развоја туризма. Као туристичке дестинације се све више појављују простори са релативно неизмјењеном природном средином, као и рурални простори са очуваном аграрном производњом. Појавом нових информационих и комуникационих технологија, уз већа слободна новчана средства и слободно вријеме, смањењем величине породице, новим друштвеним стиловима и порастом друштвене одговорности, долази до стварања новог слоја туристичких потрошача, који су независнији и траже више информација и већи избор.[341]

Свјетско туристичко тржиште није хомогено, напротив врло је хетерогено, па се могу издвојити бројна обиљежја промјена на туристичком тржишту са стране туристичке тражње:

- Измјене потреба људи (измјењени услови рада и живота);
- Продужење животног вијека;
- Раст тражње за иновативним садржајима;

[340]Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 72.
[341] Јегдић, В., *Туризам и одрживи развој*, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад, 2012., стр. 17.

- Повратак природи;
- Физички и духовни опоравак човјека;
- Раст информисаности и информације;
- Сигурност;
- Посљедице битних друштвено-политичких промјена;
- Нови мотиви путовања.[342]

Конвенционални масовни (стари) туризам је заснован на стандардизованим и чврсто упакованим путовањима, по принципу производне линије, с неограниченим растом који није уважавао вриједности окружења и ресурса. Са друге стране, алтернативни (нови) туризам представља одговор на резултате масовног туризма и квалитативне промјене у туристичкој тражњи. Флексибилан је и заснован на концепту одрживости и одговорне размјене за све учеснике и индивидуално орјентисан. Може се схватити и као концепт који је претходио идеји одрживости туризма[343]

Табела 92. Основне разлике између масовног и алтернативног туризма

Кључне карактеристике	**Масовни (стари) туризам**	**Алтернативни (нови) туризам**
Опште карактеристике	- Брз развој - Максимизовати - Неконтролисан - Краткорочан - Секторски приступ	- Спор развој - Оптимизовати - Контролисан - Дугорочан - Холистички приступ
Понашање туриста	- Велике групе - Фиксни програм - Усмјерени туриста - Довољан и пасиван - Без знања страних језика - Знатижељно - Бучно	- Појединци, породице - Спонтане одлуке - Туриста одлучује - Захтијеван и активан - Учење страних језика - Тактично - Тихо
Основни услови	- Усредсређени одмори - Необучена радна снага - Пропагандни клишеи - Продаја снагом	- Распоређени одмори - Обучена радна снага - Образовање туриста - Продаја срцем

[342] Петровић, П., *Економика туризма*, Географски факултет, Београд, 2008., стр. 175.
[343] Максин, М., et al., цит. изд., стр. 22.

Развојне стратегије и регулација	- Непланирани развој - Вођење пројектима - Економски раст и профит - Спољни инвеститори - Корпорацијска контрола - Слободно тржиште	- Плански развој - Вођење концептом - Добробит локалне заједнице - Локални инвеститори - Контрола локалне заједнице - Интервенције јавних власти
Изградња	- Велики капацитети - Нови објекти - Концентрација садржаја - Високе густине корисника - Интернационални стил у архитектури	- Мали капацитети - Поновна употреба – рециклажа постојећих објеката - Дисперзија садржаја - Ниске густине корисника - Локални архитектонски стил и локални материјали

Извор: Weaver, D., 2006.

Преусмјеравање развоја од масовних ка одрживим туристичким дестинацијама представља дугорочан процес који је вођен посвећеношћу ка перманентном унапређењу, а не краткорочним резултатима.[344]

Табела 93. Промјене од масовних ка одрживим туристичким дестинацијама

Окретање од:	***Окретање ка:***
Старих туристичких навика	Новим туристичким навикама
Успостављених дестинација	Дестинацијама у настанку
Старих производа	Новим производима
Фрагментиране туристичке привреде	Инструменту економског развоја
Контроле онога ко се бави развојем	Контроли заједнице
Финансијске илузије	Финансијској реалности
Пасивних потрошача	Активним учесницима
Посматрања технологије	Организовању технологије
Масовних тржишта	Специјализованим тржишним нишама
Масовних маркетинг комуникација	Директно порошачу

Извор: Попеску, Ј., 2011.

[344] Попеску, Ј., цит. изд., стр. 13.

У току развоја туристичке дестинације, од стране клијентеле долази до засићења, када неминовно услиједи пад туристичког производа са негативним утицајем на дестинацију. Ово води даљем паду броја туриста, а примјер овог процеса обухвата:[345]

- Угрожавање животне средине, због убрзаног развоја и интензивне употребе;
- Загађење хидрографских објеката усљед неисправне канализације и одлагања чврстог отпада;
- Гомиле лоше дизајнираних, наметљивих објеката и знакова;
- Саобраћајна загушења и загађења;
- Недовољан капацитет комуналних услуга, као што је снабдијевање водом, електричном енергијом и телекомуникацијама током шпица сезоне;
- Промјене у традиционалном начину коришћења земљишта, губитак отвореног простора, расељавање становника и погоршање карактера заједнице;
- Оштећења археолошких и историјских локалитета услијед прекомјерне употребе или лошег управљања;
- Огорченост међу домаћим становништвом и туристима због прекомјерне гужве;
- Социјални проблеми, као што су криминал, наркоманија и сл.

Током истраживања туристичког феномена и одрживог развоја у оквиру истог, велика пажња је поклањана истраживању туристичких дестинација. У питању су различити приступи истраживању туристичких дестинација, међу које се могу сврстати и сљедећи:[346]

- Туристичка дестинација се може посматрати поједностављено као туристички производ који на одређеним тржиштима конкурише другим производима;
- Може се посматрати као основна цјелина анализа у туризму и као основна цјелина у којој су засноване све сложене димензије туризма;
- Туристичка дестинација се може посматрати као просторна зона у којој постоји одређена концентрација туристичких ресурса и капацитета, која је за туристе доступна саобраћајним средствима, препознатљива и има одређен имиџ;
- Може се посматрати и као скуп одређених погодности и услуга, који је састављен од низа вишедимензионалних функција;
- Као сложен функционални систем, сачињен од три основна подсистема, односно функције: предузетнички, јавно-управни и подсистем за координацију;

[345] Smits, R., *Sustainable Tourism – Destination Development*, HVS International Journal, October 28, 2003., p. 3.
[346] Јегдић, В., цит. изд., стр. 162.

- Туристичка дестинација се може посматрати и као физичка и као нематеријална природа (имиц, карактер, идентитет) и др.

Приступи управљању туристичком дестинацијом су различити, при чему се више мисли на разлике у погледу оснивања различитих управљачких организација и њихових овлашћења, а мање на разлике у техникама управљачких активности.[347]

Генерално, све туристичке организације у држави од националног, преко регионалног до локалног нивоа, координишу радом појединачних носилаца понуде и низа организација и субјеката који дјелују на одређеном простору, имајући одлучујућу улогу у планирању, организовању, вођењу и контроли развоја туризма у туристичким дестинацијама. Њихова се ефикасност вреднује кроз обим и квалитет односа које оне реализују са другим чиниоцима на одређеном туристичком простору.

Схема 17. Туризам као систем

Извор: Према Leiper, N., 1990.

[347] Чомић, Ђ., et al., цит. изд., стр. 132.

Савремена туристичка дестинација је, у правилу, изразито флексибилан систем који има интерактиван однос са својим окружењем, при чему се прате све промјене у окружењу и на њих покушава утицати у најоптималнијој могућој мјери. На тај начин долази до релативизације граница дестинације и њеног окружења, што упућује на закључак да више није могуће стихијски и пасивно прилазити проблемима управљања туристичким дестинацијама.

11.1. Планирање

Планирање туризма на свим нивоима, од националног, преко регионалног, до локалног, од суштинског је значаја за успјешен и дугорочан развој ове дјелатности. Оне дестинације у којима се туристички развој заснивао на интегралном, промишљеном и дугорочном планирању, остариле су видљиве позитивне резултате без већих проблема, за разлику од оних које су руковођене краткорочним парцијалним интересима, без квалитетног планског концепта. Такве дестинације у развојном погледу доживљавају неуспјех, поготово ако из кадровских, политичких или неких других разлога спутавају, онемогућавају, или, пак, спречавају развој туризма.

У поступку планирања, туризам треба третирати као међусобно повезан систем фактора тражње и понуде, који чине цјелину туристичког феномена:[348]

а) Фактори потражње

- Међународно туристичко тржиште;
- Домаће туристичко тржиште;
- Коришћење туристичких капацитета;
- Коришћење туристичких садржаја од стране домицилног становништва.

б) Фактори понуде

- Туристичке атракције и активности (мотиви);
- Смјештај;
- Остали туристички капацитети и услуге;
- Саобраћај;
- Остала инфраструктура;
- Институционални елементи.

[348]Јовичић, Ж., et al., *Основе туризма*, "Plana tours-Туристичка штампа", Београд, 2005., стр. 238.

Схема 18. Процес туристичког планирања

Извор: Према Goeldner, R. C., Ritchie, J. R. B., 2009.

Планирање у туризму је континуиран процес у коме треба испољити висок степен флексибилности, неопходан да би се у оквирима основних смјерница развојне политике и планова који из њих потичу, могло реаговати на промјене услова у окружењу (усавршавање технологије саобраћаја, развој нових видова туристичког промета, промјене тржишних трендова) у коме се плански елементи реализују.

Успјешно управљање дестинацијом подразумијева добру усклађеност и синхронизацију између дугорочног, стратегијског и оперативног планирања. Услијед честих промјена у окружењу дестинације неопходно је у току сваке године преиспитати дугорочне планске циљеве и вршити њихову модификацију уколико ситуација у окружењу то налаже. Између дугорочног и стратегијског планирања, са једне и оперативних планова, са друге стране, мора да постоји висок ниво компатибилности, јер политика и стратегијски планови треба да омогуће туристичким организацијама и привредним субјектима доношење ефективних и ефикасних оперативних одлука.

Систем планирања туристичке дестинације се састоји од три нивоа планирања.[349]

- Политика и дугорочни планови развоја дестинације (дугорочно планирање);
- Стратегијски планови који проистичу из политике дестинације (средњорочни);
- Оперативни планови намијењени реализацији дугорочних и средњорочних планова, а везани су за извршне активности и контролу реализације планова.

Према Wahab-у (1973), предмет и садржај планирања туризма на локалном нивоу обухвата:

- Тродимензионално планирање локалне средине;
- Усклађивање понуде и тражње;
- Усклађивање развоја туризма и других дјелатности;
- Заштита и унапређење локалне животне средине;
- Планирање и реализација пројеката везаних за инвестирање у туристичке капацитете и инфраструктурне садржаје;
- Креирање специфичног концепта локалног туристичког развоја;
- Одређивање просторних површина намијењених развоју туризма, дефинисање архитектонских и урбанистичких услова изградње нових објеката.

„Туристичка политика представља укупност смишљених акција у области туризма, које на одређеном простору и у одређено време предузимају носиоци те политике. Другим речима туристичка политика представља комплексну целину најважнијих

[349] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 108.

опредeлења, намера и ставова који се односе на различите аспекте туристичког развоја одређене просторне области.“[350]

Основна сврха доношења званичне туристичке политике за одређену просторну област, лежи у потреби усклађивања појединачних интереса субјеката на туристичком тржишту са општим друштвеним интересима које поједини учесници на тржишту не могу да сагледају на адекватан начин. Ефективна туристичка политика подразумијева интерактиван однос међу актерима на туристичком тржишту, јер општи циљеви не смију бити у колизији, без обзира из којег правца долазе иницијативе и приједлози развоја туристичких дестинација.

Очигледно је, да туристичка политика у Бањи Слатини након Другог свјетског рата (са изузетком друге половине осамдесетих година XX вијека) није ни постојала. Сходно томе, ни планирање туризма, као примарна фаза менаџмент процеса, није била заступљена. Истовремено, квалитетно планирање морају да прате адекватне активности организовања (координације људских и материјалних ресурса у Слатини), вођења (усмјеравања одговорних лица) и контроле (дефинисаних стандарда развоја Бање Слатине и мјерења резултата успјеха развоја).

11.2. Организовање

Организовање представља перманентан процес, којим је циљ створити организационе претпоставке ефективног и ефикасног функционисања, односно реализације циљева организације.[351] Квалитетне организационе структуре својим перформансама дају афирмативне одговоре на сљедећа питања:[352]

- Да ли је структура усмјерена на остварење корпоративних циљева посла и на одређивање индивидуалних задатака сваком менаџеру чије извршавање доприноси реализацији корпоративних циљева?
- Да ли структура посвећује пуну пажњу кључним функцијама и активностима и кључним карактеристикама средине у којој дјелује?
- Може ли структура осигурати ефикасну употребу свих расположивих ресурса, тј. људи, финансијских средстава и опреме?

[350] Ibid., стр. 110.
[351] Лончаревић, Р., *Менаџмент*, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, Економски факултет, Бања Лука, 2006., стр. 147.
[352] Бабић, М., Ставрић, Б., *Организација предузећа*, КИЗ Центар, Београд, 1996., стр. 149.

- Да ли је структура довољно флексибилна, тј. да ли је у стању да се прилагоди очекиваним промјенама у окружењу или у процесу рада?
- Да ли се структуром јасно алоцира одговорност за све функције и задатке, и обезбјеђује нормално радно оптерећење и разуман распон контроле?
- Да ли се структуром обезбјеђује рационално коришћење квалификација, искустава и специјалистичких знања, код доношења важних одлука од стране менаџера одговарајућег профила?
- Да ли структура омогућава запосленима да раде у ефикасним тимовима, када се захтијева кооперација различитих функција и знања?
- Да ли је структура заснована на систему информација и комуникација?

Под окружењем организације подразумијевају се догађаји, институције и други фактори друштвене, привредне, технолошке и политичке природе, који су ван директне контроле менаџмента. Организација је отворен систем, у смислу да утиче на читаву мрежу сила у окружењу које, истовремено, утичу на организацију, у које спадају:[353] техничко-технолошко окружење, економско окружење, међународно окружење, друштвено окружење, политичко окружење.

Схема 19. Могућност организационог унапређења туризма

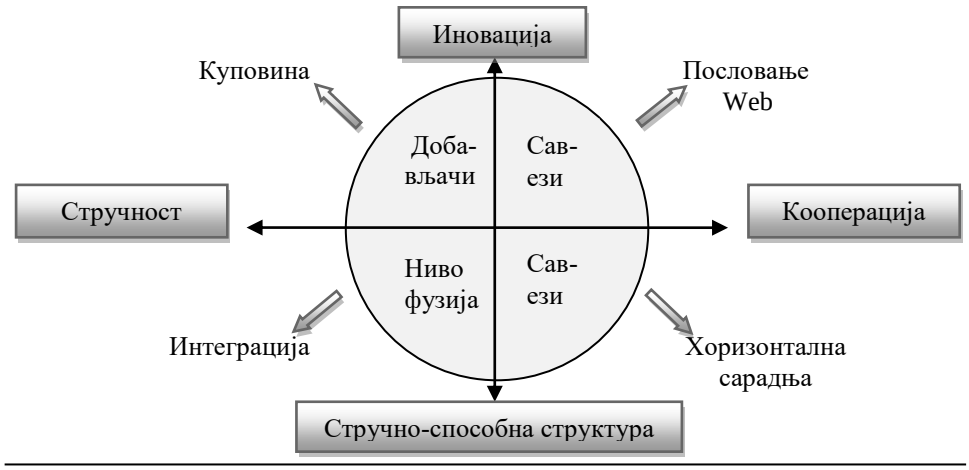

Извор: Према Keller, P., 2000.

11.3. Вођење

Вођење означава начин на који менаџери усмјеравају и утичу на подређене чланове организација, обезбјеђујући обављање битних активности. Уколико се успостави одговарајућа атмосфера код чланова организације, они ће се у већој мјери ангажовати

[353] Милановић, М. М., Љешевић, А. М., Милинчић, А. М., цит. изд., стр. 25.

на остварењу дефинисаних циљева. За разлику од планирања и организовања, вођење је врло конкретна активност јер подразумијева директан рад са људима.[354]

За квалитетно вођење је, изнад свега, потребна квалитетна мотивација. Мотивацијом менаџери утичу на запослене да се ангажују на запослене у остваривању визије организације. Мотивисање је изузетно сложен процес, а да би менаџери у томе успјели морају знати:[355]

- Познавати природу, значај и улогу мотивације;
- Имати адекватна (са)знања (теоријска и практична) – о мотивацији као феномену, процесу и њеним посљедицама;
- Примјењивати адекватне мотиваторе;
- Бити егзамплар свима у организацији – радити (понашати се) тако како треба да раде (понашају се) сви у организацији, са ентузијазмом и вјером у успјех;
- (Пр)оцјењивати ефекте мотивисања;
- Успоставити ефикасност повратка информација.

У циљу постизања квалитетнијих резултата приступа се формирању тимова, тј. група чији чланови имају комплементарне вјештине и који се окупљају око скупа радних циљева, за чије су остваривање подједнако одговорни.

Схема 20. Улоге чланова тима

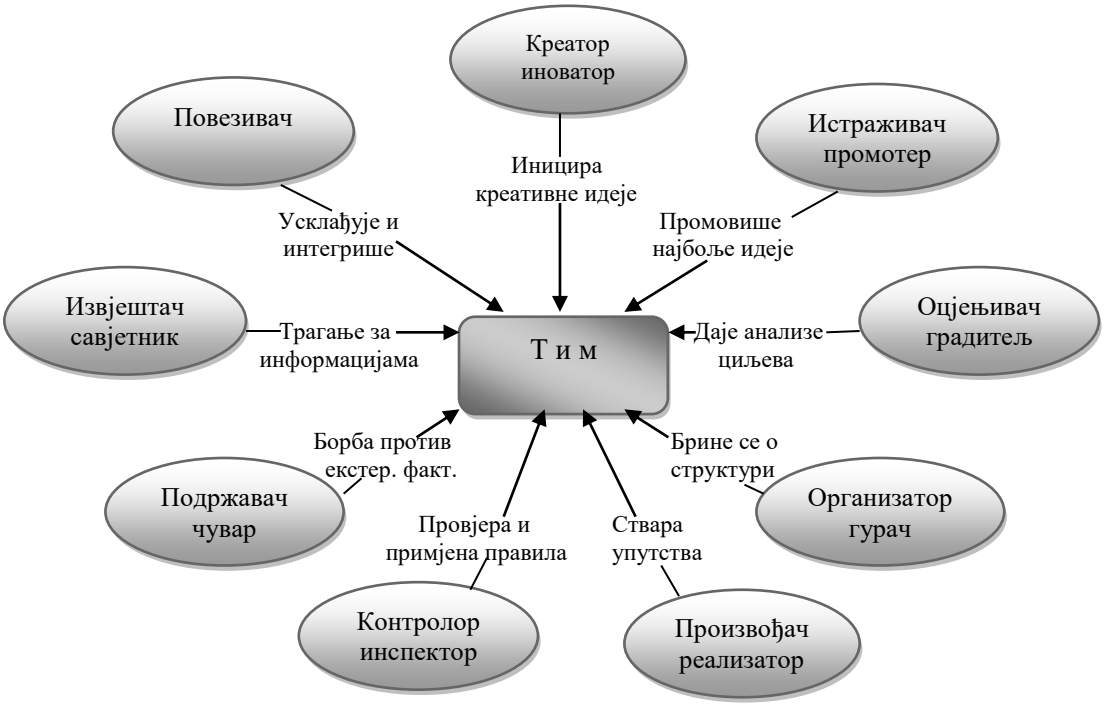

Извор: Према Margerison, C., McCann, D., 1990.

[354]Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 88.
[355]Лончаревић, Р., цит. изд., стр. 268.

11.4. Контрола

Контрола пружа менаџерима сигурност да организација иде према дефинисаном циљу. Уколико то није случај или се недовољно ефикасно иде према циљу, задатак менаџера је да открију узроке таквом стању и предузму корективне акције. Контрола обухвата дефинисање стандарда за мјерење резултата и карактеристика организације, мјерење резултата и поређење са стандардима, откривање одступања од стандарда како би се учиниле неопходне корекције и спровођење корективних акција.[356]

Контрола је четврта функција менаџмента која омогућава:[357]

- Дефинисање стандарда за праћење процеса и резултата који се одвијају, односно остварују у организацији;
- Стицање увида у карактеристике реалних процеса и резултата;
- Упоређивање реалних и стандардима предвиђених перформанси процеса и резултата;
- Идентификовање потребе интервенисања у циљу кориговања перформанси текућих процеса и резултата или, редефинисања (постојећих) одлука којима се усмјерава организација и стварају претпоставке за реализацију њених циљева;
- Предузимање неопходних корективних акција (оперативног и стратегијског карактера).

Према Massie J.L. (1987) постоје седам основних принципа контроле:[358]

– Стратешка тачка контроле;
– Повратна веза;
– Флексибилност контроле;
– Организациона прикладност;
– Самоконтрола;
– Директна контрола;
– Хумани фактор.

Стратешка тачка контроле се односи на идеју да се добра контрола може успоставити само када се одреди неколико кључних тачака контроле и контрола

[356] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 88.
[357] Лончаревић, Р., цит. изд., стр. 383.
[358] Цогољевић, С.М., et al., "Карактеристични аспекти контроле као процесне функције менаџмента", http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2017-7/69-2017-7-28-Cogoljevic.pdf (26.07.2019.)

усмјери према овим тачкама. Овај принцип прави разлику између важних и неважних ствари, и сугерише да се пажња усмјери само на важне ствари.

Принцип повратне везе се заснива на одређивању будућих акција на основу сталних информација о актуелној ситуацији. Без повратне везе није могуће направити било који контролни систем у организацији. Он представља базични принцип контроле и налази широку употребу, код различитих управљачких система у организацији.

Принцип флексибилности контроле захтијева да сваки контролни систем буде осјетљив на промјене услова и спреман на промјене и прилагођавање, да би могли да прихвате измјењене услове и да у њима ефикасно функционишу.

Организациона прикладност подразумијева да контролни системи у организацији морају бити повезани са свим дијеловима организације, да би били у стању да прате и контролишу најзначајније активности у организацији.

Принцип самоконтроле подразумијева да је сваки контролни систем направљен тако да је у стању да контролише самог себе.

Принцип директне контроле омогућава директан увид у актуелно извођење.

Хумани фактор је у центру контролног система и има најважнију функцију.

11.5. Управљање квалитетом

Туристички менаџмент на нивоу туристичке дестинације, туристичке организације или предузећа, може покренути инвестиције и кадровске ресурсе, едукативне програме, развој нових тржишних сегмената, у заједничке маркетинг програме.Успјех и мјерење успјеха у пословању може се посматрати само у смислу реализације постављених циљева.

Основни циљеви управљања квалитетом су побољшање квалитета у туризму кроз:[359]

- Задовољење друштвених потреба;
- Побољшање конкурентности пословања на регионалном/националном нивоу;
- Очување културног окружења;
- Очување природе.

[359] Радосављевић, Г., "Квалитет као стратегија развоја туризма Србије", http://www.cqm.rs/fq2006/pdf/A/49%20-%20Radosavljevic%20G.pdf (27.07.2019.)

Схема 21. Модел квалитета

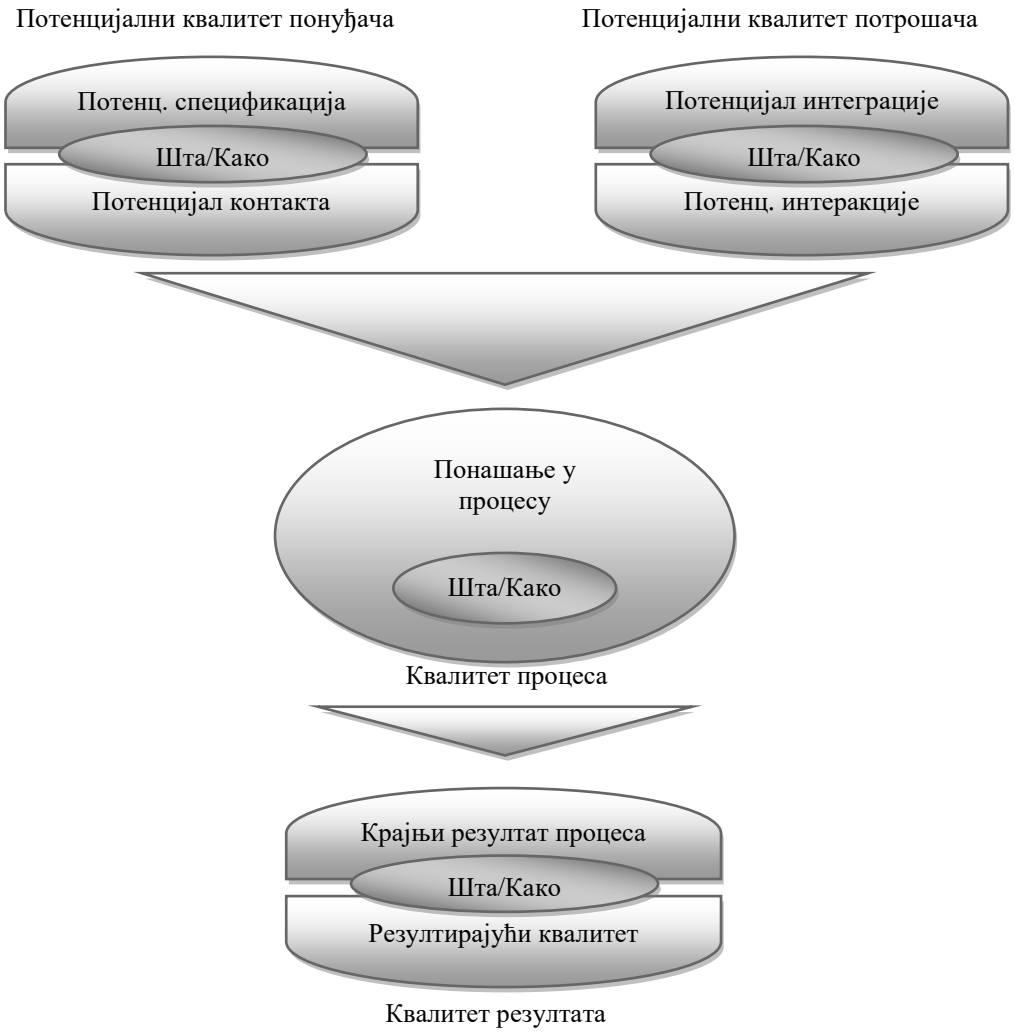

Извор: Према Ћосић, М., 2007.

Посматрајући квалитет туристичке дестинације са аспекта перцепције госта, могуће је издвојити његове кључне особине. Те особине у суштини представљају критеријуме за оцјене квалитета које даје корисник услуга:[360]

1. Опипљивост – односи се на постојање физичких својстава услуге. Иако је услуга по правилу нематеријализована, процес њеног пружања укључује одређене опипљиве елементе.

2. Поузданост – такође везана за перцепцију корисника услуга, а односи се на способност рецептиве да испуни своја обећања. У великој мјери ова особина утиче на корисника да се опредијели за одређену дестинацију.

[360] Чачић, К., Павловић, Д., "Квалитет као основа тржишног успеха хотелског предузећа" (кориговано), https://www.researchgate.net/profile/Danijel_Pavlovic/publication/242330297_Kvalitet_kao_osnova_trzisnog_uspeha_hotelskog_preduzeca/links/00b4951cca905e28ee0000 (27.07.2019.), на основу Cooper, C., Tourism Principles and Practice, Pearson, Harlow, 2005.

3. Способност реаговања – у уској је вези са непосредном комуникацијом са гостима у такозваним front-office пословима. Односи се на способност и спремност реаговања рецептиве да у право вријеме пружи праву услугу, али и да ријеши могуће проблеме на прави начин.

4. Стручност/Сигурност – Односи се на знање и љубазност особља које код потрошача стварају осећај да се рецептиви може вјеровати. Подразумијева знања и вјештине особља, дискрецију коју особље гарантује и сл.

5. Саосјећање/ Емпатија (способност разумијевања) – подразумијева способност саосјећања за потребе гостију. Односи се на поклањање посебне пажње сваком госту појединачно, гдје је гост у фокусу укупне активности особља кроз задовољавање његових индивудуалних потреба и жеља. Овакав приступ захтијева велику посвећеност, знања и вјештине особља из разлога што су гости хетерогени, а излажење у сусрет потребама сваког од њих захтијева додатне напоре.

Основа квалитета хотелских услуга огледа се у томе да услуга одговара стандарду, а њихова примјена омогућава јединственост особина квалитета. За успостављање основе система квалитета кључну улогу имају међународни стандарди.

Конкретно у бањи "Слатина" ("Зотовић") се проводи неколико Политика унапређења квалитета услуга, а истичемо преузете обавезе и активности на заштити животне средине којим се:[361]

• Усваја приступ смањења трошења свих ресурса и одрживост као кључни елемент сваког будућег развоја уз промоцију рационалне употребе енергената, воде и гдје је могуће, улагања у технологије за бољи менаџмент и уштеду енергије;

• Смањује производња и одлагање укупног отпада који није погодан за рециклажу безбједним и разумним методама;

• Развијају потребне активности и механизми за управљање медицинским и комуналним отпадом.

• Едукација запослених да испуњавају своје задатке с већом свијешћу и са мањим занемаривањем животне средине;

• Функционисање у оквирима, утврђеним системом менаџмента заштитом животне средине и стандардом ISO 14001, остварујући истовремено зацртане циљеве у пружању здравствених услуга и сталним унапрјеђивањем заштите животне средине;

[361] https://zotovicbl.com/index.php/politika-kvaliteta/ (27.07.2019.)

• Обавезивање на спречавање загађивања ваздуха, земље и воде, а тамо гдје дође до загађења – дјелотворно уклонити и очистити животну средину;

• Градња плана за хитне непредвиђене (ризичне) ситуације чиме се минимизују штетни утицаји инцидената на животну средину.

11.6. Стратегијски менаџмент

Приступ стратегијског менаџмента представља модел понашања заснован на принципу да се пословање организације базира на корелацији између циљева и стратегије остварења циљева. Стратешки менаџмент чини шест главних активности:[362] Дефинисање циљева; предвиђање окружења; формулисање стратегије; оцјена претходне стратегије и процјена успјеха будуће стратегије и стратегијска контрола.

Схема 22. Формулисање стратегије и стратегијско управљање

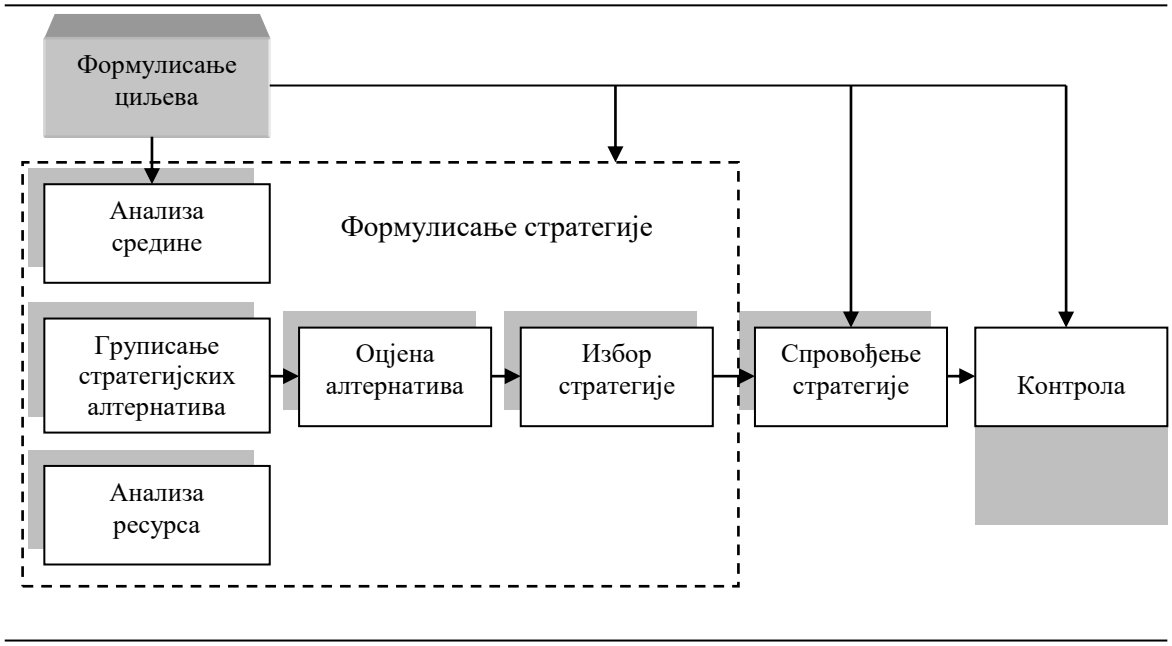

Извор: Према Јанићијевић, Н., 1999.

Ширење туристичких кретања и све већи њихов утицај на велики дио људског друштва, утиче и на управљање дестинацијом. Управљање квалитетом у туризму је доста отежано, што се одражава и на промоцију и продају туристичког производа.[363]

[362]Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 89.
[363] Черовић, С., *Стратегијски менаџмент у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009., стр. 173.

Основне карактеристике стратегијског управљања, прилагођене за туризам, а посебно за хотелијерство и ресторатерство долазе до изражаја у сљедећем:[364]

- Стратегија се концентрише на цјелину активности туристичког предузећа (основне стратегијске одлуке односе се на утврђивање подручја и дјелокруга рада туристичког предузећа у репродукцији);
- Тежиште стратегије је у што успјешнијем и трајнијем усклађивању активности туристичког предузећа са његовим пословним окружењем;
- Туристичко предузеће не смије бити претјерано везано за постојеће оквире свог пословања, посебно у условима када се у окружењу испољавају бројне промјене или када се евентуално губи одређена позиција на тржишту;

Схема 23. Савремена стратегија дестинације

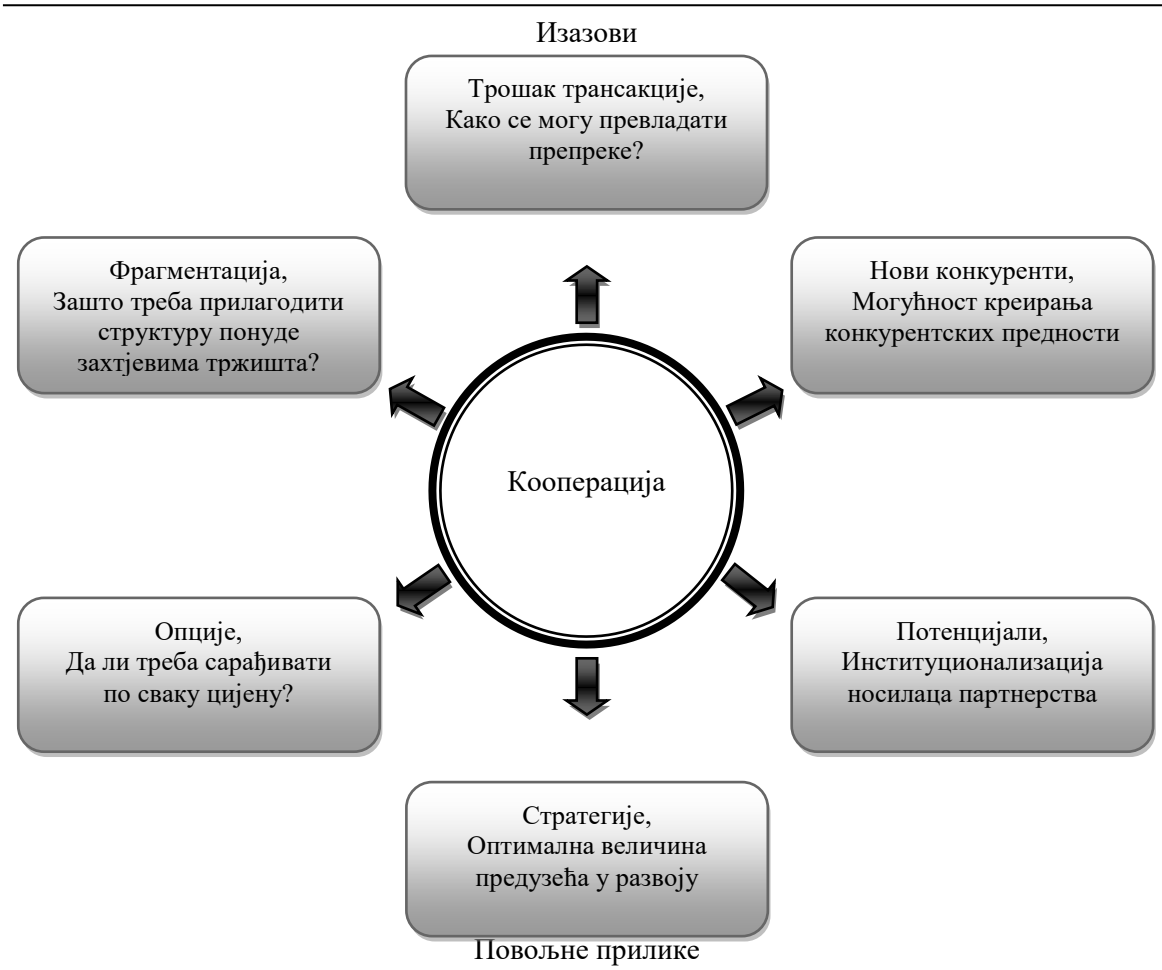

Извор: Према Keller, P., 2000.

[364] Черовић, С., "Комплексност стратегијског менаџмента у туризму" https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0032-8979/2003/0032-89790304207C.pdf (27.07.2019.)

Кључна карактеристика окружења у којем егзистира туристичка активност у свим туристичким дестинацијама је његова турбулентност, која у релативном кратком року брзим и често непредвидивим промјенама утиче на квалитет туризма, али истовремено и промјене које се дешавају у туризму утичу на промјену квалитета елемената окружења у дестинацији. Основни облици утицаја окружења на активности туризма су:[365]

1. Отежана могућност повезивања узрока и посљедица одређене појаве - веома је тешко изоловати двије појаве и утврдити утицај једне на другу због дјеловања многих варијабли;

2. Непредвидљивост промјена - повезаност предвиђања догађаја у окружењу је битно умањена, јер су будућа кретања резултат дјеловања и међудејства бројних аутономних учесника на које је веома тешко утицати;

3. Отежано остваривање циљева - постизање жељених резултата пословања је под значајним, али и тешко предвидљивим утицајем елемената окружења;

4. Ограничена могућност контроле над будућим догађајима - произлази из дјеловања убрзаних промјена, великог броја самосталних међузависних учесника и карактеристика промјена, које се налазе под дјеловањем самог окружења.

У промјенљивим условима стратегијско управљање представља веома квалитетан начин рада, јер отвара могућност склада међу ресурсима туристичке дестинације, у односу на пријетње и могућности у окружењу.

Савремени приступ туристичкој дестинацији се заснива на одредбама стратегијског менаџмента, као посљедица суштинских промјена у екстерном и интерном окружењу туристичких дестинација. Овакав приступ доноси суштинске промјене, гдје фокус више није само на изради плана, него на процесу планирања заснованом на комплексности промјена у окружењу дестинације. На основу тога се стратегијско планирање фокусира на системско антиципирање и управљање промјенама, у циљу промоције рационалног развоја, те увећања економске, социјалне и еколошке користи. Предвиђање будућих догађаја ствара основу за дефинисање стратегије, што дестинацији омогућава реализацију формулисане визије.[366] Стратегијско планирање омогућава усклађивање софистикованих захтијева савремене тражње која преферише боравак у атрактивној очуваној животној средини, са квалитетном и одговорном политиком понуде која

[365] Попеску, Ј., цит. изд., стр. 155.
[366] Чомић, Ђ., et al., цит. изд., стр. 136.

уважава све предности, али и ограниченост капацитета туристичких простора и ресурса.

Поступак неопходан за планове и програме који могу имати значајне утицаје на животну средину, назива се стратешка процјена утицаја – SEA.[367] Стратешка процјена животне средине је процес предвиђања и евалуације утицаја стратешке активности на животну средину, као и коришћење тих информација у процесу доношења одлука. Стратешка процјена се бави концептом, а не одређеним активностима, гдје у оквиру концепта указује на циљеве, принципе и политике који дају облик визији и развоју основних концепата. Политика се може сматрати инспирацијом и водиљом за одређену акцију, план се може сматрати као сет координисаних и временски ограничених циљева за имплементацију политике, а програм као низ пројеката у одређеној области.[368]

Начела стратешке процјене утицаја обухватају: начело интегралности, начело одрживог развоја, начело предострожности, начело хијерархије и начело јавности.

Интересне групе у стратешкој процјени: водећи агент активности, компетентан ауторитет, ауторитет у области животне средине и јавност. Агент, као организација одговорна за развој процеса, може бити приватна компанија, јавна агенција или конзорцијум приватног и јавног сектора. Компетентан ауторитет је најчешће владина или невладина организација. Ауторитет за заштиту животне средине је најчешће агенција за заштиту животне средине. Нажалост, мишљења јавности се врло ријетко траже.

Израда стратешке процјене утицаја, смањивањем негативних ефеката слабих тачака пројеката и промовисањем одрживог развоја.

Ограничења. Стратешка процјена има техничка и процедурална ограничења, јер мора бити у стању да се бори са нејасним процесима доношења одлука и са секундарним изазваним утицајима.

Када су у питању очувани дијелови природе, у њиховој почетној фази развоја као туристичких дестинација, као посјетиоци преовлађују специјализовани и стручни туристи. Међутим, порастом популарности одређене дестинације све више расте број неспецијализованих туриста, који немају пуно додира са конзумацијом очуване природе, те нерijетко долази до нарушавања баланса окружења.

[367] SEA (енг. Strategic Impact Assessment) – Стратешка процјена утицаја.
[368] Ibid., стр. 133-137.

Схема 24. Модел туризма очуваних дијелова природе

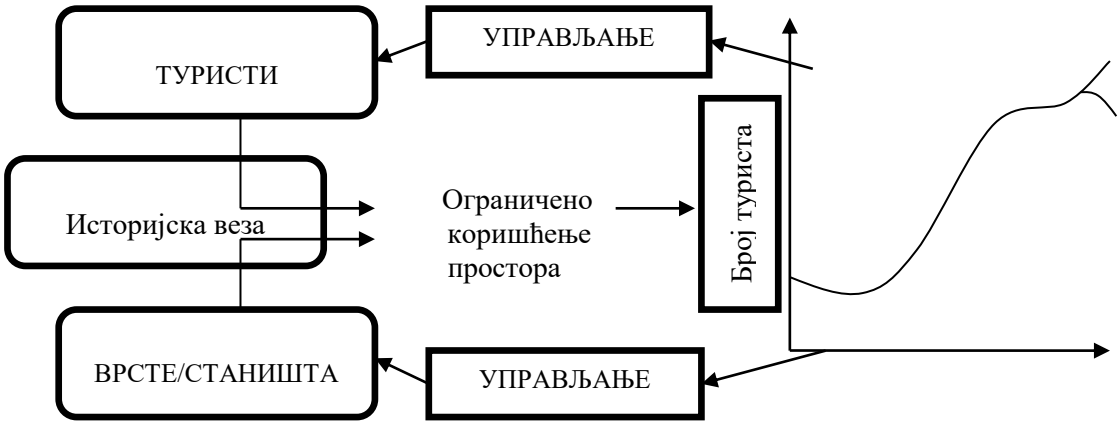

Извор: Према Cotlin, J., Jones, R., 2010.

Синтагма *управљања посјетиоцима у заштићеним подручјима*, се мора третирати стратешки, јер је изузетно важна у домену управљања наведених подручја, поготово уз брз раст посјетилаца. Битно је знати да управљање посјетоцима води повећаном учешћу туриста, те подизању нивоа њихове свијести о заштити природних и културних обиљежја простора у ком бораве. Одрживи развој посјетилаца обухвата туристе и стратегије везане за туристичке дестинације, као и одржавање квалитетног искуства за садашње и будуће посјетиоце. Поред самог боравка туриста, потребно је утврдити и степен њихове заинтересованости за очување дестинације у којој бораве.

Стратешка процјена утицаја на животну средину је процес којим се интегришу циљеви и принципи одрживог развоја у просторно и секторско планирање (саобраћаја, енергетике, пољопривреде, шумарстава, рибарства, ловства, индустрије управљања отпадом, управљања водама, телекомуникација, туризма и др.) ради избјегавања или ограничавања негативних утицаја планских одлука на животну средину.

Стратешка процјена утицаја на животну средину је интегрисана у процес просторног планирања, а њен обухват који се односи на значајна питања и проблеме је условљен нивоом планирања. Обухвата питања квалитета ваздуха, воде и земљишта, затим биодиверзитет, хемијске акциденте, третман и рециклажу отпада и др. Стратешка процјена за разлику од процјене утицаја појединачног пројекта, мора да обухвати процјене утицаја више извора (кумулативна процјена утицаја – укупне посљедице свих активности на природне ресурсе и добра, екосистеме и људско друштво) и процјену социјалних утицаја.

Схема 25. Процедура и методологија израде извјештаја СПУ-а просторног плана

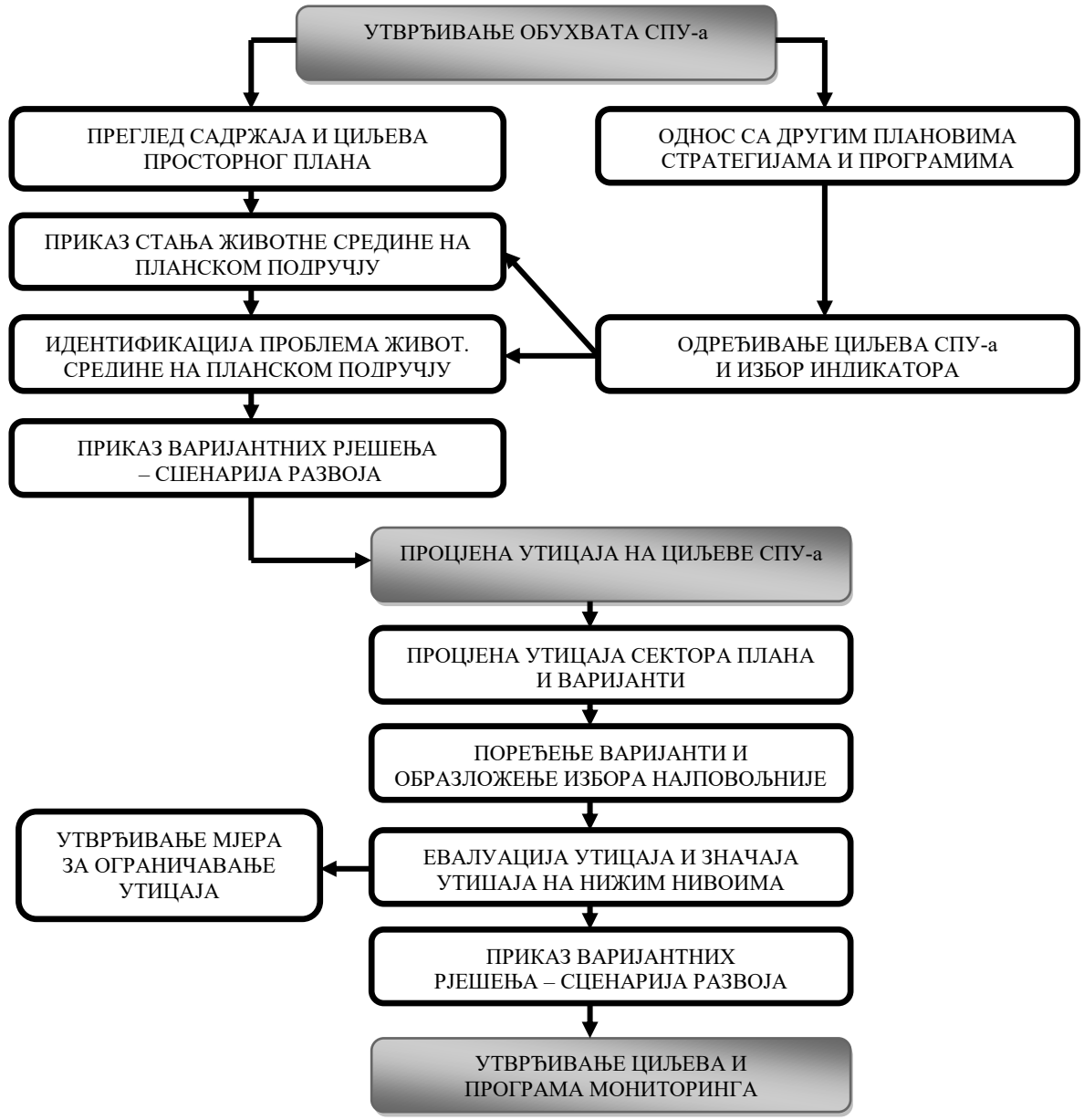

Извор: Максин-Мићић, М., 2007.

Ланац вриједности сваког даваоца услуга у туристичкој дестинацији представља дио већег ланца активности, који се назива систем вриједности туристичке дестинације, обухваћајући ланце бројних снабдјевача, дистрибутера и клијената.[369] Кључни фактор који омогућава дестинацијама да побољшају везе између ланаца и формирају нове у циљу остваривања конкурентске предности, јесте партнерство. Приликом дескрипције

[369] Черовић, С., цит. изд., стр. 193.

анализе ланца вриједности Портер М. (1990) сугерише да стварање вриједности намијењене корисницима услуга, која премашује трошкове производње представља кључни концепт који се користи у анализи конкурентске позиције даваоца услуга, указујући на пет примарних активности:[370] улазна логистика; операције; излазна логистика; маркетинг и продаја; услуге.

Табела 94. Примарне активности дестинације

Улазна логистика	Операције	Излазна логистика	Маркетинг и продаја	Услуге
Локација дестинације Централизована набавка за хотелско предузеће или туристички центар Одличан систем контроле материјала и залиха Системи који смањују вријеме потребно за слање наруџбина добављачима Распоред и уређење магацина којим би се повећала ефикасност оперисања улазним материјалом	Ефикасне операције у давању услуга у хотелу (дестинацији) да би се максимално смањили трошкови Одговарајући резервациони систем Системи контроле квалитета производње, да би се смањили трошкови и повећао квалитет Ефикасна организација рада, рад у смјенама, ротација итд.	Ефективни канали продаје и сарадња са путничким агенцијама туроператорима и превозницима како би се обезбједило оптимално искоришћавање расположивих капацитета Квалитетна опрема и савремена технологија, како би се смањили трошкови пословања	Веома мотивисана и компетентна радна снага Иновативни приступи промоцијама и оглашавању Одабир најподеснијих канала продаје Ефективна сегментација Политика цијена заснована на циљним сегментима и профилу туриста	Засноване на потребама, жељама и захтијевима савременог туристе Брз одговор на све потребе туриста Ефективно управљање инвентаром и опремом Висока обученост особља и њихова континуирана обука Одговарајућа политика осигурања туриста и особља

Извор: Черовић, С., 2009.

Примарне активности испитују процес трансформације сировина или информација у производе или услуге, те њихову испоруку клијентима и партнерима кроз продају и маркетинг. За коришћење супериорне вриједности за потрошаче као основе за стварање конкурентске предности, потребно је

[370] Porter, M., *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990., p. 33.

разумијевање "ланца вриједности" туризма, што значи идентификовати субјекте, тј. активности које учествују при стварању и/или додавању вриједности која ће личити на коначну понуду конкретне туристичке дестинације. Дестинација се сматра "ланцем", тј. низом повезаних активности, које су потребне да би се створила и на тржишту понудила вриједност супериорна оној коју нуди конкуренција.[371]

Табела 95. Оцјена ланца вриједности туристичке дестинације Бања Слатина

ПРЕДМЕТ ОЦЈЕНЕ		**ОЦЈЕНА**	
		Позитивна	**Негативна**
I Локација	**Положај**	♦Бања Слатина има изузетан туристичко-географски положај, а близина Бањалуке, као највећег града у Републици јој гарантује неупоредиво бољу туристичку позицију	
	Доступност	♦ Редовна аутобуска линија са Бањалуком	♠ Слаба аутобуска повезаност са Лакташима, ♠ Непостојање такси превоза, ♠ Дијелом веома лоша путна инфраструктура
	Одвијање саобраћаја	♦ Саобраћај се углавном одвија без застоја	♠ Проблеми у саобраћају се могу јавити током сњежних падавина
II Управљање квалитетом	**Контрола квалитета хране и воде**	♦ Политиком о безбједности хране постоји опредјељење за испуњавање захтјева и унапређење ефективности система за управљање безбједношћу хране у складу са стандардом ISO 22000	♠ Изузетно лош, неквалитетан и једноличан асортиман хране на које су гости током анкете имали највише примједби и замјерки
	Интерни Стандарди	♦ Политиком квалитета је дефинисано да је "политика квалитета интегрални дио фирме"	
	Екстерни Стандарди		♠ Неке јединице за смјештај не испуњавају хигијенске услове

[371]Черовић, С., цит. изд., стр. 192.

III Резервисање и куповина	**Сарадња са туристичким агенцијама**		♠ Не постоји сарадња са туристичким агенцијама и туроператорима, јер исти "не желе да сарађују са установом која не одваја у смјештају болеснике од туриста"
	Продаја услуга	♦Бања пружа медицинске услуге током цијеле године	♠Слаба продаја лицима која нису корисници здравствених услуга
IV Техничко одржавање	**Континуираност одржавања хотела**	♦Одржавање се одвија редовно	
	Квалитет опреме		♠ Поједини дијелови имају колективна купатила и WC
V Маркетинг и продаја	**Канали продаје**	♦Услуге се спорадично нуде на сајмовима	♠ Не постоји сектор маркетинга ♠ Не постоји план маркетинга ♠ Нема on-line продаје
	Политика цијена		♠ Цијене су у рангу цијена Бање Врућице, али не и квалитет
	Циљни сегмент		♠ Готово искључиво лица са здравственим проблемима
	Понуда	♦Што се тиче физијатријског (бањског и spa сектора) понуда је задовољавајућа	♠ Не постоје остали видови понуде, што је несхватљиво и недопустиво
VI Услуге и садржаји	**Смјештајни капацитети**	♦Постојећи капацитети већим дијелом добри	♠ У постојећим капацитетима имају одређени технички недостаци ♠ Постоји простор и потреба за још капацитета, а посебно конгресни хотел
	Медицинске и здравствене услуге	♦Ово је једини сегмент за који гости у правилу имају веома високо мишљење	♠ Ради се доминантно о пацијентима на рехабилитацији којима је циљ прије свега изљечење, па је могуће да би у неким другим околностима имали мало критичнији став
	Остале услуге		♠ Недостаци великог броја осталих садржаја ♠ Недостатак ванпансионске услуге
VII	**Пословне јединице**	♦Адекватна подјела постојећег система на секторе	

Организациона структура	**Менаџмент**		♠ Менаџмент је годинама гушио развој туризма у Слатини
	Сектор рачуноводства	♦ Прихватљиво	
VIII Људски ресурси	**Обука**	♦ Обука и едукација радника везана за медицинске раднике	♠ По питању туризма не само да нема обуке, него је и спутаван туризам, уопште
	Мотивација	Претежно добри односи комуникације међу запосленима	♠ Здравство у Републици у веома лошој финансијској ситуацији
	Регрутовање и селекција		♠ За регрутацију из реда домицилних радника је важан фактор вид подобности, који се врло често не односи на струку
	Поштовање интерних стандарда	♦ Дефинисани су Политикама и Сертификатима	
IX Развој технологије	**Технолошки развој**	♦ Технолошки развој се прати углавном везано за физијатријски сектор	
	Информационо-комуникационе технологије		♠ Развој информационо-комуникационих технологија, барем када је туризам у питању – није на задовољавајућем нивоу
X Сектор набавке	**Селекција добављача**	♦ Функционише	♠ Постоје притужбе на избор добављача
	Залихе		♠ Непознато
	Евиденција добављача	♦ Води се евиденција	
	Контрола робе	♦ Да	

Извор: Ауторска обрада[372]

Управљање дестинацијом игра веома важну улогу у усмјеравању многих, често конфликтних питања која се јављају у туризму. У том смислу, главну улогу у развоју дестинације добијају механизми за координацију и сарадњу, које чине партнерства заинтересованих страна за развој и управљање, координисано

[372] Напомена: Оцјена је урађена на основу прикупљених информација током Анкете (колико је то било могуће) и на основу ставова анкетираних гостију. Помоћник директора за унапређење квалитета и сигурност услуга у "Бањи Слатина" је саопштила да "није надлежна да одговара на овакав тип питања и одбија сарадњу у којој се постављају захтјеви за подацима, те да не зна ко би на наведена питања одговорио и у којем својству". [*sic*]

стратешко планирање и планирање менаџмента дестинације, пројекти промоције интегрисаног производа и укупно заједничко планирање и имплементација пројеката. Главни задатак менаџмента треба да буде проналажење склада између економских, еклошких и друштвених циљева, балансирањем равнотеже између: а) жеља, интереса и потреба туриста и домицилног становништва; б) природног окружења и инфраструктурних елемената. Из тих разлога током управљања туристичком дестинацијом требају бити присутни сљедећи аспекти:[373]

- Боље разумијевање вриједности окружења;
- Комплетирање информација о туристичкој дестинацији, локалним вриједностима и осјетљивости на екстерне утицаје;
- Јачања свијести и дисциплине разних профила стручњака који учествују у туристичком развоју дестинације, какви су туризмолози, еколози и др.;
- Јачање свијести актера о потреби одржавања и унапређивања окружења мјерама дугорочног карактера;
- Унапређење система мјерења нарушености атрактивних ресурса, те увођење строгих стандарда;
- Усмјеравање пажње на типове и ефекте нове градње у дестинацији.

Смисао управљања интересним групама у дестинацији представља успостава равнотеже међу њима, у циљу формирања синергетског ефекта. Пројекат одрживог туризма подразумијева успостављање склада међу краткорочним економским циљевима, средњорочне сврхе друштвене равнотеже и дугорочне сврхе заштите животне средине, као услова њене одрживости. Управљање интересним групама се односи на:[374]

- Идентификацију свих појединаца и институција на које позитивно или негативно утиче планирање или имплементација пројекта;
- Укључивање интересних група и појединаца примјеном одговарајућих инструмената (анкете, интервјуи, јавне презентације, партнерски договори и споразуми, радионице);
- Гаранцију разматрања интереса заинтересованих страна примјеном адекватних инструмената (округли столови, радни састанци) тј. поштовањем партнерског споразума и сл.

[373] Јегдић, В., цит. изд., стр. 168-169.
[374] Ibid., стр. 172.

Постоји неколико врста интересних група: туристичка привреда, посјетиоци, локална заједница и окружење. Интересне групе је веома тешко укључити у процесе на исти начин, а дестинацијски планови рада интересне групе сврставају на сљедећи начин:[375]

- Јавни сектор, агенције, власници земљишта и привреда, који морају имати вођство и дати примјер кроз координацију активности и олакшавање учешћа осталих интересних група;
- Посјетиоци и локално становништво, од којих не би требало очекивати да самостално подстичу активности, међутим, њихова улога и значај је веома битна за одрживост и успјешност планова.

Туристичкој привреди која је отпочела процес сарадње, од велике важности је формулација програма који садржавају захтјеве и доприносе свих интересних група у дестинацији:[376]

Посјетиоци. Програм управљања посјетиоцима је средство којим се посјетиоци укључују у стратегију дестинације, представљајући вриједност дестинације, њене природне љепоте и културно насљеђе, на начин који кореспондира са политиком стратегије.

Туристичка привреда. Маркетинг дестинације и политика развоја производа морају бити синхронизовани на начин да јавни сектор и туристичка привреда дјелују синхронизовано. Међусекторско партнерство и удруживање у туризму, несумљиво поспјешује успјех уколико постоје уједначене маркетиншке активности везане за унапређење туристичке привреде;

Заједница. Локални планови туризма, подразумијевају укључивање локалних заједница у циљу одрживог пословања у дестинацији. Локално стратешко партнерство је најбоље средство којим менаџери дестинације синхронизују подршку локалне заједнице и личног ангажмана.

*Окружење.*Програм одрживог туризма има велику вриједност, те је због тога управљање утицајем туризма и посјетилаца веома битан задатак менаџера туристичке дестинације.

[375] Попеску, Ј., 2011., цит. изд., стр. 97.
[376] Ibid., стр. 99.

Табела 96. Задаци менаџмента туристичке организације

Ниво управљања туристичке организације	Туристичка дестинација	Туристичка организација
Нормативни ниво	■ Учествовање у изради развојне политике (мјесто, регија) ■ Израда туристичког концепта дестинације ■ Израда туристичке идеје водиље	■ Развој ■ Филозофија менаџмента (постављање сврхе организације у привреди и друштву) ■ Предузетничке визије (дугорочни циљеви организације) ■ Политике организације (понашање према интересним групама) ■ Предузетничка култура (одржавање вриједности и система одлучивања)
Стратегијски ниво	■ Текуће анализе околине (потражња, ресурси, конкурентност) ■ Утврђивање туристичке организације мјеста ■ Израда стратегије за организацију	■ Израда интерне организације и вођење сарадника ■ Финансијски концепт ■ Стратегија организације/ стратегија маркетинга
Оперативни ниво	■ Коришћење инструмената маркетинга за дестинацију ■ Учествовање у обликовању/координацији дестинацијске понуде/услужних процеса	
Вођење људи	■ Осигурати социјалну повезаност у дестинацији	■ Вођење сарадника

Извор: Bieger, T., 1997.

Организације за управљање туристичком дестинацијом представљају концепт организационог функционисања управљања дестинацијом и одговорне су за укупно управљање и за предузимање акција у сврси постизања дефинисаних циљева. За успјех у функционисању дестинацијске менаџмент организације, неопходно је обезбједити одређене предуслове, од којих треба посебно издвојити:[377]

1. Постојање ефикасног модела и структуре:
   - Захтијева флексибилнију структуру управљања;
   - Јако лидерство и ефикасније партнерство;
   - Заједничку посвећеност остварењу резултата.
2. Визија и лидерство:
   - Визија је креирана укупна слика жељене будућности дестинације и главна компонента туристичке политике, која треба да обухвати све елементе за

[377] Попеску, Ј., 2011., цит. изд., стр. 113-114.

постизање неопходне конкурентности, тј. конкурентне предности дестинације;

- Визија правца развоја;
- На путу ка остварењу визије, учесници који често могу имати различите ставове и могућности утицаја, треба да формулишу заједнички став.

Схема 26. Стратегија дестинације на основу главних компетенција

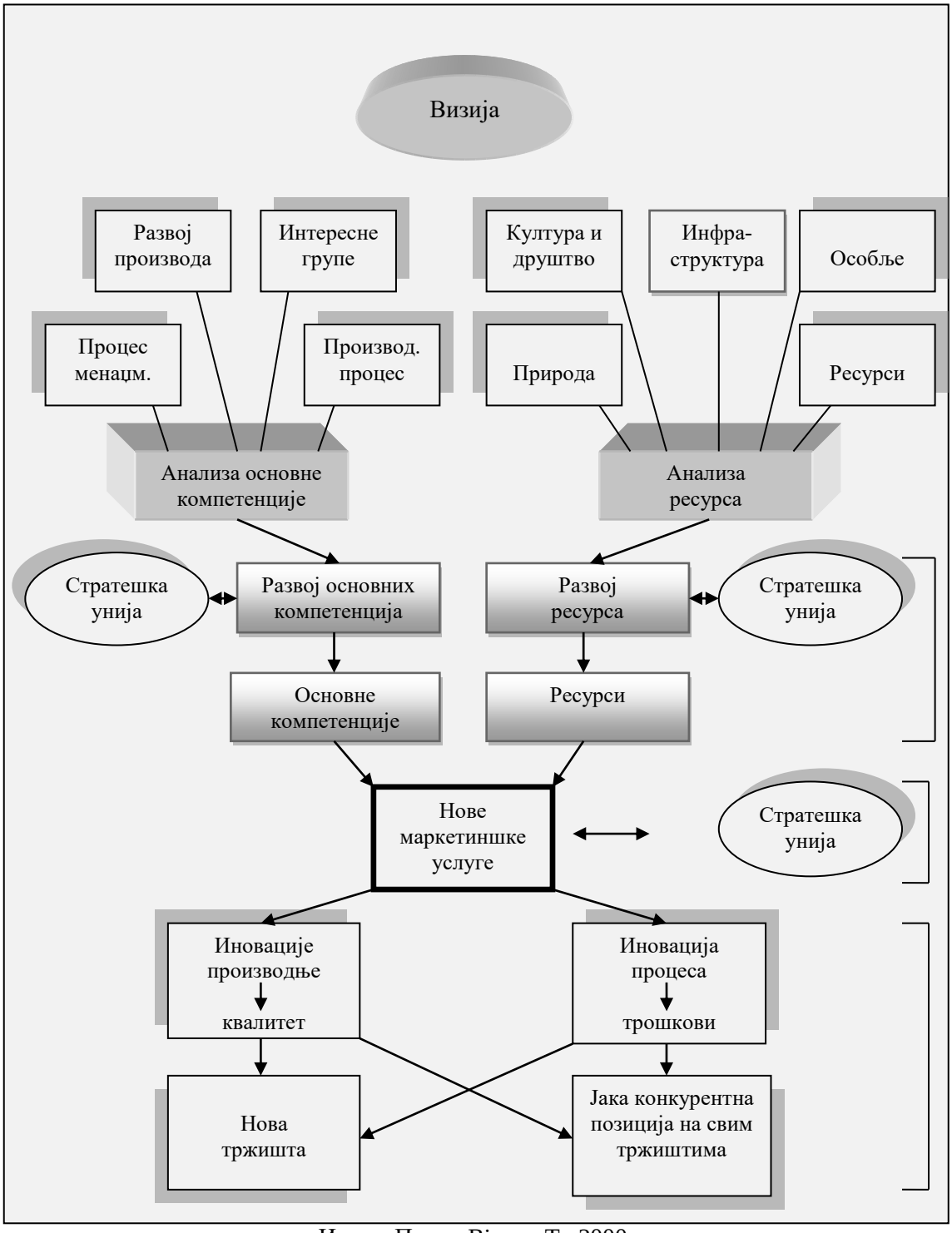

Извор: Према Bieger, T., 2000.

Стратегијско управљање укључује елементе стратегије, као планске одлуке, којом се детерминишу основни начини остваривања циљева дестинације, као и елементе процеса управљања. Основни циљ стратегијског управљања је постизање конкурентске предности, а у значајном обиму минимизовање ове величине код конкурената на основу сталног проучавања и планирања стратегијске позиције.[378]

Стратешке циљеве развоја Бање Слатине дефинишемо на сљедећи начин:

1) *Стратешки циљ 1.* – побољшање квалитета туристичког производа и понуде:

Програми за реализацију оперативних циљева се могу свести на: 1. Програм унапређења инфраструктуре и супраструктуре у туризму; 2. Програм унапређења квалитета туристичке услуге; 3. Програм развоја нових туристичких производа; 4. Програм развоја људских ресурса у области туризма.

2) *Стратешки циљ 2.* – повећање обима туристичког промета:

1. За повећање обима туристичког промета је потребна, прије свега, већа база смјештајних капацитета; 2. Програми стварања занимљивих туристичких производа; 3. Програм маркетинга туристичке дестинације.

3) *Стратешки циљ 3.* – креирање различитих видова туризма:

1. Спортско-рекреациони туризам: коначно покушати пронаћи средства за реализацију Планова изградње спортско-рекреационог центра; 2. Конгресни туризам: изградити конгресни хотел на простору између хотела "Слатекс" и Петог павиљона; 3. Адаптирати излетничке потенцијале (како у Слатини, тако и у непосредној близини); 4. Програм развоја сеоског туризма: изградњом нових капацитета и проширењем постојећих у циљу очувања традиције и запошљавања сеоског становништва.

4) *Стратешки циљ 4.* – очување животне средине и одрживи развој:

1. Заштита туристичких ресурса и оптимална валоризација: програме заштите туристичких ресурса прилагодити позитивним законским прописима из ове области; 2. Програм развоја туризма у заштићеним подручјима – конкретно Парк шума "Слатина" и др.; 3. Програм усклађеног развоја на принципима одрживости; 4. Програми унапређења пољопривредне производње, поготово органске и пласмана пољопривредних производа туристима у бањи.

[378] Попеску, Ј., 2011., цит. изд., стр. 156.

12. МАРКЕТИНГ ДЕСТИНАЦИЈЕ

12.1. План маркетинга

- 12.1.1. Ситуациона анализа
- 12.1.2. Одређивање циљева
- 12.1.3. Формулисање глобалне стратегије туристичке дестинације
- 12.1.4. Стратегија позиционирања туристичке дестинације
- 12.1.5. Стратегија маркетинг микса

12.2. Брендирање

12.3. Бренчмаркинг

12. МАРКЕТИНГ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Маркетинг у туризму је систематско и координисано прилагођавање пословне политике туристичких предузећа, као и приватне и државне туристичке политике на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу, да би се постигло најбоље могуће задовољење потреба одређених група потрошача и тако остварио одговарајући профит.[379] П. Котлер (1991) наводи да је „маркетинг анализирање, организовање, планирање и контролисање потенцијалних извора купаца, политике и активности предузећа, са становишта жеље да се задовоље потребе и захтјеви изабраних група купаца и на тој основи оствари добит“.[380]

Период маркетиншке оријентације је настао у периоду када су производне снаге нарасле до тог нивоа, да су омогућиле већу понуду од потражње, или су се барем изједначиле. Тако је у организацији функција усмјерених тржишту, функција маркетинга постала преовлађујућа и доминантна, обухвативши политику производа (понуде), цијена, канала дистрибуције, промоције и тржишних истраживања.

Табела 97. Разлике између старе и нове концепције маркетинга

Концепције маркетинга ⟶	**Стара концепција маркетинга (производна оријентација)**	**Нова концепција маркетинга (оријентација према купцима)**
У центру пажње пословне политике	Производи	Купци
Средство пословне политике	Продаја и промоција (посебно пропаганда)	Интегрална примјена маркетинга
Циљ пословања	Добит на бази обима продаје	Добит на бази задовољења потреба купаца

Извор: Kotler, P., 1991.

[379] Krippendorf, J., *Marketing im Fremdeverkehr*, 2. Auflage, Bern, 1980., стр. 50.
[380] Kotler, P., *Marketing Management – Analysis, Planning and Control*, 7th Edition, Prentice-Hall, Int., London, 1991., p. 46.

У новој маркетинг концепцији купци су у центру пажње пословне политике, што значи да дестинације и предузећа требају бити организовани на принципу примјене тзв. интегралног маркетинга.

Маркетинг је по својој природи вишезначан и контроверзан, а основна значења која имају утицаја за дефинисање маркетинга, произилазе из његовог третирања као:[381]

- Економског процеса, који повезује производњу и потрошњу доприносећи ефективности обављања размјене, а тиме и процеса пословне активности;
- Пословне функције, која обухвата све неопходне активности да се идентификује, предвиди и задовољи тражња, уз остварење циљева пословања, односно у овом случају маркетинг треба да допринесе да се организација ефективно и ефикасно мијења и реагује у складу са промјенама на тржишту;
- Пословне концепције, која означава став менаџмента према улози организације у друштву и значи усмјереност ка задовољавању идентификованих потреба потрошача за одређеним услугама уз остварење профита;
- Научне дисциплине, која се бави истраживањем пословних активности које омогућују ефективност размјене и повезивање производње и потрошње интердисциплинарно, јер се ослања углавном на друге научне дисциплине.

Промјене везане за технолошки напредак, глобализацију и друштвено одговорно пословање, пружају нове могућности за кориснике услуга, али и пружаоце истих да утичу на канале продаје и доводе до појачане конкуренције.[382]

А) Нове могућности подразумијевају да потрошачи могу да:

- Користе интернет као снажно помоћно средство за проналажење информација и куповину: за компарацију цијена и карактеристика производа, проучавање робе путем интернета независно од времена и мјеста, упознавање са мишљењима корисника;
- Врше комуникацију, претражују и купују у покрету, коришћењем најсавременијих мобилних уређаја за комуникацију и претраживање;
- У циљу преношења мишљења и исказивања лојалности користе друштвене медије, који омогућавају и успостављају одржавање личних веза, те постављање садржаја од њих самих, све више користећи специјализоване сајтове, какав је нпр. TripAdvisor;

[381] Милисављевић, М., et al., *Основи маркетинга*, Економски факултет, Београд, 2010., стр. 6-10.
[382] Kotler, P., Keller, K. L., Marketing menadžment, 15. издање, Data Status, Beograd, 2017., стр. 16-19.

- Активно врше комуникацију са компанијама, пријављивањем на листе е-поште, како би добили маркетиншке материјале и обавјештења о посебним понудама, скенирањем бар-кодова и кодова за брзи одзив ради приступања сајтовима и другим информацијама о конкретном производу;
- Одбијају маркетиншку активност уколико је сматрају неприкладном и неодговарајућом, блокирајући је или на други начин остварујући комуникацију са компанијом која оглашава услугу или производ.

Б) Нове могућности подразумијевају да компаније могу да:

- Користе интернет као снажан информациони и комуникациони канал, између осталог и за производе чија је индивидуална диференцијација могућа, тј. прилагођавање жељама потрошача;
- Прикупе потпуније и свеобухватније информације о тржиштима, купцима, потенцијалним купцима и конкурентима: коришћењем маркетинг истраживања и интернета могу се прикупити подаци о куповинама, преференцијама купаца, демографским карактеристикама купаца и профитабилности за сваког конкретног купца, рецимо преко тзв. картица лојалности.
- Веома брзо и ефикасно допру до купаца путем мобилног маркетинга усмјеравајући огласе према одабраним циљним групама, рецимо уз помоћ GPS-технологије;
- Унаприједе интерну и екстерну комуникацију, набавку, привлачење и одабир радне снаге преко интернета, те унаприједе комуникацију запослених путем интернета, користећи канале комуникације и базе података на интернету;
- Унаприједе трошковну ефикасност коришћењем интернета приликом набавке, вршећи компарацију међу понуђачима.

В) Промјене у каналима продаје:

- Преображај малопродаје: због конкуренције која се заснива на каталошкој малопродаји, продаји путем директне поште, огласима у медијима који су директно усмјерени на купце, тв-шоповима, малопродаја је принуђена да уноси новине у приступ пласирању својих производа;
- Уклањање посредника, рецимо компанија "Amazon.com" је одстранила посреднике, да би неке компаније опет почеле да их уводе.

Г) Појачана конкуренција:

- Приватне робне марке, малопродавци пласирају своје робне марке, које се мало разликују од реномираних брендова;

- Мегабрендови, су се проширили и на сродне врсте производа, понекад и на оне који спајају више привредних дјелатности;
- Дерегулација, смањење груписања привредних активности законским прописима у циљу повећања конкуренције и подстицања привредног раста (финансијске услуге, авио саобраћај, телекомуникације);

Будућност маркетинга би требао обиљежити нови приступ, тзв. холистички маркетинг који представља искорак у односу на традиционални концепт јер се ради о обухватнијем, ширем и интегрисаном приступу пословања организација.

Схема 27. Димензије холистичког маркетинга

Извор: Према Kotler, P., Keller, K. L., 2017.

Уопште посматрано, разноврсни трендови утичу на туризам у глобалном погледу. Дестинацијске маркетинг организације треба да их буду свјесне и да усмјеравају развој туристичког производа јер директно или индиректно утичу на избор туриста и њихово понашање, а то су: економски трендови, политички трендови, еколошки трендови, технолошки трендови и социјални трендови.[383]

[383] Гашић, М., et al., "Стратегијски маркетинг туристичке дестинације" https://www.researchgate.net/publication/272529690_STRATEGIJSKI_MARKETING_TURISTICKE_DESTINACIJE (31.07.2019.)

Схема 28. Системске везе између тражње и понуде: утицај маркетинга

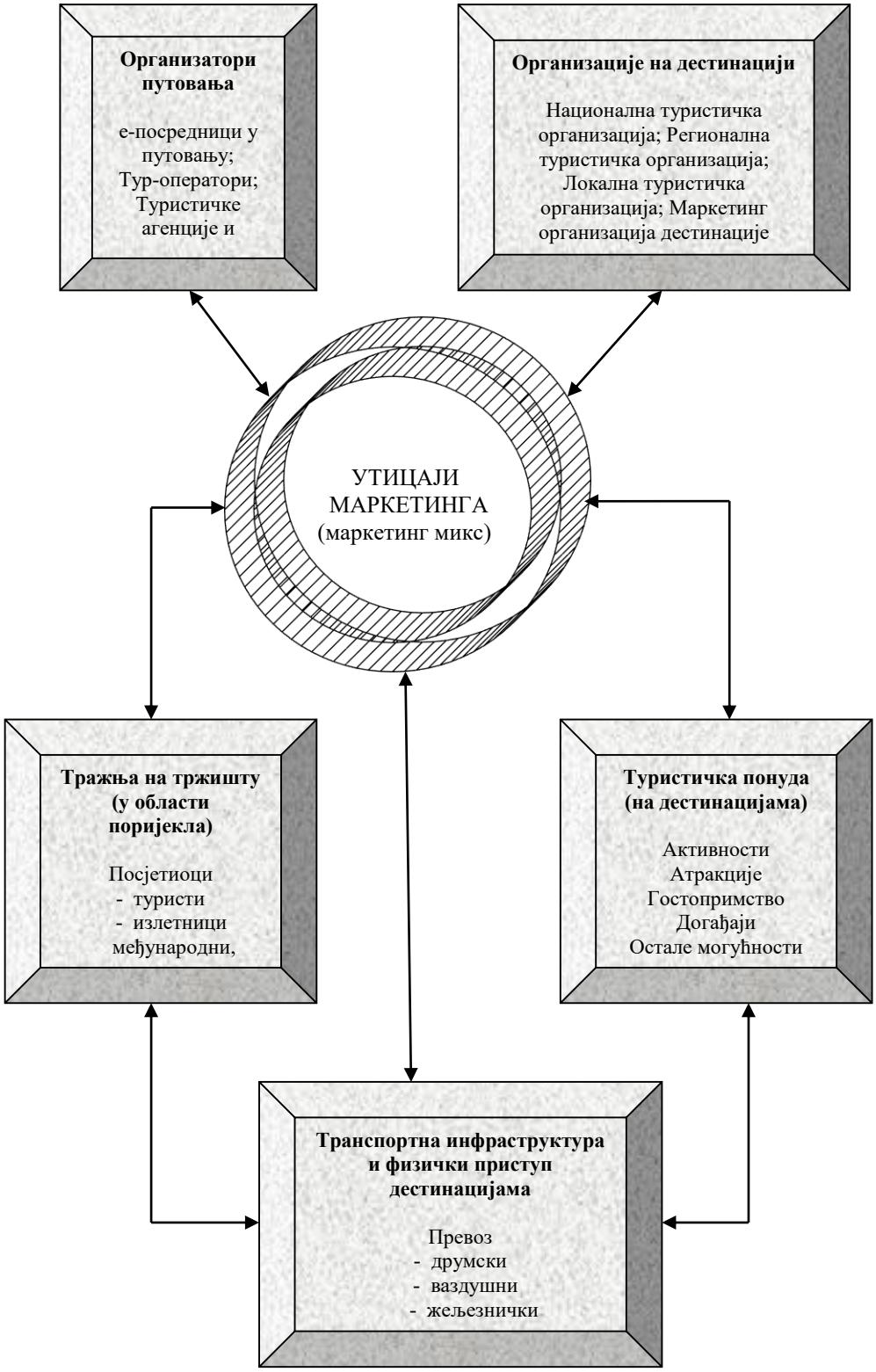

Извор: Према Middleton, V.T.C., Clarke, J.R., 2001.

Дестинацијски маркетинг има одговорност за цјелокупан дестинацијски производ и путем подстицаја и политике омугућава његов развој, што је пожељно од стране тражње. Изазов дестинацијског маркетинга је да обезбједи развој иновативних производа и стварање партнерстава који окупљају све чиниоце понуде, са циљем да омогуће дугорочну конкурентност туристичког производа.

Виталне везе између тражње и понуде у путовању и туризму су фундаменталне за разумијевање улоге маркетинга. Постоји сложен однос између тржишне тражње, произведене у мјестима туристичке тражње и рецептивним дестинацијама које се посећују. Он приказује како се главни сектори у туризму комбинују са управљањем тражњом, двосмјерним токовима информацијама преко низа маркетинг утицаја.

Маркетинг активности на нивоу туристичке дестинације имају за циљ да подрже основне елементе дестинације како би потенцијални туристи били привучени да посјете дестинацију. У том оквиру карактер одлучивања о дефинисању маркетинг микса захтијева његово стално прилагођавање турбулентним условима на тржишту. Промјенљивост окружења и немогућност прецизног предвиђања тих промјена отежавају стварање дугорочне комбинације инструмената маркетинг микса. Зато је потребно да дефинисање маркетинг микса биде динамично, тј. треба да послужи као основа за стална прилагођавања интерним и екстерним промјенама.

Квалитетно управљање туристичком дестинацијом представља веома сложен процес. Маркетиншке активности су свакако незаобилазан фактор у реализацији тога задатка. Фактори који понајвише доприносе успјешности процеса управљања туристичком дестинацијом би се могли категорисати према сљедећем приступу:[384] Све веће коришћење туристичке интелигенције и тржишног истраживања као основе при обликовању и имплементацији стратегија; Све веће укључивање кључних учесника у дефинисање маркетиншке стратегије туристичке дестинације; Развијање и реализација заједничке развојне визије свих учесника туристичке дестинације; Одговарање на савремене потребе туриста; Удаљавање од недиференцираног (масовног) ка циљном маркетингу; Придавање стратегијског значаја развоју марке и конкурентског позиционирања туристичке дестинације; Диверзификација понуде туристичких производа и продаја доживљаја, а не физичких производа; Извлачење користи више сусједних туристичких дестинација из заједничке атрактивности; Повећана употреба

[384] Heath, E., (1999), "Key Trends and Challenges in Destination Marketing", *Conference Proceedings "Tourism Destination Marketing: Gaining the Competitve Edg"*, (Dublin: Travel and Tourism Research Association), 1999., p. 174.

нових технолошких средстава при комуникацији с тржиштем и промоцији; Успостава стратешког повезивања свих актера и заинтересованих страна на нивоу туристичке дестинације.

Што се тиче развоја маркетинга, треба рећи да је "индустријски, пословни маркетинг" већ у првој половини прошлог вијека доживио своје пробно појављивање. С друге стране "туристички маркетинг" се у 1970-им годинама налазио још увијек на почетку његовог развоја и примјене. Могли бисмо разликовати три фазе до краја 1980-их година, а тек од почетка 1990-их година развој маркетинга у туризму показује повећану паралелност са развојем маркетинга уопште. Поред тога, многобројне специфичности производње и продаје туристичких услуга захтијевају посебан, самосталани маркетинг у туризму, интегрисаних у савремени туристички маркетинг.[385]

Почетком 1980-их година појављују се прве тенденције засићености на страни тражње. Тражња за путовањем почела је релативно да опада и паралелно томе дошло је и до прве стагнације на страни понуде. Почело је растуће конкурентско истискивање унутар различитих тржишних сегмената и конкурентских дестинација. У овој фази развоја по први пут се у оквиру туристичке бранше јављају захтијеви за снажнијом оријентацијом на купце, на њихове диференциране жеље и мотиве. Међутим, крајем 1980-их и почетком 1990-их година, због нових тржишта и купаца, поново се вратио растући менталитет у туризму. Сходно томе, туристички маркетинг није морао даље да се развија. Тек почетком 1990-их година почиње се опет интензивније размишљати о проблематици маркетинга у туризму. У овом периоду маркетинг у туризму се одсликавао појачаним коришћењем различитих инструмената. При том су у првом плану активности маркетинга стајали туристичка пропаганда, обликовање каталога и туристички сајмови. У домену јавног туризма иницирано је планирање развоја лијечилишта, допунске мјере у области инфраструктуре, али и обликовање проспеката и учешће на сајмовима у оквиру "маркетинга у туризму".[386]

Концепцијски маркетинг у туризму (од 1985. до 1995.). Долази до раста понуде и тражње у туризму. Стагнација која се већ оцртавала у другој фази је ублажена и опет је прекинут даљи развој маркетинга ка савременом схватању.

Професионални маркетинг у туризму (од средине 1990-их година). У овом периоду долази до стабилизације туристичке тражње на нижем нивоу. Поново постају примјетне

[385] Сенић, Р., Сенић, В., *Маркетинг менаџмент у туризму*, Универзитет у Крагујевцу – Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Врњачка Бања, 2016., стр. 26.
[386] Ibid., стр. 27.

рецесивне тенденције, како код домаћег тако и иностраног туризма, побуђујући тако појачани развој ка модерно усмјереном маркетингу у туризму. Постоји додатна потреба за савременим маркетингом у туризму, како у домену "проширивања" тако и "продубљивања". Од тада се примењује читава палета модерног маркетинга и у туризму. Маркетинг у туризму постаје "чудотворно средство" за туристички развој, које се све више почиње примјењивати и у јавним туристичким институцијама.

Електронски и мрежни маркетинг (од 2000. године). Нове информационе и комуникационе технологије обликују маркетинг: електронски, виртуелни, интерактивни маркетинг су исто тако нове појаве у туризму као што су интернет маркетинг, online маркетинг и мрежни маркетинг. Поред тога, долази до појачаног усмјеравања на нове организационе форме, као што су кооперације, мреже и интегрисани концерни.[387]

Данас постоји мноштво теоријских доприноса, који снажно проширују подручје истраживања маркетинга, уз помоћ сазнања других наука као што су психологија, социологија итд.

12.1. План маркетинга

Да би се остварили циљеви управљања туристичком дестинацијом , неопходно је сачинити план маркетинга. Ријеч је о добро документованом, рационалном и кохерентном оквиру на основу кога се могу доносити важне одлуке и предузимати активности ради остварења циљева дестинације. План маркетинга представља конкретизацију задатака и услова који се морају остварити да би се задовољиле потребе потрошача и остварила добит. Он служи као инструмент (путна мапа) за предузимање маркетинг акција ради реализације пословања у планском периоду.[388] Истовремено, план маркетинга је стандард на основу којег ће се оцјењивати укупна ефективност и ефикасност остваривања маркетинг функције у планском периоду.

Дефинисање плана маркетинга треба да обухвати приступ поклањања пажње сваком сегменту тражње, идентификујући најпогодније начине њиховог привлачења, истовремено развијајући сопствене услуге и асортиман туристичке понуде. Једноставно, изостанак наведених активности у савремену систему пословања би имао далекосежне посљедице.

[387] Ibid.
[388] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 134.

Планом маркетинга дефинишу се циљеви у наредном периоду који се односе на обим и новчану вриједност промета за сваки од циљних сегмената тржишта и конкретизују активности за њихову реализацију. Тиме, маркетинг представља средство за премошћавање несклада између актуелног и жељеног стања у погледу резултата туристичког привређивања у дестинацији. Ово се односи на доношење широког спектра стратегијских одлука и тактичких потеза везаних за планирање и реализацију инструмената маркетинг микса. Квалитетан план маркетинга се састоји од елемената, а сваки од њих треба да представља посебно подручје фокуса менаџера, а разумијевање њихове садржине "conditio sine qua non" будућег раста и развоја дестинације.[389]

Схема 29. Концептуални оквир маркетинг менаџмента туристичке дестинације

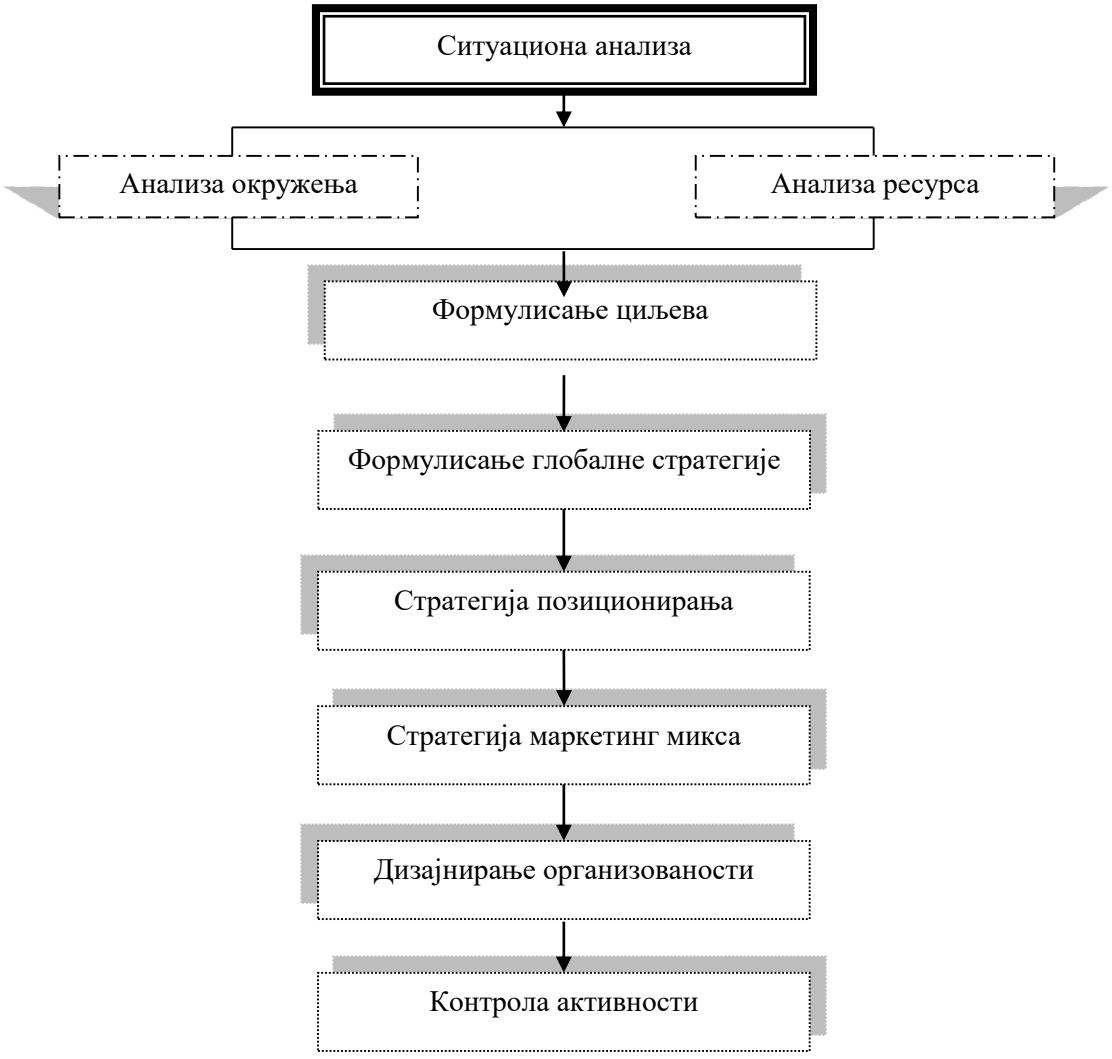

Извор: Према Бакић, О., 2010.

[389] Бакић, О., *Маркетинг у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010., стр. 65.

12.1.1. Ситуациона анализа

Први корак у планирању маркетинга у оквиру ситуационе анализе односи се на анализу окружења, чиме се анализирају укупне околности у којима се одвија развој туризма у одређеној дестинацији. Овом анализом се утврђују јаке и слабе тачке дестинације, тј. могућности и ризици на које дестинација може рачунати у свом развоју, што су кључни елементи за креирање валидног маркетиншког плана. Окружење одређене дестинације има комплексан карактер и подложно је сталном мијењању. Аналитички се окружење може подијелити на три компоненте:[390]

1. Макро окружење – које се састоји од оних чинилаца који стварају могућности и ризике по дестинацију и субјекте туристичке привреде који у њој послују. У питању су чиниоци које дестинација не може да контролише и на које мора да се адаптира.

Политички чиниоци, представљају један од најважнијих услова за туристичка кретања, јер стабилна политичка ситуација лишена сукоба и немира представља први услов за туристичка кретања. Упркос чињеници да је од посљедњег рата прошло готово двије и по деценије, и даље овај географски простор (регион) карактеришу унутрашње политичке нестабилности, мигрантске кризе, а неријетко се помињу и могућности обнављања ратних сукоба, као посљедице неријешених политичких питања. Такође, мирнодопску безбједност оптерећују могућности терористичких напада. У том смислу, наведене околности додатно оптерећују могућност отварања туристичког тржишта према земљама централне и западне Европе.

Економски чиниоци подразумијевају количину слободних новчаних средстава и платежну моћ туристичке клијентеле, гдје посебан проблем представљају периоди криза. Економске кризе представљају стање лакших и тежих поремећаја токова проширене репродукције капитала када долази до застоја и прекида претварања робних у новчане вриједности, тј. прекида реализације вишка вриједности, разликујући кризе ужег и ширег обима, у зависности од простора у ком се изражава.[391] Економски услови и ситуација у рецептивним и емитивним земљама обликују обрасце туристичких токова и потрошње. Од природе промјена економских услова зависи да ли ће они дјеловати стимулативно или дестимулативно на туристичку тражњу.[392] Свјетска финансијска и економска криза из 2008. године, још увијек дјелује на економске токове у свијету.

[390] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 137.
[391] Шошкић, Д., *Основи политичке економије*, Номос, Београд, 1997., стр. 238.
[392] Henderson, J., *Tourism Crisis: Causes, Consequences and Management*, Elsevier, Oxford, 2007., p. 18.

Поред редукције слободних новчаних средстава, као једног од најважнијих иницијалних фактора за туристичка кретања, ова криза је карактеристична и по томе да је за резултат имала и чињеницу да се туристичка потражња умногоме окренула домаћој понуди и ближим дестинацијама у циљу смањења трошкова путовања. Истовремено, слабија економска ситуација посљедично смањује улагања у инфраструктуру и унапређење садржаја, што опет за посљедицу има и смањење интересовања за дестинацијама које нису у стању да одрже корак у смислу иновације и унапређења туристичке понуде. Управо, наведене непријатне околности обавезују менаџмент туристичких дестинација за вишим нивоом ангажовања материјалних и интелектуалних капацитета у циљу постизања оптималних резултата.

Еколошки чиниоци су такође један од најважнијих услова туристичке посјете, јер је туризам знатно више него друге дјелатности условљен квалитетом животне средине. У том смислу, управе и посленици туристичких дестинација требају и морају да утичу на еколошки одговорно понашање на простору туристичких дестинација, јер је то у интересу шире друштвене заједнице. Пребацивање ове одговорности између управе Бање и локалних структура власти, сигурно не може донијети позитивне резултате.

2. Конкуренција у окружењу – обухвата оне туристичке дестинације које су конкуренција Бањи Слатини, јер су усмјерене на исте сегменте тражње. Бања Слатина је имајући у виду туристичко-географски положај, имала и још увијек има изузетне предуслове да заузме значајно мјесто у укупном туристичком промету Републике Српске, али из неразумљивих разлога ова Бања се оријентисала искључиво на болнички тип услуга, гдје је дуги низ година спутавана и спречавана свака могућност развоја туризма. Наравно, из ове квалификације треба изузети кратак период друге половине осамдесетих година XX вијека, када су начињени одређени кораци у правцу развоја туризма, а даље унапређење су спријечила надолазећа ратна збивања. Нажалост, и данашња ситуација је јако лоша, са веома малим или никаквим индицијама да ће се нешто, по том питању, у скорије вријеме побољшати.

3. Тржишно окружење, укључује постојеће и потенцијално туристичко тржиште на које дестинација може да рачуна у свом развоју. Треба обратити пажњу на: обим и врсту саобраћаја које туристи користе. Туристи у Бању Слатину долазе користећи углавном превоз приватним аутомобилима, а ријетко организованим аутобуским саобраћајем, очекујући да би у будућности туристи могли користити тзв. мултимодални тип транспорта укључујући превоз авионом. Превоз возом је можда нека далека будућност у тренутним условима, не зато што клијентела не би жељела да користи овај вид

транспорта, већ због ситуације у Жељезницама, било да се ради о лошим саобраћајницама, транспортним средствима или изразито лошој и неповољној економској ситуацији у фирмама жљезничког транспорта.

Обим туристичког промета по мјесецима и сезонама. Интересантно, када је Бања Слатина у питању, попуњеност капацитета је прилично једнако изражена, међутим овакав податак може да завара, јер се ради углавном о корисницима услуга на рехабилитацији, тј. ортопедским, физијатријским и реуматолошким пацијентима који се третирају у затвореним условима, те им из тих разлога годишње доба не представља проблем у смислу реализације њихових потреба. Једноставно, Бања Слатина не располаже са типовима понуде који би били зависни од годишњег доба и спољних услова.

Географско поријекло туриста. О овом сегменту се не води евиденција из разлога који су већ наведени. Не треба посебно истицати да би унапређењем понуде Слатина постала атрактивна, не само за за клијентелу ближег, него и даљег окружења.

Туристички локалитети који су предмет посјете туриста. Ријеч је о већ претходно описаним природним и антропогеним туристичким мотивима, који својим појавним облицима и квалитетом имају комплементарну туристичку вриједност.

Демографске карактеристике туриста, (старосна доб, пол, приход, образовање, занимање, структура туристичких група). Подкомпонента демографске карактеристике, која иначе спада у категорију анализе тржишних сегмената, се посебно не анализира. Доминантна група корисника услуга су пензионери, скромнијих прихода, углавном корисници средстава Фонда здравственог осигурања. Проширење понуде би неизоставно укључило и ову врсту активности. Разлози посјете дестинацији, као што је већ речено, представљени су предоминантно разлозима рехабилитације и лијечења, а врло ријетко превенције, поготово одмора.

Дужина боравка корисника услуга. Нажалост, овај податак нисмо били у могућности да добијемо, међутим корисници услуга у већини случајева остају у Бањи по десетак дана, па се, према томе, и просјечна дужина боравка креће у наведеним бројкама. Наравно, у случају проширења понуде и изградњом разних садржаја који недостају, било би могуће очекивати продужетак боравка, а прије свега, то би се односило на госте који би долазили ради одмора.

Табела 98. SWOT-анализа Бање Слатине

СНАГЕ (S)trenghts	СЛАБОСТИ (W)eaknesses
➢ Близина емитивног тржишта; ➢ Изузетно повољан туристичко-географски положај; ➢ Термоминерална вода; ➢ Љепота природе; ➢ Комплементарни мотиви; ➢ Мотивски богато окружење.	➢ Недовољна и неодговарајућа туристичка понуда; ➢ Недовољна препознатљивост; ➢ Промоција; ➢ Менаџмент; ➢ Недостатак кадра за туризам; ➢ Саобраћајна инфраструктура; ➢ Иновативност у презентацији расположивих ресурса; ➢ Лоше познавање страних језика особља; ➢ Повезивање локалне пољопривредно-прехрамбене производње за туризам; ➢ Слаба ванпансионска потрошња; ➢ Структура гостију са слабом ванпансионском потрошњом; ➢ Недостатак туристичких атракција; ➢ Недовољан број и квалитета догађаја; ➢ Недостатак забавних садржаја; ➢ Изумирање традиционалних заната; ➢ Недостатак предузетништва у туризму; ➢ Неријешеност питања отпадних вода; ➢ Недовољна координација и институционална организованост на нивоу дестинације (мјесна заједница); ➢ Недостатак понуде руралног туризма; ➢ Незнање управљачке структуре о техникама и методама маркетинга; ➢ Неизграђена туристичка марка; ➢ Слаба туристичка сигнализација; ➢ Недостатак информација и истраживања; ➢ Улагања у пратеће туристичке садржаје; ➢ Недостатак парковских површина; ➢ Недостатак водених површина; ➢ Веома лоша храна у хотелима; ➢ Непостојање туристичког инфо-центра; ➢ Слаба повезаност са општином; ➢ Одсуство конкретних туристичких производа и програма; ➢ Одсуство планова развоја туризма и стратешких докумената.
МОГУЋНОСТИ (O)pportunities	**ПРИЈЕТЊЕ (T)hreats**
➢ Оснивање Дестинацијске менаџмент организације; ➢ Ширина емитивног тржишта; ➢ Интегрално обједињавање свих потенцијалних врста понуде; ➢ Програми и планови развоја туризма; ➢ Пенетрација на нова тржишта и нове тржишна нише; ➢ Понуда разноврсних садржаја; ➢ Формирање препознатљиве туристичке марке са савременом понудом; ➢ Развијање партнерских односа међу различитим туристичким субјектима; ➢ Стратегија очувања животне средине.	➢ Неправилно усмјеравање на тржишту; ➢ Неиспуњавање очекивања туриста; ➢ Неусклађеност понуде и тражње; ➢ Неувожење нових стандарда туризма; ➢ Еколошка неедукованост посјетилаца и домаћег становништва; ➢ Некоординисане активности носилаца туристичке понуде; ➢ Мала усмјереност на ино-тржиште; ➢ Јака конкуренција у окружењу; ➢ Економске кризе; ➢ Ризици сатурације простора неадекватном и неправилном градњом; ➢ Облици монотоне и неинвентивне понуде.

Извор: Аутор

12.1.2. Одређивање циљева

Формулисање анализе циљева је изузетно значајно за цјелокупан плански процес, а посебно због избора адекватних стратегија и зато се њиховом дефинисању прилази кроз неколико фаза. То су:

- Одређивање мисије;
- Формулисање визије;
- Постављање краткорочних и дугорочних циљева.

Мисија, односно планирана сврха постојања одређене дестинације, треба да представља јасну и увјерљиву изјаву о намјерама дестинације. Она сублимује најважније вриједности, ставове, вјеровања и смјернице, које чине оквир унутар кога ће се одвијати дјеловање свих кључних субјеката у систему туристичке дестинације.[393] Дефинисање мисије је од велике важности јер она утиче на све касније активности у процесу планирања маркетинга.

Бања Слатина би адекватним коришћењем свих расположивих ресурса, нудећи спој различитих услуга гостима и посјетиоцима, требала да омогући задовољство квалитетом и различитошћу услуга, уз обавезно очување амбијента и афирмацију шире локалне заједнице. Успостављањем сарадње са свим релевантним субјектима привредног и друштвеног живота од значаја за јачање позиције туризма и њеног позиционирања на глобалној туристичкој мапи. Успостављањем механизама подршке развоја дестинацијског менаџмента као претпоставке јачања тржишне позиције и развоја туристичког производа Слатине. Такође, пружањем подршке кроз редовне и пројектне активности развојем туристичке делатности - афирмацијом природних ресурса, као и културне баштине слатинског краја.

Поред наведеног потребно је такође:

- ♦ Проширити и омогућити услугу највишег квалитета по најповољнијим условима;
- ♦ Увећати број посјетилаца;
- ♦ Гостима и посјетиоцима понудити услуге врхунског нивоа и квалитета;
- ♦ Остварити дугорочне и успјешне пословне односе;
- ♦ Увести најсавременије стандарде пословања, процедуре, и етичке кодексе;
- ♦ Користити најсавременије информационе технологије.

[393] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 139.

Визија је далекосежна замисао о жељеном развоју догађаја или неком подухвату. На почетку сваке активности организације, као и код сваке стваралачке активности, стоји визија. Успјешне визије имају више кључних карактеристика. Оне описују каква ће нека активност или организација бити у будућности, често далекој будућности.

Сходно наведеном, сматрамо да Бања Слатина треба да се позиционира као један од водећих центара конгресног, спортско-рекреационог и излетничког туризма у Републици Српској.

Због својих карактеристика и посебности Бања Слатина има потенцијале да буде атрактивна и посјећена туристичка дестинација.

Схема 30. Визија, стратегије за подржавање и програми за Бању Слатину

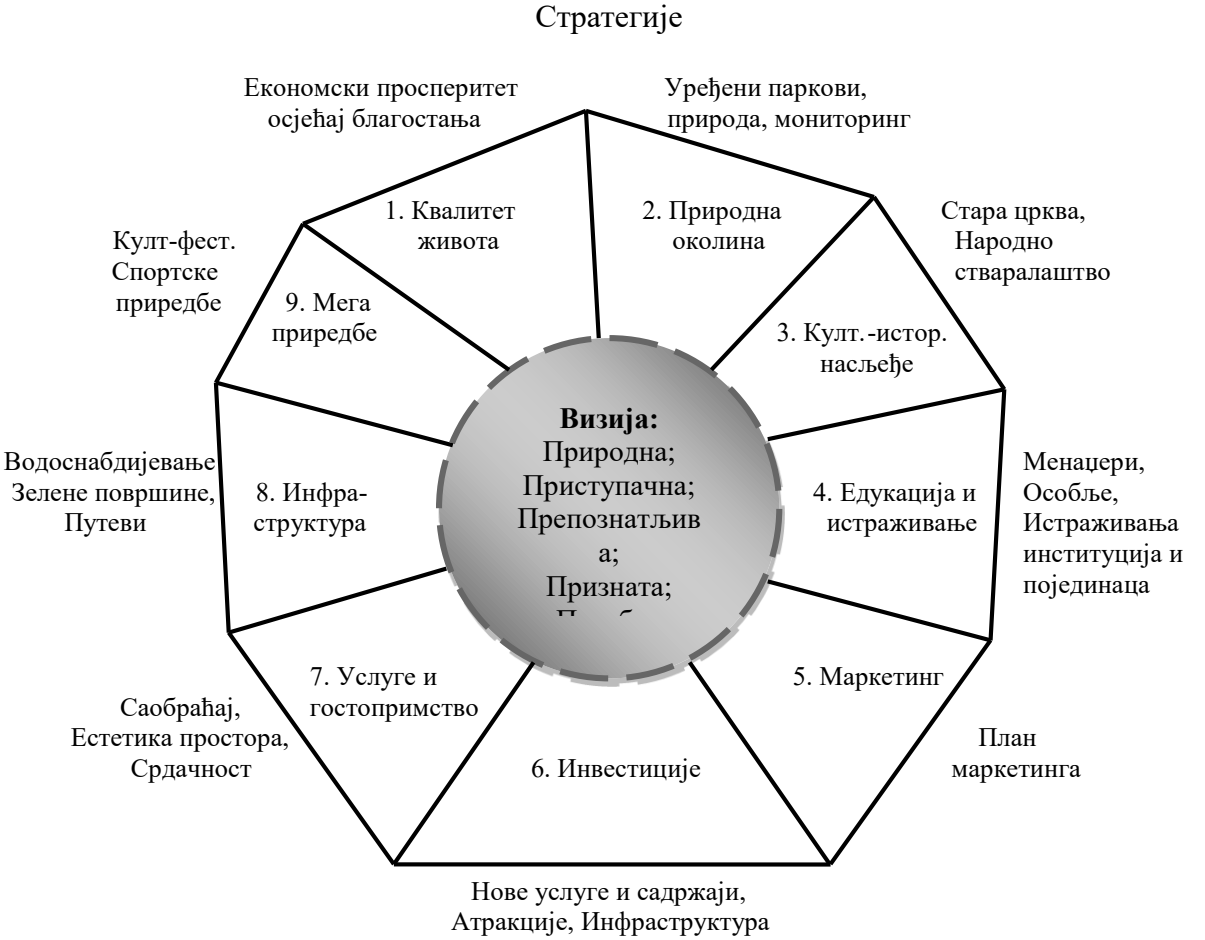

Извор: Ауторска обрада према: Ritchie, J.R.B. and Crouch, G.I., Competitive Destinations: A Sustainable Tourism Perspective, Cabi Publishing, 2003.

Бања Слатина има компаративне, али не и конкурентске предности у туризму, а њено стратешко позиционирање уопште није дефинисано нити је на тим питањима било шта рађено. Такве околности намећу потребу хитног подизања атрактивности укупне туристичке понуде.

Досадашњи однос према политици развоја туризма и претходно предложеног стратешког модела, налазе се у великој супротности. Наведени стратешки приступ представља својеврстан одговор на досадашње пропусте и неискоришћене шансе, те великим дијелом и на унутрашње слабости, али и прилике које се још увијек другачијим и рационалнијим приступом могу искористити.

Приказ Визије стратегије и програма указује на значај укључивања стратегије, гдје се посебно истиче њихова међузависност у реализацији визије, као и чињеница да је визију немогуће реализовати у случају изостанка реализације поједине стратегије. Реализацију визије морају подржати конкретни пројекти, тј. капацитети у ужем смислу.

Схема 31. Визија, стратегије за подржавање и пројекти за Бању Слатину

Извор: Ауторска обрада према: Ritchie, J.R.B. and Crouch, G.I., Competitive Destinations: A Sustainable Tourism Perspective, Cabi Publishing, 2003.

Утврђивање циљева у туризму показује неке специфичности у поређењу са одређивањем циљева у другим областима. То су, између осталог, формулисање микроциљева и макроциљева, усаглашавање туристичких циљева унутар различитих нивоа туристичке бранше, што доводи до различите врсте односа међу циљевима. Према томе, за формулисање циљева туристичког маркетинга најшире прихваћени метод је хијерархијско одређивање циљева.

У односу на дефинисање циљева појединачних туристичких организација (микроциљеви у туризму), у дефинисању макроциљева у туризму постоји неколико специфичности. Тако су због "карактера повезаности" стварања туристичке услуге, циљеви различитих појединачних туристичких предузећа укључени у формулисање циљева на нивоу изнад предузећа. Зато се мора уважавати утврђивање циљева локалне и регионалне туристичке политике, који могу дијелом да ограниче аутономију одлучивања организације. Ове посебности се најјасније показују код одређивања циља дестинације или удружења, савеза изнад нивоа предузећа.[394]

Циљеви маркетинга нису тако аутономни циљеви, упркос њиховог централног значаја за тржишно оријентисано организације, већ се увијек изводе из виших (надређених) циљева. Надређени циљеви би морали да се рашчлане на подређене циљеве, чиме би се извршиоцима, који требају својим активностима да реализују циљеве, могли да дају оперативи циљеви. Тако између надређених и подређених циљева постоји однос циљ → средство. Циљеви маркетинга се, према томе, морају дефинисати тако, да могу да допринесу реализацији циљева који су на вишем хијерархијском нивоу. На најнижем нивоу циљева су подциљеви, као политика производа, политика цијена, политика дистрибуције и политика комуникације.[395]

Циљеви представљају упутство за остварење мисија и визија путем којих се пружају смјернице за дјеловање туристичке привреде. Циљеви у највећој мјери зависе од карактера и специфичности дестинације и њене мисије. Генерално, циљевима треба обухватити сљедеће области и проблеме:[396]

- Задовољство туриста;
- Развој дестинације у цјелини, као и појединих дијелова;
- Очување природне и културне баштине;

[394] Сенић, Р., Сенић, В., цит. изд., стр. 316.
[395] Ibid., стр. 314.
[396] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 140.

- Афирмација и унапређење културног идентитета;
- Обезбјеђење и одржавање туристичких капацитета и инфраструктурних садржаја;
- Социјално благостање домицилног становништва.

Процес формулације циљева развоја Бање Слатине као туристичке дестинације, захтијева укључивање свих дефинисаних елемената туристичке понуде, који могу представљати вриједност за кориснике услуга у дестинацији, а поготово оне који је издвајају у односу на њој сличне и могу је чинити препознатљивом у ужем и ширем окружењу. Стални раст захтјева потрошача, туристичких услуга и клијентеле, намеће дестинацијском менаџменту сталну обавезу проширења асортимана и подизања квалитете услуга. Наравно, озбиљан приступ пројекцији циљева подразумијева и профилисање оних врста циљева, који на први поглед, можда, немају директну везу са развојем туризма, али су битни за остале сегменте живљења у дестинацији, у њеном ужем или ширем окружењу. Управо из наведених разлога, приликом доношења важних одлука, какви су формулисање циљева развоја дестинације – пожељно је, ако не и неопходно консултовати домицилну јавност, и на бази заједничке сарадње обликовати оптималан сет циљева, који ће донијети највише користи конкретној туристичкој дестинацији. Циљеве развоја Бање Слатине можемо дефинисати као квантитативне и квалитативне.

Квантитативни циљеви развоја Бање Слатине су:

- Изградња спортско-рекреативних терена и пратећих садржаја;
- Изградња конгресног хотела А-категорије са пратећим елементима;
- Реконструкција Парка;
- Унапређење инфраструктуре на нивоу цијеле дестинације;
- Изградња туристичке сигнализације;
- Изградња туристичких атракција;
- Стимулисање пољопривредне производње и повезивање са произвођачима.

Квалитативни циљеви развоја Бање Слатине:

- Градња имиџа дестинације;
- Ангажовање стручног особља у туризму;
- Брига за потребе посјетилаца: срдачност, љубазност, гостољубивост;
- Квалитетна промоција;
- Унапређење односа са структурама Управа мјесне заједнице и општине.

12.1.3. Формулисање глобалне стратегије туристичке дестинације

Формулисање глобалне стратегије туристичке дестинације, представља интегрални дио плана маркетинга, за који, као што знамо, постоји више приједлога и концепција етапне формулације, а Mill R. C. и Morrison A. M. (2012) препоручују сљедећи концепт планирања у туризму:[397]

- Анализа постојећег стања;
- Детаљно истраживање и анализа;
- Синтеза и креирање визије;
- Постављање циљева, одабир стратегије и постављање краткорочних циљева;
- Развој плана;
- Имплементација и праћење (мониторинг) плана;
- Евалуација плана.

Кључне користи које туризам може да има од стратегијско-дугорочног планирања су:[398]

- Јасни будући правци – дестинацијско дугорочно планирање развоја туризма даје јасне правце развоја и напретка туризма у годинама које долазе, за све заинтересоване стране;
- Визија и циљеви за туризам – постављени су објекти дјеловања за дестинацију које је потребно реализовати у одређеним временским границама;
- Идентификовање могућности – препознате су посебне, специфичне стратегије и развојне могућности које ће ојачати и побољшати туризам у дестинацији;
- Смјернице за имплементацију и евалуацију – процес планирања пружа кораке за имплементацију и мјере за оцјењивање ефективности плана.

[397] Morrison, A. M., *Marketing and Managing Tourism Destinations*, Routledge, London & New York, 2013., pp. 52-53.
[398] Ibid.

Табела 99. Особине туристичког производа

које утичу на стратегијске одлуке

Особине производа	**Могуће маркетинг стратегије за рјешавање проблема**
Неопипљивост	1. Истакнути материјалне елементе, 2. Усмјерити тражњу ка живом људском раду, 3. Стимулисати "усмену" пропаганду, 4. Креирати снажан имиџ са становишта организације, 5. Помоћи са трошковним принципом приликом формулисања цијена, 6. Отворити комуникацију путем поште.
Недјељивост	1. Извршити селекцију и обуку људи за непосредни контакт, 2. Управљати потрошачима, 3. Користити цјелину локације.
Хетерогеност	1. Индустријализовати (шта се може), 2. Стандардизовати услуге.
Нема лагеровања	1. Употријебити стратегије за сарадњу са флуктуирајућом тражњом, 2. Стално се прилагођавати, без обзира да ли је у питању тражња или капацитети, да би се постигла складнија веза наведених субјеката туристичког тржишта.

Извор: Бакић, О., 2010.

Основни значај и улога стратегије, састоји се у томе да постојеће стање и услове у дестинацији трансформише у жељено. У правилу дестинација најчешће располаже са ограниченим ресурсима (у првом реду финансијским), зато је потребно одлучити се за приоритетне стратегије, које на најбољи начин могу допринијети реализацији циљева у датим околностима. Поступак избора глобалне стратегије укључује двије фазе. Као прво, дестинација треба да изврши портфолио анализу, да би се донијела одлука шта учинити са свима актуелним производима који су пласирани на тржишту (под производом се мисли на одређену врсту туристичке понуде коју дестинација пласира на тржишту). Друга фаза односи се на развој стратегије проширења производа/тржишта, путем које дестинација одлучује о новим производима и тржиштима.[399]

[399] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 141.

Пракса показује, да ограничени финансијски и други ресурси, онемогућавају једнако посвећивање пажње свим врстама производа и услуга дестинације, што намеће потребу прегледа и оцјене парцијалних производа који чине понуду дестинације, односно *портфолио анализе* (портфолио је скуп различитих врста производа које дестинација пласира на тржиште, они у цјелини чине интегралну понуду дестинације).

Табела 100. Portfolio Бање Слатине

З Н А Ч А Ј М И С И Ј Е

К В А Л И Т Е Т

	Велики значај	**Средњи значај**	**Низак значај**
Висок	Бањски туризам (ТМ* – В) Одлука: 1. Повећати капацитет 2. Подићи квалитет	Wellness (ТМ – В) Одлука: 1. Вишеструко увећати квантитет 2. Унаприједити квалитет	Еко-туризам (ТМ – С) Одлука: 1. Пропагандом привући клијентелу
Средњи	Конгресни туризам (ТМ-В) Одлука: 1. Битно проширити капацитете уз квалитетну услугу	Излетнички туризам (ТМ – В) Одлука: 1. Створити услове за излете уз адекватну опрему	Манифестациони туризам (ТМ –С) Одлука: 1. Осмислити манифестације и унаприједити постојећу
Низак	Спортско-рекреативни туризам (ТМ – В) Одлука: 1. Изградити квалитетне капацитете	Сеоски туризам (ТМ – Н) Одлука: 1. Без адекватних улагања не може имати већи значај	Ловни туризам (ТМ – Н) Одлука: 1. У тренутним околностима нема битнији значај

*Тржишне могућности: В - високе, С - средње, Н - ниске

(Извор: Ауторска обрада према матрици: Kotler,P., Fox, F. A., 1985).

Први корак у портфолио анализи односи се на идентификовање кључних туристичких производа дате дестинације. То значи да је, у контексту укупне понуде одређене дестинације, потребно одлучити: који туристички производи заслужују већу подршку и пажњу у наредном периоду, које туристичке производе треба одржавати на истом нивоу, а који су производи они чији обим треба смањити или елиминисати у цјелини. У туризму је портфолио анализа нашла широку примјену. Од посебног је значаја то што овај метод, оцјењујући значај сваког производа унутар дестинације, понуду дестинације третира као интегралну коју карактерише интеракција између појединачних производа. Одлуке о повећању или смањењу инвестиција у поједине производе, односно избору стратегије, базирају се на оцјени ресурса дестинације и потреби за одређеном врстом производа.[400]

Портфолио Бање Слатине је показао да је Бања у погледу пружања услуга искључиво оријентисана према бањским услугама, гдје чак ни у том случају не можемо говорити о бањском туризму, јер доминантно преовлађују пацијенти на рехабилитацији. Нешто другачија ситуација је са услугама wellness-а, међутим та врста услуге је још увијек у зачецима. Што се тиче осталих врста услуга (типова туризма), на тренутном нивоу развоја, они практично и не постоје. Међутим, одлучили смо се да их у оквиру матрице позиционирамо према реалним могућностима и позицијама које би они могли и требали да заузму у случају квалитетног приступа валоризацији потенцијала које Бања Слатина посједује. Дакле, овим приступом још једном желимо да дамо подстрек за коначно "буђење" и покретање са "мртве тачке" у смислу валоризације објективних могућности Слатине у погледу туризма.У том смислу, дајемо хипотетички спектар доживљаја у циљу покретања туризма на подручју Бање Слатине.

[400] Ibid., стр. 142.

Табела 101: Спектар различитих доживљаја на простору Бање Слатине

Доживљај	Мотив (примарни или секундарни)	Учесталост	Развој
Спа-третман	■	♥	▲
Wellness	■	♥	▲
Спортско-рекреациони	■	♥	►
Одмор у окружењу зеленила	■	♥	►
Разни скупови	■	♥	▲
Укусна храна и гастрономија	■	♠	►
Услужност, љубазност и срдачност	■	♠	▲
Традиција	■	♣	▲
Лов	■	♣	►

Легенда: ■ примарни ■ секундарни ♥ висока ♠ средња ♣ ниска ▲ унапређивати ► осмислити

Извор: Аутор

Понуду је могуће унаприједити развојем нових туристичких производа или освајањем нових тржишта, што омогућују неке од сљедећих стратегија:

Стратегија пенетрације, примјењује се у случају добре позиционираности туристичког производа на одређеном тржишту и кад на њега треба дубље продријети, у циљу остваривања већег тржишног учешћа. Имајући у виду да ова стратегија има ефекта у случају тржишне незасићености одређеном врстом понуде, а цијенећи да ће у наредном периоду поред лијечења и активна превентива болести добијати све више на значају, сматрамо да ће овај вид стратегије давати добре резултате.

Стратегија пласирања постојећих производа на нова тржишта. Након распада бивше државе и промјене система и друштвених односа, новонастале државе и земље

средње Европе за наше бање практично представљају и нова тржишта. За освајање истих потребно је имати веома способан и образован менаџмент. Ова врста стратегије се може односити и на рекреативно-купалишну понуду у цјелогодишњем периоду, оријентишући се на туристе старије доби или пензионере, што за Бању Слатину треба да буде један од посебних приоритета. Наравно, за овакав приступ је прије свега потребно имати адекватне капацитете.

Модификација актуелних производа, чини сљедећи вид стратегије у циљу анимације већег обима тражње на постојећем тржишту. По овом питању је у Слатини дјелимично било помака изградњом wellness-центра, међутим гушењем свих осталих облика туризма, овај мали корак, не добија посебно на значају.

Модификација производа ради освајања нових тржишта. Реално, реновирањем Старог хотела и Петог павиљона је дошло до одређеног помака у смислу побољшања архитектонског изгледа, као и унапређења услуга, међутим, и даље је ниво услуга остао, готово искључиво у домену медицинског сектора.

Стратегија иновације производа, односи се на развој нових производа и њихово пласирање на постојећа тржишта. Мисли се конкретно на спортске терене, отворене базене, као и позорнице на отвореном и друге пратеће садржаје. Наведени садржаји у перспективи могу привући хетерогену тражњу, што би вишеструко увећало промет, а самим тим и приходе.

На крају, пласман потпуно нових производа на нова тржишта означава *стратегију диверзификације*. Ова врста стратегије представља највећи изазов, али су и ризици највећи. Међутим, ово је варијанта којој ће се морати кад-тад приступити, уколико се жели адекватно валоризовати потенцијал Бање Слатине.

12.1.4. Стратегија позиционирања туристичке дестинације

Позиционирање можемо тумачити као детаљније сегментирање одабраног дијела тражње и одређивање такве позиције интегралног производа дестинације на тржишту, којим ће се утицај конкуренције минимизовати. Централно питање у припреми стратегије позиционирања односи се на избор адекватног циљног сегмента тржишта и његово оптимално опслуживање.

Развој стратегије позиционирања се састоји од неколико корака:[401]

[401] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 157.

- Оцјена садашње позиције дестинације на тржишту;
- Избор жељене позиције;
- Планирање стратегије помоћу које ће се остварити жељена позиција;
- Примјене одабране стратегије.

Схема 32. Развој стратегије тржишног позиционирања

Извор: Према Lovelock, C. H., Wirtz, J., 2004.

Pajx (Reich A. Z. 1999) предлаже процес позиционирања који може да се примјени на било који производ у туризму. Он вјерује да је маркетинг стратегијама потребан процес који ће ефикасно позиционирати туристички производ. Иако не постоји ниједан процес, или формула која ће дати савршену стратегију позиционирања, потребно је наставити са

осмишљавањем ефикасне и корисне стратегије. Рајх-ов модел позиционирања се састоји из пет корака:[402]

Први корак: Одређивање жељене комбинације атрибута циљне групе потрошача.

Други корак: Одређивање омиљене комбинацију атрибута купаца или лоцирање тренутне позиције производа према тражњи купаца и конкурентској понуди.

Трећи корак: Анализирање тренутне позиције дестинације и одређивање њене жељене позиције:

Четврти корак: Одлука о одговарајућем интезитету агресивности стратегије.

Пети корак: Избор стратегије позиционирања, или репозиционирања.

Када менаџмент добије информације о жељеним атрибутима циљне групе купаца, перформансама туристичке дестинације, перформансама конкурената и њиховим тренутним позицијама, о будућој жељеној позицији и о одговарајућем интезитету агресивности стратегије, он мора да одреди атрибуте на које се треба фокусирати како би се постигла жељена позиција.

Одређујући правац и карактеристике диференцијације туристичке дестинације у односу на конкуренте, позиционирање се заснива на њеној визији и мисији. Ријеч је о процесу који маркетиншким приступом утиче на свијест туриста о укупној квалитети туристичке дестинације и њеној предности у односу на конкуренцију, гдје конкурентске предности долазе до посебног изражаја. Једноставно, треба поћи од чињенице да позиционирање дестинације на тржишту доминантно условљава спознаја актуелних и потенцијалних туриста које су стекли боравећи у њој, или је поредећи је са конкурентским дестинацијама.

У том смислу, када је Бања Слатина у питању, потребно је одабрати оне елементе, који најадекватније репрезентују све специфичности и посебности Слатине и на њима базирати изградњу укупног имица дестинације према циљним сегментима тржишта. Прем томе, задатак стратегије позиционирања за Бању Слатину би био изградња позитивног имица, довољно убједљивог да привуче циљне сегменте тражње.

Бању Слатину адекватним коришћењем њених ресурса треба изградити као доминантну дестинацију на домаћем туристичком тржишту у областима спортско-рекреативног, конгресног и излетничког туризма, и позиционирати као препознатљиву

[402] Вукић, М. М., "Модел оптималног тржишног позиционирања у туризму базиран на преференцијама туриста", на основу: Reich, A.Z.,*Positioning tourism destinations*, Champaign, Illinois: Sagamore Publishing. 1999.,file:///C:/Users/PC/Downloads/Vukic%20Doktorat%20Full.pdf (03.08.2019.)

туристичку дестинацију на регионалном тржишту диференцирањем, нудећи разноврсност, удобност, различитост, доживљај, сигурност и цјеновну приступачност.

Спознаја и одређивање начина како тржиште и специфични тржишни сегменти посматрају Бању Слатину у смислу користи у поређењу са другим дестинацијама, такође треба да има свој удио у позиционирању дестинације .

У оквиру позиционирања Бање Слатине потребно је:

- Оформити адекватан и квалитетан туристички менаџмент дестинације;
- Интезивно проширити удио на постојећим тржиштима и освојити нова туристичка тржишта;
- Унаприједити све елементе и квалитету туристичке понуде.

Квалитетни природни ресурси обавезују на перманентно иновирање садржаја туристичке понуде, као и адекватну тржишну валоризацију укупног потенцијала, уз обавезу трајног мониторинга и заштите животне средине укупног простора.

12.1.5. Стратегија маркетинг микса

Суштина концепта маркетинг микса се односи на дефинисање инструмената и њиховог међусобног односа, у циљу задовољења потреба одабраних тржишних сегмената и реализације циљева пословања. Према томе, у центру пажње је потрошач са свим својим релевантним карактеристикама, а комбинацијом инструмената маркетинг микса се задовољавају његове потребе, тј. прилагођавањем цјелокупне понуде и обезбјеђивањем одговарајуће понуде према циљним сегментина тражње.[403]

Постоји много начина да се задовоље потребе циљних купаца. Корисно је свести све варијабле у маркетинг миксу на четири основне: производ (Product), цијену (Price), дистрибуцију, мјесто (Place) и промоцију (Promotion). О четири главна или традиционална дијела маркетинг микса може се размишљати као о четири "P", о којима менаџери маркетинга треба стално да доносе одлуке у њиховим настојањима да управљају тражњом купаца. Маркетинг микс конституише тактички инструментаријум за утврђивање снажне позиције на циљном тржишту. Производна оријентација 4 "P" може бити претворена у потрошачку оријентацију њиховим претварањем у 4 "C". Са аспекта потрошача, свако средство маркетинга је обликовано да пружи неку корист потрошачу. Постоје аутори у области маркетинга који сматрају да би организације

[403] Попеску, Ј., *Маркетинг у туризму и хотелијерству*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2018, стр. 168.

требало да посматрају 4 "P" у односу на 4 "C" потрошача: умјесто производа су потребе и жеље потрошача (Customer needs and wants), умјесто цијене су трошкови за крајњег купца (Cost to the customer), умјесто мјеста је угодност у смислу потрошачевог приступа производу који купује (Convenience) и умјесто промоције ту је комуникација (Communication).[404]

Схема 33. Садржај концепта маркетинг микса

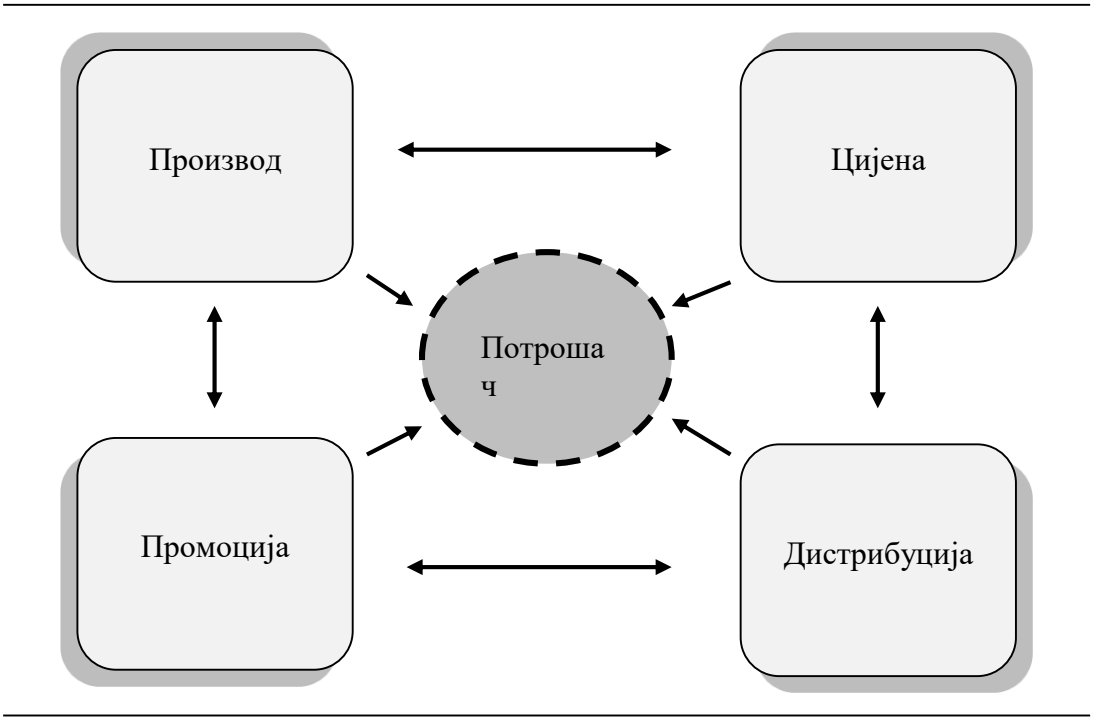

Извор: Модификовано према: Попеску, J., 2018.

Стратегија туристичког производа Бање Слатине је раније презентована, цијене су под контролом носилаца понуде и одликују се флексибилношћу, а стратегија дистрибуције треба да омогући пласман туристичког производа на циљним сегментима тржишта. Стога, остаје да конкретније обратимо пажњу на промоцију дестинације.

Стратегија промоције туристичке дестинације састоји се од различитих комуникационих техника и средстава којима се постојећим и потенцијалним туристима пружају релевантне информације, са циљем да их увјере да дата дестинација располаже понудом која ће адекватно задовољити њихове потребе и жеље. Промоција представља веома значајан инструмент маркетинг микса, који обухвата различите начине комуницирања са корисницима туристичких услуга у циљу подстицања и унапређења

[404] Сенић, Р., Сенић, В., цит. изд., стр. 334.

пласмана туристичких услуга. Добро припремљен и спроведен програм истраживања туристичког производа треба да укаже на савремене потребе и захтјеве туриста, прије свега у погледу главних обиљежја појединих компоненти понуде туристичког производа.

Имајући у виду да је промоција катализатор стратегије маркетинга дестинације, задатак промоције је да подстакне тражњу и олакша/убрза процес доношења одлука о туристичким кретањима и избору дестинације.

На избор стратегије промоције утиче већи број фактора:[405]

- Карактеристике туриста;
- Информативне потребе циљних сегмената тржишта;
- Карактеристике туристичких производа;
- Обим и врста ресурса дестинације;
- Комуникационе особености сваке промоционе технике;
- Позиционираност дестинације у односу на најважније конкуренте.

Циљеви промоције треба да означе шта се тачно промоцијом жели постићи, укључујући жељене реакције и одговоре туристичке тражње, док задаци обухватају активности које треба обавити да би се циљеви реализовали, а то су:[406]

- Привући актуелне и будуће туристе у дестинацију;
- Повећати туристичку потрошњу;
- Одржати или унаприједити имиџ туристичке дестинације на тржишту;
- Обезбједити адекватне информације о туристичкој понуди дестинације;
- Задобити лојалност и подршку туристичке привреде у креирању интегралне стратегије промоције дестинације;
- Кориговати нетачне и некомплетне информације о понуди дестинације.

Оптималне стратегијске одлуке у циљу постизања планираног тржишног удјела, треба донијети тек након прибављања одговора на сљедећа питања:[407]

- Коме се нуди туристички производ и којем тржишном сегменту се усмјерава?
- Какво је искуство у току протеклих година, када је ријеч о пословној оријентацији ка појединим тржишним сегментима?
- Зашто се клијентела опредјељује за конкретне услуге, ако конкуренти на тржишту нуде исте или сличне?

[405]Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 171.
[406] Ibid.
[407] Armstrong, J. L. *Services marketing*, Coles Busines Books, Toronto, 1980., p. 26.

- Ако организација на тржишту нуди читав низ разноврсних услуга, какви су били резултати пословања по појединим услугама у прошлости?
- Да ли су неке од услуга које организација нуди, у опадајућој фази животног циклуса? Ако је тако, шта је разлог?
- Да ли је на основу искуства евидентан приступ информацијама које доприносе поузданости предвиђања?

Схема 34. Фазе у изради стратегије промоције дестинације

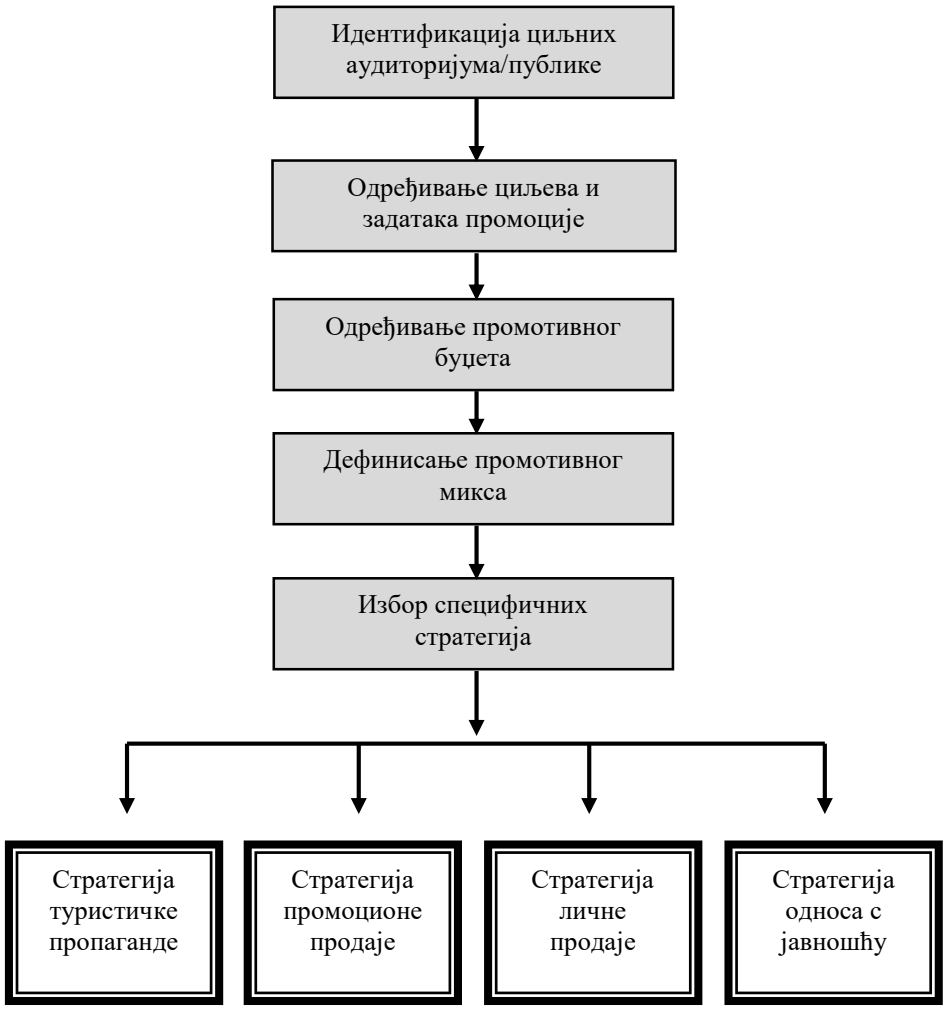

Извор: Јовичић, Д., 2000а

Примјена *пропаганде* у туристичкој дјелатности има одређене специфичности у односу на схватање пропаганде у ширем смислу. Њен циљ је да привуче пажњу потенцијалих туриста, утичући у правцу одлучивања о посјети туристичкој дестинацији и да користе њене туристичке услуге. На овај начин, туристичка пропаганда директно утиче на повећање туристичког промета, прихода од туризма и бољу искористивост капацитета туристичке понуде.

Ефикасност туристичке пропаганде је условљена дефинисањем адекватних, јасних и прецизних циљева и избором најпогоднијих активности за њихову реализацију. Ријеч је о ефикасној промотивној техници, намијењеној комуникацији са великим сегментима тражње, уз ниске трошкове по особи. Под средствима туристичке пропаганде подразумијевамо могућности и начине преношења туристичке поруке, што се постиже путем различитих медијума као средстава масовне комуникације, или посебним облицима карактеристичним за туристичку пропаганду. У пропагандна средства спадају:[408] графичка, пројекциона, огласна, аранжманска, сувенирска, манифестациона, амблемска.

Графичка средства спадају међу најраспростањенија. Обухватају све облике штампаних радова чије се поруке базирају на визуелним ефектима: тексту, цртежу и слици. Могу се дистрибуисати у туристичким дестинацијама и мјестима сталног боравка туриста. Ријеч је о проспектима, плакатима, фотографијама, штампаним публикацијам, туристичким картама и комбинованим средствима. У бањи "Слатина" се не поклања довољно пажње графичким средствима, као врсти пропаганде - како у погледу квалитета материјала, тако и његовог пласмана и дистрибуције, иако постоје скромни проспекти са најосновнијим информацијама о бањи и цијенама.

Огласна средства (телевизија, радио, штампа) су средства посредне комуникације. Опредјељење за оглашавање на водећим телевизијским кућама у Републици Српској би требала бити константа пласмана промотивног материјала Бање Слатине. У том случају се посебно анализира гледаност одређених програмских садржаја. Радио промоцији мора бити посвећена посебна пажња, јер радио као медијум комуникације има велику слушаност код старије популације (пензионери), који су значајни корисници услуга Бање Слатине.

Пројекциона средства се преносе путем екрана. Највећи значај имају туристички филмови. Филм има веома снажно дејство, делује аутентично и сугестивно, чему доприноси комбинација различитих аудио-визуелних ефеката (слика, покрет, говор, музика). Промотивни филм о Бањи Слатини који се може погледати на интернету[409], представља Слатину као реуматолошко одјељење Завода из Бањалуке, а не као, барем потенцијалну туристичку дестинацију. Једноставно ријеч је о промотивном материјалу који, готово искључиво третира питања медицине и рехабилитације. Оно што је добро

[408] Јовичић, Ж., 1982., цит. изд., стр. 31.
[409] https://www.youtube.com/watch?v=ZbYrJpGqG6g (07.08.2019.)

код тог филма је лагана презентација са спорим измјенама секвенци, тако да и гледаоци са најслабијом моћи запажања могу без проблема да прате садржај филма. С обзиром да је филм објављен 2013. године, очекује се да би барем тај материјал могао бити надопуњен и освјежен ширим контекстом понуде, уколико у динамичном времену у којем живимо није урађен потпуно нови материјал тога типа.

Аранжманска средства се односе на обликовани аранжмански простор што укључује учешће на сајмовима (штандови и павиљони), изложбени простор, излог итд. Сајмови и изложбе као средство туристичке пропаганде имају, прије свега, привредно-пропагандни значај. Слатину, као и било коју другу дестинацију која има претензије да постане туристичка, свакако на таквим скуповима не би требали представљати љекари, јер у тој ситуацији је лако закључити да дестинација још увијек није заузела туристичко усмјерење, па је и сама присутност на скуповима који се називају *туристички сајмови* – готово излишна.

Сувенири као предмети туристичке пропаганде имају двије функције: пропагандну и комерцијалну. Сувенири својим карактеристичним изгледом, симболима и специфичним материјалом од којих су израђени, треба да асоцирају на неки датум, догађај, манифестацију или на сам боравак у туристичкој дестинацији. У том смислу се на најфреквентнијим или улазним мјестима у дестинацију инсталирају сувенирнице, у којима се могу набавити материјалне успомене на вријеме проведено у једном мјесту. Прије свега ријеч је о предметима који би требали да асоцирају на неку посебност, специфичност или традицију одређеног простора. Слатински сувенир би могао бити стилизовани комад дрвета са фотографијом Старе цркве, или изрезбарен комад дрвета са мотивом врела или објекта бање. Исто тако то би могао бити мањи комад камена у форми камене кугле и сл. Међутим, све су ово, за сада само приједлози, а за усвајање главног сувенира би тебало консултовати ширу јавност у Слатини, а постоје случајеви да се по овом питању грађани изјашњавају референдумски.

Манифестације, такође представљају средства за промоцију туристичпких дестинација, али и ширих географских простора. У правилу се промовишу природне туристичке вриједности, те материјално и културно насљеђе. Треба имати у виду ове чињенице приликом организовања и реализације манифестација. Уз промоцију традиционалне културе и аутентичности одређеног подручја, долази до одређеног нивоа социјализације, што и јесте главни циљ ових активности. Претјерана комерцијализација је једна од највећих опасности за функционисање и одржање манифестација. Важно је остварити баланс између различитих функција организованих догађаја. О недостатку

квалитетних манифестација на подручју Слатине смо већ говорили у поглављу везаном за манифестациони туризам. Свакако, чињеница да манифестације поред комерцијалне имају изражено пропагандно значење, обавезују да се овом питању приступи на неупоредиво озбиљнији начин, него што је то до сада био случај.

Интернет је у савременим условима пословања, свакако један од (ако не и најважнији) алата промоције туристичке понуде. Његове предности су: могућност генерисања директне продаје, могућност пружања опширних информација заинтересованој клијентели, прикупљање информација путем истраживања тржишта, креирање имиџа производа или дестинације укупно. Међу главне недостатке промоције путем интернета спадају: непостојање квалитетних критеријума за мјерење ефикасности овог облика промоције, али и још увијек различит степен развијености информационих технологија у појединим дијеловима свијета. У савременим условима развоја туризма интернет је постао неопходан чинилац успјешног маркетинга и промоције. За успјешну тржишну утакмицу пресудан значај има квалитет информација на основу којих туристи доносе одлуку о избору дестинација. Дестинација која се боље презентује на интернету, која пружа квалитетнији аудио-визуелни доживљај, може се надати бољим промотивним ефектима. Бања Слатина, као туристичка дестинација нема своју интернет страницу, а штури подаци се могу наћи на страници Завода за физикалну медицину и рехабилитацију из Бањалуке.

Јасно је да нема добре промоције без добрих односа с јавношћу. Они су у функцији унапређења комплетног имиџа. Нажалост, данашњи ниво развоја овог све битнијег приступа промотивних активности у Слатини, готово да и не постоји. Међутим, то није разлог да не вјерујемо, да би по том питању у скорије вријеме могло доћи до битнијих промјена.

Унапређење продаје је значајно промотивно средство са тактичког аспекта и омогућава превазилажење нееластичности туристичке понуде. Подразумијева разноврсне тактичке потезе, директно подстичући продају туристичких производа и услуга. Јавља се у сљедећим облицима: попусти у цијени, учешће на сајмовима и берзама, организовање наградних игара за потрошаче, поклони уз купљени производ, додатне провизије итд.

Схема 35. Циљеви маркетинга који се могу остварити путем унапређења продаје

Извор: Middleton, V., Clarke, J. R., 2001.

Лична продаја означава директну усмену презентацију потенцијалном купцу, тј. потрошачу, путем разговора, у сврху продаје производа/услуга. Ријеч је о: продајним презентацијама, продајним сусретима, подстицајним програмима итд.[410] Иначе овакав вид продаје карактеришу релативно високи трошкови, а наведени вид продаје и није тако чест у сфери туристичких релација.

Под *имиџом* се може сматрати скуп (правих и погрешних) виђења и утисака, које људи стварају о предмету размишљања (нпр. о другим људима, предузећу, производу и

[410] Попеску, Ј., 2018., цит. изд., стр. 260.

услузи, итд.).[411] То је слика која се презентује очима јавности. Имиџ постоји у оној количини колики је аудиторијум који реагују на активности стварања имиџа. Не постоје два човјека са идентичним имиџом, због индивидуалних разлика у вриједностима којих се они придржавају у свом животу, искуству и потребама. Реално посматрајући, имиџ се састоји из субјективних и објективних компоненти, тј. имиџ може, али не мора да одсликава реалне и објективне тржишне чињенице.

О имиџу Бање Слатине не може се говорити без изградње адекватне туристичке понуде. Уосталом, и анкетна истраживања су показала да посјетиоци, упркос потенцијалима, имају релативно мали степен привржености према овој дестинацији. Свакако, разлоге за овакав положај Бање Слатине треба тражити у чињеници да се до сада нико по том питању није ни трудио. Напросто, досадашњи приступ који се односио на пружање искључиво физијатријских услуга, није ни могао дати позитивније резултате.

Резултати проведеног истраживања о утицају одлучујућих фактора на имиџ Бање Слатине као туристичке дестинације, показали су да доминантан утицај у заузимању негативног или суздржаног става по овом питању има: сиромашна туристичка понуда, недостатак садржаја, као и квалитетнији приступ домаћина у дестинацији. Приликом неких будућих истраживања, искључиво по овом питању, потребно је стратешки приступити анализи појединих фактора који утичу на овакву перцепцију, те како би се добијени резултати искористили у циљу усмјеравања дестинације у оптималном правцу.

Имиџ Бање Слатине би се требао градити у контексту ширег развоја туристичке дестинације, а не само везано за бањски комплекс или урбани дио Слатине на основама оптималних стратешких и оперативних рјешења која ће припомоћи изградњу жељеног имиџа. У том смислу, препоручују се, свакако, додатна истраживања провођена прије свега од стране стручњака за туризам, који ће профилисати стратешке смјернице и оперативне одлуке.

Координисање промотивних активности у великој мјери могу побољшати и унаприједити националне, регионалне и локалне туристичке организације. Туристичка организација Републике Српске обавља послове на промоцији и унапређивању туризма од интереса за Републику, а у оквиру својих надлежности обавља сљедеће послове:[412]

[411] Сенић, Р., Сенић, В., цит. изд., стр. 586-588.
[412] Закон о туризму Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број: 45/17, чл. 75. и 76.

1) Промотивне активности у туризму:

- Програмира, организује и спроводи туристичку информативно-пропагандну дјелатност Републике у земљи и иностранству ради промовисања њених туристичких вриједности;
- Обезбјеђује информативно-пропагандна средства којима се промовишу туристичке вриједности Републике (издавачка дјелатност, огласна, електронска и аудио-визуелна средства, односи са јавношћу, наступи на сајмовима, специјализоване туристичке приредбе и манифестације, информативна дјелатност и друга промотивна средства);
- Прикупља све врсте туристичких информација ради обавјештавања јавности, као и сачињавање и објављивање туристичког календара.

2) Програмске активности у туризму:

- Припрема и предлаже Министарству План промоције;
- Обједињује туристичку понуду Републике Српске и предузима мјере и активности на креирању туристичког производа и туристичког имиџа, као и активности на формирању марке (бренда) туристичких подручја која обухватају територију на којој се оснивају међуопштинске туристичке организације, туристичке дестинације и туристичког мјеста;
- Предузима активности на иновацији постојећег туристичког производа Републике Српске;
- Сарађује на пословима који су у вези са стандардизацијом и класификацијом туристичког производа;
- Прати стање на туристичком тржишту и ради на истраживању туристичког тржишта с циљем позиционирања туристичког производа на иностраном туристичком тржишту;
- Прати и анализира кретања на домаћем и иностраним тржиштима и организује истраживања туристичког тржишта од интереса за информативно-пропагандну дјелатност Републике Српске;
- У сарадњи са Министарством предузима мјере и активности на развоју и промоцији туризма у туристички неразвијеним дијеловима Републике Српске;
- Оснива и организује туристичка представништава у иностранству и информативних центара у земљи, самостално или у сарадњи са другим субјектима;

- Остали послови од јавног интереса у области туризма које Министарство повјери ТОРС-у;
- Припрема и предлаже Министарству Програм развоја туристичког производа;

3) Координаторске активности у туризму:

- Координише активности у изради планова и програма рада туристичке организације;
- Усклађује интересе, пружа подршку и координира начине извршења свих планских и програмских задатака туристичке организације;
- Остварује сарадњу са агенцијама и осталим привредним субјектима у туризму;
- Усмјерава и координира иницијативе и активности привредних субјеката и других организација на формирању и пласману туристичког производа;
- Координише и обједињава промотивне активности туристичких субјеката, носилаца, те активности на нивоу јединице локалне самоправе и других субјеката у области туризма ради обезбјеђивања јединственог наступа туризма Републике на домаћем тржишту и иностраним тржиштима и остварује сарадњу са одговарајућим органима и организацијама у земљи ради остваривања јединствене политике у области промоције туризма земље на домаћем тржишту и иностраним тржиштима;
- Сарађује са туристичким заједницама и организацијама у БиХ, националним туристичким организацијама у другим земљама и међународним и регионалним организацијама у области туризма;
- Посредством Министарства предлаже Влади одлуку за укључивање ТОРС-а у међународне и регионалне програме и програме развоја и промоције туризма;
- Прописује јединствене стандарде у погледу уређења, опреме и услуга у туристичко информативним центрима на територији Републике Српске;
- У координацији са туристичким организацијама води евиденцију обавезника боравишне таксе на подручју Републике Српске који не уплаћују или неуредно уплаћују боравишну таксу;
- Координише активности са туристичким организацијама на постављању туристичке сигнализације.

Важност дјеловања Туристичке организације општине Лакташи (ТООЛ) се препознаје у оквиру задатака који се односе на: израду програма развоја туризма у складу са прописом о планирању и уређењу простора општине; унапређењу општих услова за прихват и боравак туриста у општини; усмјеравању и координацији активности носилаца

туристичке понуде; организовању и спровођењу туристичке информативно-пропагандне дјелатности општине Лакташи у земљи и иностранству у циљу промовисања њених туристичких вриједности; изради програма и планова промоције сагласно концепцији и смјерницама промоције туризма Републике Српске; утврђивању и реализација стратегије промоције туризма општине на домаћем и иностраном тржишту; промоцији, координацији и организовању културних, умјетничких, спортских и других приредби; промоцији и организацији акција у циљу очувања туристичког простора, унапређења туристичког окружења и заштите човјекове средине на подручју општине Лакташи и др.

Савремени маркетинг информациони системи се користе за потребе планирања, спровођења планова и контроле њихове реализације. Овакви информациони системи омогућују да се на основу прикупљених и анализираних информација успостави брза дијагноза и прогноза развоја у реалном стању и да се на основу тих сазнања донесу реалне одлуке.

Ефективност туристичког маркетинг информационог система зависи од четири фактора:[413] 1) квалитета, тј. поузданости информација; 2) временског фактора, што значи да информација мора бити расположива правој особи у правом тренутку, у циљу предузимања адекватних акција; 3) квалитета информација, што значи да је доношење поузданих одлука у правом тренутку немогуће без довољне количине информација; 4) релевантности за акцију, пошто информације морају бити релевантне за надлежност менаџера и активности које они обављају.

Ефикасан информациони систем мора у себи да садржи повратну спрегу, што значи да треба усмјеравати релевантне информације назад према кључним носиоцима понуде у дестинацији, како би они предузели адекватне активности и дјеловали на одговарајући начин.

12.2. Брендирање

Изградња туристичког бренда је сложен, захтјеван, али и веома исплатив процес. Праћење успјешности бренда на тржишту омогућује доношење оцјене о актуализацији и потреби за редизајном. За успјешно брендирање туристичке дестинације неопходно је знати ко су носиоци туристичке понуде и шта је њихова улога, који су атрактивни атрибути дестинације и шта је то што дестинацију разликује од њене конкуренције.

[413]Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 183.

Главни фактори успјеха једне туристичке дестинације произилазе из туристичко-географског положаја, правилне активности њеног менаџмента, садржаја, као и емоција које туристе вежу за дестинацију. Без обзира колико је дестинација позната, колико је богата њена култура и њене природне љепоте, веома битна карактеристика дестинације се односи на спознају, како је и на који начин посјетиоци доживљавају, какав је третман према њима и како су се осјећали приликом боравка.

Генерално, не постоји јединствена формула успјеха када је у питању брендирање туристичке дестинације. Међутим, планска активност усмјеравања развоја на одређеном простору и перцепција дестинације као интегралног туристичког производа, у чему тржишна конкурентност има пресудну улогу, сигурно је исправан приступ у трасирању пута дестинације према успјеху.

Успјешност дестинације је уско повезана са њеним брендом, а успјешност можемо мјерити разним критеријумима – један од најпознатијих је тзв. "10A"-критеријум:[414]

Обавјештеност/свјесност (енг. – **A**wareness): Овај атрибут повезан је са нивоом знања туриста о дестинацији и на њега утиче количина и природа информација које добијају. Питање за DMO[415] - Да ли постоји висок ниво свијести о дестинацији међу потенцијалним туристима?

Атрактивност (енг. – **A**ttractivness): Овај атрибут садржи број и географски обим привлачности атракција одредишта. Питање за DMO - Да ли одредиште нуди разноврсне атракције које су привлачне туристима?

Доступност/расположивост (енг.–**A**vailability): Овај се атрибут одређује лакоћом резервација и букинга на одредишту и бројем доступних канала за резервацију и букинг. Питање за DMO - Да ли се резервације и букинзи за дестинацију могу извршити кроз различите канале дистрибуције?

Приступачност (енг. – **A**ccess): Погодност доласка и повратка из дестинације, као и кретање по дестинацији. Питања за DMO - Постоји ли погодан приступ до и од дестинације свим видовима превоза? Да ли постоји погодан превоз у самој дестинацији?

З*ахвалност* (енг. – **A**ppreciation): Осјећај нивоа добродошлице и гостопримства је нешто што доприноси овој особини. Питање за DMO - Да ли се туристи осећају добродошли и добијају ли добру услугу у дестинацији?

[414] Morrison, A.M.,*Marketing and Managing Tourism Destinations*, Routledge, 2013., p. 20.
[415] DMO (Destination Marketing Organizations) – Организације дестинацијског маркетинга.

Сигурност (енг. – **A**ssurance): Овај се атрибут односи на сигурност и безбједност дестинације за туристе. Питање за DMO - Да ли је дестинација чиста, сигурна и безбједна?

Активности (енг. – **A**ctivities): Одредница овог својства је обим врсте активности доступних туристима у дестинацији. Питање за DMO - Да ли дестинација нуди широк спектар активности у које туристи желе да се укључе?

Изглед (енг. – **A**ppearance): Овај атрибут мјери утиске које дестинација оставља на туристе, како приликом првог доласка, тако и током цијелог боравка на дестинацији. Питања за DMO - Да ли дестинација прави добар утисак? Да ли дестинација оставља позитиван и трајан утисак?

Дјеловање (енг. – **A**ction): Доступност дугорочног туристичког плана и маркетиншког плана за туризам представљају неопходне активности. Питање за DMO - Да ли су развој туризма и маркетинг на дестинацији добро планирани?

Одговорност (енг. – **A**ccountability): Овај атрибут говори о евалуацији перформанси од стране DMO -а. Да ли DMO мјери ефикасност својих перформанси?

Слогани су кратке фразе, које преносе описне или емоционалне информације. То је лако препознатљива мања фраза која се често прикључује имену марке у програму маркетинг комуникације. Слоган марке (tagline) игра јединствену и дистинктивну улогу у креирању хармоничног идентитета марке. Слоган може да утиче на марку: 1) креирањем свијести о марки путем повезивања марке са категоријом производа, 2) обликовањем оцјена марке путем изазивања специфичних асоцијација марке, 3) обликовањем оцјена марке путем трансфера допадљивости и 4) појачавањем свијести о марки и оцјени као средство меморије.[416]

Када размишљамо о потенцијалном слогану Бање Слатине, морамо имати на уму да се у конкретном случају не можемо ослонити на тренутно стање услуга и развијености туризма. Напросто, таква врста размишљања, чак и у тренуцима најјачег надахнућа нас не би одвела практично никуда. Зато морамо ситуацију посматрати у перспективи, реферишући се на потенцијале Бање Слатине и оно шта би она требала да буде. У том случају слоган који има реалне основе и упоришта би гласио:

[416] Сенић, Р., Сенић, В., цит. изд., стр. 367.

"Бања Слатина – оаза мира за тијело и душу"

Лого није ништа друго до краћи пут за идентификовање марке. Добар лого испуњава како графичке, тако и функционалне захтијеве. Треба да: 1) даје неку индикацију о послу којим се предузеће бави или категорији производа којој припада (нпр. лого многих јавних предузећа за снабдијевање водом укључује стилизоване таласе воде); 2) истиче одређене предности производа или организације; 3) није сувише компликован, што је лого једноставнији, то боље издржава тест времена и 4) буде савремен да би био у корак са стилом и модом времена. Добри логои су: 1) одмах препознатљиви, 2) преносе есенцијално исто значење свим циљним члановима и 3) изазивају позитивна осјећања.[417] Они спадају међу главна средстава за комуницирање имица, пробијање кроз закрчене комуникационе канале до пажње потрошача и убрзавање препознавања производа. У данашњем свијету повећане стандардизације због глобализације, логои играју критичну улогу у креирању лако идентификујућег, дистинктивног имица за разликовање производа и услуга који користе ефектне визуелне стимулансе. Ови визуелни знаци могу да побољшају репутацију дестинације и служе као конкурентска предност.

Слатина

Лого Бање Слатине предлажемо у сљедећем облику: зелена боја асоцира на природу којом је Бања Слатина окружена; умјесто првог слова "а" је фотографија централног објекта бање изграђеног 1936. године - иначе објекат без пратећих крила (какав је првобитно изграђен), подсјећа на стилизовано велико слово "А"; умјесто слова "т" приказан је знак којим се у правилу представљају термални извори на географским картама, а и иначе - приказан је у плавој боји која и представља водене појаве; умјесто крајњег слова "а" приказана је фотографија врела у Слатини - исто као и код централног објекта бање и контуре врела подсјећају на велико слово "А".

[417] Ibid. стр. 369., према: Henderson, P. W. & Cote, J. A., *Guidelines for Selecting or Modifying Logos*, Journal of Marketing, Vol. 62, April, 1998., pp. 15-18.

12.3. Бренчмаркинг

Бренчмаркинг је систематски и континуирани процес мјерења и упоређивања пословних процеса једне организације у односу на пословне процесе лидера, ради добијања информација у циљу побољшања перформанси организације.[418]

Схема 36. Достигнућа, пракса и фактори бенчмаркинга

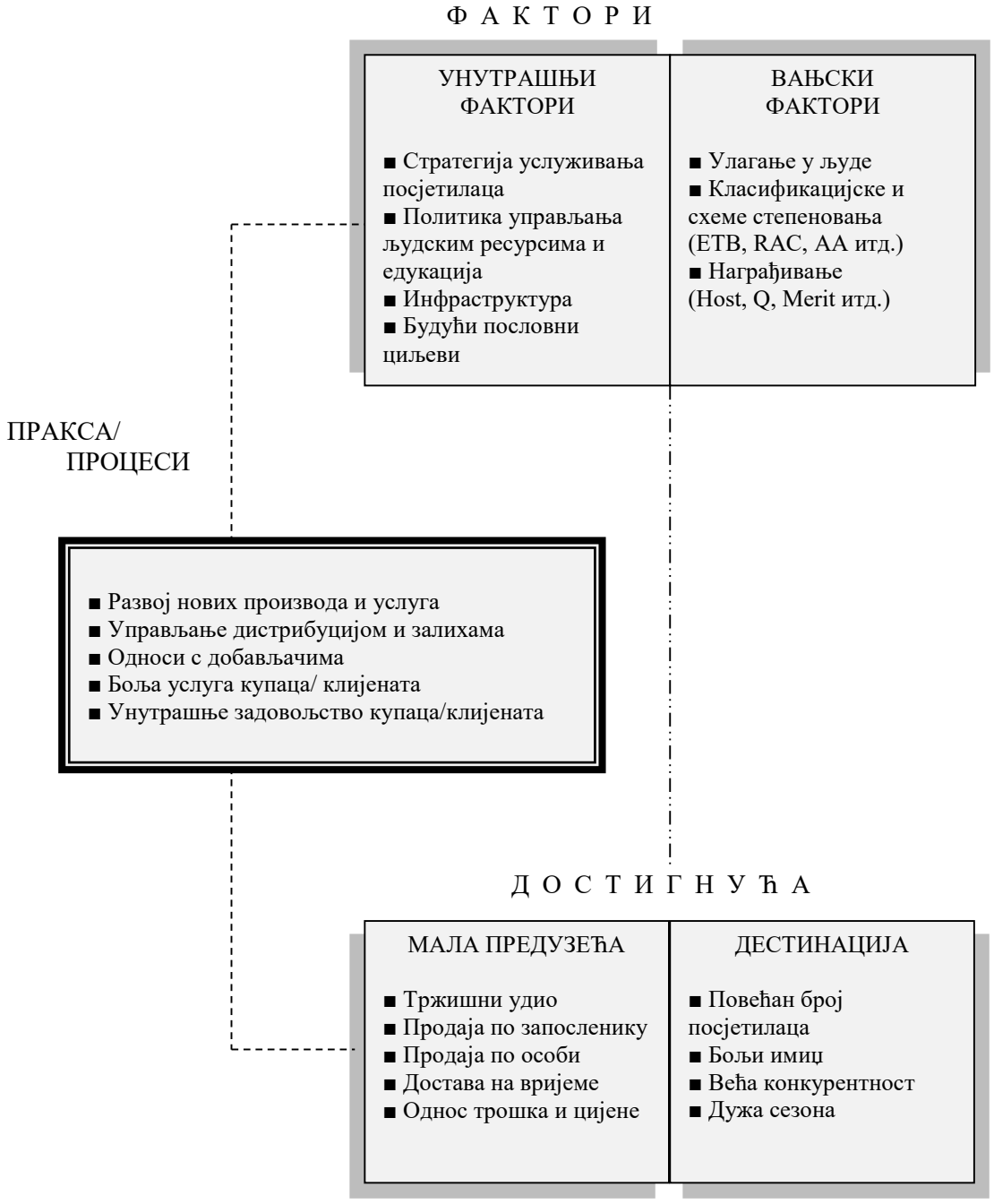

Извор: Према Kozak, M., Rimmington, M., 1998.

[418] Watson, G. H., *How Process Brenchmarking Supports Corporate Strategy*, Planning Review, 1993., pp. 12-15.

Уколико бисмо радили бренчмаркинг за Бању Слатину, логичан слијед размишљања би нас одвео према Бањи Врућици. Овом приликом нећемо анализирати пословне билансе и резултате ове двије бање, до којих је и релативно тешко доћи. Конкретније, нека пријашња истраживања нас наводе на закључак, да је много лакше остварити увид у пословне резултате "Бање Врућице", него што је то случај са "Бањом Слатином", упркос чињеници да је "Бања Врућица" акционарско друштво (приватна фирма), а "Бања Слатина" јавна установа.

Модерна историја Бање Врућице почиње по завршетку Првог свјетског рата, када је бању откупио (1919. године) инжењер Симо Крстић. Ангажовао је врсне стране стручњаке да обаве истраживања, анализе, и утврде љековитост вода Бање Врућице. Након извршених анализа убрзо се приступило градњи објекта и уређењу бање по савременим европским мјерилима. Изграђено је модерно купатило са два базена. До 1928. године изграђен је модерни хотел са 60 соба и 100 лежаја. У непосредној близини главног купатила изграђена је тзв. "мала сељачка бања", величине базена 3x7 метара са кабинама за свлачење. Послије Другог светског рата приступило се обнови порушених објеката и градњи нових. Период од 1952-1964. године карактерише интензивна градња нових објеката, а 1976. године је изграђен хотел "Кардиал". Након Отаџбинског рата Бања Врућица је стално у посљератном периоду вршила консолидацију пословања,.[419]

У данашње вријеме Бања Врућица у свом комплексу располаже са четири хотела. Гостима су на располагању бројни садржаји и услуге, што Бању Врућицу позиционира као водећи здравствено-туристички, конференцијски, спортско-рекреативни и туристичко-манифестациони центар. Хотели: "Кардиал" (337 лежаја), "Посавина" (234 лежаја), "Србија" (167 лежаја), те специјална болница са хотелом "Херцеговина" (160 лежаја), у окружењу бујног зеленила, шуме и уређених паркова, поред смештаја, гостима омогућавају превенцију, лијечење и рехабилитацију обољелих од кардиоваскуларних, физијатријско-реуматолошких и неуролошких болести, организовање конгреса, конференција, семинара, пословних и других сусрета, рекреативне активности на спортским теренима и у fitness-центру, те опуштање и уживање уз коришћење услуга wellness-центра.

Према званичним подацима за период 1964-1990. године, највише посјета у Бањи Врућици је било 1990. године (34512); највише ноћења 1979. године (243187); а најдуже

[419] Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Туристички ресурси Бање Врућице – стање и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе",* Ивањица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 417.

посјете 10,7 дана биле су 1973. године. Према наведеним подацима просјечан број посјета у периоду од 1964. до 1990. године износио је 18582 посјете. Просјек процентуалног учешћа Бање Врућице у периоду 1997-2012., у односу на укупан број ноћења у свим бањским местима у Републици Српској, износио је изузетно високих 49,1%, да би 2006. године проценат износио 61,4%. У истом периоду, Бања Врућица је учествовала у укупном броју ноћења у Републици Српској просјечно са 18,2%. Највиша партиципација је остварена 2006. године, са 25%, што значи да се просјечно свако четврто ноћење у Републици Српској односило на услуге Бање Врућице.[420]

Данас има двије основне дјелатности, а то су здравствена, која се односи на рехабилитацију, лијечење и превенцију, те - туризам и угоститељство. Осим тога, гостима је на располагању и могућност активног одмора. "Бања Врућица" у данашње вријеме запошљава скоро 400 радника, а 2018. године остварено је 230.000 ноћења. "Бања Врућица" је своју дјелатност 2018. године проширила и на етно-село "Усора", удаљено 18 km од Бање Врућице, које током љетних мјесеци нуди два рекреативна базена и плажу на ријеци Усори. Етно село "Усора" нуди одличну угоститељску услугу са богатом понудом пића и јела са роштиља. Богати садржаји пружају могућност организације разних догађаја и манифестација (свадбе, крштења, компанијске прославе, team building-ом и сл). У плану је изградња ресторана "Кисељак" са банкет салом, а на мјесту старог хотела "Крајина" градиће се болница, на око 4.000 m квадратних.[421]

У Бањи Врућици гостима су на располагању терени на отвореном за кошарку, одбојку, рукомет, тенис и мали фудбал. Гости многобројне стазе, чист и свјеж ваздух, мир и тишину без саобраћаја, могу искористити за бициклизам, трчање или ходање. Фудбалери могу уживати у рекреацији на најфинијој вјештачкој трави стадиона направљеног по FIFA-стандардима. Стадион је идеалан за припреме фудбалских тимова, који без обзира на временске услове задовољава и највеће захтјеве. У оквиру рекреативног дијела хотела Кардиал могућа је рекреација у куглани, затим играње стоног тениса или пикада.[422] На сликама 20. и 21. је приказана компаративна анализа тениских терена у Бањи Врућици (лијево) и Бањи Слатини (десно).

[420] Ibid., стр. 418.
[421] "ЗТЦ "Бања Врућица" низом манифестација слави вијек успјешног пословања" https://www.nezavisne.com/ekonomija/privreda/ZTC-Banja-Vrucica-nizom-manifestacija-slavi-vijek-uspjesnog-poslovanja/551489 (09.08.2019.)
[422] https://banja-vrucica.com/sportski-tereni/ (15.08. 2019.)

Слика 20. Тениски терен Бање Врућице

Извор:преузето са web-адресе[423]

Слика 21. Тениски терен Бање Слатине

Фото: Милинковић, С., 2019.

Слика 22. Отворени базени са конгресним хотелом "Кардиал"у Бањи Врућици

Извор:Преузето са исте web-адресе

Слика 23. Предвиђени простор за спортске терене и отворене базене у Бањи Слатини

Фото: Милинковић, С., 2019.

Више је него јасно да се "Бања Слатина" осим туристичко-географским положајем, пејзажним карактеристикама и физијатријском услугом, по било ком аспекту не може поредити са "Бањом Врућицом". Нажалост, идеални услови за преузимање лидерства у погледу спортско-рекреационог, конгресног, а поготово излетничког туризма, за сада још увијек стоје само као "мртво слово на папиру" у оквиру ранијих радова и визија аутора овог Рада. Пропуштене су идеалне прилике почетком 2000-тих година да се Бања Слатина позиционира као веома озбиљна туристичка дестинација у региону.

[423]https://www.google.com/search?q=banja+vrucica+sportski+tereni+foto&rlz=1C1AVFA_enBA810BA810&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=8bpSdKql1V7dNM%253A%252CEpSFdirRf2vDWM%252C_&vet=1&usg=AI4_kRY0D34Z5YiPoOPE38ijmF77VP3BA&sa=X&ved=2ahUKEwj94NHQxoXkAhWsxIsKHb7BC_wQ9QEwAHoECAkQBg#imgrc=BF_8bJiFk4nyPM:&vet=1 (15.08.2019.)

Своју конкурентност Бања Слатина би могла да унаприједи и активира путем сљедећих активности:

- Избора туристичких производа који имају развојну шансу и детерминације њихове позиције на матрици успјешности;
- Процјене главних сектора успјеха производа и дефинисање приоритета побољшања програма конкурентности;
- Поређењем нивоа испуњења фактора успјеха којег процењују гости у циљу процјене степена задовољења гостију;
- Трајним испитивањем ставова туриста и праћењем захтјева емитивних тржишта, те активност у конкурентским дестинацијама.

Неопходно је унаприједити конкурентност путем програма:

- Подизањем нових капацитета смештаја;
- Унапређењем транспорта и изградњом туристичке сигнализације;
- Ангажовањем едукованих кадрова за туризам;
- Унапређењем урбане и просторне естетике.

Подизање конкурентности је могуће остварити путем:

- ✓ Улагања у интегрални развој дестинације;
- ✓ Улагањем у развој маркетинга;
- ✓ Оснаживањем менаџмента дестинације;
- ✓ Перманентног мониторинга.

13. РАЗВОЈНИ И УПРАВЉАЧКИ МОДЕЛИ ТУРИЗМА БАЊЕ СЛАТИНЕ

13. РАЗВОЈНИ И УПРАВЉАЧКИ МОДЕЛИ ТУРИЗМА БАЊЕ СЛАТИНЕ

Туризам је током свог развоја доживио низ значајних (унутрашњих и спољашњих) преображаја. Попримивши различите појавне облике, служећи се различитим средствима, проширивао је обим у просторном и квантитативном погледу, мијењао обиљежја и структуру, обогаћивао се новим мотивима, добијао нове функције, те различито утицао и служио се различитим циљевима, при том, задржавши своје економско обиљежје.[424]

Сложеност туризма као система се заснива на низу компоненти, на којима се базира његов развој. Осамдесете године XX вијека, представљају својеврсну прекретницу у погледу утицаја атрактивности на прерасподјелу туристичког промета у свијету. Низ фактора је учествовало на промјену у приступу туристичке тражње: повећање фонда слободног времена и новчаних средстава, измјене животних стилова, промјене технологије. Временом је ширење туристичких кретања и њихов утицај на људско друштво утицао и на приступе управљању туристичким дестинацијама.[425]

Туристичко тржиште није хомогено, већ је веома хетерогено, и у складу с тим се могу издвојити бројна обиљежја промјена на страни трежње у оквиру туристичког тржишта:[426]

- Измјењене потребе људи (измјењени услови рада и живота);
- Продужење животног вијека;
- Повратак природи;
- Раст тражње за иновативним садржајима;
- Безбједност;
- Физички и духовни опоравак човјека;
- Посљедице друштвено политичких промјена;
- Нови мотиви путовања;
- Пораст информисаности друштва.

На основу тога, прилагођавајући се новонасталим промјенама традиционалне дестинације временом настоје да обликују нове производе и нову врсту понуде, у циљу

[424] Глигоријевић, Ж., Стефановић, В., *Туризам као друштвено-економски феномен: појавни и временски обухват*, Економске теме, 3/2012, 269-282, Ниш, 2012., стр. 271.
[425] Черовић, С., цит изд., стр. 172.
[426] Петровић, П., цит. изд., стр. 175.

привлачења нових сегмената тржишта. Неријетко су ти нови производи усмјерени према алтернативним облицима туризма, мање урбанизованих подручја у унутрашњости. У правилу, такви простори све више своју понуду базирају на заштићеној и очуваној природи, штитећи културу и насљеђе свога краја.

Адаптибилна способност туристичких система представља неопходност у савременом туристичком пословању, а настаје као процес учења и прилагођавања конкуренцији и туристичком тржишту. Сложени адаптивни системи се могу сматрати значајним доприносом платформама према J. Jafari (1990), које објашњавају промјене у односу на туризам у историјском контексту, а то су сљедеће платформе:[427]

- *Заговарање* – говори се о економским учинцима туризма и његовој способности да подржи одрживу економску алтернативу земљама у развоју, доносећи повећани девизни прилив, чувајући културу и обнављајући традицију, уз веома мале посљедице по животну средину;
- *Опрез* – платформа је замијенила претходну током шездесетих година XX вијека, као резултат уочавања утицаја развоја туризма у смислу превирања у оквиру локалних заједница, сезонског запошљавања и утицаја на животну средину. Дошло је до приступа изучавању односа развоја туризма и социо-културног окружења, гдје се посебно изучава питање инволвираности локалног становништва;
- *Прилагођавање* – је платформа која је настала почетком осамдесетих година XX вијека, а чине је гледишта која су се бавила препорукама везаним за облике туризма који доносе више позитивних ефеката за домицилно становништво и животну средину. Заговорници ових ставова су били укључени у дебате по питању дефинисања појма одрживог развоја туризма и начина њихове операционализације, уз истицање значаја укључењу локалне заједнице у процесу развоја туризма;
- *Платформа заснована на знању* – је платформа карактеристична за новије раздобље, а њени заговорници посматрају туризам као систем, истовремено прихватајући све утицаје туризма и разумијевајући начине на које се дешавају.

Интеракција елемената туристичке дестинације може се разумјети из перспективе флексибилног модела система. Флексибилни елемент модела бави се интеракцијом туриста, туристичких радника и домицилних становника туристичких дестинација, а

[427] Попеску, Ј., 2011., цит. изд., стр. 93.

модел подразумијева законодавни, културни и технолошки контекст туристичких процеса. Системски аспект овог модела бави се главним улазним вриједностима који су потребни за пружање туристичких услуга те резултатима туристичких процеса за све групе које занима одредиште.

Схема 37. Општи модел система туристичке дестинације

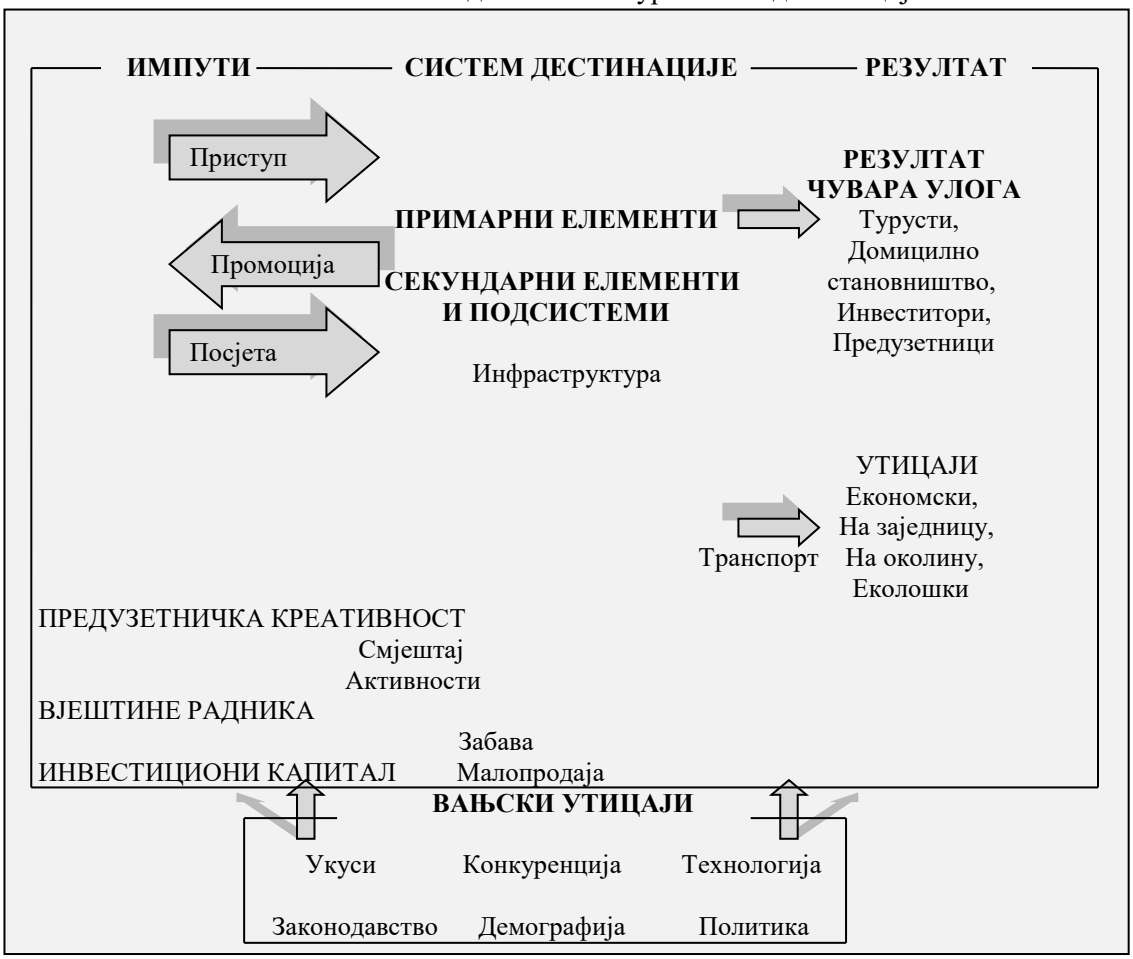

Извор: Према Laws, E., 1995.

Управљање туристичком дестинацијом почиње планирањем, које треба започети још на националном и регионалном нивоу, а на тим нивоима планирање је фокусирано на креирање развојне политике, усвајања стандарда, утврђивање институционалних и других елемената неопходних за развој управљања туризмом. На основу овога произилази закључак о неопходности потребе квалитетне вертикалне субординације и координације различитих нивоа на којима се планирање спроводи, зависно од просторног обухвата за који се план доноси, што опет упућује на закључак – да је

систем планирања локалног нивоа дестинације, истовремено подсистем регионалног и националног система планирања.[428]

Одрживо планирање и управљање дестинацијом, као прва димензија развоја обухвата:[429]

- Остварење високог нивоа подршке од стране разних туристичких организација;
- Успостављање дугорочног процеса стратешког планирања за вођење одрживог туристичког менаџмента, развоја и маркетинга;
- Развијање планова за кризни менаџмент у туризму;
- Предузимање истраживања за подршку одлучивања у туризму;
- Подстицање квалитета услуга;
- Планирање и развој адекватне инфраструктуре и пратећих објеката за туризам;
- Високи ниво подршке од стране локалних самоуправа, агенције за управљањем заштитом животне средине и других државних надлежних органа;
- Образовање и информисање посјетилаца и укупне заједнице о локалним вриједностима и значају туризма;
- Успостављање дестинацијске менаџмент структуре, која треба да олакша сарадњу заинтересованих страна за одрживи развој, менаџмент и маркетинг;
- Успостављање поступака за унапређење финансирања у туризму;
- Посједовање ефикасних регионалних и/или локалних туристичких организација које воде туризам.

Одрживи развој туристичке дестинације, у форми друге димензије представља:

- Планирање заштите, изграђеног и социо-културног окружења;
- Планирање и развој асортимана одговарајућих производа и искустава за посјетиоце;
- Побољшање приступа за посјетиоце кроз планирање и развој ефикасне саобраћајне инфраструктуре и система.

[428] Јовичић, Д., 2000а, цит. дјело, стр. 108.
[429] Јегдић, В., цит. изд., стр. 163.

Схема 38. Примјер планирања дестинације/планирања туризма

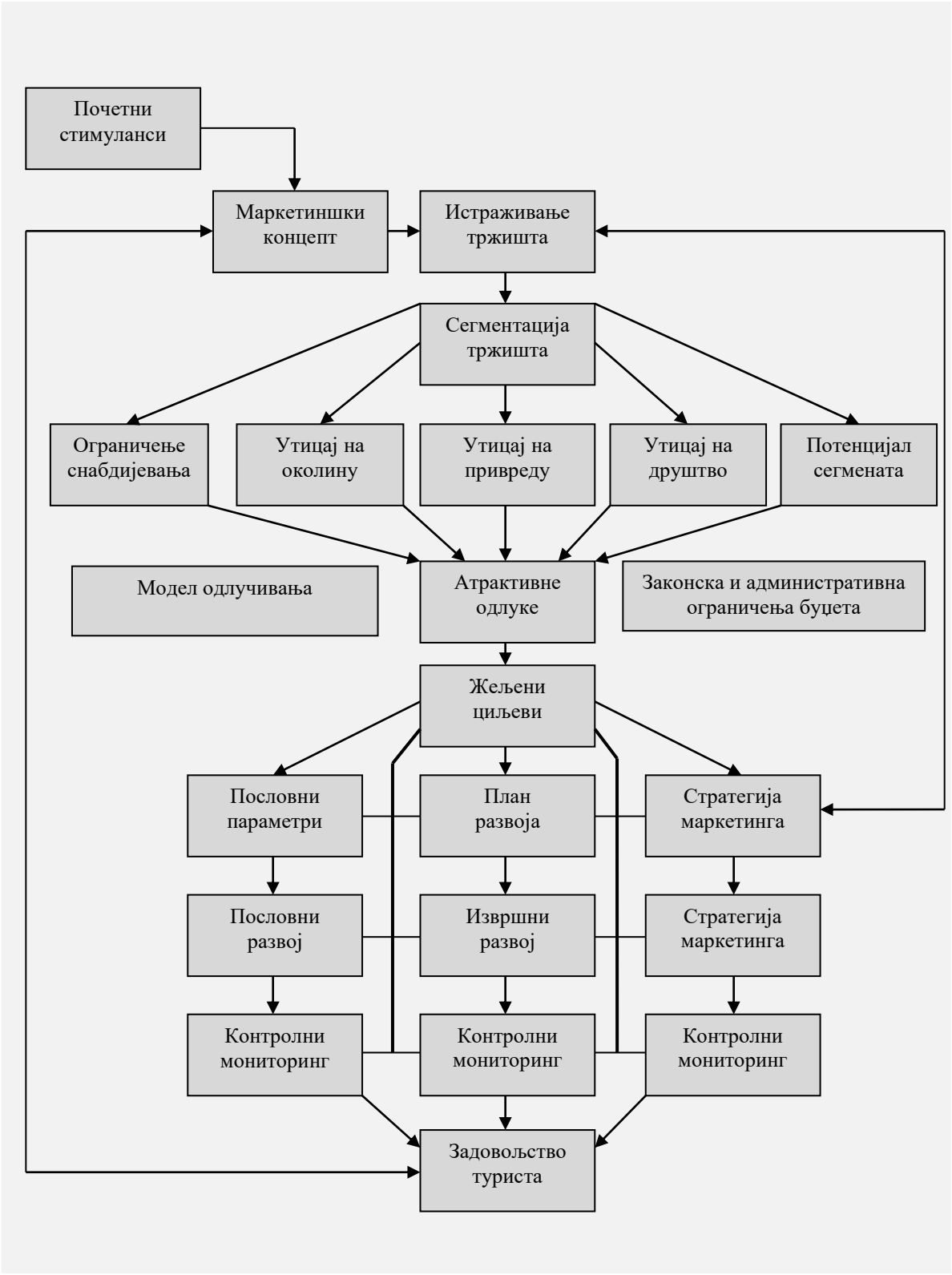

Извор: Према Bieger, T., 2000.

Хетерогеност и вишенамјенско коришћење производа привреде у туризму, све више га повезују са укупним друштвено-економским системом. Он више није подсистем економског система, већ је учесник у мијењању структуре и функционисања система.

Унутар туристичког система се разликују елементи хоризонталне и вертикалне структуре. Између елемената хоризонталне структуре постоје равноправни односи, док је за вертикалну структуру карактеристична хијерархијска повезаност. Вертикалну структуру као система чине: технички, технолошки, организациони, економски и правни елементи, док хоризонтална структура обухвата: дјелатност посредовања, саобраћајну дјелатност, дјелатност смјештаја и угоститељства и др. Да би ефекти туризма као систем били оптимални, потребно је остварити хармонизацију елемената хоризонталне и вертикалне структуре на сљедећем нивоу:[430]

- На техничком нивоу – усклађеност комуникацијских средстава и средстава за пренос информација, саобраћајна средства, средства саобраћајно-путничких терминала, смјештајно-угоститељских капацитета, те осталих за туристе битних објеката;
- На технолошком нивоу – усклађеност процеса и преноса информација, процеса превоза, укрцавања и искрцавања туриста, процеса смјештајно-угоститељских и осталих услуга везаних за мотиве доласка туриста у туристичку дестинацију;
- На организационом нивоу – организација оптимизације правних субјеката као носилаца појединих дјелатности , те усклађивање дијелова технолошког процеса у оквиру туристичке дестинације;
- На економском нивоу – усклађеност начина вредновања услуга, утврђивања трошкова, утврђивања продајне цијене, инвестирања и сл.;
- На правном нивоу – усклађеност закона и прописа националног карактера, међудржавних споразума, међународних конвенција и других докумената која дефинишу област туризма.

У контексту развојне политике, под мјером развоја туристичке политике се подразумијева коришћење једног инструмента, у циљу остварења једног или више постављених циљева, тј. примјена или укидање неког постојећег инструмента или увођење новог. Свака мјера туристичке политике може да има више ефеката, често дивергентних у односу на постављени циљ, а сами ефекти могу бити посредни или непосредни.[431]

---

[430] Јовичић, Ж., Јовичић, Д., Ивановић, В., 2005., цит. изд., стр. 236.
[431] Стефановић, В., Глигоријевић, Ж., *Економика туризма*, Свен, Ниш, 2010., стр. 125-129.

Схема 39. Структура и састав туристичке политике

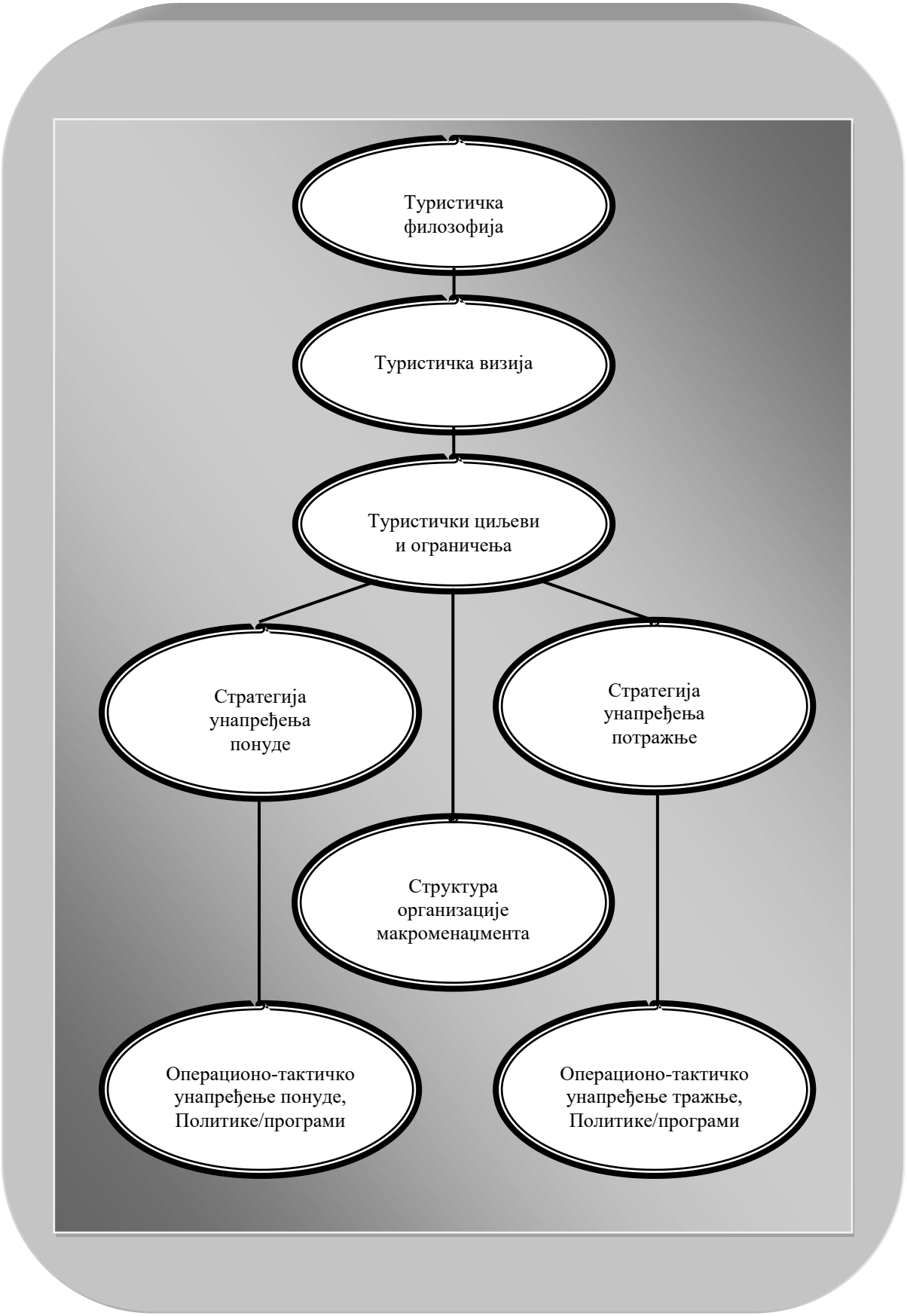

Извор: Према Goeldner, R. C., Ritchie, J. R. B., 2009.

Ефективно управљање туристичком дестинацијом треба да донесе веома важне предности које се односе на:[432]

- Обезбјеђење конкурентске предности која се заснива на јаком позиционирању на бази понуде хетерогених искустава у поређењу с другим дестинацијама и испоручивању искустава одличног квалитета супериорне вриједности у односу на уложени новац;
- Осигуравање одрживости туризма, што подразумијева одржавање интегритета животне средине и спречавање друштвених и културних конфликата;
- Ширење ефеката туризма насталих туристичком потрошњом;
- Раст прихода од туризма на основу повећања дужине боравка туриста, повећање просјечне потрошње туриста и смањење сезоналности промета уз помоћ одговарајућих маркетиншких активности и просторног планирања;
- Изградња снажног идентитета бренда, сталним испоручивањем супериорних вриједности и увећање лојалности бренду повећањем броја боравка лојалних туриста.

Потребно је да свака туристичка дестинација одабере глобалну стратегију наступа на тржишту. За разлику од ранијег времена, када су на туристичком тржишту доминирале маркетиншке активности у данашње вријеме у центру стратешког управљања налази стратешко управљање, односно планирање као процес управљања. У таквим околностима се планирање јавља као суштински елемент стратегијског менаџмента, који подразумијева одабир најприкладнијег пута којим туристичка дестинација дугорочно треба да осигура конкурентску позицију на туристичком тржишту, гарантујући успјешан раст и развој. Да би се реализовали циљеви, неопходно је прилагодити се тржишним условима, а успјех зависи од способности да се задовоље потребе и жеље туриста, што захтијева добро позанавање тржишта, али и врхунску организацију и координацију свих субјеката који учествују у реализацији туристичког производа. Унапређење управљања и пословања туристичком дестинацијом, намеће потребу формирања пословних мрежа и партнерстава за ефикасније остваривање стратешких циљева, раста и одрживог развоја.[433]

Формирање интегралне туристичке понуде, намеће потребу добре сарадње и координације рада свих носилаца понуде, који не смију бити заинтересовани само за

[432] UNWTO, *A Practical Guide to Tourism Destination Management*, Madrid, 2007., p. 9.
[433] Јегдић, В., цит. изд., стр. 172.

своју парцијалну понуду усмјерену ка тржишту. Интерес за успјех сопствене, парцијалне понуде мора се манифестовати кроз координисану политику свих носилаца туристичке понуде, како би се парцијални типови понуде пласирали и реализовали у оквиру интегралне туристичке понуде. Интегрисање туристичке понуде на нивоу дестинације као цјелине има изражено синергетско дејство, што подразумијева да појединачни носиоци понуде имају неупоредиво јаче дејство у околностима када дјелују у оквирима цјелине него самостално. Флексибилност туристичких дестинација се манифестује њиховим интерактивним односом са окружењем.[434]

Табела 102. Сарадња јавног, пословног и цивилног сектора у процесу развоја

СЕКТОР	ОСНОВНА ДЈЕЛАТНОСТ	ГЛАВНЕ ОСОБИНЕ
ЈАВНИ	■ Ствара основе за економска, политичка и социјална права и генерисање политичке воље за развој ■ Доношење прописа и стандарда – успостављање механизама за поштовање међународних обавеза ■ Обезбјеђује стручне службе за обављању основних потреба и права	Главни покретач су "права" Јавни сектор обезбјеђује, приступ, информисаност, стабилност и легитимитет
ПОСЛОВНИ	Инвестиције у промет кроз: ■ Стварање добара и услуга ■ Давање економских могућности, иновација и обезбјеђење економског раста ■ Обезбјеђивање профита инвеститорима који омогућује средства за даља улагања	Главни покретач је "профит" Пословни сектор је инвентиван, продуктиван, брзо реагује јер је веома фокусиран
ЦИВИЛНО ДРУШТВО	Друштвени развој кроз: ■ Давање могућности кроз креативност ■ Давање подршке и услуга онима који су угрожени или искључени из друштва ■ Чување општих интереса	Њихов главни покретач су "вриједности" Брзина у реаговању цивилног друштва и маштовитост

Извор: Стратегија развоја туризма Републике Српске за период 2010-2020. година, Универзитет у Бањој Луци, 2009.

Често се у пракси јавља да различити приступи и хетерогеност циљева, те поларизација различитих интереса потенцијално воде привременом неслагању и конфронтацији по питању развоја. Уколико се адекватно не ријеше те несугласице или занемаре приједлози и сугестије туристичких и других стручњака, може доћи до озбиљног застоја развоја туризма – какав је управо случај са Бањом Слатином.

[434] Чомић, Ђ., et al., цит. изд., стр. 135.

Развој дестинације се дефинише одлукама које се заснивају на комплексном истраживању потенцијала, прилика у економском, социјалном, еколошком, политичком и технолошком окружењу дестинације, те истраживањем конкуренције и актуелних и будућих трендова тражње на туристичком тржишту. Овакав приступ омогућава специфичан концептуални приступ, комбинацијом инвестиционих пројеката везаних за проширење и унапређење туристичке понуде, унапређење маркетинга и профилисањем и обуке адекватних кадровских рјешења. Студијом изводљивости се оцјењују могући укупни ефекти, везано за њихов утицај на дестинацију, као и саставне елементе и подсистеме. Дефинисани пројекти морају имати висок степен координације, као први предуслов успјешне реализације програма развоја конкретне туристичке дестинације.

Схема 40. Утицаји на доношење одлука и развоју дестинације

Извор: Davison, R., Maitland, R., 1997.

Визију туристичког развоја дестинације могуће је остварити уколико се поштују основна начела развоја и уколико се поставе конкретни циљеви тог развоја. Наравно, када је у питању Бања Слатина прва асоцијација која се намеће приликом помињања развоја се односи на бањски туризам. Међутим, није могуће туристички развој Бање Слатине фокусирати само на бањски туризам, јер постоје и други аспекти дјеловања и

живљења који, такође, требају и морају бити валоризовани и усмјерени на адекватан начин.

У погледу примарног привредног развоја, свакако да пољопривреда заузима кључну улогу. Пољопривредни развој треба да буде унапријеђен подстицањем производње у циљу што квалитетнијег искоришћења пољопривредних површина. Поготово треба инсистирати на развоју воћарства и виноградарства, за које постоје добри услови на брдским теренима који окружују Слатину. Овакав приступ је значајнији, јер је очигледно да има све више парцела које су запуштене и закоровљене. Евидентна је појава градње стамбених објеката на пољопривредним површинама, што представља посебан проблем. У том смислу, од посебне важности је унапређење бонитетне структуре пољопривредног земљишта и очување природне разноврсности руралних предјела, а посебно у еколошки вриједним подручјима одрживим коришћењем пољопривредног земљишта.

Када је у питању шумско земљиште, потребно је обратити пажњу на повећање шумских површина јер су непланске и неконтролисане сјече током задње три деценије умногоме редуковале шумски фонд. Уколико имамо у виду да шумски комплекси поред излетничког и рекреационог значења имају и естетски, онда није потребно посебно истицати шта и колико шуме значе за туризам. Такође, треба посебну пажњу обратити на шумске заштитне појасеве, а пошумљавање голети је приоритет везан за ерозиона подручја, путне појасеве и подручја око насеља. Истовремено, треба обратити пажњу на коришћење секундарних шумских производа, као и на едукацију власника приватних шума, те на увођење система контроле газдовања са шумама у приватном власништву.

Постизање што оптималније организације и уређења простора, у циљу редукције просторних диспаритета и усклађивања потреба дугорочног социјалног и економског развоја, уз потенцирање одрживог развоја, представља најзначајнија питања и проблеме савременог доба. Одрживи развој комбинује научне принципе и друштвене вриједности. Након примјене вриједности, одрживи развој је питање интерпретације од стране интересних група.

Развој је квалитативни концепт који сажима идеје прогреса, те укључује културне, социјалне, еколошке и економске димензије. Проблеми су везани за ресурсе и посљедице њихове одрживости, те неједнаку дистрибуцију ресурса и посљедица на

постизање одрживог развоја. Савремени обрасци економиста представљају пријетњу за одрживост, а процес неизвјесног развоја спречава постизање одрживог система.[435]

Одрживост је научни принцип који константно наговјештава идеју о постојаности природних система, а дефинише се као однос између динамичних, социјалних и економских система и већих али споро промјењљивих еколошких система. Потребе третирају сложено питање дистрибуције ресурса. Ипак, основне потребе представљају релативан концепт, јер оно што је некада сматрано за луксуз сада се третира као неопходност. Концепт будућих генерација третира питања потреба у различитим временским оквирима. У том смислу, постоји обавеза одговорног понашања према животној средини, како се будуће генерације не би оптеретиле насљеђеним проблемима.

Интензиван развој индустрије и нових технологија је повећао потребе за енергијом, водом, сировинама, саобраћајем и др., а неравнотеже у економском и социјалном развоју настају као посљедица:[436]

- Стихијског искоришћавања ресурса, газдовањем земљиштем, развоја и размјештаја индустрије и осталих активности у простору ван градова;
- Регионалних диспаритета у погледу нивоа развијености, услијед одсуства интеграције и планских инструмената у управљању и усмјеравању привредног развоја;
- Прекомјерног и стихијског нарастања градова, неповољних услова живљења у неуређеном, комунално неопремљеном и саобраћајно загушеном урбаном простору и пери-урбаној зони;
- Депопулације појединих руралних подручја;
- Губљења културних вриједности и традиционалног обрасца понашања.

Експанзиван и релативно стихијски развој туризма након Другог свјетског рата изазвао је велике притиске, ризике и негативне посљедице на квалитет животне средине. Притисци на животну средину су посебно изражени током највеће сезонске концентрације туриста, а везани су за: буку и аерозагађење од саобраћаја; неадекватно прикупљање комуналних и отпадних вода и чврстог комуналног отпада; повећан обим коришћења природних ресурса и њихове деградације, поремећаја еколошких процеса, угрожавања природног и културног насљеђа и поремећаја у начину живота локалног

[435] Милановић, М. М., Љешевић, А. М., Милинчић, А. М., цит. изд., стр. 70.
[436] Максин-Мићић, М., цит. изд., стр. 195.

становништва. Суштина планирања развоја, организације и уређења туристичких подручја чини успостављање баланса на основним релацијама:[437]

- Туристички смјештајни капацитети;
- Спортско-рекреативни, културни забавни и други садржаји цјелогодишње туристичке понуде у простору, тј. туристичко-рекреативна инфраструктура и супраструктура;
- Повећање доступности и инфраструктурно опремање туристичког простора (саобраћајном и техничком инфраструктуром и комуналним објектима);
- Економски и социјални развој локалних заједница и очување њихових културних особености и вриједности;
- Заштита одрживо коришћење и презентација природног и културног насљеђа;
- Заштита животне средине и пејзажа.

У претходном периоду у Слатини пажња није посвећивана заштити животне средине у оној мјери у којој то захтијевају нове тенденције у политици просторног развоја. У овом смислу посебан проблем је била слаба инфраструктурна опремљеност, непостојање канализационе мреже и система за пречишћавање отпадних вода и присуство дивљих одлагалишта отпада. У протеклом периоду, усљед разних услова, значајно је деградиран простор централног бањског парка у коме је у постојећем стању остало свега неколико мањих група стабала.

Нове стратегије развоја препоручују да се треба сагледати разлика између традиционалног здравственог и "wellness" програма и задовољавања различитих тржишта. Потенцирају се активна тржишта и третирају бањски посјетиоци као гости а мање као пацијенти. Европски трендови развоја бањских комплекса узели су у обзир и нове захтјеве и актуелна дешавања у управљању бањским комплексима међу којим треба издвојити сљедеће:

- Смањује се помоћ државе у традиционалним третманима;
- Избацују се из понуде услуге које укључују љекарске прегледе и санаторијуме;
- Смањују се дуги, вишенедељни одмори, а расте број кратких, вишедневних боравака;
- Измјена захтјева бањских гостију везаних за слободно вријеме (краћи боравци, више забаве, активности и доживљаја).

[437] Ibid., стр. 208.

Многи облици здравља потичу из древних традиција и праксе које су вијековима постојале у неким културама и друштвима, док се у другима чине нова и непозната. Глобализација здравља значила је и многе здравствене активности. То се односи на већину облика масажа, spa и третмане љепоте и медицинске процесе. Мултимедијална комуникација и мобилност у путовањима и туризму омогућили су револуционирали развој туристичког производа. Међутим, такође расте "постмодерна" флексибилност и креативност начина на који су производи упаковани. Напредак технологије и све већи значај економије и искустава, значи да постоји потрага за потпуно новим производима и активностима који нису постојали раније. Тако ови нови туристички производи доприносе да дестинације које их користе имају конкурентску предност у односу на остале. Ширење spa и wellness хотела широм свијета значи да је могуће искусити разноврсност ове врсте туристичке понуде готово свуда гдје постоји разумна инфраструктура и гдје постоји воља за развојем наведених видова туризма. Иако многе земље немају природне изворе термалне воде, базени, сауне, парне собе, масажа и fitness објекти могу бити у понуди било гдје. То не представља проблем ако је здравље секундарна мотивација туриста.[438]

Општи циљеви развоја Слатине се могу представити кроз сљедеће смјернице за планирање и уређење:[439]

- Створити услове за развој бање у складу са међународним трендовима;
- Реализација квалитетних јавних простора са квалитетним амбијенталним карактеристикама (тргова, паркова, алеја, шетница);
- Рационално коришћење земљишта и реконструкција ужег урбаног подручја као простора интензивније изграђености;
- Заштита утврђених ресурса термоминералних вода и стварање просторних могућности за њихово искоришћавање;
- Реконструкција и унапређење постојећих стамбених зона тако да се унаприједи бањски амбијент насеља (уређена дворишта, ограде, комунална опремљеност);
- Комбиновање функција рада и становања, и повећање заступљености терцијарних привредних садржаја;
- Рјешавање система канализације као приоритетног инфраструктурног недостатка и планирање постројења за пречишћавање отпадних вода;

[438] Smith, M., Puczko, L., op. cit., p. 230.
[439] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 59.

- Рјешавање одлагања отпада;
- Планирање спортских и рекреативних терена и садржаја;
- Јавне садржаје димензионисати према потребама становништва зоналног подручја али и корисника бањских садржаја;
- Планирати привредне садржаје који својом технологијом не утичу на квалитет животне средине и не угрожавају развој туризма, те који ће бити компатибилни са основном намјеном простора као бањског центра (нпр. производња чајева, воде, бањског "бренда" и сл.).

По својим природним и створеним потенцијалима те туристичко-географском положају Слатина има све предуслове да заузме значајно мјесто у туристичкој понуди гдје главни потенцијал чини богатство термоминералних вода. Развој туристичке привреде подразумијева интензиван развој бањских капацитета. Оваквим приступом основе за развој добиће и трговина, угоститељство, услужне дјелатности и занатство као неопходне пратеће активности, а планиране су у зонама пословних и комерцијалних дјелатности, централних дјелатности, зонама становања са компатибилним дјелатностима, те као саставни дио понуде у бањским комплексима. Посебну пажњу треба посветити да се садржаји који припадају овој групи адекватно уклопе у бањско окружење. Угоститељски и услужни објекти попут ресторана, барова, пекара и печењара буком или другим емисијама не смију да угрожавају стандард становања и туристичког боравка, тј. укупан бањски амбијент насеља.

Пројекција развоја туристичко-угоститељске дјелатности се треба заснивати и на јачању и обогаћивању ванпансионске понуде. Уз неопходна улагања у смјештајне и угоститељске капацитете за развој туризма неопходан је развој садржаја за спорт, рекреацију и забаву те уређење паркова, шума и излетишта. У оквиру бањског комплекса неопходно је што прије приступити уређењу парка са површинама за окупљање и музичким павиљоном за пратеће услужне и културне манифестације, као и мањег трга за окупљање и одржавање манифестација и сл. Вриједно шумско земљиште треба искористити за формирање паркова са шеталиштма, бициклистичким стазама и рекреативним садржајима. Површине између Кисељака и урбане зоне потребно је преобликовати и уредити као савремени спортски и рекреативни комплекс.

У области саобраћаја неопходно је предузети сљедеће кораке:

- Реконструисати постојеће (правац према Бањалуци до Крчмарица) и формирати нове саобраћајнице (заобилазница око урбаног дијела Слатине);

- Смањити транзитна и теретна кретања кроз урбану зону, што је у корелацији са претходним ставом;
- Успоставити одговарајући систем паркирања и обезбједити оптималан број мјеста за паркирање, посебно током љетног дијела сезоне;
- Обезбједити квалитетан јавни превоз путника, према Лакташима и Бањалуци;
- Побољшати услове одвијања пјешачког саобраћаја, изградњом стаза за пјешаке;
- Укомпоновати саобраћај на оптималан и функционалан начин у просторни размештај осталих цјелина.

Унапређење комуналне инфраструктуре Бање Слатине представља веома битан предуслов њеног туристичког развоја. У том смислу посебно је потребно адекватно рјешење водоснабдијевања, те поновна изгарадња квалитетне канализационе мреже. Посебну пажњу треба поклонити адекватном рјешавању комуналног отпада.

Редовне активности које се морају обављати у објектима/комплексима су предвиђене прије свега за дјелатнике Бање, али је итекао примјењив и на остале становнике Слатине:[440]

- Отпадни материјал који настаје у току радног времена особље комплекса тј. сваки радник који ради у објектима је дужан да отпадни материјал одложи на мјесто привременог одлагања у радним просторијама, а затим се отпад по врсти одлаже на одговарајуће мјесто;
- За одвоз комуналног отпада потписати уговор са комуналним предузећем;
- Отпадни папир и разне врсте папирне амбалаже која није за употребу, одвозити у предузећа за сакупљање секундарних сировина;
- Ваньске површине одржавати уредним;
- Контролу контејнера, надстрешница, металне буради и простора локације врши пословођа-шеф текућег одржавања, сваки дан;
- Сваки радник дужан је одговорним радом и понашањем спријечити инцидентне ситуације, а ако се инцидентна ситуација догоди дужан је да исту обавезно санира;
- Забрањено је неправилно одлагање и одбацивање било којег отпадног материјала на локацији планираних објеката као и околиним локацијама;

[440] Урбанистички план "Слатина", до 2022. године, стр. 108.

■ Руководиоци предузећа дужни су да набаве сву потребну опрему која служи у сврху прикупљања, одлагања и одговарајућег одвоза отпадног материјала и одговарајућа упутства и процедуре за прикупљање, транспорт од мјеста настанка до мјеста складиштења и одлагање, те транспорта ван локације.

Предвиђено је формирање рециклажног дворишта у комуналној зони Слатине. Рециклажно двориште је фиксно мјесто за издвојено одлагање разних врста отпада који настаје у домаћинству. У рециклажним двориштима не врши се никаква додатна прерада отпада већ је једина функција скупљање. Рециклажно двориште намјењено је искључиво за кућни отпад ("отпад из домаћинстава") и комерцијални/трговачки отпад (нпр. продавнице, канцеларије, хотел и други смјештајни објекти), и не примају отпад из индустријских и занатских радионица. У рециклажном дворишту одлагаће се: старе батерије, стари лијекови, пластична амбалажа, лименке, зауљена амбалажа, стара уља, стари уљни филтери, стари акумулатори, флуоросцентне цијеви, стакло (амбалажно, равно), текстил, жељезо и друге врсте метала, гума, стиропор, фолије, зелени отпад, картон, папир, дрвени отпад.

Заштита зона изворишта и љековитих термоминералних вода треба да се заснива на сталној контроли квалитета (физичко-хемијска и биолошка контрола). Надаље, строгом поштовању зона заштите око свих подручја водо-захвата (посебно је значајна забрана изградње објеката око изворишта, те реконструкцији и замјени водоводних линија. Потребна је изградња механизама за пречишћавање отпадних вода, побољшање постојеће канализационе мреже, као и атмосферске канализације. Посебно је потребно строго забранити формирање депонија дуж водотока.

Превенцију аеро-загађења, треба постићи контролисањем свих извора загађења ваздуха (саобраћај, комунални извори) регулацијом теретног и транзитног, посебно у љетној туристичкој сезони, а на саобраћајнице пројектовати заштитне звучне и издувне баријере (дрвореди и чврсте баријере). Такође, потребно је оформити мјерни пункт за праћење емисија штетних гасова и буке. Класичне видове извора енергије (угаљ, нафта, мазут и дрво) покушати временом супституисати обновљивим изворима. Постављање соларних колектора на зграде нових павиљона је свакако добар потез, али за озбиљно коришћење овог вида енергије је потребно далеко више соларних панела, што, опет, подразумијева и велика улагања.

Заштита зелених површина и унапређење стања зеленог фонда, треба да побољша њихову естетску, али и остале функције. У оквиру Парк-шуме треба довршити шеталишне стазе и стазе за рекреацију, ради обогаћивања туристичке понуде, те

формирањем мјеста за одмор, са садржајима од природног материјала (дрво, камен), очувањем аутохтоне вегетације. Посебан акценат треба ставити на очување и заштити ријетких биљних врста. Такође, треба поставити паное, путоказне катре, знакове упозорења и обавјештења, трасирати еко-путеве, затим поставити клупе, корпе за отпатке и др.

Под зонама за одмор у парковским просторијама подразумијевају се велики уређени паркови намијењени за самостални одмор на отвореном, гдје можемо разликовати сљедеће зоне за одмор:[441]

- Зона за краткотрајни (једнодневни) активни и пасивни одмор на отвореном у приградским површинама. Ове зоне се налазе близу главних улаза као и главних саобраћајних праваца према граду, те у шумским предјелима, а опремају се пунктовима за освјежење, столовима, клупама и др.;
- Зоне за дужи (вишедневни) организовани и неорганизовани одмор. Ту спадају подручја у којима се налазе одмаралишта и ђачки логори;
- Меморијалне зоне. Налазе се у дијеловима паркова који су у вези са историјском прошлошћу земље. Користе се за екскурзије са сазнајним циљем и за краткотрајни одмор;
- Спортске зоне су намијењене за љетни и зимски спорт и граде се у мјестима са погодним теренима и воденим површинама;
- Зоне за индивидуални одмор и туризам. То је вид зоне који обухвата удаљене регионе шума или паркова и заузима велике просторе;
- Зоне са ограниченим коришћењем територије. У самосталним зонама треба издвојити оне дијелове парка који представљају искључиву вриједност са аспекта геологије, рељефа, флоре, фауне, археологије и др. Оне служе за научно образовне циљеве и због тога одмор са слободним коришћењем територије у таквим зонама треба да буде ограничен, а у некима од њих и забрањен.

У случају превеликог притиска на један шумски комплекс, треба изградити пут до друге шуме, тј. отворити за јавно коришћење нову шуму или приступити пошумљавању простора који је предмет тражње. Иначе, постоји стална конфронтација између еколога, за које очување природе има апсолутни приоритет и прагматичара, који желе да се природни и други ресурси користе за задовољење туристичких и рекреативних потреба. Чак и када је приоритет дат развоју туризма и рекреативних активности у одређеном

[441] Грчић, М., Туристичко планирање и уређење простора – Биљешке са предавања, Природно-математички факултет Бањалука, 2002., стр. 25.

простору, неопходно је предузети мјере за минимизацију деградације вриједности, и то на сљедећи начин:[442]

- Повећање постојећег носећег капацитета, нпр. стабилизацијом тла или нагиба, дренажом и другим начинима побољшања тла;
- Умножавањем инфраструктуре и опреме (путеви, паркинзи, пјешачке стазе, стазе за јахање, бициклисте итд.) како би се смањиле могућности ненамјенског и прекомјерног коришћења простора, колизије и негативни ефекти;
- Супституцијом дисперзивних активности мале густине (слободно купање, шетање кроз природу, камповање и пикник у дивљини) са концентрисаним активностима велике густине (уређење јавне плаже, просјечене пјешачке стазе, изграђена опрема за камповање и пикник);
- Концентрацијом опреме и објеката велике густине на еколошко отпорним просторима високе апсорпционе моћи а у близини приступних тачака, како би се на тај начин ублажио притисак на друге вредније и осјетљивије просторе;
- Стварањем атрактивнијег простора на периферији ресурса, који обухвата и опрему за масовне активности (спортски терени, омладински центри, рекреациони објекти, итд.);
- Потпуним одрицањем од активности које, због међусобног ометања превеликог броја туриста, не могу да пружају задовољавајући доживљај;
- Еколошко образовање туриста, на специјалним курсевима или у школама;
- Информисање туриста о правилима понашања којих морају да се придржавају. Свим туристима треба, при преласку границе или уласку у туристичку регију, давати бесплатну брошуру са еколошким упутствима;
- Опште планирање туризма;
- Просторно планирање и контрола изградње (спречавање урбанизације тамо гдје није предвиђено и дисперзије грађевинских објеката у руралном простору);
- Хармонична пејзажна интеграција нових објеката у постојећу средину;
- Спречавање, спонтаног, хаотичног, неконтролисаног и нелегалног развоја;
- Утврђивање просторних стандарда, еколошке издржљивости средине, носећег капацитета простора;
- Доношење регионалних и урбанистичких планова за поједина подручја;

[442] Чомић, Ђ., Пјевач, Н., цит. изд., стр. 132.

Неадекватно планирање развоја туризма може довести до нарушавања квалитета ресурса, па чак и до његовог уништења. Данас су многи локалитети означени као заштићена подручја, међутим много је оних локалитета који такође по својим карактеристикама заслужују тај статус, али још увијек нису ушла у систем заштите. То су простори који заслужују пажљиво и брижно управљање, у којима се мора водити рачуна о принципима одрживог развоја и управљања. Наиме, тешко је предвидјети у ком смјеру ће се кретати будућност туризма, поготово имајући у виду утицај екстерних фактора на његов развој, какви су промјене животне средине, економски услови и стилови живота, те навике и будући трендови у друштву. У том смислу управљачке димензије и одговорност надлежних институција и органа морају већ сада да поведу рачуна о стању природних ресурса који ће остати новим генерацијама.

С обзиром на наведено општи циљеви развоја могу се сажети у сљедећем:

- ► Уређење Слатине као развијеног бањског центра са свим потребним садржајима;
- ► Одржив развој насеља уз успостављање квалитетног урбаног насеља;
- ► Очување плодног пољопривредног земљишта као значајног природног и развојног ресурса;
- ► Унапређење јавних простора, рекреативних зона и зона урбаног зеленила;
- ► Заштита и уређење система зелених површина као посебно значајног у бањским мјестима;
- ► Рјешавање транзитног саобраћаја;
- ► Одржива, постепена и континуирана реконструкција централне зоне;
- ► Обезбјеђење просторних услова за развој привреде (бањског туризма и компатибилних привредних дјелатности);
- ► Опремање свом потребном инфраструктуром и заштита животне средине у складу са савременим трендовима и бањским карактером насеља.

Табела 103. Врсте туризма, сегменти, мотиви доласка и фактори успјеха Бање Слатине

Врсте туризма	Сегменти	Мотив доласка	Фактор успјеха
Здравствени	♠ Гости на рехабилитацији који долазе на упутницу ♠ Гости који сами плаћају медицински третман	♦ Лијечење и рехабилитација ♦ Успостављање дијагнозе обољења ♦ Одмор и релаксација	♣ Квалитет здравствене услуге ♣ Добар углед у домену физијатријског лијечења ♣ Квалитетан медицински кадар ♣ Медицинска инфраструктура ♣ Добар углед дестинације у погледу овог вида услуга
Wellness	♠ Гости: претежно жене између 35 и 55 година ♠ Парови који долазе без дјеце	♦ Физичка релаксација и одмор ♦ Опуштање ♦ Престиж ♦ Душевна релаксација	♣ Солидни капацитети и услуга ♣ Стандардни wellness програми ♣ Прилично квалитетна опрема ♣ Ранији углед медицинских услуга
Конгресни	♠ Учесници конгреса и семинара ♠ Посјетиоци сајмова и берзи	♦ Учешће на пословним сусретима и конгресима ♦ Учешће на сајамским манифестацијама (потенцијално)	(потенцијално): ♣ Конгресна инфраструктура ♣ Квалитетан смјештај и позиција ♣ Богата угоститељска понуда ♣ Разноврсност пратеће понуде
Спортско-рекреативни	♠ Рекреативци ♠ Активни спортисти ♠Професионалци ♠ Синдикалци	♦ Јачање тијела и здравља ♦ Рекреација ♦ Спортски кампови ♦ Активан провод слободног времена	(потенцијално): ♣ Разноврсни спортски терени ♣ Доступност дестинације ♣ Квалитетан смјештај ♣ Квалитетна туристичка понуда ♣ Квалитетна spa&wellness понуда
Излетнички	♠ Породице ♠ Остали посјетиоци	♦ Анимација дјеце и др. ♦ Пасиван одмор ♦ Дружење и забава ♦ Контакт с природом ♦ Промјена окружења	(потенцијално): ♣ Квалитетне атракције ♣ Анимација за дјецу ♣ Уређени излетнички терени ♣ Обиљеженост и уређеност атракција
Култура/ Забава	♠Љубитељи културних манифестација ♠ Љубитељи забавних манифестација ♠ Љубитељи спортских приредби	♦ Љубав према култури и приредбама ♦ Опуштање и релаксација ♦ Добар провод ♦ Љубав према спорту и спортским приредбама ♦ Разонода и забава	(потенцијално): ♣ Организација културних, забавних и спортских приредби ♣ Основна и пратећа инфраструктура за манифестације ♣ Организовање културних и спортских приредби ♣ Одговарајући капацитети

Извор: Аутор

Усмјеравање будућег развоја бањског туризма мора се заснивати на стратегијском приступу, што је суштински предуслов развоја савременог туризма у свијету. Дефинисањем стратегије бањског туризма треба одредити циљеве и начин (технике, средства) како да се постављени циљеви и остваре. То значи да би стратегија развоја бањског туризма морала уважавати комплексност промјена које се континуирано дешавају у окружењу (тржишном, економском, еколошком, политичком, технолошком. саобраћајном), али и уважити сљедеће принципе:[443]

- Оријентисаност према примјени - развити упутства која треба да омогуће практично дјеловање свих субјеката који су укључени у туристичко привређивање у бањским мјестима (непосредни носиоци понуде, државни и локални органи, домицилно становништво);
- Оријентисаност према систему - туризам треба третирати као цјелину (систем), водећи рачуна о свим њеним елементима (подсистемима) као и специфичностима међусобних односа између тих елемената;
- Вишедимензионалност - планирање туризма има вишедимензионалан карактер јер третира хетерогене аспекте и елементе овог комплексног феномена: материјални (изградња туристичких капацитета и инфраструктурних садржаја), функционални (развојне форме и облици туристичког промета) и организациони елементи (мјере и прописи за унапређење и подстицање туристичког развоја);
- Интегралност – потреба интегрисања различитих елемената и подсистема који чине туризам (унутрашња интегралност) и истовремено интегрисање туризма у окружење, односно општи концепт развоја државе и њених ужих просторних цјелина (екстерна интегралност);
- Оријентисаност према вриједностима – планирање туризма мора развијати и подстицати различите типове вриједности: очуваност и аутентичност природно-еколошке средине, гостопримство, квалитет медицинских, хотелских, саобраћајних услуга, заштита туристичке клијентеле и сл.

Бања Слатина има добре претпоставке да се у будућности позиционира као позната бањска и wellness дестинација у региону, нудећи својим гостима високу квалитету услуга у циљу да буде атрактивна локација током цијеле календарске године. Бања Слатина теба створити такве услове да пружи клијентели оптималне погодности

[443] Јовичић, Д., *Стање и перспективе бањског туризма у Србији*, Гласник српског географског друштва, 88., Бр. 4, Београд, 2008, стр. 12-13.

вишедневног одмор и уживања, али и могућност за више краћих боравака годишње. Посебно и привлачно природно окружење, уз употребу природних љековитих фактора, савремених медицинских знања и техника, пружа јој солидну основу за употпуњавање туристичке понуде и њену надоградњу. Наравно, прије свега мислимо на спортско-рекреациони, али и конгресни и излетнички аспект, чиме би изградњом пратећих садржаја пружила својим клијентима врхунску релаксацију тијела и духа. Понуда би била намијењена гостима који желе релаксацију и рекреацију у природном окружењу. Опуштајуће окружење које нуди љепота природе, треба да задовољи све који желе да проведу активно (рекреативци, спортисти), пасивно (туристи жељни одмора, опуштања, релаксације) или корисно (пословни људи, учесници конгреса, семинара, учесници културних приредби) неколико дана са породицом или пословним партнерима. Квалитетни медицински центар и разноврсни spa&wellness програми уз комплементарне садржаје треба да понуди савремене пакете за очување виталности и здравља. Не сумњамо, да би уз мало добре воље и више разумијевања предложена замисао могла бити ефикасно и ефективно реализована.

Глобални критеријуми одрживог развоја за туристичке дестинације (GSTC-D) су утврђени крајем 2009. године. Методологија развоја GSTC-D-а, одобрена је од стране Радне групе у јулу 2011. године, уз ISEAL-ове[444] смјернице. Критеријуми за дестинације и одговарајући индикатори перформанси GSTC-а развијени су на основу признатих критеријума, укључујући индикаторе за ниво дестинације UNWTO-а, критеријуме за хотеле и туроператоре. Они одражавају стандарде сертификације, критеријуме и најбоље праксе ове области свјетског туризма, али и других сектора. Преглед потенцијалних индикатора упућују на практичност и примјенљивост на широк спектар типова дестинација.[445] Помоћник директора за унапређење квалитета и сигурност услуга је рекла да „не зна одговоре на ова питања, нити зна ко би могао одговорити и да не прихвата комуникацију захтјева за информацијама“, па смо процјену извршили на основу властитих процјена и анкетних истраживања.

[444] ISEAL (International Social and Environmental Accreditation and Labelling Alliance) - Међународни савез за социјалну и еколошку акредитацију и обиљежавање.
[445] https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/ (22.05. 2019.)

Табела 104. Варијабле развоја туристичке дестинације Бања Слатина

ВАРИЈАБЛЕ РАЗВОЈА	**ИНДИКАТОРИ**	**ОЦЈЕНА СТАЊА**
А) Одрживо управљање дестинацијом		
А1 Стратегије одрживог развоја дестинације За дестинацију је успостављена и спроводи се стратегија која је доступна јавности, погодна је за размјере дестинације; поштује енвајеронменталне, економске, социјалне, културне квалитете, здравље и безбједност, и естетска питања; и развијена је уз учествовање јавности.	Ин-А1.а. Вишегодишња дестинацијска стратегија с фокусом на одрживости и одрживом туризму укључује еколошке, економске, социјалне, културне квалитете, здравље и безбједносне проблеме; Ин-А1.б. Вишегодишњи план дестинације или стратегија која је ажурирана и јавно доступна; Ин-А1.в. Вишегодишњи плана дестинације или стратегија која је развијена уз учествовање јавности; Ин-А1.г. Политичка преданост провођењу вишегодишњег плана дестинације и доказ о спровођењу.	**НЕГАТИВНО**
А2 Организација Дестинацијски менаџмент Мјесто има ефикасну организацију, одјел, групу или комисију одговорну за координисани приступ одрживом туризму, уз учествовање од стране приватног сектора и јавног сектора. Ова група је погодна за величине и размјер дестинације, те су дефинисане одговорности, надзор, и могућност спровођења за управљање еколошких, економских, социјалних и културних питања. Активности ове групе се на одговарајући начин финансирају.	Ин-А2.а. Организација има одговорност за координисани приступ управљању одрживог туризма; Ин-А2.б. Приватни сектор и јавни сектор су укључени у организацију и координацију туризма; Ин-А2.в. Туристичка организација је прикладна величини и обиму дестинације; Ин-А2.г. Појединци унутар туристичке организације су одговорни за одрживи туризам; Ин-А2.д. Туристичка организација се на одговарајући начин финансира.	**НЕГАТИВНО**

А3 Праћење Дестинација има систем за праћење, јавно извјештавање, те може одговорити на енвајеронменталну, економску, социјалну, културну димензију туризама и питањима људских права. Систем праћења се преиспитује и оцјењује повремено.	Ин-А3.а. Активно праћење и извјештавање јавности о животној средини, економским, социјалним, културним, туристичким и питањима људских права; Ин-А3.б. Мониторинг систем прегледава се и оцјењује повремено.	**НЕГАТИВНО**
А4 Управљање туризмом у дестинацији током цијеле године Дестинација има средства за ублажавање сезонске варијабилности туризма гдје је то примјерено, ради на равнотежи потреба локалне привреде, заједнице, културе и животне средине, идентификује могућности.	Ин-А4.а. Постоји специфична стратегија за маркетинг ван главне сезоне догађаја и привлачење посјетилаца током цијеле године.	**НЕГАТИВНО**
А5 Прилагођавање климатским промјенама Дестинација има систем за препознавање ризика и могућности повезаних са климатским промјенама. Овај систем подстиче прилагођавање климатским промјенама кроз стратегије за развој, лоцирање, и управљање објектима. Систем придоноси одрживости одредишта, те се проводи јавно образовање о промјенама климе и за становнике и туристе.	Ин-А5.а. Тренутни систем прилагођавања климатским промјенама и процјена ризика; Ин-А5.б. Закони и политике за ублажавање климатских промјена, подстицање технологија за ублажавање климатских промјена; Ин-А5.в. Програми за едукацију и подизање свијести јавности, туристичких предузећа, и посјетилаца и о климатским промјенама.	**НЕГАТИВНО**

А6 Инвентар туристичке имовине и знаменитости Мјесто има ажуриран, јавно доступан попис и процјену своје туристичке имовине и атракција, укључујући и природне и културне знаменитости.	Ин-А6.а. Тренутни попис и класификација туристичке имовине и атракција, укључујући природне и културне знаменитости.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
А7 Просторно планирање Одредиште је планирало смјернице, правила и/или политике које укључују привредну и друштвену интеграцију и одрживо коришћење земљишта, пројектовање, изградња и рушење, мјере заштите животне средине,процјене техничке заштите. Смјернице, прописи и/или политике су дизајнирани како би заштитили природне и културне ресурсе, створени су на основу локалних података из јавности, јавно су доступне и проводе се.	Ин-А7.а. Планирање и зонирање са смјерницама, правила која штите природне и културне ресурсе; Ин-А7.б. Смјернице, прописи и/или правила која се односе на одрживо коришћење земљишта, пројектовање, изградњу и рушење; Ин-А7.в. Планиране смјерница, правила и/или политике су створени с локалним подацима из јавности; Ин-А7.г. Планирање смјернице, правила и/или политике јавно су доступне и проводе се.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
А8 Приступ за све Гдје је то потребно, код мјеста и објеката, природне и културне важности, омогућена је доступност свима, укључујући особе с инвалидитетом и другима који имају посебне захтјеве. А гдје нису, даје се дизајн и имплементација рјешења	Ин-А8.а. Политика подржавања приступа туристичким мјестима и објектима, укључујући и оне природне и културне важности, за особе с инвалидитетом и другима који имају посебне захтјеве за приступ, гдје је то прикладно; Ин-А8.б. Приступачност рјешења су дизајнирана како би били узети у обзир цјеловитост дестинације, и имплементирала разумна прилагођавања за особе с инвалидитетом.	**УСЛОВНО ПОЗИТИВНО**

А9 Власништво на некретнинама Закони и прописи у вези имовине постоје, проводе се, у складу с комуналним и аутохтоним правима, осигурава се јавна расправа о евентуалним промјенама/пресељењима и то се не чини без претходног информисаног пристанка и/или разумне накнаде.	Ин-А9.а. Политика и законодавство, укључујући и одредбе за провођење, постоје; Ин-А9.б. Политика и законодавство које се сматра аутохтоним правима, се проводе.	**ЗАДОВОЉАВА**
А10 Задовољство посјетилаца Дестинација има систем за праћење и јавно извјештавање о задовољству посјетилаца и, ако је потребно, да предузме мјере за побољшање задовољства посјетилаца.	Ин-А10.а. Прикупљање и јавно извјештавање података о задовољству посјетилаца; Ин-А10.б. Систем треба да предузме мјере за побољшање задовољства посјетилаца на основу информација о праћењу.	**НЕГАТИВНО**
А11 Условно задовољава Дестинација има систем за промоцију одрживости и стандарде у складу с GTSC критеријумима. Дестинација чини доступним јавности попис сертификација и овјера предузећа које раде/управљају дестинацијом.	Ин-А11.а. Предузећа која подржавају одрживи туризам имају цертификате или системе управљања ж. средином; Ин-А11.б. Цертификат или систем управљања ж. средином призната од стране GTSC; Ин-А11.в. Праћење система управљања животном средином; Ин-А11.г. Јавно доступни попис одрживо цертификованих или овјерених преузећа.	**ЗАДОВОЉАВА**
А12 Безбједност Дестинација има систем за праћење, спречавање, јавно извјештавање, те је спремна одговорити на криминал, безбједност и опасности за здравље.	Ин-А12.а. У току присилне контроле пожара, хигијене хране и безбједности електричне енергије спроводе се прописане процедуре; Ин-А12.б. Безбједносне мјере опреза, као што су станице за пружање прве помоћи на плажама/туристичка атракција и др.;	**ЗАДОВОЉАВА**

	Ин-А12.в. Систем за спречавање криминала; Ин-А12.г. Такси лиценцирани систем; Ин-А12.д. Јавна извјештавања о безбједности.	
Б) Повећање економске користи за домаћина и заједницу и смањивање негативних утицаја		
Б1 Економски мониторинг Директни и индиректни привредни допринос туризма на привреду дестинације се прати и јавно о томе се саопштава најмање једном годишње. У мјери у којој је то могуће, то би требало укључивати податке о трошковима посјетилаца, приходу по расположивој соби, запошљавању и улагању	Ин-Б1.а. Редовно праћење и извјештавање о подацима о трошковима посјетилаца, приходу по расположивој соби, запошљавању и улагању; Ин-Б1.б. Редовно праћење и извјештавање најмање једном годишње о директним и индиректним доприносима од туризма; Ин-Б1.в. Прикупљање и извјештавање јавности најмање једном годишње о раду у туристичкој дестинацији, разврстано по полу и старосној групи.	**НЕГАТИВНО**
Б2 Могућности за локални развој каријера Предузећа дестинације пружају једнакост код запошљавања, могућности за обуку, безбјеност на раду, и поштене финансијске накнаде за све.	Ин-Б2.а. Законодавство и политика подржава једнаке могућности у запошљавању за све, укључујући и жене, младе, особе с инвалидитетом, мањине и друге рањиве популације; Ин-Б2.б. Програми обуке пружају једнак приступ за све, укључујући и жене, младе, особе с инвалидитетом, мањине и друге рањиве популације; Ин-Б2.в. Законодавство и политика подржава заштите на раду за све; Ин-Б2.г. Законодавство и политика подржава поштене плате за све, укључујући и жене, младе, особе с инвалидитетом, мањине и друге рањиве популације.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
Б3 Учествовање јавности Дестинација је систем који подстиче	Ин-Б3.а. Систем за укључивање јавних и приватних заинтересованих страна у заједници упланирању и одлучивању управљања дестинацијом;	

учествовање јавности у одредишном планирању и доношењу одлука на трајној основи	Ин-Б3.б. Јавни састанак како би разговарали о питањима управљања дестинацијом одржава се сваке године.	**НЕГАТИВНО**
Б4 Мишљење локалне заједнице Дестинацијски менаџмент редовно прати, снима, јавно и дјеловањем реагује на тежње, бриге и задовољство локалне заједнице	Ин-Б4.а. Редовно прикупљање података, праћење, снимање и јавно извјештавање о резидентним тежњама, бриге и задовољство дестинацијског менаџмента; Ин-Б4.б. Прикупљање, надзор, снимање и јавно снимање података обавља се правовремено.	**НЕГАТИВНО**
Б5 Локални приступ Дестинација прати, штити, рехабилитује и враћа приступ локалне заједнице природним и културним знаменитостима.	Ин-Б5.а. Програми за праћење, заштиту, санирање или обнову јавно су доступни мјештанима и домаћим посјетиоцима природних и културних знаменитости; Ин-Б5.б. Праћење понашања и обиљежја локалних, домаћих и страних посјетилаца до туристичких мјеста и атракција.	**НЕГАТИВНО**
Б6 Туризам, свијест и образовање Дестинација пружа редовне програме заједницама на свом подручју како би побољшала своје разумијевање могућности, изазове туризма и важност одрживости.	Ин-Б6.а. Програм за подизање свијести о улози туризма и о потенцијалном доприносу одржава се у заједницама, школама и високошколским установама.	**НЕГАТИВНО**
Б7 Спречавање експлоатације Дестинација има законе и успостављене праксе како би спријечила рекламу, сексуални или било који други облик искоришћавања и злостављања било кога, посебно дјеце, младих, жена и мањина. Закони и уходане праксе су јавни.	Ин-Б7.а. Закони и програми како би се спријечио комерцијални, сексуални, или било који други облик израбљивања, дискриминације или узнемиравања становника или посјетилаца; Ин-Б7.б. Закони и Програм су јавни.	**ЗАДОВОЉАВА**

Б8 Подршка за заједницу Дестинација је систем који ће омогућити и подстицати фирме, посјетиоце и јавност те допринијети иницијативама у заједници и одрживости.	Ин-Б8.а. Програми за предузећа, посјетиоцима и јавности о томе како допринијети заједници и очувати биолошке различитости иницијативама и/или развојем инфраструктуре.	**НЕГАТИВНО**
Б9 Подршке локалним привредницима и fair trade Дестинација је систем који подржава локална, мала и средњих предузећа, те промовише и развија домаће одрживе производе и начела fair-trade која се заснивају на природи и култури тог подручја. То може укључивати храну и пиће, занате, извођење умјетности, пољопривредне производе итд.	Ин-Б9.а. Програм за подршку и изградњу капацитета локалних, малих и средњих подузећа; Ин-Б9.б. Програм подстиче предузећа за куповину роба и услуга на локалном нивоу; Ин-Б9.в. Програм за промоцију и развој локалних одрживих производа заснива се на локалној природи и култури; Ин-Б9.г. Програм укључује локалне мајсторе, пољопривреднике и добављаче у ланцу туризма.	**НЕГАТИВНО**
В) Повећање користи за заједницу, посјетиоце и смањивање негативних утицаја		
В1 Заштита атракција Мјесто има политику и систем за процјену, рехабилитацију и очување природних и културних знаменитости, укључујући и градитељске баштине (историјске и археолошке).	Ин-В1.а. Систем управљања за заштиту природне и културне знаменитости, укључујући изградњу баштине и руралних и урбаних предјела; Ин-В1.б. Систем управљања за праћење, мјерење и ублажавања утицаја.	**ЗАДОВОЉАВА**
В2 Управљање посјетиоцима Дестинација има систем управљања посјетиоцима атракција те мјере за очување, заштиту и побољшавање природних и културних богатстава.	Ин-В2.а. Механизам одговоран за спровођење планова и операције управљања посјетиоцима.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**

В3 Понашање посјетилаца Дестинација је објавила и даје смјернице за правилно понашање посјетилаца на осјетљивим мјестима. Такве смјернице су дизајниране како би се смањили негативни утјицаји на осјетљивим мјестима и ојачало позитивно понашање.	Ин-В3.а. Културне и еколошке смјернице за понашање посјетиоца у осјетљивим мјестима; Ин-В3.б. Кодекс праксе за туристичке водиче и туроператоре.	**НЕГАТИВНО**
В4 Заштита културне баштине Дестинација има законе који регулишу одговарајућу продају, трговину, излагање историјских и археолошких налаза.	Ин-В4.а. Закони и прописи за заштиту историјских и археолошких налаза, укључујући оне које се налазе под водом, и доказ њиховог извршења; Ин-В4.б. Програм за заштиту и нематеријалне културне баштине (нпр. укључује пјесме, музику, драму, вјештине и занате) и друге културне програме.	**НЕГАТИВНО**
В5 Опис дестинације Тачно интерпретисана информација даје се на природним и културним знаменитостима. Информација је културолошки прикладна, развијена уз сарадњу заједнице, и саопштена и на страним језицима	Ин-В5.а. Интерпретивне информације доступне су посјетиоцима у туристичким канцеларијама и на природним и културним знаменитостима; Ин-В5.б. Интерпретивне информације о култури; Ин-В5.в. Интерпретивне информације развијене су у сарадњи са заједницом; Ин-В5.г. Интерпретивне информације доступне су на језицима релевантним за посјетиоце; Ин-В5.д. Водичи су прошли тренинг за интерпретацију података.	**НЕГАТИВНО**
В6 Интелектуално власништва Дестинација има систем за допринос у заштити и очувању права интелектуалног власништва заједница и појединаца.	Ин-В6.а. Постојање Закона, прописа или програма за заштиту права интелектуалног власништва локалних појединаца и заједница.	**НЕГАТИВНО**

Г) Повећање предности за животну средину и смањивање негативних утицаја		
Г1 Ризици по животну средину Дестинација је идентификовала ризике за животну средину и има успостављен систем за њихово рјешавање.	Ин-Г1.а. Процјена одрживости дестинације у последњих пет година, идентификовање ризика за животну средину; Ин-Г1.б. Систем за рјешавање утврђених ризика.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
Г2 Заштита осјетљивих средина Дестинација има систем за праћење утицаја на животну средину туризма, очување станишта, врста и екосистема, те спречава интродукцију алохтоних врста.	Ин-Г2.а. Одржава и ажурира попис осјетљивих и угрожених дивљих животиња и станишта; Ин-Г2.б. Систем управљања прати утицаје и заштиту екосистема, осјетљивост окружења и врста; Ин-Г2.в. Систем спречава увођење инвазивних врста.	**НЕГАТИВНО**
Г3 Wildlife заштита Дестинација има систем како би осигурала спојивост с локалним, националним и међународним законима и стандардима за хватање, продају дивљачи (укључујући биљке и животиње).	Ин-Г3.а. Поштивање међународних правила заштите/забране трговања биљкама и животињама са заштићених листа; Ин-Г3.б. Прописи и стандарди за контролу бербе или хватања и продаје биљака и животиња.	**ЗАДОВОЉАВА**
Г4 Емисије гасова стаклене баште Дестинација има систем за подстицање предузећа за мјерење, праћење, минимизовање те ублажавање своје емисије гасова стаклене баште из свих аспеката њиховог рада (укључујући и емисије пружалаца услуга).	Ин-Г4.а. Програм помоћи предузећима за мјерење, мониторинг, минимизовање емисије гасова стаклене баште; Ин-Г4.б. Систем за помоћ предузећима ради ублажавања емисије гасова стаклене баште.	**НЕГАТИВНО**

Г5 Очување енергије Дестинација има систем за подстицање предузећа за мјерење, праћење, смањивање, и јавно извјештавање о потрошњи енергије те о смањивању зависности о фосилним горивима	Ин-Г5.а. Програм за промоцију очувања енергије и мјере, мониторинга и јавно извјештавање о потрошњи енергије; Ин-Г5.б. Правила и подстицаји за смањење зависности о фосилним горивима, побољшање енергетске користи, те подстицање усвајања и примјене обновљивих енергетских технологија.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
Г6 Управљање водама Дестинација има систем за подстицање предузећа за мјерење, праћење, смањивање потрошње, те јавно извјештавање о потрошњи воде.	Ин-Г6.а. Програм помоћи предузећима за мјерење, праћење, смањивање потрошње, те јавно извјештавање о потрошњи воде.	**ЗАДОВОЉАВА**
Г7 Безбједност вода Дестинација има систем за праћење својих водних ресурса како би се осигурало да је употреба од стране предузећа компатибилана са захтјевима за воду у заједници.	Ин-Г7.а. Систем управљања како би се осигурало да је коришћење воде уравнотежено и компатибилно са захтјевима заједнице.	**ЗАДОВОЉАВА**
Г8 Квалитета воде Дестинација има систем за праћење квалитете воде за пиће и рекреативно коришћење по стандардима квалитете. Резултати праћења су јавно доступни	Ин-Г8.а. Систем управљања за праћење и квалитете воде; Ин-Г8.б. Резултати мониторинга су јавно доступни; Ин-Г8.в. Систем одговара правовремено на управљање квалитетом воде.	**УСЛОВНО ПОЗИТИВНО**
Г9 Отпадне воде Дестинација има јасне и спроводљиве смјернице за смјештај, одржавање и испитивање септичких јама и	Ин-Г9.а. Прописи за смјештај, одржавање и испитивање септичких јама и система за прочишћавање отпадних вода, те доказ о извршењу; Ин-Г9.б. Прописи за осигурање величине, врсте и обраде отпадних вода.	

системе за прочишћавање отпадних вода, те осигурава да се отпад правилно рециклира са минималним штетним учинцима на локално становништво и животну средину.	извршења; Ин-Г9.в. Програм помоћи предузећима за квалитетну санацију и рециклирање отпадних вода; Ин-Д9.г. Програм како би се осигурала рециклажа и сигурно поново коришћење или испуштање с минималним штетним учинцима на локално становништво и животну средину.	**ЗАДОВОЉАВА**
Г10 Смањење чврстог отпада Дестинација има систем за подстицање предузећа да се смањи и рециклира чврсти отпад. Сваки преостали чврсти отпад који није могуће поново користити или рециклирати збрињава се сигурно и одрживо.	Ин-Г10.а. Систем прикупљања отпада води јавну евиденцију о количини отпада; Ин-Г10.б. План управљања чврстим отпадом који се спроводи, а има квантитативне циљеве за смањивање, те осигуравање с одрживог збрињавања отпада који није могуће поново користити или рециклирати; Ин-Г10.в. Програм помоћи предузећима да се смањи и рециклира отпад; Ин-Г10.г. Програм за смањење употребе флаширане воде за фирме и госте.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
Г11 Бука и свјетлосно загађење Дестинација има смјернице и прописе како би смањила свјетлосно загађење и буку. Дестинација подстиче предузећа да слиједе смјернице и прописе.	Ин-Г11.а. Смјернице и прописи како би се смањила бука и свјетлосно загађење; Ин-Г11.б. Програм подстицања предузетништва да би се слиједиле смјернице и прописи и како би се смањила бука и свјетлосно загађење.	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**
Г12 Ниски утјицај превоза Дестинација има систем за повећање кориштења смањена утицаја превоза, укључујући и јавни превоз те нпр. пјешачке и бициклистичке стазе	Ин-Г12.а. Програм за повећање коришћења превоза с мањим утицајем; Ин-Г12.б. Програм за доступност активног превоза (нпр. шетњу и бициклизам)	**УСЛОВНО ЗАДОВОЉАВА**

Ауторска обрада на основу властитих процјена и анкетних истраживања – према: https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/ (22.05. 2019.)

14. АНКЕТНА ИСТРАЖИВАЊА

14. АНКЕТНА ИСТРАЖИВАЊА

Анкетно истраживање је вршено путем Упитника за анализу ставова и сугестија посјетилаца Бање Слатине (интерни и екстерни корисници услуга) и домицилног становништва. Истраживање је спроведено на територији бањског комплекса и претежно урбаног дијела Слатине за домицилно становништво. За кориснике бањских услуга анкети се приступило у двије групе – једна група су интерни, а друга група екстерни клијенти. Испитивање је вршено личним контактом "лицем у лице" и комуникацијом приликом анкетирања. Током процеса истраживања није постојала могућност коришћења података неких ранијих истраживања у Слатини везано за бањски туризам.

Инструменти испитивања су били упитници прецизно формулисаних питања. Упитник је конципиран у складу са дефинисаним циљевима истраживања и постављеним истраживачким хипотезама. Сврха упитника је прикупљање конкретних података од стране испитаника који као корисници бањских услуга, или као домицилно становништво имају најрелевантнија мишљења и ставове везане за ниво развоја туризма у Слатини, као и њеног укупног развоја, те размишљања и препоруке у вези унапређења укупног живота у Слатини. Испитаницима је наглашено да је Упитник анониман и да ће се добијени одговори користити као дио статистичког узорка. Посебно је наглашено да ће прикупљени подаци бити обрађени и коришћени искључиво у циљу емпиријског научно-истраживачког рада и да ће бити приказани збирно, изузев запажања везаних за укупни објективни и субјективни доживљај Слатине као туристичке дестинације, који ће бити приказани појединачно, али, свакако, анонимно.

Процес анкетног истраживања је вршен у три фазе: прикупљање података, сређивање и груписање података и анализа. Ријеч је о осамдесет анкетних листова за интерне бањске госте, тридесет за екстерне госте и тридесет анкетних листова за резиденте Бање Слатине. Анкетно истраживање је извршено током љета 2019. године. Прикупљени подаци су сређени (груписани) рангирањем и графичким приказивањем, а интерпретација резултата је презентована текстуално уз примјену графичких поступака.

Укупан број испитаника у све три категорије износи 140. Од осамдесет испитаника интерних корисника услуга Бање, проценат женске популације 68%, а мушке 32%.

Графикон 1. Полна структура интерних испитаника

Према старосној доби просјечна старост испитаних жена је била 67 година, а мушкараца је износила 64 године.

Графикон 2. Старосна структура интерних испитаника

Образовни ниво испитаника карактерише релативно нижа образовна структура, па је тако, укупно посматрано жене и мушкарци заједно основног образовања 15%, са средњом школом 71%, са вишом 5% и високом стручном спремом 9%.

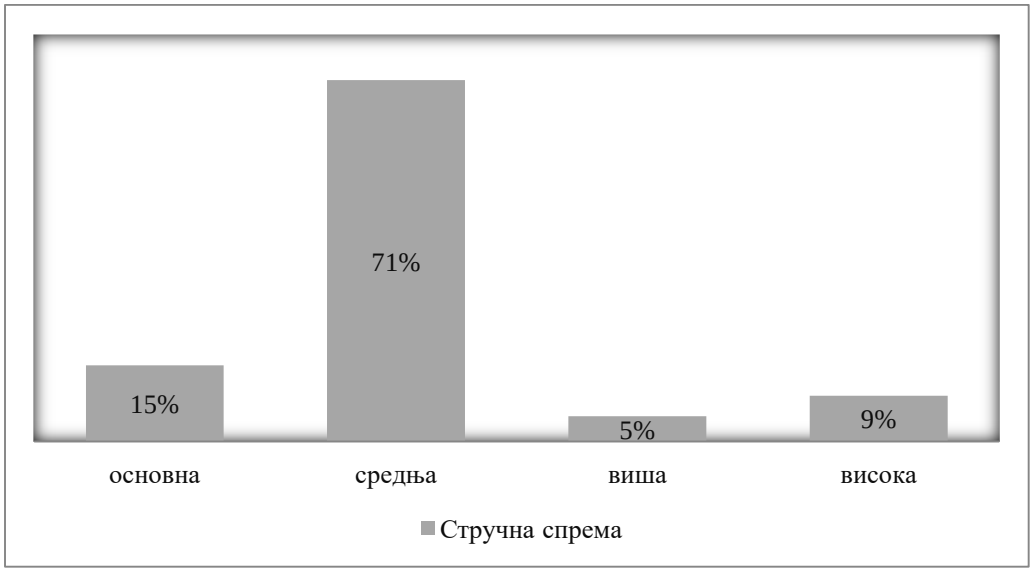

Графикон 3. Образовна структура интерних испитаника

На прво постављено питање које се односило на честину доласка у Бању Слатину, већина испитаника је рекла да долази први пут (49%), што се односи на пацијенте који долазе због одређених врста повреда које су новије природе и њихове рехабилитације. Нешто мањи број посјетилаца долази повремено (36%), што је резултат здравствених потреба и платежних могућности. Само 15% се изјаснило да долази редовно (поновљене посјете у задњих пет година). Овако мали број посјетилаца који долазе редовно, поред скромних платежних могућности становништва, треба тражити и у непостојању садржаја и допунске туристичке понуде у Слатини.

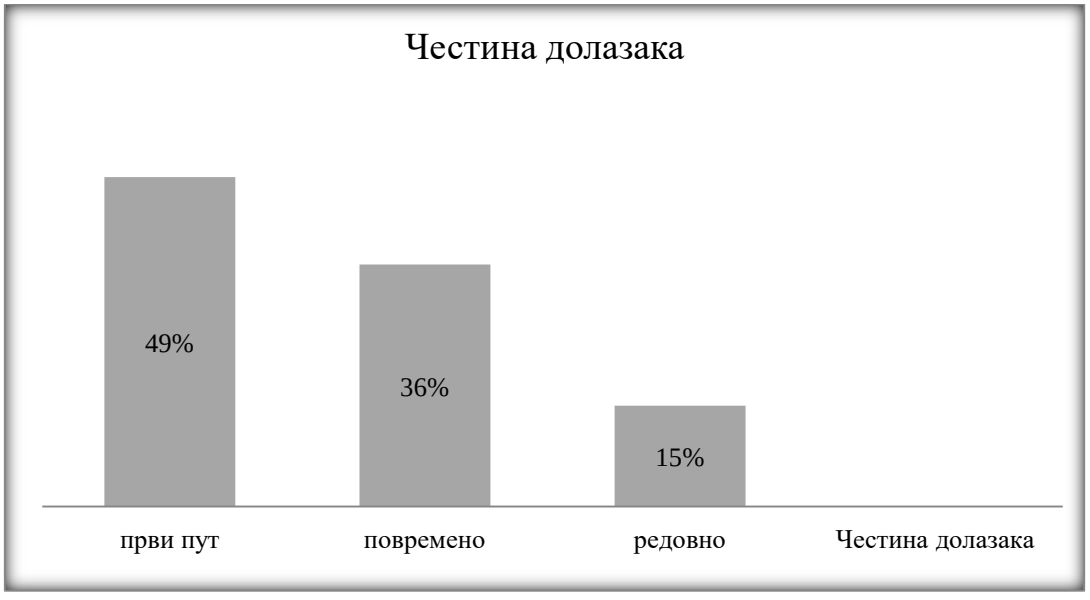

Графикон 4. Учесталост посјете интерних испитаника Бањи Слатини

На питања 1. и 2. која су се односила на мотивацију и разлоге доласка у Бању Слатину, испитаници су се и поред широког спектра понуђених одговора готово доминантно изјашњивали у корист медицинске мотивације и лијечења као разлога доласка у Бању Слатину. Тако је, рецимо, као мотивациони фактор навело љекара чак 89%, а ранији боравак 6%, пријатељи 2% и друго 3%. Као разлог доласка су готово сви навели лијечење, а преванцију занемарљив број испитаника. Можемо констатовати да постоји изузетно висок степен корелације између мотивације и разлога доласка у Бању Слатину.

Графикон 5. Мотивациони фактори доласка у Бању Слатину

Оцјењујући услуге у Бањи, анкетирани корисници услуга су одговарали веома неуједначено, иако се и у оквиру тих одговора могу пронаћи одређене сличности и корелације. Оцјена услуга Бање се односила на десет питања која су била конципирана на такав начин да свако питање има одређени степен корелације барем у неком сегменту. У даљем тексту наводимо поједине резултате испитивања везано за оцјене услуга у Бањи.

Оцјењујући резервације у Бањи испитаници су пружали веома различите одговоре, па је сегмент резервација 25% испитаника оцјенило као одлично, 36% као добро, а 49% као лоше. Висок проценат одговора "лоше", између осталог, треба тражити и у чињеници да су оба претходна одговора видјели као афирмативне, а како нису били спремни да се изразе афирмативно по овом питању, услиједио је једини преостали понуђени одговор.

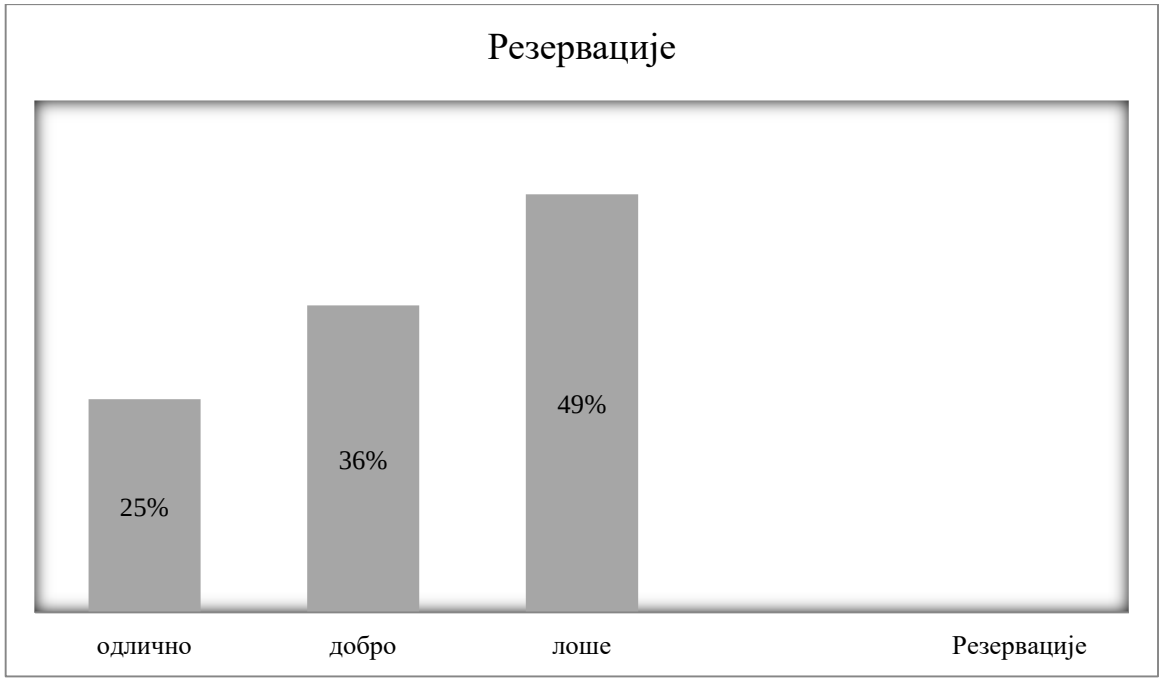

Графикон 6. Оцјена квалитета резервације у Бањи Слатини

Долазак и рецепција су фактори на које су испитаници, такође, одговарали веома неуједначено. Наиме, позитивни одговори су долазили од оних испитаника који су брзо одговарали на питања, не размишљајући превише о смислу питања, већ су давали одговоре на начин, да што прије заврше анкету. С друге стране, испитаници који су давали исцрпније одговоре, имали су пуно критичнији став по овом питању, алудирајући на, по њиховом мишљењу, недовољну сусретљивост особља на рецепцијама, њихову нестручност и неажурност.

Такође, гости посебно истичу да је тешко ступити у контакт телефоном приликом позива, јер се како кажу - нико не јавља на позиве. Посебно истичу непознавање страних језика рецепцијског особља, што и није велики проблем тренутно док у бању

не долазе страни гости, међутим, када би Бања Слатина једном достигла онај ниво развоја за који објективно има предиспозиције, такав ниво рецепцијске услуге би једноставно био недопустив. Тако је, 27% испитаника оцјенило рецепцију као одличну, 32% као добру и 41% као лошу. Мора се признати да је ово веома слаб резултат без обзира што прве двије категорије оцјена, које афирмативно квалификују услуге рецепције, збирно имају доминацију над трећом која је негативна.

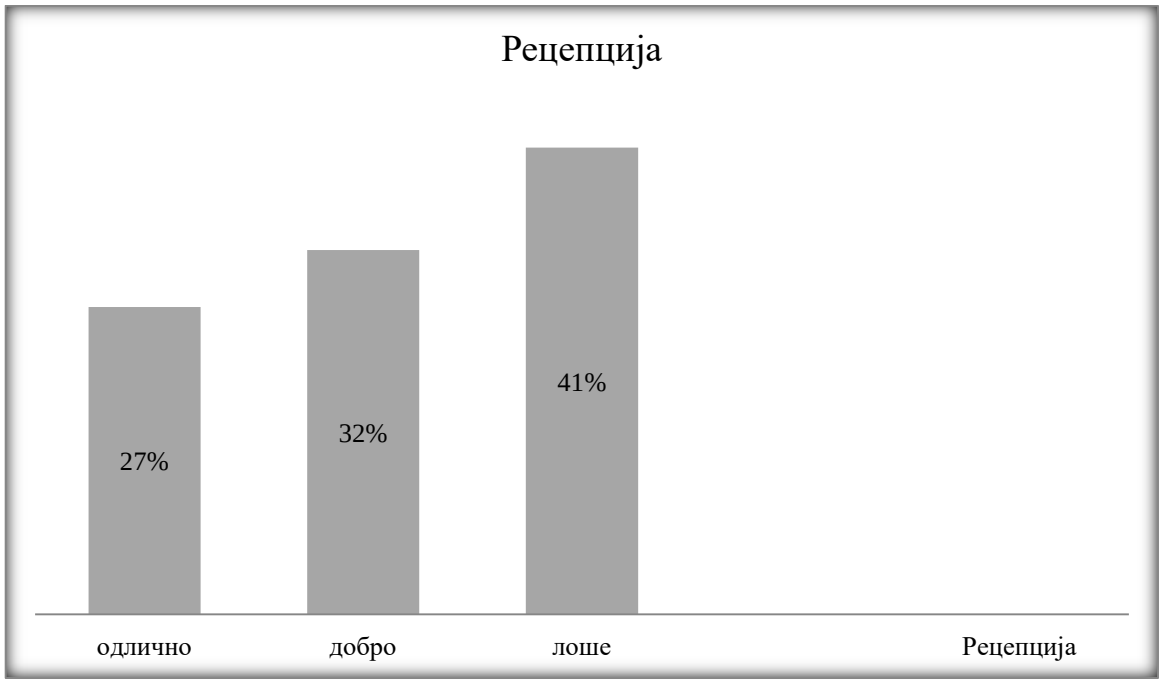

Графикон 7. Оцјена рецепције у Бањи Слатини

Када је у питању смјештај и сервис, оцјене и утисци су варирали од објекта до објекта. Гости су најзадовољнији смјештајем у новоотвореним павиљонима на сјеверној страни комплекса, док је са осталим смјештајним јединицама ситуација нешто друкчија, што се посебно односи на обновљени Стари хотел који на нивоу етаже има заједничко купатило и WC. Резултати су били сљедећи: одлично 41%, добро 35% и лоше 24%.

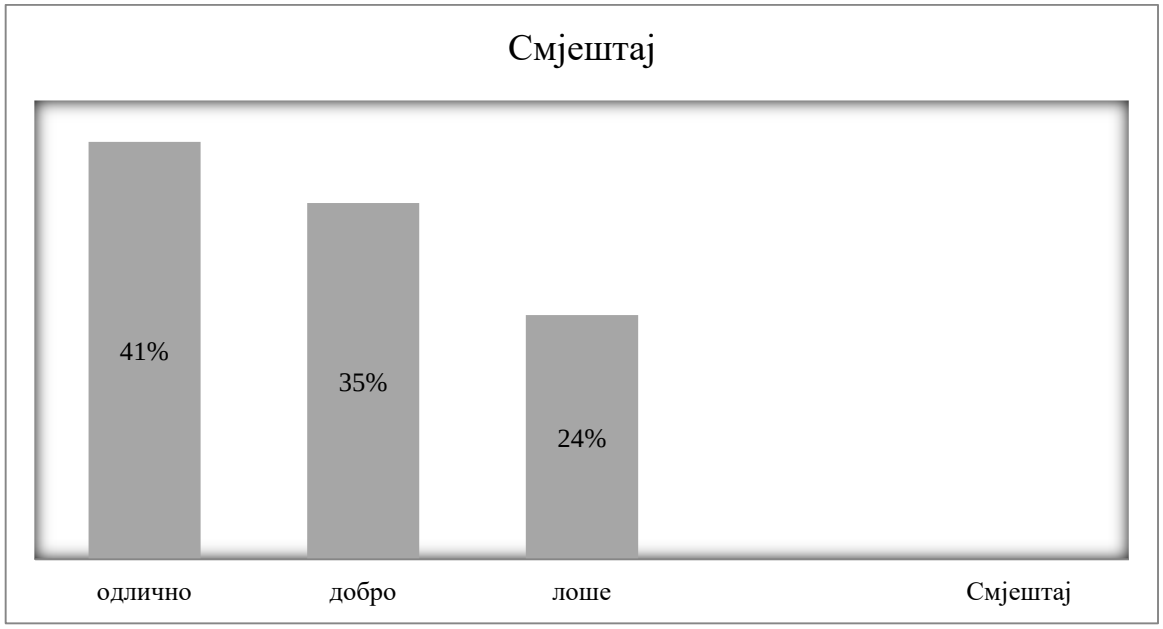

Графикон 8. Оцјена смјештајних капацитета у Бањи Слатини

Исхрана је сегмент услуге који је генерално претрпио највише и најјаче критике од стране испитаника. Наиме, колико се гости жале на слаб квалитет спремљених јела, још више не могу да схвате једноличност у исхрани, тако да смо током спровођења анкете били у прилици да чујемо, од оних који немају више намјеру да дођу, како је то најснажнији разлог за такву одлуку.

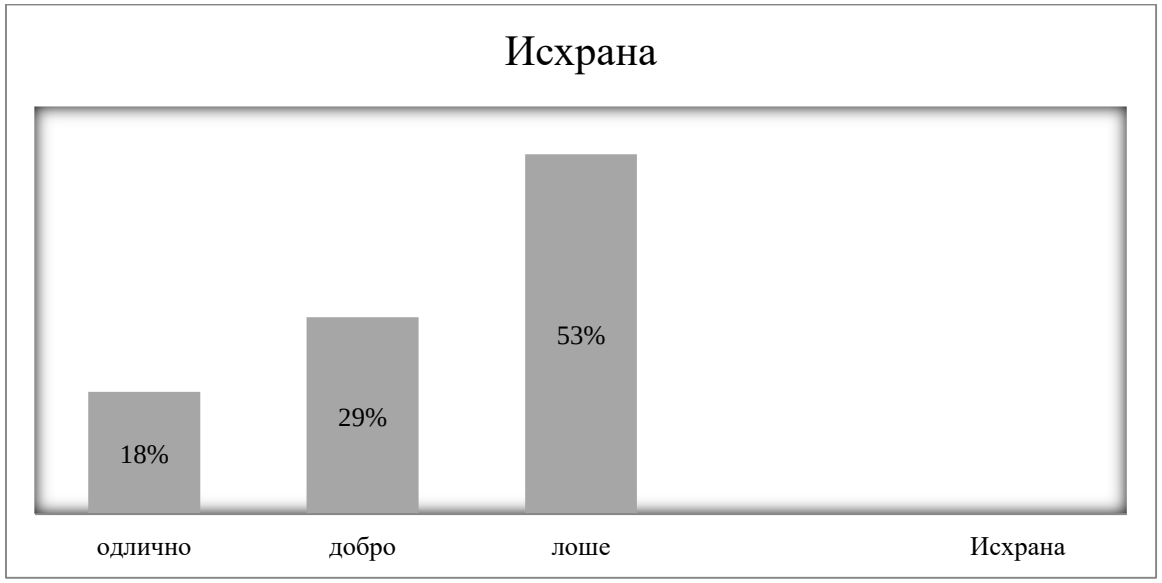

Графикон 9. Оцјена квалитета хране у Бањи Слатини

За разлику од квалитета исхране, квалитет медицинске услуге, прије свега љекарског особља, је оцјењен највишим оцјенама.

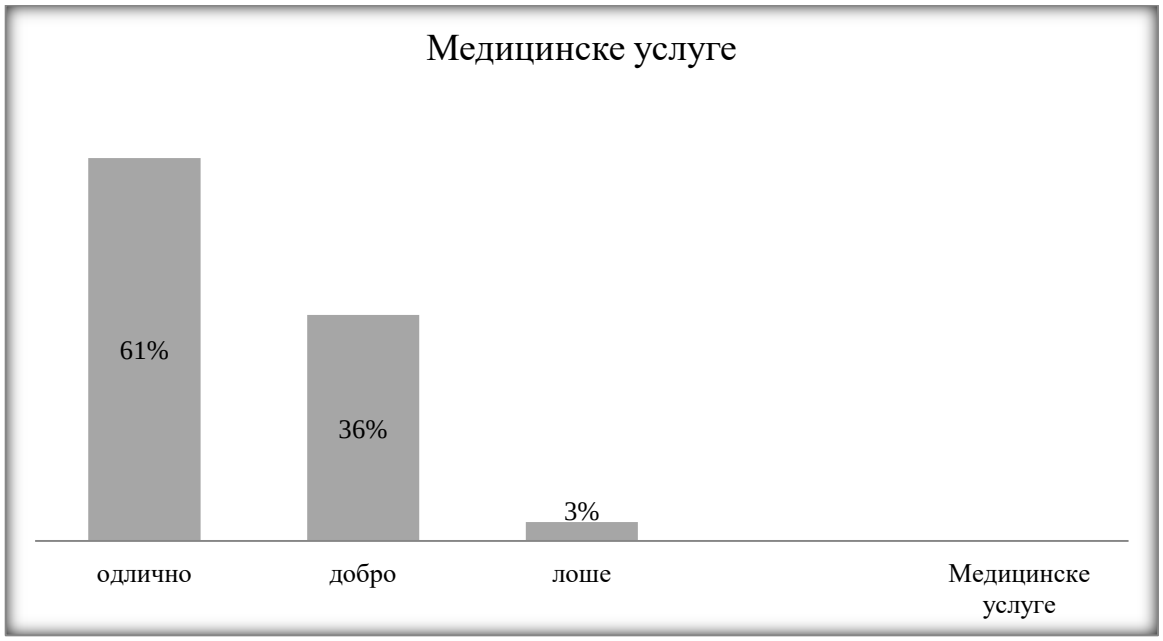

Графикон 10. Оцјена медицинских услуга у Бањи Слатини

Рекреативне услуге које су се у оквиру упитника односиле на могућности рекреације ван медицинских третмана и објеката бање, дакле на отвореном простору и у оквиру допунске затворене рекреације и спорта, су махом добијале веома лоше оцјене.

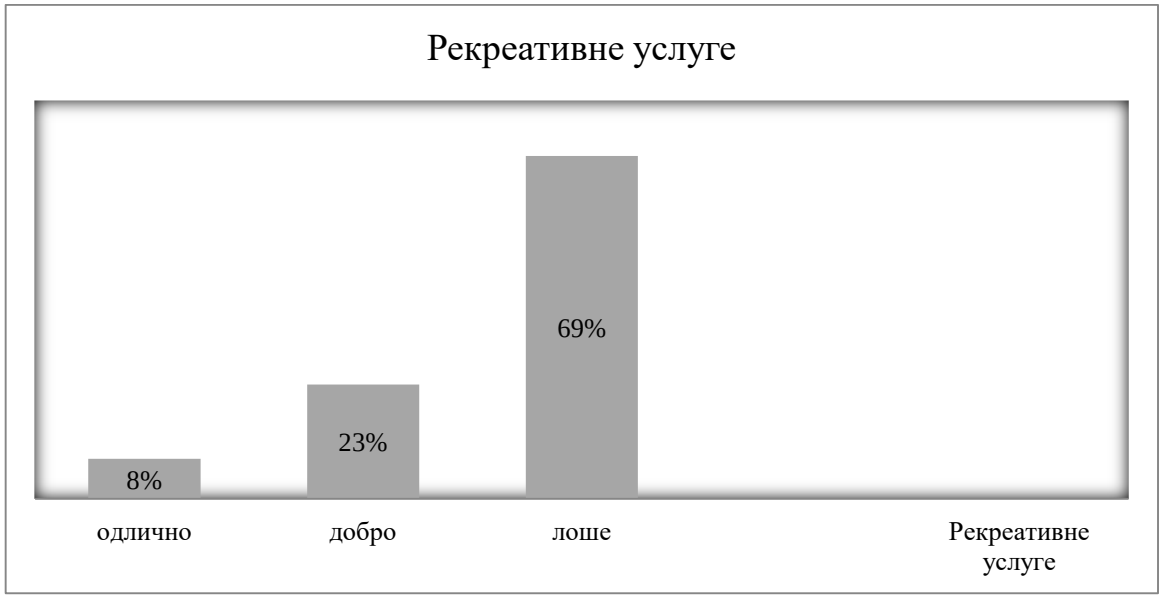

Графикон 11. Оцјена рекреативних услуга у Бањи као туристичкој дестинацији

Оцјена конгресних услуга Бање Слатине спада у категорију најлошије вреднованих, јер многи гости нису ни знали да у просторијама новоотворених павиљона постоји скромна понуда овог типа.

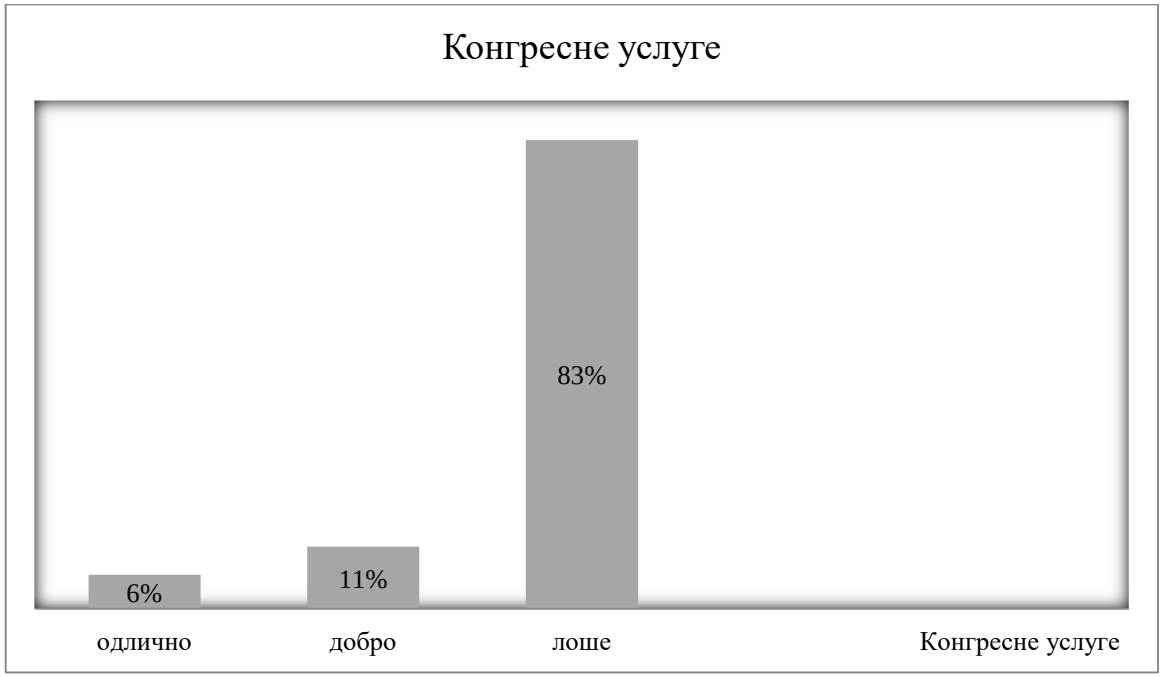

Графикон 12. Оцјена конгресних услуга Бање Слатине

Питање везано за информисаност о понуди, које се превасходно односило на упознатост гостију о услугама Бање Слатине невезано за њихов проблем (шта су знали о Бањи прије доласка) је, такође, веома ниско оцјењена, што је повезано са чињеницом да Бања нема маркетинг службу и да је њена промоција изузетно лошег квалитета.

Графикон 13. Информисаност о понуди Бање Слатине

Питање за однос особља и разумијевање проблема посјетилаца је углавном добијало позитивне оцјене. То је питање које се односило како на поклањање пажње љекара приликом медицинског праћења госта, тако и приступа осталог медицинског, али и немедицинског кадра.

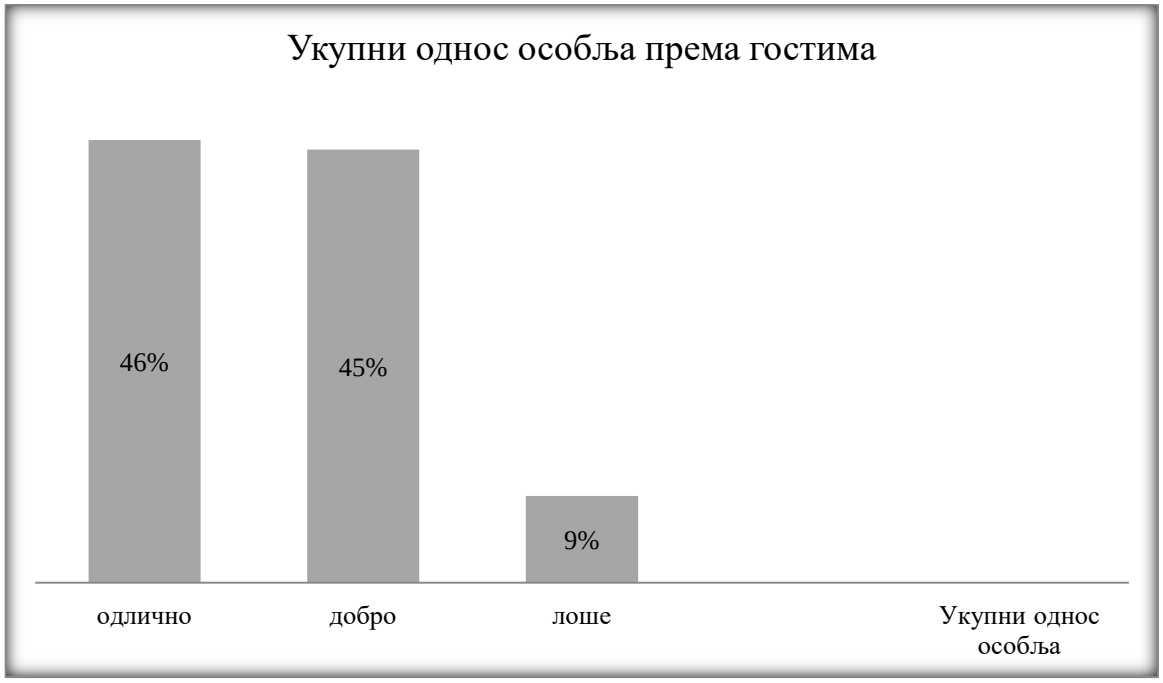

Графикон 14. Однос особља према гостима у Бањи Слатини

Без обзира на очигледне недостатке приказане овом Анкетом, већина посјетилаца се изјаснила да би поново дошли у Бању Слатину и препоручили је другима. Овакав став свакако охрабрује и потврђује опредјељење да би адекватним приступом валоризацији Бање Слатине, могли бити постигнути неупоредиво бољи туристички резултати, а Бања Слатина би се у том случају позиционирала високо на регионалном туристичком тржишту.

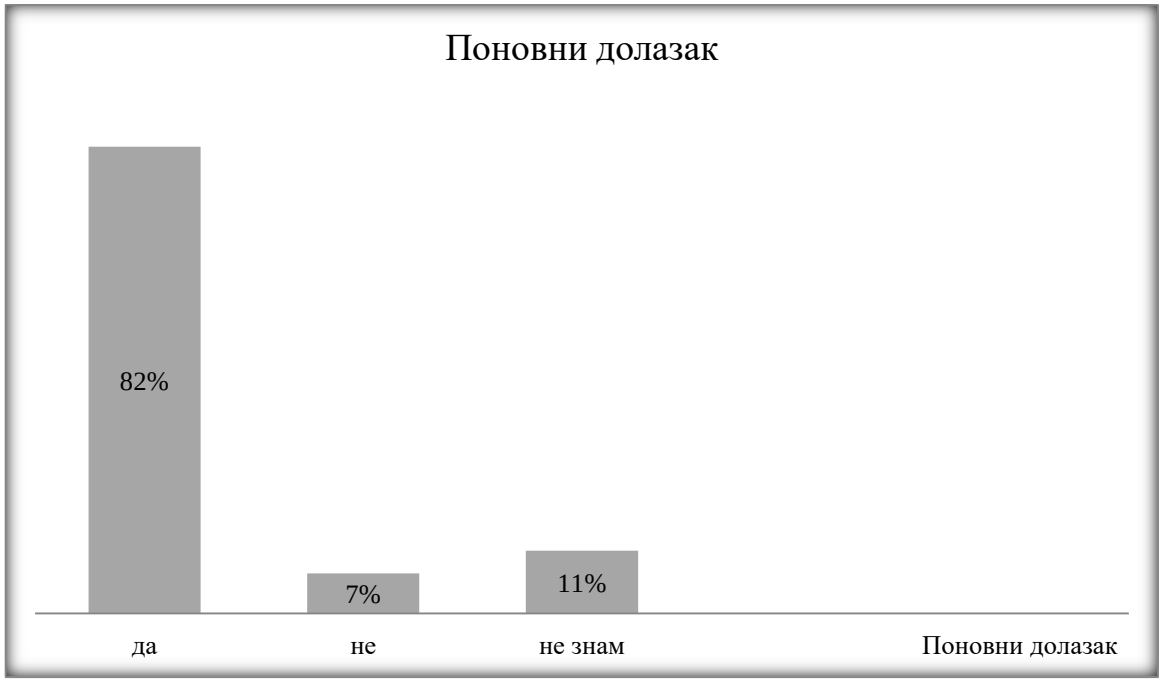

Графикон 15. Жеља за поновним доласком у Бању Слатину

На питање о укупним запажањима током боравка у Бањи Слатини, посјетиоци су давали разне коментаре и приједлоге, од којих неке овдје износимо: коментари о лошем квалитету хране; потребе за козметичким салоном, педикир, маникир и др.; слаба комуникација на рецепцији; нема страних туриста; замјерке везане за санитарне услове у купатилима током третмана; неокречене собе; у појединим објектима гости немају гдје прати веш; мало терапија у прописаним програмима; нема фрижидера у собама; интернет конекција веома слаба; избор телевизијских канала изузетно ограничен; базени немају ручке за придржавање; нема кеса у корпама за смеће; недовољно мијењање постељине, блатни базен није наткривен; славине запрљане воденим каменцом; ванпансионска понуда; анимација гостију; послијеподневни садржаји; слабо чишћење соба; нема банкомата; лоша инфраструктура; лоша шеталишта; девастиран парк; мало клупа; нема отворених водених површина; нема ресторана и пицерије; слаб ваљски видео надзор; уништавање зеленила и цвијећа; појава паса луталица итд.

Што се тиче екстерних корисника услуга, то су особе које су углавном смјештене у "Приватном смјештају Марић" (бивши хотел Луке Курузовића), са заједничким купатилом, а изразили су се афирмативно по свим питањима, једино су им цијене бањских третмана високе. Ови гости сами себи спремају оброке хране. Ријеч је о људима који углавном долазе дужи низ година у бању, а неки од њих и више од тридесет. Поред "Приватног смјештаја Марић", готово да и нема више примјера

издавања приватног смјештаја у Слатини. Крајем осамдесетих година XX вијека, практично није било домаћинства у центру Слатине које није издавало собе корисницима бањских услуга.

Међу резидентском популацијом коју смо анкетирали било је пензионера, угоститељских радника, економиста, свештених лица, повратника из иностранства, службеника, трговаца, банкара, рачуновођа и др. Анкетирали смо укупно тридесет лица, усмјеравајући се искључиво према испитаницима зреле животне доби. Испитаници су на анкетна питања одговарали у већини случајева процјеном, и то: 1 = веома незадовољан/на; 2 = незадовољан/на; 3 = неутралан/на; 4 = умјерено задовољан/на; 5 = потпуно задовољан/на. Просјек година код женске популације је био 59, а код мушке 61 година.

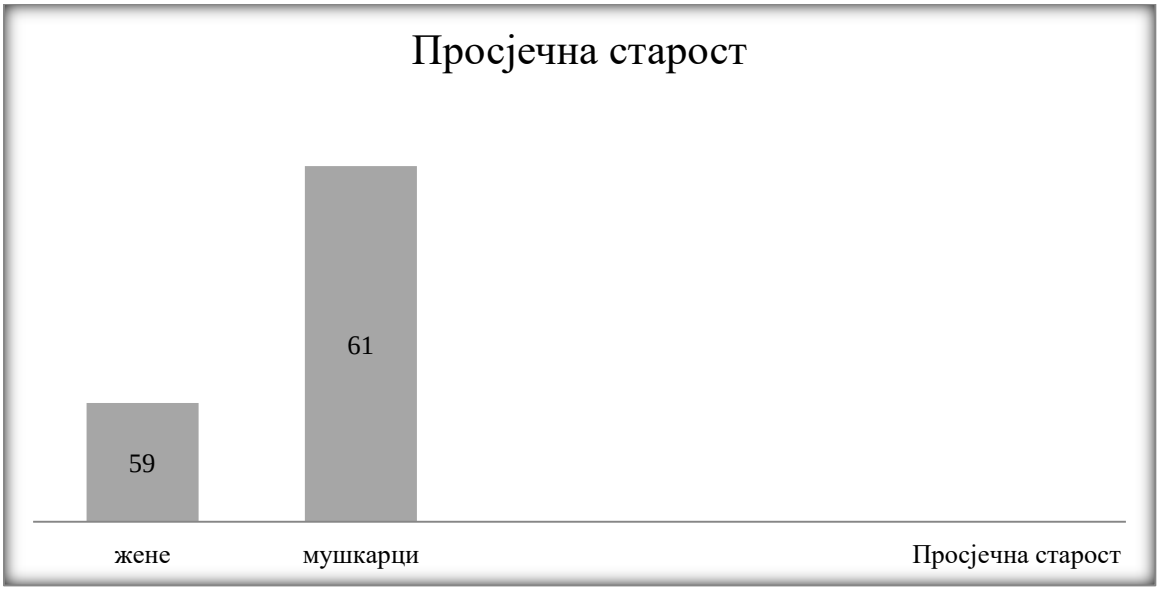

Графикон 16. Просјечна старост испитаника међу резидентима

Број посјетилаца у Слатини испитаници су оцјенили: 1 = веома незадовољан/на - (0%); 2 = незадовољан/на - (12%); 3 = неутралан/на - (57%); 4 = умјерено задовољан/на - (26%); 5 = потпуно задовољан/на - (5%).

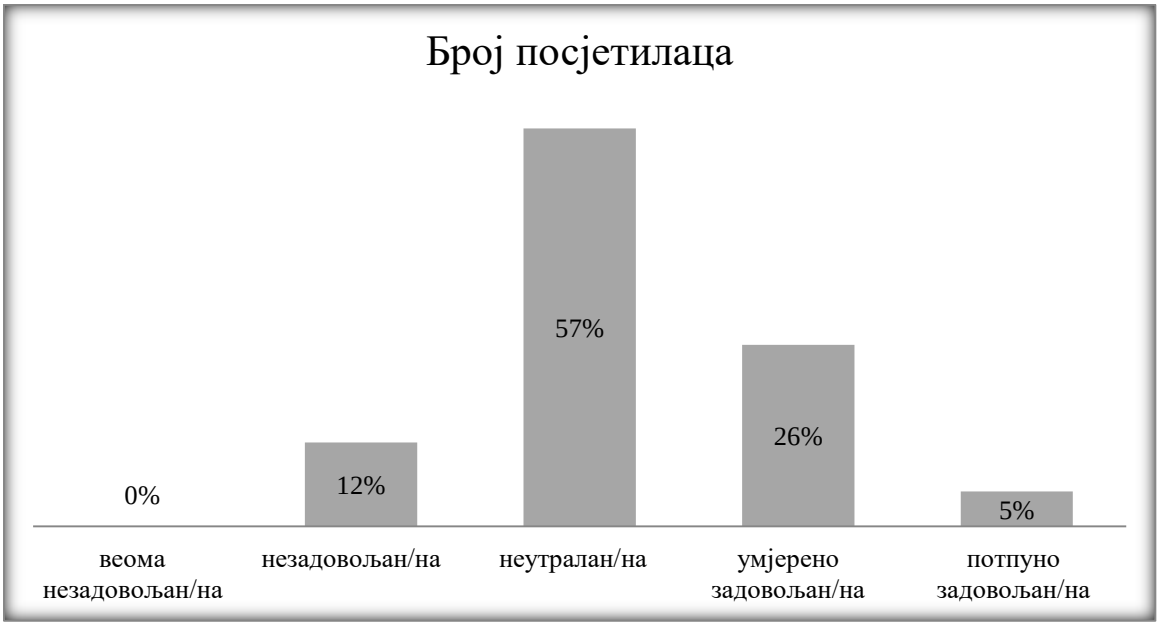

Графикон 17. Оцјена броја посјетилаца у Бањи Слатини

На питање колико туристичких атракција знате у Слатини, и ако их има да их наведу, већина испитаника је рекла да Слатина нема правих туристичких атракција, а они који су рекли да има, сматрају да је то Стара црква и камена кугла. На питање, да ли знате за било какву туристичку организацију или туристички информативни центар у Слатини, сви су одговорили негативно, а на питање - да ли знате за неку интернет страницу која промовише туризам у Слатини, такође сви су рекли да у Слатини нема ниједне, али да Туристичка организација општине Лакташи (по службеној дужности) промовише и слатинске туристичке потенцијале.

О капацитетима и квалитету смјештаја су се изјаснили: 1 = веома незадовољан/на - (0%); 2 = незадовољан/на - (9%); 3 = неутралан/на - (49%); 4 = умјерено задовољан/на; - (34%); 5 = потпуно задовољан/на - (8%).

Графикон 18. Процјена капацитета и квалитета смјештаја

На питање како оцењујете квалитет понуде домаће кухиње (ресторани, брза храна) у Слатини, испитаници су одговорили: 1 = веома незадовољан/на – (12%); 2 = незадовољан/на - (21%); 3 = неутралан/на - (46%); 4 = умјерено задовољан/на - (21%); 5 = потпуно задовољан/на - (0%).

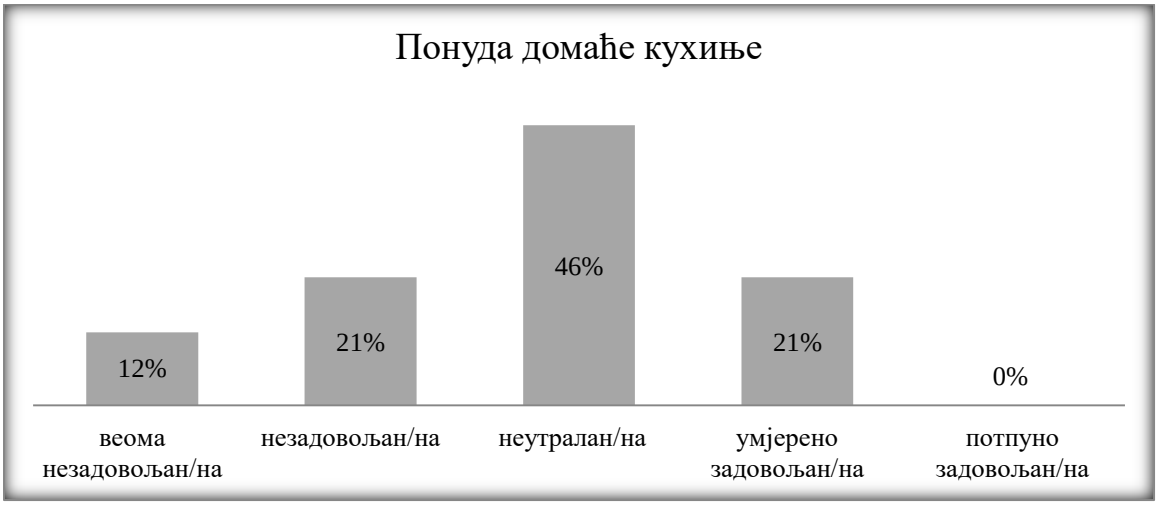

Графикон 19. Понуда домаће кухиње

Оцјена локалног транспорта је оцјењена на сљедећи начин: 1 = веома незадовољан/на – (0%); 2 = незадовољан/на - (24%); 3 = неутралан/на - (48%); 4 = умјерено задовољан/на; - (28%); 5 = потпуно задовољан/на - (0%).

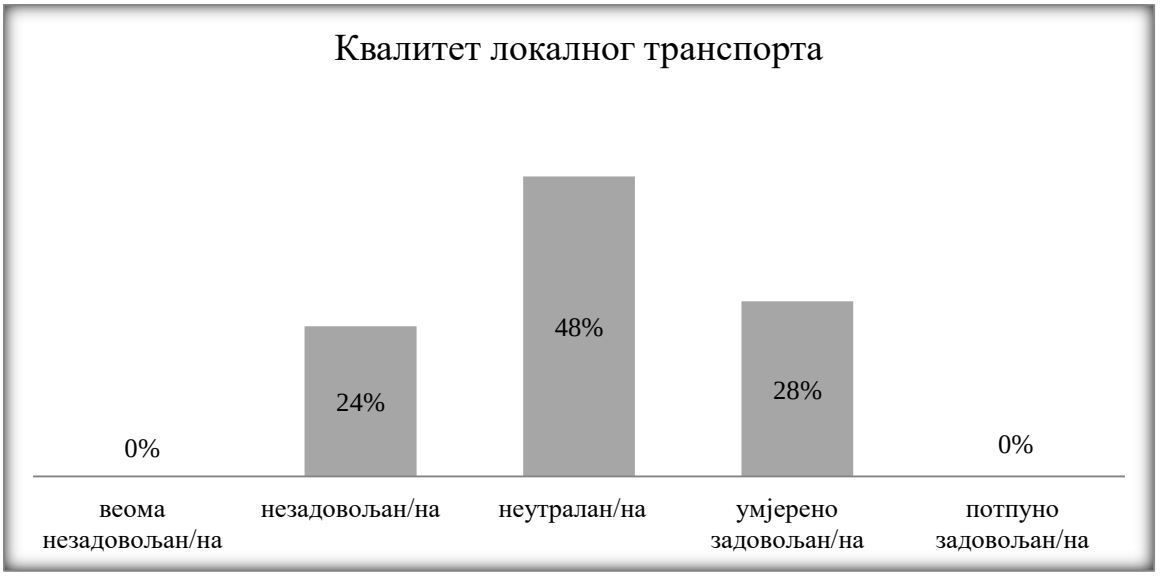

Графикон 20. Оцјена квалитета локалног транспорта

Оцјењући повезаност са главним путевима између Слатине и урбаних центара, као што су Бања Лука и Лакташи испитаници су рекли сљедеће: 1 = веома незадовољан/на – (6%); 2 = незадовољан/на - (11%); 3 = неутралан/на - (53%); 4 = умјерено задовољан/на; - (24%); 5 = потпуно задовољан/на - (6%).

Графикон 21. Повезаност са урбаним центрима

Оцјењујући еколошке услове резиденти Слатине су рекли: 1 = веома незадовољан/на – (9%); 2 = незадовољан/на - (31%); 3 = неутралан/на - (38%); 4 = умјерено задовољан/на - (16%); 5 = потпуно задовољан/на - (6%).

Графикон 22. Процјена еколошких услова

Процјена оцјене љубазности локалног становништва изгледа овако: 1 = веома незадовољан/на – (3%); 2 = незадовољан/на - (9%); 3 = неутралан/на - (35%); 4 = умјерено задовољан/на - (41%); 5 = потпуно задовољан/на - (12%).

Графикон 23. Оцјена љубазности домицилног становништва

Током оцјењивања културних и других догађаја у Слатини, испитаници су претежно давали ниске оцјене: 1 = веома незадовољан/на – (41%); 2 = незадовољан/на - (33%); 3 = неутралан/на - (17%); 4 = умјерено задовољан/на - (6%); 5 = потпуно задовољан/на - (3%).

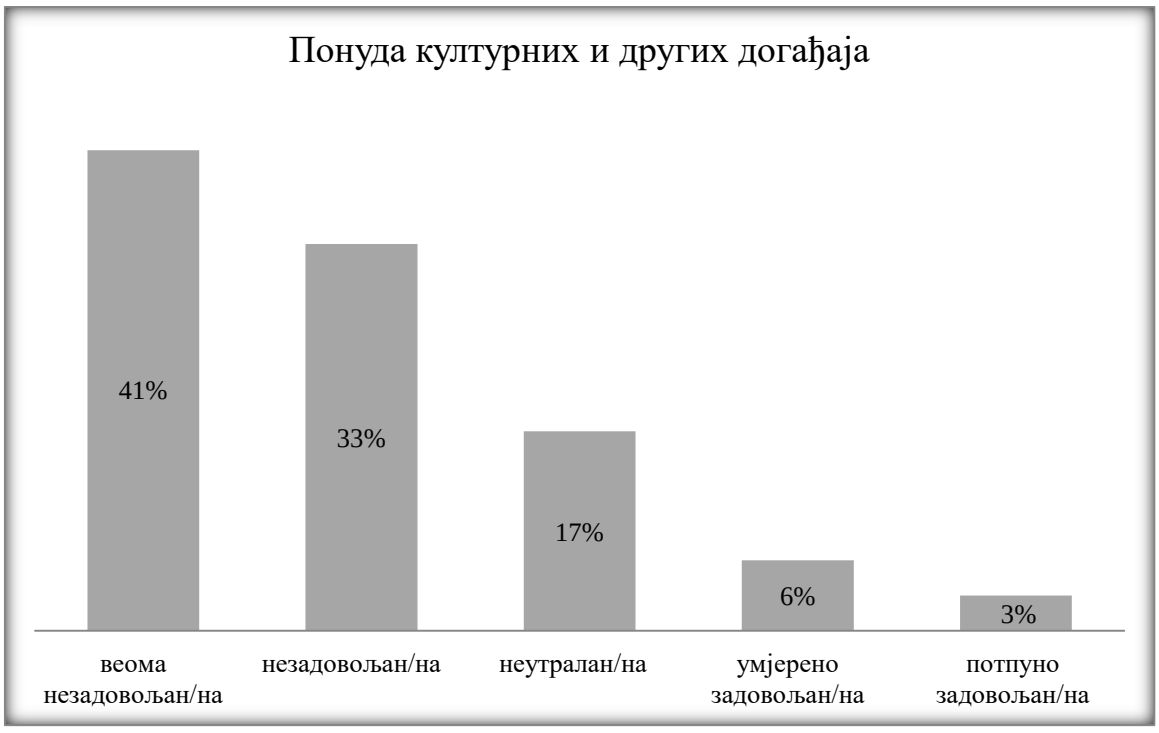

Графикон 24. Понуда културних и других догађаја у Слатини

Као и у претходном случају и о могућности куповања сувенира, испитаници су се изјаснили веома неповољно: 1 = веома незадовољан/на – (62%); 2 = незадовољан/на - (26%); 3 = неутралан/на - (12%); 4 = умјерено задовољан/на - (0%); 5 = потпуно задовољан/на - (0%).

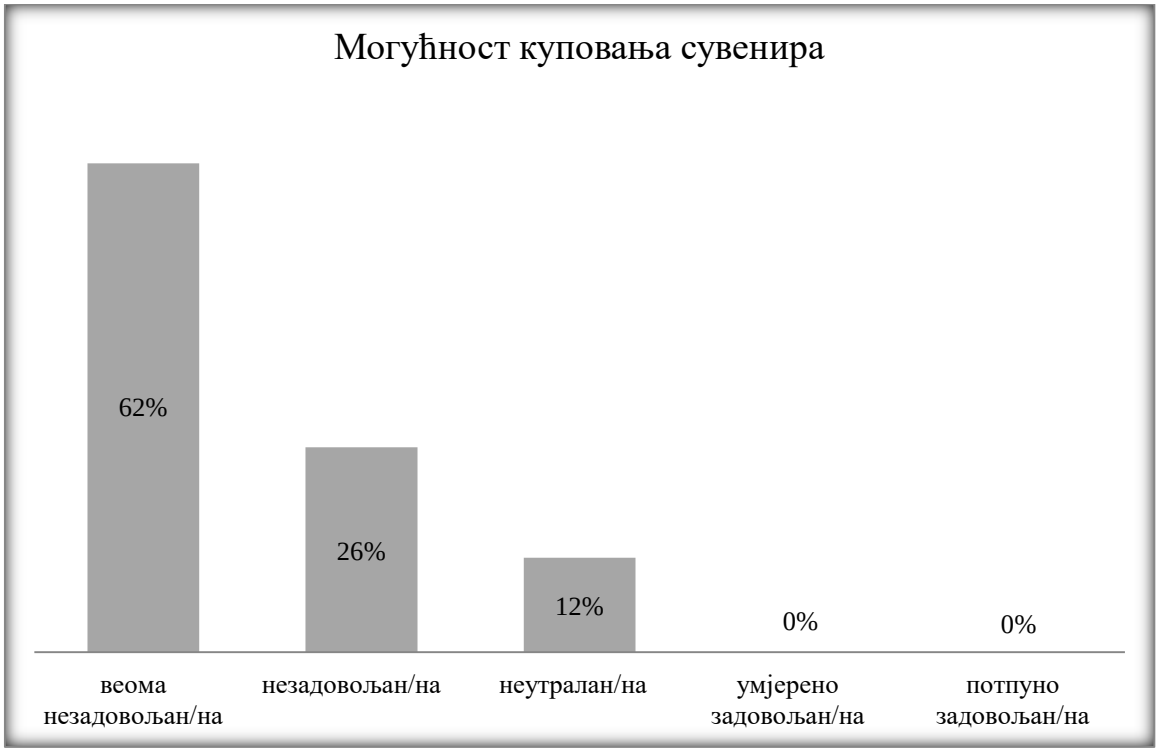

Графикон 25. Оцјена могућности куповања сувенира у Бањи Слатини

Генерално се може закључити да су испитаници пружали доста различите одговоре, па ипак, код неких питања су били готово једногласни, као што је куповина сувенира, затим оцјена културне понуде у Слатини. Међутим, у неким ситуацијама су имали и веома високо мишљење, као када је нпр. у питању властита љубазност.

У оквиру завршних питања испитаници су коментарисали, шта мисле да је најпотребније или би требало побољшати у Слатини како би она била атрактивнија за туристе. Њихови одговори и коментари су се односили на: потребу формирања туристичког бироа и инфо-центра Слатине; формирања такси-службе; побољшање повезаности са општином Лакташи; побољшање чистоће; хитна поновна градња ресторана; чести прекиди дотока воде и струје; побољшање путне комуникације, поготово на потезу од Слатине до Крчмарица; слабо одржавање поред путева;

катастрофално лоша пропаганда дестинације; изградња нових капацитета; изградња спортско-рекреационог центра; изградња отворених базена; изградња конгресног хотела; лоше кошење траве; изградња олимпијског базена; измјештање саобраћаја из центра; отварање продавнице сувенира; ревитализација парка; постављање јавних чесми у парку, нових клупа и других парковских садржаја; недостатак културних дешавања; уређење пјешачких стаза; уређење стаза за излетнике и излетничких површина, уопште; изградња бициклистичких стаза; изградња дома културе; изградња тротоара; изградња тржног центра; изградња игралишта за дјецу; изградња мјеста за пензионере и др.

Полазну (основну) хипотезу предложене дисертације чини став да су ресурси и квалитетна животна средина основ и оквир одрживог развоја одређеног географског простора. У том смислу конципирана је главна хипотеза која гласи:

Х1 - *Квалитетна валоризација укупних природних потенцијала Бање Слатине представља кључан фактор развоја њеног туризма*. Да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја. Истраживачким, когносцирајућим и презентованим материјалом, *Х1 основна хипотеза је потврђена*.

Помоћна Х2 хипотеза која гласи - *Развој туризма у Бањи Слатини зависи од унапређења укупне понуде,* је *потврђена*, између осталог и анкетним истраживањем. Наиме, досадашњи приступ развоју Бање Слатине је био углавном стихијског карактера, без јасне визије развоја са, понекад, необјашњивим опструкцијама које су довеле до тога да се Бања Слатина као туристичка дестинације у 2019. години, налази на самим почецима туристичког развоја.

Помоћна хипотеза Х3 гласи - *Хетерогеност туристичких потенцијала Бање Слатине намеће потребу промјене концепта вредновања њених ресурса*. Имајући у виду да Бања Слатина својим туристичко-географским положајем, амбијенталним и пејзажним карактеристикама посједује атрибуте за веома квалитетним развојем конгресног, спортско-рекреационог и излетничког туризма, а да је до сада фаворизован искључиво здравствени (физијатријски) сегмент развоја – наведено говори у прилог да је и *помоћна хипотеза Х3 потврђена*.

Помоћна хипотеза Х4 која гласи - *Ако су природни потенцијали кључан услов развоја туризма – њихово очување је примарни циљ одрживог развоја Бање Слатине*. Туризам је по својој природи динамична и дисперзивна активност, врло често склона стихијности и деградирању природне средине ако није програмски заснована и

контролисана планским и организационим мјерама. Усмјеравање искључиво на један вид понуде (здравствени туризам), не иде у прилог ни еколошкој, а ни економској одрживости. Да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја. Утолико више, можемо рећи да је и *помоћна хипотеза Х4 потврђена*.

ЗАКЉУЧАК

Анализирајући природне и антропогене, као и инфраструктурне и остале факторе, добијамо потенцијалне могућности туристичког, али и укупног развоја једне туристичке дестинације. Експанзиван и неконтролисан развој туризма у протеклих неколико деценија, праћен многим нежељеним еколошким, социјалним и културним ефектима, наметнуо је потребу приступа и концепције одрживог развоја, као процеса који дозвољава развој без деградације ресурса на којима се заснива. Такав приступ обавезује на увид и аналитику свих природногеогфских и друштвеногеографских елемената, у циљу њиховог правилног коришћења и унапређења.

Подручје Слатине се одликује сложеном геолошком грађом. Највећу распрострањеност има дијабаз рожна формација. Најстарије и уједно најраспрострањеније наслаге су пјешчари, глинци, лапоровити кречњаци и подређено рожнаци. На локалитету Бање Слатине присутне су велике наслаге бигра у којем је и даље активан процес исталожавања калцијум карбоната, што ове наслаге издваја као објекат геонасљеђа. На локалитету кисељака (сјеверни обод алувијалне равни) констатоване су наслаге бигра који је завршио фазу формирања. Ове бигрене наслаге су суве, а везују се за појаву извора тј. истицања подземних вода. На самом локалитету бигрених наслага нема истицања подземних вода. Хидрогеолошком еволуцијом, која је обично предиспонирана тектонским покретима, дошло је до миграције подземних вода што је резултовало помјерањем мјеста истицања тј. мјеста извора. Експлоатација термоминералних вода на подручју Слатине врши се у парку непосредно уз бању. Термоминералне воде се користе највећим дијелом у балнеолошке сврхе.

Развој водоснабдијевања у Слатини мора се кретати ка повећању обезбијеђености испоруке воде корисницима, и ка повећању квалитета испоручене воде. Развој водоводног система мора бити праћен развојем канализационог система и адекватном заштитом квалитета вода. Ради стварања услова за коришћење вода и очување еколошких система у водама и око њих, неопходно је реализовати мјере заштите квалитета вода. Основни облик заштите квалитета вода састоји се од спровођења техничко-технолошких мјера на отпадним водама и концентрисаним изворима загађивања (прикупљање и пречишћавање отпадних вода), контроле расутих извора загађивања и мјера на потенцијалним и посредним изворима загађивања.

Квалитетно и поуздано водоснабдијевање комплетног конзумног подручја хигијенски исправном водом за пиће захтијева радове на повећању капацитета транспортних и дистрибутивних цјевовода, повећању резервоарског простора и формирању висинских зона водоснабдијевања ради одржавања притисака у мрежи и смањења губитака. Поред радова на повећању капацитета постојећег водовода потребно је преузети активности на ревитализацији старог система водоснабдијевања са изворишта "Гаковица", јер је то једина вода која се до Слатине доводи гравитационо без трошкова пумпања. Високу поузданост система водоснабдијевања и одговарајући ниво услуге потребно је постићи продужетком, замјеном и изградњом транзитних и дистрибутивних цјевовода, као и проширењем резервоарског простора. Осим тога, задовољење ових потреба потребно је остварити кроз благовремено и квалитетно одржавање система и објеката система. Као битно, не треба занемарити и запоставити смањење губитака у систему, јер је то велика унутрашња резерва, којом се могу постићи захтјевани циљеви, а самим тим остварити потребе за водом.

Шуме слатинског подручја се претежно налазе се у оквиру зоне распрострањења климатогене заједнице китњака и граба /Querco - Carpinetum/. Са овим шумама алтернирају субмонтане шуме букве /Fagetum submontanum/ на хладнијим положајима, док се на прелазним стаништима јављају шуме букве и китњака. Основни циљеви везани за газдовање шумским земљиштем дефинишу се сљедећим одредницама: 1) Забрана смањења површина под шумама; 2) Спречавање ширења багрема као инвазивне врсте, нарочито у појасу из локални пут Бањалука-Слатина; 3) Уређење постојећег шумског фонда стварањем парк-шума (што је дјелимично урађено), са интерполацијом садржаја и нових дендролошких елемената, прије свега аутохтоних воћкарица; 4) Заштита појединачних вриједних стабала на подручју Слатине; 5) Рекултивација депонија грађевинског материјала у зони Киселјака; 6) Газдовање шумама по принципу трајности функције.

На подручју Слатине констатована је и групација маркантних стабала китњака /Quercus petrea/ и цера /Quercus cerris/ у црквеном дворишту, као и чувене слатинске секвоје /Sequoiadendron giganteum/. На листи регистра највећих стабала Републике Српске, налази се и стабло пачемпреса /Chamaecyparis lawsoniana/ смјештено у спомен дијелу бањског парка. Поменута појединачна стабла су најновијим Урбанистичким планом стављена под режим заштите. Под овај режим треба да се сврстају и три стабла секвоје у центру насеља, како због димензија ове ријетке биљне врсте на нашим просторима, тако и због чињенице да стабла плодоносе, чиме представљају и значајан

генетски ресурс. Такође, под заштиту се ставља налазиште ране озимице Eranthis hiemalis уз Ерцеговачку ријеку, као веома ријетке ефемерне врсте на ширем подручју.

Посебна пажња треба бити посвећена адекватном искоришћавању земљишта и онемогућавању његове деградације. На пољопривредном земљишту мора се обезбиједити зависно од конкретних услова максимално очување вриједних земљишта, њихови производни потенцијали, цјеловитост и повезаност комплекса и сл. У том циљу објекти који нису намјењени пољопривредној производњи, а за које се утврди потреба лоцирања на пољопривредном земљишту (стамбени и економски објекти – проширење или нова домаћинства којима је пољопривреда искључиви или претежни извор прихода), требају се лоцирати првенствено на необрадивим земљиштима, а ако их нема онда на обрадивим, али само на категорији од VI – VII класе.

Могући извори топлотне енергије на овом подручју су био-маса (дрво и други биљни отпади), термалне и термо минералне воде (из природних извора и из бушотина), земља, вода и ваздух са својом температуром искористиве помоћу топлотних пумпи и Сунчева енергија. Био-маса се може користити за ложење у пећима или котловницама за централно гријање у непрерађеном или прерађеном облику. Расположива количина овог извора енергије на овом подручју је релативно мала. Термоенергетски потенцијал термалних и термоминералних вода може се користити непосредно и посредно преко топлотних измјењивача и топлотних пумпи. Укупни потенцијал ове топлотне енергије још није довољно истражен.

Кроз уже урбано подручје пролазе два локална пута Слатина – Клашнице и Бања Лука – Слатина, који чине окосницу саобраћајне мреже насеља Слатина. Остали дио саобраћајне мреже чине стамбене, односно приступне улице, а карактерише их: оштећења коловоза, прије свега, према Крчмарицама; неповезаност пјешачких токова; оштећене банкине; непостојање бициклистичког саобраћаја. У том смислу је неопходно: извршити реконструкцију саобраћајнице према Бањалуци до Крчмарица; измјестити главну саобраћајницу из ужег урбаног подручја; изградити пјешачке и бициклистичке стазе; изградити додатна мјеста за паркирање; обезбједити простор за такси стајалишта.

Поуздана оцјена стања животне средине могућа је само на основу мјерења и праћења квалитета појединих еколошких фактора у животној средини (квалитет ваздуха, воде, земљишта и мјерење нивоа буке). Квалитет ваздуха у приземним слојевима је задовољавајући, што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да у Слатини нема значајних загађивача ваздуха. Површински водотоци, због мале количине воде су

осјетљиви на загађење, стога је потребно спријечити њихово загађење испуштањем отпадних и фекалних вода што је довољна гаранција да ће и у будућности остати чисте.Термалне воде су незагађене. Сакупљање комуналног отпада још увијек није на задовољавајућем нивоу, те је потребно: онемогућавање појава малих дивљих депонија; пречишћавање отпадних вода прије испуштања у реципијент; контрола употребе пестицида; успостава мониторинга квалитете ваздуха, подземних и површинских вода и буке.

Генерално, на бази заштите простора и животне средине потребно је квалитетно очување укупних природних вриједности и њихово превођење у виши степен уређености, ревитализација парка и свих зелених површина, заштита минералних вода и дендро-фонда. Свакако, посебну пажњу треба посветити и заштити културно-историјског насљеђа, у првом реду Старе цркве у Малом Блашку, али и осталих вриједних објеката, какви су прије свега: објекат бање, објекат врела, каптажа врела на кисељаку, породична кућа Марић, док су остали вриједни објекти у међувремену порушени, или су се сами урушили. Треба изнаћи модалитете реконструкције порушених објеката.

Посебан проблем представља демографска структура везано за негативни природни прираштај и емиграционе токове. То су процеси који се не могу ријешити брзо, већ дугорочно, а негативна друштвена селекција их само поспјешује у смјеру који је супротан од жељеног. У циљу вишег нивоа стандарда и просторне организације становања потребан је рационалнији приступ у коришћењу расположивог простора, унапређењем архитектонских објеката подизањем нивоа функционалне организације и обликовања стамбених објеката, опремања насеља пратећим садржајима и побољшању амбијента. Сходно томе, неопходно је рационално коришћење и успостављање ефикасног система управљања грађевинским земљиштем. Систем планирања коришћења грађевинског земљишта, тржиште земљишта и земљишна политика, утичу на тржишну конкурентност, поготово туристичких дестинација.

У области привреде је потребно прије свега унаприједити и у потпуности искористити туристичке потенцијале, запошљавајући у првом реду домицилно становништво, што до сада није била пракса. Затим, искористити све расположиве капацитете за развој пољопривреде и њеног повезивања са туризмом, као и отварања прерађивачких капацитета у пољопривреди. Осмислити програме развоја малих и средњих предузећа.

Посебно је потребно развијати адекватне културне садржаје и изградити просторе у којима би се одвијале позоришне и друге представе, изложбе и концерти. Неопходно је обезбиједити простор за рад и формирање нових културних удружења и институција каква су рецимо: културно-умјетничко друштво по којем је осамдесетих година Слатина била доста позната, удружења грађана, музеј, галерију, клубове и сл.

Иако позната по лијечилишном фактору и квалитету здравствених услуга Слатина нема препознатљив амбијент бањског насеља, ни довољно развијен урбани стандард. Нису довољно заступљене алеје, шеталишта и паркови а нема ни пратећу друштвену инфраструктуру, културну понуду, банке, продавнице, туристичке и агенције за превоз путника, такси службу.

Да би се одређена географска цјелина могла сматрати туристичком дестинацијом потребно је да располаже атрактивним, комуникативним и рецептивним факторима тј. свим природним, друштвеним, антропогеним, културно-историјским, саобраћајним и др., претпоставкама за смештај, исхрану, забаву, разоноду и рекреацију.

Слатина располаже природним љепотама која нису искоришћена. Наведимо, рецимо, примјер изворишта "Кисељак" као и шумске цјелине у окружењу које су коришћене као излетишта од стране грађана Бањалуке и Лакташа за одмор и рекреацију, а која су у данашње вријеме зарасла непрегледним коровом прекривеним смећем и шутом. Наравно, поред овога постоје и други бројни потенцијали.

Овакав приступ и индолентност која траје већ деценијама је несхватљивија, уколико се зна да је у периоду између два свјетска рата у најужем центру Слатине изграђено чак девет објеката. Објекти су били различитих архитектонских и амбијенталних вриједности, а изграђени су по ободу централног бањског парка. Највреднији и најзначајнији је објекат бање обликован као ротонда са куполама изнад кружних базена чиме је архитектонски израз подржао функцију објекта. Објекат је добро уклопљен у околни простор и као такав представља најзначајнији репер и симбол бањског комплекса Слатине, али је изградњом нових пављона изгубио свој претходни амбијентални значај, оставши скривен у оквиру нове архитектонске композиције. Урбанистичко-архитектонски комплекс Бање Слатине око централног парка, настао је у периоду 1880-1940. године. Након Другог свјетског рата изграђени су објекти ресторана и главни бањски објекат. Ипак, и данас овај комплекс нема обиљежја компактне обликовне и функционалне цјелине, што је нарочито изражено потпуним деградирањем парка, али се простор одликује изузетним условима и могућностима за развој.

Треба истаћи неискоришћеност спортских и рекреационих површина, које чине обавезан садржај сваког иоле озбиљнијег бањског центра. Бања Слатина би у том смислу морала да има: фудбалски терен са пластичном травом за припреме спортиста; по два терена за кошарку, одбојку и рукомет; терене за одбојку у пјеску; до пет тениских терена (једини тениски терен је тренутно потпуно зарастао у коров); спортску халу за мале спортове; теретане; атлетске и трим стазе; аква-центар са спортским и рекреативним отвореним и затвореним базенима и пратећим садржајима; и свакако, затворене просторе за рекреативне саджаје.

Потребно је водити рачуна да се садржаји који припадају овој групи адекватно уклопе у бањско окружење, као и угоститељски и услужни објекти какви су ресторани, барови и др. Пројекција развоја туристичко-угоститељске дјелатности посебно треба да се заснива на јачању и обогаћивању ванпансионске понуде. Поред развоја садржаја за спорт и рекреацију, неопходни су садржаји за забаву те коначно уређење паркова, шума и излетишта за тзв. пасивну рекреацију.

Љековитост воде Бање Слатине је релативно широког распона, а односи се на реуматолошке, кардиоваскуларне, гинеколошке и неуролошке индикације. Међутим у последње вријеме је дошло до одређене измјене става према бањама, јер, за разлику од прећашњег времена када су сматране само лијечилиштима, у последњим деценијама се све више усмјеравају туристичком тржишту. То доводи до закључака који воде развоју бањског туризма и који представљају окосницу за конципирање стратегије туризма у Слатини. У том процесу за формулацију успјешне стратегије потребно је обезбиједити: квалитетно диференцирање и позиционирање дестинације; управљање дестинацијом и њеним имиџом; перманентно прилагођавање динамичном окружењу; разумијевање потреба циљних тржишних група; искоришћавање погодности и могућности нових технологија; обезбјеђивање квалитетног ланца вриједности који ће резултовати позитивним ставовима и искуствима посјетилаца; иновације и управљање туристичким производима и синхронизацију циљева интересних група у дестинацији.

Развојни програми Бање Слатине морају бити у корелацији са опредјељењем да трајно остане еколошки чиста средина, што је релативно лако постићи унапређењем и промјеном односа према животној средини. У таквим околностима можемо формулисати развојне циљеве, који треба да се базирају на интегралном приступу унапређења туризма туристичке дестинације:

- Увођење нових и развијање постојећих туристичких услуга;
- Изградња адекватних смјештајних капацитета;

- Изградња квалитетног туристичког менаџмента;
- Промоција туристичке дестинације заснована на одговарајућем маркетингу;
- Изградња спортско-рекреационе понуде;
- Изградња конгресног хотела;
- Адаптација излетничких садржаја;
- Заузимање лидерске позиције у области спортско-рекреационог, излетничког и конгресног туризма;
- Рад на брендирању и имиџу дестинације;
- Промоција од стране стручњака на туристичким сајмовима;
- Развој руралног, ловног и еко-туризма;
- Далеко већа укљученост домицилног становништва и кадрова у области развоја Бање Слатине, али и виши ниво радног ангажмана;
- Промоција Бање као дестинације не само здравственог (што је досада био случај), већ и других видова туризма;
- Оплемењавање туристичких производа секундарним мотивима (гастрономија, рекреација, култура...);
- Заштита културно-историјских споменика и њихова валоризација у туризму;
- Усклађивање и прилагођавање туристичке понуде тенденцијама туристичког производа на међународном тржишту;
- Унапређење нивоа квалитета услуга у туризму усавршавањем кадрова;
- Већа искористивост домаћих (посебно пољопривредних) производа у туризму.

Интегрисани туристички производ Бање Слатине по свом квалитету, обиму и функционалности треба да омогући економске, али и друге користи. Заправо, ријеч је о композитном производу састављеном од великог броја елемената као његових конститутивних дијелова. Такав производ мора бити савршено испланиран, гдје накнадна ad hoc и post festum рјешења и интервенције не могу дати очекиване и одговарајуће резултате. Висок квалитет интегрисаног туристичког производа се манифестује у чињеници да све заинтересоване стране (прије свега домицилно становништво) имају користи и сатисфакцију од његовог развоја, уз заштиту животне средине на највишем могућем нивоу. Подизање атрактивности интегрисаног туристичког производа је немогуће без адекватне маркетинг структуре, која својим стручним дјеловањем омогућује унапређење атрактивности дестинације, уз постулате одрживог развоја.

Планирање развоја туристичке дестинације подразумијева сагледавање њене позиције како на домаћем тако и на иностраном тржишту. У првом реду пласман туристичке дестинације зависи од туристичке понуде али и тражње, на основу чега се утврђује ситуациона анализа, која је основ за формулацију стратешких планских елемената. Стратешки плански елементи треба да садрже: стратегију развоја туризма; програм развоја туризма; програме развоја и унапређења туристичких производа; маркетинг план и планове промотивних активности. Стратегијски планови морају бити усаглашени са просторним и урбанистичким плановима. Овакав приступ гарантује одрживи развој туризма који акценат ставља на баланс између природних, друштвених и економских аспеката развоја туризма.

Бања Слатина као туристичка дестинација треба да буде стратешки дефинисана цјелина укључујући све конститутивне елементе, што ће јој омогућити квалитетно позиционирање уз одговарајући имиџ. Наведено неће бити могуће реализовати, уколико се не усвоји нови приступ који ће створити претпоставке за трансформацију компаративних у конкурентске предности, као основе за ново позиционирање на, како националном, тако и регионалном тржишту. Такође, овакав приступ унапређења понуде мора довести и до стварања већег броја нових радних мјеста.

Валоризација туристичког потенцијала мора да садржава анализу постојећег стања, уочавајући предности и недостатке актуелне туристичке понуде, те на основу тога профилише правце будућег развоја туризма, уз очување животне средине, културног идентитета и задовољење туристичке клијентеле. Да би се све то остварило потребан је већи степен развоја инфраструктуре, супраструктуре, допунских капацитета и диверзификација услуга. Такође, потребна је оријентација према већем броју туристичких програма, јер је туризам интергрански сектор привреде који може да активира механизме мултипликатора раста.

Да би Бања Слатина могла да рачуна на одређене конкурентске предности, потребно је да усвоји модел интегралног управљања квалитетом (Integrated Quality Management - IQM), јер је присутна општа оцјена да неведени приступ осигурава најбољи пут до задовољства свих учесника на нивоу туристичке дестинације, што подразумијева истовремено задовољство туриста, пословни успјех свих субјеката у туристичкој понуди и благостање домицилног становништва. IQM представља посебан документ који акценат ставља на потребу сталног побољшања квалитета и интегралног приступа, заснованог на задовољству туриста понуђеним елементима туристичке понуде, међу које спада гостољубивост, сигурност, заштита животне средине и др.

Према начелима IQM-а, потребно је комбиновати сљедеће факторе: 1) задовољство туриста, што подразумијева формирање система сталног оцјењивања квалитативних и квантитативних фактора понуде; 2) задовољство свих учесника локалне туристичке понуде, што захтијева евалуацију реалних могућности и постигнућа у домену квалитета послова и развоја стручности запослених, на добробит развоја туристичке привреде; 3) задовољство локалног становништва квалитетом живота у туристичкој дестинацији, што захтијева системску оцјену ефеката туризма на локалном нивоу; 4) квалитет животне средине, као изразито важан фактор савременог развоја туризма мјерљив кроз позитивне и негативне утицаје туризма на природно окружење, културну баштину, људско дјеловање, уређеност и организацију дестинације.

У циљу повећања конкурентности, Бања Слатина мора конципирати свој развој узимајући у обзир раније стечена искуства других, афирмисаних бањских туристичких дестинација, како оних у ближем окружењу, тако и најсавременијих европских бањских дестинација. Овакав приступ би, наравно, подразумјевао и одређене промјене у области менаџмента, те организацију квалитетне маркетинг службе која би имала знања, снаге и ентузијазма, да туристички развој коначно усмјери у одговарајућем правцу. За успјех на међународном туристичком тржишту поред адекватних улагања, потребни су и амбициозни пројекти и програми, а с обзиром на потенцијале Бања Слатина, несумњиво заслужује неупоредиво квалитетнију позицију на туристичком тржишту.

Узимајући у обзир објективне потенцијалне могућности развоја Бање Слатине, може се констатовати да они још увијек представљају значајну окосницу, залог и основу за даљи развој. Како туристичка привреда реално представља основу и другим привредним активностима, то омогућује да се на основама развоја туризма додатно развију и неке друге дјелатности, које ће позитивно утицати на повећање запослености становништва, његово задржавање и спречавање депопулације простора. Да би се Бања Слатина успјешно развијала мора се, прије свега, обезбиједити заштита и рационално коришћење термоминералне воде, као примарне вриједности. Затим, неопходна је заштита и унапређење бањског амбијента, као главног основа за рекреацију, и успостављање складне просторне равнотеже између грађевинско-архитектонских структура и природног пејзажа, у циљу постизања препознатљивог бањског амбијента и потврђивања визуелног идентитета бање.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Allen J., et al., *Festival & special event management*, John Wiley & Sons Australia Ltd., Milton, Australia, 2008.
- Антонијевић, С., et al., "Интегрално управљање заштићеним парковима града Београда", *Зборник, Мултидисциплинарни приступ у интегралној заштити - теорија и пракса, Друга регионална конференција о интегралној заштити, Бањалука, 29-30. Октобар 2007.* Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, Бањалука, 2009., стр. 327-338.
- Armstrong, J. L. *Services marketing*, Coles Busines Books, Toronto, 1980.
- Бабац, Д., *Савремени приступ код одређивања зона санитарне заштите изворишта*, Министарство заштите животне средине Републике Србије, Београд, 1999.
- Бабић, М., Ставрић, Б., *Организација предузећа*, КИЗ Центар, Београд, 1996.
- "Балнеолошки извештај о терапијској вредности природног лековитог блата из бање 'Слатина' код Бањалуке", Институт за рехабилитацију, Београд, 2017.
- Бакић, О., *Маркетинг у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010.
- Белиј, М., "Бање Србије – између здравственог и wellness туризма", *Научни скуп са међународним учешћем, Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе* (2013; Ивањица), Зборник радова, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2014., стр. 395-400.
- Белиј, С. М., *Трансформација бања Србије у савремене центре spa и wellness туризма*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, 2016.
- Белиј, С., Белиј, М., "Геотуризам у систему одрживог туризма" *Научни скуп/ Зборник радова, Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе,* 08-10.12.2011.год., Брзећа, Копаоник, Географски факултет, Универзитет у Београду, 2012. стр. 589-594.
- Bieger, T., *Management von Destinationen und Tourismusorganisationen*, 3. Auflage, Oldenburng, 1997.
- Bieger, T., "Strategic competitiveness of destinations – the contribution of culture management", *Tourism and Culture Managing Change, AIEST 50th Congress*, Vol. 42., St. Galen, 2000.

- Blazejczyk, K., *New climatological-and-phsysiological model of the human heat balance outdoor (MENEX) and its applications in bioclimatological studies in different scales, Zeszyty IgiPZ PAN*, Nr. 28, (Zeszyty, IgiPZ PAN / Version book – Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences).
- Burkart, A. J., Melik, S., *Tourism – Past, Present and Future*, Heinemann, London, 1974.
- Butler, R. W., *The concept of a touristarea cycle of evolution*: Implications for management of resources. University of Ontario, Canadian Geographer XXIV, 1., 1980.
- Butler, R., "Pre and post inpact assessment of tourism development", *Tourism Research, Critiques and Challenges*, Routledge, London, 1993.
- Вучак, Д., *Хроника основне школе Слатина*, s.n., 1953.
- Вујић, М., et al."прир.", *Црква брвнара у Малом Блашку*, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", Лакташи, 2000.
- Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1974.
- Getz, D., *Event Management and Event Tourism*, 2nd Edition, Cognizent Communication Corporation, New York, 2005.
- Getz, D., *Event Studies – Theory, Research and Policy for Planned Events*, Butterworth-Heinemann, Elsevier Ltd., Oxford, 2008.
- Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., *Програм санитарне заштите изворишта термоминералних вода бање"Слатина"*, Републички завод за геолошка истраживања, Зворник, 2008.
- Глигоријевић, Ж., Стефановић, В., *Туризам као друштвено-економски феномен: појавни и временски обухват*, Економске теме, 3/2012., Ниш, 2012., 269-282.
- Global Spa Summit, *Spas and the Global Wellness Market: Syneries and Opportunities*, 2010.
- *"Годишњи извјештај о праћењу аерозагађења у граду Бањалуци"*, Институт заштите, екологије и информатике, Бањалука, 2005.
- Goeldner, R. C., Ritchie, J. R. B.,*Tourism, Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley & Sons, INC., 2009.
- Грчић, М., *Туристичко планирање и уређење простора* – Биљешке са предавања, Природно-математички факултет Бањалука, 2002.
- Група аутора, *Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине*, Завод за заштиту споменика културе и природе, Бања Лука, 1985.

- Директива о водама 2000⁄60⁄ЕС
- Дукић, Д., *Климатологија*, Научна књига, Београд, 1981.
- Ђерковић, Б., *Извјештај о хидрогеолошким радовима на терену бање Слатина*, Геоинжењеринг, Сарајево, 1984.
- Ђукић-Дојчиновић, В., *Сеоски туризам Србије*, НИП „Туристичка штампа“, Београд, 1992.
- Ђуковић, Ј., *Хемија атмосфере*, Рударски институт Београд, Београд, 2001.
- Економски институт Бањалука: *Слатина – концепција дугорочног развоја*, 1983.
- Epler-Wood, M,. *Ecotourism: Principles, practices & policies for sustainability*. UNEP: Division of technology, Industy and economics, 2002.
- Erfurt, Patricia J., *An assessment of the role of natural hot and mineral springs in health, wellness and recreation tourism*, PhD thesis, James Cook University, 2011.
- Жегарац, З., *Инфраструктура*, Географски факултет и Урбанистички завод Београд, 1998.
- Живановић, С., *Облици и трендови здравственог туризма*, Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, 2015.
- *Закон о бањама*, Службени гласник Републике Српске бр. 24/09.
- *Закон о грађевинском земљишту*, Службени гласник Републике Српске, 112/06.
- *Закон о ловству*, Службени гласник Републике Српске, бр. 60/09.
- *Закон о јавним путевима*, Службени гласник Републике Српске, 16/10.
- *Закон о пољопривредном земљишту*, Службени гласник Републике Српске, 93/06.
- *Закон о шумама*, Службени гласник Републике Српске, бр. 75/08.
- *Закон о туризму Републике Српске*, Службени гласник Републике Српске, 45/17.
- *Закон о заштити природе*, "Службени гласник Републике Српске", 20/14.
- Илић, Р. М., Милетић, С., *Основи управљања чврстим отпадом*, s.n. Београд, 1998.
- „*Инвестициони пројекат за изградњу хотела "Слатина", са намјенским садржајима за пружање услуга бањске рехабилитације и других туристичко-угоститељских услуга*“, Урбанистички завод Бањалука, 1989.
- Јахић, М., *Урбани водоводни системи*, Удружење за технологију воде, Београд, 1988.
- Јегдић, В., *Туризам и одрживи развој*, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад, 2012.

- Јовичић, Д., *Менаџмент туристичких дестинација*, s.n., Београд, 2000.
- Јовичић, Д., *Туризам и животна средина -концепција одрживог туризма-*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.
- Јовичић, Д., *Стање и перспективе бањског туризма у Србији*, Гласник српског географског друштва, 88., Бр. 4, Београд, 2008., 3-18.
- Јовичић, Д., "Социо-културни индикатори одрживог развоја туризма" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, 2011. стр. 607-616.
- Јовичић, Ж., *Туристичка пропаганда*, Туристичка штампа, Београд, 1982.
- Јовичић, Ж., *Основи туризмологије*, Научна књига, Београд, 1988.
- Јовичић, Ж., *Феноменологија туризма*, Научна књига, Београд, 1992.
- Јовичић, Ж., et al., *Основе туризма*, "Plana tours-Туристичка штампа", Београд, 2005.
- *"Комплетна физичко-хемијска анализа минералне воде у Бањи Слатини и стручно мишљење о њеној терапијској вредности",* Институт за рехабилитацију, Београд, 2001. и 2017.
- Комунално предузеће "Будућност" а.д. Лакташи.
- Koplanidou, K., Vogt, C., *Destination Branding: Concept and Measurement*, Michigan State University, 2003.
- Костић-Новаковић, Р., Трумбуловић, Љ., *Екотуризам*, Висока пословно-техничка школа струковних студија, Ужице, Ужице, 2016.
- Kotler, P., Fox, A., *Strategic marketing for educational institutions*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1985.
- Kotler, P., *Marketing Management – Analysis, Planning and Control*, 7th Edition, Prentice-Hall, Int., London, 1991.
- Kotler, P., Andersen, A.,*Strategic Marketing for Nonprofit Organisations* 4th edition, Prentice Hall, Inc. Englewood Clifs, New Jersey, 1991.
- Kotler, P., Keller, K. L., *Marketing menadžment*, 15. издање, Data Status, Beograd, 2017.
- Kozak, M., Rimmington, M., "Benchmarking: Destination Attractivness and Small Hospitality Business Performance", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 10., 1998.

- Kozak, M., *Destination Benchmarking: Concepts, Practices and Operations*, CABI Publishing, Wallingford, 2004.
- Крешић, Н., Вујасиновић, С., Матић, И., *Ремедијација подземних вода и геосредине,* Рударско-геолошки факултет, Београд, 2006.
- Крунић, О., Сорајић, С., Балнеолошка класификација минералних вода Србије, Српски архив за целокупно лекарство, бр. 141 (1-2), Београд, 2013.
- Krippendorf, J., *Marketing im Fremdeverkehr*, 2. Auflage, Bern, 1980.
- Кумарић, М., *Монографија Врбаске бановине*, s.n., Бањалука, 1932.
- Laws, E., *Tourist Destination Management*, London-New York, 1995.
- Leiper, N., *Tourism Systems*, Palmerston North, New Zealand: Massey University Press, 1990.
- Lovelock, C. H., Wirtz, J., *Services marketing*: A European perspective, London: Prentice Hall Europe, 2004.
- Ловна основа за ловиште "Лакташи" са периодом важности од 01.04.2010. до 31.03.2020. године, ЈПШ "Шуме РС" а.д. Соколац, ИРПЦ Бања Лука, 2010.
- Лончаревић, Р., *Менаџмент*, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, Економски факултет, Бања Лука, 2006.
- Луцановић, Л., *Конгресни туризам*, Свјетлост, Сарајево, 1980.
- Љешевић, М., *Животна средина – теорија и методологија истраживања,* s.n., Београд, 1997.
- Максин-Мићић, М., *Туризам и простор*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2008.
- Максин, М., et al., *Менаџмент природних и културних ресурса у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
- Малинић, В., Стевановић, С., Туристичка валоризација антропогених туристичких вредности градске општине Лазаревац, *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 44-1/2015., стр. 62-85.
- Машић, З., *Теорија спорта*, Зоран Дамјановић и синови, Београд, 2008.
- Мариноски, Н., Стаменковић, П., Илић, Д., *Туристичка географија*, Висока пословна школа струковних студија, Лесковац, 2015.
- Мастило, Н., *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.
- Mathieson, A. & Wall, G.,*Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. London: Longman, 1982.

- Матовић, М., *Човек и животна средина*, Научна књига, Београд, 1994.
- Middleton, V.T.C., Clarke J. R., Marketing in Travel and Tourism, Third edition, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2001.
- Middleton, V.T.C. et al., *Marketing in Travel and Tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2007.
- Милановић, М. М., Љешевић, А. М., Милинчић, А. М., *Екоменаџмент*, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2012.
- Милановић, М., et al., "Улога градског зеленила у стварању квалитетних хигијенских услова на подручју града Београда" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука,12-13. Октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бањалука, 2011. стр. 851-858.
- Miller, G., The development of indicators for sustainable tourism: results fo a Delphi survey of tourism research. Tourism Management, 2001.
- Миленковић, С., *Туризам и економија*, Универзитет у Крагујевцу-Економски факултет Крагујевац, 2009.
- Миленковић, С., Бошковић, Н., *Развојне тенденције екотуризма Србије*, Теме, 36 (2), 2012.
- Милинковић, С., *Природногеографски потенцијали и туристички ресурси Бање Врућице*, Магистарски рад, Филозофски факултет Источно Сарајево, 2012.
- Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Бања Слатина - стварност и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе",* Ивањица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 401-411.
- Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Туристички ресурси Бање Врућице – стање и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе",* Ивањица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 413-423.
- Милисављевић, М., et al., *Основи маркетинга*, Економски факултет, Београд, 2010.
- Миошић, Н., *Програм истраживања термоминералних вода Бање Слатине*, Геоинжењеринг, Сарајево, 1982.
- Миошић, Н., et al., *Хидрогеолошка и геотермална истраживања ширег подручја Бањалуке*, Институт за геолошка истраживања Сарајево, 1987.

- Muller, H. R., *Challenges in Our Time and Their Consequences for Tourism Management,* Research Institute for Leisure Time and Tourisme, Berne, 1993.
- Недовић, Б., *Екологија животне средине*, Универзитетска књига, Бањалука, 1999.
- Недовић, Б., Мејакић, В., Атанацковић, Б., *Биогеографија*, ПМФ Бања Лука и Географски факултет Београд, Бања лука, 1997.
- *Одлука о проглашењу Парк шуме "Слатина",* "Службени гласник Републике Српске", бр. 67/16 2016.
- *"Основа заштите, коришћења и уређења пољопривредног земљишта Републике Српске као компоненте процеса планирања коришћења земљишта"*, Пољопривредни институт Републике Српске, Бањалука, 2009.
- Остојић, М., *Сеоски туризам Србије*, Туристичка штемпа, Београд, 2002.
- Оторепец, С., *Агрометеорологија*, Научна књига, Београд, 1991.
- Пецељ, М., *Биоклиматска анализа бањских мјеста у Републици Српској у функцији развоја туризма*, Докторска дисертација, Бања Лука, Природно-математички факултет, 2011.
- Пецељ, М., Пецељ, Ј. „Могућност примене биоклиматских истраживања у бањском туризму", *Зборник радова Трећи конгрес географа, Бања Лука, 2011.* Географско друштво Републике Српске, Српско географско друштво, ПМФ Бања Лука, Географски факултет Универзитета у Београду 2011. стр., 281-291.
- Пештерац, Р., Плавкић, Ј., *Извјештај о хидрогеолошким регионалним истраживањима у подручју Бање Слатине*, СО Лакташи, Геоинжењеринг, Сарајево, 1984.
- Петровић, П., *Економика туризма*, Географски факултет, Београд, 2008.
- Попеску, Ј., *Менаџмент туристичке дестинације*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2011.
- Попеску, Ј., *Маркетинг у туризму и хотелијерству*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2018.
- Попов, Ј. Д., *Индустрија путовања путничке агенције*, Драгомир Попов, Београд, 1997.
- Поповић, В., *Слатински крај у прошлости*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" Лакташи, 2002.
- Porter, M., *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990.

- Правилник о мјерама заштите, начину одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите, подручја на којима се налазе изворишта, као и водених објеката и вода намјењених људској употреби (Службени гласник Републике Српске 7/03).
- *Приједлог за заштиту Парк шуме "Слатина",* Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, Бањалука, 2016.
- *Просторни план општине Лакташи, 2014-2034*., Институт за грађевинарсто, урбанизам и екологију Републике Српске, Бања Лука, 2018.
- Ратајац, Р., et al., *Екологија и заштита животне средине*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Ritchie, J.R.B. and Crouch, G.I., *Competitive Destinations: A Sustainable Tourism Perspective*, Cabi Publishing, 2003.
- Ross, S., Wall, G., *Evaluation ecotourism*: The case of North Sulawesi, Indonesia, Tourism Management, 1999.
- Сенић, Р., Сенић, В., *Маркетинг менаџмент у туризму*, Универзитет у Крагујевцу – Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Врњачка Бања, 2016.
- Sharpley, R., Planning for tourism: In Sharpley, R. (Ed.). The tourism business: an introduction. Sunderland: Business Education Publishers, 2004.
- Скакун, М., *Пословно право у туризму*, Чигоја штампа, Београд, 2004.
- Smith, G., Ritter, D., Tuggle, W., Benchmarking: The Fundamental Questions, Marketing Management, N_o3., 1993.
- Smith, M., Puczko, L., *Health and wellness tourism*, London: Butterworth Heinemann, 2009.
- Smits, R., *Sustainable Tourism – Destination Development*, HVS International Journal, October 28, 2003.,
- Станковић, М. С., *Туристичка географија*, "А.М.И.Р". Београд, 1994.
- Станковић, М. С., *Бање Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
- Станковић, С., *Туризам-заштита и валоризација*, Српско географско друштво, Београд, 2003.
- Станковић, М. С., "Планирање простора и развој туризма" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. Октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бањалука, 2011. стр. 749-757.

- Станојловић, А., Ћурчић, Н., Павловић, Н., Туристичка валоризација локалитета "Лазарев град" у Крушевцу, *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ*, 60-2/2010., стр. 77-92.
- *Статистички годишњаци 2011-2018. година*, Републички завод за статистику Републике Српске.
- Стојановић, В., *Одрживи развој туризма и животне средине*, Универзитет у Новом Саду- ПМФ, Нови Сад, 2006.
- Стојков, Б., *Методе просторног планирања*, Географски факултет Београд, 2000.
- Стојковац, Ј., Амиџић, Б., Биочанин, Ј., "Пестициди и извори загађења у животној средини и значај ремедијације у санацији контаминације" *1st International Conference "ECOLOGICAL SAFETY IN POST-MODERN ENVIRONMENT"* 26-27. Juny 2009. Banja Luka
- *"Стратегија интегралног управљања водама Републике Српске",* Завод за водопривреду д.о.о. Бијељина, Бијељина 2012.
- *"Стратегија развоја туризма Републике Српске за период 2010-2020. година",* Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука, 2010.
- Томић, П., Марковић, Б. С., *Туризам и заштита средине*, Институт за географију, Нови Сад, 1996.
- Томка, Д., *Култура кроз простор, време и туризам*, Институт за географију, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1998.
- Тошић, Д., Крунић, Н., "Географске детерминанте одрживог развоја" *Зборник радова, Трећи конгрес српских географа с међународним учешћем*, Бањалука, 12-13. октобра 2011., Географско друштво Републике Српске Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, 2011. стр. 759-768.
- Ћирић, М., *Педологија*, „Свјетлост", Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1991.
- Ћосић, М., *Управљање квалитетом туристичких услуга*, Чигоја штампа, Београд, 2007.
- UK Foresight Directive, Intelligent Infrastructure Futures: The Scenarios – Toward 2055. London, Foresight Directorate, 2006.
- UNWTO, *A Practical Guide to Tourism Destination Management*, Madrid, 2007.
- *Урбанистички план Сланине, 1986-2005*, Урбанистички завод Бања Лука, 1986.

- *Урбанистички план „Слатина“ за период 2007-2022 године*, Пројект а.д. Бања Лука, 2011.
- Хаџи, Ј., *Зоогеографска карта Краљевине Југославије*, Збирка карата Географског српског друштва, бр. 2., Београд, 1931.
- Hawkins, D,. *Ecotourism: oportunities for developing countries*. In William T. (ed.). Global Tourism. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1994.
- Heath, E., (1999), "Key Trends and Challenges in Destination Marketing", *Conference Proceedings "Tourism Destination Marketing: Gaining the Competitve Edg"*, (Dublin: Travel and Tourism Research Association), 1999.,
- Henderson, J., *Tourism Crisis: Causes, Consequences and Management*, Elsevier, Oxford, 2007.
- Cataldi, R., Hodgson, S. F., Lund, J. W.,*Stories from a Heated Earth – Our Geothermal Heritage*, Sacramento, CA: Geothermal Resources Council, International Geothermal Association, 1999.
- Ceballos-Lascurain, H., *Tourism, ecotourism and protected areas*. Gland: IUCN-World Conservation Union, 1996.
- Cooper, C., et al., *Tourism – Principles and Practice*, Longman, 2000.
- Cotlin, J., Jones, R., *Whale shark tourism in Ningaloo Marine Park: A longitudinal study of wild life tourism,* Tourism Management, 31, Elsevier, Oxford, 2015.
- Црногорац, Б. Ч., *Географске основе заштите животне средине*, Природно-математички факултет, Бања Лука, 2005.
- Црногорац, Б. Ч., *Хидрологија I – подземне воде*, "АРТПРИНТ", Бањалука, 2009.
- Црногорац, Ч., et al., *Слив Турјанице (физичко-географска и еколошка истраживања)*, Арт принт, Бања Лука и Географско друштво Републике Српске, 2012.
- Черовић, С., *Стратегијски менаџмент у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
- Чомић, Ђ., Пјевач, Н., *Туристичка географија*, Савезни центар за унапређење хотелијерства-угоститељства, Београд, 1997.
- Чомић, Ђ., et al., *Основе туризма*, Филозофски факултет, Универзитет у Источном сарајеву, Пале, 2008.
- Шећибовић, Р., et al., *Увод у географију туризма са основама просторног планирања*, Центар за издавачку делатност Економског факултета Београд, 2006.
- Шошкић, Д., *Основи политичке економије*, Номос, Београд, 1997.

- Штетић, С., "M.I.C.E. индустрија – будућност развоја туристичке дестинације", *Туризам* бр.10., Часопис Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2006.
- *Шумскопривредна основа за Доњеврбаско шумскопривредно подручје 01.01.2010.-31.12.2019."* ЈПШ "Шуме РС" а.д. Соколац, Истраживачкоразвојни и пројектни центар Бања Лука, 2009.
- Wall, G. & Mathieson, A., *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*, London, Prentice Hall, 2006.
- Watson, G. H., *How Process Brenchmarking Supports Corporate Strategy*, Planning Review, 1993.
- Weaver, D., *Sustainable tourism*, Oxford: Butterworth Heinemann, 2006.
- Wober, K., Zins, A., Erfolgsmessung für Turismusdestinationen: ein raumstruktureller Ansatz als Alternative? *Tourismus Journal*, Volume 1, Number 1, 1997.

ИНТЕРНЕТ АДРЕСЕ

- http://apeironsrbija.edu.rs/icama2009/025_Jugoslav%20Stajkovac,%20Amodzic,%20Biocanin%20-%20Pesticidi%20%20i%20izvori%20zagadenja%20u%20zivotnoj%20sredini.pdf
- https://www.bnx.aero/prevoznici-i-destinacije_cir.php
- http://www.pipaugs.org.rs/pdf/cir/cir-neodrzivi-2d-principi-nove-atinske-povelje-u-odnosu-na-urbanu-i-zivotnu-sredinu.pdf
- file:///C:/Users/PC/Downloads/agenda%2021%20za%20turisticku%20privredu%20(1).pdf
- cdn.ymaws.com/www.nationalwellness.org/resource/resmgr/pdfs/sixdimensionsfactsheet.pdf
- http://www.dgt.uns.ac.rs/zbornik/issue38/09.pdf
- http://xn----itbaba0aapeekb4br.xn--90a3ac/pdf/et20144_08.pdf
- https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Ловни_туризам
- http://srpskamagaza.com/doks/Odrzivi_Turizam_elektronsko_izdanje.pdf
- http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2017-7/69-2017-7-28-Cogoljevic.pdf
- http://www.cqm.rs/fq2006/pdf/A/49%20-%20Radosavljevic%20G.pdf

- https://www.researchgate.net/profile/Danijel_Pavlovic/publication/242330297_Kvalitet_kao_osnova_trzisnog_uspeha_hotelskog_preduzeca/links/00b4951cca905e28ee0000
- https://zotovicbl.com/index.php/politika-kvaliteta/
- https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0032-8979/2003/0032-89790304207C.pdf
- https://www.researchgate.net/publication/272529690_STRATEGIJSKI_MARKETING_TURISTICKE_DESTINACIJE
- file:///C:/Users/PC/Downloads/Vukic%20Doktorat%20Full.pdf
- https://www.nezavisne.com/ekonomija/privreda/ZTC-Banja-Vrucica-nizom-manifestacija-slavi-vijek-uspjesnog-poslovanja/551489
- https://banja-vrucica.com/sportski-tereni/
- https://www.google.com/search?q=banja+vrucica+sportski+tereni+foto&rlz=1C1AVFA_enBA810BA810&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=8bpSdKql1V7dNM%253A%252CEpSFdirRf2vDWM%252C_&vet=1&usg=AI4_kRY0D34Z5YiPoOPE38ijmF77VP3BA&sa=X&ved=2ahUKEwj94NHQxoXkAhWsxIsKHb7BC_wQ9QEwAHoECAkQBg#imgrc=BF_8bJiFk4nyPM:&vet=1
- https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/

СПИСАК ТАБЕЛА

- *Табела 1. Основне балнеолошке групе вода*
- *Табела 2. Средње мјесечно и годишње трајање Сунчевог сјаја Бања Луке (у сатима)*
- *Табела 3. Годишње трајање Сунчевог сјаја (2010-2017) Бања Лука (у сатима)*
- *Табела 4. Средње мјесечне и средње годишње температуре ваздуха*
- *Табела 5. Средње температуре ваздуха (°C) по годишњим добима*
- *Табела 6. Средња мјесечна температура ваздуха (2010-2017.) у Бања Луци (°C)*
- *Табела 7. Апсолутне максималне температуре ваздуха (°C) у периоду од 1961-2010. године*
- *Табела 8. Апсолутно минималне температуре ваздуха (°C) у периоду од 1961-2010. године*
- *Табела 9. Просјечни мјесечни и годишњи број мразних дана (t_{min}< 0°C, 1961-2010.)*

- *Табела 10. Просјечан мјесечни и годишњи број ледених дана (t_{max} < 0°C) у периоду од 1961-2010. Године*
- *Табела 11. Просјечан мјесечни и годишњи број љетних дана (t_{max} ≥ 25°C) у периоду од 1961-2010. године*
- *Табела 12. Просјечан мјесечни и годишњи број љетних дана (t_{max} ≥ 30°C) у периоду од 1961-2010. године*
- *Табела 13. Просјечан мјесечни и годишњи ваздушни притисак (у mb) у Бања Луци*
- *Табела 14. Просјечна учесталост честина вјетрова и тишина у Бања Луци 1961-1990. године*
- *Табела 15. Средње честине и просјечне годишње брзине вјетрова у Бања Луци, 1961-1990.године*
- *Табела 16. Просјечна мјесечна и годишња релативна влажност ваздуха (%) 1961-1990.године*
- *Табела 17. Граничне вриједности температуре и релативне влажности ваздуха за одређивање степена неудобности по Шарлу*
- *Табела 18. Просјечна мјесечна и годишња облачност (1/10) у Бања Луци, 1961-1990.године*
- *Табела 19. Просјечна мјесечна и годишња облачност (1/10) по годишњим добима, 1961-1990.године*
- *Табела 20. Просјечана учесталост ведрих (<2/10) и тмурних дана(>8/10) у Бања Луци 1961-1990.године*
- *Табела21. Средње мјесечне и средње годишње количине падавина (mm)*
- *Табела 22. Мјесечна сума падавина 2010-2017. у Бања Луци (mm)*
- *Табела 23. Просјечна учесталост дана са сњежним покривачем у периоду од 1961-1990. године*
- *Табела 24. Укупан годишњи број дана са сњежним покривачем (2010-2017) у Бања Луци*
- *Табела 25. Просјечна учесталост дана са маглом у периоду од 1961-1990. године*
- *Табела 26. Преглед хидролошких параметара црпљења бунара SL-1, по методи S = f (log t) и S = f (log t/t')*
- *Табела 27. Преглед хидролошких параметара црпљења бунара SL-1, по методи S = f (log R^2/t)*

- *Табела 28. Преглед резерви термоминералних вода "Слатина"*
- *Табела 29. Површина и обим непосредне зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"*
- *Табела 30. Површина и обим уже зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"*
- *Табела 31. Површина и обим шире зоне санитарне заштите изворишта "Слатина"*
- *Табела 32. Физичко-хемијски састав термоминералне воде у Слатини*
- *Табела 33. Резултати испитивања хемијског састава воде бање у Слатини*
- *Табела 34. Резултати хемијских испитивања термоминералне воде у Слатини, након Другог свјетског рата*
- *Табела 35. Резултати мјерења температура термоминералне воде у Слатини у протеклих 130 година*
- *Табела 36. Компаративни резултати анализе воде у Слатини од 20.07.2001. године, и (у загради) од 07.07.2017. године*
- *Табела 37. Компаративни резултати хемијске анализе воде, тешких и осталих метала и других хемијских елемената у Слатини од 20.07.2001. године, и (у загради) од 07.07.2017. године*
- *Табела 38. Резултати повременог мјерења температуре "Кисељака" у Слатини*
- *Табела 39. Резултати силикатне анализе пелоида из Слатине (%)*
- *Табела 40. Садржаји микроелемената у узорку пелоида (у ppm)*
- *Табела 41. Укупни садржаји микроелемената у узорку пелоида (у ppm)*
- *Табела 42. Валоризација положаја*
- *Табела 43. Валоризација геоморфолошких туристичких вриједности*
- *Табела 44. Валоризација хидролошких туристичких вриједности*
- *Табела 45. Валоризација биогеографских туристичких вриједности*
- *Табела 46. Валоризација еколошких елемената*
- *Табела 47. Збирна оцјена природних туристичких вриједности*
- *Табела 48. Укупан број становника насеља Слатина и Мало Блашко по пописима од 1879-1931. године*
- *Табела 49. Кретање брија становника насеља Слатина и Мало Блашко од 1948-2013. године*
- *Табела 50. Годишња стопа раста – опадања броја становника у % за перод 1948-2013. године*

- *Табела 51. Становништво по старосним групама у слатинском крају 1953. године*
- *Табела 52. Структура Слатине по старосним групама становништва, по пописима 1971., 1981., и 1991. године*
- *Табела 53. Попис становништва према старосним категоријама у Малом Блашку и Слатини 2013. године*
- *Табела 54. Индекс старења, коефицијент старости и коефицијент младости становништва Слатине*
- *Табела 55. Кретање броја домаћинстава и броја чланова по домаћинству за период 1948-2013. године*
- *Табела 56. Просјечна стопа раста домаћинстава у %*
- *Табела 57. Домаћинства према броју чланова у Слатини 2013. године*
- *Табела 58. Оцјене тржишног сектора атрактивности културног добра*
- *Табела 59. Оцјене фактора дизајна туристичког производа*
- *Табела 60. Оцјене значаја културног добра*
- *Табела 61. Оцјене робусности*
- *Табела 62. Процјена вриједности комплекса "Стара црква", квантитативно-квалитативном методом*
- *Табела 63. Међусекторски односи туризма и осталих привредних грана*
- *Табела 64. Укупне пољопривредне површине са шумама у К.О. "Слатина" и "Мало Блашко" (у ha)*
- *Табела 65. Укупне пољопривредне површине са шумама у К.О. "Слатина" и "Мало Блашко" (у ha), према структури власништва*
- *Табела 66. Структура етата по сортиментима високих шума са природном обновом за привредну јединицу "Црни Врх"*
- *Табела 67. Структура етата по сортиментима за шумске културе "Црни Врх"*
- *Табела 68. Број прикључака по насељима*
- *Табела 69. Преглед дистрибутивних станица на подручју Слатине, које се напајају са прихватне РТС "Слатина"*
- *Табела 70. Процијењено вршно оптерећење и биланс топлотне снаге Према планираним намјенама и грађевинској површини*
- *Табела 71: Просјечан састав сувог ваздуха у процентима запремине (према С. Хромову)*
- *Табела 72. Врста и извори основних загађивача ваздуха*

- *Табела 73. Прихваћени стандарди за квалитет вода у односу на број бактерија*
- *Табела 74. Класификација буке у радној средини према интензитету и негативним ефектима*
- *Табела 75. Карактеристике не-одрживог и одрживог туристичког привређивања*
- *Табела 76. Одрживи развој (SD) у туризму: могућа додјела одговорности*
- *Табела 77. Биланс утицаја одрживог туризма на природне ресурсе окружења*
- *Табела 78. SWOT-анализа Парк-шуме "Слатина", као заштићеног подручја у функцији развоја одрживог туризма*
- *Табела 79. TOWS-матрица коришћења Парк-шуме "Слатина", у функцији развоја одрживог туризма*
- *Табела 80. Приоритетне области за израду програма одрживог развоја туризма*
- *Табела 81. Компаративни индикатори одрживог туризма*
- *Табела 82. Индикатори одрживог развоја туризма Бање Слатине*
- *Табела 83. Број посјетилаца и ноћења у периоду 1981-1986.*
- *Табела 84. Промет посјетилаца у периоду 1991-92. и 1997-2000.*
- *Табела 85. Економски утицаји на здравствени и wellness туризам*
- *Табела 86. Социо-културни утицаји на здравствени и wellness туризам*
- *Табела 87. Енвајеронментални утицаји на здравствени и wellness туризам*
- *Табела 88. Здравствени туризам, wellness туризам и медицински wellness*
- *Табела 89. Учинци манифестација*
- *Табела 90. Типови доживљаја животне средине унутар туристичке дестинације*
- *Табела 91. Критеријуми за развој екотуризма*
- *Табела 92. Основне разлике између масовног и алтернативног туризма*
- *Табела 93. Промјене од масовних ка одрживим туристичким дестинацијама*
- *Табела 94. Примарне активности дестинације*
- *Табела 95. Оцјена ланца вриједности туристичке дестинације Бања Слатина*
- *Табела 96. Задаци менаџмента туристичке организације*
- *Табела 97. Разлике између старе и нове концепције маркетинга*
- *Табела 98. SWOT-анализа Бање Слатине*
- *Табела 99. Особине туристичког производа које утичу на стратегијске одлуке*
- *Табела 100. Portfolio Бање Слатине*

- *Табела 101: Спектар различитих доживљаја на простору Бање Слатине*
- *Табела 102. Сарадња јавног, пословног и цивилног сектора у процесу развоја*
- *Табела 103. Врсте туризма, сегменти, мотиви доласка и фактори успјеха Бање Слатине*
- *Табела 104. Варијабле развоја туристичке дестинације Бања Слатина*

СПИСАК СХЕМА

- *Схема 1. Методолошки приступ биоклиматских истраживања на ком се базира модел MENEX_05*
- *Схема 2. Хидрогеолошки профил Бање Слатине*
- *Схема 3. Базни концепт за ризик од загађивања подземних вода*
- *Схема 4. Елеменати мониторинга подземне воде*
- *Схема 5. OECD оквир за утврђивање базног сета енвајеронменталних индикатора*
- *Схема 6. PSR Модел енвајеронменталних индикатора*
- *Схема 7. Процес просторног планирања*
- *Схема 8. Приказ одрживог туризма*
- *Схема 9. Димензије одрживог туризма*
- *Схема 10. Квалитет животних домена*
- *Схема 11. Континуум могуће трансформације развоја spa дестинација*
- *Схема 12. Шестодимензионални модел wellness-a*
- *Схема 13. Елементи туристичке дестинације који привлаче туристе*
- *Схема 14. Циклус резвоја туристичке дестинације*
- *Схема 15. Модел дестинације као система туризма*
- *Схема 16. Посљедице изградње или куповине викенд кућа или станова у туристичкој дестинацији*
- *Схема 17. Туризам као систем*
- *Схема 18. Процес туристичког планирања*
- *Схема 19. Могућност организационог унапређења туризма*
- *Схема 20. Улоге чланова тима*
- *Схема 21. Модел квалитета*
- *Схема 22. Формулисање стратегије и стратегијско управљање*

- *Схема 23. Савремена стратегија дестинације*
- *Схема 24. Модел туризма очуваних дијелова природе*
- *Схема 25. Процедура и методологија израде извјештаја СПУ-а просторног плана*
- *Схема 26. Стратегија дестинације на основу главних компетиција*
- *Схема 27. Димензије холистичког маркетинга*
- *Схема 28. Системске везе између тражње и понуде: утицај маркетинга*
- *Схема 29. Концептуални оквир маркетинг менаџмента туристичке дестинације*
- *Схема 30. Визија, стратегије за подржавање и програми за Бању Слатину*
- *Схема 31. Визија, стратегије за подржавање и пројекти за Бању Слатину*
- *Схема 32. Развој стратегије тржишног позиционирања*
- *Схема 33. Садржај концепта маркетинг микса*
- *Схема 34. Фазе у изради стратегије промоције дестинације*
- *Схема 35. Циљеви маркетинга који се могу остварити путем унапређења продаје*
- *Схема 36. Достигнућа, пракса и фактори бенчмаркинга*
- *Схема 37. Општи модел система туристичке дестинације*
- *Схема 38. Примјер планирања дестинације/планирања туризма*
- *Схема 39. Структура и састав туристичке политике*
- *Схема 40. Утицаји на доношење одлука и развоју дестинације*

СПИСАК ГРАФИКОНА

- *Графикон 1. Полна структура интерних испитаника*
- *Графикон 2. Старосна структура интерних испитаника*
- *Графикон 3. Образовна структура интерних испитаника*
- *Графикон 4. Учесталост посјете интерних испитаника Бањи Слатини*
- *Графикон 5. Мотивациони фактори доласка у Бању Слатину*
- *Графикон 6. Оцјена квалитета резервације у Бањи Слатини*
- *Графикон 7. Оцјена рецепције у Бањи Слатини*
- *Графикон 8. Оцјена смјештајних капацитета у Бањи Слатини*
- *Графикон 9. Оцјена квалитета хране у Бањи Слатини*
- *Графикон 10. Оцјена медицинских услуга у Бањи Слатини*

- *Графикон 11. Оцјена рекреативних услуга у Бањи као туристичкој дестинацији*
- *Графикон 12. Оцјена конгресних услуга Бање Слатине*
- *Графикон 13. Информисаност о понуди Бање Слатине*
- *Графикон 14. Однос особља према гостима у Бањи Слатини*
- *Графикон 15. Жеља за поновним доласком у Бању Слатину*
- *Графикон 16. Просјечна старост испитаника међу резидентима*
- *Графикон 17. Оцјена броја посјетилаца у Бањи Слатини*
- *Графикон 18. Процјена капацитета и квалитета смјештаја*
- *Графикон 19. Понуда домаће кухиње*
- *Графикон 20. Оцјена квалитета локалног транспорта*
- *Графикон 21. Повезаност са урбаним центрима*
- *Графикон 22. Процјена еколошких услова*
- *Графикон 23. Оцјена љубазности домицилног становништва*
- *Графикон 24. Понуда културних и других догађаја у Слатини*
- *Графикон 25. Оцјена могућности куповања сувенира у Бањи Слатини*

СПИСАК СКИЦА

- *Скица 1. Оцјена могуће позитивности појединих расједа*
- *Скица 2. Ситуација појаве нових термоминералних извор послије земљотреса 1969. г.*
- *Скица 3. Распоред некадашњих објеката у центру Слатине*

СПИСАК КАРАТА

- *Карта: 1. Туристичко-географски положај Бање Слатине*
- *Карта 2. Приказ рељефних и хидрографских карактеристика Слатинског подручја*
- *Карта 3. Хидрографска мрежа ширег простора Слатине*
- *Карта 4. Приказ пољопривредних земљишта Слатине по категоријама*
- *Карта 5. Приказ шумских површина Слатине (посједовно стање)*
- *Карта 6. План спортско-рекреационог центра у Бањи Слатини*
- *Карта 7. Нагиб терена ширег подручја Бање Слатине*
- *Карта 8. Геолошка карта Слатине*

- *Карта 9. Хидрогеолошка карта Слатине*
- *Карта 10. Ортофото карта ширег подручја Бање Слатине*

СПИСАК СЛИКА

- *Слика 1. Надгробна плоча из XV вијека*
- *Слика 2. Објекат Врело у Слатини*
- *Слика 3. Објекат Старе бање у Слатини*
- *Слика 4. Изглед куће Марића*
- *Слика 5. Некадашњи изглед домаћинства Лазић*
- *Слика 6. некадашњи изглед куће Стојановић Марка*
- *Слика 7. Изглед куће Андрића*
- *Слика 8. Изглед иконостаса Старе цркве у Малом Блашку*
- *Слика 9. Стара црква са звоником у Малом Блашку*
- *Слика 10. Дјевојачка, момачка љетна и младина свечана ношња*
- *Слика 11. Ношњасредовјечне жене и старије жене у зимској хаљини*
- *Слика 12. Централни простор некадашњег парка у Слатини, којег сада "краси" зарђала лађа*
- *Слика 13. Каптажа врела на извору Кисељака*
- *Слика 14. Смјештајни капацитети Слатине у прошлости*
- *Слика 15. Изглед уклоњеног ресторана Парк*
- *Слика 16. Улаз у "Стари хотел"*
- *Слика 17. Улаз у "Пети павиљон"*
- *Слика 18. Улаз у хотел "Слатекс"*
- *Слика 19. Савршена позиција за изградњу конгресног хотела на локацији између "Петог павиљона" и хотела "Слатекс"*
- *Слика 20. Тениски терен Бање Врућице*
- *Слика 21. Тениски терен Бање Слатине*
- *Слика 22. Отворени базени са конгресним хотелом "Кардиал"у Бањи Врућици*
- *Слика 23. Предвиђени простор за спортске терене и отворене базене у Бањи Слатини*
- *Слика 24. Обавијест о отварању бањске сезоне 6. маја 1922. године*

- *Слика 25. Обавезна дозвола за купање из 1938. године (горе) и анализа хемијског састава бањске воде*
- *Слика 26. Извјештај о раду Бање Слатине за 1932. годину, упућен Краљевској банској управи у Бањалуци*
- *Слика 27. Нацрт централног бањског објекта у Бањи Слатини*
- *Слика 28. План за надоградњу купатила у Бањи Слатини*
- *Слика 29. Нацрт врела у Бањи Слатини*
- *Слика 30. Нацрт црква брвнаре у Малом Блашку*

ПРИЛОЗИ

Анкетни лист за госте Бање Слатине

Универзитет у Бањој Луци
Природно-математички факултет

Поштовани,
молимо Вас да одговорите на питања из ове анкете, који ће бити коришћени у научне сврхе у склопу докторске дисертације „Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине“ мр Саше Милинковића.

1. У Бању Слатину долазите: а) први пут б) повремено в) сваке године

2. Наведите шта Вас је мотивисало да дођете у Бању Слатину:

   - љекар
   - ранији боравак
   - пријатељи
   - реклама
   - интернет
   - друго

3. Разлог Вашег доласка у Бању Слатину:

   - лијечење - превенција - одмор и релаксација - семинар - остало

4. Оцијените услуге Бање Слатине:

УСЛУГА	ОДЛИЧНО	ДОБРО	ЛОШЕ
Резервације	x	x	x
Долазак-рецепција	x	x	x
Смјештај, сервис	x	x	x
Исхрана	x	x	x
Медицинске услуге	x	x	x
Рекреативне услуге	x	x	x
Конгресне услуге	x	x	x
Информисаност о понуди	x	x	x
Разумјевање Вашег проблема	x	x	x
Однос особља	x	x	x
Друго -	x	x	x

5. Да ли бисте поново дошли у Бању Слатину и препоручили је другима:

   Да Не Не знам

6. Ваша запажања у току боравка у Бањи Слатини (шта је добро, а шта лоше и Ваш приједлог за нове услуге и садржаје)_____
   _____
   _____
   _____

ДАТУМ:_____

Анкетни лист за резиденте Бање Слатине

Универзитет у Бањој Луци
Природно-математички факултет

Поштовани,
молимо Вас да одговорите на питања из ове анкете, који ће бити коришћени у научне сврхе у склопу докторске дисертације „Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине“ мр Саше Милинковића.

1)Лични подаци:

- мушки/женски пол_____
- године старости:_____
- степен образовања:_____
- радно мјесто:_____
- позиција:_____

2) Општи подаци:

- Број посјетилаца: Како оцењујете број посјетилаца у Слатини? 1-2-3-4-5
- Колико туристичких атракција знате у Слатини? Ако их има, молимо Вас да их наведете:
- Да ли знате за било какву туристичку организацију или туристички информативни центар у Слатини? Уколико је Ваш одговор „да”, молимо Вас да их наведете:
- Да ли знате за неку Интернет страницу која промовише туризам у Слатини? Да - не - не знам

3) Смјештај и храна:

- Како бисте оценили капацитет и квалитет смјештаја (хотели, апартмани и приватни смештаји) у Слатини? 1-2-3-4-5
- Како оцењујете квалитет понуде домаће кухиње (ресторани, брза храна) у Слатини? 1-2-3-4-5

4 Превоз:

- Како оцјењујете квалитет локаног траспорта (аутобус, такси...)? 1-2-3-4-5
- Како оцјењујете повезаност са главним путевима између Слатине и урбаних центара као, што су Бања Лука и Лакташи? 1-2-3-4-5

5) Услуге:

- Како оцјењујете еколошке услове у Слатини (чишћење улица, депонија)? 1-2-3-4-5
- Како оцјењујете љубазност локалног становништва према туристима?1-2-3-4-5

6) Садржаји у Бањи Салатини:

- Како оцењујете понуду културних и других догађаја у Слатини? 1-2-3-4-5
- Како оцењујете могућност куповања сувенира у Слатини?1-2-3-4-5

7) Завршна питања:

- Шта мислите да је најпотребније или би требало побољшати у Слатини како би она била атрактивнија за туристе?
- Питање отвореног типа: Да ли имате додатне коментаре или сугестије?

Датум_____

Карта 7. Нагиб терена ширег подручја Бање Слатине

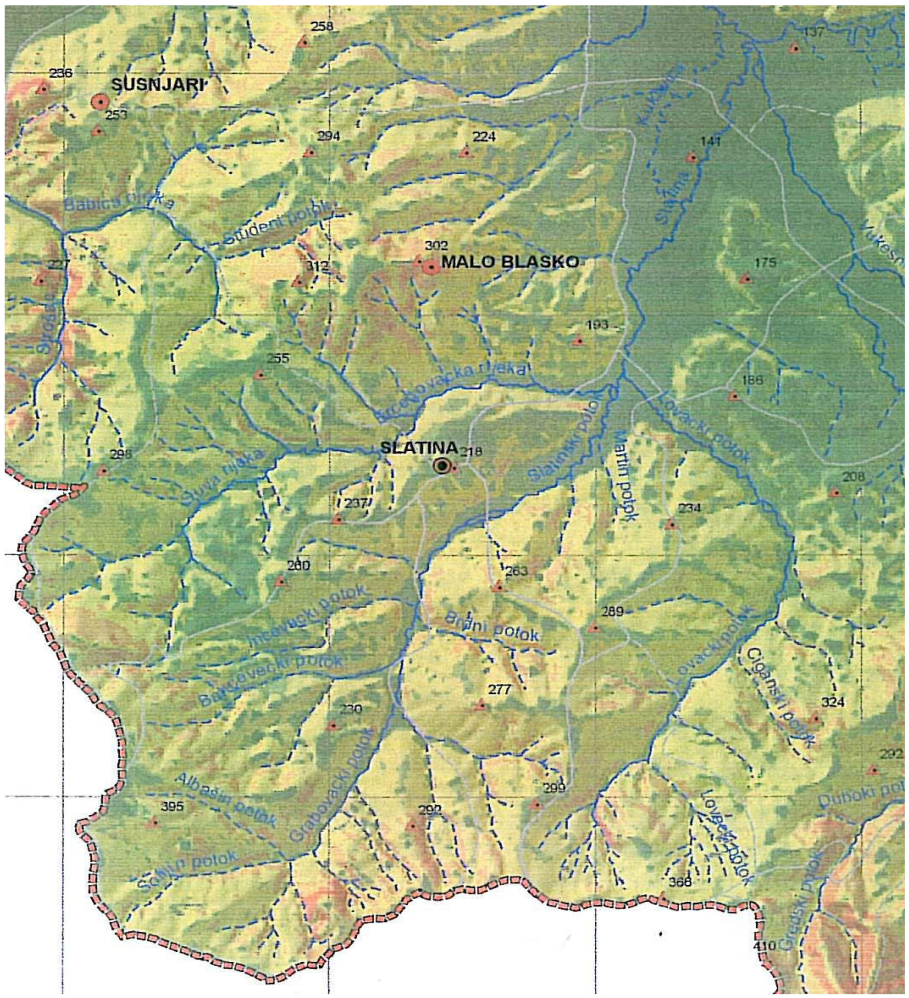

0-2° - Раван терен

2-5° - Веома благ

5-7° - Средње благ

7-15° - Умјерено стрм

15-25° - Стрм

25-40° - Веома стрм

Преко 40° - Врлетан

Извор: Беговић, П., 2009. (дорадио аутор)

Карта 8. Геолошка карта Слатине

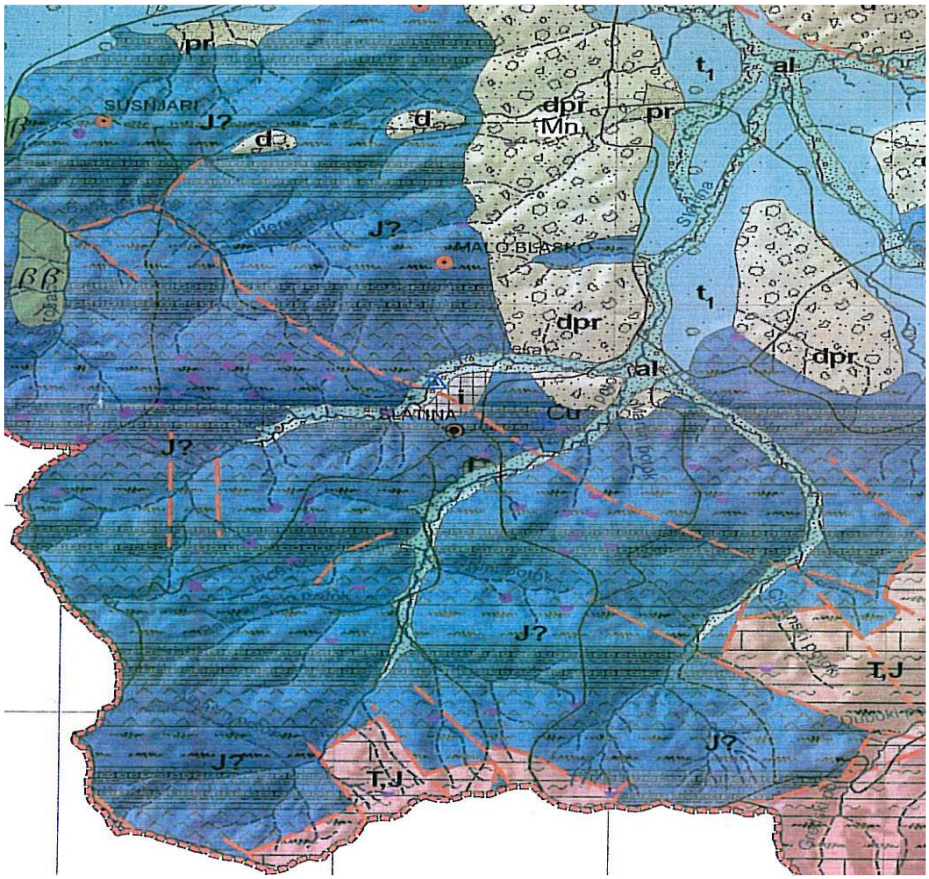

Легенда:

dpr Делувијум-проливијум седименти

t_1 Нижа тераса

J? Дијабаз рожна формација, тектонизовани офиолитски меланж

Седра

T,J Рожнаци, глинци и силификовани кречња

pr Пролувијум

al Шљунак, пијесак и муљевита глина

d Делувијум

Извор: Беговић, П., 2009., (дорадио аутор)

Карта 9. Хидрогеолошка карта Слатине

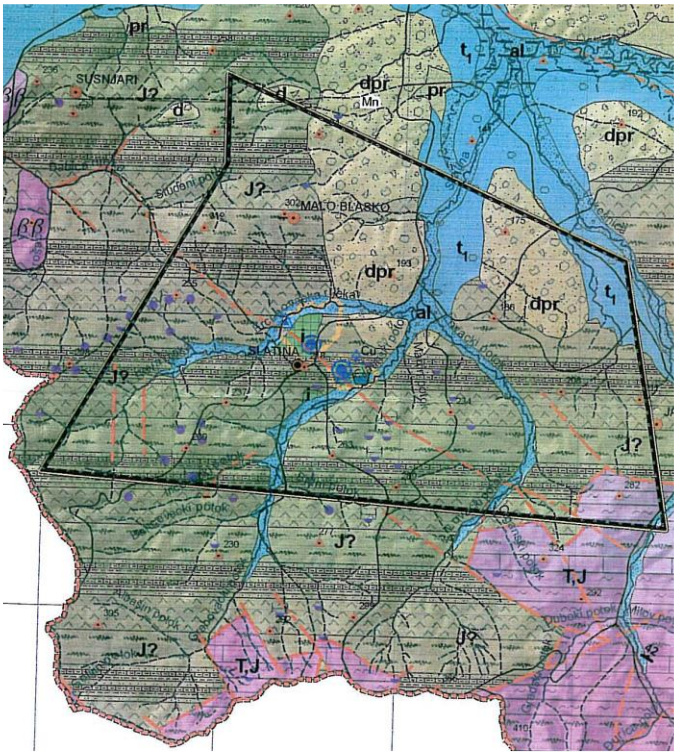

Легенда:

Веома водопропусне стијене; Међузрнска порозност; 0,001-0,02

Веома водопропусне стијене; Пукотинска и кавернозна порозност; 0,001-0,01

Добро водопропусне стијене; Међузрнска порозност; 0,0001-0,001

Добро водопропусне стијене; Пукотинска и кавернозна порозност; 0,00001-0,001

Водопропусне стијене; Међузрнска порозност; 0,00001-0,0001

Стијене са промјењивим хидрогеолошким својствима; Међузрнска порозност; <0,000001

Пукотинска и кавернозна порозност; >0,000001

Водопропусне стијене; Пукотинска порозност; <0,000001

Извор: Беговић. П., 2009., (дорадио аутор)

Карта 10. Ортофото карта ширег подручја Бање Слатине

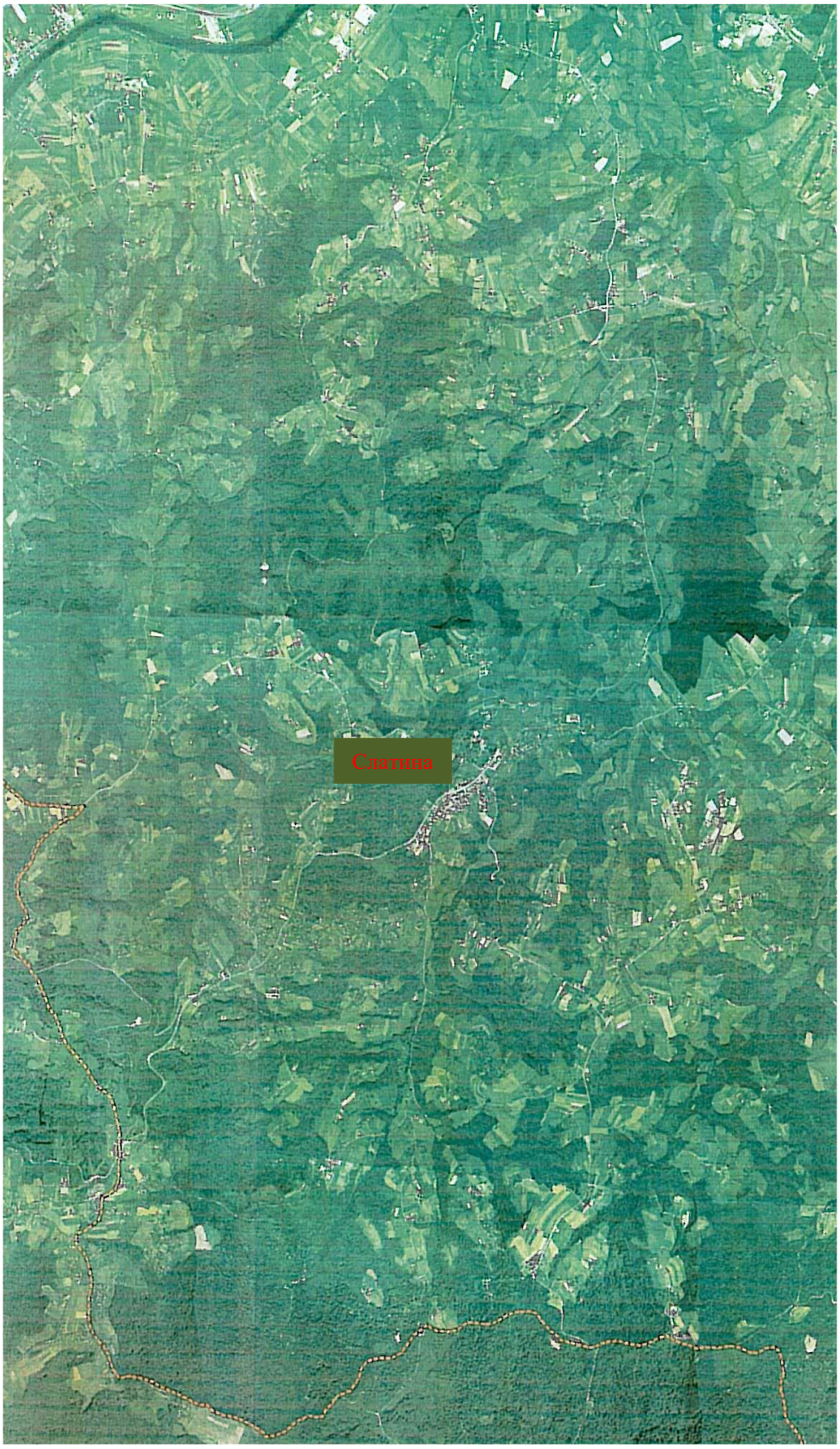

Извор: Беговић, П., 2009., (дорадио аутор)

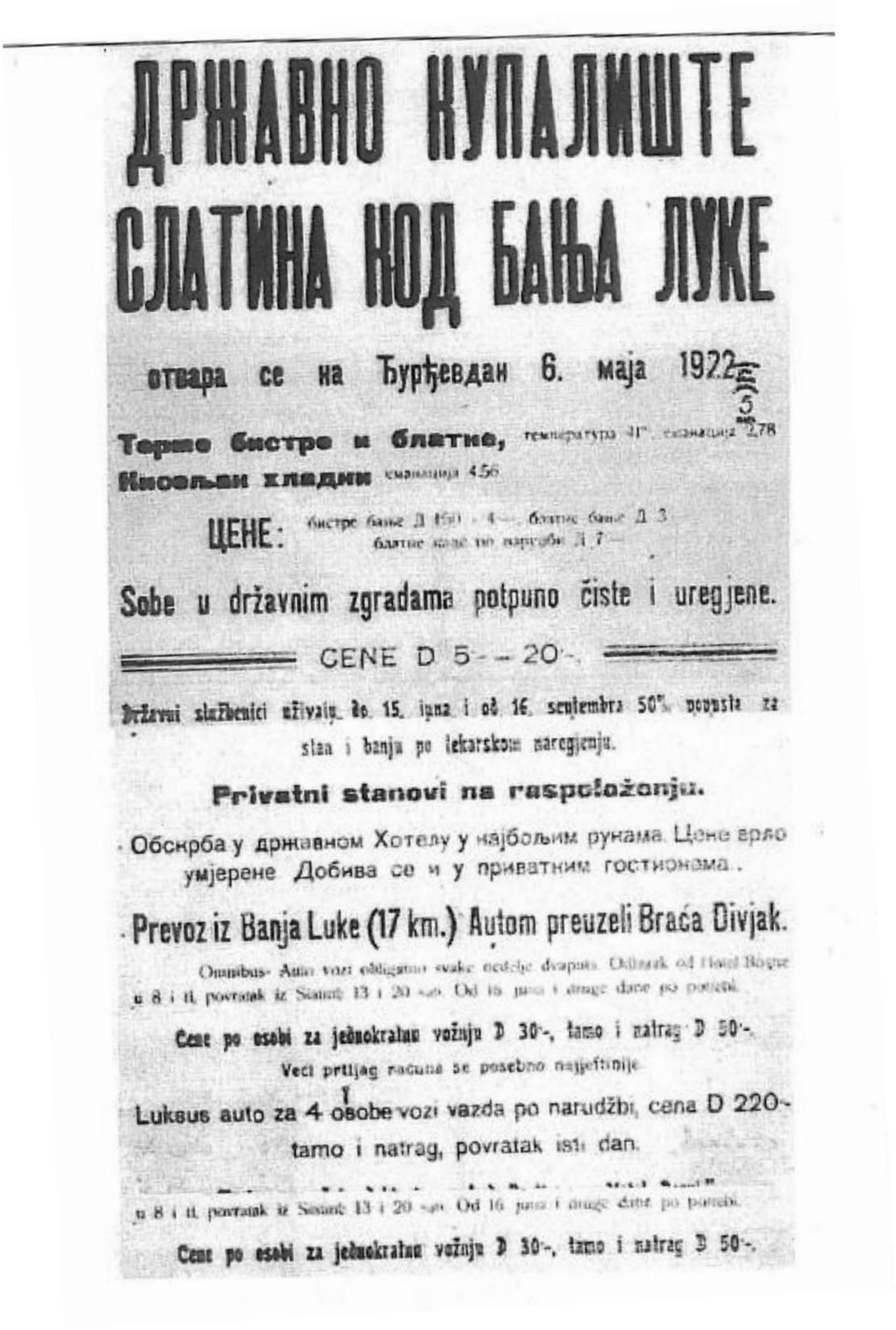

ДРЖАВНО КУПАЛИШТЕ СЛАТИНА КОД БАЊА ЛУКЕ

отвара се на Ђурђевдан 6. маја 1922.

Терме бистре и блатне, температура 41°, еманација 2,78

Кисељан хладни еманација 4,56

ЦЕНЕ: бистре бање Д 150 - 4.—, блатне бање Д 3
блатне каде по наруџби Д 7.—

Sobe u državnim zgradama potpuno čiste i uregjene.

CENE D 5·— 20·—.

Državni službenici uživaju do 15. juna i od 16. septembra 50% popusta za stan i banju po lekarskom naregjenju.

Privatni stanovi na raspoloženju.

Обскрба у државном Хотелу у најбољим рунама. Цене врло умјерене Добива се и у приватним гостионама.

Prevoz iz Banja Luke (17 km.) Autom preuzeli Braća Divjak.

Omnibus-Auto vozi obligatno svake neđelje dvaputa. Odlazak od Hotel Bosne u 8 i 11, povratak iz Slatine 13 i 20 sati. Od 16. juna i druge dane po potrebi.

Cene po osobi za jednokratnu vožnju D 30·—, tamo i natrag D 50·—.

Veći prtljag računa se posebno najjeftinije.

Luksus auto za 4 osobe vozi vazda po narudžbi, cena D 220·— tamo i natrag, povratak isti dan.

u 8 i 11, povratak iz Slatine 13 i 20 sati. Od 16. juna i druge dane po potrebi.

Cene po osobi za jednokratnu vožnju D 30·—, tamo i natrag D 50·—.

Слика 24. Обавијест о отварању бањске сезоне 6. маја 1922. године

Извор: Поповић, В., 2002.

Температура воде на извору је 40.3 — 40.7° С, а
зенима (кадама) 36 — 39.5° С. У кадама, према одредб
ра, температура воде се може снизити на потребни мак
Према анализи проф. Др Лудвига формула изовален
Група S 2.967 g % o (402176 mo) Sc 49 Cm 20 c 15 m 8 Cl

Према анализи проф. Е. Лудвига у 1 килограм
има соли:

Kalium-chlorid (KCL)	0,0665 gr.
Litium-chlorid (Li Cl)	tragovi
Natrium-chlorid (Na Cl)	0,0614 »
Natrium-sulphat (Na_2SO_4)	0,3115 »
Kalcium-sulphat (Ca SO_4)	1,0493 »
Kalcium-bicarbonat ($Ca(HCO_3)_2$) . . .	0,7837 »
Stroncium-bikarbonat ($Sr(HCO_3)_2$) . .	0,0077 »
Magnezium-bikarbonat ($mg(HCO_3)_2$) . .	0,5788 »
Gvožđe (Ferrum)-bikarbonat ($Fe(HCO_3)_2$)	0,0073 »
Mangan-bikarbonat $Mn(HCO_3)_2$) . . .	tragovi

Слика 25. Обавезна дозвола за купање из 1938. године (горе) и анализа хемијског састава бањске воде

Извор: Поповић, В., 2002.

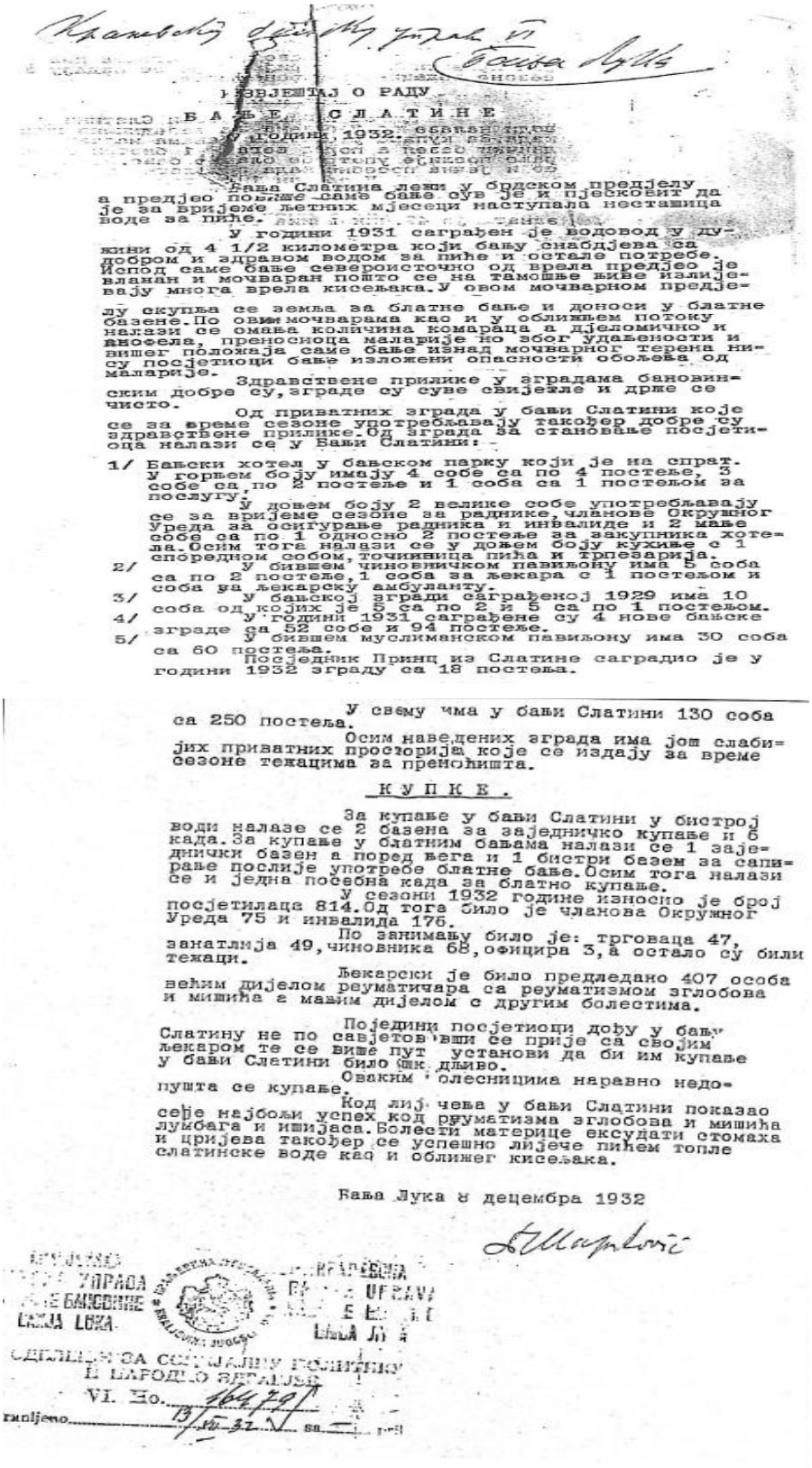

Краљевској бан. управи у Бањој Луци

ИЗВЈЕШТАЈ О РАДУ

БАЊЕ СЛАТИНЕ

у години 1932. свршен је

Бања Слатина леži у брдском предјелу а предјео поврће саме баре сув је и пјешковит да је за вријеме љетних мјесеци наступала несташица воде за пиће.

У години 1931 сграђен је водовод у дужини од 4 1/2 километра који бању снабдјева са добром и здравом водом за пиће и остале потребе. Испод саме баре североисточно од врела предјео је влажан и мочварав пошто се на тамошње живе излијевају многа врела кисељака. У овом мочварном предјелу скупља се земља за блатне бање и доноси у блатне базене. По овим мочварама као и у оближњем потоку налази се знатна количина комараца а дјеломично и анофела, преносиоца маларије но због удаљености и вишег положаја саме бање изнад мочварног терена нису посјетиоци бање изложени опасности обољења од маларије.

Здравствене прилике у зградама бановинским добре су, зграде су суве свијетле и држе се чисто.

Од приватних зграда у бањи Слатини које се за вријеме сезоне употребљавају такођер добре су здравствене прилике. Од зграда за становање посјетиоца налази се у Бањи Слатини:

1/ Бањски хотел у бањском парку који је на спрат. У горњем боју имају 4 собе са по 4 постеље, 5 соба са по 2 постеље и 1 соба са 1 постељом за послугу. У доњем боју 2 велике собе употребљавају се за вријеме сезоне за раднике, чланове Окружног Уреда за осигурање радника и инвалиде и 2 мање собе са по 1 односно 2 постеље за закупника хотела. Осим тога налази се у доњем боју кухиње с 1 спорednом собом, точионица пића и трпезарија.

2/ У бившем чиновничком павиљону има 5 соба са по 2 постеље, 1 соба за љекара с 1 постељом и соба за љекарску амбуланту.

3/ У бањској згради сграђеној 1929 има 10 соба од којих је 5 са по 2 и 5 са по 1 постељом.

4/ У години 1931 сграђене су 4 нове бањске зграде са 52 собе и 94 постеље.

5/ У бившем муслиманском павиљону има 30 соба са 60 постеља.

Посљедњик Принц из Слатине сградио је у години 1932 зграду са 18 постеља.

У свему чма у бањи Слатини 130 соба са 250 постеља.

Осим наведених зграда има још слабијих приватних просторија које се издају за време сезоне тежацима за преноћишта.

КУПКЕ.

За купање у бањи Слатини у бистрој води налазе се 2 базена за заједничко купање и 6 када. За купање у блатним бањама налази се 1 заједнички базен а поред њега и 1 бистри базен за сапирање послије употребе блатне бање. Осим тога налази се и једна посебна када за блатно купање.

У сезони 1932 године износно је број посјетилаца 814. Од тога било је чланова Окружног Уреда 75 и инвалида 176.

По занимању било је: трговаца 47, занатлија 49, чиновника 68, официра 3, а остало су били тежаци.

Љекарски је било предледано 407 особа већим дијелом реуматичара са реуматизмом зглобова и мишића а мањим дијелом с другим болестима.

Појединци посјетиоци дођу у бању Слатину не по савјетовању се прије са својим љекаром те се више пут установи да би им купање у бањи Слатини било штетно дјелово. Оваким болесницима наравно недопушта се купање.

Код лијечења у бањи Слатини показао се најбољи успех код реуматизма зглобова и мишића лумбага и ишијаса. Болести материце ексудати стомаха и црijева такођер се успешно лијече пићем топле слатинске воде као и оближег кисељака.

Бања Лука 8 децембра 1932

Шкорић

УПРАВА БАНОВИНЕ БАЊА ЛУКА

ОДЈЕЉЕЊЕ ЗА СОЦИЈАЛНУ ПОЛИТИКУ И НАРОДНО ЗДРАВЉЕ

VI. Но. 164791

примљено 13/XII 32 са

Слика 26. Извјештај о раду Бање Слатине за 1932. годину, упућен Краљевској банској управи у Бањалуци
Извор: Поповић, В., 2002.

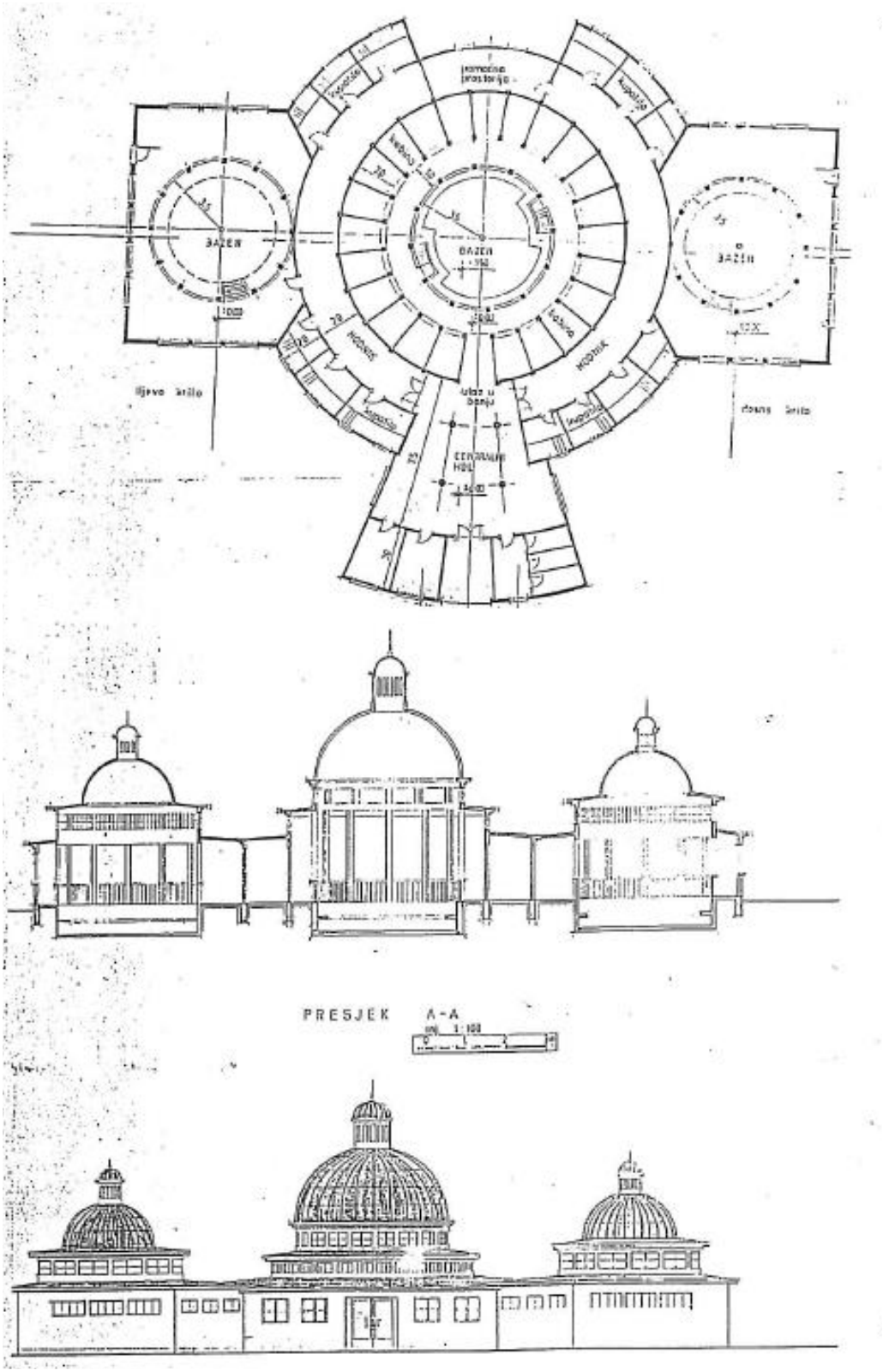

Слика 27. Нацрт централног бањског објекта у Бањи Слатини

Извор: Валоризациона основа, 1986., (документација)

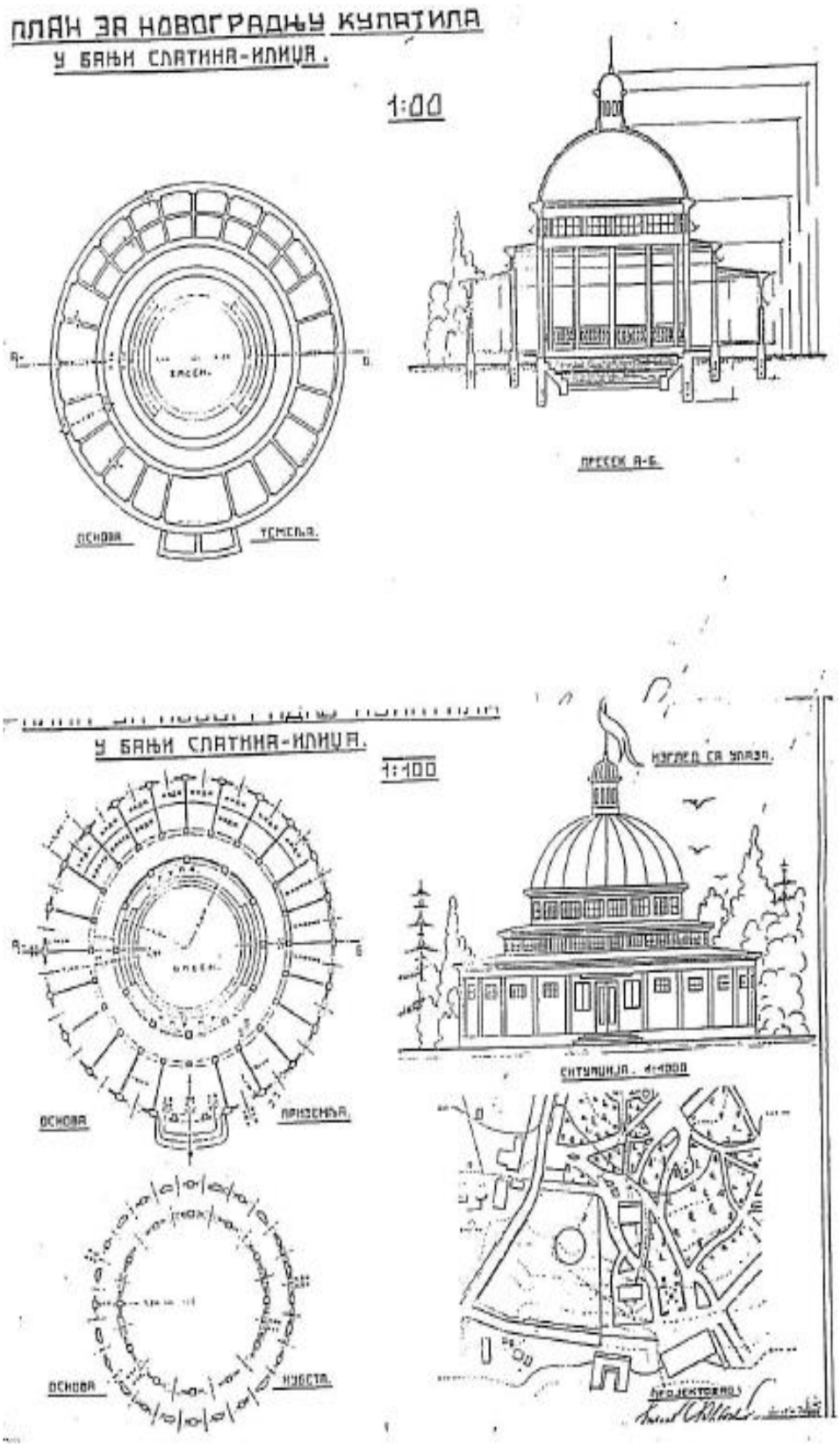

Слика 28. План за надоградњу купатила у Бањи Слатини

Извор: Валоризациона основа, 1986., (документација)

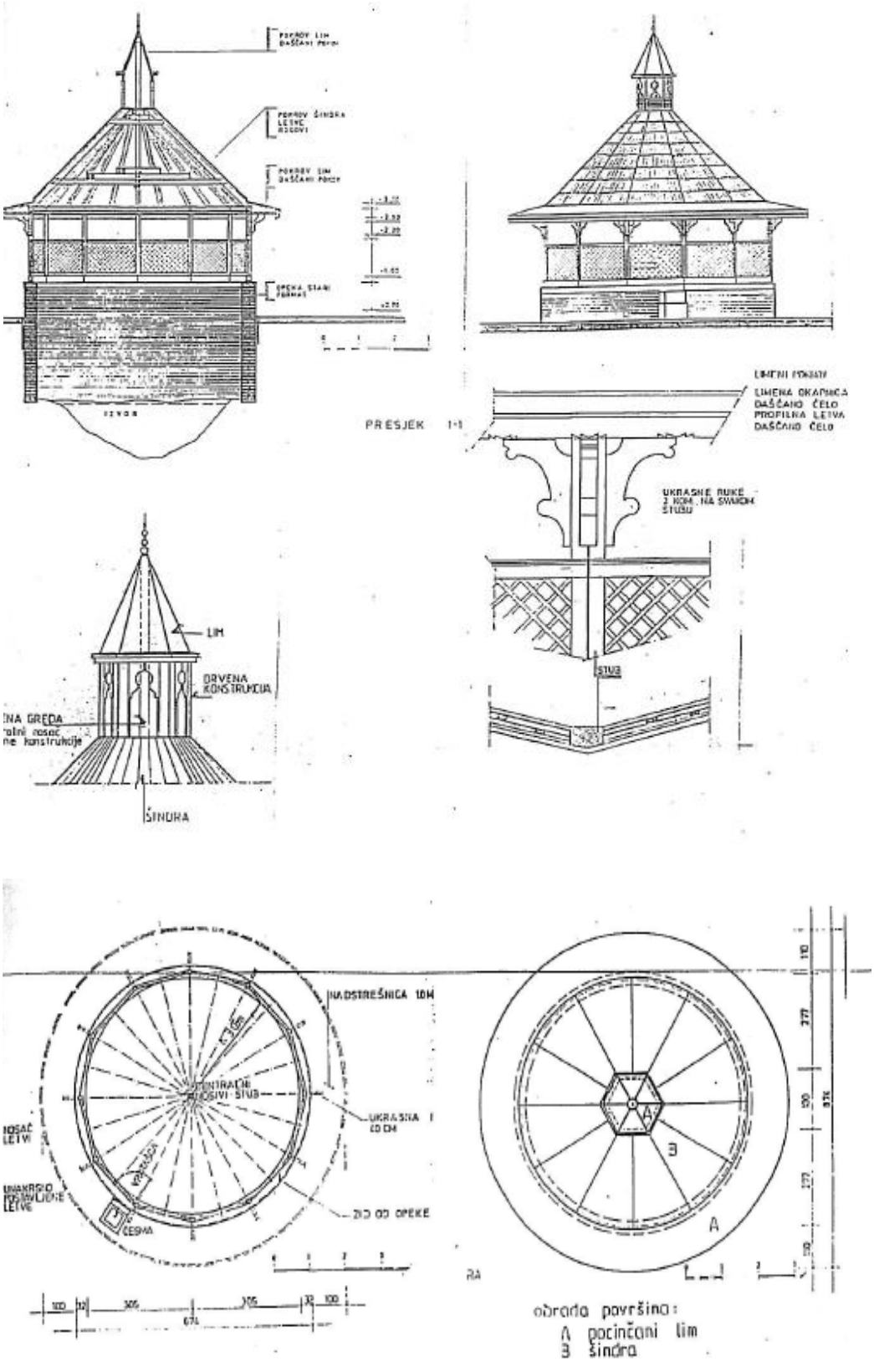

Слика 29. Нацрт врела у Бањи Слатини

Извор: Валоризациона основа, 1986., (документација)

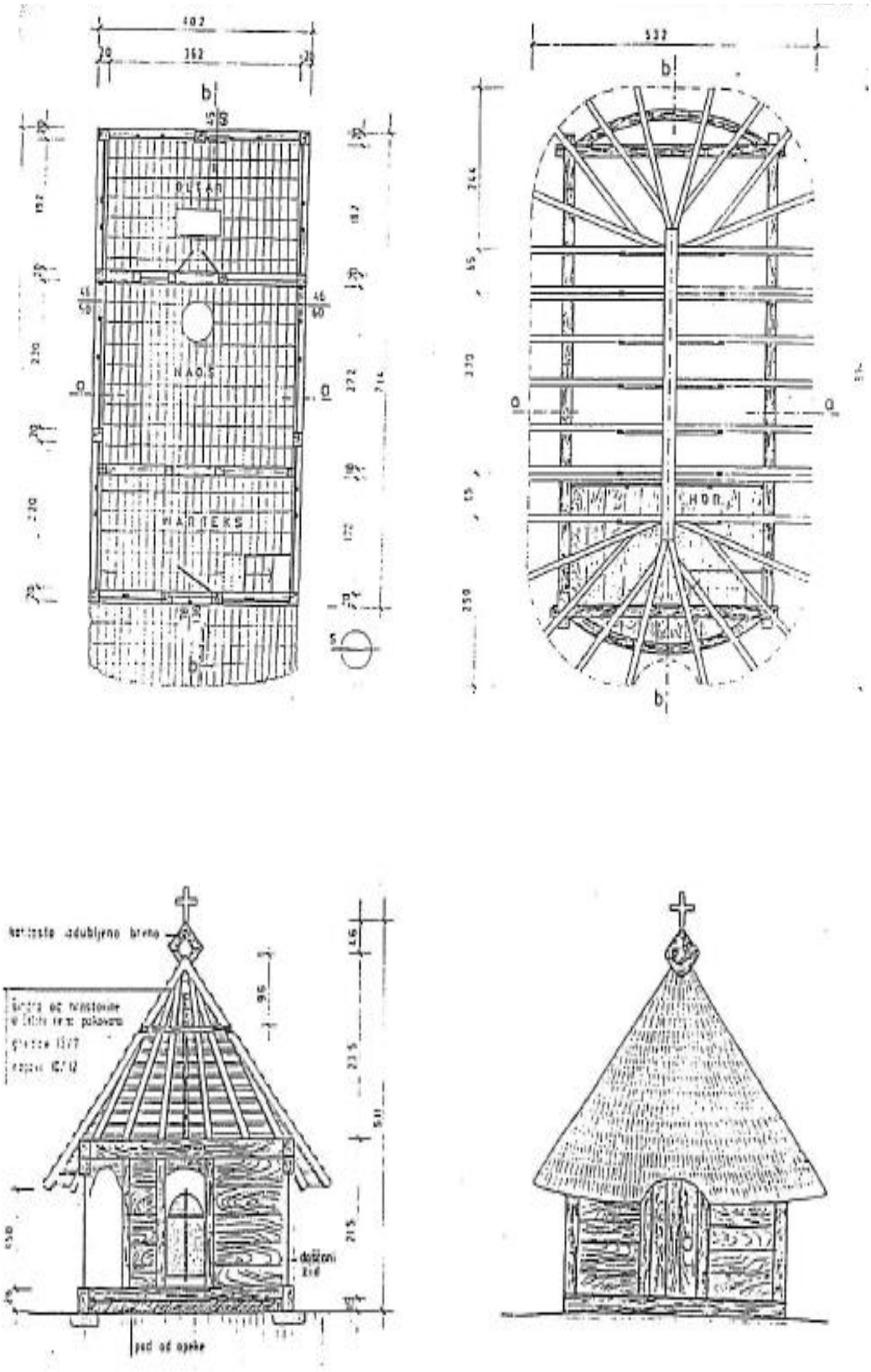

Слика 30. Нацрт црква брвнаре у Малом Блашку

Извор: Валоризациона основа, 1986., (документација)

БИОГРАФИЈА

Саша Милинковић је рођен 23.12.1973. године у Бањалуци. Основну школу завршио је у Слатини, општина Лакташи, а средње образовање и Природно-математички факултет у Бањој Луци (образовни профил: дипломирани географ-туризмолог).

Академске 2009/2010. године је уписао постдипломске студије на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, смјер: Туризам и екологија. Магистарски рад под називом "Природногеографски потенцијали и туристички ресурси Бање Врућице" одбранио је 11.07.2013. године и стекао звање - магистар туризма и екологије.

Објавио је више научних радова из области бањског туризма.

РЕПУБЛИКА СРПСКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊА ЛУЦИ
Природно-математички факултет
Број: 19/4.523/20
Датум: 11.05.2020 199__ г.
БАЊА ЛУКА

Образац -3

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФАКУЛТЕТ:

ИЗВЈЕШТАЈ
о оцјени урађене докторске дисертације

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Наставно-научно вијеће Природно-математичког факултета Универзитета у Бањој Луци на 223. сједници одржаној 18.03.2020. године донијело је Одлуку број: 19/3.669/20 од 18.03.2020. године, којом је именовало Комисију за оцјену и одбрану завршене докторске дисертације под називом **„Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине“** докторанта мр **Саше Милинковића** у сљедећем саставу:

1. Др Мирко Грчић, редовни професор, Географски факултет, Универзитет у Београду, ужа научна област: Друштвена географија, предсједник,
2. Др Миленко Живковић, ванредни професор, Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, ужа научна област: Регионална географија, ментор
3. Др Весна Рајчевић, варедни професор, Природно-математички факултет Универзитет у Бањој Луци, ужа научна област: Физичка географија, коментор,
4. Др Миломир Лојовић, ванредни професор, Висока школа за туризам и хотелијерство, Требиње, ужа научна област: Предузетничка економија, члан

1) Навести датум и орган који је именовао комисију;
2) Навести састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, научно-наставног звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање и назива универзитета/факултета/института на којем је члан комисије запослен.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1) Саша (Драган) Милинковић;
2) 23.12.1973., године, Лакташи, СФРЈ;
3) Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Географске основе туризма и екологије, Магистар туризма и екологије;
4) Филозофски факултет, „Природно-географски потенцијали и туристички ресурси Бање Врућице“, Физичка и друштвена географија, 11.07.2013. године;
5) Физичка и друштвена географија, Магистар туризма и екологије;
6) Докторска дисертација је према Закону о Универзитету Републике Српске, пријављена на Природно-математичком факултету Универзитета у Бањој Луци 2017. године, на Студијском програму географија.

1) Име, име једног родитеља, презиме;
2) Датум рођења, општина, држава;
3) Назив универзитета и факултета и назив студијског програма академских студија II циклуса, односно послиједипломских магистарских студија и стечено стручно/научно звање;
4) Факултет, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране магистарског рада;
5) Научна област из које је стечено научно звање магистра наука/академско звање мастера;
6) Година уписа на докторске студије и назив студијског програма.

III УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1) Наслов докторске дисертације: Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине

2) 25.01.2018. године, Одлука Сената Универзитета у Бањој Луци, број 02/04-3.183-63/18 о прихватању теме

3) Докторска дисертација је урађена у складу са Правилником о садржају, изгледу и дигиталном репозиторијуму докторских дисертација на Универзитету у Бањој Луци. Обухвата сљедећа поглавља и дијелове:

1. Поглавље „*Увод*“ написано је од 2. до 14. стране у тексту и садржи три потпоглавља: Појам туризма, Туристичка валоризација и Туристички потенцијал. Наведена потпоглавља разматрају туризам као феномен и могућности његове валоризације;

2. Поглавље „*Теоријско-методолошке основе рада*“ написано је од 16. до 28. стране, чинећи сљедећа потпоглавња: Предмет и циљ истраживања, Просторно, временско и дисциплинарно одређење предмета истраживања, Хипотетички оквир истраживања, Методолошки концепт истраживања, Значај и допринос истраживања, Коришћење и истраживање минералних вода. Наведено поглавље на теоријским основама обрађује проблематику истраживачког приступа у дисертацији.

3. Поглавље „*Природно-географски фактори развоја Бање Слатине*“ написано је у два потпоглавља од 30. до 103. стране: Туристичко-географски положај и Физичко-географски фактори; Туристичко-географски положај разматра однос према емитивним центрима туристичке тражње, док физичко-географски фактори настали радом унутрашњих и спољашњих сила Земље детерминишу у дисертацији фундаменталне могућности туристичке валоризације.

4. Поглавље „*Антропогеографски фактори развоја Бање Слатине*“ написано је од 105. до 148. стране, а садржи шест потпоглавља: Археолошке карактеристике, Историјски развој Слатине, Историјски развој насеља и његове функције, Демографске карактеристике, Валоризација вреднијих објеката и архитектонских цјелина, Етнографске туристичке вриједности. Ово поглавље поред комплексне валоризације вриједних објеката у Бањи Слатини, третира и вредновање етнографских туристичких вриједности;

5. Поглавље „*Привреда*“ написано је од 150. до 166. стране у три потпоглавља: Пољопривреда, Шумарство и Индустрија, те на свеобухватан начин презентује и вреднује досадашњи, али и потенцијални развој укупне привреде Бање Слатине;

6. Поглавље „*Инфраструктура*“; написано је у пет потпоглавља од 168. до 186. стране: Саобраћај, Водоснабдијевање и диспозиција отпадних вода, Енергетика, Отпад, Зелене површине. С обзиром да инфраструктурни системи представљају битан фактор развоја, а ниво њихове изграђености и развијености корелира са укупном развијеношћу средине и друштва у којем се налазе, те да туристички развој умногоме зависи од квалитетне инфраструктуре, овом полављу је у дисертацији посвећена значајна пажња;

7. Поглавље „*Животна средина*“ написано је од 188. до 219. стране, а састоји се од осам потпоглавља: Заштита ваздуха, Заштита вода, Заштита тла, Заштита од буке, Заштита биодиверзитета, Зонирање, Мониторинг, Индикатори заштите животне средине. Праву туристичку вриједност представља само добро очувана и квалитетна животна средина. Изворни и добро очувани комплексни природни туристички мотиви омогућавају квалитетан садржај боравка и остваривање значајних економских, здравствених, рекреативних и других ефеката. Сходно томе, у дисертацији је велика пажња посвећена стању и унапређењу елемената животне средине, а посебно биодиверзитета;

8. Поглавље „*Просторно и урбанистичко планирање туризма*“ написано је од 221. до 242. стране. Просторно планирање дефинише опште стратешке циљеве дугорочног просторног развоја, уређења и заштите одређеног просторног обухвата, њених еколошких, социјалних и економских подсистема, као и основна планска рјешења и политике развоја са нагласком на општим и посебним циљевима просторног развоја. Истовремено, даје опште смјернице и нуди конкретна рјешења у оној мјери у којој је сагледана реална могућност у сарадњи са локалном заједницом;

9. Поглавље „*Одрживи развој*“ написано је од 244. до 270. стране. Одрживи или усклађени развој туризма интегралним приступом акценат ставља на: остварење економског профита, очување животне средине, афирмације социјалног интегритета, његовања културних особености локалног становништва и оптимално задовољење туристичких потреба. Уважавањем наведених принципа у управљању одрживим туризмом, могу се остварити бројне предности за велики број сегмената: туристичка привреда, туристи, локалне заједнице, субјекти и промотери заштите животне средине, као и друштво у цјелини. Интегралан приступ одрживом туризму, уважава специфичности свих поменутих сегмената, подстичући јачање њихових заједничких интереса.

10. Поглавље „*Историјат туризма, смјештајни капацитети, промет и различити облици туризма*“ написано је од 272. до 320. стране, у четири поглавља: Историјат туризма, Смјештајни капацитети, Промет туриста, Различити облици туризма. У овом поглављу на детаљан и свеобухватан начин представљене су могућности развоја различитих врста туризма Бање Слатине;

11. Поглавље „*Менаџмент дестинације*“ написано је од 322. до 358. стране у шест поглавља: Планирање, Организовање, Вођење, Контрола, Управљање квалитетом, Стратегијски менаџмент. Управљање дестинацијом игра веома важну улогу у усмјеравању многих, често конфликтних питања која се јављају у туризму. У том смислу, главну улогу у развоју дестинације добијају механизми за координацију и сарадњу, које чине партнерства заинтересованих страна за развој и управљање, координисано стратешко планирање и планирање менаџмента дестинације. Стога, презентована оцјена ланца вриједности, као и формулисање стратешких циљева развоја Бање Слатине у оквиру дисертације, представља битан сегмент у циљу постизања конкурентске предности у односу на друге бањске туристичке дестинације.

12. Поглавље „*Маркетинг дестинације*“ написано је од 360. до 405. стране у три потпоглавља: План маркетинга, Брендирање, Бренчмаркинг. Ефективност и ефикасност рада менаџерâ дестинације и политике коју они воде, огледа се у степену успјешности на плану усклађивања и координације рада низа појединачних субјеката укључених у туристичко привређивање. На нивоу туристичке дестинације морају бити координисане активности које се односе на доношење различитих стратегија туристичког маркетинга, који захтијева стручан и суптилан приступ. То су разлози због којих је ситуациона и SWOT-анализа, као и формулисање квантитативних и квалитативних циљева у дисертацији детаљно анализирано. Поред тога, приступило се формулисању глобалне стратегије, те приједлогу брендирања Бање Слатине као туристичке дестинације.

13. Поглавље „*Развојни и управљачки модели туризма Бање Слатине*“ написано је од 407. до 440. стране. Ово поглавље, између осталог, дефинише опште циљеве развоја Бање Слатине, затим разматрајући различите врсте туризма третира сегменте, мотиве доласка и факторе успјеха дестинације, те варијабле развоја туристичке дестинација Бања Слатина;

14. Поглавље „*Анкетна истраживања*“ написано је од 442. до 462. стране. Упитник је конципиран у складу са дефинисаним циљевима истраживања и постављеним истраживачким хипотезама. Сврха упитника је прикупљање конкретних података од стране испитаника који као корисници бањских услуга, или као домицилно становништво имају најрелевантнија мишљења и ставове везане за ниво развоја туризма у Слатини, као и њеног укупног развоја, те размишљања и препоруке у вези унапређења укупног живота у Слатини.

Закључак је написан од 463. до 471. стране, и односи се на синтезу развојних могућности, које уједно представљају и интегралну рекапитулацију дисертације.

Литература и извори са *интернет адресама* се налазе од 472. до 483. стране, а садже потпуни списак литературе штампаног и електронског облика који је коришћен током израде дисертације.

Спискови табела, схема, графикона, скица, карата, слика су написани од 483. до 492. стране.

Прилози се налазе од 493. до 505. стране, састоје се из Анкетних листова, карата, планова, нацрта и друге документације.

4) Докторска дисертација под наведеним насловом написана је на 505 страна ћириличним писмом компјутерског текста А4 формата, у оквиру које се налази 104 табеле, 30 слика, 40 схема, 25 графикона, 10 карата и 3 скице. Списак коришћене литературе износи 170 извора, уз 20 интернет извора. Дисертација обухвата сљедећа поглавља: Увод, Теоријско-методолошке основе рада, Природно-географски фактори развоја Бање Слатине, Антропогеографски фактори развоја Бање Слатине, Привреда, Инфраструктура, Животна средина, Просторно и урбанистичко планирање туризма, Одрживи развој, Историјат туризма, смјештајни капацитети, промет и различити облици туризма, Менаџмент дестинације, Маркетинг дестинације, Развојни и управљачки модели туризма Бање Слатине, Анкетна истраживања, Закључак, Литература и извори са интернет адресама, Спискове табела, схема, графикона, скица, карата и слика, те Прилоге.

1) Наслов докторске дисертације;
2) Вријеме и орган који је прихватио тему докторске дисертације
3) Садржај докторске дисертације са страничењем;
4) Истаћи основне податке о докторској дисертацији: обим, број табела, слика, шема, графикона, број цитиране литературе и навести поглавља.

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

1) Бањски туризам се заснива на коришћењу термалних, термоминералних и минералних вода, у сврху: лијечења, рехабилитације и рекреације. Највећи обим туристичког промета у Републици Српској, мјерен бројем ноћења, оствари се у бањама. Једино, Бања Врућица располаже оптималном инфра и супраструктуром која омогућава прихват великог броја туриста. Наведена чињеница се базира на дугогодишњој квалитетној валоризацији њених укупних туристичких потенцијала. Заправо, сви остали бањски центри имају секундаран значај, гдје стуктуру гостију углавном чине пацијенти на рехабилитацији чији се боравци финансирају из средстава Фонда здравственог осигурања. Нажалост, управо Бања Слатина представља најеклатантнији примјер оваквог приступа. Утолико више, детаљна анализа природногеографских потенцијала и предлога њихове адекватне туристичке валоризације, треба да допринесе превазилажењу наведеног стања. Сходно томе, циљ истраживања је да се утврде сви релевентни потенцијали, односно параметри који имају, или могу да имају утицај на развој туризма у Бањи Слатини. Ријеч је о анализи укупних фактора који детерминишу обим и садржај свих потенцијалних туристичких услуга у Бањи Слатини.
У последњих неколико деценија, многе туристичке земље и у оквиру њих туристичке дестинације и предузећа су се претежно орјентисала ка економским параметрима, тј. остваривању што већег профита. Вођени овим интересом носиоци туристичке понуде су ријетко поклањали пуну пажњу заштити природних ресурса и животне средине. Наведено јасно показује, да туризам уколико његов развој није контролисан може врло лако нарушити квалитет животне средине и природних ресурса. Рјешење овог проблема би требало бити у адекватној валоризацији туристичких мотива заснованој на принципима одрживог развоја туризма.
Одрживо коришћење природних ресурса треба да успостави оптималан однос између економских, еколошких и социолошких циљева експлоатације. Такав приступ коришћењу природних ресурса и развоја одрживог туризма потенцира његов интердисциплинарни карактер. Актуелни трендови теже ка развијању нових врста туризма у циљу подстицања хармоније са природом, као и равнотеже између носилаца понуде и туристичке клијентеле.

Бањски туризам је врста туризма, који своју понуду базира углавном на природним потенцијалима одређеног туристичко-бањског локалитета. У наведени потенцијал спада и Бања Слатина, о којој је са аспекта туристичке информисаности до сада било релативно мало података. Потенцијални посјетиоци који су имали одређена сазнања о Бањи Слатини су у правилу били информисани о њеној терапијској вриједности термоминералне воде, а много мање о рекетивним и другим туристичким потенцијалима.
О Бањи Слатини није написано ниједно значајније систематско дјело, а цијенећи туризам као мултидисциплинарну и интердисциплинарну научну област, која проучава феномен туризма као савремене људске активности , било је неопходно написати један комплексан истраживачки рад, који својим приступом превазилази досадашње стереотипе и униформну методологију. Наравно, ријеч је о веома озбиљном изазову, који захтијева и нови приступ у процесу валоризације бањског туризма, уопште. У том смислу, ова дисертација комплексно приступа валоризацији наведене туристичке дестинације, детаљном анализом укупних фактора који детерминишу обим и садржај свих потенцијалних туристичких услуга у Сатини.
Предмет рада обухвата насеље Слатина и бањски комплекс у којима се идентификују, класификују, рангирају и процјењују капацитети свих природногеографских и друштвеногеографских потенцијала од значаја за досадашњи и перспективни развој Бање Салтине у оквиру бањског туризма на подручју Републике Српске.

Основни циљ рада је истраживање потенцијала савременог перспективног туризма у Бањи Слатини, односно анализа модела туристичке валоризације у складу са принципима одрживог развоја Бање Слатине и детерминацији каузалитета између природногеографске и друштвеногеографске основе и могућег оптималног развоја Бање Слатине, те прогнозе могућих трендова, ефеката и посљедица развоја туризма, као водеће привредне активности у Бањи Слатини. Из тога произлазе и друштвени циљеви истраживања дефинисани као директне и индиректне бенефиције туристичке дестинације, посљедично квалитетнијој валоризације њених укупних ресурса. Друштвени циљеви истраживања се односе на директне и индиректне користи које може имати, прије свега, Слатина као туристичка дестинација, али и други бањски туристички центри.

Полазну хипотезу дисертације чини став да су ресурси и квалитетна животна средина основ и оквир одрживог развоја одређеног географског простора. Треба имати на уму да је туризам по својој природи динамична и дисперзивна активност, често склона стихијности и деградирању природне средине, ако није програмски заснована и контролисана планским и организационим мјерама. Да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових

туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја. То је став који одређује радну хипотезу, која гласи:

Х1: Квалитетна валоризација укупних природних потенцијала Бање Слатине представља кључан фактор развоја њеног туризма.

Х2: Развој туризма у Бањи Слатини зависи од унапређења укупне понуде.

Х3: Хетерогеност туристичких потенцијала Бање Слатине намеће потребу промјене концепта вредновања њених ресурса.

Х4: Ако су природни потенцијали кључан услов развоја здравственог туризма и уопште туризма у Слатини – њихово очување је примарни циљ одрживог развоја Бање Слатине.

2) Од 130 библиографских јединица које су коришћене приликом израде дисертације, овдје су наведене оне које се непосредно тичу бањског туризма, или Бање Слатине као туристичке дестинације.

- Белиј, С. М., *Трансформација бања Србије у савремене центре spa и wellness туризма*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, 2016.
- Црногорац, Б. Ч., *Хидрологија I – подземне воде*, "АРТПРИНТ", Бањалука, 2009.
- Црногорац, Ч., et al., *Слив Турјанице (физичко-географска и еколошка истраживања)*, Арт принт, Бања Лука и Географско друштво Републике Српске, 2012.
- Черовић, С., *Стратегијски менаџмент у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
- Ђерковић, Б., *Извјештај о хидрогеолошким радовима на терену бање Слатина*, Геоинжењеринг, Сарајево, 1984.
- Економски институт Бањалука: *Слатина – концепција дугорочног развоја*, 1983.
- Erfurt, Patricia J., *An assessment of the role of natural hot and mineral springs in health, wellness and recreation tourism*, PhD thesis, James Cook University, 2011.
- Главаш, С., Тохољ, Н., Јоловић, Б., *Програм санитарне заштите изворишта термоминералних вода бање"Слатина"*, Републички завод за геолошка истраживања, Зворник, 2008.
- Global Spa Summit, *Spas and the Global Wellness Market: Syneries and Opportunities*, 2010.
- Грчић, М., *Туристичко планирање и уређење простора* – Биљешке са предавања, Природно-математички факултет Бањалука, 2002.
- Група аутора, *Валоризациона основа културно-историјског и природног насљеђа Слатине*, Завод за заштиту споменика културе и природе, Бања Лука, 1985.
- Јовичић, Д., *Менаџмент туристичких дестинација*, s.n., Београд, 2000.
- Јовичић, Д., *Стање и перспективе бањског туризма у Србији*, Гласник српског географског друштва, 88., Бр. 4, Београд, 2008., 3-18.
- *"Комплетна физичко-хемијска анализа минералне воде у Бањи Слатини и стручно мишљење о њеној терапијској вредности"*, Институт за рехабилитацију, Београд, 2001.
- Kotler, P., Keller, K. L., *Marketing menadžment*, 15. издање, Data Status, Beograd, 2017.
- Максин-Мићић, М., *Туризам и простор*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2008.
- Максин, М., et al., *Менаџмент природних и културних ресурса у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
- Милановић, М. М., Љешевић, А. М., Милинчић, А. М., *Екоменаџмент*, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2012.
- Милинковић, С., *Природногеографски потенцијали и туристички ресурси Бање Врућице*, Магистарски рад, Филозофски факултет Источно Сарајево, 2012.
- Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Бања Слатина - стварност и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе"*, Ивањица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 401-411.
- Милинковић, С., Црногорац, Ч., "Туристички ресурси Бање Врућице – стање и перспективе развоја" *Научни скуп са међународним учешћем/зборник радова, "Географско образовање, наука и пракса – развој, стање и перспективе"*, Ивањица 2013.,/Географски факултет Београд 2014., стр. 413-423.
- Миошић, Н., *Програм истраживања термоминералних вода Бање Слатине*, Геоинжењеринг, Сарајево, 1982.
- *Одлука о проглашењу Парк шуме "Слатина"*, "Службени гласник Републике Српске", бр. 67/16 2016.
- Пецељ, М., *Биоклиматска анализа бањских мјеста у Републици Српској у функцији развоја туризма*, Докторска дисертација, Бања Лука, Природно-математички факултет, 2011.
- Попеску, Ј., *Менаџмент туристичке дестинације*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2011.
- *Приједлог за заштиту Парк шуме "Слатина"*, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, Бањалука, 2016.

- *Просторни план општине Лакташи, 2014-2034.*, Институт за грађевинарсто, урбанизам и екологију Републике Српске, Бања Лука, 2018.
- Smith, M., Puczko, L., *Health and wellness tourism*, London: Butterworth Heinemann, 2009.
- Станковић, М. С., *Туристичка географија*, "А.М.И.Р". Београд, 1994.
- Станковић, М. С., *Бање Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
- Станковић, С., *Туризам-заштита и валоризација*, Српско географско друштво, Београд, 2003.
- *Урбанистички план Слатине, 1986-2005*, Урбанистички завод Бања Лука, 1986.
- *Урбанистички план „Слатина" за период 2007-2022 године*, Пројект а.д. Бања Лука, 2011.
- Вујић, М., et al."прир.", *Црква брвнара у Малом Блашку*, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", Лакташи, 2000.

3) Очекивани резултати и доприноси су уско везани за задатке израде рада, односно, презентацију и актуелизацију широког спектра питања, који су у функцији изналажења оптималнијих рјешења за развој туризма Бање Слатине. Рад треба да помогне реализацији укупног управљања, а такође и да пружи неопходну основу стратешким плановима будућег развоја.

Полазећи од претпоставке, да се развој туризма треба заснивати рационалном кориштењу природне средине, неопходно је усклађивање интереса између субјеката који се залажу за строгу заштиту животне средине, туристичке привреде и мјеродавних институција. Због тога научно истраживање има за циљ развој спознаја о утицају модалитета валоризације туристичких ресурса Бање Слатине на одрживи развој туризма. Поред тога, дат је критички осврт на питања заштите животне средине, ослањајући се на савремена научна достигнућа из наведене области.

Допринос дисертације се огледа у проширивању теоретских (са)знања о валоризацији природних ресурса и друштвених потенцијала. Допринос се манифестује и у развијању модела управљања природним ресурсима, који уважавају економске, еколошке, социолошке и друге компоненте одрживог развоја туризма.

Такође, допринос предложене тезе се може сагледати у оквиру дефинисања смјерница за унапређење приступа валоризацији туристичких ресурса Бање Слатине. Такав приступ олакшава улогу управљачким структурама и иницира виши степен одговорности у располагању туристичким ресурсима. Практични допринос се односи на критичку анализу добијених резултата и препорука у правцу превазилажења уочених проблема у циљу квалитетнијег развоја туризма. Укупна резултати чине базну основу, доносиоцима одлука у сфери развоја туризма, за дефинисање стратешких циљева у развоју и управљању Бањом Слатином, као туристичком дестинацијом.

4) Научни допринос докторске дисертације се огледа у комплексној валоризацији природних и друштвеногеографских ресурса и туристичких мотива Бање Слатине, анализе привредних потенцијала, те инфраструктурних система и могућности њихове оптимизације и унапређења. Заштити елемената животне средине је дата посебна пажња, наглашено на биодиверзитет, у коме Парк шума "Слатина" заузима посену позицију, са акцентом на потребу зонирања и мониторинга већег дијела слатинског подручја. Предлози просторно-планских мјера кореспондирају са оптималним коришћењем и унапређењем туристичких активности, али и укупног живота у Бањи Слатини. Приступ усклађеном (одрживом) развоју туризма је по својој структури врло комплексан и базира се на подједнаком уважавању пет компоненти: остварење економског профита, очување животне средине, афирмација социјалног интегритета, оптимално задовољење туристичких потреба и његовање културних особености локалног становништва. То подразумијева да је одрживи развој туризма у Бањи Слатини истраживан и разматран, између осталог, у складу са међународним стандардима и индикаторима одрживог развоја: еколошким, економским и социјалним. Еколошки капацитет се односи на максималан степен туристичког коришћења простора, а да при том не дође до еколошке деградације. Економски капацитет је одговор на контролу развоја Бање Слатине, њеног процеса планирања, потреба туриста и пружа одговор на стварни допринос туризма локалној економији. Социјални капацитет разматра однос броја туриста и домицилног становништва, затим, однос запослености локалног становништва у сектору услуга и даје одговор о дужини трајања боравка туриста у Бањи Слатини. На детаљан и свеобухватан начин су представљене могућности развоја различитих врста туризма Бање Слатине. У раду су извршене разне врсте анализа, као што је ситуациона и SWOT-анализа, а формулисање квантитативних и квалитативних циљева у дисертацији је детаљно анализирано. Поред тога, приступило се формулисању глобалне стратегије, те приједлогу брендирања Бање Слатине. Дефинисањем развојних и управљачких модела туризма Бање Слатине формулисани су општи циљеви развоја Бање Слатине, а разматрањем различитих врста туризма исцрпно су третирани сегменти, мотиви доласка и фактори успјеха дестинације, те варијабле развоја Бање Слатине као туристичке дестинације. Анкетна истраживања вршена преко неколико група испитаника дала су додатне одговоре на питања везана за недостатке понуде и могућности

унапређења укупног амбијента Бање Слатине као туристичке дестинације.

1) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и представити проблем, предмет, циљеве и хипотезе;
2) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан (водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету);
3) Навести допринос тезе у рјешавању изучаваног предмета истраживања;
4) Навести очекиване научне и прагматичне доприносе дисертације.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

1) Анкетно истраживање је вршено путем Упитника за анализу ставова и сугестија посјетилаца Бање Слатине (интерни и екстерни корисници услуга) и домицилног становништва. Истраживање је спроведено на територији бањског комплекса и претежно урбаног дијела Слатине за домицилно становништво. За кориснике бањских услуга анкети се приступило у двије групе – једна група су итерни, а друга група екстерни клијенти. Испитивање је вршено личним контактом "лицем у лице" и комуникацијом приликом анкетирања.
Током процеса истраживања није постојала могућност коришћења података неких ранијих истраживања у Слатини везано за бањски туризам. Инструменти испитивања су били упитници прецизно формулисаних питања. Упитник је конципиран у складу са дефинисаним циљевима истраживања и постављеним истраживачким хипотезама. Сврха упитника је била прикупљање конкретних података од стране испитаника који као корисници бањских услуга, или као домицилно становништво имају најрелевантнија мишљења и ставове везане за ниво развоја туризма у Слатини, као и њеног укупног развоја, те размишљања и препоруке у вези унапређења укупног живота у Слатини.
Процес анкетног истраживања је вршен у три фазе: прикупљање података, сређивање и груписање података и анализа. Ријеч је о осамдесет анкетних листова за интерне бањске госте, тридесет за екстерне госте и тридесет анкетних листова за резиденте Бање Слатине. Анкетно истраживање је извршено током љета 2019. године. Прикупљени подаци су сређени (груписани) рангирањем и графичким приказивањем, а интерпретација резултата је презентована текстуално уз примјену графичких поступака.

2) Приступ истраживању комплексне проблематике одрживог развоја туризма у Бањи Слатини и валоризацији њених потенцијала је изузетно сложен и заснива се на мултидисциплинарности и корелацији више истраживачких метода. Основне теоријско-методолшке поставке рада су базиране на географским, односно туристичко-географским истраживањима. У том смислу, издваја се неколико метода и приступа истраживању:
Аналитички метод истраживања је обухватио анализу низа фактора значајних за развој бањског туризма. Овим методом су анализирана својства вода, а нарочита пажња је била посвећена анализи здравствено-лječилишних функција бањског туризма у Бањи Слатини. Поред тога, аналитички метод је обухватио и детаљну инвентаризацију осталих природних и антропогених туристичких мотива, који могу бити у функцији одрживог развоја бањског туризма.
Метод непосредног теренског истраживања подразумијевао је првенствено инвентарисање природних и антропогених мотива у близини бањско-лječилишног центра.
Метод синтетизовања се базирао на синтези свих добијених параметара који су важни за оцјену садашњег стања и могућности будућег развоја бањског центра Бање Слатине, али и цијелог ужег слатинског краја. Тако је синтеза обухватила и евиденцију свих комплементарних туристичких мотива који могу да унаприједе туристичку понуду и поспјеше могућност туристичког развоја у бањском центру.
Историјско-генетски метод је коришћен у сврху детаљније анализе постојећег стања, те карактеристика и тенденција даљег развоја. Овај метод је важан за уочавање и дефинисање развоја бањског туризма на простору Бање Слатине.
Упоредни (компаративни) метод је коришћен у сврху поређења туристичких мотива и објеката, одређивања њихове привлачности и значаја за будући развој туристичке привреде, те за њихово вредновање и хијерархијско рангирање. Овај метод може бити користан у компарацији квалитета (индикације и контраиндикације) љековитих вода, издашности извора љековитих вода, особености минералних, термалних и термоминералних вода.
Математичко-статистички метод је неопходан у процесу обраде података добијених из различитих извора. Статистичка документација, обрада статистичких података и њихов приказ путем табела, графикона и дијаграма, неоходна су основа за истраживање туристичких кретања и добијање

детаљнијих сазнања о квантитативним карактеристикама бањског туризма у Бањи Слатини. Резултати добијени коришћењем овог метода су омогућили бољи увид у стање и перспективе бањског туризма (прије свега у виду промета туриста, броја ноћења, и анализа сезонског карактера туризма у туристичком центру).
Картографски метод је карактеристичан како за картографска, тако и за туристичко-географска истраживања. Овај метод је коришћен у сврху што прегледнијег и адекватнијег приказивања географског простора, објеката, појава, процеса и односа у њему, релевантних за предмет овог рада.
Поред наведених метода још су коришћени индуктивни, дедуктивни, дескриптивни и метод системске анализе.

1. Примијењене методе истраживања су адекватне и научно утемељене.
2. Приликом пријаве докторске дисертације наведено је да ће се вршити анализа воде (физичка, хемијска, микробиолошка) у референтном лабораторију ПМФ-а у Бањој Луци и то: температура воде, BPK5, сатурација, pH, електропроводљивост, турбидитет, суспендоване материје, амонијачни, нитратни и нитритни азот, ортофосфати и сулфати. Микробиолошки: аеробне хетеротрофне и мезофилне бактерије, укупне колиформне бактерије, фекалне колиформне бактерије, протеус врсте, *Salmonella* и *Shigella*, сулфиторедукујуће клостридије, *Pseudomonas aeruginosa*, фекалне стрептококе и ентерококе. Узорковање је требало бити извшено у асептичним условима према прописаној процедури (*Каракашевић, 1967; Шкунца-Миловановић и сар., 1990*). Физичко-хемијске карактеристике воде представљају значајне показатеље стања одређеног екосистема и уз биолошку компоненту дају потпунију слику о еколошким условима водене средине, па је онемогућавањем и спречавањем од стране надлежних у „Др Мирослав Зотовић“ овог вида истраживања, онемогућен значајан увид у стање квалитета и карактеристика воде, те је, сходно томе, у дисертацији коришћена анализа урађена 2011. године.
3. Као што је већ наведено, онемогућена је анализа термо-минералне воде, а поред тога недостају одређени статистички подаци броја ноћења, те прецизна оцјена стања индикатора варијабли развоја туристичке дестинације Бање Слатине. Остали испитивани параметри се крећу у границама прихватљивог.
4. Статистичка обрада доступних података је адекватна.

1) Објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;
2) Дати кратак увид у примијењени метод истраживања при чему је важно оцијенити сљедеће:
1. Да ли су примијењене методе истраживања адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
2. Да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
3. Да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
4. Да ли је статистичка обрада података адекватна.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

1) Коришћењем утврђене научне методологије и литературе, реализована је већина постављених циљева и потврђена главна хипотеза да квалитетна валоризација укупних природних и других потенцијала Бање Слатине представља кључан фактор развоја њеног туризма, те да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја. Такође, потврђено је да развој туризма у Бањи Слатини зависи од унапређења укупне понуде, јер је досадашњи приступ развоју Бање Слатине био углавном стихијског карактера, без јасне визије развоја са честим опструкцијама које су довеле до тога да се Бања Слатина, као туристичка дестинација, налази на самим почецима туристичког развоја. Наведено наводи на закључак да хетерогеност туристичких потенцијала Бање Слатине намеће потребу промјене концепта вредновања њених ресурса. Имајући у виду да Бања Слатина својим туристичко-географским положајем, амбијенталним и пејзажним карактеристикама посједује атрибуте за веома квалитетним развојем конгресног, спортско-рекреационог и излетничког туризма, а да је до сада фаворизован искључиво здравствени (физијатријски) сегмент развоја, намеће се закључак за потребом проширења туристичке понуде. Допринос истраживања је, између осталог, везан за презентацију и модалитете валоризације и коришћења природних потенцијала, као кључног услова развоја туризма, тј. њиховог очувања као примарног циља одрживог развоја Бање Слатине.

Имајући у виду, да је туризам по својој природи динамична и дисперзивна активност, врло често долази до стихијности и деградирања природне средине ако није програмски заснована и контролисана планским и организационим мјерама. У раду је доказано да усмјеравање искључиво на један вид понуде (здравствени туризам), не иде у прилог ни еколошкој, а ни економској одрживости. Да би се развој туризма у наредном периоду учинио одрживим, неопходно је формирање нових туристичких производа, валоризованих на принципима одрживог развоја.

2) Добијени резултати јасносу презентовани, правилно, логички и јасно тумачени, при чему је аутор докторске дисертације испољио веома висок степен критичности у раду. Резултати су приказани различитим методолошким поступцима, анализом широког спектра питања у оквиру обрађиване теме.

3) Приступ проблематици ове студије омогућио је комплексно научно сагледавање појава и процеса, те просторно-функционалног односа и веза унутар просторне структуре Бање Слатине. Извршена је њихова идентификација, анализа динамике развоја и законитости њихових манифестација. Посебно је указано на развојне проблеме и модалитете њихових рјешења. Приступом проблематици ове студије омогућено је комплексно научно сагледавање појава и процеса, те просторно-функционалних односа и веза унутар просторне структуре Бање Слатине указано на развојне проблеме и модалитете њихових рјешења. Приликом валоризације природних туристичких вриједности, коришћен је модификовани модел - Обренић Ј., Бјељац Ж., Терзић А., (2015). У питању је парцијални метод који има тенденцију да се обухвати што више аспеката у вредновању, и да на основу нумеричких показатеља изрази поједине категорије туристичких вриједности. Поменутим моделом је доказано да природни туристички мотиви имају значај за развој туризма у Бањи Слатини. У оквиру детаљне валоризације антропогеографских туристичких вриједности, посебно треба истаћи приступ валоризацији Старе цркве у Малом Блашку, као једином споменику културе са националне Листе споменика на територији општине Лакташи. Валоризација је рађена вишеструком методом – Du Cros, 2000; Du Cros, 2001, и Квантитативно-квалитативном методом туристичке валоризације. Анализом индикатора одрживог развоја туризма Бање Слатине указано је на недостатак класичних туристичких садржаја, затим на неодрживост пласмана услуге искључиво корисницима Фонда здравственог осигурања, те на низак степен укључености производа и радне снаге локалног мјеста у укупном привређивању бањског комплекса итд. Оцјеном ланца вриједности туристичке дестинације Бања Слатина, идентификовани су субјекти тј. активности које учествују при стварању вриједности коначне понуде туристичке дестинације. SWOT-анализом Бање Слатине су детаљно представљене снаге, могућности и пријетње, али и уочен велики број слабости. Дефинисање стратегије засноване на објективној SWOT анализи претпоставља више развојних могућности у области туристичке понуде Бање Слатина и њеног окружења. Портфолио Бање Слатине је показао да је Бања у погледу пружања услуга искључиво оријентисана према бањским услугама, јер доминантно преовлађују пацијенти на рехабилитацији.

Друштвена заједница детаљније ће се упознати с истраживањима и карактеристикама стања развоја туризма у Бањи Слатини, као и начинима валоризације широког спектра туристичких мотива. Цјелокупна јавност и пракса, примјеном принципа одрживог развоја туризма, заснованог на објективно могућој валоризацији потенцијала Бање Слатина, може имати користи кроз боље информисање о постојећим потенцијалима, промовисање свијести о очувању квалитетне животне средине и геонасљеђа у циљу укупног развоја. Досадашња истраживања Бање Слатина углавном су се заснивала на општим чињеницама и поребама уже праксе, а не на комплексном мултидисциплинарном приступу апликативног карактера за потребе комплексне валоризације простора.

1) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
2) Оцијенити да ли су добијени резултати јасно приказани, правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;
3) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

1) Научна вриједност докторске дисертације се огледа у доприносу развоја мултидисциплинарног приступа (физичкогеографски, антропогеографски, просторно планирање, одрживи развој, туристички менаџмент и др.) валоризације туристичке дестинације. Дисертацијом се даје допринос теоријским спознајама и моделима управљања ресурсима у одрживом развоју туризма, дефинишу се смјернице за унапређење приступа валоризацији туристичких ресурса Бање Слатине. Генерално, дисертација чини референтну основу за дефинисање циљева и стратегије управљања Бањом Слатином као туристичком дестинацијом.

2) На основу укупне оцјене дисертације Комисија предлаже да се докторска дисертација под називом „Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине" прихвати, а кандидату мр Саши Милинковићу одобри одбрана.

1) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;
2) На основу укупне оцјене дисертације комисија предлаже:
- да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана,
- да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни или измијени) или
- да се докторска дисертација одбија.

Датум: 04.05.2020.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. Др Мирком Грчић, ред. проф. Географски факултет, Универзитет у Београду, предсједник
2. Др Миленко Живковић, ванр. проф. Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, ментор
3. Др Весна Рајчевић, ванр. проф. Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, коментор
4. Др Миломир Лојовић, ванр. проф. Висока школа за туризам и хотелијерство, Требиње, члан

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извјештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извјештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извјештај.

Прилог 3.

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем
да је докторска дисертација

Наслов рада: "Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине"

Наслов рада на енглеском језику: "Tourist valorisation of development potential of banja Slatina spa"

- [X] резултат сопственог истраживачког рада,
- [X] да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- [X] да су резултати коректно наведени и
- [X] да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанта

У Бањој Луци, дана 10.03.2020. године

_____

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци
да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом:

"Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине"

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

- ○ Ауторство
- ○ Ауторство – некомерцијално
- ● Ауторство – некомерцијално – без прераде
- ○ Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- ○ Ауторство – без прераде
- ○ Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанта

У Бањој Луци, дана 10.03.2020. године

_____

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора	Саша Милинковић
Наслов рада	Туристичка валоризација развојних потенцијала Бање Слатине
Ментор:	Проф. др Миленко Живковић
Коментор:	Проф. др Весна Рајчевић

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

Потпис докторанта

У Бањој Луци, дана 10.03. 2020. године

_____